

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

باچا خان د امن او عدم تشدد ستر مبارز
(نړیوال سیمینار)

Greater Afghan Library
@Greater_Afghan_Library
Greater Afghan Library Group

زما ژوند او جدو جهد

عبدالغفار خان (باچا خان)

زما ژوند

او

جد و جهد

عبدالغفار خان (باچا خان)

څانګړنې

دکتاب نوم:	**زما ژوند او جدو جهد**
لیکوال:	عبدالغفار خان (باچا خان)
خپرندوی:	د افغانستان د کلتور ودې ټولنه- جرمني
لړ:	(۱۰۲)
چاپشمیر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۲۰۰۸ز / ۱۳۸۷ل
ډیزاینر:	حاجي محمد عمر خپل

چاپځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه_پېښور

PH:2564513/EMAIL:DANISH2K2000@YAHOO.COM

WWW.DANISHPRESS.COM

Greater Afghan Library
@Greater_Afghan_Library93
@Greater_Afghan_Library_Group

لړليک

سرليک	مخګنه
ددې کتاب د بيا چاپ ارتيا	د خپرندويې ټولنې يادښت	الف
د بابا د ژوند کتاب	عبدالله بختانی خدمتګار	ج
د باچا خان مرکز پيغام		ي
تاريخي پس منظر		۵
د پښتنو خويونه او دودنه		۱۱
د پېرنګي اثرات		۱۳
زما نيازبين توب		۱۵
ابتدايي تعليم		۲۰
د پېښور سکول		۲۱
د کلي ماحول		۲۳
مشن سکول		۲۷
زما استاذ		۲۸
کليوالې لوبې		۲۹
اخترونه او مېلې		۳۲
د امامانو مياشت		۳۴
کلی کلويغې		۳۶
سخات خيرات		۳۷
يوه لطيفه		۴۲
واده بنادي		۴۵
د يوې پېغلې کيسه		۴۹
فوج کې کمېشن		۵۰
بيا تعليم پسې		۵۵
د عالمانو سره تعلق		۶۰
مدرسې جوړول		۶۲
د ډوبند سره تعلق		۶۲

شیخ الهند صاحب او سندهي صاحب ۶۹
قوم پرستي ۷۱
وړومبی واده ۷۴
اګره کې د مسلم لیګ جلسه ۷۹
کلي وطن کې تعلیم او تبلیغ ۸۳
د شیخ الهند صاحب خط ۸۷
ازاده علاقه کې د مرکز تلاش ۸۹
چمرکند ۹۴
سالارزي، ماموند ۹۷
اولنی جنګ عظیم ۱۰۰
د حاجي صاحب هجرت ۱۰۲
زما بونیر ته تګ ۱۰۳
بونیر کې د پېرنګیانو سازش ۱۰۵
مدرسې بندې شوې ۱۰۷
مومندو ته د حاجي صاحب هجرت ۱۱۱
د سوات د باچاهۍ کشاله ۱۱۴
د پرنګیانو مظالم ۱۱۸
وبا، د ړومبي ټبر مرګ ۱۲۳
رولټ اېکټ ۱۲۵
زمونږ جلسې ۱۲۷
زما ګرفتاري ۱۳۳
زما د بابا او نوروکلیوالو ګرفتاري ۱۳۹
د جېلخانې حالت ۱۴۴
د قید نه خلاصېدل ۱۵۰
د دوهم واده تیاری او بیا ګرفتاري ۱۵۰
رهایي او دوهم واده ۱۵۴
دهلي کې د خلافت کمیټي جلسه ۱۵۷
هجرت ۱۵۸
مونږ کابل کې ۱۶۱

باجوړ ته واپسي ۱۲۴
دير کې د خالونو مدرسه ۱۲۵
د اتمانزو ازاد سکول ۱۹۳۱ ع او انجمن ۱۲۹
د خلافت کميټې صدارت ۱۷۲
دفعه ۴۰ کې ګرفتاري ۱۷۷
د چمرکنډ مجاهدين ۱۸۰
ډېره اسماعيل خان جېل ته بدلي ۱۸۳
د جېلخانې کيسه ۱۸۳
د جېل بدمعاشي ۱۹۰
زما مشقت ۱۹۲
جېل کې پرې- جنبې ۱۹۴
جېل کې زما ګناه ۲۰۱
ډېره غازي خان جېل ۲۰۴
د جېل ژوند ۲۱۱
د پښتنو په هکله غلطه پراپېګنډه ۲۱۲
زما د غاښونو مرض ۲۲۱
مذهبي تعصب ۲۴۹
لاهور جېل ته دوباره تګ ۲۵۸
مطالعه ۲۷۲
د لاهور جېل نه بيا ډېره غازي خان ته ۲۷۹
د مور مرګ ۲۷۲
د سياسي قيدیانو جنګونه ۲۷۴
ميانوالي جېل ته ۲۸۴
رهايي ۲۹۷
سياسي سرګرمي او پښتون اخبار ۳۰۱
کلي کور کې ۳۰۲
د فخر افغان لقب ۳۰۴
انجمن او مدرسې ۳۰۹
د حج سفر ۳۱۸

پښتون (اخبار - مجله) ۳۳۲
امان الله خان ۳۳۹
نادر خان ۳۴۸
لاهور کې د کانګرس جلسه ۱۹۲۹ع ۳۵۲
خدايي خدمتګاري ۳۵۲
دوري ۳۶۲
مرغز کې جلسه او يوه قامي پرېکړه ۳۶۹
اتمانزو کې لويه جلسه او مشاعره ۳۷۳
ګجرات جېل او کانګرس سره ټرون ۳۷۵
ګرفتاري سنه ۱۹۳۰ع ۳۷۷
ګجرات جېل ۳۷۸
د قصه خوانۍ واقعه ۳۸۰
ګجرات جېل کې ۳۸۱
د پېرنګي جبر او د پښتنو عزم ۳۸۵
کانګرس او مونږ ۳۹۱
پټېل کمېټۍ رپورټ ۳۹۵
د ګجرات جېل ملګري ۳۹۷
رهايي ۴۱۵
لاهور کې زما استقبال ۴۱۲
دوري ۴۲۴
د کانګرس جلسه کراچۍ کې ۴۲۲
د خدايي خدمتګار (سرخپوشو) ښه اثر ۴۲۷
کراچۍ کې مصروفيت ۴۲۹
د هندوستان دوره ۴۳۴
وطن ته واپسي ۴۴۰
د پنجاب د پښتني علاقو دوره ۴۴۵
زمونږ کار او د پېرنګي سازشونه ۴۴۹
د کانګرس کمېټۍ په ځای د سرحد جرګه ۴۵۱
د ګاندهي جي په بلنه باردولي ته تګ ۴۵۴

دیوي داس سره دوره ۴۵۲
بابړه کې ډرامه او زمونږ کمزوري ملګري ۴۶۲
د پرنګیانو د جبر او تشدد زیاتوالی ۴۷۱
د دیویداس ګاندهي د سرحد دوره ۴۷۸
د راوند ټپبل کانفرانس ورځو کې د جرګې مشرانو کې اختلاف، شیملې ته زما
تګ، شمله کې مصروفیت، فارن سکتر او هوم سکتر سره لیدل ۴۸۴
د جرګې مشرانو کې اختلاف ۴۸۲
شیملې ته زما تګ ۴۸۸
شمله کې زمونږ مصروفیت ۴۹۲
د فارن سکتر او هوم سکتر سره لیدل ۴۹۵
خپله صوبه کې کار ۵۰۲
ډېره اسماعیل خان ته تګ ۵۰۳
اتمانزو ته واپسي د احمد شاه معامله ۵۰۶
د ډېرو دوره ۵۱۰
د سرحد لویه جرګه ۵۱۵
د هزارې دوره ۵۱۲
د هزارې نه واپسي ۵۴۲
د ترنګزو حاجي صاحب او خدایي خدمتګاري ۵۴۶
د خلیلو مومندو دوره ۵۴۸
مانګیانو باندې، اورمړ خالصه ۵۴۹
لاټ سره لیدل ۵۵۳
د نوښار په تحصیل کې جلسې ۵۵۶
صوابی تحصیل کې جلسه ۵۵۸
د لویې جرګې اجلاس ۵۶۸
زه هزارې باغ جېل کښې ۵۷۱
زمونږ ګرفتاري ۵۷۲
عامه ګرفتاري او تشدد ۵۷۴
هزارې باغ جېل کښې ۵۷۷
بهادره ښځه ۵۸۲

زما په صوبه سرحد او پنجاب بندیز ۵۸۷
په سرحد زما بندیز ۵۸۸
ال انډیا کانګرس کمېټی اجلاس ۵۸۸
سابرمتي جېل ۵۹۳
بریلي جېل ۵۹۶
د المورې جېل ۶۰۰
رهایي ۶۰۲
واردې ته تګ ۶۰۲
د خپل اولاد سره ملاقات ۶۰۴
انتخابات او کانګرس ورکنګ کمېټی ۶۰۵
زه بمبی کې ۶۰۶
د فیض پور کانګرس ۶۰۸
د پښتنو په هکله غلط فهمي ۶۱۱
وزارتونه ۶۱۳
مونږ واردا او سېواګرام کې ۶۱۵
د کانګرس وزارتونه ۶۱۹
بنارس، ډیلی، ګجرات، کاټیاوار ۶۲۳
د هندوستان د مسلمانانو دپاره فکر ۶۲۵
د بلوچستان دوره ۶۳۰
د خدایي خدمتګارو رومبی وزارت ۶۳۷
د خدایي خدمتګارو وزارت ۶۴۲
زمونږ وزیران او پېرنګیان ۶۴۷
د جواهر لال دوره ۶۴۸
د ګاندهي جي دوره ۶۵۳
وزارتونه او خدایي خدمتګار ۶۶۰
وزارتونه مات شول ۶۷۴
د خدایي خدمتګارو غورځې پرځې ۶۷۷
قبایلو ته د خدایي خدمتګارو وفدونه ۶۹۰
د هندوستان پرېږدئ تحریک ۷۰۱

چپاوونه ۷۰۳
د بمبی تگ ۷۲۳
زلمی پښتون ۷۲۴
الیکشن، کېښټ مشن، عبوري حکومت ۷۲۸
الیکشن ۷۲۹
د ائین ساز اسمبلی ممبران ۷۳۵
کرپس مشن ۷۳۶
شیمله کنفرانس ۷۳۸
کېښټ مشن ۷۴۱
د کانګرس صدارت ۷۴۳
د جواهر لال بیان ۷۴۴
د جواهر لال په بیان عکس العمل ۷۴۶
انټرم حکومت ۷۴۷
قبایلي علاقې او جواهر لال ۷۵۱
تورخم ۷۵۲
د ملکنډ ایجنسي ۷۵۳
سردریاب ۷۵۸
بجټ پېش کول ۷۶۱
د مونټ بیټن مشن ۷۶۳
ډایرکټ اېکشن او مساوات ۷۶۸
زه بهار کې ۷۷۰
د تقسیم اعلان ۷۷۷
د ورکنګ کمېټی اجلاس ۷۷۸
د کانګرس او مونټ بیټن سازش ۷۸۱
د کانګرس بېوفایي ۷۸۳
یاد ګیرنه ۷۸۸

د خپرندويې ټولنې يادښت

ددې کتاب د بيا چاپ اړتيا

د فخر افغان باچا خان د ژوند ، هلو ځلو او اوږدو ستونزمنو مبارزو په اړه د هغه "زما ژوند او جد و جهد" هغه اثر دی، چې موږ ته لومړی لاس کره او خورا مهم معلومات راکوي.

دغه اثر ډېر کلونه وړاندې په افغانستان کې چاپ شو او له خپرېدلو سره سم يې په لوی افغانستان)افغانستان او پښتونخوا(کې ګڼ مينه وال پيدا کړل. د زياتې اړتيا له مخې دغه کتاب په پښتونخوا کې بيا بيا چاپ شو.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې سربېره کال پټېلې ده، چې د باچا خان او عدم تشدد په اړه په جرمني کې يو نړيوال سيمينار جوړ کړي. ددغه سيمينار لپاره د سيمينار کارډلې له ځينو درنو پوهانو سره تر مشورې وروسته پرېکړه وکړه، چې د نورو کتابونو په لړ کې د بابا دغه مهم اثر هم يو ځل بيا چاپ کړي. ددې کار لاملونه دا وو:

۱ مورډ په پښتونخوا کې "د پاچا خان مرکز" له لوري ددغه اثر د هغه کمپیوټري کمپوز شوي متن له مخې دغه کتاب چاپوو، چې لومړی ځل به د کتاب د چاپ په څنګ کې د کمپوز شوي متن د استفادې سیمه د اړتیا په وخت کې انټرنیټي ویبپاڼو ته هم پراخه کړای شي، په دې توګه "د پاچا خان مرکز" څخه مننه کوو، چې زمورډ په غوښتنه یې دغه متن د چاپ لپاره راوسپاره. دغه راز له ښاغلي اسدالله دانش سره چې څخه مننه وی یو، چې په دې برخه کې یې پوره هلې ځلې وکړې.

۲. مورډ هیله کوو، چې دغه اثر به د چاپ او صحافت له پلوه هم په ښه او په زړه پورې بڼه وړاندې شي او د کتاب د منځپانګې د ارزښت په څنګ کې به یې چاپ هم ښکلی وي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه خوښه ده، چې په دغه لوی او سپېڅلي ملي کار کې د ګام اخیستلو جوګه کېږي او د فخر افغان دغه مهم اثر خپل ولس ته یو ځل بیا د لوستلو، پرې فکر کولو او د لارې د مشال ګرځولو لپاره وړاندې کوي.

په درناوي

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه
۲۰۰۸م، د اکتوبر لسمه
جرمني، د کولن ښار

دا لیکنه د بابا په غوښتنه ددې کتاب د لومړي چاپ لپاره لیکل شوې وه؛ خو د هغه وخت د ځینو ملحوظاتو له امله چاپ نه شوه

د بابا د ژوند کتاب

د اشنغر د خانانو په یوه درنه کورنئ کښې یو ماشوم وزېږېد، چه بیا یې وروسته د لندن په منارو زلزله راوستله.

ماشوم لوبېده، لوېېده او ځوانئ ته ورسېد.

په هاغه وخت مستقل مزاجه، متحسس او متجسس ځوان او د ښو عواطفو خاوند و. په هره ناوړه پېښه، ناوړه خبره او ناوړه کار به خپه کېده. د خپل زړه خپګان به یې نه پټاوه او عکس العمل به یې هم ښوده. په هره خبره کښې به یې خبره پیدا کوله او خبرې یې پرې کولې. ځومره چه لوېېده هومره یې د فکر او نظر ساحه پراخېدله.

ورو ورو د "ځان" او "خان" له محدودو حدودو څخه ووت. د پوهانو، عالمانو، لیکوالو، شاعرانو وطنپالو سره یې پېژندګلوي وشوه. د اولس په ټولنیزو روابطو، د وطن په پېښو او د جهان په حالاتو یې غور او فکر کاوه.

په هغه مهال، پښتانه د دنیا د دزیاترو قومونو نه، وروسته پاته وو. بې علمي او بې سوادي وه. قوم خپلو کښې، یو تر بله سره اړم و. ته ما وهه او زه تا. یو به د بل په خوشحالئ او عزت خپه کېده. یو د بل د تباهئ او ذلت نه به یې خوند آخیسته. په ګوندیو، تربګنیو او بدبینو کښې سره ورک وو. د مرګونو،

خونونو او قتلونو پورونه، د یوه نسل نه بل ته او د بل نه بل ته پاته کېدل. خلک ددغو بدبینیو په بد حالۍ کښې د تشدد او تجاوز په اورونو وریتېدل. په زړونو او ذهنونو باندې، خرافاتو تسلط موندلی و. د ژوند کاروبار ته د چا دومره پام نه و.

په هغه زمانه کښې، د پېرنګي په بادشاهۍ کښې لمر نه ډوبېده. پښتون، د یوه ملت په حیث، د انګرېزانو د استعمار په زنځیرونو کښې بنکېل و، او د اسارت د ذلت او حقارت شپې ورځې یې تېرولې.

په دغه تپه تیاره ماحول کښې، ځوان عبدالغفار خان، وروسته له یو څه ټولنیزو تجربو او تفکر څخه، د خلکو د خدمت لپاره ملا وترله. کلي په کلي، حجره په حجره او جومات په جومات وګرځېد او خلکو سره یې پراخه رابطه او مفاهمه پیل کړه. په دې ګرځېدو راګرځېدو، هلو ځلو او غورځو پرځو کښې، په خپله هم ورځ په ورځ پخېده او د فکر او عمل له مخه یې کمال په کمال او مرحله په مرحله پرمختګ کاوه. خپلو سهوو او د نورو اشتباهاتو ته متوجه کېده. پر نورو تنقید کاوه او پر ځان تنقید یې اوربده... او داسې مرحلې ته ورسېد چه د الله پاک سره یې ژمنه وکړه چه د ژوند تر پایه پورې به د هغه د مخلوق خدمت کوي.

په غرو او درو، په کلیو او بنارونو، د خپل تاریخي هېواد په لر او بر کښې، خپلو خلکو پسې وګرځېد. زندانونو ته ولاړ. نظر بندئ یې تېرې کړې، پښتئ یې ماتې شوې، مګر پښتو یې لا تینګه شوه. په قام کښې یې داسې ډېر په وطن مین کسان هم

پیدا کړل. هغوی ورسره ودربدل. زندانونه او محرومیتونه یې وګالل. د سفرونو او دورو زحمتونه یې ومنل. د مالونو او شتو تاوانونه یې وزغمل او خپل سرونه او مالونه یې د قربانئ دپاره وړاندې کړل. ددې تکل د تعهد په توګه د "خدایي خدمتګار" تر بیرغ لاندې راټول شول.

ددې ټولنیز سیاسي حرکت رهبر خان عبدالغفار خان و چه:

د ځوانئ د دوران له جذباتي انفرادي خدمتونو نه نیولې بیا تر "انجمن اصلاح افاغنه" پورې او د "خدایي خدمتګارئ" له تاسیس نه نیولې تر اوسه پورې د خپل قوم او وطن په غم کښې دی او ورته په مینه، اخلاص، همدردئ او پېرزوینې خدمت کوي. چه ددغو خدمتونو د نمانځنې په توګه، پښتنو ورته (فخر افغان) لقب ورکړی دی او یا (باچا خان) یې بولي. هندیانو د قدردانئ له مخه (د سرحد ګاندهي) بللی دی. مونږ ورته (بابا) وایو، مګر، دی...

دی وایي:

زه مو بابا نه یم، باباګانو خوړلي یئ...

زه ستاسو خدمتګار یم. زه له تاسو نه څه نه غواړم. زه خدایي خدمتګار یم. تاسو نه هم دا غواړم، چه تاسې هم د خدای دپاره، بې له کومې طمعې او توقع نه، د خدای د مخلوق خدمت وکړئ... خدای خو خدمت ته ضرورت نه لري. د هغه خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی.

دا کتاب چه د بابا د ژوند کتاب دی، تاسې له دې خبرو سره اشنا کوي. دا کتاب پخپله د بابا تالیف دی. د هغه سوانحعمري ده. د هغه سرګذشت دی. د هغه سترګو لیدلي

حالات دي. واقعات دي. تاريخ دی. د خپل وخت د ټولنې ښودنه ده، د ملي او اجتماعي مبارزو تصویر او تفسیر دی. هغه مبارزې چه پخپله بابا روانې کړي، پخپله یې د هغه لارښودنه کړې ده او پخپله یې پکښې عملي برخه آخیستې ده.

په دې کتاب کښې د تاریخ او سیاست تجربې دي او د لوړو اخلاقو، خودئ، خود درائ، خود شناسئ، پاکئ، صفایئ، استقلال، صبر، زغم، حوصلې، متانت، همت، ننګ او غیرت د عبرت وړ درسونه دي.

په دې کتاب کښې د انسانانو د لوړوالي او مناعت یا د هغو د پستئ او د نائت کیسې دي.

دا کتاب د تاریخ یو ښه فصل او ښه باب دی. د هغه تاریخ چه په هغه کښې، انساني ټولنه، د سرمایې د ظلم او ستم لاندې، د استعمار د ښامار په منګولو کښېوئي او د ځان د خلاصون لپاره هلې ځلې کوي او په دې هلو ځلو کښې شرقي اولسونه ډېرې قربانئ ورکوي.

په دې کتاب کښې د پښتون اولس او ورسره د هند د نیمې وچې د اولسونو د سرنوشت د بدلون په بهیر کښې، د کتاب د لیکوال برخه د هغه جد و جهد، د هغه قضاوت او د فکر رجحانات ښه څرګند ښکاري.

لکه چه ورته اشاره وشوه، زمونږ د زماني د تاریخ مهم شاخص د یورپي استعمارګرانو یرغلونه او د شرقي اولسونو له خوا، د هغو سره ډغرې وهل دي، چه په تاریخ کښې "د ملي آزادئ جنبشونه" بلل شوي دي.

کیسه داسې ده چه کله په یورپ کښې سرمایه ډېره شوه، صنعت،

ماشین او تخنیک د بې رحمو پانګوالو د ثروت د زیاتولو وسیله وګرځېدله، بیا نو د هغو په مغزو کښې، د جهانګیرئ خیال پیدا شو او دې سره د امپریالېزم دوران پیل شو. د استعماري یرغلونو په نتیجه کښې، بې وسه او بې دفاع او په عین حال کښې بې علمه او بې اتفاقه مشرقي ملتونه، یو په بل پسې د استعمار منګولو ته ورغلل. هغوی له دوی څخه، ملي آزادي واخیستله او په پراخ مټ یې په زېښناک یا استثمار او استحصال لاس پورې کړ. مشرقي ملتونه هم، د خپلو خواخوږو خیرخواهانو، ملي شخصیتونو، وطنپالو عالمانو او پوهانو په نارو سورو ورو ورو راویښ او متحد شوو او په جد و جهد یې لاس پورې کړ.

په دې لړ کښې، د افغانستان خلکو، په دریو لویو او بې شمېرو وړو جګړو کښې، وکړی شو چه د انګرېزانو تېري ګر او استعمارګر قوتونه د افغانستان له موجوده ساحې څخه وشړي. تر دې وروسته آخوا پاته اولسونو د آزادئ مبارزو ته په مېړانه دوام ورکړ. د هغوی حوصله یو په دوه زیاته شوه او د هغه د نیمې وچې په ټولو برخو کښې، د آزادئ مبارزو ورځ په ورځ قوت او انجام ومونده. په دې مبارزو کښې پښتنو ډېره ستره برخه آخیستې ده. په پښتنو کښې بیداري، ژوند او حرکت، د بابا په کوښښونو پیدا شوی دی.

د بابا په هلو ځلو، هلته "انجمن اصلاح افاغنه" جوړ شو. "پښتون" مجله خپره شوه. د "خدایي خدمتګار" حزب جوړ او فعال شو. خدایي خدمتګار د هند له ملي کانګرس سره ملګری شو. دې ملګرتیا سره، د کانګرس په غوښتنو او فعالیتونو کښې جدت او سرعت پیدا او د ریفورمېستي مطالبو پر ځای د ملي آزادئ غوښتنه پکښې جدي شوه.

په پښتنو، خدایي خدمتګارو او کانګرس کښې زیات ټینګار،

رښتينولي او انتظام د بابا د حرکت برکت دی.

سره ددې، بابا پخپله، هر وخت په قار وي او وايي چه پښتنو زما خبره نه ده منلې. زما په ډبرو هلو ځلو يې ځان نه دی پوه کړی او زما په ويناوو يې علم نه دی کړی.

په دې خبره بابا حق په جانب دی.

تر اوسه لا مونږ هغسې دنيا نه ده جوړه کړې چه هغه د بابا د خدايي خدمتګارئ له اجتماعي مفکورې سره په سلو کښې سل برابره وي.

هلته ظلم، ستم، تشدد، نفرت، بدبيني، کينه، ګوندي، تربګنې، تعرض، تجاوز، ناداري او نادانې نه وي او ټوله ټوله مينه، محبت، وروري، برابري، پېرزوينه رواداري او همکاري وي.

مونږ لا هغسې دنيا نه ده جوړه کړې چه هلته د بابا خبره:

"که څه پوره وي او که سپوره وي د ټولو دپاره دې يو شان وي

مونږ لا هغسې دنيا نه ده جوړه کړې چه هلته د هېڅا امتياز په هېڅا نه وي او افتخار د خلکو په خدمت وي...

مګر بيا هم بابا خپله غاړه خلاصه کړې ده. بابا خپلو بچو ته د خدمت فکر ورکړی دی.

د بابا په لارښوونه، خدايي خدمتګار، د هند د ملي کانګرس سره يو ځای، د هند د ملي آزادئ جنبش کاميابئ ته رسولی دی، او استعمارګره انګرېزان يې د هند له پراخې خاورې څخه اېستلي دي. دا خو په تاريخ کښې ستره کاميابي ده. مګر د پښتنو دپاره، تر دې ستره کاميابي به دا وي چه د بابا د ارمانونو او تعليماتو مطابق، خپله بېرته پاته شوې دنيا، په يو والي، اتفاق، اتحاد، مينه، محبت، وروروليئ، عزيزولئ او انصاف باندې ښکلې او ودانه کړي.

زما په نظر، ددغسې دنیا د جوړېدو د هیلې مندو کسانو دپاره د بابا ددې افتوبیوګرافۍ لوستل، پر هغې ځان پوهول او د بابا له تجربو او تعلیماتو څخه کار اخیستل بې اندازې ګټور کار دی.

زه دغه کتاب نښیم، چه هغه یوازې د یو چا د شخصي تمایلاتو په بنیاد شخصي یاد داشتونه، نه، بلکه د پښتنو او سیمې د تاریخ د یو لوی شخصیت د ملي او انساني کارنامو او د خدایي خدمتګارۍ د نظریې او عمل د اړخونو د ښودلو یوه روښانه هینداره ده.

که ددې کتاب د صوري او معنوي ښېګڼو په باره کښې، د همدې کتاب په اندازه ولیکل شي، بیا به یې حق ادا نه شي، ځکه چه دا "د عمل آئینه" ده او زمونږ لیکنه به "د نظر منظره" وي، چه بې له شکه، هغه تر دې زر ځله بهتره ده.

نو ځکه زه له تاسو ګرانو لوستونکو نه رخصت آخلم او موقع درکوم چه بابا د هغه د سرګزشت او افکارو په هینداره کښې وپېژنئ او تري استفاده او استفاضه وکړئ...

د هغه "زما ژوند او جد و جهد" کتاب ولولئ او د هغه په هینداره کښې خپل ژوند او جد و جهد ته پام واړوئ...

په همدې هیله

والسلام

ستاسو خدمتګار

عبدالله بختانی

کابل ښار- خیرخانه

۱۳۶۱ هـ ش/ ۱۹۸۳م کال

د باچا خان مرکز پیغام

په جرمني کې "د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه" زمونږ د لروبر د ادبئ او کلتوري ټولنو په زړه پورې د يو داسې روايت بختوره برخه ده، چې اوس يې د يوې فعالې ادارې شکل اختيار کړی دی. محترم ملګری زرين انځور او د هغه په رنګ نور ملګري چې د هغوی فکرونه د خپل ادب او کلتور، د فني توان او ژوند - ژواک د پرمختګ د جذبو نه ډک او پُر معمور دي او د روحونو مرغان يې په مساپرې کې هم د خپل پښتون وطن په غرونو، پولو - پټو، ونو - غنو او ګلکڅونو او ګل ميرو الوځي را الوځي. ددې وطن، قام او ولس د ژوند - ژواک او حوادثو نه وړې دا ټول تجربات د زړونو په وينو کې ډوب کړي او رنګ کړي، مورږ ته واپس د ژوند د ډاډګېرنې په خاطر رالېږي او مورږ په هر مشکل کې د ژوند او فن، تاريخ او کلتور د خورږو او ترخو سره بلد او فعاليت ته لمسولي او تکړه تيار ساتي.

په مساپرې کې د خپل قام، ولس او وطن نه لرې دغه ژوند ښښونکي نړان ملګري د خپلو احساساتو د آيينو په داسې مجلسونو کې د وطن د زخمونو او د قام او ولس د دردونو داسې تصويرونه تراشي، چې نه يوازې زمونږ مخونه پکې ښکاري؛ بلکې زمونږ روحونه هم پکې ننداره کېږي!!

د پير روښان، خوشال خان او فخر افغان باچا خان د فکري روايت او فني شتمنۍ دغه امانتګر پوهان، دانشوران او مدبرين خلک په تياره تياره وختونو کې مورږ ته هم او لکه د کرددانو په ټوله نړۍ شيندلی شوي وطنوالو ته هم د نظر د اور اورکو، د زړونو د داغونو شغلې راغورځوي او لکه د اسمان د بربښنا زمونږ د وطن او تورو تيرو

تر منځه فاصلې غوڅوي. د تاریخ په دې مور، چې بدنصیبو زمور نه د اور لمبې چاپېره کړې دي دغو خلکو زمور تاریخ، کلتور، ژبه او ادب را اخیستي دي، زمور حال د ماضي سره تړي او ماضي مو د سپرلي سپرلي مستقبل سره اشنا کوي. دغه خلک عام خلک نه دي، دا زمور ددې تریخ تریخ ماحول او وینې وینې چاپېرچل د ترجمانې هغه دردېدلي او "سره زر شوي" فنکاران استاذان دي، چې د سبانې تاریخ په رون جبین به لکه د سرو زرو د ټیکونو ځلېږي او ددې خاورې د راتلونکیو نسلونو نه به پرې د فکر و نظر د ګلونو سره سره د عقیدت او روح غمي او لالونه هم شیندي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې دغه پښتانه ښاغلي، چې د خپلې ټولنې له خوا څومره اکر کوي، دا په اصل کې که د ټول لر و بر د شوي کار نه زیات نه وي؛ نو کم به هم ترې نه وي. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې په تېرو څو کلونو کې سل کتابونه چاپ ته سپارلي دي. دغه سل کتابونه، چې د علم و ادب د څومره موضوعاتو سره تعلق کېدای شي. په هغو موضوعاتو لیکلی شوي کتابونه دي. د لر و بر او وطن نه بهر د بې حسابه پښتنو په ذاتي او اجتماعي لایبرېریو کې دغه کتابونه نه یوازې د کتابتونونو د زېب و زینت باعث شوي دي، په لویه پیمانه ترې خلکو پوره پوره ګټې هم کړې دي. ددغو خلکو نظر د لوی خوشال په قول، لوی دی:

لکه باز په لوی لوی ښکار زما نظر دی
ګونګی نه یمه چې نیسم باد خورکې

د ټولنې دغه د لوی نظر او رسا فکر خاوندان د خپلې کلیزې په مناسبت د تېر کال د سلو کتابونو دپاسه رومبی

کتاب د لوی فخر افغان باچا خان (خود نوشت) زما ژوند او جد و جهد چاپ کول غواړي.

زه د باچا خان د رسالې "پښتون" د چیف ایډیټر په حیث ددغو لوی خیالو ملګرو روانو کارونو او ښځینو فعالو جذبو ته تبریک وایم او طمع لرم، چې هغوی به نه یوازې دغه کار او عمل په همدې رفتار جاري وساتي. ولې دې ته به داسې شکل و صورت ورکړي، چې هم دا کار او عمل د یو ماډل (سمبول) په طور په ټولو پښتنو کې یوه پېژندګلو ولري، زمونږ دعاګانې او فکري، نظري، فني او روحاني مرستې به تل هغوی ته په هره لار؛ لکه د سترګو د ګلونو غوړېدلی وي.

ژوندی دې وي پښتو ژبه، تل دې وي پښتون قام، ښاد او آباد او سلامت دې وي پښتون وطن، غني دې وي پښتون کلتور، پښتون ادب او ژوندی قلم، سیاله دې وي زمونږ د ژوند هره غمجنه مرحله او هره د خوشحالۍ د ډکو ګلو څانګه د نړۍ د ټولو قامونو او ولسونو سره.

زه تاکیداً په جرمني د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې د ملګریو دغه کار او زیار ته شاباسی وایم او خپل قلم او جذبې ورته لوګی کوم، سترګې یې وا مه خله چې هم دغه زمونږ د توجه او امیدونو مرکزونه دي.

په درناوي

رحمت شاه سایل

باچا خان مرکز، پښتون مجله - پېښور

۱۸ ستمبر، ۲۰۰۸

مننه

فخر افغان خان عبدالغفار خان (۱۸۹۰-۱۹۸۸) د پښتون نېشنل ازم، د عدم تشدد د فلسفې او د خدائي خدمتګار تحریک باني د پښتون سیاست د اسمان هغه ځلنده ستورے دے چې د رونړ فکر پلوشې به ئې تر ابده تتې نۀ شي. د عدم تشدد دې مبلغ خپل ټول عمر د پښتنو په خدمت کښې تېر کړے وۀ او په خپل رسا فکر، بې پناه ذهانت او ژور بصیرت ئې پښتانۀ د خپل فطرت خلاف د عدم تشدد په لاره روان کړي وو. دوي د پېرنګي د غلامۍ نه د پښتنو د خلاصولو سره سره په پښتنو کښې د قامولۍ، امن او وروروليۍ دپاره یوه داسې مبارزه کړې ده چې د پښتنو په تاریخ کښې ئې مثال نۀ شي موندے. باچا خان د پښتنو د بېدارولو، هغوي د علم په کالو د ښائسته کولو، د هغوي نه د تربګنو، دښمنو او غلطو رسمونو رواجونو د لرې کولو دپاره یو داسې جدوجهد کړے دے چې په برصغیر کښې د بل هیڅ یو سیاسي مشر نصیب

شوے نۀ دے.

موجوده وخت کښې چې عالمي امن د یوې لویې خطرې سره مخ دے، ټوله دنیا د دهشت ګردی په لومه کښې ښکېل ده خصوصاً د پښتنو په سیمه د فساد اور لګېدلے دے او د بې ګناه او بې خطا پښتنو وینه لکه د اوبو بهېږي. په داسې وخت کښې د عدم تشدد د علمبردار باچا خان رانۀ فکرونه خلقو ته رسول او د دۀ د ژوند او جدوجهد نه اولس خبرول د نور کله نه زیات ضروري شوي دي. دا د ډیر شکر او مننې مقام دے چې په جرمني کښې میشته پښتنو وروڼو د دې احساس وکړو او اراده ئې وکړه چې د باچا خان کتاب ((زما ژوند او جدوجهد)) چاپ کړي او پښتون بچي بچي ته ئې ورسوي چې هغوي د خپل سیاسي قهرمان باچا خان د روښانه فکرونو نه خبر شي او د موجوده صورت حال مقابله په ښه طریقه وکړي شي.

باچا خان ټرسټ د دې ښاغلیو دې اقدام ته په درنه سترګه ګوري او ډېره ستائنه ئې کوي چې په ډېر ښۀ او مناسب وخت کښې ئې د دې کتاب چاپ کولو فیصله وکړه. الله دې توفیق ورکړي چې د پښتنو خدمت هم دغسې جاري وساتي. آمین

ځلان مومند

ډائریکټر مېډیا سیل باچا خان ټرسټ

شروع کوم په نامه د خدای(ج) چې
بښونکی او مهربان دی

زه د هشنغر په اتمانزو نومي کلي کې په کال ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی یم، هغه وخت د پیدایش د نېټې د لیکلو رواج نه و او نه څوک په لیک او لوست پوهېدل نو زما د پیدا کېدو نېټه چا لیکلې نه وه،خو دا چې زه وایم چې په کال ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی یم، د دې نه وایم چې خدای دې زما مور وبخښي ماته ویل چې«ستا د ورور ډاکټر خانصاحب واده چې و ته د یوولسو کالو وې» او د ډاکټر صاحب واده په دسمبر ۱۹۰۱ع کې شوی و نو ځکه زه وایم چې زه په ۱۸۹۰ع کې پیدا شوی یم. زه د مور او پلار کشر زوی وم. د ټولو نه مشره زمونږ خور وه، ورپسې ډاکټر خانصاحب و، بیا مې بله خور وه، بیا زه وم.

د کشر اولاد سره قدرتي د مور او پلار مینه زیاته وي او ورته ډېر خوږ اونیازبین وي. زه مور او پلار ته ډېر ګران وم د خدای قدرت داسې و چې د ټولو نه مخکې زما مشره خور مړه شوه، بیا ډاکټر خانصاحب شهید شو، بیا مې بله خور مړه شوه. زه د ټولو نه وروستو وم او روستو پاتې شوم.

د اتمانزو کلی د پېښور نه شل میله لرې شمال ختیز ته د هشنغر په مینځ کې د سوات او باجوړ د سیند په غاړه لمرخاته ته پروت دی.

زما تعلق محمدزي قبیلې سره دی او هشنغر چې د ابازونه را واخلې تر نوښاره پورې دی، په دې کې محمدزي اباد دي، دا ډېر ښکلی سر سبز او اباد ملک دی او دا د پښتنو د رورولۍ په تقسیم کې نورو رونو مونږ له پخپله خوښه راکړی و. زما نیا یوسفزی وه، د صوابۍ د مرغز کلي وه او نیکه مې محمدزی و چې د هشنغرو د

اتمانزو کلي و. نیکه مې لوی خان و. دا قدرتي خبره ده چې د محمد زو او یوسفزو شریک اولاد ډېر لایق او قابل وي. جینکی یې د هلکانو نه زیاتې ذهینې وي. زما درې نمسی ډاکټرانې دي نورې نمسی مې څوک ایم. اې، څوک بي. اې دي او یوه لور مې ده هغه بي. اې، بي. ټي ده. یو کشر زوی مې عبدالعلي چې(زه ورته لالي وایم) د اکسفورډ ایم. اې دی. دوه مې نور زامن دي مشر عبدالغني دی چې هغه مې د ترو، کمسټري د تعلیم دپاره امریکې ته لېږلی و، خو چې زه پېرنګیانو په ۱۹۳۱ء کال کې جیل ته ولېږلم او زما جائداد یې هم ګډوډ کړو نو هغه د پیسو د نشت په وجه تعلیم سرته ونه رسولو او واپس راغی، بل عبدالولي دی چې سینیئر کمبریج یې پاس کړو. دی ډېر ذهین لایق او قابل دی، دی یوروپ له تعلیم له لاړ نه شو، ولې چې زه جیلخانې ته لاړم نو دی هم د تعلیم نه پاتې شو. عجیبه خبره دا ده چې زه هم شاهي قیدي(STATE PRISONER) وم، ډاکټر خانصاحب او قاضي صاحب هم وو.

د هغوی ټول له یې د تعلیم دپاره وظیفه او د کور دپاره خرڅ ورکولو او دا د شاهي قیدي(STATE PRISONER) سره رعایت نه دی. د هغه قانوني حق دی، خو زما زامنو ته یې نه ورکولو. زما یو زوی یوسفزی کړېده، بل مومنده کړېده او دریم پارسي(پارسنه) کړې ده. زما لور په کشمیري واده ده. زما څلور نمسی په یوسفزو کې واده دي. دوه په خټکو کې او یوه په پنجاب کې په پنجابي واده ده. مونږ خپل اولاد په دولت پسې نه ورکوو، په شرافت، قابلیت او لیاقت پسې یې ورکوو. مونږ خپل اولاد بغېر د هغوی د خوښې چا له نه ورکوو.

ټول هشنغر ښکلي او ښېرازه سیمه ده، درځړو او اتمانزو د سیند

په بله غاړه چې د زوړ ښار نښانې را څرګندې شوې دي. دغه رڼړو سره د سيند نه پورې غاړه د شيخانو ډېرۍ سره د ګندهارا تهذيب او دور نه مخکې اثار دي، دغه ښار ته يې پشکلاوتي وې، دا نوم د برسنډو د کمر او ګلونو پورې تړلی دی، لوی تجارتي او ثقافتي مرکز و، دا موجوده سيند چې اوس د رڼړو او شيخانو ډېرۍ تر مينځه بهېږي دا په هغه زمانه کې د ډېرۍ نه قبلې غاړې ته بهېدلو او دا ټول زوړ ښار تر دې رڼړو پورې غزېدلی و.

د دې ځای اوسېدونکي پښتانه وو، خو بوديستې وو. بودايي مذهب له دې ځايه د سوات او ګلګت په لاره تبت او چين ته تللی او خور شوی دی او د بدهـ مت څلورمه مذهبي غونډه هم په دې ځای کې شوې وه.

د ښکاره شوو اثارو د فن او صنعت نه معلومېږي چې په دې علاقه کې صنعت، تجارت، زراعت او علم ډېره ترقي کړې وه. دا ښار يوازې د ګندهارا سياسي مرکز نه بلکې د ايشيا د زياتو برخو تجارتي، صنعتي او علمي مرکز و.

د اټک او مارګلې په لاره يې د هندوستان سره، د سوات او ګلګت په لاره د کشمير او تبت او چين سره، د دير او چترال او بدخشان په لاره د مرکزي ايشيا او له هغه ځايه يورپ سره، د کابل، کندهار او سيستان په لاره يې د اېران، عراق، ترکئې او شام سره تعلق لرلو. د تجارتي مالونو لويه منډهي وه، د علومو زانګو وه.

زما مور ډېره زړه سواندې، پوهه، نېک سيرته او خوش خلقه ښځه وه زمونږ د زمينداري لوی کور و، زمونږ ډېرې غوا، مېښې وې، هره ورځ به د خوا او شا غريبانان خلک په شوملو مستو پسې مونږ کره راتلل او مور به مې په رونې تندي د هغوی سره ستړي مه شي کول،

شوملې او ماسته به يې ورکول او هر مانبام به يې د دوی دپاره ببله کټوی پخوله.

کورنی:

زما د پلار بهرام خان نوم و، د کلي خان و او په مشر خان مشهور و، دی د نورو خانانو په شان نه و په کلي کې د ده هومره جائداد د چا نه و، خو دی داسې نه ښکارېده لکه خان، پوهـ او زيږ پښتون و، په چا يې زياتی نه کولو او نه يې مظلومان د بل چا زور زياتي ته پرېښودل. که د ده سره به چا زياتی وکړو هغه به يې په صبر برداشت کولو او د بدل جذبه يې په زړه کې نه ساتله. رونو او تربورانو ورسره ډېر زياتی کړی و، د ده وس کېده چې بدل ورنه واخلي، خو د بدل په ځای به يې وبخښل بلکې احسان او ښېګړه به يې ورسره کوله، مونځ ګذار، پرهېزګار او سوله دوست سړی و، د صبر او زغم خاوند و، کله چې به حجرې له نابلده مسافر راغلل چې هېڅوک به يې نه پېژندل پلار به مې ورله پخپله ډوډۍ ور وړله نوکران به وو خو ده به پخپله د ډوډۍ شکور رااخستی و او د انګولي لوښي به يې په لاس کې را اخستي وو او ويل به يې دا د خدای مېلمانه دي په کار دي چې زه يې پخپله خدمت وکړم اکثر به داسې وشو چې مېلمانه به ژمې کې شپې له راغلل نو چې سحر به ورله نوکر چای وړه نو خبر به يې راوړو چې مېلمانه نشته، تللي دي او برستن يې هم د ځان سره وړې ده، د نورو خانانو په شان حاکم پرست نه و، د حاکمانو سره يې تعلق نه ساته او نه يې د دوی خدمتونه کول، زما د نيکه هم دغه حال و، زما د نيکه سيف الله خان نوم و، کله چې پېرنګيانو د بونير د نيولو په غرض په بونير حمله وکړه او د سورکاوی غزا وه نور خانان د فرنګې ملګري وو او سيف الله خان بابا د قام مرستې له ورغی دا رنګې زما غور

نیکه عبیدالله خان بابا ازاد خیال پیاوړی او منلی مشر و چې د هغه وخت د درانو حاکم سلطان محمد خان طلایي د لاسه پهانسي شو. د درانو حکومت د عیاشۍ په خپل قام د زور زیاتي، د کورني اختلافونو او جنګونو په وجه ختم شو، او د دوی نه وروسته د سکهانو حکومت راغی، درانو چې واورېدل سکهان را روان دي شپه په شپه کابل ته وتښتېدل او پښتانه یې سکهانو ته پرېښودل.

تاریخي پس منظر:

یا هغه وخت وچې کله بابر د پښتنو د بې وقوفۍ او خود غرضۍ اود اېرانیانو د امداد او لمسون په وجه د ابراهیم لودي نه د هند بادشاهۍ تخت او تاج واخستو، شېرشاه سوري را پاڅېدو او د بابر د زوی همایون نه یې د پښتنو حکومت بېرته واخستو. ډیلی یې ونیو همایون وتښتېدو او د اېران دربار ته یې پناه یوړه او هلته اېرانیانو د پښتنو د کمزوري کېدو موقعې له ساتلی و.

شېرشاه د پښتنو جنډه په کلکته ودروله او شېرشاه چې د ملک د ابادۍ له پاره د صنعت، تجارت او زراعت کومې منصوبې جوړې کړې وې په هغې د مغلو د اکبر پاچا نوم وشو. دا د اکبر د مغ نه وو د شېرشاه دماغ وو.

یا هغه وخت و چې کله په پښتنو د اېرانیانو حکومت و، پښتانه به یې سپکول او سپک به یې ګڼل. په کندهار کې میرویس خان نیکه را پورته شو پښتانه یې د اېران د غلامۍ نه ازاد کړل او د پښتنو ببرغ یې په اصفهان ودرولو. یا هغه وخت و چې پښتانه نادر افشار ریزمریز کړي وو. چې نادر افشار مړ کړی شُو نو د پښتنو لویه جرګه په کندهار کې را غونډه شوه او د ډېر غور نه وروسته یې د احمدشاه

بابا په مشری دعاء خیر وکړه.

احمدشاه بابا را پورته شو اېرانیانو ته یې شکست ورکړو او د پښتنو د حکومت بنیاد یې کېښود. یوازې پښتونخوا نه بلکې ټول هندوستان یې د هغه وخت د مغلي حکومت د ظلمونو نه خلاص کړو. دې وخت کې انګرېزان هندوستان له نوي راغلي وو چې احمدشاه بابا ډیلی واخست نو د انګرېزانو د تګ ودو نه خبر شُو او اراده یې وکړه چې انګرېزان هم د هندوستان نه وباسم. انګرېزان چې په دې پوهه شول د اېران دربار ته یې سفیر ولېږلو او اېرانیان یې را پورته کړل چې په افغانستان حمله وکړي، احمدشاه بابا چې د دې سازش نه خبر شُو د انګرېزانو د مخنیوي کار یې پرېښود او په مخه افغانستان ته را روان شو چې جېلم ته را ورسېد د جېلم د سیند په غاړه ودرېدو او د پښتنو ټول خېلونه او قبیلې چې ورسره وې هغوی ته یې وویل چې له دې ځایه تر امو دریابه پورې ستاسو ملک پښتونخوا دی او یا دغه وخت و چې د درانو د عیاشۍ، بې تدبیرۍ په خلکو د زور زیاتي، کورني اختلافونو او جنګونو په سبب پښتانه دومره پرېوتل چې خپل کور کې د سکهانو د مقابلې نه وو. هغه د پلار نیکه ګټې خو پرېږده خپله خاوره ترې سکهانو لاندې کړه او په دوی کې دومره څوک نه وو چې پخپله خاوره او ناموس یې ننګ او غیرت کړی وی، د سکهانو د زور او ظلم په مقابله کې یې سر اوچت کړی وی او د پښتنو عزت او عظمت یې د دې ظلم نه بچ کړی وی، د سکهانو ډېر ظالمانه حکومت و، زما د مور د اړخه نیکه محمد دین خان به مونږ ته دا خبره کوله چې یوه ورځ زه د شولګرې نه راتلم او په سیند را پورې وتم چې په دې کې یو سکهـ راغی ما ته یې اشارت وکړو چې را وګرځه او ما په شا پورې باسه، محمد دین نیکه ورته ووې چې زه

نابارې یم خو سکھ مجبور کړی دی، او چې سکھ یې په شا را سور کړی دی، او د اوبو مینځ ته رسېدلی نو توپونه کړي یې دي او سکھ یې د اوبو په مینځ کې غورځولی دی او دی ترې تلی دی.

د هندوستان د هغه سر نه سید احمد بریلوي او اسمعیل شهید په دوی یعنې په پښتنو باندې ننګ او غېرت کوي او د سکھانو د مقابلې دپاره د پښتنو خاورې ته راځي، د هغه وخت د حکومت افغانستان له طرفه د ده سره مرسته ونه شوه بلکې یار محمد خان له خوا ورسره جګړه وشوه لکه څنګه چې د پښتو د دې زړې چار بیتې نه څرګندیږي:

روان شو یار محمد سید اوباسي د پنجتاره
سید له بری ورکړې الهي پرودردګاره

د دې علاقو د پښتنو همدردي د سید صاحب سره وه. ده غوښتل چې ملک کې شریعت نافذ کړي او د شرعي قانون سره سم د خور او لور ولور بند کړي او په میراث کې ښځو له هم شرعي برخه ورکړي، او ځینې غلط رسم او رواج اصلاح کړي. په خانانو او ملایانو د دې خبرو بد اثر وشُو، شور زوږ یې جوړ کړو چې یوسکھ لاړو او بل سکھ راغی، د پښتنو او مسلمانانو په دې همدردانو یې د وهابي فتوا ولګوله. په پښتنو کې قومي اوسیاسي شعور نه و نو د بریلوي صاحب او د ده د ډلې په ضد را پورته شول څه یې ووژل او څه یې په اباسیند هزارې ته پورې وېستل، د هزارې ځینې مسلمانانو په ځای د دې چې د بریلوي صاحب مرسته وکړي سکھانو ته یې مخبري وکړه، سکھان راغلل او باقیمانده هلته د سکھانو له لاسه تالا ترغه شول. سید صاحب او اسماعیل صاحب بالاکوټ کې شهیدان شول څومره د

افسوس خبره ده چې سید صاحب د پښتنو په ښځو ننګ وکړو او بې ننګه پښتنو دوی سره ننګ ونه کړو. چې سید صاحب سکهان د پښتنو د خاورې نه ویستل نو د افغانستان حکومت سید صاحب ته وویل چې اوس دا ملک مونږ ته پرېږده.

قصه داسې وه چې د تهکال ارباب بهرام خان چې د سید صاحب مرید و، هغه به کال په کال د روژې په میاشت کې بریلي ته تللو د قران پاک ختم او تراویح به یې هلته د سید صاحب سره کولې. پخوا د حمل و نقل ذریعې هم نه وې، په اسونو روان و چې ګوجرانوالې له راغلی دی نو تږی شوی دی. په لاره کې کوهي و، ښځې ور له اوبو له راغلې وې، دی چې کوهي ته ورنزدې شو نو د لاس په اشاره یې د ښځو نه اوبه وغوښتې چې دې ښځو منګې ډک کړل نورې ټولې لاړې او دوه ښځې پاتې شوې نو ده له یې اوبه یوړلې چې ده له یې اوبه ورکړې نو په ژړا شوې او ورته یې وویل چې مونږ پښتنې یو او سکهانو په زور راوستې یو، او دوه دوه بچي مو هم پیدا شوي دي. ارباب چې بریلي ته ورسید و نو هغه ډېر زهیر و. سید صاحب تر نه پوښتنه وکړه چې دا ته ولې زهیر یې، هغه ورته د ګوجرانوالې دا ټوله واقعه بیان کړه. نو سید صاحب د جمعې په ورځ په منبر وخوت دا قصه یې بیان کړه او د جهاد اعلان یې وکړو. زه دلته تاریخ نه بیانوم صرف دا خبره ښکاره کوم چې د دې څه وجه ده چې پښتنو لوی لوی حکومتونه جوړولی شول، خو ټینګولی یې نه شول، د دې وجه دا وه چې په پښتنو کې اجتماعي ژوند، قومیت او اتفاق نه و، که څه هم پښتنو کې به داسې وخت په وخت لوی لوی او قابل سیاستدانان پیدا شول، لوی لوی سلطنتونه به یې قایم کړل، خو کله به چې ده سر په کفن کې ونغښتو په پاتې کسانو کې به یې د قاموليۍ مینه او اتفاق

او د اهلیت جذبه نه وه.

د دولت او اقتدار ګټلو دپاره به یو بل ته اړم شول، په عوامو کې به هم د قاموليٰ احساس نه و چې مشران يې غلطې لارې ته نه پرېښودلې يا يې خود غرضه او ناپوهه مشرانو له موقع نه ورکولی. په پوهو، لايقو، بې غرضو او خدمتګارو مشرانو را غونډېدلی او خپل حکومت يې ټينګ ساتلی. په عوامو کې د قاموليٰ او مليت د جذبې د نشتوالي له کبله به په دوی د خودغرضو مشرانو اثر وشو اوبې اتفاقي او خانه جنګي به عامه شوه خپل طاقت به يې پخپلو کې يو په بل ختم کړو. دښمنان خو به د موقع په طمع ناست وو، موقع به يې وموندە بادشاهي او حکومت به يې ور نه واخستو دوی به يې غرونو ته وشړل. دښمنانو به د دوی په ابادو مزې چرچې شروع کړې او دوی به غرونو رغونو کې سر وهلي در په در ګرځېدل، څو چې به يې بيا توبه قبوله شوه. او د خدای رحم به پرې وشو لايق او پوهـ سړي به په کې پيدا شول، بيا به يې دښمنان له وطنه وشړل او له نوي سره به يې په ابادی ګوتې پورې کړې.

د سکهانو نه پس د پېرنګيانو دور راغی، پيرنګي پخپله خو د سمندر د غاړې راغلی وو، ولې دا ورته معلومه وه چې د هندوستان د تاريخ ټولې حملې د قطب نه شوې دي، او د خپل برطانوي هندوستان سلطنت د ساتلو دپاره هغه د پښتنو خاورې ته راپورې وتلو چې په هغه درو لارو او سيندونو قبضه وکړي چې په کومو د بهر نه حملې شوې دي.

د فوجي حکمت عملیٰ نه علاوه هغه د دې سيمې سياسي حالاتو ته هم توجه وکړه هغه وليدل چې دلته هم هغه پاليسي روانه وه کومه چې د هغه نه مخکې مختلفو حاکمانو ازمايلې وه. حقيقت دا دی چې

کله مغلو د پښتنو سره جنګونه وکړل او چې کله شهنشاه اکبر د پښتنو د لاسه اول په خیبر بیا په کړپه او په اخره چې یې کله د بونیر په کړاکړ کې د خپل پوځ سره سره خپل لوی وزیر بیربل هم مړ شُو نو بیا اکبر راغی پښتنو ته د اباسین نه پورې یې د اټک قلا جوړه کړه، سره د خپلو وزیرانو کښناست چې په دې خبره سوچ وکړي چې پښتون خو یې په جنګ ونه وهلی شُو اوس به یې په کومه وسله وهي. چنانچې د ډېر غور او فکر نه پس په دې نتیجه ورسېدو چې پښتون دوه خاصیته لري. یو پښتون من حیث القوم مسلمان دی او د اسلام سره لوی عقیدت لري. دویم انساني کمزوري یعنی د دولت سره مینه لري. نو د دې په رڼا کې هغه یوه داسې پالیسي وضع کړه چې داسې عالمان، ملایان، او پیران پیدا کړي چې د هغوی په ذریعه د اسلام د څادر د لاندې خپل سیاسي غرضونه سر کړي او دویمه دا چې د پښتنو د نیاوي مشران، ملکان او خانان د دولت او نوکرو په زور په بیعه واخلي. هم په دې سلسله کې مونږ وکتل چې د اخون درویزه او هغه په شان نورو ډېرو دیني مشرانو د مغلو په وینا او ښودنه د پښتنو د قامي او ولسي تحریک د مخنیوي دپاره د پیر روښان غوندې باعمله عالم او سوچه مسلمان باندې د مغلو دپاره د کفر فتوې ولګولې.

پېرنګي دا ولیدل چې همدغه پالیسي د مغلو نه پس درانیانو خپله کړه او د هغوی نه په وراثت کې سکهانو ته پاتې شوه. پیرنګي چونکه د شلمې صدۍ د تعلیم یافته او ساینسي دور پیداوار وو نو ده هم د شهنشاه اکبر هغه مجربه نسخه خپله کړه او کوشش یې داو چې یو خوا د پښتنو دیني مشران د خپل سیاسي غرض دپاره استعمال کړي او بل خوا د هغوی دنیاوي مشران په دولت او

منصبونو واخلي. ولې ډېره د تعجب خبره دا ده چې هغه اسلام چې کوم مغل مسلمان د خپل مسلمان ورور د غلامولو دپاره استعمالولو هم هغه اسلام نن دې ایمان خرڅو ملایانو، عالمانو او پیرانو د کافر پیرنګي د سیاسي اغراضو او مقاصدو دپاره استعمالوو.

د پښتنو خویونه او دودونه:

سره ددې کله چې پیرنګی راغی زما یاد شي چې په پښتنو کې ډېر ښه ښه خویونه او خصلتونه لا موجود وو په دروغو به ځان ورته بد ښکارېده. وروروڼي عزیزولي به یې ښه پالله. یو په بل اعتماد و. په یو بل به یې ننګ کولو، راشه درشه وه، مینه محبت و، که د یوبل سره یې څه اختلاف هم و، په سپکه به یې نه یادول داسې نه و، لکه دا اوس په خوله یوه او په زړه بله، ژوند بالکل ساده او بې تکلفه و، په ناسته ولاړه کې ډېره ټیټه پیټه نه وه، جامې ساده او د وطن جوړې وې، د خپل وطن شډله خامتا یې د بل په اطلس نه ورکوله د خامتا لوی لوی خلکې او کمیسونه او پرتوګونه به یې اغوستل، د وطن جوړې پنې او څپلې به یې په پښو کولې، ټوپۍ او د خامتا پګړۍ به یې په سرولې. ښځو به د رنګینه خامتا جامې او مشروبي[10] پرتوګونه یې اغوستل، خوراک هم ساده و، د ساده خوراک په وجه د خلکو صحتونه ښه وو دومره کمزوري نه وو، مسالې نه وې، چای نه وې، سود کول، شراب څښل او زنا یې ډېر بد ګڼل، که به پوهـ شول چې څوک دا کارونه کوي نو د هغه سره به چا خپلولي نه کوله، خور، لور به چا نه ورکوله. اخلاقاً دومره پرېوتي نه وو لکه اوس چې دي. د چا

---

* مشروبي: د خپل کلي کور جولا به یو رخت جوړولو چې هغې ته به یې مشروبې ویل.

چې به زورور مېلمه راغی نو چرګ به يې ورله حلال کړو، د غوړو نه ډکه ښوروا به يې جوړه کړه، دغواوو، مېښو زېړ غوړي به وو. سړي سړي پستې پرسېدلې، خمېره ډوډۍ به وې. مازيګر به په بټ د جوارو نينې کېدلې ګوړه به ورسره خلکو خوړله، په ډوډۍ کې به د امير او غريب فرق نه و. ټولو به په يوتالي او يو ځای کې ډوډۍ خوړله، ځرنګه چې پوښاک او خوراک ساده وو دغسې د ناستې ځايونه او کورونه هم ساده وو. يوه لويه کوټه به وه ټول کورباڼه به يو ځای ويده کېدل او چې مېلمه به راغی نو د کلي په شريکه حجره کې به ځملاستو د اکثرو خلکو کورونه په دغه شان وو او چې کوم سړی په دوی کې لوی سړی و، يا به خان و نو د هغه په کور کې به د کوټې سره يو ځای يو منډو او ډېوډۍ وه او د مېلمنو دپاره به بېله حجره هم وه. دا اوچتې اوچتې مانۍ او سپينې سپينې بنګلې نه وې خو هغه خوشحالي او اسودګي چې په هغه ساده ژوند کې وه، نن په دې ښکلو ښکلو بنګلو کې او په دې خوندورو خوراکونو کې او ډولۍ جامو کې نشته. مرضونه ډېر نه وو، نر او ښځې په بدن سالم او تکړه وو، جينکو او هلکانو به يو ځای لوبې کولې لوی لوی به وو، د شپې تر ناوخته به يې لوبې کولې، يو بل ته به يې د خور او ورور په نظر کتل، اخلاقاً ډېر اوچت وو. د لوبو ډېر رواج و، قسم قسم لوبې به وې، د پښتنو په لوبو کې د هر قسم پريکټس (سپورټ) خيال ساتلی شوی و. د منډو خيال په کې و، د بار اوچتولو او وړلو خيال په کې و، د سا اخستلو خيال په کې و، د شپې ګرځېدلو په شپه کې د ځان پټولو د مخالف فريق د لټولو خيال په کې و او همدا وجه وه چې د دوی صحتونه ښه او ډېر ښايسته وو، اګر چې په لوبو کې به دريم ګړی نه وو، مګر بيا هم لوبغاړو به يو بل سره ټکي نه کوله.

د پېرنګي اثرات:

د پېرنګي د راتلو نه وړاندې د پښتنو د تعليم څه خاص انتظام نه و، هر چا به تعليم نه کاوه. صرف د ملايانو زامنو به د لمانځه اوداسه، روژې سرسايې، حج او قربانۍ، زکات او صدقاتو او د دغه شان مسئلو تعليم کولو دا هم د امامتۍ له پاره لوستل به يې زده وو، ليکل به يې نه وو زده او د دغه تعليم طريقه هم دغسې وه چې ملا صاحب به په جماعت کې ناست و، د امامتۍ سره به يې هلکانو ته درس هم ورکاوه، مور او پلار به چې وغوښتل چې پخپل اولاد تعليم وکړي نو جماعت له به يې بوتلو او د ملا صاحب سره به يې په سبق کښاوه. ملا صاحب به ورته سيپاره شروع کړه، مور او پلار به يې د خپل وس سره سمه شيريني ووېشله او چې يوه سيپاره به خلاصه شوه نو ملا صاحب له به يې شکرانه ورکړه او د بلې په شروع کې به بيا شيريني ووېشلې شوه. د ملا صاحب د تعليم ورکولو په بدل کې څه خاصه تنخواه نه وه، د استاذانو به د خپلو شاګردانو سره ډېره مينه وه، د خپلو بچو په شان به يې ګڼل. شاګردانو به هم استاذ د پلار نه کم نه ګڼلو.

استاذ به د سبق معنا شاګردانو ته نه ښودله هغوی غريبان څه ملامت وو هغوی يې پخپله هم په معنی نه پوهېدل نو شاګردانو ته به يې څه ښودلي وو.

زمونږ د جماعت اخون هلکانو ته سبق ښودلو، يو هلک ته يې چې سبق ښوو نو ورته په غصه شو ورته وويل «ان الذين كفروا خربيشويه» نو شاګرد هم وويل «ان الذين كفرو خربيشويه» دا چې مونږ واورېدل نو ډېر مو وخندل نوهغه شاګرد ته په غصه شُو، مونږ ورته ووې چې د دې هلک څه قصور دی ته چې څه وائې هغه يې هم

وايي.

پېرنګيانو د هندوستان د خلکو د تعليم دپاره په نوې طريقه سکولونه جوړ کړې وو خو د پښتنو د پاره يې تش په نامه د کمې درجې سکولونه جوړ کړې وو.

چرته به په يونيم لوی کلي کې پرايمري(ابتدايي) سکول و، په هغې کې به هم څه دومره هلکان نه داخلېدل.نور هندوستان له يې ابتدايي تعليم په مورنۍ ژبه کې ورکولو،خو يو پښتون بدقسمته قام له يې تعليم په پردۍ ژبه کې ورکولو.د دې دپاسه يې ملايان ورپسې لمسولي وو چې که دا قام تعليم وکړي ستاسو قدر به کم شي او بازار به مو سوړ شي ، بيدار شئ چې د پښتنو بچي درنه علم ونه کړي، ملايانو به پراپيګنډه کوله چې پښتو دوزخي ژبه ده ا و دوزخ کې به پښتو ويلی شي. د ملا صاحب نه هېڅا دا پوښتنه نه کوله چې هلکه ته د دوزخ نه کله راغلی يې او کوم دوزخي دا خبرې تا ته رسولې دي. ملايانو به دا هم ويل چې څوک د مدرسې سبق ووايي نو اووه پېړۍ يې په دوزخ کښې او دا سندره به يې ويله:

سبق د مـــــــدرسې وی
دپـــــــاره د پيسې وی
جنت کې به يې ځای نه وي
په دوزخ کې به ګسي وهي

ملايانو خوخلک د انګرېز په سکولونو کې د تعليم نه منع کول خو پخپله يې هم هېڅ انتظام نه کولو او عجيبه خبره خو دا ده چې ملايانو د دين په نامه خلک له علمه پاتې کول، حالانکه اسلام داسې دين دی چې علم يې په نرو او ښځو فرض کړی دی، خو مونږ داسې بدقسمته

قوم یُو چې د اسلام په نامه دعلم نه پاتې شُو ،همدا وجوهات وو چې پښتانه د ټولې دنیا د قومونو نه په علم کې وروسته پاتې شول او نتیجه یې دا شوه چې یوازې علم څه چې هر څیز کې د دنیا نه وروسته پاتې شُو او څومره د افسوس خبره ده چې یو وخت د پښتنو خاوره د دنیا د خلکو دپاره د علم مرکز و. دلته په هغه وخت کې چې یوروپ د انسانیت د تور دور نه تېرېده د پښتنو په دې خاوره لوئې لوئې درسګاهې او یونیورستۍ وې چې چاپېره ملکونه یې د علم په رڼا روښانه کول.

د لرې لرې وطنونو نه به خلک د علم د زده کړې دپاره زمونږ وطن ته راتلل او د اسلام په نوم نن د دنیا د ټولو قومونو نه په علم کې وروسته پاتې کړې شول.

زما د مور او پلار اولاد نه پائېده نو دوی په ډېرو زیارتونو ،باباګانو، ملایانو باندې ګرځېدلي وو، هغوی ورته ویلي وو چې خدای پاک به زوی درکړي او چې زوی مو وشي نو غوږ به یې سوری کوئ او د سرو زرو والۍ به په کې اچوئ او بل به تر اوو کالو پورې کال په کال د سپینو زرو اوږۍ ورته په غاړه کې اچوئ او چې د اوو کالو پوره شي نو بیا به تر ې دا اوږۍ او دا والۍ وباسئ او د خدای په رضا به یې ورکوئ.

زما نیازبین توب:

زه د مور پلار کشری زوی وم، او کشری اولاد په مور پلار ډېر ګران وي، او ورسره یې ډېره مینه اومحبت وي، اونازبین وي، زه هم مور او پلار ته ډېر نازبین وم او زما دې نازبینتوب ما ته هم ډېر نقصان رسولی و او زما مور له یې ډېر تکلیف ورکړی و، ما چې به

ویل که دوی به منل خو ښه او که به یې نه منل او د منلو به نه و نو زه به بیا به ځمکه رغړېدم او په چغو چغو به مې ژړل او تر هغې پورې به مې ژړل او رغړېدم چې تر څو به زما مور زما خبره منلې نه وه. دغه شان ټوله ورځې به مې په غرمو منډې وهلې دا راته چا نه ویل چې په غرمو مه ګرځه او که به یې راته وویل نو ما منله کله. اکثر به په دې غرمو ګرځېدلو زما سترګې خُوږې شوې، د شپې او ورځې به نا ارامه وم، مور به مې هم د ځانه سره نا ارامه کړې وه، شپه او ورځې به مې پرې خپله زانګو زنګوله او چې مور به مې ډېره سترې او تنګه شوه او خدمتګاره به یې راته زانګو ته کښوله نو ما به چغې کړې نو هغه به راغله شپه او ورځ مې هغه نا ارامه کړې وه او زما زانګوبه یې زنګوله. هغې به راته وویې چې یه بچیه! دا زه دې په څه مصیبت کې اچولې یم چې لږه شېبه درنه اخوا شم نو ته بیا چغې کړې ارام ته ما نه پرېږدې. نو ما به ورته وویل چې زه څه وکړم زه خو رند یږم.

زمونږ به ډېره غَلَه کېدله، کندوان به ډک وو چې نوې غله به را ولګېدله نو بیا به مو هغه زړه غله خرڅوله، زمونږ د کور سره یوه درام او کیوسنګ هټۍ وه دا دواړه وروڼه وو ما به ټوله ورځ د دې کندوانو نه غله دې هټۍ ته زغلوله، په هغه وخت کې به په هټو کې د دې قسم څیزونه نه وو لکه نن یې چې مونږ وینو. زیات نه زیات به په کې املوک، غوزان، چنې او منچې وې او ماسپښین نه پس به یې باتینګې او پکوړې تلولې مور به را له دوه درې ځله په ورځ کې په جولۍ کې غله را کوله لیکن په هغې به زما تسلي چېرته وه، اکثر به مې د هغې نه په پټه دانې د کندوانو نه هم ورلې اوکتل به مې چې مور به مې اخوا دې خوا شوه نو ما به په یوه منډه هټۍ ته ځان رساوه، کله نا کله چې به د مور راته فکر شو نو اواز به یې را باندې وکه چې «نه

به ځې» او ما به ښنو له ښه زور ورکه،لیکن د دې نه زیات به یې راته څه ویل نه. زه خو مور ته ډېر ګران او نازبین وم. زه خو پخپل سود او زیان ښو او بدو نه پوهېدم او دا خو ما سره مور ښه نه کول ځکه دې کار په ما کې د غلا عادت پېدا کاوه. زما مور له په کار و چې زه یې د دې عمل نه منع کولی او زه یې پوهولی چې بچیه دا کار خو بد دی او ته باید دا بد کار ونه کړې ته چې څه غواړې هغه خو زه درکوم. زه یې باید پوهـ کړی وی او د دې عمل نه یې توبه ګار کړی وی ځکه د مور غېږ خو د انسان اوله او ډېره مهمه مدرسه ده.

ولي را ته کیسه کوله چې زه په لندن کې سهار د خپله مکانه را ووتم چې ګورم نو یوه ډېره ښکلې منه د ونې نه راپرېوتې ده یو ماشوم هلته ولاړ دی ما ورته اشاره وکړه چې واخله(Take it) نو هغه راته ګوته وخوځوله چې نه، دا زما نه ده(No, it is not mine) هغه خو ماشوم و، دا ورته چا ښودلي و؟ دا ورته مور.

په ماشوم والي کې چې څه عادتونه په بچو کې پیدا شي نو چې بیا غټ شي نو هم په کې وي او په ډېره مشکله د هغو بدو عادتونو نه خلاصېدی شي.

زه چې به د شپې د مور سره اوده وم نو په شپه کې به چې را ویښ شوم نو به مې وژړل او چې نه به چپ کېدم نو مور به راته ویل چې هغه دی(بَبو) راغی هغه دی(پېړی) راغی نو دا زما په ذهن کې تر اوسه پورې د (بو) او(پېړي) دا وېره پرته ده حالانکه چې زه په دې خبره پوهـ یم چې نه (بو) شته او نه بلا شته، زمونږ یوه لویه کوټه وه، مونږ ټول به په هغې کې څملاستو زه ښایسته لوی وم،خو یوازې څملاستی نه شوم د مور سره به څملاستم ځکه چې زه به یوازې وم نو په ما به خپسه راتله زه چې بیا ښنار ته د سبق له پاره لاړم نو چې بابا به مې ښار ته

راغی په ما به اختر و ځکه بیا د هغه سره ځملاستم.

د کیسو ډېر شوقمن وم او داسې ذهن مې و چې هر قسم اوږده او لنډه قصه به مې د چا نه واورېده بیا به هغه زما زده وه. ما ته اوس هم د ماشوم توب کیسې یادې دي.

زمونږ په کوټه کې یوه دوکانچه(څوتره) وه د دې دوکانچې په مینځ کې به نغري وو په هغې به هم پخلی کېده او هم به یې کوټه تودوله د دې نغرو یوې خواته به پوزکي غوړېدلي وو لیمځي به پرې د پاڅه پراته وو. یوې خواته به زنانه ناستې وې او بلې خواته به نارینه کېناستل. چې د ډوډۍ وخت به شو نو زنانه و به مونږ ته ډوډۍ واچوله او چې مونږ به اوخوړله نو بیا به هغوی خوړه. په هغه وخت کې نارینه و د زنانه و سره ډوډۍ نه خوړه او دا ورته معیوب کار ښکارېده او ښځو هم د نارینه و سره ډوډۍ نه خوړه په ژمي کې به مونږ اکثر غټې وریژې خوړلې،هغه زمانه کې چاینه وې سحر وختي به چې پاڅېدو نو وریژې به تیارې وې هغه به مو خوړې. دې وریژو سره به مو سوچه غوړي،اچار،شربت او کله قورت خوړل.په اوړي کې به چې سهار پاڅېدو نو اکثر به مو په مستو شکره واچوله. د جوارو سره ډوډۍ به مو په مستو کې ماته کړه وبه مو خوړه. او چې کله به سبق ته تلم نو مور به راله د غنمو په ډوډۍ کوچ او شکره پورې کړل او هغه به مو بیا خوړل، لیکن دا خوراک د عامو پښتنو نه و،دا د هغو خلکو و چې خانان وو،غریبانانو به سړه ډوډۍ او شوملې خوړلې.

زما د مور سره د مېښو ساتلو ډېر شوق و، اکثر به یې پخپله د هغې خسمانه کوله او اکثر به یې ورته پخپل لاس واښه اچول او بوتاوه به یې ورله جوړوله. د ماسپښین به یې ماته پیروی او شوده

راکول ښځې په پېروي باندې ډېرې مَېنې وي، چا له يې نه ورکوي او پرې خپه کېږي، ولې چې بيا په کوچو کې نقصان راځي،خو زه ورته نازبين وم او ماله به يې راکول او زما د مور چې به هر شی په خوله خوږ ولګېد نو ماله به يې را کاوه او که زه به نه وم راله به يې ساته. چې کله به مې د پلار سره ډوډۍ خوړله او چرګ به مو پوخ کړی و نو هر چا له به يوهډوکی ورکاوه،خو بابا به مې ماله خپله برخه هم راکړه.

زمونږ ددې کوټې سره زمونږ يو ښکلی منډو هم و او ورسره يوه ډېوډۍ چې په هغې کې د بستو ببټک هم و.

زمونږ په دې کوټه کې لوی لوی کندوان هم وو چې په يو کې به جوار او په بل کې به غنم وو،په همدې کوټه کې به خومان وو چې په يو کې وريژې په بل کې مې او بل کې شکره او ګوړه، اوړه،مرچکي به پراته وو او همدې خومانو سره به د غوړو ټيمان هم وو.چې د روژې مياشت به راغله نو زمونږ ډېره مالداري وه او ډېر پېسې به وو،مور به مې اکثر پېښمني کې کير(شيربرنج) پخوو،هغه به ډېر خوند ناک و او د پېښمني به يې يو غټ پيروی نيولی و،هغه پيروی زما ډېر خوښ و او ډېر مزېدار به و نو زه خو ماشوم وم روژې په مانه اوړېدې،خو د دې پيروي د خاطره به مې هره شپه ويل چې ما به پېښمني ته پاڅوئ، زه به پشمنی د خوبه نه پاڅېدم مور به مې ويل چې مونږ تا کښوو او ته نه راويښېږې بېرته څملې او وده شې.زه به يې په ډېر زور پاڅولم او چې کله به يې پانه څولم نو چې سحر به را ويښ شوم نو ډېره لويه ژړا او انګولا به مې جوړه کړه.

❋ ❋ ❋

سکول ته تگ او هغه وخت ابتدايي تعليم، د پښور سکول، د کلي ماحول، مشن های سکول زما استاد وګرم صيب، اخترونه او مبلې، د امامانو مياشت کلي کلويغي، سخات خيرات، يوه لطيفه، واده بنادي د يوې پېغلې کيسه

ابتدايي تعليم:

د خوش قسمتۍ نه زما پلار سره د دې چې متقي مسلمان و ،خو روشنفکره سړی و ،هغه د ملايانو د پراپېګنډې هېڅ پروا ونه کړه اومونږ دواړه ورونه يې په سکول کې داخل کړو.

پلار مې زه او محبت خان چې زما د کشر تره زوی و او زما همزولی و او پلار يې مړ شوی و ،د کلي په جماعت کې د اسماعيل استاذ سره سبق ته کېنولو. زما د سبق په ناسته زما مور او پلار ډېر خوشحاله شول او ډېرې شېرينۍ يې ووېشلې. د اسماعيل استاذ نه مې قران ختم کړو ،مور او پلار مې ډېره خوشحالي وکړه شېرينې يې ووېشله او استاذ له يې ډېره شکرانه ورکړه، خو زه په قران پوهـ نه شوم. زمونږ کلي کې يو پرايمري سکول و ،خو زما مشر ورور خانصاحب دغه وخت کې د پښور په سکول کې سبق ويلو. زه هغه د سبق دپاره پښور ته بوتلم او په هغه سکول کې يې زه هم داخل کړم چې ده په کې سبق ويلو ولې چې په دغه وخت کې د کلو حالت ډېر

خراب و. پرې جنبې، دښمنۍ او تربګنۍ وې، جنګونه او قتلونه وو د دروغو دعوې او مقدمې وې.

د پښور سکول:

دغو ورځو کې پېرنګیانو د (جرګې سیستم) په نامه د پښتنو په کورنۍ چارو کې لاس وهلو دپاره یو مخصوص نظام جاري کړی و چې د پښتنو د روایتي قامي جرګو سره یې سمون نه خوړ. اکثر به بې ګناه خلک قید شو او ګنهګار به خلاص شو او نارینه خو پرېږده چې زمونږ ښځې یې هم قچرو ته راوښکلې په ملک کې ډېر ګړبړی و او دا ټول دې جرګې سیستم(نظام) پیدا کړی و. انصاف نه و. یو شریف سړي دپاره دلته ژوند ډېر ګران و. که زه په داسې ماحول کې کلي کې پاتې شوی وی نو د مالګې په کان کې به زه هم مالګه شوی وی. ما ته که په دې تلو کې یو طرف ته فایده ورسېده نو بل خوا مې تعلیمي تاوان وکړلو. د پرایمري پورې تعلیم مې په دې سکول کې وکړو ما ته د پېښور د سکول نه د خپل کلي سکول ښه و، ځکه چې د تعلیم ذریعه خو په دواړو کې اردو وه خو په اتمانزو کې به د سکول استاذ پښتون و، مونږه به یې په پښتو باندې پوهولی شو او په پېښور کې د سکول استاذ د پنجاب و. هغه له پښتو نه ورتله او یو شپږ کلن اووه کلن ماشوم ته دا ډېره ګرانه شي چې په یو وخت هم پردۍ ژبه زده کړي او هم په هغه ژبه کې علم زده کړي. بله دا وه چې په پېښور کې زه د ډاکټر صاحب سره وم او د ډاکټر صاحب پخپله هم د لوبو سره شوق و او زه به یې هم د لوبو نه نه منع کولم، او د ماشومانو خو تعلیم او سبق ته ډډه نه لګیږي د لوبو سره شوق لري. زما هم سبق ته ډېره ډډه نه لګېده او د لوبو سره مې شوق و، په سکول کې به د فټبال او کرکټ لوبې

کېدې ډاکټر صاحب د کرکټ د ټیم کپتان و.

زه په لوبو کې د نورو نه وړاندې وم، زما په ورزش کې د لامبو سره هم ډېر شوق و. په کلي کې چې به وم مور به مې په ځوکې ساتلم چې سین له لاړ نه شم هسې نه چې سیند مې یوسي ما به مې د مور سترګې ځارلې چې موقع به مې بیا مونده نو په منډه به سیند ته لاړم. د مور اند ښښنه مې بې ځایه نه وه، زه دوه کرته سیند وړی وم. او دواړه کرته به د سیند په غاړه ځوک ولاړ و زه به یې وکلم. زه چې په میونسپل بورډ سکول کې وم زما په مدرسه کې د هغو خلکو د بچو سره تعلق پیدا شو او لوبې به مې ورسره کولې چا چې به د مدرسې صفایي کوله او خلکو به ورته بنګیان او چوړیان ویل او خلکو به زه د دوی سره د لوبو نه منع کولم، خو زه نه منع کېدم نو په دې وجه به یې ماته هم ښه نه کتل، خو ما د دې پروا نه کوله. د ډاکټر صاحب د خلکو سره راشه درشه هم ډېره وه ماته به یې توجه نه وه چې امتحان ته به میاشت دوه پاتې شوې نو هله به ډاکټر صاحب پخپله هم کوشش شروع کړو او په ما به یې هم زورولګولو د دغې میاشتې دوو په کوشش خو به زه په امتحان کې پاس شوم خو کمزوری به وم.

د ډاکټر صاحب ناسته ولاړه په دې وخت کې د دوه سرو د غلام سرورخان د تهکال، ارباب جمعه خان د چارسدې، پردل خان او د قاضي خېلو میا محمد زمان سره وه. دوی په ما ډېر مهرباني او شفقت لرلو او ما هم د دوی ډېر قدر او عزت کولو. دغه شان د ښار شیخ صاحب او حافظ جې زرګر او بشیر زرګر سره یې ښه تعلقات وو. ثمین جان خان زما د سکول ملګری و، خو دی زما نه یو جماعت مخکې و، او د دغه وخت نه زما او دده پېژندګلوي شوې ده، دی د غلام سرورخان په سر پرستۍ کې و. زما او دده تعلق مینه او محبت د

وړوکوالي نه تر مرګه پورې و. زما ورور خانصاحب چې کله لسم جماعت پاس کړو کلي ته راغی او زه يې د ځان سره کلي ته راوستم او د چوټۍ (رخصتۍ) په ورځو کې يې د کلي په مدرسه کې داخل کړم. سحر به مدرسې له تلم او مازيګر به کورته راتلم.

د کلي ماحول:

يوه ورځ د مدرسې نه راووتلم ګورم چې يو لوی جلوس را روان دی، يو سړی مخکې دی او خانان او ملکان ورپسې دي. خواوشا عوام هم ورپسې دي.

د جلوس له مينځه زما يو تربور چې هغه زمونږ ملک و، ماته اشاره کوي او لاس په تندي ږدي خو زه يې په مطلب پوهه نه شوم او د جلوس په تماشا يم چې جلوس تېر شو او کورته راغلم څه شېبه وروسته زما هغه تربور مونږ کره راغی نو ماته يې ډېرې خبرې وکړې چې سره د تعليمه ته دومره نالايقه يې چې ما درته اشاره کوله چې صاحب ته سلام وکړه تا زما په اشاره هم سلام ونه کړ. ما ورته وويل چې دا څوک و نو ده راته وويل چې دا تانه دار صاحب و. ما ورته وويل چې ما څه پېژانده ده راته وويل چې اوس خو دې وپېژانده اينده پام کوه. په دغه وخت کې د پېرنګيانو د حکومت ډېر زيات رعب او دبدبه وه. او خلکو به تانه دار هم د ملک لوی حاکم ګانه، يوه ورځ دا ملک صاحب راغی زه په کلي کې وم ما ته يې وويل چې اسستنټ کمشنر سره زه يوې موقع له ځم ته هم را سره لاړ شه. زه هم ورسره لاړم. مونږ دواړه په اسونو سواره شو چې د چارسدې تحصيل ته ورغلو اسستنټ کمشنر هم راغی په اس سور و. لاړو هغه موقع مو وليده چې بېرته راغلو او د يو بل نه رخصتېدو نو ما په اس سور اسستنټ

کمشنر ته د یوه بل نه د رخصتېدو په وخت لاس ورکړ نو چې مونږ را روان شو دی ماته ډېر په غصه شو او ماته یې وویل چې تا له په کاروو چې د اس نه کوز شوی وی او هغه له دې لاس ورکړی وی.

زمونږ د ترناو سره خوا کې د زراعتي تجرباتي فارم مشر یو انګرېز و، مستر براون یې نوم و. دغه وخت کې زه د تعلیم نه خلاص شوی وم او ماسره د زراعت ډېر شوق و. زه به هم کله نا کله فارم ته تللم او دی زما ډېر دوست شو. یوه شپه زما مېلمه شُو چې ډوډۍ مو وخوړه د ګپ شپ نه پس دی رخصتېده ناوخته و، ما ورسره سړي کول چې وئې رسوي، ځای د اتمانزو د نهر بنګله تقریبا زمونږ د ځایه یو میل لرې وه نو ده ماته وویل چې ماته د سړو حاجت نشته بس یو سړی دې ما سره لاتېین واخلي چې خلک زما ټوپۍ ووینې نو ماته بیا څوک څه ویلی نه شي.

زمونږ په کلي کې یوه کونډه ښځه وه یو زوی یې و، هغه پولیس نیولی و، د پولیس لوی کپتان کلي ته راغلی و، خلک ورته ورتلل دا کونډه هم خبره شوه د خلکو سره دا هم ورغله هغه وخت چې به پېرنګي کوم ځای ته تللو د لرې لرې ځایونو خلک به چې خبرېدل لیدو ته به یې راغونډېدل. دې کونډې ورته د خپل زوی په باره کې عرض کړی دی هغه تانه دار را غوښتی دی، پوښتنه یې ترې کړې ده، بوډۍ ته یې ویلي دي چې زوی به دې خلاص شي بوډۍ ورته په دعا لاس پورې کړی دی چې خدای دې تانه دار کړه. نو هغه وخت تانه دار خلکو ته ډېر لوی افسر ښکارېده. کپتان سوټ اچولی و بوډۍ چې کتلي څادر یې په اوږه نشته ورته یې ویلي دي زویه ته خو څادر هم نه لرې ما کره ډېره ښه خامتا پرته ده که دې خوښه وي یو څادر به درله راوړم. د پولیس اختیارات هم زیات ووکه به یې وهل او که به یې ترل

او که به یې پرانستل چا تري پوښتنه نه کوله ګناهګار به یې پرېښود او بې ګناه به یې را ایسار کړ چا ورته دومره نه شو ویلی چې په مخ دې څو سترګې دي د تانه دار په دوستۍ او اشنایۍ به لویو لویو خانانو او ملکانو فخر کاوه او د تانه دار په دوستۍ به یې غریب خلک ځورول او خوړل.د سودم یو لوی مخوریز خان و عجب خان نومېده د تانه دار سره یې په څه شي خبره اړولې وه تانه دار په ناروا مقدمه کې ښکېل کړ او پهانسي شو.

د پېرنګیانو د ظلم او زیاتي په مقابله کې به کله نا کله د ځینو غیرتیانو غیرت په جوش راغی او پرې ور وبه یې دانګل.زمونږ د کلي یو خان ، عبدالحمید خان نومېده د هغه مشر ورور عمر خان د پولیس سره راز باز لرو او د خپل کشر ورور په سپکولو پسې یې تانه دار راوستی و. خدای دې پښتون ته دبدې وس نه ورکوي او چې وس وموميي لکه د لړم د بچو خپله مور خوري. د عبدالحمید خان هسې هم د تانه دار سره چې رام داس نومېده او د پنجاب هندو و او ډېر ظالم او بدې خور سړی و ، نه لګېده او نه یې پخپله د پولیس سره ناسته ولاړه خوښېده د عبدالحمید خان او د ورور یې حجره شریکه وه.عبدالحمید خان دوی اُوده دي چې ورور یې تانه دار پرې وروخېژاوه،تانه دار دروازه ورټکولې ده عبدالحمید خان د خوبه را ویښ شوی دی غږ یې کړی دی چې څوک یې تانه دار ورته ویلي دي چې رام داس یم هغه ورته ور پرانیستی دی تانه دار د ورننوتو سره پرې چغه وښکلې ده چې ونه خوځېږې خان ورته سر را پورته کړی دی چې تانه دار صاحب مونږ معاف کړه.دومره خبره تانه دار خپله بې عزتي ګڼلې ده او پرې غږمېدلی دی د خان خو هسې هم ورته زړه ډک و ،توپک یې ورته را اړولی دی او ویشتی یې دی.د ده او د پولیسو

ډزي شوې، دی هم ولګېده، رام داس مړ نه و زخمي و، خو خپله ساه يې بنده کړې وه. هسې نه چې خلک ووايي چې ژوندی دی مړ يې کړ ئ.ربستيا خبره داده چې ظالمان بهادران نه وي ډېر بزدله او بيمانه وي. بهادر سړی هېڅېرې په چا ظلم نه کوي. د شپې رپوټ وشو مجسټريټ راغی، سهار مونږ خبر شو د پښې ځای ته ورغلو ډېر خلک هلته را جمع شوي وو، ځکه چې د تانه دار سره مقابله لويه خبره وه هر څوک راتلل چې پخپلو سترګو حالات ووينې خان قيد شو خو د تانه دارانو سرته هم عقل راغی. دغسې نور واقعات هم کېدل د تنګي اجون خان چې تحصيلدار ورته سپکې سپورې کړې وې تحصيلدار يې تبښتولی و. دغه مقابلې انفرادي وې.

کله څه هم دغه مقابلو قوم ژوندی ساتلی دی خو په دې طريقه کاميابي حاصلېدی نه شي د کاميابۍ دپاره اجتماعي تحريک او قرباني په کار وي نو د چا په زړه کې چې دا قسم جذبات او احساس پيدا کېږي هغوی له په کار دي چې په قام وګرځي او ځان سره د دې قسم د احساس خاوندان ملګري پيدا کړي او په ګډه د ظلم، زياتي او بې عزتۍ مقابله وکړي چې په قام کې داسې ډله پيدا شي او قوم تنظيم کړي نو کاميابي حاصلېدی شي او هغه قام بيا څوک غلام ساتلی نه شي. د انفرادي او اجتماعي حرکت يو فرق دا دی چې حکومتونه انفرادي حرکتونه خاموش کولی او ختمولی شي. همدا وجه ده چې په انفراديت کې وېره او ترس هم ډېر وي او حکومت اجتماعي حرکتونه وژلی نه شي، ځکه چې وېره په کې نه وي. ډېر انفرادي حرکتونه چې ډېرو غښتلو پښتنو يې رهبري کوله، مغلو انګرېزانو او پاکستان خاموش او ختم کړل مګر خدايي خدمتګار تحريک چې اجتماعي تحريک و، نه د پېرنګيانو ظلمونو، وژلو،

وهلو، ټکولو، قیدولو، بې ابه کولو، فریبونو، دسیسو ختم کړ او نه د پاکستان د دوه دېرش کالو ظلمونو، شرمولو، وژلو، جائداد ضبطولو، قیدولو، پرمټونو او لالچونو ختم کړ. په پښتنو کې ډېر لوی لوی پاچاهان او مشران پیدا شوي دي او تېر شوي، خو هېڅا په پښتنو کې اجتماعي ژوند او د اجتماعي ژوند فکر نه دی پیدا کړی، اولنی تحریک د خدایي خدمتګار تحریک دی چې اجتماعي ژوند او فکر یې په کې پیدا کړو.

مشن سکول:

ما چې د پنځم جماعت امتحان ورکړو او شپږم ته پاس شوم خانصاحب د لسم نه یولسم ته پاس شُو. زمونږ په ټوله صوبه کې کالج نه و، په دغه کال په مشن سکول کې یوولسم پرانستل شوی و نو زما ورور خانصحاب په مشن سکول کې په یوولسم کې داخل شُو. او زه یې هم د مشن سکول په شپږم کې داخل کړم تر کومې پورې چې مونږ بورډ سکول کې وو په ښار کې اوسېدو او چې په مشن سکول کې داخل شُو نو د مشن سکول په بورډنګ کې چې په چونې کې و اوسېدو. د دې ځای هوا صافه او پاکه وه د صحت دپاره ښه وه. د فټبال، کرکټ او ټینس میدانونه یې لرل. دوه بورډنګونه یې لرل. یو د مسلمانانو او بل د هندوانو و، خو مونږ ته یې د بورډنګونو نه بهل ځای راکړو. زما د تره زوی او زما همځولي مهابت خان هم په کلي کې پنځم جماعت پاس کړی و او د سبق دپاره دلته راغلی و او مونږ سره یو ځای و. په بورډنګ کې ډېر هلکان وو پښتانه وو او د صوابی د تحصیل وو.

څوک لوی څوک واړه خو ډېر شریف هلکان وو زمونږ او د دوی د

ورونو په شان ګوزاره وه. زمونږ بورډنګ په چونې کې او سکول مو په ښار کې و. د دې سکول سبق نسبتاً د بورډنګ سکول نه ښه و، د ښوونې طریقه یې هم ښه وه استاذان یې هم ښه وو او د هلکانو سره یې ډېر کوشش کاوه.

زما استاذ:

زمونږ بورډنګ ته مخامخ د پرنسپل چې مستر هور نومېده بنګله وه په هغې کې زمونږ هېډماستر وګرم صاحب او د هغه ورور ډاکټر وګرم صاحب چې په مشن هسپتال کې وو اوسېدل. دا دواړه ورونه د انګلستان د یو لوی سړي زامن وو. دواړه یې مشن ته بخښلي وو، په کومه مینه او اخلاص چې دې دواړو ورونو د خلکو خدمت کاوه زه یې بیان نه شم کولی. زه هغه وخت وړوکی وم،خو څه نه څه په دې خبرو پوهېدم. مستر وګرم به چې کومه تنخواه اخیستله د هغې نه به یې زمونږ بې وزلو پښتنو هلکانو ته وظیفې ورکولې. یوه ورځ زما پښه ګزک شوې وه ډاکټر وګرم خبر شو، راغی زه یې خپلې بنګلې ته بوتللم اوبه یې ګرمې کړې زما پښه یې ووینځله او بیا یې زما په پښه پټې ولګولې. رښتیا خبره خو داده چې زمونږ د رسول(ص) په قول «خیرالناس من ینفع الناس» باندې دوی عمل کړی دی. وایه زمونږ چې ناس یعنې د خدای مخلوق خو پرېږده د خپل قام، ورور او عزیز خدمت کولو ته تیار نه یُو. خدمت خو لاپرېږده په اور کې رانه ولاړ وي او ځکه خو خدای خوار او ذلیل کړي یُو.ما کې چې د انسانیت، قوم پرستۍ، وروری، عزیز ولۍ او وطن دوستۍ او د خدای د مخلوق د خدمت کومه جذبه پیدا شوې ده په هغې کې زما د دې استاذ وګرم ډېر لاس دی. ما به دا فکر کوو چې دوی د کوم ځای نه راغلي دي زمونږ د

قامه نه دي زمونږ په مذهب نه دي دلته راغلي دي او زمونږ د بچو خدمت کوي او غريبانو ته د خپلې ګډې برخه ورکوي او زمونږ خپل وطن دی، زمونږ خپل بچي دي، زمونږ خپل قوم دی او مونږ د هغوی دپاره هېڅ نه کوو بیا به مې دې خپل قوم او ملک طرفته خیال لاړ نو ما به دې ته ډېر فکر کاوه چې زمونږ خانان نوابان، ملایان او تعلیم یافته خلک سره د دې چې مونږ یو قوم، یو رونه او یو مذهب یو خو دا جذبه را کې نشته چې د دې خپل غریب قوم د بچو سره امداد وکړو. په مشن سکول کې نیمه ګنټه د انجیل د درس دپاره وه«وال ډي ګریو» نومي یو پیرنګی و هغه به راته د انجیل درس وایه او وعظ به یې هم راته کاوه. زه وړوکی وم په دې خبرو دومره نه پوهېدم خو ثمین جان خان زما نه یو جماعت مخکې و هغه پرې پوهېدو ماته به یې ویل چې زه د «وال ډي ګریو» وعظ ته غوږ نه نیسم په غوږو کې ګوتې ږدم ځکه چې په ما تاثیر کوي هسې نه چې بل څه چل را باندې وشي.

کلیوالې لوبې:

زه د وړوکوالي نه کفایت شعاره وم او د خپل خرڅ د پیسو نه به مې بچت کاوه همدا وجه ده چې ما پخپل ټول عمر کې د چا نه قرض نه دی غوښتی او نه چاته محتاج شوی یم. خلکو زما نه قرضونه اخیستي دي چې ډېرو رانه خوړلي دي او زما د ورور خانصاحب مټ لږ ارت و. د ګرمۍ په چوټیانو کې به استاذانو ډېر کار راکاوه خو چې زمونږ به کلي ته پښې ورسېدې، بیا به مونږ وو او لوبې به وي، زمونږ به هم درس ته ډډه نه لګېده اومه او نه هم راته چا نه ویل.

د لوبو سره د خلکو شوق هم ډېر و، قسماقسم لوبې او ساعت تېرې

وې حجرې به د خلکو نه ډکې وې په حجرو کې به تتې کېده پټه کونجکه به د شپې په حجرو کې کېده، لوندان به د شپې په حجرو کې ځملاستل او د واده خاوندان په کورونو کې ویده کېدل، په حجرو کې به ترناوخته ځوانان په لوبو او ګپ شپ لګیاوو دومره کارونه او مصروفیت نه و. ژوند ډېر پیچیده نه و، خودغرضي نه وه، صفا، سوتره ژوند و. په اخترونو کې به لویه خوشحالي وه، خلکو به د یوبل کره د خوراک څیزونه لېږل. د زانګلو دپاره به د برګو لوی لوی ټالونه او باړې چغونه وو. ښځو به په کورونو کې ټالونه اچولي وو او یا به یې بانې چغونه اېښي وو چې د ګورګانې به خلاصې شوې، اینډې او کبډې به شروع شوې. ځای په ځای به کبډې کېده ځوانانو به په کې زورونه ازمېیل.

زمونږ په کلي کې به کال په کال زورورہ کبډې کېده او د لرې لرې علاقو ځوانانو به په کې برخه اخیسته او خپل زور او پهلواني به یې ښودله. په زرګونو تماش ګیر به ورته راتلل، زمونږ د کلي خانان به دوه ډلې شُو، یو داسې سړی به یې منصف کړ چې د چا پره به یې نه کوله ګیر چاپیر به خلک ناست وو او په مینځ کې به د کبډې میدان و، د یوې پرې نه به چې چا ځان کې د هغه د مقابلې طاقت لیده ورته به راپورته شُو کشتي به د منصف په اجازه شروع شوه د کومې پرې پهلوان چې به بریالی شُو د هغې پرې زلمیان به راغلل خپل پهلوان به یې په اوږو کړ، په میدان کې به یې وګرځاوه او خپل ځای ته به یې ورساوه او خانانو به ورله انعام ورکړ او د دې پرې خلکو به په هغه بله پره باندې« الا الا » چغې ووہستې په دې سلسله کې یوه واقعه زما یاده شي چې داسې یوې کبډې له یو زلمی د اتمانزو را پاڅېدو هغه پسې

د مقابلې دپاره د دواوې یو زلمی را پورته شُو، لکه چې د هغه وخت قاعده وه هر یو کبډمار به خپل خپل پیر یا زیارت را یادوه. دوی چې خپل خپل باباګانو ته مخ واړوو او سلامونه یې اوکړل. نو منځه ګړې دواوه وال کبډمار ته ویل چې ستا بابا چې په دې سیندونو راپورې ووځي. نو اتمانزو وال به درله کار خلاص کړی وې ولې چې د هغه باباګان د کبډې ډاګ ته نژدې وو. او وشوه همدغسې دواوه وال را اوپرزبد. کله به یو هم ونه پرزبده او دواړه به ستړې شو منصف به ورغی او خلاص به یې کړل. کله نا کله به په لوبو کې جنګ هم وشو.

نورې لوبې هم وې لکه انګی، شرنګی، لنډې ماری، پټ پټانې، بنګړیواتي، ګیټکه، پټه کونجکه، چیندرو او نور. په حجرو کې تاشونه هم کبدل د غوزانو لوبې هم کبدې. ما سره د دې ټولو لوبو شوق و او کولې مې او نورو نه به مې ګټلې. د کوم شي سره چې به مې شوق و په هغې کې به ماهر وم، نو ځکه په لوبو کې ماهر وم او چې د سبق سره مې شوق نه و په هغې کې مې خوند نه و او په سبق کې مې چې د حساب جومټری او تاریخ سره شوق و، په هغې کې تکړه وم او د نورو مضمونونو سره مې شوق نه و. په هغو کې کمزوری وم او د نه شوق وجه همدا وه چې د دې مضمونونو ابتدایي زده کړه ما په ښار کې د پنجابي استاذ نه په پردی ژبه کې کړې وه. ښه مې نه وه زده کړې ځکه به مې ورته ډډه هم نه لګبده په حجرو کې به پوچ لوبه هم کبده او د لوبې په ګټلو به شرط هم لګبده، کومه ډله چې به پره شوه هغې به چای، ډوډی، میوه یا ګني چې په څه شي به شرط اېښودل شوی و راوړل. اکثر به شرط په چایو ترل کبده، ځکه چې چای نوی څښو و د خلکو به خوښبده. بابا به مې د چایو یوه عجیبه قصه راته کوله چې مدرسې ته یو افسر راغلی و، شاه بازخان (زمونږ د کلي لوی خان و)

چای راوړه یوه پیاله یې ماته هم راکړه هغه وخت شنې چای رواج وې، په بلغمي پیالیو کې به څکل کېدې. ما سره میر افضل خان(زمونږ یو میرنی تره و) ناست و ما خپله پیاله هغه له ورکړه ورته مې وویل چې توده ده هغه زما په خبره پوهـ نه شو یو ځل یې په سر واړوله ټوله خوله یې وسوزیده ولې چې هغه وخت چا چای نه پېژانده او رواج ډېر لږ و.

اخترونه او مبلې:

په اخترونو کې به لوئې لوئې مبلې لګېدلې په زرګونو خلک به په کې جمع کېدل. نېزه بازي به په کې کېده. اتڼونه به اچول کېده، ډمان به ګډېدل، د جواری ډیس به کېده او خلک به په زانګوګانو کې ځنګېدل، سازیان به وو د سورلی دپاره به د لرګو اسونه وو، څوک به په اوښانو سواره وو، څوک به په اسونو، خانان به زورور ګڼلی شو، ډېر خلک به ورپسې وو، اکثرو خانانو به په دغه ورځ د خپل چم ګاونډ خلک د ځان سره بېول، په کباپونو او قتلمو او مېټایانو به یې مړول، دا په خانانو، د غریبانو خلکو یو قلنګ غوندې و، کله نا کله به په مبلـه کې جنګ وشو او ځینې وخت به د انفرادیت نه جنګ اجتماعي شکل اختیار کړ نو بیا به د ګنهګار او بې ګناه فرق نه کېده، یو ځل داسې وشو چې زه وړوکی وم او د نصرو مبلې ته تلی وم په مبله کې زمونږ د کلي د خانانو او د پرانګو د خانانو جنګ وشُو، د جنګ نه پس هغوی خو د مبلې نه پښې سپکې کړې او ووتل مونږ یې خبر نه کړو، په داسې موقع خلک تل خپل کلیوال خبروي او د مبلې نه یې وباسي. پرانګ کلی د مبلې ځای ته ډېر نزدې و او په یوه چغه مبلې ته راورسېدل د رارسېدو سره یې په مونږ برید وکړ، زمونږ نوکرانو خو څه مقابله ورسره وکړه، خو مونږ لږ وو او هغوی ټول کلی

و، زه وړوکی وم په اسپه سور وم چې دا خلک مونږ ته را نزدې شول، درځړو عبادت کاکا زر زر زه په غېږ کې را واخیستم او د اسپې نه یې را اوچت کړم، خو چې څنګه یې زه را اوچت کړم د پرانګو یو سړي لوی ډانګ اسپې له را خلاص کړو او په زین ولګېدو که د عبادت کاکا همت نه وی او زه یې نه وی را پورته کړی خدای زده که زه د هغې ګوزاره ژوندی پاتې شوی وی.

په دې جنګ کې ډېر کسان زخمیان شول او زمونږ په نوکرانو کې خو روغ نه و پاتې. دا مېله به د چارسدې تحصیل سره د اختر په دریمه ورځ لګېده او د نصرو مېله به یې ورته ویله په دې مېله کې به ډېره زوروره نیزه بازي کېدله. د لرې لرې ځایونو نه به شوقیان ښه ساتلي اسونه او نیزه بازان راتلل. لوبه به په ډېر جوش وخروش روانه شوه نیزه بازانو کې یو تر بله د سیالۍ او رقابت مقابله وه او په تماشګیرو کې هم جوش و خروش و. د داسې لوبو نه په خلکو کې د مېړانې، شجاعت او ټینګار جذبات قوي کېدل.

د شوقدر (شعبان المعظم) میاشت چې به وخته، خلکو به ډېرې خوشحالۍ کولې خصوصاً هلکان جینکۍ به په کوڅو کې اخوا دې خوا زغاستل خوشحالۍ به یې کولې د دې میاشتې په پنځلسمه (۱۵مه) به شوقدر و. د شوقدر په شپه به هم لویه مېله جوړه وه.

ښځو او جونو به په کورونو کې ټوټکۍ، چوړچوړۍ، ماتابۍ او پټاخۍ خلاصولې او هلکانو او نارینه و به بهر دوه ډلې جوړې کړې بنسونه او ښکرونه به یې ډک کړي وو یو په بل به یې خلاصول. کله به یې یوه ډله په مخه کړه او کله بله، کله به یې شتۍ او اوړندۍ اسمان ته ویشتې. کومو خلکو چې به ښکرونه خلاصول هغوی به د څرمنو جامې اغوستې وې چې اور پرې تاثیر ډېر نه کاوه. خندا به وه

خوشحالي به وه مستي به وه او ځينو مذهبي خلکو به په دې شپه دا کارونه ښه نه ګڼل په عبادت به يې شپه رونړوله او نورو ته به يې هم دا ويل چې په دې شپه عبادت ډېر ثواب لري، خو چا به ورته ډېر غوږ نه اېښوده.دا د پښتنو د قوت نښې نښانې وې چې څومره د پرنګي د غلامۍ پرې مضبوطېده هماغومره د پښتنو جذبې مړاوې کېدلې.

د امامانو مياشت:

لکه څنګه چې مونږ د خوشحالۍ اخترونه لرل دغسې مونږ د غم او خپګان ورځې شپې هم لرلې.د امامانو مياشت يعنې محرم د مسلمانانو يو شريک يادګار دی. زمونږ مسلمانانو ته په دې کې يو لوی درس او سبق پروت دی.د اسلام پيغمبر صلی الله عليه وسلم په مدينه کې د جمهوريت يوه روښانه ډېوه بله کړېوه، زه دا منم چې دغه جمهوريت يوازې د مدينې د ښار و او د مسلمانانو و،يعنې د مسلمانانو مشر او د رسول صلی الله عليه وسلم خلفاء او جانشينان به د صحابه په رايه ګيرۍ منتخب کېدل.

په ټوله دنيا کې تياره وه مګر په مدينه منوره کې د ډېموکراسۍ ډېوه بله شوه او دا ډېوه هم د حضرت عمر رضي الله عنه پورې بله وه او کله چې د هغه د مرګ نه پس په مسلمانانو کې د پيسې او اقتدار شوق پيدا شو، دغه ډېوه مړه شوه او تر اوسه پورې مړه ده. يورپ چې په تياره کې پروت و هلته هغوی بله کړه. هغوی پرې روښانه شول او مسلمانانو چې هغه مړه کړې ده.تر اوسه پورې يې بله نه کړی شوه او نن چې څومره د مسلمانانو ملکونه دي په هغې کې ډيموکراسي (جمهوريت) نشته څه وخت چې اقتدار د بني اميه خاندان ته په لاس ورغی معاويه را پاڅېدو د مسلمانانو هغه حالت يې هم ختم

که معاویه په خپل ژوند د اقتدار او پیسو په زور د خپل مرګ نه وروسته خپل زوی یزید ته د مسلمانانو نه بیعت واخیست چې د مسلمانانو امیر به وي. د اسلامي خلافت دهموکراسي او قومي حکومت د تاسیس دپاره پیغمبر صلی الله علیه وسلم او د هغه اصحابو ډېرې هلې ځلې او جدوجهد کړی و، ډېرې قربانۍ یې ورکړې وې، ډېر زحمتونه یې ګاللي وو او هغه بنې امیه په دغسې چل ول له مینځه یوړل نو ځکه که نور هر څوک چې پاتې کېدی شو، حضرت حسین(ع) چې نه شو پاتې کېدی، دا مونږ مسلمانانو ته د ظالم او مستبد حکمران د مقابلې درس راکوي.

محرم ته پښتانه د امامانو میاشت وایي، دا میاشت د غم او خپګان میاشت ده خصوصاً په اولو لسو(۱۰) ورځو کې به چا ښادي، خوشحالي، خندا، ټوکه ټکاله نه کوله. د حسنینو په اروا او د خدای په نامه به خلکو شربتونه وېشل، لوی لوی خیراتونه به یې کول، ښځو به په کورونو کې او نارینه و به په حجرو کې جنګنامې لوستې او خلکو به ورته ژړل اوښکې توئېدل به یې ډېر ثواب ګڼل، د شپې به ښځو په کورونو کې وېرکاوه هلکانو او جینکو به په دې لسو ورځو کې خیراتي دانې غونډولې او په لسمه ورځ به یې د جمع شوې غلې نه خیرات کاوه. په لسمه ورځ به نر او ښځې هدیرو ته تلل په قبرونو به یې د امام حسین د تندې دیادولو په نسبت اوبه اچولې، ماښام به هر چا د خپل حیثیت سره سم خیرات کاوه او دې ته به یې د حسنینو خیرات وایه او د شپې په ویرونو کې به یې دا ستاینې کولې «حسنه څوک به دې ژاړې اوی وی حسنه در زلالی!» او بیا به یې سینې وهلې او ژړا انګولا به یې کوله.

مونږ پښتانه د حسین(ع) ډېر قدر او عزت کوو او په مونږ ډېرګران

دی ځکه چې دی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نمسی و او په هغه ډېر ګران و نو ځکه په مونږ هم ډېر ګران دی. بله دا چې امام حسین هم د حق او جمهوریت دپاره پاڅېدلی و او مونږ هم د خپل حق او جمهوریت دپاره را پاڅېدلي یُو هغه هم مظلوم و، مونږ هم مظلومان یُو، هغه هم د ظلم سره د مقابلې دپاره را اوچت شوی و او مونږ هم د ظلم سره د مقابلې دپاره را پورته شوي یُو. هغه هم مسلمانانو ته د جمهوریت حق ګاټه او مونږ هم مسلمانانو ته جمهوریت ګټو. هغه هم د امن دپاره کار کاوه او مونږ هم د امن دپاره کار کوو.

کلی کلویغې:

زمونږ روغ رنځور، زمونږ غم ښادي او زمونږ مړی ژوندی ډېر له اخلاصه ډک او مینې محبت مظهر و، خو په رسمونو رواجونو کې ډوب چې ځوک به رنځور شو خپلو خپلوانو او دوستانو به یې پوښتنه کوله یوازې خپلوانو او دوستانو نه بلکې، د کلي او ولس عاموخلکو به یې تپوس کاوه او که به مریض سخت شو نو بیا خو به ورته نژدې کسان شپه او ورځ ناست وو. د صحت دپاره به یې ورته دعاګانې کولې، خیراتونه به یې کول. د علاج دپاره څه خاص انتظام نه و د هر مرض دپاره بېل بېل بابا و، او د هر بابا د زیارت بېله بېله طریقه وه ان چې د باباګانو د قبرونو خاورې به خورده ګنلی شوه او د مرضونو دپاره علاج ګنل کېده. د باباګانو او زیارتونو نه علاوه د ملا صاحب، پاچا صاحب او میا صاحب دم دعا او تعویذ د علاج طریقه وه. د یوناني طب حکیمان هم وو تجربه کار وو، سپین سرو ښځو به نظر ماتو. سپین ږیرو به د مقامي بوټو او داروګانو په ذریعه علاج کوو. نایانو به د دانو او زخمونو علاج او مرهم پټۍ کوله خو ډېره

مخه زیارتونو او باباګانو ته وه. او چې څوک به مړ شو نو په هغه ورځ به د کندي خلک خپل کار ته نه تلل او که مړی به مخوریز سړی و نو ټول کلي به خپل کاروبار پرېښود او د مړي د ګور او کفن د خدمت او غم دپاره به د مړي ځای ته را غونډ شول، نارینه به په حجره یا جومات کې ناست وو، او ښځې به په کور کې غونډې شوې، مړی ته به چې څومره ښځې راتلې ټولې به ویر او ژړا کې شریکېدلې او نارینه و کې به یوازې د مړي نژدې کسان او دوستانو ژړل. مړی به کټ کې پروت و چې څه وخت به یې لمباوه نارینه به ورغلل او کټ به یې واخیست.

په دې وخت کې به د ښځو د ژړا انګولا شور زوړ پورته شُو په زوره زوره به یې ویر کاوه مخونه به یې وهل او په ویر کې به یې مړی ستایه چې مړی به یې په تخته واچاوه نو خپلوانو او دوستانو به یې په تخته روپی اچولې، دغه روپی به د ملا وې، د لمبولو نه وروسته به یې کفن ورکړ په کټ کې به یې اېښی و، خپلوانو او دوستانو ته به یې مخ وښوده بیا به جنازه اوچته شوه خلک به جنازې پسې روان وو، او خلکو به د جنازې کټ په څلورو کسو په اوږه کړی و، او وار په وار به خلکو یو دبل نه جنازه اخیسته او دمه به یې ورکوله هدیرې ته به یې ورساوه په اوار میدان کې به جنازه کېښودل شوه اواز به وشو چې جنازه تیاره ده د چا چې به اودس و او جنازه به یې کوله، صفونه به یې جوړ کړل د جنازې مونځ به وشو دعا به وشوه خلک به راتلل او د مړي مخ به یې کتلو. ملایانو به د سخات دپاره دایره جوړه کړه کېناستل به.

سخات خیرات:

سخات به د مړي د حیثیت په اندازه و، که به مور شتمن خان او

مخوریز سړی و، سخات به یې ډېر و او مېله به پرې جوړه وه ملایان به ډېر و، که به غریب سړی و سخات به یې کم و ملایان به هم کم وو او که به سخات نه و ملایان به هم نه وو. ګوړه، صابون، پټکی، قران شریفونه او روپۍ به په مینځ کې کېښودل شوې مشر ملا صاحب به اول د مړې د وارث نه د مړې د ګناهونو د کفارې دپاره دا ځیزونه د صدقې او سخات په توګه ځان ته قبول کړل بیا به یې یو بل ته په همدې طریقه بخښل او یو به د بل نه قبلول. ملایانو به دغه ټول مال یو ځل ځانته قبول کړ او بیا به یې خوا کې ملا صاحب ته وبخښه چې دوره به وشوه نو بیا به یې د سخات په وېشلو شروع وکړه. ما ته به د سخات ګرځولو مراسم شاوله ښکارېده پردی مال یو بل ته بخښي خدای او قام ته دوکه ورکوي. زه د عربو په ټولو ملکونو کې ګرځېدلی یم. ما هلته حتی په مکه معظمه، مدینه منوره، نجف او کربلا کې هم چېرې دا د سخات او خیرات طریقه نه ده لیدلې حال دا چې هلته دا طریقه ده چې مړی اوشي، خلک خبر شي، بیا جنازه جومات ته راوړي هلته یې جنازه اوشي د دعا نه پس وارثان خپل مړی د ښخولو دپاره مقبرې ته یوسي او نور مسلمانان خواره شي. دا اسلام خو مونږ ته د عربستان نه راغلی دی، خو خبره دا ده چې دا قسم عادتونه په مونږ کې خودغرضو خلکو پیدا کړل په اسلام کې دا ځیزونه نشته بله دا چې دا دومره مال بل ته ځرنګې بخښې او چې سړی ناداره او محتاجه هم وي. بله دا چې سړی مړ شي د هغه عملنامه خو بنده شي دا خیرات او سخات به څنګه د هغه په حسناتو کې لیکل کېږي. یو سړی حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ته راځي عرض کوي چې یا رسول الله زما پلار مړ دی او له هغه نه دوه کوتې له کجورو نه ډکې پاتې دي هغه ورپسې خیراتوم رسول الله صلی الله

علیه وسلم ورته وایي که ستا پلار پخپل ژوندانه د دې کجورو نه دوه دانې د خدای په رضا ورکړې وی د دې دوه کوټو نه یې ثواب زیات و. د ګناه او ثواب په حقیقت د بې عمله علماوو په وجه څوک پوهـ نه شول. د خلکو په مغزو کې ملایانو دا کښولې ده چې ګوندې خدای هم د دنیا د پادشاهانو په شان دی چې هغه ته د ټیکس او ډالی ضرورت دی. دوی په دې فکر نه کوي چې خدای بې نیازه دی هیڅ شی او هیڅا ته محتاج نه دی. که خیراتونه دي که زکات دی که صدقات دي، که لمونځ دی. که روژه ده ، که حج دی دا ټول زمونږ د ښېګړې دپاره دي که ښه کوي هم د ځان دې دي او که بد کوې هم د ځان دې دي.

که ښه کوې دنیا به دې هم اباده وي او په اخرت کې به دې هم په کار شي او که بد کوې په دنیا کې به ذلیل، حقیر او خوار یې او په اخر کې به درته عذاب وي.

زما د ملایانو سره ډېر تعلق و ما به یې ډېر قدر اوعزت کاوه او همېشه به مې ورسره په دغسې خبرو بحث او تبادل خیال کاوه او دا به مې ورته ویل چې د خیراتونو او سخاتونو دا طریقه په اسلام کې ښه نه ده. اسلام چې خیراتونه او زکاتونه واجب کړي او لازم کړي دي په هغې کې لوی راز دی. دا چې زمونږ خوږ رسول(ص) وایي چې «صدقه بلا رد کوي» دا بلا تاسو پېژنئ دا خو د غریب او امیر ترمینځ نفرت نه بلا ولاړیږي. نو چې شتمن خلک د بېوزلو پوښتنه وکړي د هغوی سره د مصیبت په وخت کې مرسته وکړي نو د غریبانو د خپلو امیرانو سره مینه محبت پیدا شي او د بلا مخه ونیول شي، او چې امیر د غریب هیڅ پوښتنه نه کوي، غریب په مصیبت کې وي او امیر په عشرت کې وي نو د غریب په زړه کې تېریږي چې وطن خو خدای مونږ ټولو ته شریک راکړی دی. دا څنګه زه په مصیبت کې

ژوند تېروم او دا بل چې زما ورور عزیز دی زما په شان سړی دی، دی ولې په عیش عشرت کې دی د ده په زړه کې غوټه پیدا شي او ورو ورو یې زړه امیرانو ته پرسیږي، تر څو چې بلا ورته جوړه شي.

ګورئ د رسول الله(ص) په وخت کې به د هر څه نه مخکې د قرض د ادا کولو غم خوړل کېده. رسول (ص) تر هغه وخته پورې د مړي جنازه نه کوله چې تر څو پورې به د مړي په ذمه قرض خلاص شوی نه و، او که د مړي وارثان به ناداره او غریبان و او د مړي قرض به یې نشو ادا کولی نو بیا به رسول الله (ص) نورو مسلمانانو ته وویل چې چنده ټوله کړئ او د ده دا قرض خلاص کړئ نو چې قرض به خلاص شو نو هله به یې جنازه کوله، بیا به نور تکفین تجهیز کېده او نن بالکل اړولې خبره ده چې د کوم مړي د وارثانو د مخه نه کېږي نو هغوی یې لا جائداد ګانې کوي لا په سود رقم اخلي خو مړي پسې سخات ضرور کوي او یوازې خو د مړي خیرات او سخات نه دی د پیرانو پیر صاحب یوولسمه ده، د کاکا صاحب شکرانه ده، د سیدانو، میاګانو او صاحبزاده ګانو نذرانې او شکرانې دي که دا ټول خیراتونه په قومي ښېګړو لګېدی نن به مونږ هم د دنیا د ترقي یافته قومونو په قطار کې ولاړ وی. د سخات او خیرات دپاره مونږ په سود او ګانې (ګروي) قرض اخلو چې زمونږ دا رسم پوره شي. زه یو کال د اوړي د ګرمیو تېرولو دپاره کوه مري ته تللی وم هلته را باندې یو څو کسه ملایان چې زما دوستان وو را پېښ شول مازیګر مې د سیل صفا دپاره له ځانه سره را واېستل ګرځېدو ګرځېدو یوې بنګلې ته ودرېدو، ما ملایانو ته مخ را واړوه چې دا بنګله څنګه بنګله ده؟ دوی وې ډېره ښکلې ده ما وې دا شنه چمنونه او د ګلونو باغچه یې څنګه ده؟دوی ویل چې ډېر ښایسته چمن او ښایسته ګلونه دي او ډېره

مزبداره باغچه ده ماوې هغه ماشومان چې په کې لوبې کوي دا څنګه دي دوی وویل ډېر پیمخي او ګلالي ماشومان دي ماورته وویل هغه موټر چې ډرېور یې صفا کوي دا وینئ. ویل یې هو ډېر ښه موټر دی. ما وې هغه چې په کرسۍ ورته ناست دی جاموته یې وګورئ څنګه دي، دوی وې ډېرې ډولي جامې یې اغوستې دي ما ویل دا سړی پېژنئ چې څوک دی؟ دوی وویل چې څوک دی؟ ما ورته وویل چې دا د پېرنګیانو ملا دی چې قوم یې په بنګله کې اوسي ملا یې هم په بنګله کې اوسي چې قوم یې په ګډه مور وي ملا یې هم په ګډه مور وي چې قوم یې په جامه پټ دی ملا یې هم په جامه پټ دی. چې قوم یې په موټر کې ګرځي ملا یې هم په موټر کې ګرځي او زمونږ چې د قوم د هستوګنې کوډله نشته تاسو هم جوماتو کې اوسېږئ، او چې په ګډه ماړه نه یو تاسو هم دروازه په دروازه ګرځئ چې((وظیفه راوړئ خدای مو وبخښه)).

چې سخات به ووېشل شو بیا به نو ملایانو پرې مسئلې کولې زمونږ په کلي کې مړی شوی و. یو ملاصاحب مسئلو ته ودرېد او دا مسئله یې وکړه چې یو سړی ډېر بدعمله او بد چلنده و، سود خور و، جوارګر و، خوني و، زاني و، غل و، ډاکه مار و، او هېڅ ښه کار یې په عمر کې نه وکړی، صرف د هرې جمعې په شپه به یې اووه ډوډۍ د خدای په نامه جومات ته لېږلې دا سړی مړ شو زامنو، ښځو او پس ماندګانو یې ورپسې ډېر ویر وکړ او دا به یې وویل چې د ده به په قبر کې څه حال وي. اخر یوه شپه خپل یو زوی ته په خوب کې راغلی دی او ورته یې ویلي دي چې تاسو زما غم مه کوئ. زه ډېر په ارام او مزو چرچو کې یم. زوی تري پوښتنه کړې ده چې پلاره ته خو ډېر بدعمله وې پلار یې ورته وویل چې ټیک ده، خو مورته مو معلومه ده چې ما

به د هرې جمعې په شپه اووه ډوډۍ خیرات ورکولې هغه ډوډۍ مې دلته په کار شوې، څه وخت مو چې زه ښخ کړم او تاسو را نه لاړئ نکیر منکر راغلل او زما نه یې پوښتنې شروع کړې چې:«من ربک، و ما دینک» ما جواب نه شو ورکولی نو ګورزونه یې را پسې را اوچت کړل چې را خلاصول یې را باندې چې په دې کې دوه ډوډۍ را پیدا شوې او ورته مخې ته شوې او زه یې بچ کړم او چې نکیر منکر لاړل زما د قبر په څلورو کونجونو کې سوري وشول او د هر سوري نه به د دوزخ لمبه را ننوته نو څلور ډوډۍ راغلې او هره یوه یو یو سوري ته ډال شوه او د لمبو مخه یې ونیوه او دا یوه زما خدمت کوي. بیا یې ووې چې په خیرات کې ډېر ثوابونه دي او ما د دې مسئلې ثواب د دې مړي په اروا بخښلی دی. ما ته دا مسئله عجیبه ښکاره شوه ماوې د دې خو دا مطلب شو چې هره بد عملي کوه، زور ظلم کوه خو اووه ډوډۍ خیرات ورکوه نو مزې کوه.

د سخات نه پس به بیا نور خیراتونه شروع شو هر مانښام به د مړي په اروا خیرات کېده، ترجمعې پورې به بیا هره جمعه خیرات کیده تر څلوېښت ورځو پورې.

په څلوېښتمه ورځ به بیا لوی خیرات وشو او بیا ورپسې د کال خیرات دی. په دغه طریقه به زمونږ د قام په کال کې په لکونو روپۍ خرڅېدلې که دا په یو بیت المال کې جمع کېدی او په قامي کارونو او غریبو لګېدی قام ته به یې څومره فایده رسېده؟

یوه لطیفه:

یوه ورځ زه په حجره کې ناست وم چې زمونږ د امام صاحب زوی راغی. ما ته یې ووې چې زه واده کوم ما سره څه امداد وکړه. ما ورته

ووې زه همېشه وينم چې د مرې په سخات کې ته د ډېر مال مالک شې که تا ته ضرورت وي نو بل ته يې ولې بخښې هغه راته په جواب کې ووې چې دومره مال هېڅوک د زړه نه نه بخښي مونږ يې له وېرې بل ته بخښو او بله دا چې زمونږ يقين وي چې مونږ ته يې څوک نه راکوي. راکول خو پرېږده وبه مو وهي. ما ورته ووې چې وهل په کې نه وي او مال هم ستا کېدی شي نو بيا؟ ده راته وويل نو بيا خو به يې زه هېڅا ته ور نه کړم ماوې رښتيا وائې ته تيار يې هغه ووې چې بالکل رښتيا وايم. او بالکل تيار يم نو ماورته وويل چې نن زما د تره لور مړه ده ډېر سخات يې دی، ستا واده پرې نه کېږي په دايره کې کېنه چې ستا وار شي او سخات دې ځان ته قبول کړ بل ته يې مه بخښه ووايه چې زما ضرورت دی بل ته يې نه شم بخښلی. ده ووې دا خو به زه وکړم ماته به يې څوک راکړي؟ د شموزوخان دی هسې نه چې بې عزته مې کړي ما ورته ووې چې زه به دې شاته ولاړ يم څوک دې بې عزته کولی نه شي. وې چې ستا امداد راسره وي نو بيا خو زه د چا پروا نه کوم. زما او د ده په همدې فيصله وشوه چې روانېده ما ورته ووې چې پام کوه دا خبره دې چا ته له خولې نه ونه وځي چې جنازه وشوه او سخات ته ملايان په دوره کې کېناستل ده دې خوا اخوا وکتل چې زه يې وليدم لاړ په دوره کې کېناست کله چې د سخات بخښنه اخيستنه شروع شوه. زه ورو غوندې راغلم د ده په شا ودرېدم چې څه وخت ده ته سخات وبخښل شو او ده واخيست د ده رنګ تک زېړ شو او ماته يې وروسته وکتل او وې ويل چې ماته د دې مال ضرورت دی زه يې بل چا ته نه بخښم. د ملايانو د هلې ګولې څه اراده وه، خو زه ور مخکې شوم او د هغوی نه مې تپوس وکړو چې ملايانو صاحبانو شريعت په دې باره کې څه وايي؟ دوی وويل چې شريعت ده

ته حق ورکوي چې، بل ته يې بخښي او که پخپله يې اخلي نو ما هغه ته اشاره وکړه چې« مولانا اوچتوه يې» د ګورو د بوجيو د پاسه نغدې روپۍ پرتې وې هغه مې را واخستې او ورمې کړې او ما وې دا ګوره هم اوچته کړه. ګوره يې هم اوچته کړه ، قران شريفونه او پټکي پاتې شو. هغه ملايانو تالا کړل، ملايان هک پک پاتې شول، وروسته يې بيا د مړي خاوند ته ويل چې د مړي سره احسان ونه شو. هغه ملا چې بله ورځ ګوره منډيي ته وړې ده چې خرڅه يې کړي د شموزوخان صاحب ورپسې ورغلی دی او ګوره يې په زور ورنه ببرته اخيستې ده.

د شريعت په وړاندې خو دا پردی مال و دوی ته يې اخيستنه جايزه نه وه، خو د دوی په شريعت څه کار وو. زمونږ کلي کې يو سړی و، هغه به ويل چې اسلام اسلام نشته هسې ګونګوسي دي چې د ملايانو دا عمل وي د مقتديانو به څه حال وي.

څه موده خو ملايانو د سخات د دايرې نه لاس واخيست بيا يې پخپلو کې جرګه کړې ده، که مونږ دا کار پرېږدو دا دومره موده مو دا کار کړی دی نو د عوامو توجه به رانه وګرځي وايي به چې دا ملايان نه پوهېدل او عبدالغفار پوهېږي نوبيا يې د سخات طريقه د پخوا په شان شروع کړه او په کوم ملا چې به يې لږ غوندې شک راغی په دوره کې به يې نه پرېښوده.

په دې کې د ملايانو، غريبانو څه قصور نشته مونږ قام پخپله ګرم يُو، چا ته چې د دين او مذهب ټول واک اواختيار ورسپارو او د تعليم او تربيې غم يې نه کوو دروازه په دروازه «وظيفه راوړئ خدای مو وبخښه» وايي. د دومره لوئې ذمه واری دپاره په دې طريقه خپل ديني استاذ تربيه کوو. دا زمونږ خپله ګناه ده حقيقت دا دی چې کله مونږه مسلمانان شُو نو بعضې هغه د هندوانو د وخت رسمونه،

رواجونه مونږ پرې نښودل او کله څنګه چې هغوی د ژوند د مختلفو شعبو دپاره ببلې ډلې ټاکلې وې، هغه هم په هغه شکل کې مونږ جارې اوساتلې، ځکه چې دلته چې اسلام راغی نو هغه د مذهب (تبلیغ) په لار راغی د سیاست(تورې) په لار راغی نو مونږه د مذهب د حقیقت نه چا خبر نه کړو او لا تر اوسه پورې خبر نه یو. دا د کاسټ سیستم روایتي(عنعنوي) اثرات دي چې یوه ډله به د مذهب د خدمت دپاره وي یوه ډله به حکومت کوي، یوه ډله به تجارت کوي او یوه ډله به عام خدمتونه کوي. دا په اسلام کې نشته بلکه په اسلام کې علم په هر مسلمان او مسلمانې باندې فرض دی. زمونږ د ملایانو د دنیایي علومو او سیاست خوا ته توجه نشته او زمونږ د دولتمنو خلکو د ديني علومو خواته توجه نشته نو ځکه مونږ په دنیا هم خوار یُو او اخرت به مو هم خوار وي.

یوازې خو دا نه د داسې ملایانو د لاسه مونږ ته نور هم ډېر نقصانونه رسېدلي دي. په مونږ کې چې د کار او خدمت سړی پیدا شوی دی. دوی پرې یا د وهابي فتوه لګولې ده یا د هندو یا د کافر او په دې نومونو یې له خدمته پاتې کړې دي. نه یې پخپله د خلکو خدمت کړی دی او نه یې بل ورته پرېښی دی. بې کاره او بې کسبه لمونځ ادا کوه او ډوډۍ خوره.

واده بنادي:

زمونږ بنادۍ ډېرې خوندورې د خوشحالۍ نه ډکې وې چې هلک به زلمی شو نو مور او پلار به یې ورته د خپلې خوښې چنغله لټوله د هلک او جینۍ نه چا پوښتنه نه کوله او نه د هغوی خوښې ته چا کتل. خویندې میندې به وګرځېدې کومه کورنۍ او جینۍ چې به یې خوښ

شول، د جینې د مور سره به خبرې وشوې د مور په ذریعه به پلار هم خبر شُو چې دواړه به راضي شول نو د هلک له کوره به څه ښځې لارې او ګوټ به یې وکړ. بیا به د کوژدنې ترتیب ونیول شو. په دې وخت کې زمونږ خلکو که خانان که غریبانان وو، ټولو د خور او لور په سر هر چا د خپل حیثیت په اندازه ولور اخسته. د نابالغو جینکو کول او ورکول هم رواج و، تر دې چې د تې پورې ماشومانو کوژدنې به کېدې. کله نا کله به داسې هم وشُو چې نه به هلک پیدا شوی و او نه به جینې زېږېدلې وه چې مېندو او پلرونو به یې سره وعده وکړه چې د یو مور و پلار زوی وشُو او د دې بلې خوا لور وشوه هغه به یې یو له بله سره ورکولې. دا قسم جینې بیا بل هېڅ کولی نه شوه هلک جینې که به په وړوکوالي نامزد شوې وو چې کله به لوی شو که د هغوی به یو بل خوښ نه و نو هم د یوه بل نه خلاصېدلی نه شُو، خو چې د واده بندوبست به شروع شُو نو د خپلوخپلوانو او کلي مالت جینکې به لا د واده نه خو څو ورځې مخکې د هلک کاله ته را غونډېدې، تنګ ټکور به یې کاوه. د شپې چې به ډ کاره وزګاړي شوې نو راجمع به شوې د ښځې اومجمې سره به یې ښکلې ښکلې مصرې ویلې زما د جینکو دا تنګ ټکور ډېر خوښېده. ودونه به د هر چا د خپل توان او طاقت سره سم وو، د خانانو په ودونو کې به ډنګ ډونګ او دوم دام زیات وو. ډېرې ورځې به پولاوونه پخېدل خپلوخپلوانو او دوستانو به ډېرې اچولې وې. کور به د ښځو نه ډک و او حجرې به د سړونه ډکې وې. جنجونه به وو د هر چا جنج به ببل و ټوپک او غربښونه به خلاصېدل ډمې به هم په کې ګډېدې او خلکو به ورله روپۍ ورکولې. اکثر به نېزه بازي هم کېدله. د نېزه بازۍ دپاره به خلکو ښه ښه اسونه ساتل او د نېزو پرکټس به یې کاوه. د نېزه بازۍ په موګې به ورته

روپی ابښودل کېدې چې چا به موګی یووړو ، هغه روپی به د هغه شوې د واده ورځ به مقرره وه چې هغه ورځ به شوه نو چې د سحر ډوډۍ به وخوړل شوه که د ناوې کور به لرې و ،خلک به د ډوډۍ خوړلو سره سم روان شو او که د ناوې کور به نزدې و نو خلک به مازپښین ور روانېدل.

ښځو به ځان ته ښه تنګ تکور جوړ کړی و ، سازیانو به ورته په کوڅه کې ساز غږاوه او ډول سورنی به یې ورته وهل او ښځې به د ننه کور کې ورته ګډېدې چې سبا به یې ډولی راوړله په دې شپه به ښځې په جمع روانې شوې نکریزې به یې په سر وې مشالونه به ورسره وو ، شمعې به په کې بلېدې لوی لوی مشالونه به یې جوړ کړي وو ، سپین پرک به و ، په لاره به یې سندرې ویلې د دوی د حفاظت دپاره به څو کسه سړي مخکې او څو کسه وروسته روان وو چې د ناوې کورته به ورسېدې اول به یې نکریزې وګډولې او بیا به یې هغه نکریزې هغه جینۍ ته په لاسو او پښو پورې کړې،ناوې به د څو ورځو نه په ګوټ کې ناسته وه، همزولې به ترې چاپېره وې، ښځې به ترې واپس کلې ته راغلې سبا له به نر او ښځې په ورا او جنج لاړل ښځې به د ننه ورغلې او نارینه به بهر په حجره کې کېناستل. ملا به راغی نکاح به یې وترله مبارکي به وشوه. ډم به ډول وواهه ډم به ښادۍ والاو وته آیینه ښودله او پیسې به یې تولولې.چا به ګلان ورکول او پیسې به یې تولولې بل خوا ته به باټ په غوږونو کې ګوتې ایښې وې.مدح به یې ویله چا به سپېلني لوګې کول روپی به یې اخیستې که د چا به خوښه وه که نه خو د شرمه به یې غږ غوږ نه کاوه او روپی به یې ورکولې لنډه دا چې یو لوټ به و ، ملا صاحب هم بې روپو نکاح نه ترله چې نکاح به وترل شوه هلک به د سخر کورته ننوت په پالنګ به

وخوت جامې به يې بدلې کړې نوې ډولۍ جامې به يې واغوستې خپل خپلوانو او دوستانو به پرې پتاسې،غوزان او پيسې نوستلې او ماشومانو به ټولولې، جينۍ ته به د واده دپاره د توان په اندازه ډېرې قېمتي جامې جوړېدې. دا جامې به ناوې د واده په شپه اغوستې،بيا به يې په ټول عمر کې نه اغوستې ځکه چې قيمتي وې چې مړه به شوه اکثر به يې جامې ملا صاحب ته ورکول کېدې، ناوې به يې ډولۍ کې کېنوله ډولۍ به بټيارانو په اوږه کړه ډولۍ به مخکې وه د واده زلمی به د ډولۍ سره و او نور خلک به ورپسې وو. بهر به هم د واده په زلمي خپلوانو او دوستانو پيسې او شېرينۍ نوستې ډزې به کېدې. لويو، وړو به د خوشحالۍ نه الا الا چغې وهلې، لويه مېله به وه چې څه وخت به ډولۍ په کور د ننه شوه مېلمانه به رخصت شُو، د کلي خلک به هم لاړل ناوې به چې کورته ننوتله د ښځو دود دستور به پرې وشو،ناوې به په پالنګ کېنولې شوه،تر څو ورځو پورې به خلک راتلل د ناوې د مخ نه به يې پلو پورته کاوه، ناوې به يې کتله، ناوې به سترګې نه غړولې د هلک خپلوانو به چې ناوې کتله روپۍ به يې ورکولې. په سبا له به هلک د خپلو همزولو سره د سخر کره ورغې، دې ته به يې سلامي ويله ښه ډوډۍ به ورکړې شوه د ډوډۍ نه پس به هلک د سخر کورته ننوت او د خوښې په پښو به پرېوت هغې به ورله روپۍ ورکړې، د ښځې خپلو خپلوانو سره به پېژندګلوې وشوه، بېرته به خپل کاله ته ستون شُو، څو ورځې وروسته به د ښځې خپلوانې راغلې. دې ته به يې اوومه ويله د هلک خپلوانې به هم را ټولې شوې د جينۍ د پلار له کوره به جامې راوړل شوې وې. هغه به يې د هلک په خپلوانو ووېشلې چې پاتې به شوې هغه به د ناوې وې. ناوې به د پلار کره لاړه او څو ورځې به يې تېرې کړې. نن به خلکو ته د هغې

زماني ودونه څه عجيبه غوندې ښکاري چې جېنې او هلک ليدلي نه وي د مور او پلار په خوښه به ودونه کېدل. په کار خو دا و چې هلک او جينې سره خوښولی بيا ودېدی ،خو د نن زماني په نسبت د هغې زماني ودونه ډېر کاميابه وو ،ځکه چې د هغوی اخلاق ډېر اوچت او سپيځلي وو ، په هغوی کې رينښتينې مينه او محبت و ، په يورپ او امريکا کې چې هلک او جينې يو د بل په عادتونو او خويونو ښه خبر شي نو د خپلې خوښې واده کوي، مګر د هغوی په مينځ کې دومره مينه اومحبت نه وي، لکه زمونږ د ملک د ښځو او مېرونو ترمينځ چې وي. مونږ له د خپل ځيني دود او دستور اصلاح په کار ده.

ډېر خلک خپلې لونې د پيسو دپاره ورکوي، په کار دي چې د سړيتوب په لحاظ خپلوي وشي دا نه چې د دولت دپاره ځوانه جينې بوډا ته کېنول شي.

د يوې پېغلې کيسه:

زه د سکول نه په چوتې کلي ته تلم په ټانګه کې ناست وم، ناګمان سيند ته را ورسېدم، ګرمي وه سيند موجونه وهل هغه وخت کې به په سيند باندې پلونه د ښېرو وو. د ټانګې نه کوز شوم، په پله پورې وځم چې ناڅاپه يوې پېغلې جينې د پل نه د سيند مينځ ته ور ودنګل چغې شوې چې جينې لا هو شوه مانکيانو ورپسې کشتې خوشې کړې. د پله نه يې ښايسته لرې د ټاپو سره ونيوه غاړې ته يې را وښکله جينې مړه نه وه،خو بې هوشه وه اوبه يې تېرې شوې وې، هلته يې واچوله مونږ را غونډ شو چې اوبه تري لاړې جينې په خود شوه چې په مونږ يې سترګې ولګېدې، په ژړا شوه ويل يې چې وی خدايه زه ژوندی يم؟ مونږ چې تحقيق وکړ چې دا کمبخته ولې پخپل ژوند ستومانه

ده.معلومه شوه چې پلار يې يو بوډا ته ورکوله او د دې خوښه نه وه پلار ته يې ويلي وو چې پلاره زه مېړه نه کوم او ټول عمر ستا خدمت کوم، خو دې بوډا ته مې مه ورکوه.دپلار يې سترګې روپو پټې کړې وې د لور يې نه منله چې جينې د پلار نه مايوسه شوه د خپل مرګ اراده يې وکړه نو د دې داسې پېښو مخنيوی په کار دی بايد چې له جينې او هلک نه پوښتنه کېږي، ځکه چې دا خو د دوی د ژوند د ملګرتيا سوال دی.

فوج کې کمېشن:

څه وخت چې زما ورور خانصاحب د ډاکټرۍ تعليم دپاره بمبۍ ته لاړ. زه او مهابت په بورډنګ کې يوازې پاتې شُو،څو ورځې پس له بورډنګ نه ښار ته راغلو او په لوی بازار کې مو يوه بالاخانه ونيوه دلته به اوسېدو او سبق له به سکول ته تللو،خو سبق ته مو ډېره ډډه نه لګېده.زمونږ يو زوړ نوکر و«باراني» نومېده مونږ به ورته بارانی کاکا وې، هغه څه موده د مومن خان ډېرۍ د خانانو سره نوکري کړېوه. د ډېرۍ زيات خانان په فوج کې نوکران وو.دی ورسره هم په فوج کې پاتې شوی و نو ده به ماته د فوج کيسې کولې چې د فوج ډېره ښه او د عزت نوکري ده، سړي چې داسې غاړې ته کرچ اچولی وي او د فوج مخکې روان وي، ډېر خوند کوي.زما خو هسې هم سبق ته ډډه نه لګېده د باراني کاکا خبرې به را باندې ښې لګېدې او ورو ورو يې را باندې اثر وشُو او د فوج نوکرۍ ته تيار شوم. دغه وخت زه په اتم جماعت کې وم زه خوهلک وم نه پوهېدم چې باراني کاکا به څه ويل هغسې به مې کول هغه راته ويل چې څوک تعليميافته وي، او د لوی خاندانه وي هغه ته فوج کې ډايرېکټ کمېشن ورکول کېدی شي او

نبغ په سرداری اخیستل کېږي. د ده او د پرنګي په درجه کې فرق نه وي د دې دپاره د هندوستان وایسرای ته درخواست کېږي، د هغه په منظوری ډایرېکټ کمېشن ورکول کېدی شي. نو ته یو درخواست د وایسرای په نوم ولیکه چې په ډاک کې یې ولېږو. د خانصاحب یو اشنا و چې فضل محمود نومېده. مونږ دواړه ورغلو په هغه مو درخواست ولیکه او د کمانډر ان چیف په نوم مو په ډاک کې واستاوه. دا راز ما او باراني کاکا ځان سره پټ وساته نه مې پرې پلار خبر که اونه مو د هغه سره مصلحت وکړ. ډېره موده تېره شوه، زه په لسم جماعت کې وم زما نه دا خبره هېره وه چې د مرکز نه زمونږ ډپټي کمشنر ته یو حکم راغی چې زما متعلق تحقیق وکړي چې زما څه حیثیت دی؟ او زما د خاندان څه حیثیت دی؟ ډپټي کمشنر تحصیلدار ته حکم ورکړی و او تحصیلدار پټواریان مقرر کړي وو چې زمونږ جائداد معلوم کړي، پټواریان چې زمونږ کلي ته تللي دي یوه عجیبه ټوقه وشوه. په دې ورځو کې زمونږ په کلي کې یو سړی چا وژلی و، جرګې په هغې کې زما د تره زوی د شاه صاحب خان مشر ورور شمروز خان زمونږ د شپږو نورو نوکرانو سره بې ګناه او خطا څوارلس کاله قید کړی و. پېرنګیانو جرګې د انصاف او امنیت برقرارولو دپاره نه وې جوړې کړې، بلکې پېرنګیانو جرګې په پوره تدبیر د دې غرض دپاره جوړې کړې وې چې په جرګو کې انصاف نه کېږي، پرې وي، جمبي وي، او اکثر چې به ګنهګار سړي په سفارش یا په بډو او رشوت خلاص شو نو مخالفې ډلې به د بدل اخیستولو کوشش کوو. او په دا شان به دا دښمنی پیړو په پیړو چلېدلې او دا سلسله به روانه وه. پښتانه به پخپلو کې اړم وي او مونږ پېرنګیانو ته به یې توجه نه وي. ما د یو اسسټنټ کمشنر سره د جرګو په باره کې

پخپله خبرې کړې وې چې په دې جرګو کې انصاف نه کېږي، په جرګه کې که د مجرم د ډلې سړی مقرر شي هغه که هر څومره ګناهګار وي، هغه بري شي او که د هغه د پرې سړی په کې نه وي، بډې ورنه کړي څوک د رسوخ خاوند يې سفارش ونه کړي که هر څو بې ګناه وي، هغه په کې لاړ شي.

نو د دې قسم جرګونه د حق او عدالت څه امید کېدی شي؟ یوازې اسستنټ کمشنر نه هر پیرنګی په دې خبره پوهېده او د همدې مطلب دپاره دوی د جرګو سیستم جوړ کړی او تینګ کړی و. زمونږه ټوله ګټه وټه د دوی خوراک وه، څه چې به مونږ ګټل هغه به پولیس، وکیلانو، جرګه والاو او بیا جېل والاو رانه واخیسته او زمونږ بچي به په خالي میدان پاتې شو. تاسو فرنټېر کرایم ریګولېشن اېکټ «د سرحد د جرایمو قانون» وګورئ، هېڅا به داسې ظالمانه شرمناک قانون جوړ کړی نه وي، لکه دا قانون چې انګرېزانو په مونږ چلاوه. په دغو ورځو کې دا اوازه خوره شوې وه چې په دغه مرګ کې زمونږ جائداد هم ضبطیږي او دا خو په سرحدي قانون کې یوه معمولي خبره وه نو چې څه وخت پټواریان زمونږ د جائداد معلومولو دپاره راغلل نو زمونږ یقین وشو چې دا اوازه رښتیا ده زمونږ په خاندان یو ویر جوړ شُو چې هم مو سړي بې ګناه قید شول او هم مو جائداد ضبطوي. مونږ ډېر کوشش وکړو چې خپل ټول جائداد پټواریانو ته ونه ښیو څه نا څه جائداد مو ورنه پټ کړو، خو هغوی پخپل رپوټ کې لیکلي وو چې دوی ډېر جائداد لري ټول یې مونږ ته ونه ښوده زمونږ په دې راز پټواریانو ځکه پرده وانه چوله چې زمونږ د کورنۍ د مشرانو، د حاکمانو سره لکه د نورو خانانو په شان ناسته ولاړه نه وه، کومو کسانو چې به د پولیس او حاکمانو سره تګ راتګ ساته ډوډۍ ګاني

به يې ورته کولې د دې دپاره چې قوم پرې وخورې او پخپله يې هم وخورې اکثر به د دوی د بدو د لالان وو. زمونږ پخپل جائداد قناعت و، مونږ دا نه کول. دوی به هم ښه د جائداد خاوندان وو، خو حرص په مخه اخيستي وو او د حاکمانو سره به يې راز باز ساته. بابا مې پښتور ښار ته راغی مونږ په ښار کې تعليم ته دېره وو، ډېر غمجن و دا ټوله قصه يې راته وکړه، مونږ هم خپه شو چې سبا له مې بابا ډېټې کمشنر ته ورغی ورته يې ويلې چې زه يو عرض ته راغلی يم چې ته تحقيق وکړه، که په دې قتل کې مونږ ګناهګار يو نو چې څه سزا راکوې،مونږ ته منظوره ده او که مونږ کې ګناه نه وي نو دا خو انصاف نه دی چې هم مو سړی بې ګناه قيد شُو او هم مو جائداد ضبط شي نو هغه ورته ويلي دي چې څوک وايي چې ستاسو جائداد ضبطيږي؟ بابا مې ورته ويلې چې پټواريان راغلي وو او زمونږ ټول جائداد يې وليکه. نو هغه ورته ډېر خندلې دي او ورته يې ويلي دي چې دا خو ستا زوی لاټ صاحب ته د ډايرکټ کمښشن دپاره درخواست ورکړی دی او لاټ صاحب مونږ ته حکم کړی دی چې د ده د جائداد او حيثيت تحقيق وکړئ اومونږ ته يې معلومات راکړئ. مونږ چې د سکول نه راغلو بابا مې بالاخانه کې ناست و،خوشحاله و چې مونږ يې وليدو په خندا شو ماته يې وويل چې شاه توريه (هغه به ماته د مينې نه شاه توری وايه) دا خو ټولې ستا غويمې دي، بيا يې را ته ټوله خبره وسپړده.

بيا زما ډاکټري معاينه وشوه، زما صحت ډېر ښه و او ښه ځوانې مې وه. بيا څه موده پس د برتې د پرنګې حکم پسې راغی چې په فلاني تاريخ حاضر شه، په دې ورځو کې خانصاحب پس د درې کالو نه د بمبۍ نه راغلی او د باقي تعليم دپاره لنډن ته روان و، هغه هم

راسره د برتی پرنګي له لاړ دا پیرنګی ښه سړی و ،مونږ سره یې ښه سلوک وکړو ، زما ورور خانصاحب ته یې د لندن د تللو په باره کې ډېر معلومات ورکړل نصیحت یې ورته وکړ ، د خپلو تجربو نه یې خبر کړ ، دغه وخت د خانصاحب هم دا رایه وه چې زه دې په فوج کې داخل شم. خانصاحب څو ورځې وروسته لندن ته لاړ ، زمونږ د مېټرک امتحان شروع و ، دوه مضمونونه پاتې وو ،ما د خوشحالی نه امتحان پرېښود چې د برتی د پرنګي حکم راغی چې ته راشه چې زه ورغلم هغه راته وویل چې ستا ډایرکټ کمېشن منظور شُو ، زه ډېر خوشحاله شوم په دې فکر کې وم چې پلټن به ښه وي که رساله؟

زما د همزولو دا رایه وه چې تا د پاره پلټن ښه ده ، یو خو دې صحت ښه دی بدن دې مظبوط دی او قد دې هم شپږ فوټه او درې انچې دی. په دې وخت کې زمونږ د دېرې زرداد خانان چې په کومه رساله کې وو ، هغه د جېکب اباد نه پېښور ته را بدله شوه ، هغه خانان زمونږه دوستان وو ، زه او باراني کاکا یې لیدو ته لاړو ما فوجیان چیرې لیدلي نه وو ، کله چې به لوی افسر راغی او فوجونه به یې سلامی له ورتلل دا مې لیدلي وو چې ښې ښې وردی به یې اغوستې وې ، د کمپنی د وړاندې به یوازې یو پرنګی او یو دیسي سردار روان و ، کریچونه به یې اچولي وو.

باراني کاکا خو ماته ویلي وو چې د پرنګي او دیسي افسرانو فرق نه و ، خو چې ما د دیسي سردارانو کورونه ولیدل او د پېرنګیانو بنګلې مې ولیدې نو په هغو کې د ځمکې او اسمان فرق و ، مونږ ولاړوو چې یو لفټین راغی ، زه د خان سره چې رسالدار و ولاړ وم. دې خان خپل سر انګرېزی جوړ کړی و نو انګرېز دا برداشت نه کړی شُو نو په سپکه لهجه یې ورته وویل چې خانصاحب تم بهی انګریز

ښنا چاهتا هی؟ یعنې ته هم انګرېز جوړېدل غواړې؟ دی غریب ورله جواب قدرې ورکولی نه شو، ما چې دا حال ولیده نو د دې نوکرۍ نه مې زړه تور شو او په زړه کې مې ووې چې زه خو به د پرنګي د دې قسم خبرې برداشت نه کړی شم. څه موده پس حکم راغی چې ته په فلاني تاریخ مردان ته حاضر شه ما ته یې د ګایډ په پلټن کې کمېشن را کاوه. د ګایډ یوه پلټن او بله رساله وه کمانډر به یې یو و. دا به همېشه په مردان کې وه د نورو فوجونو په شان به بدلېده نه او د هندوستان په فوجونو کې ډېره یاده وه په دې کې به د پنجاب او د سرحد د لویو لویو خانانو او جاګیر دارانو زامن په نایکۍ لایسۍ او دفعه داری برتې کېدل او زه یې په کې په سرداری واخیستم، خو زما زړه د فوج نه تور شوی و، د بابا مې خواهش و چې زه دا نوکري قبوله کړم، ځکه چې په دغه وخت کې دا ډېره د عزت نوکري ګڼل کېده، خو ما ونه منله، بابا مې خپه هم شو، خو د مور ما سره اتفاق و د هغې د پېرنګیانو نوکري نه خوښېده.

بیا تعلیم پسې:

ما د نوکرۍ په خوشحالۍ کې سبق مېترک کې د امتحان دوران کې پرېښی و، دا کال خو زما په دې کشمکش کې ضایع شو. بل کال مې بیا د تعلیم اراده وکړه. زمونږ د کلي د مولوي عبدالعزیز صاحب د کشر ورور عبدالحلیم سره مې چې زما هم جماعتي و. سلا مشوره وکړه چې بیا تعلیم شروع کوو مونږ اوږدلي وو چې کېمبل پور کې چې کوم سکول دی په هغه کې د تعلیم ښه انتظام دی د استاذانو هلکانو ته ډېره توجه وي. او ښه کوشش ورسره کوي او عربي په کې ډېره ښه ویل کېږي. زما عربي لازمي مضمون و. مونږ دواړه په همدې

خیال لاړو او په کېمبل پور کې په سکول کې داخل شُو. دلته زمونږ د پېښور نور هلکان هم وو، څو ورځې مو درسونه وویل، خو خوند یې را نه کړ چا راته د قادیان ډېر صفت وکړ نو د قادیان د تللو اراده مو وکړه او قادیان ته روان شُو، په دې وخت کې چې مونږ قادیان ته ورغلو حکیم نورالدین صاحب خلیفه و، مونږ د هغه کتلو له ورغلو د هغه ساده بی تکلفه ژوند او د مینې محبت خبرو را باندې ډېر اثر وکړو، هغه ډېر لوی عالم او با اخلاقه سړی و، مونږ د هغه سره ناست وو چې د مرزا غلام احمد صاحب زوی چې دا اوس د دې جماعت امیر دی او هغه وخت یې په کالج کې سبق وایه، راغی او مونږ رخصت را واخیست. د سکول بورډنګ ته راغلو دلته چې څومره هلکان وو د اکثرو په خولو کې دا خبره وه« ابن مریم کی بات کو چھوړو اس سی بهتر غلام احمد هی » یعنې ابن مریم(عیسیٰ) مه یادوئ د هغه نه غلام احمد غوره دی. دا اواز مونږ ته ډېر نا اشنا و، بیا مونږ هغو هلکانو هغه جنتي مقبرې ته بوتلو څومره چې د دې ځای د حالاتو نه خبرېدو، هماغومره زمونږ تعجب زیاتېده فکر واخیستو چې پاتې شُو که لاړ شُو. بله شپه خوب وینم چې یو لوی ژور کوهی دی، زه ورپرېوزم یو سپین ږیری سړی لاس را واچوي او د کوهي د غورځېدو نه مې بچ کړي او راته ووایي چې پام کوه! چې سحر شو زه او عبدالحلیم لمانځه ته پاځېدُو ما هغه ته خپل خوب ووایه هغه هم څه خوب لیدلی و، لمونځ مو وکړو او واپس خپل کلي ته را روان شو. عبدالحلیم خو لاړ او بیا په پېښور کې په هغه خپل سکول کې داخل شو او زه علیګړ ته لاړم.

په علیګړ کې مې په بورډنګ کې ځای و نه مونده او په بنار کې په یو هوټل کې دېره شوم. په علیګړ کې زمونږ د ملک نور ډېر پښتانه

هلکان وو او ټول په بورډنګ کې اوسېدل. په دې ورځو کې نواب وقار الملک د علیګړ کالج سکرټري و، ډېر ښه سړی و او ساده ژوند یې و، یوه ورځ مونږ د لمانځه نه پس له جماعت نه راتلو ما ورته پښې سمې کړې هغه زر ماته پښې سمې کړې. او زما شکریه یې ادا کړه او راته یې ووې چې دا مه کوه مونږ پښتنو کې دا رواج و چې د مشرانو د ادب دپاره به مو ورته پښې سمولې. مونږ به کله نا کله د هغه بنګلې ته ورتللو خبرې اترې به مو ورسره کولې د هغه په بنګله کې یو وړوکی غوندې جماعت و، په هغې کې به مو یو ځای لمونځ کاوه ډېر خوش اخلاقه سړی و، لویي او تکبر په کې نه و. د مسلمانانو په مشرانو کې د ده په شان ساده ژوند ما د چا نه و لیدلی ډېر په قوم مین سړی و، مونږ سره به یې د دوستانو په شان مجلس او خبرې کولې او همدې خبرو یې په زړه کې لار کوله ځکه چې د ده د زړه نه راوتلې وې.

په دغو ورځو کې په علیګړ کې ګرمې جلسې کېدې او مسلمانانو د حکومت نه دا مطالبه کوله چې د علیګړ کالج دې د علیګړ مسلم یونیورسټي په نامه یونیورسټي شي، په نور هندوستان کې دا رنګه جلسې روانې وې او چنده یې هم غونډوله. ما له به دې جلسو ډېر خوند را کاوه، په هره جلسه کې به مې دشرکت کوشش کاوه. او د هر سړي تقریر به مې په ډېر غور اورېده. د ګرمۍ چوټۍ چې شروع شوې ماته ویل شوي وو چې په بورډنګ کې به درته ځای درکړو، خو په بورډنګ کې ونه شو. د علیګړ د بورډنګ او ښار په سوسایټي کې ډېر فرق و، د علیګړ بورډنګ سوسایټي مهذبه او عالمانه وه. په ښار کې هغسې ژوند نه و او بله دا چې برسات شروع شوی و، د ښار نه کالج ته تګ را تګ هم ګران و. په دې وخت کې زما ورور خانصاحب چې د

لندن حالات یې لیدلي وو. ما ته یو خط راولېږه چې ته هم دلته انګلینډ ته د انجینرۍ د تعلیم دپاره راشه. زه به ډاکټري وکړم او ته به انجنیري وکړې. نو زه د علیګړ د ګرمو په چوټو کې کلي ته راغلم او بابا ته مې د خپل ورور هغه خط وښوده، خو د هغه ورسره اتفاق نه و، اخر رضا شو. درې زره روپۍ یې د خرڅ دپاره راکړې، پې، ان او، جهاز کې یې راته ځای ونیولو، خو زما د مور زما د تلو سره اتفاق نه و. د هغې په غوږ کې چا دا خبره کښولې وه چې یو ځل ولایت ته څوک لاړ شي نر هغه بیا دا ملک څه کوي. یو زوی دې لاړ دی که دا بل هم لاړ شي او بېرته را نه شي نو ته خو به میراته پاتې شې. ما چې هر څومره کوشش وکړو د هغې د زړه نه مې دا خبره ونه ویستلی شوه. په هغه وخت کې زمونږ د ملک بد حالت و. پرې جنبې او تربګنۍ وې، بد امنې وه، د شپې به هر چا خپله څوکی. کوله چې څوک مسلمان پښتون را نه شي او مړ مې نه کړي او د ورځې به ورسره وېره وه چې چا راباندې دعوه کړې نه وي، ځکه چې اکثر دعوې به په پرې جنبې او دښمنو کېدلې او داسې به هم کېده چې په خپله به یو سړي قصه مصه جوړه کړه او پخپلو دښمنانو به یې دعوه وکړه. دا ټولې کیسې مې مور ته وکړې چې ګوره موریې یا به چا وژلی یم یا به یې د شمروز دادا په شان قید کړی یم. د دې نه خو دا ښه ده چې د تعلیم دپاره د تللو اجازه راکړې. هغې به ما ته هېڅ جواب نه را کاوه. او پټ پټ به یې ژړل نو ما د لندن د تللو اراده پرېښوده او فیصله مې وکړه چې نور سبقونه نه وایم او د قوم او ملک خدمت کوم.

دوباره سبق شروع کولو او مختلفو ښارونو او سکولونو لیدلو

کتلو او د خلکو سره تبادل خیالات ما ته ډېره فایده ورسوله او تجربه مې زیاته شوه.زما پلار د کلي لوی خان و او زه د خان زوی وم، خو زما تعلقات د خانانو سره ډېر نه و، زما ډېر تعلق د غریبانو سره و، زما ناسته او دوستي د شاخېلانو،ترکانانو او لوهارانو،جولاګانو او زمینداارانو سره وه،د خانانو او ملکانو خویونه او عادتونه هم را کې لږ وو، د هغه وخت د خان دا صفت و چې یره ډېر لوی خان دی د خپلې مځکې پوله نه پېژني د خپلې مځکې انتظام او پخپله کار کول خو د خانۍ د شان سره مناسب نه و، ما له چې بابا کومه مځکه راکړې وه، په هغې کې ما پخپل لاس کار کاوه، زما یو نوکر و، شاخېل و قدیر نومېده، مونږ دواړو به په غوایانو ګنو ته سرې چلولې او د سرو بورۍ به مې پخپل لاس ډکولې، قدیر زما د وړوکوالي نوکر و، ډېر وفا دار و، خو چرسي و، ما ته به یې هم د چرسو صفتونه کول، خو زه پوهـ شوم چې دی ما د دې دپاره په چرسو را اړوي چې بیا زه ورته چرس پیدا کوم.دی به یې د تاوانه خلاص وي.بیا مې منع کړ چې ماته دچرسو صفتونه مه کوه.زما نور اشنایان او دوستان څوک په چیلم او څوک د نسوارو،څوک د سګرټ عادت وو، خو زه خدای د دې ټولو څیزونو نه ساتلی یم.زه چې په کلي کې پاتې شوم په ډېره بده سوسایټۍ واوړېدم، هغوی وران کاري وو. زه یې هم په ورانو سر کړم هغوی جنګیان وو، زه یې هم د خلکو سره وجنګولم، هغوی بد عمله وو، زه یې هم بدعمله کولم، خو د خدای احسان و چې ډېر زرئې زما سوسایټي بدله کړه او ډېرو ښو خلکو سره مې ناسته ولاړه شوه.

❋❋❋

نوی میدان، تازه افکار روشنفکرو سره تعلق (مخفي صاحب، مولانا عبدالعزیز، مولوي فضل ربي، مولوي تاج محمد) مدرسې جوړول، دارالعلوم دیوبند سره تعلق شیخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب او مولانا عبیدالله سندهي قوم پرستي، وړومبی واده اګره کې د مسلم لیګ جلسه، کلي وطن کې تعلیم و تبلیغ

د عالمانو سره تعلق:

زما تعلق د فضل محمود مخفي صاحب، مولوي عبدالعزیز صاحب د پکلی مولوي فضل ربي صاحب او مولوي تاج محمد صاحب د ګدر د دارالعلوم مهتمم سره پیدا شو، مولوي تاج محمد صاحب د بغدادې و، د بې. ای تعلیم یې و، مذهبي تعلیم پرې د پاسه و، په اسلامیه های سکول پېښور کې سکنډ ماسټر و، مولوي فضل ربي صاحب د پکلی و، د دیوبند سند یافته و، په ریښتینو معنو کې عالم او قام پرست سړی و، مولوي عبدالعزیز صاحب زما د اشنا او د سبق د ملګري عبدالحلیم ورور و، بهوپال کې یې تعلیم کړی و. د اتمانزو د

لوی ملا صاحب د خاندانه و ،فضل محمود مخفي صاحب د چارسدې و ،مېټرک پاس او انقلابي شاعر و ،څه وخت چې انګرېزانو د فارس په خلیج کې ازاده بندرګاه جوړه کړه چې هلته به یې عربو باندې د ترکو په مقابله کې توپک ،تمانچې ،کارتوس او نورې وسلې په ډېره ارزانه بیه خرڅولې پښتنو قبایلو د دې وسلو سراغ پیدا کړی و ،تلل به او له هغه ځایه به یې وسلې راوړلې او د پښتنو قبایلو کې به یې خرڅولې،انګرېزانو چې د پښتنو قبایلو سره دا وسلې ولیدې حیران شول چې دوی دا وسلې د کومه راوړې چې تجسس یې ور پسې وکړ ورته معلومه شوه چې دا د خلیج فارس نه د اېران او بلوڅو په لار افغانستان او پښتنو قبایلو ته راوړل کېږي. نو انګرېز دې خوا ته د وسلو د مخنیوي دپاره په خلیج فارس او د هغه په غاړو کې د (ګرکسن) په مشری یوه ډوکی مقرره کړه ،ددې ډوکی یو داسې سړی په کار و چې هغه په انګرېزی ،پښتو ،عربي او فارسي پوهېږي.د مخفي صاحب څلور واړه ژبې زده وې،دی یې هلته د ځان سره انټرپرټر(ترجمان) لګولی و.د دغې نوکرۍ په وجه په ده کې سیاسي شعور او قامي جذبه پیدا شوې وه. د پښتنو په شاعرۍ کې انقلاب ده راوستی و.د زلفو او کاکل او خط و خال، ګل او بلبل په عوض یې قام او وطن غریب او بېچاره ته د شاعرۍ مخه ور وګرځوله. زه ده ته د پښتو شکسپیر وایم.د ده په پښتنو ډېر حق دی،خو افسوس چې پښتنو د ده قدر لکه څنګه چې په کار و ، ونه کړ. په دې ورځو کې د ترنګزو د حاجي صاحب نوی نوی د بزرګي شهرت پیدا شوی و ، دوی ټولو د هغه سره د دین د خدمت دپاره ملا تړلې وه،حاجي صاحب د پښتنو د نورو بزرګانو په شان نه و ،هغه د قام مصلح او تش په خوله نه، بلکې په عمل او په رښتیا سره په کومو غلطو رسمونو او

رواجونو کې چې قام نښتی و، او د دین او دنیا نقصان یې په کې و، هغه یې لرې کول غوښتل او د جهالت تورې لرې چې په قام او وطن را خوري وې، د هغې د لرې کولو دپاره یې کوشش کاوه. د مخفي صاحب دوی په ذریعه زما هم د حاجي صاحب سره تعلق پیدا شو. حاجي صاحب اول پخپل کلي کې اوسېده، خو بیا ورته د عبدالاکبر خان پلار د ترنګزو او عمرزو په مینځ کې یو ځای ورکړ هلته یې ابادي وکړه او د کلي نه دې ځای ته راغی د جمعې په ورځ به دلته ډېره لویه جمع کېده او د لرې لرې ځایه به خلک لمانځه ته دلته راتلل زه به هم ورتللم.

مدرسې جوړول:

زه په مشن سکول کې د خپل هېډ ماستر وګرم او د هغه د ورور ډاکټر وګرم نه ډېر متاثر شوی وم. د هغوی قربانیو را باندې ډېر اثر کړی و، زما هم دا خیال پیدا شوی و چې د دې قام اووطن خدمت مې وکړي. په دغو ورځو کې زمونږ د قام د جهالت په وجه ډېر بد حالت و. نه د حکومت له خوا څه انتظام و او نه د قام له خوا. د تعلیم کولو هېڅ انتظام نه و او که په کوم کلي کې به پرایمري سکول و، هغې ته هم ملایانو څوک نه پرېښودل نو ما غوښتل چې د پښتنو د بچو د تعلیم دپاره په ملک کې د اسلامي مدرسې جوړولو کوشش وکړم او خپل ژوند به په دې خدمت کې تېروم. په ۱۹۱۰ع کې ما او مولوي عبدالعزیز صاحب یوه مدرسه په اتمانزو کې جوړه کړه او د نورو مدرسو جوړولو دپاره مو په نورو علاقو کې دوره شروع کړه د خلکو توجه مې د علم طرف ته کړه. او د پښتنو په زړونو کې مې د علم د ضرورت احساس پیدا کړ، او دغه شان مو ورو ورو په مختلفو علاقو

کې د مدرسو جوړول شروع کړل او په لږ وخت کې مو ډېرې مدرسې جوړې کړې. زمونږ کلي ته نزدې د مفتي اباد نه خلک راغلل چې ته راشه مونږ دلته یوه مدرسه جوړوو، زه لاړم خلک مې را ټول کړل د علم د ښېګړو په باره کې مې ورته خبرې کولې. په دې کې یو ملا راغی چترالي(چترال زمونږ د اتمانزو د کلي په میره کې یوه بانډه وه) ملا به یې ورته ویل د ده سره ټوپک هم و، اوکتابونه هم ورسره وو. مونږ سلا مشوره کوله خبرې مو کولې ملا صاحب پاڅېد او وئې ویل چې زه دا تعلیم چې عبدالغفار خان شروع کړی دی نه منم، او نه دا تعلیم دی او هغه ویل چې په دې مدرسو کې چې کوم کتابونه لوستل کېږي نو په هغه کې دې چې: (ایک کتا بھونکتا ھی) یعنې یو سپی غاپي او به بل کتاب کې لیکلي چې(A big fig) یعنې یو غټ انځر. دا څه دي؟ دا علم دی؟

نو زه راغلی یم د ده سره فېصله کول غواړم چې په کتاب راسره فېصله کوي که په ټوپک؟ ما ورته وویل چې ته ښه پوهېږې چې زه د ټوپک کار نه کوم او دغلته چې ته اتمانزو ته ځې، زما یو تربور دی چې محمد خان یې نوم دی هغه ته د ټوپک نوم واخله نو پخپل ځان به پوه شې چې ته څومره سړی یې ملا صاحب علم خدای او رسول په مونږ مسلمانانو فرض کړی دی او چې تاسو خلک د دې انګرېزي مدرسو نه منع کوئ نو په کار دي چې هغو له پخپله، خو د تعلیم انتظام وکړئ نو چې تاسو هم ورله څه انتظام نه کوئ او مونږ هم د دوی د خدمت نه منع کوئ نو د دې قام دې خدای مل شي.

پښتون یو ژوندی قوم دی د قومیت او قربانۍ ماده هم په کې شته، خو راویښول غواړي. قومونه خو تش په کُف و چُف نه را بېداریږي، د قومونو د ژوندي کولو او بېدارولو دپاره داسې کسان

په کار دي چې بې غرضه وي، ديانت دار وي امانداروي، او د خدای دپاره د خپل قام خدمت ته تيار وي چې داسې کسان په کوم قوم کې پيدا شي نو د هغوی په کوششونو هغه قام کې مينه، محبت، همدردي، وروري او عزيزولي پيدا شي. هغه قام اباد شي مونږ بې همتو او خودغرضو خانانو ،ملايانو او باباګانو تيارې ته کښولي يُو، ځکه خو زمونږ د قام دا حال شو. که چېرې دا کارونه په تش کُف او چُف، وظيفو او دعاګانو کېدلی شوی نو زمونږه خپل رسول ﷺ به دومره کړاوونه ولې کول، دومره قربانۍ ورکولې، تکليفونه او مصيبتونه به يې تېرول،خو د جماعت په گُوټ کې به ناست وی دعا به يې کوله، د هغه په شان دعا د چا کېدی شوه؟ کار به کېده،قام به اباد،خو خبره داده چې بې عمله دعا د خدای په نزد نه قبليږي. په دې کې د پښتنو څه گناه ده؟ دوی ته چې هر چا جونګه جاړه اچولې ده، دوی ورته را ټول شوي دې شکرانې يې ورکړې دې. د هغوی په مخ کې يې منډې وهلې دي. خدمتونه يې ورته کړي دي،ملکانې او سيرې يې ورکړې دي. تر دې چې خويندې لونه يې هم ورکړې دي،خو هغوی دا بدبختان په هغه دين هم نه دي پوهـ کړي. هغوی دا ګمان کاوه دا زمونږ د دين او دنيا نجات دهنده دي،خو د دوی سره نه د دين غم و اونه د قام، هغوی سره خپل غم و، هر څه يې خپل ځانته کړي دي. قام، وطن او دين ته يې هېڅ نه دي کړي.

زمونږ د سکولونو مخالفت ملايانو شروع کړو او ويل به يې چې په دې کې اردو ويل کېږي. اردو يوه بهانه وه، ګڼي دجماعتونونه زمونږ په سکولونو کې ديني تعليم هم زيات و او هم په ښه طريقه و او هم ورسره ديني تربيه وه.دوی د لمونځ معنی چا ته ښودلې نه ده، اومونږ په زرګونو بچو ته د لمونځ معنی ور زده کړې ده. خبره داوه چې

دا زمونږ مخالفين چې وو، د دوی خو په اسلام څه کار نه و، که نه اسلام خو علم په نر او ښځه فرض کړی و او دا يې ويلي دي چې په علم پسې ان تر چينه لاړ شئ. چين کې خو منيه، خلاصه او د عربي علم نه و، د اسلام خو د علم د حاصلولو غرض و، که دا ملايان رښتيا په علم مَښ وي نو دوی به زمونږ ملاتړ کړی وی. دوی خو دا فکر کاوه که پښتنو کې علم او پوهه راشي زمونږ دکان به سوړ شي او دې ته يې فکر نه کاوه، که په پښتون قوم کې علم راشي قام به ترقي وکړي او چې قام ترقي وکړي مونږ به هم ترقي وکړو. دوی خو د قوم نه جدا نه دي د دوی نه بيا لا خانان ښه وو، ځکه که په قام کې پوهه را تلله نو خانی ته يې هم نقصان رسېده، خوخانانو مخالفت خو لاپرېږده چې وئې نه کړ، بلکې زمونږ ډېر امداد يې هم کړی دی. مونږ به ملايانو ته ډېره تسله ورکوله چې که دا قام ترقي وکړي تاسو به هم ترقي وکړئ، خو د هغوی په دماغ کې دا نه راتله چې ګوندې پښتون قام او ورسره مونږ ترقي کولی شُو. دوی دومره د تيارخوری او بيکاری عادت شوي وو چې د جدوجهد ماده په کې پاتې شوې نه وه. (زما په ياد دي چې يوه ورځ په سېواګرام کې د ګاندهي جي سره ډېر خلک را جمع شوي وو. د پراتنې نه پس هغه خلکو ته دا خبره وکړه، دا نن چې مونږ غلامان يُو او د ذلت ژوند تېروو، دا ځکه چې مونږ ډېره لويه ناشکري کړې ده او د خدای په نزد ناشکري ډېر لوی جرم دی، مونږ ځکه په مصيبت مبتلا يُو چې خدای لاس او پښې راکړي دي او مونږ ورنه کار نه اخلو او زمونږ مذهبي ډله يعنې برهمنانان تيار خواره او بيکاره شوي دي. د دې نعمت دکفران په وجه د خدای له طرفه په مونږ دا لعنت نازل شوی دی، په ګيتا کې يې راوړي دي چې څوک کار نه کوي او خوراک کوي هغه غل دی.)

په دغه وخت کې قام د ملایانو او باباګانو په جال کې ګیر و او د هغوی د اثر لاندې د بل چا اثر یې لا نه و منلی او یو قام هله دچا اثر قبلوي چې اثر والا په کې پیدا شي. کله چې ملایانو زمونږ د مدرسو مخالفت شروع کړو نو د خپلو مدرسو دپاره مونږ د ترنګزو حاجي صاحب سرپرست وټاکه نو په دې طریقه مونږ څه نا څه د ملایانو د تخریب نه بچ شُو. د حاجي صاحب په وجه مونږ ته په دې کار کې ډېره کامیابي حاصله شوه. حاجي صاحب یو مصلح بزرګ و او د نورو باباګانو غوندې نه و، دا یې لوی صفت و چې د نورو باباګانو غوندې چا ډایرېکټ یا ان ډایرېکټ په بیه نه شو اخیستلی، پرنګی په دې کار کې ډېر استاذ و، هغه د مسلمانانو د راګیرولو دپاره مسلمانان ساتلي وو، هېڅ ملا او بابا ترې بچ کېدی نه شُو، دغه یو حاجي صاحب ترې خدای ساتلی و. زمونږ د مدرسو په مخالفت کې هم د پېرنګیانو لاس و، که څه هم د ملایانو په کې خپل غرضونه هم وو.

دېوبند سره تعلق:

د حاجي صاحب او د هغه ملګرو، مخفي صاحب، مولوي فضل ربي او مولوي تاج محمد دوی سره خو زما د اول نه تعلقات او تګ راتګ و، خو د دې مدرسو د جوړولو په وجه زمونږ تعلقات نور هم مضبوط او زېات شُو، زه به کله کله د دوی لیدو او تبادل خیال دپاره(ګدر) ته ورتلم او دوی به هم چې کله د حاجي صاحب لیدو ته را غلل زما لیدو ته به هم اتمانزو ته راتلل، مولوي تاج محمد د ګدر د دارالعلوم مهتمم و، او د انتظام نه علاوه درس به یې هم ورکاوه نو ډېر به له ګدر نه بل چېرته نه تلو. مخفي صاحب اومولوي فضل ربي صاحب به ډېر راتلل او د مولوي فضل ربي صاحب په واسطه ورو ورو

زمونږ تعلقات د دېوبند سره پیدا شُو. په دې شپو ورځو کې د دېوبند دارالعلوم پرنسپل حضرت مولانا محمود الحسن صاحب ډېر نېک، پاک، خدای پرست او لوی عالم و او تش کتابي عالم نه و، د علم سره یې عمل هم لرلو او په دې فکر کې و چې هندوستان به څرنګه د پرنګي د غلامۍ نه ازادکړی شُو؟ زمونږ هم دا فکر و او د ملک ازادي زمونږ مشترک مقصد و. مونږ چې به دېوبند ته لاړو نو د مولانا سره به وو، په دېوبند کې ډېر پښتانه طالب العلمان وو، مونږ د پښتنو طالبانو د لیدلو په بهانه دېوبند ته تللو، د مولانا یو شاګرد میا عذیرګل به زمونږ د خوب او خوراک انتظام کاوه. د مولانا صاحب په ذریعه ورو ورو د هغه د ملګرو ملایانو سره زمونږ پېژندګلوي پیدا شوه چې د هغوی نه مولوي عبیدالله سندهي او محمد میا نومونه راته یاد دي. او د نورو ډېرو را نه اوس هېر شوي دي. د خورجي یو مولانا صاحب زما ډېر اشنا و، ډېر مینه ناک سړی و، زما نه چې به خبر شو دېوبند ته به راغی ډېرد خوراک څېزونه به یې د ځان سره مونږ ته راوړل د خورجي اچار او کولچې ډېرې مشهورې دي، افسوس چې زما نه د مولانا نوم هېر دی، شاید زما په هغو ورکو شوو نوټ بکونو کې وي. رښتیا خبره دا ده چې زمونږ پخپلو کې ډېره مینه، محبت و، د چا چې مقصد اونصب العین یو وي، هغوی کې همېشه مینه وي، محبت وي، هغوی کې به د رائې اختلاف هم وي، خو دا اختلاف دهغې ډلې دپاره رحمت وي. دا نن چې تاسو په ډلو کې پرې جنبې وینئ، تاسو تحقیق وکړئ د هغوی مقصد او نصب العین یو نه وي، ځکه خو اختلاف رائې د رحمت په ځای د هغوی دپاره زحمت شي، ځکه چې دوی دا کار د خدای او د خدای د مخلوق دپاره نه کوي، دخپل ذاتي غرض دپاره یې کوي، د نفس لارې ډېرې وي، او د خدای

لاره یـوه وي نـو د خـدای دپـاره خـدمت او پـرې جنبـې دوه متـضاد څیزونه دي.

زمونږ زیـاتې خبرې اترې، سلاګانې اومشورې بـه مولانا محمـود الحسن صاحب او مولوي عبیدالله سندهي سره وې، په هغو ورځو کې د پېرنګیانو ډېر رعب داب و، او د خلکو په زړونو کې د هغوی ډېره وېره ناسته وه او د هغوی د مخبرانو هم یـوه زوره وره سلسله وه نـو چې مونږ به هر کله دېوبند ته تللو نو د هغوی د وېرې بـه مـو د دېوبند نېغ ټکټ نه اخیسته، مونږ بـه یـو ټېشن دېخوا یـا اخوا د ګاډي نـه کوزېدو، بیـا بـه پیـاده یـا پـه بلـه ذریعـه پـټ دېوبنـد تـه ورتللـو چې پرنګیان را باندې پوه نه شي. مولوي عبیدالله سندهي په ډیلي کې د فتحپوري لوی جومات سره یو ځای اخیستی و او هلته به یې هلکانو تـه د قـران شـریف درس ورکـاوه او کـوم هلکـان چې بـه بـې، اې پـاس وو، هغوی لـه بـه یې پنځـوس روپـې د میاشـتې وظیفـه هـم ورکولـه او درس به یې هم مفت ورکاوه. او هغه وخت پنځوس روپې ډېر شی وې. د هغـه دا خیـال و چې د مـسلمانانو پـه تعلیمیافتـه زلمـو کې بـه زه د قران شریف د درس په وجه د حریت او خدمت جذبه پیدا کړم، لیکن سندهي صاحب پخپل مقصد کې کامیاب نه شُو.

سندهي صاحب لوی عالم و، د هغه په شان پـه قـران کـریم څوک نـه پوهېدل او نه یې د ده پـه شـان درس ورکولی شُـو، خـو پـه مـسلمانانو کې د جدوجهـد مـاده پـاتې شوې نـه وه، ګنې همدغـه د پېرنګیـانو پـه مدرسو کې هندوانو هم تعلیم کړی و. په هندوانو د دې تعلیم یـو قـسم اثر شوی و، او په مسلمانانو بل قسم اثر شوی و. په هنداونو کې یې د خپل قام مینه او د هغوی د خدمت جذبه پیدا کړې وه او په مسلمانانو کې خدمت اومینه خو پرېږده، هغوی د قام اوملک نه خبر هـم نـه وو. د

مولانا په شاګردانو کې د هغه ډېر نزدې شاګرد چې د سندهي صاحب پرې ډېر اعتماد و. بې. اې پاس و، قران یې د مولانا په ترجمه ختم کړی و.

با وجود د دې ټولو خبرو د پېرنګیانومخبر وخوت، د سندهي صاحب د دوستانو او شاګردانو او ټولو حالاتو ډایري به یې هره ورځ حکومت له ورکوله. د سندهي صاحب د شاګرد رشید چې دغه حال وي د نورو به څه حال وي؟ د قام مینه او خدمت او د حریت جذبه یوازې په تعلیم نه ده. مونږ چې د قام د خدمت او ازادي تحریک شروع کولو زه په ښارونو کې تعلیمیافته و پسې ډېر وګرځېدم ما په هغوی کې داسې خلک پیدا نه کړی شول چې د خدای دپاره د قام خدمت ته تیار شي. د باباګانو او بزرګانو مې ډېر خاطر ساتلی دی او خدمت مې کړی دی.

په دې طمع چې د ده خو زرګونه مریدان دي که دی یو ځل زمونږ ملګریشي ډېر خلک به زمونږ ملګرتیا او ملاتړ وکړي. د ملایانومې ډېره خوشامنده کړې ده او ډېرې منډې مې ورپسې وهلې دي، خو ډېرو لږو راسره ملګرتیا کړې ده، لکه په اُوړو کې مالګه. او چې د دوی نه ما یوسه شوم ښارونه مې پرېښودل او کلو باندو ته ووتلم او عوامو ته ورغلم په څلورو میاشتو کې دومره خلک راسره را پاڅېدل چې پیرنګی ورنه ووېرېده. زه دولس کاله په تعلیمیافته و پسې ګرځېدلی یم خو د دوی نه مایُوسه شوم اوکلو ته ووتم نو په زرګونو خلک راسره ملګري شول.

شیخ الهند صاحب او سندهي صاحب:

مونږ چې به دیوبند ته لاړو نو شیخ الهند صاحب به سندهي

صاحب ته هم خبر ورکړ اکثر به دی دېوبند ته راغی او کله نا کله به زه د ده لیدو او سلا مشورې دپاره ډیلي ته ورغلم. د سندهي صاحب ځای د فتحپوري جومات سره و، خو زه به نېغ د هغه ځای او درسګاه ته نه ورتلم ځکه چې د ده په ځای کې به سي ائ ډي همېشه حاضر و، او دا داسې وخت و چې چا ته به زمونږ علاقه کې د مولانا ابوالکلام ازاد جاری کړې رساله الهلال راتله نو پولیس به ورپسې و، او حکومت به په تورلسټ کې لیکه او چې حکومت به لږ په چا بدګمان شُو چې د ده په زړه کې د ازادۍ او د قام او ملک مینه او د خدمت جذبه شته نو بیا دې خدای مل شه. ځکه به زه د هغه درسګا ته نېغ نه تللم فتحپوري جومات ته به لاړم چې لمونځ به وشُو، په جومات کې به مو سره ولیدل که خبرې به مو لږې وې په جومات کې به تمامې شوې. سندهي صاحب به خپل ځای ته لاړ او زه به خپل نور کار پسې لاړم او که خبرې به خلاصې نه شوې نو سندهي صاحب به زه د چای څکلو دپاره د ځان سره بوتلم، چای به مو هم وڅکلې او خبرې به مو هم وکړې. د سندهي صاحب د لیدلو نه پس به زه په ډیلي کې نه پاتې کېدم او د شپې په ګاډي کې به کلي ته راروان شوم، خو کله چې به مې نور کار پاتې و نو پاتې به شوم زه چې به پاتې شوم د مولوي سیف الرحمن صاحب سره به پاتې کېدم، مولوي سیف الرحمن زمونږ د دوواوې و. ډېر عالم پوهـ او سیاستدان سړی و. مولوي سیف الرحمن د نورو ملایانو په شان د محدودو خیالاتو خاوند او تنګ نظره نه و، په ګُوټ اوبو کې به نه ډوبېده د اوچتو خیالاتو خاوند او بلند نظره و، ډېر د مزو او زنده دل سړی و. فتحپوري د ډهلي یو جامع مسجد و، او په هغې کې یوه عربي مدرسه وه او مولوي سیف الرحمن د دې مدرسې صدر مدرس و.

قوم پرستي:

کله چې زما سوسايټي بدله شوه او د قام پرستو سره مې مخه شوه ما کې چې د قام پرستۍ کومه ماده وه، هغه را وينښه شوه. دا خبره خو ما لا په وړوکوالي کې په طالب العلمي کې محسوسه کړې وه، خو د مخفي صاحب، مولوي عبدالعزيز صاحب او مهتمم صاحب په مجلسونو کې يې وده وکړه، خصوصاً د مخفي صاحب د مجلس په ما ډېر اثر و. په دې وخت کې زما دوه څيزونو سره ډېر شوق و، يو زمينداري سره او بل د مطالعې سره. د زمينداري د پاره خو ماته پلار په مامندناړي (محمدناړي) کې شپېته جريبه ځمکه راکړې وه، په هغې کې به ما خپله زمينداري پخپله کوله او د مطالعې د پاره به مې د مولانا ابوالکلام ازاد الهلال اخبار کتو چې يو عالمانه اخبار و، او هر مضمون به يې د علم نه ډک و، او د ازادۍ او حريت علمبردار و، او د اسلام په حقيقت به يې خلک پوهول او بل مې زميندار اخبار را غوښتل. زميندار اخبار د مولانا ظفر علي خان اخبار او ډېر قام پرست اخبار و. داسې ګنده نه و، لکه وروسته چې د اختر علي خان د هغه د زوی په ګوتو ورغی، بل مې مدينه بجنور اخبار را غوښته چې ډېر قومي اخبار و. يو مې انګرېزي اخبار چې (د سول اينډ ميلټري ګېزټ) نومېده را غوښته ورسره به مې د ديني او نورو کتابونو مطالعه هم کوله چې طالب علم وم د مطالعې سره مې شوق نه و، خو چې د مدرسو کار مې شروع کړ د مطالعې شوق را سره پيدا شو. الهلال او زميندار چې به هغه وخت چا له راتلل نو هغه به د حکومت د سترګو اغزي وو او د هغه نوم به بليک لسټ کې و. ولې چې دا دواړه اخبارونه قام پرست وو، قام يې را ويښاوه او پوهاوه او قوميت او جرات يې په کې پيدا کاوه. بديشي حکومتونه خو په دې ولاړ وي

چې په خلکو کې وهره پیدا کړي او د خلکو له زړونو نه چې وهره ورکه شي د بدیشي (بهرني پردي) حکومتونو بنیاد ونړېږي او د بدیشي حکومت مثال د غله وي چې د کور خاوند را ویښ شي نو بیا غل کله تینګېدی شي نو ځکه د انګرېزي حکومت د دې قسم اخبارونه خوښ نه وو، څو ځله ما پسې پولیس راغلل چې ته دا اخبارونه مه را غواړه بند یې کړه. د حکومت نه خوښېږي څوک چې دا اخبارونه لولي حکومت یې خپل دښمن ګڼي. تا ته به ډېر نقصان ورسیږي. ما ورته لنډ جواب ورکړو چې د حکومت خوښ نه وي حکومت دې پخپله بند کړي هغوی به وویل چې حکومت خو یې نه بندوي ما به ورته وویل چې زه یې هم نه بندوم.

مخفي صاحب به هم چې چېرته ښه کتاب پیدا کړ، هغه به دمطالعې دپاره ما ته راوړ. یوه ورځ یې راته د عبدالحلیم شرر یو ناول چې« زیاد او حلاوه» نومېده راوړی و او راته یې وویل چې دا کتاب په ښه شان مطالعه کړه، هسې هم زما طبیعت داسې و چې مطالعه مې د نورو په شان ډېره نه شوه کولی، خو چې څه مې کولی شوه نو ځان به مې پرې ښه پوهاوه او ښه غور به مې پرې کاوه چې مطالب یې ښه هضم کړم. دا ناول د سپین(هسپانیه) په باره کې لیکل شوی و، او دا یې لیکلي وو چې د سپین عیسایانو د مسلمانانو د اتوسوو کالو تسلط ته څرنګې خاتمه ورکړه. د دې ناول په لوستو ماته په خپل کار کې ډېره ګټه ورسېده، مخفي صاحب به چې پخپله نوي شعرونه جوړ کړل، هغه به یې هم ماته راوړل او راته به یې اورول. ماته به د مخفي صاحب شعرونو ډېر خوند راکولو، خوند څه چې په ما به یې ډېر اثر کولو. د هغه ډېر شعرونه ما ته اوس هم یاد دي ما او مخفي صاحب به الهلال یو ځای لوسته په مضمونونو به یې مونږ ډېر

بحث کاوه او څو څله به مو لوسته او چې څومره به وس کېده نورو ته به مو هم اورولو. ربنستیا خبره داده چې مونږ الهلال د اسلام په حقیقت پوهـ کړي يُو او دې اخبار زمونږ مخه دې خواته کړه.

دا هغه وخت و چې د پرنګي د حکومت له وېرې به چا پټ په حجره کې د پرنګي خلاف خبره نه شوه کولی، مونږ به چې دا قسم خبرې کولې چرته پټ ځای ته به لاړو. زمونږ کلی ډېر ګڼ کلی دی، هلته به مو پټې خبرې هم نه شوې کولی او ډېره لږه به د پټو خبرو موقع راته پیدا کېده، کله به د حاجي صاحب ځای حاجي اباد ته لاړو، کله بل خوا. یوه ورځ مولوي فضل ربي صاحب او مخفي صاحب او زه مامندنارې ته چې په مېره کې زمونږ یو کلی دی او ډېر ښه نهر په کې بهیږي او ډېر ښکلی ځای دی لاړو. د شپې د ډوډۍ انتظام را ته وشو د ماښام د لمانځه نه وروسته په سرک ګرځو او خبرې کوو چې شاته مو وکتل یو سړی را پسې دی په مونږ وارخطایي راغله زمونږ دا خیال شُو چې دا سړی ګوندې مونږ پسې لګېدلیدی. د هغه ځایه مو دوه خپلې کړې او دوه پردی، تیاره ډوډۍ مو پرېښوده او د کور خاوند ته مو خبر قدرې هم ونه کړو، په منډو منډو زمونږ یو بل کلي مړوندی ته ماسختن (مازختن) ورسېدو. زمیندار او دهقان ډوډۍ د وخته خوري هغوی ډوډۍ خوړلې وه زمونږ دپاره یې په شپه کې نوره ډوډۍ پخه کړه ډوډۍ مو وخوړه او همدلته اُوده شو. په داسې حالاتو، واقعاتو او مشکلاتو کې مونږ کار شروع کړی وه. سره د دې زمونږ کار ورځ په ورځ ترقي کوله ځکه چې زمونږ کار د خدای د مخلوق دپاره و، زمونږ په کې ذاتي غرض نه و، بلکې ذاتي مو په کې نقصان و.

وړومبی واده:

د ۱۹۱۲ ع کال په اخر کې پلار ما له واده وکړ. زه لا هلک وم په سکول کې مې سبق ویلو. زمونږ کلي ته نزدې رځړ نومي کلي کې د کنان خېلو خانانو په کورنۍ کې یې راته کوژدن کړې وه. زما په ګمان چې زما سخر یارمحمد خان اولنی خان و چې په لور یې روپۍ وا نه خیستې. هغه وخت که خان به و که غریب د خور لور په سر به یې پیسې اخیستې. دا رواج خلکو ته بد نه ښکارېدو نن هم پښتانه د خور او لور په سر روپۍ اخلي خو خلک ورته بد وایي.

په اسلام کې د خور او لور په سر پیسې اخیستل لویه ګناه ده، بلکې اسلام خو خوښدو او لونږ ته د پلار، مور او ورور په میراث کې برخه ورکوي. زما سخر ډېر سخي او مېلمه دوست سړی و، ډېر دوستان او اشنایان یې لرل د کور کلي په غریبانو به یې خاص نظر ساته چې څه وخت مړ شو ما پخپله لیدلي و چې نرو، ښځو، خپلو، پردو ورپسې په زار زار ژړل پخپله یې تعلیم نه و کړی خو د تعلیم سره یې ډېر شوق و. زما بابا ته به یې ویل چې هغه یو زوی دې تا لندن ته تعلیم دپاره لېږلی دی دا بل به زه ولېږم دا مې اورېدلي و چې سخت مریض شو نو وئې ویل چې زه وصیت کوم او خپلو زنانه وارثانو ته د شریعت په مطابق حق او حصه ورکوم، خو خپلو خپلوانو پرېښنبود. ډېر خانان یې دوستان وو، خو د ده له مرګه وروسته هېڅا هم د ده د ماشومانو پوښتنه ونه کړه، ځکه چې د هغه نه ټول واړه ماشومان پاتې وو.

د چار درویش په قصه کې د یو سوداګر د زوی قصه کوي چې د پلار نه ورته ډېر مال او دولت پاتې شوی و، او ده هغه ټول په یارانو دوستانو وخوړلو کله چې د مال او دولت نه کنګال شو نو په ډېره بده

ورځ په لاره روان دی یو لاروي وپښانده ورنه یې پوښتنه وکړه چې ته هغه د سوداګر زوی نه یې؟

ده ورته وویل چې ولې نه یم هغه ورته وویل چې ته په دې مصیبت اخته شوی یې ستا خو ډېر یاران او دوستان وو، درنه به ځاړېدل او قربانېدل هغوی دې هېڅ امداد ونه کړ، هغه څه شول؟ ده ورته وویل چې نه، هغه زما دوستان نه وو، هغه د دسترخان مچان وو چې دسترخان مې غورېدلی و، دوی پرې بنېدل او چې دسترخان ټول شو مچان والوتل.

ما سره د خپل قام د ښځو ډېر قدر او عزت و او ډېره همدردي مې ورسره وه، ولې چې زمونږ په قام کې هم لکه د نورو مشرقي قومونو په شان د ښځو قدر نه و، دوی به د سړو نه ښکته ګڼلې شوې، حالانکه چې پستي او بلندي په عمل ده، که د چا عمل پست وي، هغه نر وي که ښځه په کار دي چې پست وګڼل شي او د چا عمل چې وچت وي،نروي که ښځه په کار دي چې په درانه نظر ورته وکتل شي، خدای خو نر او ښځه د دنیا د ابادۍ دوه ملګري پیدا کړي او د بشریت د ګاډۍ دا دوه پائې دي دا ګاډۍ په یوه پایه نه شي چلېدی او بیا زمونږ د پښتنو ښځې خو ډېرې پاک لمنې، حیا ناکې،مینه ناکې او وفادارې دي، او ډېرې خدمتګارې دي، مونږ چې به کله ناکله د خپلو خپلوانو کره مېلمانه شُو سره د دې چې نوکرانې به وې، خو زمونږ د خپلوانو ښځې به رانه چاپېره ګرځېدې او ډېر په اخلاص به یې زمونږ خدمت پخپله کولو، کوم ښه څیز چې به یې پوخ کړی و، هغه به یې زمونږ مخې ته را وړاندې کولو، او چې زمونږ نه به څه پاتې شُو، دوی به بیا هغې ته کښاستې او هغه به یې خوړلو. په ابتداء کې به سړو د دوی سره یو ځای ډوډۍ نه خوړه او ښځو به هم د نارینه و سره په یو

دسترخوان ډوډۍ خوړل عیب ګڼل. د ټولو نه اول دا خبره ما محسوسه کړه او چې کله به مېلمانه نه وو د دوی سره به مې په یو دسترخوان ډوډۍ خوړه اول دا رسم ما مات کړ. او ورو ورو په ټولو خلکو کې د دې رواج اصلاح وشوه. ما چې واده وکړ زما تېر ته به ما سره یو ځای ډوډۍ خوړل ډېر عجیبه ښکارېدل او له شرمه به یې په اسانه را سره ډوډۍ نه خوړه. یو خو به ځکه ښځو ډوډۍ وروسته خوړه چې د مېلمنو او نارینه و څه پاتې شُو نو دوی به بیا پرې را غونډې شوې او که به کافي غذا پاتې نه وه هم دوی به پرې قناعت کولو او بله دا وه چې سپین سرو ښځو به ځوانو ښځو پسې خبرې کولې چې خورې ته د دې زمانې ښځو ته وګوره څومره کلک سترګې دي، د خپلو مېړونو سره یو ځای ډوډۍ خوري. مونږ خدای داسې زمانې ته پاتې کړو. خو اخر دوی هم ورسره بلدې شوې او دا کار بیا بد نه ګڼل کېدو. د مېلمه وخت هم معلوم نه و،هر وخت به چې مېلمه راغی ښځې غریبانانې به مجبورې وې چې د ډوډۍ غم ورته وکړي. که نیمه شپه به وه او که د اړپشکال تکنه غرمه به وه چې مېلمه به راغی نو هغه به هم ښه ډوډۍ غوښته او کوربه به هم ښه ډوډۍ ورکوله. زمونږ تحریک کې بیا د دې خبرې هم اصلاح وشوه.مونږ خلکو ته وویل چې یا به ناوخته په چا نه مېلمانه کېږئ، او که ناوخته په چا پېښ شوئ چې څه تیار وي هغه به خورئ. او که څوک درباندې ناوخته را پېښ شُو هم تیاره به ورته مخکې ږدئ او په دې شان مو د ښځو تکلیف لږ څه کم کړ.

په هغه وخت کې هلکان چا تعلیم ته نه پرېښودل د جونو تعلیم خو بالکل د کفر سره مترادف ګڼل کېده، ملایانو به تعلیم ته څوک نه پرېښودل زما یاد دي ما چې لور په سکول کې داخله کړه نور خو پرېږده چې خپله سخرګنۍ هم رانه خپه شوه،حالانکه دا سکول د یو

خان په کور کې و. خاص د جینکو دپاره و. یو قسم پرایېوېټ (مخصوص) مدرسه وه. د خان تېر پخپله درس ورکولو.

اوس هم ډېر خانان خپلې لونې په سکول کې نه داخلوي. ملایانو دې ته نه کتل چې اسلام خو علم په نرو او ښځو یو شان فرض کړی دی، یوازې د مدرسو مخالفت یې نه کولو د اخبارونو یې هم سخت مخالفت کولو اول خو به یې ویل چې په دې کې ټول دروغ دي، په چل ول دخلکو نه پیسې اخلي بیا چې خلک لږ لږ پوهـ شول چې په اخبارونو کې خو د خدای او رسول خبرې هم وي بیا به یې دا پراپېگنډه کوله چې په اخبارونو کې د ایاتونو بې حرمتي کېږي، په اخبار کې ایاتونه لیکلی شي او بیا په لارو کوڅو او ډېرانونه کې پراته وي.

ما له چې به کوم اخبارونه راتلل ما به په حجره کې خلکو ته لوستل خو چا به ورته ښه غوږ نه اېښود. یوالهلال ته به یې لږ غوږ کېښو، ځکه چې یو خو په کې د خدای او رسول خبرې وې او بل د ابوالکلام ازاد اخبار و.

پښتانه اوس هم د اخبار لوستلو شوق نه لري، په چټې ځیزونو، په بې ځایه رواجونو په زرګونو روپۍ خرڅ کوي، خو په اخبار یوه پیسه نه ورکوي، او همدا وجه ده چې د دومره بهادر او لوی قوم پخپله ژبه کې یو قومي اخبار نشته. زمونږ یو لوی خان و، یوه ورځ یې په ښار کې یو هلک لیدلی دی چې اخبارونه ورسره دي او چغې وهي چې اخبار واخلئ، خانصاحب ګمان کړی دی چې دا ګوندې وړیا دي، اخبار یې ورنه اخیستی دی، خو چې هلک ورنه پیسې غوښتې دي، ده اخبار بېرته ورکړی دی او اخیستی یې نه دی، چونکه زمونږ د اخبار سره مینه نشته نو ځکه زمونږ پخپله ژبه کې اخبار هم نه و.

څنګه چې يې د اخبار سره مينه نه وه دغسې يې د خپلې ژبې سره هم مينه نه وه، د تعليميافته کسانو سره به مې چې د ژبې په باره کې خبرې وکړې راته به يې ويل چې پښتو لا د څه ژبه ده؟ په دې کې علم نشته پښتو کې څه دي؟ ما به ورته ويل چې هلکه دا نورې ژبې خو د اسمانه نه دې راکوزې شوې، د هرې ژبې ويونکو خپلې ژبې ته ترقي ورکړې ده. پښتنو چې خپلې ژبې ته توجه نه ده کړې، دې کې د پښتو ژبې څه ګنا ده؟ او دا خو زما او ستا ګناه ده.

ما چې واده وکړ کله چې به مې اخبار لوست ټبر به مې راته ويل چې دا اخبارونه څه له لولې دا خو ټول دروغ دي ما به ورته ووې چې نه دا خو پراپيګنډه ده. اخبار لوستل ډېر ضروري څيز دی. بيا به غلې شوه ويل به يې زه څه خبره يم، خو خلک داسې وايي بيا به يې رانه پوښتنه وکړه ښه ده نو څه په کې دې. ما هم پرې پوهه کړه بيا به مې ورته وويل چې دې کې د ټولې دنيا حالات دي ما به بيا ورته ځينې مطالب وويل.

د پښتنو ښځې د نارښه و نه ذهينې دي د هغې هم د اخبار او تعليم سره ورو ورو دلچسپي پيدا شوه د قران او دين او نورو ضروري خبرو معلومات به مې ورته ورکول. هغه په پلار ډېره ګرانه وه، په خپله پلارګنۍ يې ډېر اثر و، د هغې په وجه زما د سخرګنۍ په ښځو کې هم ډېره تبديلي راغله. زما به همېشه دا کوشش و چې د ښځو د مغزو نه د کمترۍ احساس لرې کړم، ځکه چې په دوی کې دا احساس خودغرضو او ناپوهو سړو پيدا کړی دی. ما به خپل ټبر سره په دې خبره بحث کولو چې ښځه او نر دواړه د خدای په نزد يو شان دي. دروندوالی او سپکوالی په عمل دی او دا به مې هم ورته ويل چې د دې احساس په پيدا کولو کې تاسو ښځې پخپله هم ګرمې يئ، ځکه

چې زوی ته په یو نظر ګورئ او لور ته په بل نظر او د وړوکوالي نه د جینکو په مغزو کې دا خبره کېنوئ چې هلکان او نارینه خدای د جونو او ښځو نه بهتر او لوی پیدا کړي دي. بیا به مې ورته دا هم ویل چې انسان د خدای په ټول مخلوق کې اشرف ګڼلی شي نو په دې وجه یې د نور مخلوق نه ذمه واري زیاته ده، خو زه چې دې خپل قوم ته ګورم ما ته په دوی او ځناورو کې فرق نه ښکاري. د دوی سره هم د خپلې ګېډې غم دی او د ځناور سره هم د خپلې جالې غم دی. دوی هم بچي راوړي او د خپلو بچو غم خوري او ځناور هم بچي زېږوي او لویوي یې نو دوی په څه اشرف المخلوقات وبللی شي؟

دوی هم لکه د ځناورو په شان یو بل وژني دوی به هله اشرف المخلوقات وګڼل شي چې دوی کې اجتماعیت، وروري، عزیزولي، مینه او محبت پیدا شي. تش په دې چې نور ځناور په څلورو پښو ګرځي او انسان په دوه پښو، اشرف کېدی نه شي. یوه ورځ مې په خبرو کې ورته وویل چې نارینه مړ شي ښځه کونډه تون کوي او چې ښځه مړه شي نارینه سمدستي بله ښځه وکړي. په کار خو دا دي چې د ښځې څښتن مړ شي چې هغه هم بل مېړه وکړي ماوې زما په خبره پوهـ شوې؟ دې ویلې هو! ماوې معلومه نه ده چې څوک به مخکې مري، خو که زه مړ شم او ته ځوانه وې د بل مېړه په کولو کې هېڅ شرم ونه کړې. دې راته وویل دا د بې غېرتۍ خبرې را ته مه کوه.

اګره کې د مسلم لیګ جلسه:

په ۱۹۱۳ء کې په اګره کې د مسلم لیګ سالانه جلسه وه، هغه وخت به د مسلم لیګ جلسې په دسمبر کې د برې دن په چوټیو کې کېدې، ما چې په اخبارونو کې لوستل چې د اګرې په ښار کې د مسلم

لیګ جلسه ده نو اراده مې وکړه چې ضرور به په دې جلسه کې شرکت کوم، ولې چې دا سیاسي جلسه وه او زمونږ په ملک کې سیاسي جلسې نه وې او نه ورسره خلک بلد وو. که څوک پرې پوهېدل هم د پېرنګیانو د وېرې چا د جلسې نوم قدرې اخیستی نه شو، ډېر خلک خو ترې خبر هم نه وو. زمونږ په علاقه کې هغه وخت د ملایانو به په داسې مسئلو بحثونه وو چې د قام اوملک او اسلام ته به ترې هېڅ فایده نه وه، مثلا چا به ویل «ضالین» دی او چا به ویل «ظالین» دی چا به ویل د سابې توبه قبوله ده چا به ویل نه ده قبوله. دغه شان چا به ګوته اوچتول سنت ګڼل چا به بد عیب. په دغسې خبرو به د ملایانو بحثونه وو، په خرو او اوښانو به کتابونه بار یو ځای ته وړه او بل ځای ته وړه او بحثونه کوه او خبره مه فېصله کوه. په دې توګه به یې د خلکو توجه د ژوندانه د مهمو مسایلو نه بل پلو اړوله ماته په دې کې د پېرنګیانو لاس ښکاربده، ځکه چې کله کله به داخبره هم په کې اوچته شوه چې که د انګرېز او روس جنګ شي، مونږ له د چا امداد کول په کار دي. ددې سوال په جواب کې به بیا اختلاف نه و، ټولو به ویل چې انګرېزان اهل کتاب دي او روس سور کافر دی. مونږ ته د انګرېز مرسته ضروري ده. حال دا چې انګرېزان هم عیسایان دي او روسان هم عیسایان وو.

یوه ورځ په مامندنارې کې د جمعې د لمانځه نه وروسته ناست یُو چې په دې خبره بحث شُو چې د سابي توبه قبوله ده که نه ده؟ یو ملا ناست و، د درې ملا په نوم مشهور و. هغه ووې چې که څوک وایي چې قبوله ده زه یې ثابتوم چې قبوله نه ده او که څوک وایي چې قبوله نه ده زه یې ثابتوم چې قبوله ده. مطلب یې دا و چې خلکوته ځان وښیي چې زه دومره لوی ملا یم چې ناروا خبره روا ثابتولی شم، او

په خلکو يې همداسې اثر و ،ناستو خلکو يو بل ته وکتل او وئې ويل چې ډېر لوی عالم دی، خو ماته د ده خبره عجيبه ښکاره شوه چې په مذهب کې خو دوه خبرې نه وي، يوه وي نو ما ورته وويل چې ملا صاحب! که خدای او رسول وايي چې قبوله ده نو ته به يې څنګه نا قبوله کړې او که هغوی وايي چې نا قبوله ده نو ته به يې څنګه قبوله کړې. د ملا صاحب زما خبره خوښه نه شوه او خبره يې په بله واړوله. دوی به خپله ملائې خلکو ته ښوده او د قام يې ستړه وښکله. په خلکو کې يې دومره نفرت پيدا کړی و چې اکثرو د يوبل مړي ژوندي پرېښي و، د يوې ډلې مشر مانکي ملا صاحب و او د بلې د هډې ملا صاحب و. يو په بل به يې د کفر حکمونه کول حال دا چې دواړو يو خدای منلو، يو رسول يې منلو، يو قران يې منلو او د يو حنفي مذهب پيروان وو، حتی د يو پير مريدان وو. د سوات صاحب مريدان وو.

زه او زما د سبق ملګري عبدالحليم د مسلم ليګ په جلسه کې د ګډون دپاره اګړې ښار ته روان شو. شپه مو نوښار ته يوړه هلته د نوښار په تانه کې تانېدار د دوه سرو غلام سرور خان و. د نوښار د تانې خواوشا ابادي نه وه. سپېره ډاګ و، غلام سرورخان په خټ کلي کې اوسېده شپه مو د هغه سره شوه د ډاګ ګاډي د شپې په يوولسو بجو را روانېدو او په يوه بجه ښار ته را رسېدو. مونږ په دې ګاډي کې اګړې ته تللو نو چې د شپې ډوډۍ مو په خټ کلي کې وخوړه د شپې په ۱۲ بجو د ګاډي په پټلۍ باندې نېغ ستېشن ته را روان شو. په لاره کې د ځناورو غرار شو، د غراري اواز ورو ورو مونږ ته را نژدې کېده. مونږ په دې فکر کې وو چې دا اواز به د څه شي وي چې په دې کې ځناورو را باندې حمله وکړه. مونږ هيبت واخيستو شور مو جوړ کړو د خدای فضل و خوله يې را وانه چوله بچ شُو. معلومه شوه چې هغه

شرمښان وو غلام سرور خان پرې د تمانچې ډز هم وکړو. مونږ ټېشن ته ورسېدو لږ ساعت پس ریل راغی او مونږ دواړه د غلام سرور خان نه رخصت شو. اګرې ته روان شو چې اګرې ته ورسېدو په یو سرای کې مو یوه کوټه په کرایه واخیسته په کې دېره شو. سبا له جلسه شروع کېدونکې وه، مونږ سهار وختي د جلسې ځای ته لاړو د جلسې دپاره لوی پنډال جوړ شوی و.

ستېج دپاسه او لاندې کرسۍ لګېدلې وې، مونږ ټکټونه واخیستل او په کرسو کېناستو. سر ابراهیم رحمة الله د دې جلسې صدر و، مولانا ابوالکلام ازاد، سراغاخان او د هندوستان نور ډېر غټان د ستېج دپاسه په کرسو ناست وو. د صدارت د خطبې نه وروسته قسماقسم قراردادونه وړاندې شول او مختلفو کسانو تقریرونه وکړل. سراغا خان هم په فارسۍ ژبه کې ډېر ښکلی تقریر په ډېره فصیحه ژبه وکړو، د درې ورځو پورې جلسه وه. د جلسې د ختمېدو نه پس مونږ د تاج محل شاهي جومات او ښار سېل وکړو، او بیا د اګرې نه ډیلي ته لاړو، هلته د مولوي سیف الرحمان مېلمانه شُو، ډیلي کې مو هم د کتلو قابل ځایونه ولیدل. یوه ورځ په شاهي مسجد کې ناست وو. یو سپین ږیري وویل چې ډیلي هېڅا سره وفا نه ده کړې معلومېږي چې د انګرېزانو هم زوال په برخه شوی دی چې دارالحکومت یې د کلکتې نه ډیلي ته را بدل کړو. په دغو ورځو کې دارالحکومت را بدل شوی و، څلور دېرش کاله پس دهغې سپین ږیري پیشګویي رښتیا شوه.

په دې ورځو کې به کانګریس او مسلم لیګ دواړو ډلو د پېرنګیانونه د عهدو او مراعاتونو سوال کولو او قراردادونو به یې پاس کول چې مونږ ته دا را کړئ او دا راکړئ. د هندوستان د

منورینو(انیټیلیجنسیا) اکثریت په کانګرس کې وو، څه وخت چې ګاندهي جې د افریقې نه راغی او په کانګرس کې شامل شُو، دکانګرس حالت بدل شُو، د تشو مطالبو او تشو خبرو په ځای د ملک د حقوقو د اخیستلو دپاره عمل او جدوجهد شروع شو. حقیقت دا دی چې حق څوک چا له ورکوي نه، بلکې حق اخیستل کېږي. کله چې د کانګرس پالیسي،د منتونو او زاریو په ځای عمل اوجدوجهد شُو، هغه کسان چې د مصیبت ګاللو نه وو،لکه جناح صاحب،کنزرو، جیکار او سپرو او نور د کانګرس نه ووتل، جناح صاحب مسلم لیګ ته لاړ اودې نورو لیبرل پارټي جوړه کړه. خبره داسې وه چې څه وخت د رولیټ ایکټ مسئله پېښه شوه نو جناح صاحب او سپرو وغیره یې ټول مخالف وو نو سوال دا پېدا شو چې که حکومت زمونږ مطالبه ونه منې نو بیا به څه کوو؟ دې ذکر شوو کسانو وویل چې احتجاج به کوو، د دې نه پس سوال داسې را پیدا شُو چې که بیا حکومت هم مطالبه ونه منې نو بیا به څه کوو دې کسانو وویل «بیا به هم احتجاج کوو» ګاندهي جې وویل که زمونږ خبره حکومت ونه منې«جدوجهد به کوو» په دې خبره دوی جدا شول.

کلي وطن کې تعلیم او تبلیغ:

څو ورځې پس له ډیلي نه کلي ته راغلو چې کلي ته راغلو خبر شوم زما زوی غني پیدا شوی دی. زما د ټبر ورور نه و نو د زوی په پیدا کېدو ډېره خوشحاله وه.

د جمعې په ورځو کې به د حاجي صاحب په ځای کې ډېر خلک جمع کېدل، د لمانځه دپاره به له لرې ځایونو نه راتلل. زه به هم که په دوره نه وم خامخا ورتللم.مهتمم صاحب، مخفي صاحب او مولوي

فضل ربي صاحب به هم د سلا مشورې دپاره کله نا کله راتلل. د جمعې د لمانځه نه پس به ما خلکو ته وعظ اونصیحت هم کاوه، خو د ملایانو نه خوښېده، ځکه چې زمونږ ملایان د برهمنانو غوندې ځان د مذهب ټیکداران ګڼي. ما د خپل قام د اصلاح دا کار د خدای دپاره کولو د هغوی پروا مې نه ساتله. اخر یې را پسې پټه پټه پراپیګنډه شروع کړه چې ږیره یې خرڅیلې ده او وعظونه کوي، اول خو دې خپل ځان په شریعت برابر کړي، بیا دې نورو خلکو ته نصیحت کوي. د دوی خو په ږیره او اسلام غرض نه و، زما بدنامول یې غرض وو، قوم هم ناپوهـ او جاهل و چې ملا به ورته ووې چې دا مذهب دی ده به منله. ملایانو ږیرې له دومره اهمیت ورکړی و چې ټول اسلام یې تش د ږیرې پورې ترلی و، حال دا چې مذهب خو ښه عمل دی، مذهب خو په بنیادي ډول د اخلاقو او عمل سره تعلق لري. ږیره پرېښودل او بریتونه خرڅیل دا د عربو تهذیب و. یوازې د صحابه(رض) نه بلکه داسلام د دښمنانو عربو لکه ابوجهل، ابولهب و غیره و هم ږیرې وې. سره د دې هم د دې دپاره چې د ملایانو د اعتراض نه خلاص شم. ږیره مې پرېښودله، خو بیا هم د ملایانونه خلاص نه شوم. بیا به یې ویل چې د موټې نه کمه ده. د دنیا تاریخ ګواه دی چې په کوم قوم کې داسې اشخاص پیدا شوي دي چې هغوی د خپل قوم د اصلاح دپاره پاڅېدلي دي. د اقتدار خاوندانو یې مخالفت کړی دی. ولې چې هغوی خپل اقتدار په خطر کې لیدلی دی، تاسو دې خپل د خدایي خدمتګارو تحریک ته وګورئ، څومره چې قوم کې پوهه راغلې ده هماغومره د اقتدار د خاوندانو قدرت کم شوی دی او د خپل پیغمبر(ص) ژوند مطالعه کړئ چې خپلو ترونو، تربورانو یې مخالفت وکړ. دغه دپاره؟ د اقتدار دپاره او د مدینې خلکو یې ملاتړ وکړو ولې

چې د هغوی سره نه مذهبي اقتدار و، نه سیاسي یهودو چې یې مخالفت وکړو هم د اقتدار دپاره و.

زمونږ مدرسې په ترقی کې وې پښتون ژوندی قوم دی، خو چې د ژوندي کولو خلک په کې پیدا شي، تر څو چې په یو قام کې د ژوندي کولو دپاره خلک پیدا نه شي. هغه قوم ژوندی کېدی نه شي. په لږه موده کې خلکو ځای په ځای مدرسې جوړې کړې او په ډېر شوق یې په کې خپل بچي داخل کړل. څومره چې مدرسې زیاتېدې هماغومره زمونږ پیسو ته ضرورت ډېرېده، ځکه چې بې پیسو په دنیا کې هېڅ کار نه شي کېدی. پښتون قام شوم نه و، مهمان نواز و، فیاض و خیر خیرات په کې و، خو کومه طریقه چې ملایانو ورته د خیرات ښودلې وه، هغه په دې وخت کې ګټوره نه وه. قام په پوخ خیرات اموخته و، حال دا چې زمانه بدله شوې وه، د پوخ خیرات ضرورت نه و پاتې. د نقد اوخام خیرات ضرورت و. د زمانې د بدلون سره که قام بدل شي ترقي وکړي، که نه وروسته پاتې شي. د زکواة په باره کې هم ملایانو قوم ته ویل چې په مدرسو زکواة نه کېږي. د ملایانو سره په دې خبرو ډېر بحثونه شوي وو، خو ملایان دې ته تیار نه وو چې د قام د ابادی او تعلیم دپاره د یوې نمړۍ وریجو نه تېر شي. قام په رسم او رواج تنګ شوی و، خو دا جرات په کې نه و چې پرې یې ږدي. رسم و رواج پرېښودل اسان کار نه دی، په رښتیا ډېر ګران دی او اخلاقي جرات غواړي. مونږ چې په دورو قوم ته تللو په هر ځای کې به قوم راته را غونډ شُو چې د قوم سره به مو خبرې وکړې نو ځینې خلک به رانه راچاپېره شول، چا به ویل ما په شا وتپوه چا به ګوړه یا مالګه راوړه

چې دا را له دم که، چا به ویل چې دم را باندې واچاوه. ما به خلکو ته ویل چې زه د کُف او چُف سړی نه یم، زه خوستاسو خدمتګار یم. ستاسو خدمت له راغلی یم. تاسو باید په ما او په هغه کُف او چُف والاو کې فرق وکړئ. هغوی خو درنه په دغه طریقه شکرانه، نذرانه او ملکانه غواړي، زه خو تاسو نه څه غواړم نه. محمد اکبر خادم صاحب به راته ویل چې ته ولې دې خلکو ته داسې وائې دوی په تا عقیده لري، په دې چل به زمونږ مدرسو ته ډېرې چندې را غونډې شي او ته یې له ځانه شړې ما به خادم صاحب ته ویل زه د دوی اصلاح کول غواړم او د غلطو رسمونو، رواجونو نه یې خلاصول غواړم.

یو ځل مونږ د سودم په دوره تللو نو د شاه بازګړۍ مولانا شاه رسول صاحب مونږ سره ملګری شُو، مونږ ته د سودم خانانو د سورلۍ دپاره اسونه راکړل، مونږ به پرې وار په وار سورېدو.

دترنګزو د حاجي صاحب هم د تعلیم سره ډېر شوق و. د مدرسو د امداد دپاره به مو لارې ګودرې لټولې. یوه ورځ ورته ماوویل چې حاجي صاحب ستا په لنګر کې ستاسو ډېر شیخان او مریدان بې کاره پراته وي، که ورته ووائې چې میاشت کې یوه ورځ زمونږ د مدرسو سره د امداد دپاره مزدوري وکړي، او مدرسو ته یې راکړي. د دې نه به مونږ ته ډېره فایده را ورسیږي. حاجي صاحب ډېر وخندل او وئې ویل: که دوی کارکولی نودلته یې بیا څه کول دا تیارخواره دي دوی ته کار کول بد ښکاري، حال دا چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: (الکاسب حبیب الله) یعنې کسبګر د خدای دوست دی.

❋❋❋

د شیخ الهند صاحب سره جنوري ۱۹۱۴ع ازاده علاقه کې د مرکز تلاش (دیر، باجوړ، چمرکنډ، هډي ملاصاحب) سالارزی او ماموند اولنی جنګ عظیم، د شیخ الهند صاحب پروګرام، د ترنګزو د حاجي صاحب هجرت زما ببرته تګ، بونیر کې د پېرنګیانو سازش، مدرسې بندې شوې د حاجي صاحب ترنګزو مومندو ته تګ، د سوات د پاچاهۍ کشاله، د پېرنګیانو مظالم

د شیخ الهند صاحب خط:

مونږ به په کال کې یو ځل دوه دېوبند ته تللو او د مولانا محمود الحسن صاحب او مولانا عبیدالله سندهي صاحب سره به مو لیدل کتل کېده او په دې به مو تبادل خیال کولو چې څنګه به د پېرنګیانو د غلامۍ نه خلاصیږو؟

د جنوري ۱۹۱۴ ع کال په سر کې د حضرت مولانا شیخ الهند محمود الحسن صاحب خط راغی چې دېوبند ته راشه نو زه مخفي صاحب او مولوي فضل ربي صاحب دېوبند ته لاړو د ستېشن نه نېغ مدرسې ته لاړو. له هغه ځایه مولانا عذیرګل مونږ د مولانا صاحب کورته بوتلو. مونږ د سي.ائ.ډي له وېرې بهر نه ګرځېدو شیخ الهند

مولانا محمود الحسن صاحب د ډیلي نه مولانا عبیدالله سندهي هم راوغوښت، د ډېر بحث او غور نه وروسته مونږ په دې نتیجه ورسېدو چې مونږ له دوه مرکزونه جوړول په کار دي، یو په هندوستان کې دننه او بل د هندوستان نه بهر په ازادو قبایلو کې هلته چې خلک یې د انګرېزانو تنخواه خواره نه وي. او مجاهد قام وي چې هلته د هندوستان د ازادۍ دپاره یو فوځ تیار شي.

د دوی دا خیال و چې دا مرکز دې په بونیر کې جوړ شي، کوم ځای کې چې د هندوستان د مجاهدینو ډله اوسیږي. دا هغه ټولی و چې د سید احمد بریلوي صاحب او اسماعیل شهید صاحب په بالاکوټ کې د شهادت نه پس د هغوی پاتې ملګري د هزارې نه بونیر ته تللي وو، او په بونیر کې په سیتانه کې مېشته شوي وو، او تر دې وخته پورې به ورته د هندوستان نه د سړو او روپو امداد ورکول کېده، خو په دوی کې هغه جذبه او روح پاتې نه و، په کوم روح چې سید صاحب او شهید صاحب را پورته شوي وو، دوی دومره بې کاره کسان وو چې خپل د شاوخوا علاقې خلک یې په خپل خیال نه وو پوهـ کړي، او نه یې په کې هم خیاله ملګري پیدا کړي وو. یوه ورځ زما سره د مولانا ابوالکلام ازاد هم د دوی خلکو په باره کې تبادل خیال شوی و، مولانا صاحب هم د دې خلکو په باره کې خوش اعتقاده و چې دا کار ټیک دی، خو ما ورته وویل چې دا بې کاره خلک دي. د هندوستان حساب ته ناست دي. او خوري یې د دوی دا عقیده وه چې په توره او نېزه او لینده او غشي جنګ کول په کار دي، ځکه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملګرو په دې شیانو جنګ کړی دی. او فتح یې کړې ده. دا سنت دي. دې ته یې نه کتلو چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملګرو چې په توره لینده او غشي جنګ کولو هغه وخت د کفارو سره

هم دا وسلې وې. نن خو د نیا ترقي کړې ده. د توپې او توپک زمانه ده. توره، نیزه او لینده د توپې او توپک مقابله نشي کولی، خو د هندوستان خلک په دې حقایقو خبر نه وو، او نه ورته د دې ډلې ماهیت معلوم و. د افسوس خبره دا وه چې د مسلمانانو لوی لوی لیډران او علماء د دې حقیقته ناخبره وو. مونږ ته خو د دې ټولې ټول حالات معلوم وو. مخفي صاحب د دوی د حالاتو تحقیق دپاره پخپله بونیر ته ورغلی و. په سمځو کې یې ورسره شپې کړې وې، مونږ د دې بوبند ملګري په دې خبره پوهه کړل چې نه دا مجاهدین د کار خلک دي. او نه دا ځای د مرکز دپاره مناسب دی.

ازاده علاقه کې د مرکز تلاش:

فیصله مو په دې وکړه چې زمونږ د یو وفد تلل په کار دي چې په ازاده علاقه کې د مرکز دپاره یو ځای خوښ کړي. د دې کار دپاره زه او مخفي صاحب وټاکل شُو چې اول مونږ په قبایلي علاقه کې وګرځو او ځای خوښ کړو، بیا به دوی ته خبر ورکړو، سندهي صاحب به را شي او هغه ځای به وګوري چې د ده هم پرې اتفاق راشي نو کار به په کې شروع کوو. د فیصلې نه مخکې د دې کار دپاره زه ډېر ګرم او جوش کې وم، خو چې فیصله وشوه او ذمه واري را باندې پرېوته غوني مې ځیږ ځیږ شو او ځان مې درونده شُو، لکه غر چې را باندې پرېوتی وي چې جرګه ختم شوه او خپلو خپلو کوټو ته لاړو، په تنهایي کې مې ډېر وژړل او په دې ژړا مې لږ زړه سپک شُو اُوده شوم سحر چې را پاڅېدم. زړه ته مې ډاډ ورکړ را رخصت شُو او کلي ته راغلو ژمی و. یخني وه ګانې ګرځېدې ما او مخفي صاحب د تللو دپاره سلا مشوره وکړه. نېټه مو مقرره کړه چې د تخت بایي د ګاډي

په ستېښن به يو ځای کېږو. تخت بايي زمونږ د کلي نه دولس ميله لرې ده، ما د تللو خبره ډېره پټه وساتله يو د حکومت له وېرې بل له دې وېرې چې مور به اجازه رانهکړي.

ما هغې ته دا بهانه وکړه چې زه اجمير شريف ته ځم چې تبر مې دا واوربده چې زه اجمير ته ځم ډېره خوشحاله شوه، ځکه چې زما سخرګنۍ د اجمير شريف چمني وه، او سخر به مې کال په کال اجمير شريف ته تلو، او د ده دا عقيده وه چې ما ته دا اولاد اجمير شريف راکړی دی. او دا د هغه چمني دی. د اجمير فقيران به کال په کال راتلل او ډېرې روپۍ به يې ورنه ورلې غني چې وشو د اجمير فقيران رځړو ته راغلي وو، خبر شوي وو چې د خان نمسی شوی دی نو هلته را غلل په دې خيال چې دا هم غوړه سامی ده، ګيرول يې په کار دي، خو په مائې دم ونه چلېده. اوږدې کيسې يې راته را واخيستې چې ګوندې غني د اجمير شريف چمني دی، ما ورته ووې چې دا زما چمني دی. د اجمير شريف چمني نه دی. د دې خبرې په اوربدو ډېر حېران شول چې دا لا کوم قسم سړی دی مايوسه ببرته لاړل.

ما د خپل کلي نه شپه ماماندنۍ ته راوړه سبا په اس سور تخت بايي ته روان شوم. ماسپښين ستېښن ته ورسېدم مخفي صاحب مخکې را رسېدلی و. ما اس نوکرته ورکړ او رخصت مې کړ. ريل به مازيګر درګۍ ته روانېده مونږ مانښام درګۍ ته په ګاډي کې ورسېدو. د ستېښن نه بهر د کرائې ټانګې ولاړې وې. مونږ دواړه په ټانګه کې بټ خبلې ته روان شُو. د ملکنۍ په غاښې د پوليسو څوکۍ وه. هره ټانګه به يې لټوله زمونږ ټانګه يې ولټوله او د ټانګې نه را چاپير شُو. پوښتنې يې را نه وکړې. زه وېرېدم چې و مې نه پېژني او څه شک يې را باندې را نشي ځکه چې هغه وخت په اېجنسو کې ډېره زياته

نګراني وه چې په چا به يې شک راغی وبه يې نيوه او په کاټ کې به يې واچولو. کاټ يو اوږد لرګی و، هغه کې به سوری و، د سړي پښه به يې په هغه کې اچوله او د پاسه به يې پرې پانه ټک وهله. او هغه لوبې به يې پرې کولې چې هلاکو خان به هم په چا کړې نه وې. او د ملکنۍ پوليټيکل ايجنټ پيرنګی د فرعونه نه هم دوه ګوتې زيات و. خلک له خدايه دومره نه وېرېدل لکه د ده نه چې به وېرېدل. تياره وه په مونږ د چا څه شک را نغی او چې زمونږ تم تم والا ته يې اجازه ورکړه نو ايله مو لاړې تېرې شوې. ماسختن بټ خبلې ته ورسېدو. مونږ په بټ خبله کې څوک پېژندو نه او سرای او هوټل نه و، خو د پښتنو حجرې او جوماتونه د مېلمنو او مسافرو دپاره تل بېرته وې. مونږ حجرې ته لا نه رو چې څوک مو ونه پېژني او حکومت را باندې خبر نه شي، جومات ته لاړو، يخني وه. مونږ سره د يخنۍ څه جامې نه وې، خو جومات ګرم و، اور په کې بلېدو، په يو څادر کې مې ښه شپه تېره کړه، سهار وختي پاڅېدو، په چکدره کې په سيند پوخ پل دی. په هغه پورې وتو او نور ټول پياده مزل شروع شو، ځکه چې هغه وخت په دې لارو د سورلۍ څه انتظام نه و، شپه مو املوک درې ته ورسوله په يو جومات کې مو تېره کړه ملا بانګ د املوک درې نه روان شُو. ټوله ورځ مومزل وکړو، ماښام تياره د سيند غاړې ته ورسېدو. اوبه لږې وې، خو يخې وې، په چرپوړې وتو او ماسختن تېر ايله په خوارو د مخفي صاحب دوی کلي ته ورسېدو. سترې ستومانه وو، په يخو اوبو کې پوړې وتلي وو، يخني مو شوې وه، ښه وږي وو، خو د مخفي صاحب د خپلو خپلوانو کورونه وو، زر زر يې اورونه بل کړل چې تاوده شُو، ډوډۍ يې راوړه ښه په مړه ګېډه مو وخوړه، کټونه يې راته جوړ کړل، په کې پرېوتو. په جوماتونو کې خوب په ځمکه وي او

حجرو کې په کټونو کې وي. دې علاقې ته سیند وایي، ځکه چې سیند په کې بهیدلی دی. د مخفي صاحب دوی په کلي کې چې سړی وچت په غره کې ناست وي. لاندې سیند ته ګوري لکه چمچمار کور ووړ بهیږي.

دا کلی ډېر ښکلی و، د سیند علاقه اباده او ښکلې ده، شولې په کې کېږي، وریجې یې خوږې دي. د مخفي صاحب پلار په دې کلي کې زېږېدلی و، خو په خپله مخفي صاحب د هشنغر په چارسده کې زېږېدلی و، او پلار یې چارسده کې اباد شوی و، د ده پلار لوی عالم و، واده یې په چارسده کې کړی و نو هم هلته اوسېده په هغه وخت کې د دیني علم د زده کړې دپاره مدرسې نه وې، هر ملا چې به د ملایي پګړۍ وترله د خپل کلي یا د بل کلي جومات کې به کېناست خلکو ته به یې خدای جاتي درس ورکولو. اکثر خلک به د غرونو د علاقو نه سمې ته د درس دپاره راتلل. د مخفي صاحب پلار هم په دې سلسله کې راغلی او بیا همدلته په چارسده کې پاتې شوی و.

ډېر ښه عالم او روشن فکره سړی و، که روشنفکره نه وی نو هغه وخت به یې زوی علاوه په دیني، دنیایي علم څنګه کړی وی.

زه د پیاده ګرځېدو عادت نه وم، ښه سترې شوی وم، څو ورځې مو دلته ښه ارام وکړ. مخفي صاحب را نه بهرته هندوستان ته د مولانا عبیدالله سندهي د راوستو لپاره لاړ. زه او د مخفي صاحب یو د تره زوی چې نوم یې را نه هیر دی د مرکز خوښولو دپاره روان شُو. مخفي صاحب پېښور ته او زه چمرکنډ ته روان شوم چې سره جدا شُو، ما د مخفي صاحب جدائې ډېره محسوسه کړه، چمرکنډ د افغانستان په پوله د غره په سر یو وړوکی غوندې ځای دی د اډې ملا صاحب چې څه وخت په افغانستان کې د بزرګۍ رواج وشُو، او اثر رسوخ یې

زیات شُو او امیر عبدالرحمن خان له افغانستان نه وشړلو چمرکنډ ته راغلی و، د اډې ملاصاحب یو غازي سړی و، د هغه په وجه چمرکنډ ډېر مشهور شوی و.

مونږ چې د مخفي صاحب له ځایه روان شُو، مابنام(جار) ته ورسېدُو جار یو وړوکی غوندې کلا بند کلی دی. مونږ چې ورسېدو د کلا دروازه بنده وه، خواوشا بل کلی نه و اریان شو چې څه به کوو اخر مې خپل ملګري ته وویل چې ته دروازه وټکوه، هغه چې دروازه وټکوله دننه نه اواز وشُو چې څوک یی مونږ وویل، مېلمانه یُو، لږ شببه پس یې دروازه خلاصه کړه. مونږ ته یې ښکته پورته وکتل چې یقین یې راغی چې مونږ خطرناک کسان نه یُو، کلا ته یې ننه ایستو د ننه جومات ته لاړو ډوډۍ یې را له راوړه. شپه مو په جومات کې تېره کړه سهار وختي روان شُو شپه مو د بابړي ملاصاحب ځای ته ورسوله. په لاره به چې د هغې سیمې را سره څوک ملګری شُو، ما به ورنه د بابړي د ملا صاحب پوښتنې کولې چې څنګه سړی دی؟ دوی به وې چې: «غوله ډېر لوی زبرګ دی» ما به وې چې څنګه لوی زبرګ دی، دوی به راته وویل چې: «غوله لاړ به شې او پخپله به یې وویني چې هرې پښې ته پخپل لاس یوه کړیچی غوړي اړوي» د هغه قام دې خدای مل شي چې د هغوی د زبرګۍ دا معیار وي. بابړي ملاصاحب یو سپین ږیری او ښه سړی و، همېش چې به پېرنګیانو د قبایلو سره جنګ کاوه، بابړي ملاصاحب به د قبایلو په مرسته په غزا کې شامل و، د پرنګي سخت مخالف و، غازي سړی و، په ناپېژندګلۍ کې یې زمونږ ډېر دارومدار وکړ. د سهار چایو ته یې خپل خلوت خانې ته وبللم او خپله خاصه چای یې ماته راکړه. د چایو نه پس ورنه مونږ رخصت شُو، چمرکنډ ته روان شُو، چمرکنډ له دې

ځایه نزدې و، کله چې مونږ د غره لمنې ته ورسېدو او په غره ختو ناڅاپه د پاسه را باندې غوښو هلکانو مچوغنې را سمې کړې، په کانو یې ویشتو ډبر وارخطا شُو، اخوا دېخوا مو وکتل چې دا څوک دي؟ چې مونږ ولي چې کاته مو د غره د سره څو کسه هلکان دي په مونږ کاڼي وروي، مونږ چغې جوړې کړې هغوی چې زمونږ چغې او اشارې ولیدې په خندا شول هغوی ته دا یوه تماشه ښکارېده او که مونږ بچ شوي نه وی او په یو کاڼي لګېدلي وی فېصله به وو.

مونږ په یوه نرۍ کرې وړه لاره د غره سر ته ختلو. زه د غره د مزل نه یم، زر زر به سترې کېدم او دمه به مو کوله په دمو دمو د غره سرته وختو. ما اورېدلي دي لکه څنګه چې د سمې خلک د غره د مزل تکړه نه دي، دغسې د غرو خلک د سمې او اوارې د مزل تکړه نه دي.

چمرکنډ:

چمرکنډ ډېر ښکلی او د مزو ځای دی د غره په سر کې د پاکو، صافو اوبو چینه ده، د ژمي ګرمه او د اوړي یخه وي. د چینې د پاسه یو ښه چنار ولاړ دی په خوا کې یې د هډې ملا صاحب جومات دی. د جومات خوا کې لنګرخانه او څو کوټنۍ دي، خو کوټنۍ تشې وې، څوک په کې نه و. اخوا یو کور و خوا کې یې یو څو مېوه دارې ونې وې د غنمو یو پټی هم و. د کور مخکې یو څو د ګلونو کیارۍ (ورکوټي پټي) هم وې. زمونږ په ګرځېدو را ګرځېدو او خبرو د کور خاوند راووت دا د اډې ملا صاحب شیخ و. یوازې دلته اوسېده. راغی مونږ ته یې سترې مه شي وکړه په جومات کې کېناستو، شیخ صاحب مونږ ته د اډې ملاصاحب د زمانې ټولې کیسې وکړې چې دا ځای هغه څرنګه اباد کړ او د هغه په وخت کې دلته څومره ګرمجوشي وه، د

لرې لرې ځایونو نه به خلک د جمعې لمانځه ته راتلل. ملا صاحب یو غازي سړی و، شیخان د خپلو پیرانو عجیبه عجیبه کرامات بیانوي. ما خو پخپله علاقه کې د مخکې د مانکي صاحب او د سوات صاحب د کراماتو کیسې اورېدلې وې. ما ته مې خپل پلار چې د سوات صاحب مرید و، کیسه کوله چې د سوات صاحب یو شیخ ویل چې یوه شپه راته دا سودا را پیدا شوه چې دا د لنګر خرڅ به له کومه ځایه پوره کېږي؟ سهار چې له خوبه پاڅېدم سوات صاحب پاڅېدلی اوداسه ته یې ځان جوړولو چې اودس ماتي ته روان شو. زه هم ورسره روان شوم. ماته یې وویل: د اودس وچولو دپاره لوټه را واخله ما چې لوټه را واخیسته هغه «سنګ پارس» و. بله مې را واخیسته هغه هم «سنګ پارس» و. بله مې را واخیسته هغه هم سنګ پارس و، اخر پوهشوم چې دا زما د بیګانۍ خبرې جواب دی نو د صاحب په پښو پرېوتم او عفوه مې ورنه وغوښته. زما د پلار هم په دې پوره باور و چې دا خبره رښتیا ده او ماته به یې ویل د اولیاو کرامت حق دی. دغسې مې د پیرانو پیر کرامات هم اورېدلي وو چې د دولسو کالو ډوبه بېړۍ یې راوښکې ده چې نه د خدای له قوله سره سمون خوري او نه د رسول صلی الله علیه وسلم د قول سره، او ملایانو کې دومره جرات نه و چې خلک په دې پوهـ کړې چې دا هسې خبرې دي. زما د دې قسم کیسو سره اتفاق نه و، خپل پلار ته به مې ویل سوات صاحب چې دومره کرامت لري. بیا د خلکو نه شکراني ولې اخلي؟ او ملکانې ولې ټولوي؟ د ترنګزو د حاجي صاحب په باره کې به یې هم شیخانو دغسې خبرې کولې او په دې طریقه غریب او ناپوهـه پښتون قوم یې غولولو او لوټلو او خپل لویوالی به یې پرې منلو، زما په باره کې به هم خلکو دغه رنګ خبرې کولې، چا به ویل چې لاسونه یې اوږده

دي،بزرګ دی،چا به ویل چې د یو کوهي اوبه ترخې وي چې ده په کې یو منګی اوبه واړولې هغه خوږې شوې، او د لرې لرې ځایه به خلک راتلل،ویل به یې چې د دې کوهي اوبو کې شفا ده چې څوک یې اوخښکي مرضونه پرې لرې کېږي او چې څوک پرې کالي(جامي) وینځي صابن ته ضرورت نه پېښیږي.چا به ویل د ده په ځای کې د لسو کسانو دپاره ډوډۍ پخه شوې وه سل مېلمانه پرې راغلل ټول پرې مارې شول او ډوډۍ خلاصه نه شوه، دغه شان قسما قسم عجیبه خبرې او کیسې کېدلې.دا خو خلکو ویل زما ملګري خدایی خدمتګار وو،شیخان نه وو او ما به هم هغوی ته دا خبره کوله چې زه نه شیخان نیسم نه مرید ان! زمونږ یو مقصد دی، مونږ د هغې دپاره شریک جدو جهد کوو.

شیخ صاحب هم د اډې صاحب ډېر کرامات مونږ ته بیان کړل،خو مونږ سره د هډې صاحب قدر او عزت د هغه د دارنګه کراماتو په وجه نه و،بلکې هغه د پرنګي سره د مخالفت او غزاګانو په وجه مونږ منلی و.هډې صاحب د سوات صاحب مرید و،لکه مخکې مې چې وویل امیر عبدالرحمن خان دهډې نه چمرکنډ ته شړلی و،خو دلته یې ورسره د پرنګي خلاف په غزا ګانو کې پټه مرسته کوله. مونږ ته دې شیخ وویل چې د غزا په موقع به امیر عبدالرحمن خان توپک او کارتوس رالېږل. شیخ صاحب پوهه او معقول سړی و،هغه د خپلې ګذارې دپاره د شاتو مچی ساتلې وې او ویل یې چې زما د کور ټول خرڅ له دې مچیو څخه لاس ته راځي.مونږ له یې چې ډوډۍ راوړه د غنمو د ډوډۍ سره یې د خپلو مچیو شات راوړل هغه خوند چې ما په دې ډوډۍ کې لیدلی دی. ما په ښوښو ډوډیو کې نه و لیدلی، یو خو مونږ وږي وو، بل غر و، او د ابادۍ نه لرې ځای و، هلته د ډوډۍ د پیداکېدلو امید

هم نه و. دا ځای خو زمونږ ډېر خوښ شُو، ځکه چې دا ځای د بخوا مومندو او باجوړ ته نژدې و او هغه خوا سرکانو او کونړونو ته لنډ و، بله دا چې په جنګي لحاظ ډېر محفوظ و. هغه وخت هوايي جهازونه نه وو، خو هغه ځای ډېر وړوکی و او زمونږ پلان په کې عملي کېدلی نه شُو.

سالارزي، ماموند:

د شیخ صاحب سره مو شپه تېره کړه، بیا سالارزو ته لاړو، هلته مو هم ډېر کلي وکتل. د سالارزو نه بیا مونږ ماموندو ته لاړو. سالارزي او ماموند د باجوړ دوه لوئې لوئې قبیلې دي. بالکل ازادې دي. د باجوړ په نوره علاقه کې وړې وړې خانۍ او نوابۍ شته د ماموندو علاقه ډېره اباده او ښېرازه ده اوبه په کې ډېرې دي. خلک یې هم ښه خلک دي دا علاقه زما ډېره خوښه شوه، کلي یې هم لوی لوی دي. کټ کُوټ او ګبري په کې د نورو په نسبت ډېر لوی کلي دي. جوماتونه یې هم ښکلي او مضبوط جوړ کړي دي، روغ روغ غونډان یې په کې لګولي دي او زمونږ د کلو غوندې په کې جوماتونه ډېر نه دي په هر کلي کې یو جومات دی، ټول کلی هغه یو جومات له لمانځه له راځي. په هر جومات کې د اوداسه دپاره د روانو اوبو انتظام شوی دی. خلک یې ډېر لمونځ ګذار دي اوبه یې ډېرې یخې دي اودس په کې زمونږ غوندې خلکو ته ګران وي، خو جوماتونه یې ګرم وي د ژمي موسم و، او مونږ به په یو څادر کې شپه تېروله. کوشش به مو کوو چې څوک مو ونه پېژني ځکه چې د دې ځای ډېر طالبان زمونږ علاقې ته د سبق ویلو دپاره راځي. په کټ کُوټ او ګبري کې خو د یو کس دوه و شک راغی، خو مونږ ځانونه ناجانه کړل، خو هغوی په دې خیال کې چې د

پنیر کو خان او دلته راتګ نو زړه ته به یې راغلل چې مونږ غلط شوي یُو. یو ځل ما ته یو کس وویل چې ته د پنیر کو خان نه یې ما ورته وویل چې نه. مونږ به په جوماتونو کې شپې کولې چا سره مو خبره مبره نه کوله. چا چې به څه راوړل هغه به مو خوړل. یوه شپه په کټ کُوټ کې یو سپین ږیري ملک مېلمانه کړو، هغوی مېلمه کورته بیا یې مونږ یې خپل کور ته بوتللو. نر ښځې راته لاس په نامه ولاړ وو، ډک شکور ډوډۍ یې را ته مخکې کېښودې. ډېر ښه کور یې و او ډېر ښه کوربانه وو، مونږ د ماموندو نور کلي هم وکتل په اخر کې مو ځیږې خوښه شوه. دا علاقه زما د مرکز دپاره ډېره خوښه شوه، یو خو دا خلک ډېر ستانه او درانه خلک وو، بله دا چې دا علاقه لکه د پښتنو د نورو علاقو په شان د انګرېزانو نه متاثره نه وه او نه د انګریزانو ماجب خواره وو او نه یې په پیسو اخیستو اموخته کړي وو او د انګرېزانو سخت مخالف وو. انګرېزانو به د باجوړ قوم ته لکه د نورو قومونو په شان حساب نه ورکوه. دلته به یې ماجب خانانو ته ورکولو. نو قوم د پرنګي د اثر نه ازاد وو. مونږ دلته د مخفي صاحب او سندهي صاحب د راتللو په انتظار پاتې شُو، دلته لکه زمونږ د علاقې پخواني رواج په شان دا قاعده ده چې شل کاله پس قوم را ټول شي او له سره د کلو او ځمکو وېش وکړي، په هر کلي چې د چا خسنې وخیژي هغه کلي له به ځي. دا د پښتنو عامه زړه قاعده وه، خو کومې علاقې چې د حکومتونو د اثر لاندې راغلې هغوی کې د ځمکو د وېش سلسله بنده شوه. د پښتنو کوم قومونه چې ازاد دي هغوی لا هغه شان شل کاله پس له سره ځمکې ویشي.

ما فکر وکړ که مونږ هسې هېڅ بې هېڅه دلته ناست یُو نو د خلکو به را باندې شک راشي، راځه یوه قصه جوړه کړه چې د مخفي صاحب

دوی تر راتګه پرې وخت وارېوم.

په جومات کې یوې کوټنۍ کې چېله شوم تش لمانځه اوداسه او قضائې حاجت ته به راوتلم هغه به مې هم مخ پټ و نور به مې په کوټنۍ کې وظیفه کوله، تزکیه نفس به مې کوله. ما د شیخ الهند محمود الحسن صاحب نه لاس نیوی هم کړې و، زما د چیلې په دې خلکو ډېر لوی اثر وشو، د هغوی دا خیال و چې زه ګوندې زبرګ یم راتلل به دم، دعا او تعویذونه به یې را نه غوښتل. یوه ورځې یوه ښځه راغله زوی یې په غېږ کې وویل یې چې زما دې زوی ته دعا وکړه چې خدای یې د تي نه زړه صبر کړي. د درې کالو شو او تی نه پرېږدي چې تی نه ورکوم ژاړي بده ورځ جوړه کړي. ما ورته ووې چې سور مرچکی ښه میده کړه او د تي په غوټنۍ یې پورې کړه امید دی چې زوی به دې تـی پرېږدي. ښځه لاړه او دا چـل یـې کـړی و، سـبا لـه راغلـه ډېـره خوشحاله وه، د شاتو نه ډک کنډول یې په لاس کې و، راتـه یـې ووې چې ستا دعا خدای قبوله کړه. زوی مې تی پرېښوده، زه اوس په زور تی ورکوم دی یې نه اخلي هلک به څنګه تی اخیستی وی. د تي پورې مرچکي و، د هغه خوله یې ترخه کړې وه.

دوی دا زما کرامت ګڼلو حال دا چې کرامت نه و، خو پښتانه ډېر خوش اعتقاده خلک دي، او خلکو ورته دا څیزونه په ذهن کښولي دي. بس د خلکو تګ را تګ ماته زیات شُو، دغسې چې دوی ته هر چا خلکه یا جونګه جاړه په سر اچولې ده دوی ورته را غونډ شوي دي. شکرانې یې ورکړې دې، خدمتونه یې ورته کړي دي. منډې یې ورته وهلې دي، خو باباګانو خپل مطلب په دوی کړی دی. دوی له یې څه نه دي کړي د دوی غم یې نه دی خوړلی.

د چیلې نه وروسته هم مونږ د مخفي صاحب اومولانا عبیدالله

سندهي صاحب انتظار وکړو، خو هغوی را نغلل زما سودا شوه چې دوی ولې رانغلل هلته چې مونږ خبر شُو چې د یورپ جنګ شروع شُو، مونږ هم واپس را روان شُو، د مخفي صاحب د تره زوی تر ملکنډه پورې را سره راغی له هغه ځایه مې رخصت کړ او زه په درګی کې په ریل کې سور شوم. په تخت بایي کې کوز شوم او کلي ته لاړم څو ورځې پس مې مخفي صاحب ولیده پوښتنه مې تري وکړه چې تاسو ولې را نه غلئ، هغه راته وویل چې کوم ځای او کوم وخت چې ما د مولانا سندهي صاحب سره مقرر کړی و، هغه تر اوسه هلته نه دی راغلی نه پوهیږم چې څه وجه ده؟

مونږ په دې انتظار کې وو چې یا به مولانا پخپله راشي یا به بل څوک راولیږي چې د مرکز ځای ورته وښیو، بیاهندوستان ته لاړشُو او د کار د شروع کولو بندوبست وکړو، ډېر وخت تېر شُو او څوک را نغلل چې په دې کې د دنیا اولنی لوی جنګ ونښت او زمونږ دغه سکیم په ځای پاتې شُو او مونږ ته بیا د یو ځای کېدو موقع په لاس رانغله.

اولنی جنګ عظیم:

کله چې ترکیه په جنګ کې شامله شوه نو د هندوستان د مسلمانانو په جنګ کې دلچسپي زیاته شوه، یو خو ترکیه اسلامي ملک و او د مسلمانانو خلیفه او پیشوا ګڼل کېده او بله دا چې دوی فکر کولو ترکیه او جرمن انګریز ووهي نو زمونږ ملک به مونږ ته پاتي شي. دوی دې ته نه کتل که انګریز د جرمن او ترک د لاسه ووهل شي، خو دا ملک به هم جرمن یا ترک اخلي دا څنګه کېدی شي چې مړه کېږي به جرمنیان او ترکان او وطن به پرېږدي هندوستانیانو ته،

خو په کوم قوم کې چې مېړانه او د قربانۍ ماده پاتې نه شي، هغه به تل د بل تورې ته ګوري. کله به د جرمن په تمه وي او کله به د ترک په تمه وي. او کله به د امام صاحب په تمه ناست وي. د هندوستان د مسلمانانو بله کمزوري دا وه چې دوی د خپل ملک اندروني معاملو سره دومره دلچسپي نه اخیسته د نورو بهروني خلکو په غم کې به وو. دوی په دې فکر کې وو چې مونږ ته د ترکئې سره امداد په کار دی. دوی سره د خپل ملک دومره غم نه وي لکه چې د بل ملک وي. سړی چې خپل ځان د غلامۍ نه نه شي خلاصولی هغه به د بل سره څه مرسته وکړی شي. که مونږ رښتیا د دنیا د نورو مسلمانانو سره مرسته کول غواړو نو په کار دي چې د پرنګي نه هندوستان ازاد کړو، ځکه چې د هندوستان په وجه هغه طاقتور دی او د هندوستان په زور هغه نور اسلامي ملکونه ووهل. د افغانستان په جنګ کې ټول سپاهیان هندوستانیان وو، صرف افسران یې انګرېزان وو، او دا ترک هم ورته د هندوستان پلټنو ووهل. د حضرت مولانا محمود الحسن شیخ الهند صاحب او حضرت مولانا عبیدالله سندهي صاحب په سلا او مشوره مولوي سیف الرحمن صاحب د ډیلي د فتحپوري عربي مدرسې پرنسپل یې د ترنګزو حاجي صاحب له راولېږه چې هغه دې ازادو قبایلو ته هجرت وکړي او قبایل دې د انګرېز په خلاف اوچت کړي. دغسې دې د هندوستان په ټولو سرحدونو کې د بغاوت اورونه بل کړی شي. او افغانستان دې هم دې ته تیار کړی شي چې د ترکو او جرمن په پره کې داخل شي او د پرنګي پر خلاف غزا شروع کړي. د هغوی مقصد دا و چې که انګرېز خپل فوځ د جرمن او ترک مقابلې ته بیا یې دلته به زمونږ په مقابله کې کمزوري پاتې شي. مونږ به یې ووهو او له هندوستان نه به یې وشړو او که خپل فوځونه زمونږ د

مقابلې دپاره په هندوستان کې پاتې کړي. د ترکو او جرمن په مقابل کې به کمزوري پاتې شي. هغوی به يې ووهي او مونږ به له غلامۍ نه خلاص شُو. د جنګ نه وړاندې هم مونږ سره دا فکر و چې يا په ازادو قبايلو کې د پېرنګيانو د مقابلې دپاره مرکز جوړ کړو يا د افغانستان سره تعلق پيدا کړو چې جنګ ونښتو او جرمنيانو انګرېزانو ته ځای په ځای ماتې ورکړه. مونږ په دې فکر کې شُو چې مونږ له هم څه کول په کار دي بايد ازادو قبايلو يا افغانستان ته هجرت وکړو، مونږ لا په څه فېصله رسېدلي نه وو چې مولوي سيف الرحمن صاحب را ورسېد او د شيخ الهند صاحب او د هغه د ملګرو پېغام يې راوړ. مونږ ټول هجرت ته تيار شُو حاجي صاحب خو شپه په شپه بونير ته هجرت وکړو او ووت. مخفي صاحب، مهتمم صاحب، مولوي عبدالعزيز صاحب او مولوي فضل ربي صاحب دوی هم ورسره لاړل، او زه ددې دپاره پاتې شوم چې د دوی او هندوستان د ملګرو تعلقات وساتم او د هغوی امداد دوی ته ورسوم.

د حاجي صاحب هجرت:

د حاجي صاحب په تللو چې حکومت خبر شُو، په ملک کې يې لوی غوبل جوړ کړو، ځکه چې په دې وخت کې د حاجي صاحب تلل د دوی دپاره ډېر خطرناک وو، حکومت د حاجي صاحب د تللو د علت معلومولو دپاره لوی لوی افسران مقرر کړل. ما دا خبره خوره کړه چې حاجي صاحب ته د حکومت يو لوی افسر خبرداری ورکړه چې حکومت تا د خلافت په وجه ګرفتاروي نو حاجي صاحب د دې کبله شپه په شپه ووتلو. د حکومت خو رښتيا هم داسې اراده وه، ما پسې هم سي.ائ. ډي راغلل دا پوښتنه يې کوله چې دا افسر څوک و چې

حاجي صاحب يې د حکومت د ارادې نه خبر کړی دی؟ ما به ورته څه ویلي وی، ځکه چې ما ته خو څوک معلوم نه و، او نه چا افسر دا خبره کړې وه. دا خبره چې لږه سړه شوه، زه د حاجي صاحب دوی د خبر اخیستلو دپاره بونیر ته لاړم. زه خو پټ لاړم خو په دې پوهـ نه شوم چې د حکومت نه پټ پاتې شوم که نه، ځکه چې د انګرېز د حکومت نه د داسې خلکو پټ پاتې کېدل ګران کارو. زه چې بونیر ته ورسېدم نو حاجي صاحب د نورو ملګرو سره په دوره وتلی و، کوم ځای چې د بونیر پښتنو حاجي صاحب ته د سیرې په ډول د اوسېدو دپاره ورکړی و، ډېر مزېدار ځای و، یوه لویه غونډۍ وه ورلاندې ښه اواره ځمکه وه. دا غونډۍ د ابادۍ دپاره ډېره موزونه وه، او دا ځای د حاجي صاحب دپاره موزون و او د بونیر خلکو د ابادۍ دپاره ډېر لرګي او سامان هم را جمع کړي وو، زما دا رایه وه چې همدا ځای د حاجي صاحب دپاره جوړ شي.

زما بونیر ته تګ:

حاجي صاحب په پاچا کلي کې و، د پیر بابا زیارت هم په پاچا کلي کې دی، ډېر خلک زیارت ته روان وو، مونږ هم ورسره روان شُو چې پاچا کلي ته ورسېدو، حاجي صاحب مو ولیدو چې ډېر خلک ورته را جمع شوي دي. هغه زمونږ ملګری او د حاجي صاحب مشر زوی باچا ګل صاحب هم ورسره و، خلکو کې د جهاد او غزا خبرې کېدې باچا ګل هم خلکو کې پس پسی کولو چې د ډوډۍ وخت شُو، حاجي صاحب خو د خلکو په هجوم کې ګیر و او زمونږ ملګری باچا ګل او زه سره ببل شُو، په دې خیال چې ډوډۍ به هم وخورو او خبرې به هم وکړو. په ټوله علاقه کې د مېلمنو دپاره هر چا د خپلې وسې سره سمه

ډوډۍ پخه کړې وه. مونږ د ډوډۍ خوړلو دپاره د خوړ نه پورې غاړه کورونه وو، هغو ته ور پورې وتلو. هلته ځانله په یوه حجره کې کښاستو هغو خلکو را له د غنمو خمبیره پرسېدلې ډوډۍ او کالو خاني تالي کې د چرګ د غوړو ډکه ښوروا راوړه ډېره مزېداره ډوډۍ وه. ما پخپله سیمه کې ډېر تکلفي دعوتونه خوړلي وو، خو داسې خوندمې په کې نه و لیدلی. بل د دې ځای اوبه او هوا هم ډېره ښه وه، هر څومره ډوډۍ چې به مو وخوړه لږ ساعت پس به هضم شوې وه. ما خو به د ورځې درې ځلې ډوډۍ خوړله بیا به هم وږی وم، د ډوډۍ نه وروسته د خلکو نه جدا شُو او په حالاتو موخبرې اترې شروع کړې. په خبرو کې راته معلومه شوه چې د دې علاقې مذهبي مشران، سیدان، ملایان، میاګان او زبرګان بونیر ته د حاجي صاحب په راتګ خوښ نه دي، ځکه چې د حاجي صاحب په راتللو د هغوی بازار سوړ شوی و، خلکو حاجي صاحب ته مخه کړې وه نو دوی غوښتل چې داسې چل جوړ کړې چې حاجي صاحب نور دلته ټیکاو نه شي نو د دې دپاره هغوی یو طرف ته په خلکو کې د جهاد اوغزا تبلیغ شروع کړی و، او بل طرف ته یې په خلکو کې غلې غلې دا پراپیګنډه هم کوله چې دا خلک چې راغلي دي که جهاد له راغلي وي نو په کار دي چې جهاد وکړي او که سوداګری له راغلي وي چې د سمې جائداد مو هم شُو، او دا جائداد به مو هم شي نو دا ببله خبره ده. نو باچا ګل وویل چې په دې طریقه یې زمونږ پوزښن ډېر را خراب کړی دی. او د باباجي هم دا نظریه ده چې مونږ له جهاد کول په کار دي ولې چې قام ناپوهه دی او زمونږ په خلاف په داسې طریقه تبلیغ شوی دی چې د قام په زړه کې یې دا خبره کښولې ده. که مونږ جهاد نه کوو د دې خلکو عقیدې له مونږ نه ګرځي او د کوم مقصد دپاره چې مونږ راغلي یُو، دا خلک به

سبا په هغه مونږ سره تعاون ونه کړي نو مونږ به خپل مقصد ته ونه رسيږو. ليکن زما د دې خبرې سره اتفاق نه و او په موجوده حالاتو کې د جهاد اعلان زمونږ مقصد دپاره ډېر زيات نقصان رسولو. ما د حاجي صاحب او نورو ملګرو په خدمت کې عرض وکړ چې د خلکو خبرو پسې مه ځئ. دا د خودغرضو خلکو خبرې دي. د دوی په جهاد څه کار نشته. د دوی دا خيال دی چې د لوئې ونې لاندې واړه نيالګي وده نه شي کولی. نو تا په څه چل له دې ځايه لرې کوي او مېدان ځان ته خالي کوي نو د دوی مقابله په کار ده او خلک بايد پوهه کړی شي او صاف صاف ورته وويل شي چې د انګرېز مقابله يوازې تاسو کولی نه شئ. او تاسو سره د انګرېز د مقابلې سامان هم نشته نو اول بايد په ټولو ازادو قبايلو وګرځو هغوی ځان سره کړو او ټول منظم کړو او د انګرېز په مقابله کې دوی ته د ښه جنګي سامان بندوبست وکړو او دوی د جنګ دپاره تيار کړو نو په دې طريقه به زمونږ طاقت پيدا شي. او چې طاقت مو پيدا شو بيا به د انګرېز سره جهاد کوو او خصوصاً د بونير پښتانه د نورو ازاد قبايلو غوندې سامان هم نه لري او هغسې تياري هم نه لري نو که يوازې په دوی جنګ شروع کړو کاميابه به نه شُو، خو په حاجي صاحب د پراپيګنډې دومره اثر شوی و چې زما دې خبرو منلو ته تيار نه و.

بونير کې د پېرنګيانو سازش:

په دې پراپېګنډه کې د پېرنګيانو ډېر لوی لاس و، هغوی غوښتل چې اول خو حاجي صاحب ببرته خپل ځای ته راشي او په دې غرض يې ورپسې د خانانو او د قام د مشرانو درنې درنې جرګې ورلېږلې وې. او بل طرف ته يې ورپسې دا پراپېګنډه کوله چې حاجي صاحب

مجبور شي چې بهرته وطن ته راشي او که نه راځي نو د دې نه وړاندې چې نور قبایل د ځان ملګري کړي باید جنګ وشي. ما دوه درې ورځې ورسره تېرې کړې، بیا واپس کلي ته راغلم، لږې ورځې پس مې د حاجي صاحب د جهاد اعلان واورېدو. په دې قام کې د پرنګي د مقابلې طاقت نه و. یوه ورځ دوه یې څه معمولي مقابله کړې وه نور طاقت په کې نه و. حاجي صاحب پسې پهرنګیانو روپۍ خورې کړې وې چې ژوندی یې ونیسي. ددې کار دپاره یې خلک هم پیدا کړي وو او نیوه یې چې حاجي صاحب خبر شُو شپه په شپه سوات ته او له هغه ځایه باجوړ ته واوړېده او له هغه ځایه د مومندو(سره کمر) ته لاړ هلته دېره او اباد شُو، د حاجي صاحب خو زما د خبرې سره اتفاق و، خو د هغه برخلاف د غلطې پراپېګنډې په وجه داسې رائې عامه جوړه شوې وه چې زما خبره یې منلی نه شوه. د رائې عامه مقابله ډېره مشکله وي. د غلطې پراپېګنډې مقابله کول په کار وي چې سړی پاځېږي ملا وتړي او خلک په حقیقت پوهه کړي او دا هله کېدی شي چې د بې غرضو هم خیالو مضبوطه ډله وي چې د خلکو اعتماد یې حاصل کړی وي،وچت شي چې ملک کې وګرځي او خلکو ته غلطه خبره او حقیقت سم ورښکاره کړي.ولې دلته نه داسې ډله وه او نه په دې طریقه کار شوی دی او نه د کار موقع په لاس ورغلې وه او داسې ډله خو د کار کولو نه پس پیدا کېدی شي. حاجي صاحب چې څنګه په منډه بونیر ته تللي و، په دې وجه همداسې په منډه له بونیره وتښتېده. ملایان،باباګان، میاګان او پرنګیان پخپله پالیسۍ کې کامیابه شول.

مدرسې بندې شوې:

پېرنګيانو ته ددې کشمکش په وجه د نقصان په ځای فايده ورسېده. يو خو يې په بونير قبضه وکړه او بله دا چې بهانه په لاس ورغله. زمونږ په ملک کې چې څومره قومي اسلامي مدرسې وې، ټولې يې يو دم بندې کړې، ځکه چې دا مدرسې پېرنګيانو د خپل حکومت په لاره کې اغزي ګڼل.

د هغو استاذان او کارکنان يې بنديان کړل. هغه کسان يې هم بنديان کړل، چا چې به ددې مدرسو دپاره د خلکو نه چندې ټولولې او د مدرسو پالنه خدمت او انتظام به يې کولو. حقيقت خو دا و چې دا مدرسې د حاجي صاحب نه وې د قام وې او د قام په پيسو او انتظام چلېدې، خو د ملايانو د خولو بندولو دپاره مونږ حاجي صاحب سرپرست مقرر کړی و.

حکومت د مدرسو د استاذانو او چلوونکو سره ډېر زور، ظلم او بد سلوک وکړ، د ډېره اسماعيل خان جېل ته يې ولېږل. د صوبه سرحد په ټولو جېلونو کې ډېره اسماعيل خان جېل د اب و هوا په لحاظ او د بد سلوکۍ په لحاظ ډېره ګنده جېلخانه ده. درنې درنې ځولنې يې ورته اچولې، مېچنې به يې پرې ګرځولې. کولوګان «د تېلوګانې» به يې پرې ګرځول او لکه د سنډاګانو به يې په ارټ ټرل.

ډېرې يې تري وخرېلې، وئې وهل، وئې ټکول، وئې شرمول. هغه وخت به په جېلخانو کې داسې ډوډۍ ورکول کېده چې انسان خو پرېږده چې ځناور به هم نه خوړه او داسې جامې به يې ورکولې چې سړی به په کې د سړي غوندې نه ښکارېده. زمونږ د کلي پلار او زوی بنديان شوي وو چې د جېل جامې يې وراغوستې دي او ډېوډۍ ته يې را ايستلي دي، زوی يې چغې کړې چې بابا مې څه شُو حال داچې

پلار يې خوا کې ولاړ و، خو داسې جامې يې ور اغوستې وې چې خپل زوی نه پېژندلو د دې نه شپږ اووه کاله پس زه پخپله دخلافت په سياسي تحريک کې قيد شوم. ماته يې چې کوم پرتوګ را کړی و، هغه زما دزنګانه د سترګې نه پورته و او داسې کميس يې را کړی و چې په سجده به پرېوتم ملا به مې ټوله ښکارېده.

دوی به بنديانو له جامې په يو ناپ جوړولې د هغه قيدي دې خدای مل شي چې د چا قد به جګ او تن به يې غټ و او خوراک مې داسې و چې سپي خو جبل کې نه و، مګر پيشو ته مې خپله ډوډۍ سره د انګولي اېښې ده پيشو خوړلې نه ده.

د دی نه علاوه يې د حاجي صاحب شيخان او تعلقداران هم ډېر ګرفتار کړل. پوليس ته دا اختيار و چې د حاجي صاحب د رشته دار او تعلقدار او شيخ په نوم چې هر څوک ګرفتارول وغواړي ګرفتارولی يې شي. په خلکو کې يې دومره وېره او بزدلي پيدا کړه، او دومره هيبت يې پرې راوستو چې چا ته به دې ووې شيخ صاحب هغه به درته ووې پلار به دې شيخ وي. د حاجي صاحب لوی لوی شيخان د حاجي صاحب د شيخۍ نه توبه ګار شُو او ځينې خو په کې داسې نامردان وو چې صاحب پسې يې سپکې سپورې خبرې هم شروع کړې.

د دې دپاره چې پيرنګی به خبر شي او زه به د قيد نه بچ شم. دا ډېره د افسوس خبره وه چې د پرنګي زور او ظلم په دې خلکو کې وېره زياتوله او د مقابلې او د جدوجهد جذبه يې په کې نه راوينبوله. دا ټول مذهبي خلک وو او د دوی په نزد وېره د مذهب لوی رکن و، دوی کې د وېرو خرېيلو هم غيرت را ولاړ نه کړ، په جېلخانو کې يې اذان نه شو ويلی د جمعې لمونځ يې نه شو کولی. دا ټوله اصلاح هغه وخت وشوه چې مونږ خدايي خدمتګار جېلونو له لاړو. بيا د چا وېره نه شوه

کلیدلی. اذانونه به کېدل، د جمعې لمونځ او پنځه وخته لمونځونه به با قاعده کېده، په چکۍ کې بندېده دا مونږ ازاد کړل. زه په دې حقیقت پوهـ شوم چې د مذهبې خلکو سره به چې ظلم زیاتی کېده اوکېږي، خوراک ښه شُو، مېچنې، کولوګان، ارتهونه ګرځول بند شول جامه د سړیتوب شوه، د یوې چکۍ ګوړې او غوړو اجازت نه و، په یوه چکۍ ګوړه به قیدي په چکۍ کې بندېده دا مونږ ازاد کړل. زه په دې حقیقت پوهـ شوم چې د مذهبي خلکو سره به چې ظلم زیاتی کېده دوی به وېرېدل او بې جراته کېدل او د سیاسي بندیانو سره چې به ځومره ظلم زیاتی کېده هماغومره به د دوی همت او جرات زیاتېده. دا ټولـه ګټـه د قـام قیـدیانو لـه خـدائې خـدمتګارو. وکړه او د خـدائې خدمتګارو په قربانو شوې ده. پاس ذکر شوي اصلاحات هغه وخت وشول چې د خدایي خدمتګارو حکومت راغی. په دې ورځو کې ما پسې هم د ګرفتاریۍ حکم جاري شوی و، خو زه خوش نصیبه وم چې څو ورځې مخکې زمونږ د علاقې پولیس کپتان حافظ زین العابدین چې د امبرسر(امرتسر) و، زمونږ کلي ته راغلی و. اتفاقاً زما او د هغه زمونږ د مدرسې په باره کې خبرې شوې وې، هغه ماته وویل چې مونږ هم په امبرسر کې ستاسو غوندې قامي مدرسه جوړه کړېده.

د هغې مصارف مونږ د قربانیو د ځرمنو نه پوره کوو که تاسو هم دې قام ته ووایي، چې د قربانۍ ځرمن درکړي، د چندو ټولولو له کړاوه به خلاص شئ. ما ورته ووې څه کوې په ملایانو مې وژنې؟ دلته خو د قربانۍ په ځرمنو د ملایانو قبضه ده ملا به خپلې ځرمنې ایستلو ته تیار شي خو د قربانۍ ځرمنې چا ته نه ورکوي. هغه ووې چې زه به په دې کې ستاسو امداد وکړم ما ورته ووې چې ستا په امداد کېدی شي. که ته دا خانان او ملکان پوهـ کړې چې د قربانۍ

څرمنې د ملايانو په ځای قومي مدرسو ته ورکول ډېر ثواب لري نو دوی به يې ومنې ځکه چې زمونږ په خانانو ،ملکانو او ملايانو د حاکمانو او پوليس افسرانو ډېر زيات اثر دی. د دې خبرو په دوران کې هغه ته داخبره هم معلومه شوه چې دا مدرسې قامي مدرسې دي او د حاجي صاحب په کې هيڅ نشته صرف د ملايانو د خولو بندولو او پراپېګنډې د مخنيوي په غرض پرې مونږ د حاجي صاحب نوم اېښی دی نو ځکه هغه زه ګرفتار نه کړم خو مدرسه يې راته بنده کړه او د مولوي عبدالعزيز صاحب نه علاوه چې د حاجي صاحب سره تللي و نور استاذان يې هم قيد کړل. تقريبا يو کال پس پېرنګيانو دا کسان رها کړل، خو دوی غريبان دومره وېرېدلي وو چې چا به ورته دشيخ،مدرسې او حاجي صاحب نوم واخيسته دوی به ورسره جنګ کاوه.

څه موده پس چې بيا د حاجي صاحب او پېرنګيانو نښته د مومندو په علاقه کې وشوه دا کسان يې بيا ونيول او تقريبا نهه مياشتې بنديان و. دغسې به چې هر وخت د پېرنګيانو او د حاجي صاحب کشمکش پيدا شُو دوی به يې ونيول.

پېرنګيانو به دا فکر کولو چې حاجي صاحب د دوی په ډاډ غواړي چې دا ملک زمونږ د غلامۍ نه ازاد کړي. او د دې نه خبر نه وو چې دوی غريبانانو ازادي پېژندله چې دا د خدای يو لوی نعمت او رحمت دی او نه يې غلامي محسوسوله چې دا د خدای لوی لعنت او غضب دی ان کـه د مـسلمان ورور هـم وي.دوی خـو ثوابيـان خلـک وو او غوښتل يې چې د تسپو او وظيفو په زور ځانته په هغه بل جهان کې جنت وګټي او جنت څنګه جنت چې په کې به حورې وي، غلمان وي، د شاتو، شرابو او پيو ويالې به په کې بهېږي.قسماقسم مېوې به وي

چې د شوکولو تکليف به يې هم نه وي تش خوله وازه وه په کې به راپرېوزي. هغوی ته مذهبي لويو لويو پيشوايانو د ممبر دپاسه دا ويلي وو چې دا دنيا د کافرو ده مسلمانان به دلته خوار و زار وړي تړي ، لوخ بربند ،حقير او ذليل وي، په هغه جهان کې به بيا دوی مزې کوي د مسلمان خو هغه دنيا ده او خلکو هم دا منلې وه.په دې خبره هېڅا غور او فکر نه و کړی چې دين د دې دنيا دپاره دی که د هغه جهان دپاره او که د دواړو دپاره دی.مونږ خو په لمانځه کې اول د دې دنيا ښېګړې له خدايه غواړو او بيا دا چې د هغه جهان نه خو څوک راغلي نه دي، مګر د دې دنيا تاريخ خو زمونږ په وړاندې پروت دی، چا ته چې مذهب راغلی او هغوی منلی او عمل يې پرې کړی دی په دې دنيا اباد شوي دي. د عزت خاوندان شوي دي، د خپل حکومت خاوندان شوي دي ، د خوشحالۍ اوامن ژوند يې نصيب شوی دی، تاسو عربو ته وګورئ چې د اسلام نه مخکې د هغوی څه حال و؟ او چې اسلام راغی او عمل يې پرې وکړو ، د هغوی څه حال شُو؟ د اسلام په وجه دوی د حکومت، دولت او عزت خاوندان شول.تاسو د هغه وخت د مسلمانانود ژوند په هر اړخ نظر واچوئ غور او فکرپرې وکړئ. او د اسلام د دې تېکه دارانو په خبرو غور او سوچ وکړئ چې دا دوی چې کوم اسلام بيانوي دا هغه د خدای او رسول اسلام دی که د سرمايه دارو؟ او دوی چې څه وايي د خدای دپاره يې وايي که د سرمايه دارو دپاره وايي؟

مومندو ته د حاجي صاحب هجرت:

د بونير نه مومندو ته د حاجي صاحب په تللو او دېره کېدلو مونږ ته يوه فايده وشوه چې مونږ ته را نزدې شُو او د حالـه يې زر زر

خبرېدلو ،ځکه چې مومند اکثر دوه کوره لري،يو کور يې پاس په غره کې او بل يې دلته مونږ سره په هشنغر کې وي.روزانه خلک ځي راځي د هغه ځای د ماتو ګوډو نه مونږ خبر وي او زمونږ د ماتو ګوډونه هغوی خبروي.بونير خو يو لرې و او بل د خلکو تګ راتګ ورته لږ و.

د حاجي صاحب د هجرت او د اول عالمي جنګ د شروع کېدو په وجه هندوستان ته زمونږ تګ راتګ بند شُو.زما ټولو ملګرو د حاجي صاحب سره هجرت کړی و.زه يوازې پاتې وم. پېرنګيانو هم په ملک کې داسې حالات جوړ کړي وو چې ما د هندوستان د تللو جرات نه شُو کولی. بله دا چې شيخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب عربو ته هجرت کړی و،د حج د فريضې ادا کولو دپاره مکې معظمې ته تللی و.هلته شريف مکه د ترکو په خلاف د پېرنګيانو په سفارش د کفر فتوا په ملايانو ليکلې او دستخط کړې وه. په شيخ الهند صاحب يې هم زور لګولی و چې ته يې هم دستخط کړه، خو هغه انکار کړی و نو په دې وجه شريف مکه شيخ الهند صاحب ګرفتار کړی او پېرنګيانو ته سپارلی و.

پېرنګيانو شيخ الهند صاحب د خپلو ملګرو سره د مالټا په جزيره کې بندي کړی و. مولانا عبيدالله سندهي صاحب هم له هندوستان نه هجرت کړی و او افغانستان ته رسېدلی و. د ده سره د هندوستان يو څو قوم پرستو مسلمانانو او هندوانو هم هجرت کړی و او په کابل کې يې يو عارضي حکومت د راجا مهندراپرتاب په صدارت کې قايم کړی و، څوک چې پاتې وو معلومېده داسې چې هغوی د پېرنګيانو له وېرې مونږ سره رابطه نه شوه ساتلی، صرف يو ځلې يې دېرش پونډه چې څلورنيم سوه روپۍ کېدې د ډاک په ذريعه زما په نوم را لېږلې دي چې هغه ما حاجي صاحب ته ولېږلې نور يې د حاجي

صاحب هیڅ قسمه امداد ونه کړ حال دا و چې حاجي صاحب سره دوی د مکمل امداد وعده کړې وه او حاجي صاحب ته د دوی د امداد ډېر ضروت و. ما ته مې بابا د جېب خرڅ دپاره په مامندنارې کې شپېته جریبه ځمکه راکړې وه، په هغې کې ما پخپله زمنیداري کوله د هغې به چې څومره امدن کېده هغه به مې حاجي صاحب ته د خپلو ملګرو د امداد دپاره لېږه، خو هغه به د حاجي صاحب د مشر زوی باچا ګل په لاس ورتلو، زما ملګرو ته به یې نه ورکولو هغه غریبانان د خرڅ پورې اریان وو، هیڅ کار یې نه و لکه د نورو شیخانو د لنګر پخې ډوډۍ ته به ناست وو. ډېر په تکلیف به یې ژوند تېرولو. په کار خو دا و چې حاجي صاحب هلته دوی له د مدرسې جوړولو انتظام کړی وی. دوی به په کې کار کولی او بچو به هم په کې علم زده کولی او د تبلیغ دپاره به یې په کې خلک روزلي وی چې بیا به ټولو قبایلي علاقو کې خواره شوي وی هم خیال کسان یې پیدا کړي وی، او قبایل یې په یو مزي کې پېیلي اومنظم کړی وی. زمونږ ملګرو په رموز رموز کې دا خبرې کړې وې، خو چا پرې غوږ نه و اېښی. اخر مهتمم تاج محمد صاحب د شیخانو په یوه غونډه کې پاڅېدلی او په ممبر ودرېدلی دی دوی ته یې ویلي دي. تاسو شپه او ورځ د خپل لنګر په فکر یئ د قام اصلاح او تعلیم خواته هم څه توجه په کار ده. ده غریب هم دومره خبره کړې ده شیخانو نورو خبرو ته پرېښی نه دی او له ممبره یې را کوز کړی دی. دا کسان خو د کار قابل او لایق کسان وو دوی چې خپل کور کلی پرېښی وو قربانی یې ورکړې وې او مومندو ته تللي وو. کار پسې تللي وو د یو مقصد دپاره تللي وو. د شیخانو په شان خو یې د لنګر ډوډۍ سود کړې نه وه، او لکه د شیخانو د جنت په تمه ناست نه وو. د دوی په جنت او د شیخانو په جنت کې او د دوی د جنت په لار

کې او د شیخانو د جنت په لار کې ډېر فرق و. معلومېده داسې چې باچا ګل د پېرنګیانو سره سازش کړی و او د حاجي صاحب او د هغه دکارکوونکو ملګرو ترمینځ یې غلط فهمۍ پیدا کولې او د دوی په لار کې یې خنډونه اچول، او زمونږ ملګري یې دې کار ته نه پرېښودل. زمونږ ملګرو د بې کارۍ ژوند نه شُو تېرولی مایُوسه شول او د انګرېزانو هم دا کوشش و چې دوی د دې ځایه لاړ شي. مخفي صاحب خو د خپلو خپلوانو ځای ته دیر ته لاړ، مولوي سیف الرحمن صاحب افغانستان ته لاړ او مولوي فضل ربي صاحب هم ورپسې لاړو، مولوي عبدالعزیز صاحب سوات ته لاړ. مولوي تاج محمد صاحب کمانګري ته لاړ او هلته ځان له دېره شُو، بیا د هغه ځایه په هغه لشکر کې چې د امیر امان الله خان په مرسته د پکتیا د منګلو قبیلې د ګوډ ملا د شورش خلاف جوړ کړی و، منګلو ته لاړ او هلته بیا په خوست کې وفات شُو. مولوي عبدالعزیز صاحب سوات ته راغی.

د سوات د باچاهۍ کشاله:

په دې ورځو کې د کوهستان ملا صاحب د دیر د نواب د زور ظلم نه د سواتیانو د بچ کولو دپاره سوات ته راغلی و، د نواب نه یې د سوات ډېره برخه نېولې وه او سیتاني یو سید یې عبدالجبار شاه نومېده په سوات کې باچا کړی و. کوهستان ملا صاحب د ترنګزو د حاجي صاحب ماذون و. ده ته په کار وه چې د سوات یو سړی یې د سواتیانو مشر کړی وی، ځکه چې سوات د سواتیانو او د سواتیانو وینې پرې توئې شوې وی او ښه خبره به داوی چې کوهستان ملا صاحب د مدینې په طرز او طریقه د خلکو په رایه یو جمهوري نظام قایم کړی وی، خو معلومیږي داسې چې د پښتنو د کورونو جنګونو،

ګوندیو، تربګنیو او بې اتفاقیو او دښمنۍ له کبله کوهستان ملا صاحب دا کار کولی نه شُو. د پښتنو تاریخ د داسې واقعاتو نه ډک دی چې کله داسې موقع په لاس ورغلی ده، دوی د خپل ورور عزیز په ځای میا ملا په ځان مسلط کړی دی، عزت یې پخپلو کې په یو بل پېروزو شوی نه دی او په خپلو کې بدنیته شوي دي او دغه شان چې څوک دوی د خپل ملک، قام او مذهب مشران په ځان منلي دي، هغوی بیا نښه مړلي او خوړلي دي او دوی بیا هم ورنه سبق نه دی اخیستی او دغه وجه ده چې د جنت په شان وطن کې په جوارو ماړه نه دي وړي تړي، خوارزار او جاهلان پاتې دي د قدرت د پټو خزانو نه چې د دوی په ملک کې یې پیدا کړي محروم دي او تر هغې به یې دا حالت وي تر څو چې دوی قبیلوي ژوند په ملي او قومي ژوند تبدیل کړی نه وي او یو ملت شوي نه وي او پخپلو کې یې وروري، عزیزولي او قاملي مینه، محبت او پېرزوینه پیدا کړې نه وي. او تر څو چې یې د قام عزت، خپل عزت او د قام بې عزتي یې خپله بې عزتي ګڼلې نه وي. دا د دنیا قامونه چې اباد شوي دي ترقي یې کړې ده او اسمانونو ته وختل او مونږ چې د هغوی د عزت ژوند او اسودګۍ ته ګورو ورته پسخېږو، دا زمونږ په شان خلک دي دا زمونږ نه بهتر پیدا شوي نه دي، خو په هغوی کې ملیت، قاملي او عزت ولي، علم او پوهه مینه او محبت پیدا شُو، ترقي یې وکړه او په مونږ کې دا صفات نشته، مونږ به په خاورو کې توغړېږو. په هغوی کې ملیت او قاملي راغلې ده. په هغوی کې ایماندار، دیانتدار، بې غرضه او بې الایشه کسان پیدا شوي دي، د قام تباهي یې محسوسه کړې ده، د ژوند خواږه یې په ځان حرام کړي دي قام پسې ګرځېدلي دي، قام یې پوهـ کړی او ویښ کړی دی، قاملي یې په کې پیدا کړې ده، اباد

شوي دي.

سید عبدالجبار شاه څه موده حکومت وکړ، څو ورځې وروسته ورپسې دا مشهوره شوه چې قادیانی دی. زه په دې خبره بحث نه کوم چې دی قادیانی و که نه دی که قادیانی و له ړومبي نه به قادیانی و ،هغه وخت یې چې باچا کولو ولې یې ددې خبرې تحقیق نه کولو. حقیقت داو چې هېچا دا ګمان نه کولو چې د سوات دا ریاست به قایم پاتې شي او چې څه وخت ځینو کسانو ته چې دې کار ته یې زړه کېده معلومه شوه چې دا خو قایم پاتې کېدی شي نو د سید عبدالجبار شاه پسې یې دا پراپېګنډه شروع کړه.بله دا چې د سید عبدالجبار شاه حکومت کمزوری و ،د سوال یاري وه واک اختیار ټول د کوهستان ملا و او کوهستان ملا د پېرنګیانو مخالف و نو پېرنګیانو غوښتل چې د سید عبدالجبار شاه په ځای د خپلې طبعې یو داسې سړی دلته کېنوي چې د کوهستان ملا نه واک اختیار ټول خپل کړي چې په دې علاقه کې څوک د پرنګي بر خلاف لاس او پښې ونه خوزولې شي.

په خلکوکې د سید عبدالجبارشاه د مخالفت د زیاتېدو په وجه کوهستان ملا مجبور شُو چې هغه لرې کړي او بل څوک په دې ځای کېنوي نو د باچا ګل صاحب د ترنګزو د حاجي صاحب د مشر زوی دا خواهش او کوشش و چې د سید الجبار شاه په ځای دی د سوات باچا شوی وی او د ده چانس هم زیات و ،کوهستان ملا صاحب نه یې وعده اخیستې وه،دی ببرته مومندو ته په دې غرض لاړو چې څلور پنځه سوه ملاتړ د مومندو نه ځان سره راولي مولوي عبدالعزیز چې د باچا ګل نه ډېر خپه و او ښه ورته معلوم و او د هغه سلوک ورته یا د و دغه وخت د کوهستان ملا صاحب سره مصاحب و او په کوهستان ملا

صاحب يې ډېر اثر و ،بلکې د هغه يو قسم سکتر و او کوهستان ملا صاحب به په هر کار کې د هغه نه مشوره اخيسته نو مولوي عبدالعزيز صاحب کوهستان ملاصاحب په دې خبره رضا کړو چې د باچا ګل د رارسېدو نه يې مخکې د ميانګل عبدالودود د باچايۍ اعلان وکړو چې باچا ګل را ورسېد هر څه تالاوالا وو ،ميانګل عبدالودود باچا شوی و.په دې وختو کې د ازادو قبايلو په باره کې د پېرنګيانو پاليسي بدله شوې وه، هغوی غوښتل چې په هره قبيله يا علاقه کې واړه واړه خانان او نوابان جوړ کړي چې هغوی دا قوم په قبضه کې وساتي او د قبايلو د شورشونو ،بغاوتونو او جنګونو مخه د دې خانانو او نوابانو په ذريعه ونيسي،ځکه چې د خانانو او نوابانو قبضه کول پېرنګيانو ته ډېر اسان و ،هر يو به د بل د وېرې د پرنګي خوشامنده کوله د دې کار دپاره پېرنګيانو د خار خان ته ډېرې روپۍ او وسلې ورکړې چې ناوه ګۍ باندې حمله وکړي وئې نيسي که ناوه ګۍ د خارخان ونيسي نو پيرنګی به دی د دې سيمې نواب تسليم کړي او ډېر جاګير به ورکړي.

پرنګيان په دې پوهېدل چې ناوه ګۍ د دې علاقې د دروازې حيثيت لري د هر چا په لاس کې چې وي قام ورنه رپ وهلی نه شي قام هم په دې خبره پوهېده نو ځکه د قام او د خار د خان په ناوه ګۍ ډېر جنګونه وشول،خو د خار خان د ناوه ګۍ په اخيستو کې کامياب نه شو.دغه شان پرنګيان په اپريدو کې،وزيرو کې،مسعودو کې او بيتنيو کې ډېرې روپۍ خرڅې کړې،خو د خانيو او نوابيو په جوړولو کامياب نه شول.

مياګل ورو ورو ځان مضبوط کړو او کوهستان ملا يې په مخه کړو مولوي عبدالعزيز صاحب خو د ده سره په پاچا کېدو کې ډېر

امداد او احسان کړی و او اوس هم ورسره هر قسم امداد ته تیار و نو دی د ده سره پاتې شوی و ،زه په دغو ورځو کې د مولوي عبدالعزیز صاحب لیدلو ته سیدو له ورغلم یو دوه شپې مې مولوي صاحب سره وکړې د میاګل صاحب په مجلس کې شریک شوم د سوات یوه جرګه هم په دې وخت کې میاګل صاحب ته راغلی وه د هغوی په مجلس کې هم شریک شوم،په خبرو خبرو کې راته معلومه شوه چې دا خلک له خدایه دومره نه وېرېدل لکه څومره د پیرنګي نه ،د پیرنګي نوم به ما اخیسته وېره به په دوی راتلله د دوی په خدای هم دا عقیده نه وه چې ګوندې مونږ به د پرنګي د غلامۍ نه خلاص کړی شي. نن چې تاسو په سیدو کې کومې ابادۍ ګورئ هغه وخت دا ابادۍ نه وې یوه د څټو معمولي کلاګۍ وه، میاګل صاحب، مولوي صاحب او نور ټول د دوی ملګري به په کې اوسېدل او داسې خاص مېلمانه چې به راغلل هغه به هم ورسره پاتې کېدل. زه په هلکوالۍ کې هم سیدو ته تللی وم او یوه شپه مې په کې کړې وه، هغه وخت زما علم کم و او د اسلام په حقیقت پوره نه پوهېدم ،ما به دا ګمان کولو چې زیارتونه د سړي سوالونه قبلوي. زمونږ په خلکو کې دا عقیده وه چې پیر بابا د سړي یو سوال قبلوي نو زه هم په همدې خیال د څو ملګرو سره اول د پیر بابا زیارت ته تللی وم او بیا له هغه ځایه د جواړې په کنډاو(غاښې) سوات ته را اوړېدلي وو.د سوات د باباجي زیارت مو کړی و او شپه مو دلته تېره کړې وه.

د پېرنګیانو مظالم:

دا د پورته ملک حال و د کوز ملک حال دا و چې پیرنګي په خلکو دومره وېره او ترهه راوستې وه چې چا د دوی له وېرې حقه او رښتیا

خبره نه شوه کولی او د حکومت خبره خو پرېږده چې د چا په خیال به پوهشو چې د ده د خپل قام،وطن او اسلام سره مینه ده نو دباوونه به یې پرې شروع کړل او چې په دې به کار ونه شُو نو بیا به یې منصبونه، پیسې او لقبونه ور وړاندې کړل او چې په دې به هم کار ونه شُو نو بیا به یې د جبلخانو تورو تمبو ته واچولو مېچنې به یې پرې اوړولې کولوګان به یې پرې ګرځول داسې ظلمونه به یې پرې کول چې ډېر وحشي قام به یې هم د یو حیوان سره ونه کړي، پاتې خو لا د تمدن مدعي د یو انسان سره.دا پراپېګنډه شوې ده چې انګرېز انصاف دار و.منم چې انصاف دار و،خو په داسې مسئلو کې چې کوم ځای کې به د ده خپل مفاد نه وو،کله چې به د ده خپل سیاسي غرض و نو بیا د انصاف سوال نه پیدا کېده.ولې په سیاسي معاملو کې یې بیا انصاف نه پېژندو او بیا هر ظالم چې تاسو پېژنئ د هغه نه زیات ظالم و،د پېرنګیانو مخبران به ملک کې خواره وو،د کور، کلي، حجرې، جومات، وړه، غټه خبره به یې پولیس ته رسوله او پولیس ته ټول اختیار او پوره واک حاصل و چې په هر چا به یې چې ګوته کېښوده چې دا غل دی هغه به غل و،بیا یې پوښتنه نه وه او پولیسان هم د جهان بد دیانته وو،خصوصاً د پنجاب پولیس خو د پرنګي د خوشحالولو دپاره د خدای په مخلوق او مسلمانانو داسې شندې کړې چې هېڅېرې به چا کړې نه وي.

خانانو،ملکانو او ملایانو به ځای په ځای جرګې کولې چا به له وېرې چا به د پیسو په تمه چا به د نوکرۍ دپاره د پېرنګیانو تعریفونه کول،ملاګانې یې ټرلې وې،برتې به یې ورته کولې او ویل به یې چې

خدای پاک ویلي دي چې «د خدای اطاعت کوئ، د پیغمبر اطاعت کوئ او د اولوالامر اطاعت کوئ» او پرنګی خو زمونږ اولوالامر دی اطاعت یې واجب دی. حالانکه د قران ایات کې د اولوالامر سره لفظ(منکم) راغلی دی، یعنې چې اولوالامر دې د ستاسو نه وي نو دا به دې ملیانو نه ویل او په دې طریقه یې د پرنګي د اطاعت د پاره قراني جواز پیدا کولو. خدای پاک په قران کې د بني اسرائیلود عالمانو ذکر کوي چې هغوی به د لږو پیسو دپاره او خپلو خواهشاتو د پوره کېدو دپاره د توراة او زبور په ایاتونو کې تحریفونه او تاویلونه کول هر مذهب او مسلک چې د خودغرضو او چالاکو خلکو په لاس ورشي بیا په کې هغه اولنی انقلابیت او روح پاتې نه شي، بیا د سرمایه دارو مذهب ترې جوړ شي او تش کالبوت شي.

زمونږ په علاقه کې په دې کار کې زیاته برخه د عمرزو سعدالله خان اخیستې وه، یو خو خان و او بل د پېرنګیانو نوکر هم و، هغه به وخت په وخت ډوډۍ وکړه خانان، ملایان او شاعران به یې را غونډ کړل او د پرنګي د خوشحالولو دپاره به یې جلسې جوړولې او د پرنګي تعریفونه به یې په کې کول او خلک به یې د پرنګي سره د تعاون دپاره اماده کول یوه ورځ حجره کې ناست وم، د مولانا ابوالکلام «البلاغ» اخبار مې لوسته خبر شوم چې نن بیا په عمرزو کې جلسه ده، مولانا پخپل اخبار کې د دې جلسو متعلق ډېر ښه مضمون لیکلی و نو په زړه کې مې تېره شوه چې ورځم او په دې جلسه کې خلکو ته دا مضمون اوروم خو دا همت او جرات مې ونه کړی شُو.

عجیبه خو لا داوه چې د ازاد سرحد ملایانو او زبرګانو به ویل چې د پرنګي خلاف جهاد فرض دی او د داخل ملایانو او زبرګانو به ویل د پرنګي مرسته او اطاعت فرض دی. لکه د قسطنطنې او مدینې د ملایانو په شان یوې ډلې به یو قسم فتوه ورکوله او هغې بلې به د هغې مخالفه فتوه ورکوله. د یوې موضوع په باره کې په یوه مذهب کې دوه قسمه خبرې نه وې، خو حقیقت دا دی چې نن په مذهب هم سرمایه دارو د خپلې سرمائې په زور قبضه کړې ده، هغه د خدای ریښتینی مذهب پاتې نه دی.

ریښتینی خدایي مذهب خو د مخلوق خدمت دی، مینه ده، محبت دی، انصاف دی، عدالت دی، بردباري او ایمانداري ده. په هغې کې د خدای د مخلوق ګټه او فایده ده. دا نن چې تاسو څه څه وینئ دا سرمایه دارو د خپلو غرضونو د پوره کولو دپاره د مذهب په نوم یوه لوبه جوړه کړې ده. دا ننني مذهب خو د څو کسو د عیش عشرت دپاره دی. د خدای د مخلوق د ارام دپاره نه دی چې مذهب د خودغرضو کسانو په لاسو ورشي دا سې حال شي. حقیقت دا دی چې دا ټول اسماني مذاهب حق دي او قران خو دا وایي چې د متقي او پرهیزګارو خلکو به په دې قران هم عقیده وي او چې د دې نه مخکې کوم کتابونه د خدای له طرفه راغلي دي په هغه به یې هم عقیده وي نو مونږ نه پوهېږو چې په دنیا کې د مذهب په نامه دا جګړې او جنګونه ولې او څنګه پیدا شوي دي؟

❋ ❋ ❋

رولټ اپکټ او مونږ وبا(د ډومبي ټبر وفات)
رولټ اپکټ، زمونږ جلسې، زما وډومبۍ
ګرفتاري، زما بابا او نور کليوال جېلخانه کې،
د جېلخانې حالت، د قيد نه خلاصون
بيا ګرفتاري او دويم واده

د يورپ جنګ چې ونښت نو زما په زړه کې دا خيال پيدا شُو چې سړی کابل ته لاړ شي او د افغانستان د حکومت په امداد د پېرنګيانو خلاف جدوجهد شروع کړي. دا د امير حبيب الله خان زمانه وه او د افغانستان په باره کې زما هغه وخت دا عقيده وه چې دا يو ازاد او زورور حکومت دی، که چيرې وغواړي نو د پېرنګيانو خلاف زمونږ ډېره مرسته کولی شي. د دې دپاره مې دا فېصله وکړه چې د سوداګرۍ په بهانه افغانستان ته ځم. ما دا تجويز خپل پلار ته وړاندې کړو، هغه را سره ومنلو خو مور مې مخالفت وکړو، خو اخر مې هغه هم راضي کړه، بابا راسره د روپو وعده هم وکړه. زمونږ د کلي زما يو اشنا جمعدار عجب الله خان چې ډېر هوښيار او جهان ديده سړی و، د پېرنګيانو په انټيليجنس ډېپارټمنټ کې هم پاتې شوی و، او دغه ملکونه يې ليدلي وو، دی مې د ځان سره ملګری کړو او د راهداری دپاره مو حکومت ته درخواست وکړو خو حکومت راهداري را نه کړه او دا کار پاتې شُو.

جنګ څلور کاله پس ختم شُو په دې دوران کې به کله نا کله د

پېرنګيانو او ازادو قبايلو ترمينځ جنګونه کېدل خو د ټولو قبايلو په يوه سلا او په منظمه طريقه به نه وو نو ځکه پرنګي ته څه نقصان نه رسېده چې مومندو به په پرنګي حمله وکړه وزير، مسعود او اپريدي به په ځای ناست وو او که د اپريدو او انګرېز جنګ به و، مومند، وزير اومسعود به خبر نه وو او که د وزيرو به ورسره جنګ و، مسعود به چې د وزيرو سره په يوه علاقه کې ژوند تېروي جنګ ته تيار نه و، مومند او اپريدي، خو لا په ځای پرېږده هر يو به ويل چې دا د هغه جنګ دی مونږ يې څه کوو په کار داوو چې ټول قبايل په يو تحريک کې تنظيم شوي وی. ښه تربيه ورکړشوې وی، او ټول يو ځل را پورته شوي وی. نو که پېرنګيانو د دوی د مقابلې دپاره ډېر طاقت دلته په کار اچولی وی د ترکو او جرمن مقابله ورته سختېده او که ډېر طاقت يې د ترکو او جرمن مقابلې ته متوجه کولی نو دلته به دوی ډېره کاميابي حاصله کړې وی، خو جهاني جنګ د پرنګي په فتح او د ترکو او جرمن په ماتې تمام شُو.

وبا، د ړومبي ټبر مرګ:

د جنګ په وجه په دنيا کې سخته وبا راغله، په جنګ کې دومره کسان نه وو مړه شوي لکه په دې وبا کې چې مړه شول. په هندوستان کې هم دې وبا ډېر خلک ووژل، پښتانه هم ډېر په کې مړه شول. دا داسې عجيبه وبا وه چې اکثر به يې ځوانان، جينکې او هلکان وهل او مړه کول، او چې يو کورته به يو ځل ننوته بيا به يې يو هم نه پرېښوده. داسې پېښه شوې ده چې په کور کې يو کس هم نه دی پاتې شوی او د کور دروازې پورې شوې دي. په وړوکو وړوکو کلو کې به مړي همداسې پراته وو، د ښخولو يې څوک نه وو، په دې مرض د

ټولو نه اول زه پرېوتی وم، خو هسې خدای جوړ کړم څکه چې په دې مرض هغه وخت څوک پوهېدل نه او نه د حکومت له طرف نه د ډاکټر،دوا او درمل انتظام و. زما نه وروسته غني چې د پنځو کالو و، ناروغه شُو،غني ډېر ښکلی و. د مور يې ورسره ډېره مينه وه ډېر به يې ورته ژړل ما به منع کوله او د صبر تلقين به مې ورته کولو،خو د هغې زړه به نه صبرېدو. يوه ورځ د غني رنځوري سخته شوه مور يې ورته د کټ سرته ناسته وه. د ده سر يې په غېږ کې اېښی و، ما د مانبام لمونځ کړی و، په مصلې ناست وم دعا مې کوله غني ته مې کتل چې بې هوشه پروت دی چې ناڅاپه يې مور پاڅېده د زوی سر يې د خپل ورانه نه په بالښت کېښوده او د زوی له کټه چاپېره وګرځېده او سرته يې ودرېده او لاسونه يې په دعا پورته کړل په ژړا يې وويل چې اې خدايه د ده مرض په ما کېږدې او دې ماشوم ته شفا ورکړې. د خدای يو عجيبه حکمت و، په سبا له دا ناجوړه شوه د دې مرض ورځ په ورځ زياتېدو او د غني مرض به ورځ په ورځ کمېدو غني جوړ شُو او مور يې ځوانيمرګه شوه، ماشومان يې راته پاتې شول. دغه وخت غني د پينځو کالو، ولي د دريو کالو او خور يې د يو کال وه.

په کلو کې دومره مړي کېدل چې خلک يې ښخولو ته نه رسېدل. مونږ به د سهار نه د قبرونو په کنستلو لاس پورې کړ تر مانبامه به لګيا وو،کله به په مشکله پوره شُو او کله به يو نيم کم شُو د ډېرو به د کفن درک هم نه و. د داسې مړو دپاره مونږ يو فنډ جوړ کړو. بې کفنو مړو ته مو د دې فنډ نه کفن ورکولو او په دغسې حالت کې به هم ځينې کسان راغلل په دروغو به يې رانه کفن يوړو.

ځينو چالاکو به وژړل او مونږ ته به يې دوکه راکوله،اخر مونږ

داسې انتظام وکړو چې کفن به مو د خپل سړي په لاس لېږلو چې مړی به يې وليدو نو کفن به يې ورکړلو که نه ببرته به يې راوړلو. د دارو درملو مو هم څه انتظام کړی و، په اول کې خو يې چا ته دارو معلوم نه و، خو وروسته چې مرض اوږد شو ډاکټرانو او حکيمانو ورته دارو را پيدا کړل، هغه به مو جوړول او مريضانو له مو ورکول.

دا يو ډېر لوی افت و چې زمونږ په قام رانازل شُو او په داسې وخت کې چې نه په قام کې احساس او نه اتفاق و چې د دې مصيبت مخه يې په اتفاق سره نيولې وی او نه مو کوم خواخوږی حکومت و چې زمونږ غم يې خوړلی وی او د دې افت نه يې بچ کړي وی. په جنګ کې هم زمونږ د ملک خلک د نورو ملکونو د خلکو نه زيات مړه شول او په مرض کې هم، جنګ د چا و او مړه په کې څوک شول؟ ګټه او بيلات د بل چا و او جنګېدلو مونږ. زه خو وايم چې مونږ اجرتي قاتلان وو، د پيسو دپاره د خلکو مرګ پسې تللي وو، د خپل ملک د ازادۍ او خپل عزت دپاره را کې دا احساس نه و چې د پرنګي سره جنګېدلي وی، يا کم از کم پخپل کور کې ناست وی. پرنګي مو يوازې ترکو او جرمن ته پرېښی وی. مونږ جرمن خو پرېږده د مسلمان ترک سره د پرنګي په ډډه او طرفداری وجنګېدو او جنګ مو ورته وګټلو د دې ګټې په پاداش کې مونږ ته پېرنګيانو «رولټ بِل» چې يو ظالمانه او ناروا قانون و، راکړو د خدای د طرف نه دا مصيبت نازل شو.

رولټ ايکټ:

ګاندهي جي چې د پېرنګيانو د دې وعدې په مقابل کې چې که پرنګيان جنګ وګټي. مونږ ته به يو سيلف ګورنمنټ راکړي په جنګ کې د پېرنګيانو ډېر امداد وکړو، خو پېرنګيانو چې فتح وکړه وعدې

خو پرېږده د «رولټ اېکټ» ۱۹۱۹ء د نافذ کولو اراده يې وکړه نو مهاتما ګاندهي ډېر مايوسه شُو او د «رولټ اېکټ» خلاف يې اواز وچت کړو. مهاتما ګاندهي خو لا پرېږده چې د پېرنګيانو ملګرو هندوستانيانو هم د دې قانون خلاف چغې پورته کړې. په ټول هندوستان کې د دې تور قانون په خلاف زبردست ايجي ټېشن (تحريک) شروع شُو، لوئې لوئې جلسي جلوسونه به کېدل، درنې درنې مظاهرې وشوې، ډېر ستېشنونه او سرکاري ځايونه په کې وسوزېدل. پېرنګيانو هم اسره ونه کړه خلک يې په ګولو وويشتل په جېلخانو کې يې واچول ډېر سپک او ذليل يې کړل. تر دې وخته زمونږ په علاقه کې سياسي تحريکونه جلسې او جلوسونه نه وو او نه پرې څوک پوهېدل د تعليم دپاره د مدرسو جوړولو تحريک موجود و، هغه هم د جنګ په وخت کې پېرنګيانو بند کړی و.

يوه شپه کور ناست وم ډوډۍ مو خوړله چې د ډول اواز مې تر غوږ شُو چې غوږ مو ورته کېښود ډندورچي ورسره ډنډوره غږوله چې سبا له به د «رولټ اېکټ» برخلاف د حاجي صاحب په جومات (عيدګاه) کې جلسه وي. په دې پوهه نه شوم چې د جلسې انتظام چا کړی دی. چې سبا شو چای مو وڅکله، د حاجي صاحب جومات ته روان شُو، د جلسې نوم د کلي خلکو نه و اورېدلی دا ورته يو عجيبه څيز ښکارېدو، ډېر خلک ورته روان وو، د تحقيق نه راته معلومه شوه چې د جلسې اعلان زمونږ د کلي يو خان چې نوم يې محمد اکرم خان و کړی دی. دا راته هم معلومه شوه چې د جلسې د اعلان په وخت کې د پوليس يو افسر راغلی و، د خان او افسر په مينځ کې څه ګفتګو او کشمکش شوی و، خان د هغه له ضده د جلسې اعلان کړی دی، د قدرت کارونه هم د حکمت نه خالي نه وي. چرته دا خان او چرته د

جلسې اعلان، د جلسې په ورځ مونږ اولیدل چې دغه اکرم خان پخپله جلسې له رانغی. وروسته معلومه شوه چې د جلسې په وخت کې هغه د مردان د اسسټنټ کمشنر ګریفټ صاحب سره و. د کلي اکثر لوی خانان او غټ غټ ملایان راغلي وو. زه پاڅېدم او خلکو ته مې وویل چې دغه شان جلسو کې د صدارت ضرورت وي، یو مشر سړی د دې جلسې صدر مقررول په کار دي، خلکو ووې چې ته صدر شوې، ما ووې چې یو مشر سړی به صدر کړو خو دوی ټینګ شو، زه یې صدر کړم. عام خلک خو د صدر په معنې نه پوهېدل هغوی چې د جلسې نه ستا نه شول دا یې خوره کړه چې ګوندې زه د پښتنو باچا شوم، مونږ خو دغه وخت په تقریرونو نه پوهېدلو خو چې د اخبارونو نه مو څه لږ ډېر زده کړي وو، هغه مو خلکو ته وویل په اخر کې یو بل خان تجویز وړاندې کړو چې دا خو زمونږ د کلي جلسه ده، بله هفته به بیا دلته د دې ټولې علاقې جلسه وې، خلک خبر کړئ چې په ګڼ شمېر کې راشي. د تقریرونو په لحاظ خو دا جلسه جلسه نه وه مګر د اثر په لحاظ یې په خلکو کې ډېر جوش و خروش مینه او جذبه پیدا کړه.

زمونږ جلسې:

د راتلونکې جلسې د انتظام دپاره خلکو ملا وټرله، زه پخپله هم په اس سور شوم او د دواوې او هشنغر کلي مې وکتل، د جلسې د جوړولو له پاره دولت پورې له ورغلم. دا د دواوې مشهور کلی دی، هغه کې مې د دغه کلي لوی خان ولیده، ده وعده وکړه چې جلسې له به درځم په دولت پوره کې ده راته یوه ډېره عجیبه خبره وکړه. وې چې یو سړي کره سمساره عادته شوې وه، د دوی پې به یې څښلې، بنځې ده ته ووې چې دې سمسارې خو ډېر ورانی را اخیستی دی، څه ورسره

وکړم؟ دی پخپله سمساري وهرولی و ورته يې وويل چې ښځې دا خو زبرګه ده هېڅ ورته مه وايه. ښځه په پيو مَينه وې يوه ورځ دې سمساري پې په کټوې کې څښلې د ښځې صبر نه شو په سوباړي يې ووهله او مړه شوه. دې ښځې فکر وکړو چې دا خو مې د خاوند زبرګه وه اوس به ماسره څه کوي چې خاوند يې راغی نو ورته يې ووې چې زما د لاسه نن ډېره غلطي شوې ده ستا نه د هغې معافي غواړم،خاوند ورته ووې چې ووايه، دې ورته ووې چې هغه زبرګه زما دلاسه مړه شوې ده وې کومه ده؟

دې ورته وښودله،ده پرې راباندې کړل. مړه سمساره يې ټوټې ټوټې کړه او ښځې ته يې ووې چې زبرګه مرګه نه وه، خو زه ترې يرېدم.دې وخت کې په هر چا کې قومي جذبه پېدا شوې وه،دا سرکاري جرګه نشين خان و، خو د پرنګي نه يې نفرت پيدا شوی و.

خانانو او غريبانو ټولو له مو په جلسه کې د ګډون بلنه ورکړه،خلکو په خوشالۍ ومنله. د جلسې په ورځ د يو لک نه زيات خلک را ټول شوي وو.په زرګونو ښځو د جلسې د خلکو دپاره په منګو کې د سيند نه اوبه را چلولې.د جلسې په دوران کې د حکومت له طرفه ميا اکبر شاه کاکا خپل ما پسې راغی او ويل يې چې چيف کمشنر وايي چې په صوبه سرحد کوم قانون حاوي دی دا خو د «رولټ ايکټ» پلار دی،دا خو د«رولټ ايکټ» نه زيات ظالمانه دی دوی له په کار دي چې د دې قانون په خلاف د حکومت غوږونو ته خپل اواز ورسوي. د« رولټ ايکټ» تاو دوی ته نه رسي او بله دا چې هندوستان د دوی سره د دې قانون په لرې کولو کې کوم امداد کړی دی؟ چې دوی يې ورسره کوي.زه د دوی سره وعده کوم چې په دې قانون له نوي سره غور وکړم او چې دوی څه وايي هغسې به وکړم. ما

ورته ووې چې میا صاحب زه منم چې هندوستان زمونږ مرسته نه ده کړې دا د هغوی انساني فرض و، خپل انساني فرض یې ادا نه کړل. زمونږ هم دا انساني فرض دي چې د رولټ ایکټ خلاف ورسره خپل اواز ملګری کړو. هر سړی پخپل عمل پرې دی. میا صاحب پوهـ شو چې دی زما په دام کې نه ښلي نو بیا یې ووې که ته اجازه راکوې زه به هم دې خلکو ته څو خبرې وکړم. ما وې وکړه. د هغه په تقریر کې د خولې نه دا وخته چې حکومت زمونږ مور او پلار دي. دا په خلکو بده ولګېده چغې یې پرې جوړې کړې چې میا کېنه حکومت که ستا مور وي او که ستا پلار وي، وي به. زمونږ هېڅ هم نه دی. ما چې خلکو ته وکتل په خلکو کې پوره جذبه وه او میا صاحب ته په قهر وو. ما میا صاحب کېنولو او پخپله ورسره شوم د جلسې نه مې بهر وښکو ځکه که زه نه وی یا ما د خلکو نه مخکې د عدم تشدد وعده نه وی اخیستې، خدای خبر چې د میا غریب به څه حال شوی وی؟. زه یوه خوا د خلکو جذبې ته حیران وم او بله خوا د میاګانو انګرېز پرستی ته. د دې جلسې صدارت هم خلکو ماته راکړو، مونږ د تقریرونو په چل نه پوهېدو اکثر به مو تقریر ولیکه او د کاغذ له مخه به موخلکو ته اورولو. عباس خان دې خدای وبخښي زما ډېر دوست و، هغه له مې لیکلی تقریر ورکړی و چې د هغه وار راغی او پاڅېده ټول رپېدو. وې ویل دا تور قانون بیا یې ووې دا تور قانون څو کرته یې همدا تور قانون تور قانون ووې ما ورته د لاندې نه ووې چې وړاندې ووایه. دی ټول رپېده راته یې وویل چې په سترګو مې تیاره ده وړاندې نه وینم د دې نه یې زیات څه ونه ویلی شو اخر کېناست. دا زمونږ د تقریرونو حال و، خو سره د دې هم جلسه بالکل کامیابه وه قراردادونه مو پاس کړل، اخبارونو او حکومت له مو ولېږل.

په خلکو کې یوه عجیبه مینه او جوش و، بیا خاص زمونږ د کلي د نرو او ښځو خو لا بل حال و. په سوونو ښځې زمونږ د کلي راغلې وې ګرمي وه سیند ته به تللې او خلکو ته به یې د څکلو اوبه راوړې. زمونږ د کلي دوه کسه دې جلسې ته نه وو راغلي یو خان بهادر محمد عمر خان او بل هغه خان چا چې د اولې جلسې دپاره ډنډورې وهلې یعنې محمد اکرم خان هغه د جلسې په ځای مردان ته ګریفټ پیرنګي ته تللی و. ګریفټ د مردان اسسټنټ کمشنر و د دوی اشنا و، په دې ورځ یې هم دا خیال و چې په حکومت به زمونږ مخ وشي، خو نه یې په حکومت مخ وشو او نه یې په قام کې مخ پاتې شو. دوی په ګریفټ صاحب ډاډه وو خو د قدرت کار بېل وي. ګریفټ د دوی په ښه رانغی او دوی هم مونږ سره ګرفتار شول. مونږ تر اخره هم په دې پوهـ نه شو چې اکرم خان د رولټ ایکټ خلاف دا اعلان ولې کړی و، خوخلکو به دا ویل چې ده غوښتل خپل تر بوران، خانان، د پېرنګیانو په ضد راولي او پرنګیان هغوی برباد کړي، خو دی په کې پخپله ونښت.

د اتمانزو دې جلسې په پښتنو کې اورولګولو او ښه جوش او خروش یې پیدا کړو. بله جلسه په تا کال کې د ارباب رضا خان له طرفه مقرره شوه، ټوله علاقه یې خبره کړې وه مونږ ته یې هم بلنه راکړې وه، د جلسې په ورځ سهار وختي مونږ ور روان شو چې د سر دریاب د پله نه پورې وتو «عاشق» د پېښور د ښار مېوه فروش په ټانګه کې سور مخې ته راغی اشاره یې وکړه ټانګې مو ودرولې را کوز شو زه عباس خان، بابې جان او احمد استاد یې بېل کړو. او راته یې ووې چې د افغانستان او پېرنګیانو جنګ شروع شو، بېګا په ټول ملک کې د مارشل لاء اعلان شوی دی.

د تاکال جلسه بنده شوه او د افغانستان له طرفه څه کاغذونه ما

راوړي دي دا واخلئ او په ملک کې يې ووېشئ. کاغذونه يې زمونږ ملګروله را کړل او دی ببرته ښار ته ستون شو او مونږ ببرته کلي ته راغلو.

په دې ورځو کې قاضي شاکرالله د پېرنګيانو له خوا مقرر شوی و چې زمونږ د علاقې دوره وکړي او دا معلومه کړي چې څوک د پېرنګيانو په خلاف او څوک يې په حق کې دي نو دی به ګرځېدو او حجرو، جوماتونو کې به يې د پېرنګيانو په خلاف سخت سخت تقريرونه کول. يوه ورځ زمونږ په حجره کې يې مونږ ته دا قصه کوله چې زه د جنګ په ورځو کې پېرنګيانو عربو ته د مخبرۍ دپاره لېږلی وم، هلته يې په يو جنګي سمندري جهاز کې د يو جرنيل سره ولګولم. د درياب په غاړه د عربو يو کلی و، مونږ يو پيرنګی د سفير په توګه ور ولېږلو هغوی دا پيرنګی مړ کړو چې د هغه د مرګ خبر راغی نو جهاز ته حکم وشو چې په کلي ګوله باري وکړي نو چې هغه کلی يې په ګوله باري. د خاورې سره خاورې کړو بيا فوځونو ته حکم وشو چې لاړ شئ وګورئ چې څوک نر يا ښځه خو ژوندي پاتې شوي نه دي، که پاتې وي مړه يې کړئ. زه هم ورسره لاړم چې کلي ته ورسېدم څه ګورم چې يوه ښځه شهيده شوې ده او وړوکی ماشوم يې په تي بوخت دی او روي يې. په ما د دې ماشوم او مور حالت ډېر اثر وکړو چې څه وخت جهاز ته واپس راغلو نو ما د خپل افسر سره خبره کول غوښتل خو هغه دومره په غصه و چې زما شکل ليدل پرې ښه نه لګېدو راته يې ووې چې د مخې نه مې لرې کېږه نو هغه وخت ما په زړه کې دا خبره محسوسه کړه چې د يو پرنګي دپاره يې دا دومره مسلمانان د خدای مخلوق تباه کړو او لا زړه يې سوړ نه دی نو د ځان سره مې فيصله وکړه چې نوره د دوی نوکري نه کوم اول کافر وم، د دې پېښې نه

وروسته مسلمان شوم. دغه شان قاضي صاحب د ټول هشنغر دوره وکړه. د هشنغر خانان، ملایان او عوام ټول دانګریز مخالف وو، قاضي صاحب د ټولو حالات معلوم کړل. یو زمونږ د کلي د محمد عمر خان په باره کې یې سر کارته لیکلي وو چې په ټوله علاقه کې د ده په شان ستاسو بل وفادار نشته. د دې رپوټ په وجه د محمد عمر خان د سرکار په کور کې لویه ترقي وشوه او ډېر اختیارات یې ورکړل او خان بهادر یې کړو.

د مارشل لاء په وجه زمونږ په خلکو ډېره وېره او هیبت راغی، ځکه چې د اخبارونو په ذریعه به د هندوستان او پنجاب د حالاتو نه خبرېدل چې پېرنګیانو په خلکو څومره ظلم او زور را اخیستی دی. په ټولو کې مونږ ډېر ناکراره وو. هره ورځ به اوازه شوه چې بېګاله به فوځ راځي او د کلي نه به چاپېرېږي. د دې ګونګوسې په اورېدو به زمونږ د کلي نر او ښځې په لړزان شوې او یوه هله ګوله به جوړه شوه، څوک به په کوټو کې ویښ ناست وو، څوک به د کلي نه تښتېدل څوک به په حجرو کې را جمع شول. زه پخپله هم د ګرفتارۍ په وجه به پخپل کور او حجره کې کښناستی نه شوم. په کلي کې به ګرځېدم خلکو ته به مې ډاډګېرنه ورکوله. یوه شپه ډېره ګرمه اوازه وه چې نن به فوځونه خامخا راځي چې یو سړي خبر کړم چې ملک سلطان محمد خان سره د سړو په سرک کې مورچه نیولې ده. او وائې چې د پرنګي نه مونږ هسې هم نه خلاصېږو، یو ځلې مرګ دی زه خو ورسره مقابله کوم. زه په منډه ورغلم چې ګورم ملک صاحب ولاړ دی کرچ یې اچولي دي نوکران یې مورچه کړي دي. دی ورته شابسی ورکوي. ما پرې د لرې نه اواز وکړو چې ملک صاحب څه کوې؟ جواب یې راکړو چې نن ورسره معلوموم. ما ترې پوښتنه وکړه چې ټوپک درسره دي؟، ووې چې

پنځه ټوپکه، ما تري بيا پوښتنه وکړه چې څومره کارتوس درسره دي؟ ده وويل چې شل پنځه ويشت داني به وي ما ورته ووې چې دا دومره کارتوس خو د هغو په يو ټوپک کې وي نو څرنګې په پنځو ټوپکو او شلو کارتوسو د پرنګي مقابله کوې؟ د دې خبرې په اوربدو خو يوه شيبه چپ شو بيا يې نوکرانو ته ووې چې د دوی سره نه کښږي زما اسپه زين کړئ! په اس سور شو او شپه په شپه ازادې علاقې ته لاړو دغه شان زمونږ د کلي ډېر کسانو ځانونه په څنګ کړل.

زما ګرفتاري:

زه ميرې ته لاړم زمونږ زميندار و عبيدالله کاکا يې نوم و. په بله شپه مې هغه د ځان سره کړو او کچې کوپر ته لاړو هلته زمونږ پخواني زميندار اوسېدل دا د اېجنسۍ علاقه وه زمونږ د کلي يو مفرور مرتضی خان هم دلته اوسېده. هغه مو وليده را سره شو. سپنځړو ته روان شو، د هرې چند د نهر په غاړه د باډر پوليس تانه وه چې ورنزدې شو سپاهيانو را باندې اواز وکړو چې ودرېږئ تاسو څوک ی؟ مونږ سره بې لايسنسه وسله هم وه په ما وېره راغله خو مرتضی خان ورسره بلد وو، وړاندې شو ورته يې وويل چې خپل يُو، د هغه د پېژندګلوي په وجه يې مونږ ته د تللو اجازه راکړه. مونږ چې د سپنځړو لارې ته برابر شو او مرتضی خان دوی رانه ببرته ستانه شول او مونږ سپنځړو ته لاړو باباجي خبر شو زمونږ ليدلو له راغی او زمونږ يې ډېر قدر او عزت وکړو. شپه مو په سپنځړو کې تېره کړه سبا د افغانستان په نيت روان شو خلکو دا رايه راکړه چې ستاسو دپاره د پرانګ غر لاره ښه ده، د سيند نه به په زانګو پورې وځئ. او د باجوړ په لاره به نېغ جلال اباد ته لاړشئ، خو زه د زانګو نه وېرېدم ولې چې زما بدن ډېر درونده

و، زما سره دا وېره وه چې د زانګو پرې را باندې ونه شلېږي، او په سيند کې ونه لوېږم. په دې لاره زما د تلو اراده نه وه، خو ملګرو مجبور کړم اومونږ پرانګ غره ته روان شو چې په غره مو د ختلو شروع وکړه، د سمې خلک د غره د مزل نه دي او زه خو د نورو ملګرو نه زيات بې خونده وم چې څه لږ مزل مو وکړو نو ستړی شوم. مونږ ته يو سړي د بوچو لار هم ښودلې وه دا لار لږه اوږده وه، خو اواره وه او په سيند هم په ګودر پورې وتل وو نو ما ملګرو ته په دې لارې د تللو تجويز پيش کړو، بېرته را وګرځېدو او بوچو ته روان شو ناوخته بوچو ته ورسېدو د اکرم خان نومي ملک حجرې ته لاړو اکرم خان ډېر ښه سړی و، زمونږ يې ډېر دارمدار وکړو، شپه مو په ارام تېره کړه سهار مو چې چای وڅښکله په روانېدو کې وو چې ګورو بابا مې را ورسېد راته يې ووې چې بچيه بل ملک ته مه ځه زه ډېټې کمشنر تا پسې رالېږلی يم، هغه وايي چې ده بې له جلسې نه بل څه نه دي کړي او جلسه خو څه جرم نه دی، مونږ ورته هېڅ نه وايو، ما ورته وويل چې بابا مارشل لاء ده، يو خو پرنګيان هسې هم معمولي معاملو کې انصاف نه لري او بيا چې د هغوی برخلاف کار وشي او مارشل لاء هم وي نو د دوی نه د انصاف څه تمه کېدی شي؟ او نه يې په وعدو باور کول په کار دي. ليکن بابا مې د تللو اجازت را نه کړو، د هغه د پرنګي په ژبه باور و، دی پخپله يو ژبې سړی و، دی د پرنګي په فريب او چل ول کله پوهېده ماته يې ووې چې نه ما سره چې پرنګي کوم لوظ کړی دی، هغه به هېڅرې مات نه کړي. زه يې مجبور کړم او بېرته يې کلي ته را ستون کړم. چې ما مندنارې ته را ورسېدو زه يې دلته پرېښودم. او دی اتمانزو ته لاړ. زما په زړه کې وېره وه او دا باور مې نه و چې ګوندې پرنګيان به ما پرېږدي نو زه به ټوله ورځ په مقبره

کې پټېدم. د مامندنارۍ سره نزدې یوه لویه مقبره وه او د شپې به کورته را تللم. زه د پېرنګیانو نه پټ نه وم او نه هغوی زما نه بې خبره وو، بابا مې پخپله زما د راتګ نه خبر کړي وو. یوه ورځ زه د غرمې ډوډۍ له کور ته راغلی وم، په حجره کې ناست وم چې تانه دار سره د یولوی ګارډ راغی او زه یې ونیولم. زما د نیولو خبر د بجلۍ په شان ټوله علاقه کې خور شو، څوک چې خبربدل مامندنارۍ ته به راتلل خپل خپلوان مې مونږ کره را جمع شوي وو. ژړا انګولا یې جوړه کړې وه، د مور مې ډېر حالت خراب و، تانه دار ښه سړی و، ماته یې کورته د تللو اجازت راکړو مور مې بابا ته ښېرې کولې چې که تا دی نه وی را ستون کړی ولې به ګرفتارېده. ما مې مورته ډېره تسلي ورکړه، خو هغې په چغو چغو ژړل. د ځینو کسانو دا نظریه وه چې ته وتښته مونږ به د پولیس سره تر هغه وخته پورې مقابله کوو، تر څو چې ته د دوی له علاقې نه نه یې وتلی. لیکن دوی څه خبر وو چې مارشل لاء ده او ما هم د خپل ځان د بچ کولو دپاره نور خلک په مصیبت کې نه اچول.

مور را تر غاړه وته، ښکل یې کړم او راته یې ووې بچیه په خدای مې سپارلی یې. زه د مور نه را رخصت شوم بهر راته تانه دار منتظر و، د خانمایي تانې ته یې بوتللم او له هغه ځایه یې مردان ته بوتللم د رسېدو سره یې پولیس کپتان ته مخکې کړم. ما سره یو تانه دار او بل کمیدان و، دواړه په وردۍ کې وو، او بوټان یې په پښو وو، څه وخت چې دوی زما سره پرنګې ته ورننوتل بوټان یې وایستل ما ته دوی په دې کار ډېر سپک ښکاره شول، د هغې نه پس یې زه جبل ته بوتلم چې زولنې یې راته اچولې، زما په پښو کې تنګې وې، ځکه چې زما باډۍ ډېره مضبوطه وه، پنډۍ مې غټې وې، هر څومره زولنې چې یې راوړې زما په پښو کې رانغلې اخر یې په زور یوه جوړه زما په پښو

کې واچولې، ډېرې تنګې وې څرمن پورې کلکې ونښتې. لږ شېبه وروسته يې زه د جېلخانې نه را وايستم هتکړی يې هم راته ولګولې په موټر کې يې کېنولم دوه پرنګيان، يو د پوليس افسر او يو ملکي افسر را سره شول د مردان نه يې پېښور ته روان کړم. هغه وخت ما دا خبره محسوسه کړه چې د مارشل لاء په وخت کې چې حکومت څوک وغواړي نو هغه ته ځان ورکول په کار نه دي، ځان سپارل غلطي ده، زه پخپل راتګ پښېمانه او ستومانه وم، خو څه فايده؟ چې نښار ته ورسېدو نبغ يې د پوليس کپتان بنګلې ته بوتللم د موټر نه يې کوز کړم او کې يې نولم پوليس را نه چاپېر وو، لږ ساعت وروسته زمونږ د کلي يو هلک چې د ټېلېفون تار يې پرې کړی و او دوه کاله قيد و، هغه يې د کپتان بنګلې ته د ننه کړو، بهر ته يې را ووېست او واپس يې بوتللو بيا يې زه بنګلې ته ننه اېستم چې ګورم لس،دولس پرنګيان را غونډ شوي دي.

زه يې هغوی ته مخکې کړم د ورمخکې کېدو سره را باندې يو پرنګي سوال وکړو چې تا د سرکار برخلاف بغاوت کړی دی. ما ورته ووې چې نه ما هېڅ بغاوت نه دی کړی، بل راته ووې چې ولې تا د سرکار برخلاف جلسې کړې نه دي؟ ما ورته ووې چې په جلسو کې مونږ د بغاوت هېڅ قسم خبرې نه دي کړې، بلکې مونږ سرکار ته خواست کړی دی چې دا قانون دې په مونږ نه جاري کېږي. بل ووې چې ولې ته د سرکار برخلاف په خلکو کې ګرځېدلی نه يې؟ او خلک دې د سرکار برخلاف اوچت کړي نه دي څه؟ ما ورته ووې چې زه خو اکثر په خانانو ګرځېدلی يم او خانان خو د سرکار خيرخواه دي. بل راته ووې چې ولې تا ځان باچا کړی نه و؟ ما وې نه. ده وې ولې خلکو به درته باچا نه وې ما ورته ووې چې کومو خلکو ماته باچا وايه

هغوی بې علمه او ناپوهه خلک دي، هغوی غریبانانو د صدر او باچا فرق نه شو کولی. زه د جلسې صدر وم د هغوی دا ګمان و چې صدر به باچا وي. د دې نه پس یې زه بهر را وایستم. بهر راته پولیس تیار ولاړ وو، رانه چاپېره شول پیاده یې روان کړم د تنګو زولنو په وجه مې پښې زخمې شوې، وینې پرې روانې وې په داسې حال کې یې د چونې کوټوالې ته بوتللم او په حوالات کې یې بندي کړم، هلته مې زیرب تانه دار ولیده چې د وېرې ما ته را نزدې کېدی نه شو. په ډډه ډډه به رانه تېرېده. ده ما سره په مشن سکول کې یو ځای سبق ویلی و، او یو ځای په بورډنګ کې اوسېدلي وو او لکه د ورونو مو ډېر تعلقات وو.

په سبا له یې زه بیا د پولیس دفتر ته بوتللم سید اکبر نومی یو اپریدی انسپکټر و، د دې کوټوالې انچارج و، هغه راته ووې چې ستا نن پېښې ده، پاڅه ځه ما ورته ووې، زما پښې ژوبلې دي، زه کچرې ته پیاده نه شم تللی. ده راته ووې چې جلسې کولی شې او پیاده تللی نه شې، زه ستا دپاره د سورلۍ انتظام کولی نه شم. ما ورته ووې چې را شه دا زما پښې وګوره، زه د پیاده تللو یم؟ ده راته وویل چې زه دې پښې نه ګورم پاڅېږه روانېږه چې ځو. ما ورته ووې چې زه پیاده نه ځم او که ته مې بېولی شې، بو مې ځه چې زه ورته کلک شوم نو انسپکټر راته نرم شو. د انګرېزانو عجیبه حکومت اوعجیبه نوکران دي چې ما ورته نرمه وې ده راته ګرمه وې اوچې ما ورته ګرمه ووې دی را ته نرم شو. سپاهي ته یې اواز وکړو چې ورشه هلکه ټانګه راوله په ټانګه کې یې کېنولم، پېښې ته یې بوتللم. یو ساعت بهر ناست وم، هېڅا ته یې مخکې نه کړم او له هغه ځایه یې جېلخانې ته بوتللم، په جېل کې یې یو بارک ته وروستم یو زوړ کمبل

او یو زور ترپړی یې را کړل یوه کډې خالي وه ما ترپړی په کډې واچولو، ما جبلخانه چپړې لیدلې نه وه، او د جبل نه ډېر وېرېدم، زه څه چې ټول پښتانه د جبل نه وېرېدل، جبلخانه چې چا لیدلې نه وي ورته یو بلا ښکارې، خو زمونږ د خدائې خدمتګارو تحریک په وجه ترې اوس څوک نه وېرېږي. زمونږ د قبایلو پښتانه اوس هم د جبل نه ډېر زیات وېرېږي. ما سره چې بارک کې نور قیدیان وو د هغوی جامه ډېره ښه وه او تعلیمیافته ښکارېدل، خو په ما تیاره وه، د ځان فکر را سره و، په هندوستان کې پېرنګیانو ډېر خلک پهانسي او چار ماري کړي و، زما هم پخپله باره کې دا خیال و شپه او ورځې به مې لمونځونه او وظیفې کولې خدای ته به په سجده پروت وم، زاري به مې کولې که عمري قید شم خو خیر دی چې پهانسي نه شم، څو ورځې چې تېرې شوې د جبلخانې د ملګرو سره بلد شوم پوښتنه مې ترې وکړه معلومه شوه چې ټول د افغانستان خلک وو او پېرنګیانو د جنګ له کبله بندیان کړي وو.

لس دولس ورځې به تېرې وې چې یو سپاهي راغی راته یې وویل چې بهر ستا یو دوست راغلی دی وایي که دده څه سوال و جواب وي چې زه یې کلي ته ورسوم. زما خو اول په زړه کې دا راغلل چې بابا ته سوال و جواب ورکړم چې فضلو لوهار دوی کړه زما څه کاغذونه دي، هغه واخلئ او وئې سپزئ، ځکه چې هغه کاغذونه په ازادو قبایلو کې د دورې کولو او یو مرکز جوړولو په باره کې وو، که هغه حکومت ته په لاس ورشي کافي ثبوت دی، خو د لږ فکر نه پس زړه ته دا راغله چې د دې سپاهي تا سره کوم تعلق او کومه همدردي ده چې ستا له غمه خوب نه ورځي، په دې چل دوی ستا راز معلوموي. د جبلخانو ملازمان اکثر د سي.ائ.ډي مخبران وي او د سیاسي قیدیانو سره خو

ډېر دا سلوک کېږي. د هغوی تجربه نه وي. دوی ورته خوله پسته کړي راز تري واخلي زما ډېر خطونه يې په دې طريقه سي. ائ. ډي له ورکړي دي، د اتمانزو هغه هلک چې د ټېلېفون د تار په پرېکولو دوه کاله قيد شوی و. په جېلخانه کې په لنګر کې و او په قيديانو به يې ډوډۍ وېشله هغه نه ما پوښتنه وکړه چې ته يې زما د راوستلو په ورځ د څه دپاره د کپتان بنګلې ته راوستی وې، هغه راته ووې چې په ما جېل والا و او پوليس والا و، ډېر وس کړی و، که تا نه پوښتنه وشي چې دا تار تا د چا په لمسه شلولی و نو ته ورته ووايه چې د عبدالغفار خان په لمسه نو دا دوه کاله قيد به دې معاف شي نو ځکه يې زه هغه پېرنګيانو ته پېش کړم هغوی را نه پوښتني کولې چې دا تار خو به تا د بل چا په وينا پرې کړی وي؟ ماورته ووې چې نه صاحب د هېچا په لمسه مې نه دی غوځ کړی اخر يې را ته ښکاره ووې چې ګوره دا کار به تا د عبدالغفار خان په وينا کړی وې ما وې نه دا کار ما پخپله سلا کړی دی زه دروغ نه شم ويلی.

زما د بابا او نورو کليوالو ګرفتاري:

زما د نيولو به شپاړس اووه لس ورځې شوې وې لوړ مازيګر و چې يو ملازم راغی راته يې ووې چې د اتمانزو اته نهه شلې قيديان يې راوستل. زه لا په دې فکر کې وم چې دا به څوک وي چې لويه ډله يې زمونږ په بارک را ننه اېستل چې کاته مې بابا مې و، عطاالله دادا، شمروز دادا، حيدرخان کاکا، عباس خان، فيض محمد خان، عبدالغفار خان برني، د شمروز مشر ملا صاحب، برهان دادا، لنډه دا چې يوازې زمونږ د کلي په کې اووه نيم شلې تنه وو. زمونږ خو ټول خاندان وو، د اتمانزو ټول خانان وو، اکثر لوی ملايان، پيران او

معززين وو، د رځړو يو څو خانان چې زمونږ خپلوان وو، هغه وو. برهان خان، قلندرخان، د بابړي باچا صاحب او څه کسان په کې د چارسدې وو. دا خلک يې د هغه قاضي شاکرالله په ډايرې نيولي وو. بابا مې چې زه وليدم ډېر خوشحاله شو وئې خندل او وئې ويل چې د خداى شکر دى چې تا سره يو ځاى شوم. زما په باره کې دا خبره خوره شوې وه چې پهانسي شوى دى، ځکه مې بابا په ليدو خوشحاله شو. زه هم خوشحاله شوم ځکه چې يوازې تنګ شوى وم. دوى راته د خپلې ګرفتارۍ قصه داسې بيان کړه چې ملايانو لا د سهار بانګونه نه وو ويلې تيياره وه چې فوځ زمونږ د کلي نه چاپېره شو او د مدرسې سره په دې لوى ميدان کې يې توپې ودرولې ګوره سپايان پرې ناست وو چې څوک به د کوره راووت هغه به يې ونيو او ډاګ ته به يې راوست چې لږه رڼا شوه پوليس په لارو، کوڅو کې خواره شول او خلک به يې له کورونو نه راوښتل ورته به يې ويل چې هر چا کره وسله وې هغه دې راوړي سرکار ته دې تسليم کړي که چا تسليم نه کړه او وسله ورکړه وخته چارماري کېږي به خلکو د وېرې نه وسلې راوړې په ډاګ کې يې انبار کړې او خلک يې هم راوستل په ډاګ کې يې د توپو خولو ته مخامخ کېنول چې ډاګ د خلکو نه ډک شو او وسلې له کورونو نه را ټولې شوې ښځې د کوټو سرته ختلې وې ژړا انګولا وه، په ټول کلي ويره او ماتم و چې په دې کې ګوره ګان توپو ته وختل او د توپو چرق چروق شو د ټولو دا يقين شو چې وژل کېږو د قران په سورتونو ويلو مو شروع وکړه، او هلته په کوټو ښځو وېر ته زور ورکړو چې په دې قيامت کې ډېټې کمشنر او څو فوځي افسران راغلل او زمونږ مخکې ودرېدل او راته يې وويل چې اې د اتمانزو خلکو پوهه شئ چې د سرکار ډېر لوى لاس دى يو لاس يې افغانستان کې دى او بل

دلته تاسو ته دی. ما ستاسو کلی دېرش زره روپی جرم کړو او یوسل و پنځوس کسه مې ستاسو ونیول پنځوس کسان په دې کې چې هغوی د سرکار برخلاف جلسې کړې دي اوسل کسان به تر هغه وخته پورې قید وي چې تاسو دېرش زره روپی جرمانه ادا کړې نه وي. بیا یې مونږ د چارسدې تانې ته راوستو او له هغه ځایه یې په ټمټمونو کې کښولو جبل ته یې راوستو، بله ورځ مې کاته چې محمد اکرام خان هم چې زمونږ په سر به یې مخبري کولې لاس ترلی راوسته. ده سره پېرنګیانو عجیبه ټوقه وکړه نه ددین شو نه د سادین. اکرام خان مونږ سره په بارک یو ځای و، زما دا خیال و چې پخپلو کړو به پښېمانه وي او لږ شرم به محسوسوي؛ خو هغه دومره کلک سترګی و چې مونږ تړې په اور کې ولاړ وو، چا پورې به یې مسخرې کولې چا سره به یې بحث کاوه او چا سره به ننبتی و، جنګ به یې کاوه.

پېرنګیانو ته به یې کنځل کول ویل به یې چې خدای ویلي چې دوی به د مسلمانانو په هېڅ قسم دوستان نه شي، خو چې یوه ورځ ورته زوی لیکلي وو چې زمونږ اسسټنټ مستر ویلي خانمایي ته په دوره راغلی و، ستا تصویر ته چې په حجره کې ځوړند و، ډېر ډېر کتل. په دې دومره خبره د ده نه د پېرنګیانو هغه ټول بد هېر شول. زوی ته یې ولیکل چې ډالی ورکول په کار دي، دا ټول د غلامانه ذهنیت اثر و، په غلامی کې د انسان نه انسانیت هېر شي او انساني خوبی په کې پاتې نه شي.

مونږ سره یو کابلی بندي و چې کله به د توپونو درزهارشو او داسې به معلومېده چې د افغانستان او د انګرېز جنګ دی په جوش او جذبه کې به پاڅېده په توپونو به سر شو لاس به یې د توري غوندې څنډه او په زوره زوره به یې ویل چې کش کو، کش کو، زمونږ څومره

کسان یې چې د جلسو کولو په تور نیولي وو، د حکومت دا شک و چې ګوندې زمونږ د افغانستان سره څه راز باز دی او کوم اخبارونه چې د افغانستان نه راغلي دي، هغه دوی په ملک کې تقسیم کړي دي او دوی د افغانستان سره خط او کتابت هم لري. حکومت لګیا و د دې تحقیق یې کولو. بابا مې راته وویل چې سعدالله خان د عمرزو په چل ول زمانه دا معلومات اخیستل چې زمونږ یا ستا د افغانستان سره راز باز شته یا د افغانستان اخبارونه درته راځي. بابا مې وې چې په ما باندې ډېر زور لګولی و، که دغسې اخبارونه تا سره وي یا درته معلوم وي نو ماته یې راوړه چې زه یې لولم. ده غوښتل چې دغه راز معلوم کړي او پرنګي ته مخبري وکړي او خپل مخ پرې وکړي خو حقیقت دا و چې د افغانستان سره زمونږ هېڅ راز باز نه و، نه مو خط و کتابت و، نه مو هغه اخبارونه تقسیم کړي وو، عاشق مېوه فروش چې کوم اخبارونه راوړي وو، په هغه کې ما یو هم نه وو اخیستی هغه بائې جان، اکبر اواحمد استاذ اخیستي وو. د بابې جان د اخبارونو په باب بیا چې را خلاص شوم مور مې راته قصه کوله چې بابې جان خو مونږ په ډې مصیبت ککړ کړي وو، خو خدای بچ کړو، خبره داسې وه چې بائې جان د عاشق مېوه فروش نه اخبارونه اخیستي دي پخپل صندوق کې یې اېښي دي او صندوق یې مونږ کره پرېښی دی او دی د اکبر دوی سره ازادې علاقې ته تښتېدلی و، مونږ ته یې نه وو ویلي چې زما په صندوق کې د افغانستان اخبارونه دي. کله چې پولیس زمونږ د کور تلاشي له راغلي دي دا صندوق قبلې خواته کوټه کې پروت و چې پولیس دې کوټې ته ننوتل ما له هسې فکر راغی ورته مې وویل چې دا کوټه خو زما د ډاکټر زوی ده او هغه خو په فوځ کې کپتان دی د دې کوټې تلاشي ولې اخلئ؟، زما د دې زوی کوټه خو دا

بله ده نو د خدای بنه و پولیس د دې کوټې تالاشي وانه خیستله بلې کوټې ته ورغلل او کله چې مونږ د بابي جان ملا صندوق پرانیسته دا اخبارونه ورنه را ووتل که دا اخبارونه یې دلته موندلي وی، زمونږ د جرم د اثبات دپاره کافي و، بیا چا دا ثابتولی شو او چا منله چې دا صندوق د بابي جان دی. په دې ورځو کې په هندوستان کې ډېر تشدد شوی و، ولې مونږ خپل قوم ته په جلسو کې هر وخت ویلي وو چې تشدد ونه کړئ. زمونږ قوم هېڅ قسم تشدد ونه کړ.

په مونږ نور هېڅ ثبوت نه و، صرف جلسې مو کړې وې او جلسې جرم نه و، په جلسو کې هم مونږ داسې کار یا خبره نه وه کړې چې د قانون په وړاندې جرم وګڼل شي. دوی دې میاشتې کوشش وکړو، خو څه دلیل په لاس ورنغی نو بیا یې په مونږ کې کوشش شروع کړو، احمد استاذ یې دې ته تیار کړو چې ته سرکاري ګواه شه مونږ درسره د معافولو وعده کوو. احمد استاذ پسې به جمعدار راغی دفتر ته به یې بوتلو مونږ به شکمن شو تحقیق مو ورپسې شروع کړو، معلومه شوه چې دا معامله ده. د فیض محمد خان ډېر اشنا و، هغه ته مو ووې چې خبره داسې ده ستا دوست دی ته یې پوهـ کړه چې دا مناسب نه دي چې دی یوازې د ځان بچ کولو دپاره ټول ملګري اور ته وغورځوي هغه ورته ډېر منت او زاری وکړې، مونږ هم ورته منتونه وکړل، خو د هغه زړه غورځېدلی و، په جبل کې ډېر تنګ شوی و، زمونږ خبره یې ونه منله پولیس د ده نه بیانونه لا پخوا اخیستي وو، او لېږلي وو، د مارشل لا انچارج پخپله سرجارج روس کیپل و، دی زمونږ چېف کمشنر و هم د هغه پښتنو سره مینه وه او د پښتنو خیر خوا و، هغه وویل چې زه په دوی مقدمه نه چلوم د مقدمې چلولو اجازت یې ورنه کړ، ځکه ډېر وخت په کې تېر شوی و، او حالات بدل شوي وو، یو خان

راته قصه کوله چې مونږ جرګه ورغلي وو چې دا سپين ږيري سپين ږيري کسان پرېږده هغه راته ووې چې ځئ، ستاسو هغه باچا مې هم پرېښوده او نور مې هم ټول کسان پرېښودل.

د جبلخانې حالت:

د هغه وخت جبلخانې ډېرې سختې وې او خلک به له قيده ډېر زيات وېرېدل خوراک يې د خوراک په شان نه و، جامې يې د جامو په څېر نه وې، او ژوند يې د انسان غوندې نه و،د قيدي نه د سپي ژوند بهتر و، هېڅ بې هېڅه وهل،ټکول، شرمول وو او د قيدي دومره قدرت نه وو چې پوښتنه يې کړې وی چې دا په څه؟ د ډنګرو کار پرې کول چکې پرې اوړه کول(مېچن پرې ګرځوي) او ارټ پرې ګرځول.

مونږ سياسي قيديان وو، مونږ له به يې چې کوم ساګ راکولو هغې ته به يې سورساګ ويلو، يوه ورځ مې جمعدار صاحب ته په ټوقو کې وويل چې جمعدار صاحب دا خو ډېر ښه ساګ دی د دې تخم به راله پيدا نه کړې چې زه رها شم ځان ته يې بيا کرم هغه راته وويل د دې ساګ په ښه والي کې څه شک نشته تاسو يې لا د پوره خونده خبر شوي نه يئ دا خو اول د جبلخانې غوايانو ته واچوي چې د هغوی نه پاتې شي بيا يې تاسو له درکوي او دا ساګ په پېښور غوندې سرسبزه علاقه کې نه پيدا کېږي. دا د ډېره اسماعيل خان نه راځي هلته هر ځنګلي بوټي ته ساګ وايي، په کومو لوښو کې به چې دا پخېدل که هغه چا ليدلي وی سره د ډېرې لوږې به يې هم دا ساګ نه و خوړلي د ډوډۍ دا حال و چې ډنګر به هم نه خوړه، د دانو پاکول خو پرېږده کوم قيدي چې چکې اوړه کوي هغه وېرې وي، د غلې مبده

کولو په وخت کې اومه اوړه خوري او د وزن پوره کولو دپاره په کې په هغه اندازه خاوره ګډوي چې څومره اوړه ده خوړلي وي. بله دا چې جبل والا پوره راشن نه ورکوي نو د ډوډۍ د تول برابر ساتلو دپاره ډوډۍ نسه نه پخوي، مونږ څو ورځې د جبل ډوډۍ خوړه بیا راته د خپلې ډوډۍ اجازت وشو، خو ډوډۍ به مونږ په دروازه کې خوړه په بارک کې اجازت نه و، ځکه چې په دروازه کې یې را نه پیسې اخیستې شوی. جبل والا و مونږ ته دا لویه بې شرمي جوړه کړې وه چې څه وخت به مو په دروازه کې ډوډۍ وخوړه چې جبل ته به یې را د ننه کولو تالاشي به یې اخیسته تالاشي هم صرف زمونږ د سپکولو دپاره او په دې طریقه به یې رانه رشوت اخیسته زمونږ داروغه امیر چند و. هغه بډۍ خور نه و، ډپټې دا روغه ګنګارام و، هغه بډې خوړلې او مونږ ده ته په حواله وو. زه پخپله د بډو ورکولو خلاف وم او زما نور ملګري یې مخالف نه وو، خصوصاً حاجي محمد اکرم خان او هغه کسان چې هغوی به پان، نسوار یا ګزاري کول، اخر کې د حاجي محمد اکرم خان او جبل والاو په کشمکش زمونږ دا ډوډۍ بنده شوه، کشمکش یوازې هغه وکړو او ډوډۍ په کې د ټولو بنده شوه. مونږ ته په هفته کې یو ځل د ملاقات کولو اجازه وه، ملاقات به هم عجیبه و او لویه هنګامه به وه هر څومره ملاقیاتیان، قیدیان چې به وو را ټول به یې کړو، دروازې ته به یې راوستلو دروازې نه به یې لږ شاته قت په قت ودرولو، زمونږ ملاقات له چې به څوک راغلي وو، هغه به یې د دروازې نه بهر لږ بېرته ودرول یو بل سره به مو په چغو خبرې کولې، ځکه چې ورو به نه اورېدل کېده، مونږ له به هغوی د باهر حال راوړ، ویل به یې چې په خلکو ډېر ظلم او زیاتی دی، خلک تنګ شوي دي تاسو په جبل کې باچایان یئ، دا د جبل ژوند د بهر له

ژوند نه ډېر غوره دی، د جرمانې نه کونډې او یتیمان خلاص دي خو عمر خان او پولیس یو شوي دي، هېڅوک یې په حیا کې پرې نه ښوده،دوی د کونډو او یتیمانو نه جرمانې اخیستلې دا لا څه کوې چې نمبر دارانو درې درې ځله د خلکو نه د جرمانې پیسې وصول کړې او چې څوک لږ څه ووایي پولیس ورسره وي، د خلکو په کورونو ور وخیژي وهي یې، تکوي او شرموي یې نو خلک د خپلې حیا نه هر څو ځله چې ترې جرمانه غواړې ورکوي یې چې څه وخت د دېرشو زرو په ځای یو لک جرمانه وصول شوه نو هغه سل کسان یې پرې ښودل نور مونږ پاتې کسان یې هم چارسدې ته بوتللو. د چارسدې د تللو نه مونږ خبر نه وو، جبل والاو زمونږ خپله ډوډۍ بنده کړې وه او هماغه د جبل سور ساګ او د جوارو ترخه ډوډۍ به یې راکوله د چا زړه ته کېده او که نه کېده، که چا خوړه او که نه خوړه چې په دې کې خبر راغی چې لاټ صاحب حکم کړی دی چې دا خلک مې د هغوی د باچا سره ټول پرېښودل مونږ ډېر خوشحاله شو، بله ورځ حکم راغی چې تیار شئ، ستاسو چارسدې ته چالان (تګ) دی. مونږ یې دوه په یو ځنځیر وترلو او یو سپاهي ته به یې حواله کړو د ځنځیر یو سر به د پولیس سپاهي سره و، په ټم ټمونو کې یې کېنولو سپاهي مخکې او مونږ به وروسته ناست وو،چارسدې ته یې بوتللو هلته یې په حوالات کې واچولو. په دې قید کې ما ته د ټولو نه زیات تکلیف زما د پښو و، ولې چې د تنګو بېړیو په وجه مې پښې زخمې شوې وې جامې بدلول راته تکلیف و،لمبل راته تکلیف و، ګرځېدل مې په تکلیف و، ملاسته مې په تکلیف وه، په ډډه اوړېدل راوړېدل اونمونځ کول راته په تکلیف و، په ګرمۍ کې به ګرمې شوې او په یخنۍ کې په یخې شوې. سره د دې دومره تکلیفونو یې زما د پښو نه دا بېړۍ ونه اېستلې، زمونږ

ډاکټر یو انګریز و او ښه سړی و ،خو معلومېده دا چې د حکومت نه مجبور و ،ځکه یې زما د پښو نه د بېړیو اېستلو جرات نه کولو. بې له مانه چې د ((رولټ اېکټ)) په ایجي ټیشن (حرکت) کې څومره کسان بندیان وو ،هغوی ته یې بېړی نه وې لګولې او لکه چې نورو سیاسي قیدیانو سره کوم سلوک کېدو مونږ سره یې هغه نه کولو بلکې د اخلاقي مجرمانو هسې یې سلوک را سره کولو.

کوم کسان چې یې زما سره نیولي وو درې نیمې میاشتې پس یې رها کړل یوازې زه یې پرې نه ښودم. بابا مې زما په پاتې کېدو ډېر خپه و ،زما نه یې جدا کېدل نه غوښتل خو مجبور و ، د بل واک و ، د جدایي په وخت کې را تر غاړه شو او په سترګو کې یې اوښکې راغلې مور مې چې خبره شوه ډېره خپه شوې وه.

خو دې خپګان او مخکې خپګان کې ډېر فرق و ، مخکې خو د پهانسۍ او چارماری وېره وه او دا ځل خو که قید وم خو د خلاصېدو امید مې هم و. ډوډۍ به مې مور را لېږله. ما سره به دا ډوډۍ د سپاهیانو او حوالاتیانو هم کېده خو چې خبر شوم چې دا ډوډۍ په بډو راته رسېږي اول خو مې جېل والا و ، او پولیس والا و ته وویل چې ما خو څه ډاکه کړې نه ده زه خو سیاسي قیدي یم د قام او ملک په خدمت کې بندي شوی یم ماته د دې ډوډۍ سرکاري طور اجازت دی پښبور جېل کې یې را کوله تاسو ته په کار دي زما ډوډۍ ماته بې قید او بې شرطه پرېږدئ، هغوی قام، وطن او سیاست څه کولو اخر زه مجبور شوم او مور ته مې جواب ولېږه. چې ما له ډوډۍ مه رالېږه، ځکه چې په بډو ورکولو د ډوډۍ خوراک ماته ګناه ده.

هغې زما خبره ومنله او ډوډۍ یې بنده کړه ما به هماغه د جېلخانې ډوډۍ خوړه څو ورځې پس یې پښبور جېلخانې ته بدل کړم، د تللو په

وخت کې ما سره په چالان کې نور اخلاقي قیدیان هم وو، چالان خو پښتور ته په خپلو پښو ځي ما پولیس والاو ته وویل که چیرې ستاسو خوښه وي، په تمتمونو کې به لاړ شو ستاسو او د دې نورو قیدیانو کرایه به هم زه ورکړم، هغوی ونه منله دوی د کرائې د پاسه نغد رشوت هم غوښته. ما وې نه ده پخپلو پښو ځو. زما خپلوانو او دوستانو ډېر راته ووې چې ولې پیاده ځې. دا خلک به څه وایي؟ مونږ د خلکو د پېغورونو له کبله ډېر غلط کارونه کوو. ما ورته وویل چې زه د خلکو خبرو ته نه ګورم کار ته ګورم که کار درست وي، خلک چې هر څه وایي زه به یې کوم او که کار غلط وي نو که خلک هر څه وایي زه یې نه کوم. لنډه دا چې په ډېرو خوارو مې رضا کړل اور خصت مې کړل چې د سپاهیانو باور راغی چې زه پیاده تللو ته تیار یم پخپله خبره پښېمان وو، خو بیا کله کېده. مور خویندې او خپلوانې چې زما د تللو نه خبرې شوې وې، قاضي خپلو ته راغلې وې او د سړک په غاړه په یو کور کې زما د لیدلو دپاره ناستې وې. د لیدلو، کتلو په دوران کې زه پوهه شوم چې دوی پولیس والا و ته بډې ورکړې دي. که زه مخکې خبر وی ما به د دې لیدلو نه انکار کړی وی. د میا ګوجرو لاره لنډه وه په دې روان شو چې اګرې ته ورسېدو میر قادر خان چې وروسته بیا خلکو نواب صاحب بللو او د هغه پلار راغلل او مونږ یې خپلې حجرې ته بوتللو د ډوډۍ انتظام یې را له وکړو ما ډېر انکار وکړو، خو هغوی پرې نه ښودم او مونږ ټولو ته یې ښه ډوډۍ راکړه بیا یې رخصت کړو.

کوز مازیګر پېښور ته ورسېدو د چارسدې نه پېښور اتلس(۱۸)میله دی دا ټوله لاره مونږ پخپلو پښو ووهله. سعدالله دوی په دې ورځو کې په ښار کې سبق ویلو زمونږ نه خبر شوي وو، مخې له

راغلي وو، او مالـه يـې ډوډۍ راوړې وه شـاهي بـاغ سـره مـو ډوډۍ وخوړه وخت نا وخته و جبلخانې په داسې وخت کې قیدیان نه اخلي زه یې کوتوالۍ ته بوتلم او یو ډېر ګنده ځای کې مې شپه تېره کړه سبا له یې جبل ته بوتلم او ورداخل یې کړم جبل والا و زه د نورو قیدیانو سره په یو بارک کې بند کړم. ډوډۍ به یې هم د جبلخانې راکوله په دې ورځو کې انسن صاحب ډپټي کمشنر و، زما د بابا سره ښه بلد و، بابا مې ورته ورغی او ورته یې وویل نو زما د خپل خوراک ځښاک اجازه یې راکړه چې د خپلې ډوډۍ اجازه یې راکړه زه یې ددې بارک نه د جبلخانې د دروازې د خولې سره هغه پخواني حوالات ته بدل کړم. ایکي یوازې یې په یو بارک کې بند کړم، ځانله وم خو ډوډۍ مې خپله خوړه ډوډۍ به یې د حوالات د دروازې خولې ته راوړه کېښوده ماته به یې اواز وکړو زه به راغلم او هماغلته به مې خوړه زه په بارک څه چې په دې ټول حوالات کې یوازې وم، خو ډوډۍ به یې هلته نه را پرېښوده. په دې ورځو کې د لوند خوړ ریدي خان هم قید و، بروس صاحب قید کړی و. دی یو پیرنګی و چې د خانانو او پولیس برخلاف و، او د دوی په ایمان ډېر ښه پوهېده. د جبلخانې داروغه هم د بډې خوارو خانانو ټاکو و بډې خور نه و، رشوت ورکوونکو پسې به ګرځېدو او په کار به یې لګولو. د ریدي خان هم حال بد و، د حوالات په خټو یې لګولی و، ټول به په خټو لړلی و، د خوراک حال یې هم ښه نه و، ورځ یې ډېره بده وه تر څو چې زه هلته وم ما د خپلې ډوډۍ نه په یره یره څه برخه ورکوله. شپږ میاشتې پس زه د ډېرش زرو روپو په ضمانت رها کړی شوم.

د قید نه خلاصېدل:

چې کلي ته راغلم خلک زما لیدو او په خیر راغلي ته راتلل او په ډېره مېنه محبت به را سره یو ځای کېدل. د رولټ اېکټ ایجي ټېشن د خلکو نه ډېره قرباني واخیسته او ډېر ځاني او مالي نقصانونه یې خلکو ته ور واړول خو دومره وشو چې په خلکو کې یې څه احساس را پیدا کړو، په پښتنو کې د سیاسي شعور اغاز وشو. زه چې د کلي د حالاتو نه خبر شوم. زه په جېلخانه کې دومره نه وم ربړول شوی څومره چې زمونږ د کلي خلک ربړول شوي وو. مور مې راته قصه کوله چې ته ونیول شوې رنا ورځ را باندې تیاره شوه. په ځان نه پوهېدم چا راته ووې چې هر څه خدای کوي هغه کېږي او ورپسې پولیسي کپتان صاحب چې څه کوي هغه کېږي، کور کې نغدې روپۍ نه وې کالي(زیورات) ډېر وه ستا کالي وو، د ډاکټر صاحب کالي وو، زما کالي وو، دا ټول مې را غونډ کړل خدمتګاره مې د ځان سره واخیسته، چارسدې له د پولیس کپتان صاحب کورته لاړمه او پخپل لاس مې هغه ټول کالي ورکړه. ما زړه ډېر ټینګولو خو نه ټینګېدو ژړل مې.پولیس کپتان ښه سړی و، ما له یې ډېره تسلي راکړه راته یې وې چې موږې خپه کېږه مه زوی به دې خدای را خلاص کړي.

د دوهم واده تیاری او بیا ګرفتاري:

ما له مور او پلار هماغه د پخواني ټبر په کلي او هماغه خاندان کې کوژدن کړې وه. اوله ښځه مې د مشر خان خورزه وه او دا یې لور وه.مور او پلار مې د واده په بندوبست کې وو، د واده نېټه یې اېښې وه.زما او عباس خان په ذمه جوړه اخیستل وو، عباس خان زما د ورکوټوالي دوست او زما زړه ته ډېر نژدې و، مونږ اول نوښار ته لاړو

هلته زمونږ د کلي هلکانو تعليم کولو او بابو سلطان محمد سره مو وليدل. بابو سلطان محمد يو پنجابی و، ډېر ښه سړی و، او ډېر قوم پرست و، زما ډېر اشنا و. زما د هغه اشنايي په دې وه چې هغه هم د پښتنو بچو له په ډېره مينه تعليم ورکولو. زه هم د دې عقيدې سړی وم چې د پښتنو بچي تعليميافته شي، دپېرنګيانو نوکر و، استعفائې ورکړې وه او په نوښار کې يې يوه يتيم خانه او يو سکول جوړ کړي وو، زه او بابو صاحب ناست وو خبرې مو کولې يو سړی راغی مونږ سره نژدې په لمانځه ودرېدو ما سره شک شو بابو صاحب ته مې وويل چې دا سړی څوک دی؟ په ده خو زما شک پيدا شو هغه ډېرخوش اعتقاده سړی و، ويل يې دا خو ډېر ښه سړی دی لمونځونه کوي، زمونږ خپل سړی دی ما ورته وويل چې هلته خو دوه کمرې خالي پرتې دي. دی دا لمونځ هلته ولې نه کوي چې دلته مونږ ته نژدې ولاړ دی. بيا زه په جېلخانه کې وم چې خبر شوم چې بابو صاحب ګرفتار شو. هغه سړی د سي.ائ.ډي انسپکټر و،ده پسې د پنجاب نه رالېږل شوی و. د حکومت په بابو صاحب دا شک و چې دی لوټونه جوړوي. چې د دې تحقيق يې وکړو بابو صاحب يې سره د سانچې ګرفتار کړو.

مونږ د هغه ځايه پښور ته لاړو جوړه مو واخيسته کلي ته را روان شو چې سر درياب ته را ورسېدو او له پله نه پورې وتو چې تم تم ته ختلو د پوليس تانه دار مو د سپاهيانو سره وليده چې په تم تم کې ناست او د پله خواته را روان دی چې مونږ ورنه تېر شو دوی هم را پسې را وګرځېدل مونږ مخکې دوی را پسې دي په دې مونږ شکمن شو چې څه چل خو دی چې تانې ته را ورسېدو مونږ ته يې اشاره وکړه. مونږ ودرېدو تانه د سړک په غاړه وه مونږ يې تانې ته بوتللو

هلته نور افسران زمونږ په انتظار کې ناست وو چې مونږ یې ولیدو پخپلو کې ښه شو او څه پس پسی یې سره وکړو، بیا مونږ ته راغلل راته یې وویل چې تاسو پسې د پورته نه حکم راغلی دی. مونږ تاسو ښه ته ښار ته بیایُو، مونږ ورته ووې چې د څه حکم دی مونږ خو پوهـ کړئ. هغوی جواب راکړو چې مونږ هم خبر نه یُو، مونږ سره چې کوم سامان و هغه مو هغوی ته حواله کړو او مونږ د پولیس سره واپس ښار ته روان شوُ. ماښام تیاره ښار ته ورسېدو نېغ یې د شارټ صاحب بنګلې ته بوتلو.

دی د پېښور د ضلعې د سې .ائ.ډي لوی کپتان و، بنګله یې مشن کالج ته مخامخ وه، مونږ یې په سړک ودرولي وو، د پوما میاشت وه، ډېر ساړه وو ماخوستن شو په ولاړه نور سترې شو، نه زمونږ دپاره د ناستې څه انتظام و، او نه د پولیس دپاره.

مونږ پولیسانو ته ډېر ووې مونږ به تر کومې پورې په دې یخنی کې په سړک دلته ولاړ یُو، لاړشئ څه تلوار پرې وکړئ چې زر پېش شُو. د پولیس افسرانو کې دا جرات چېرته و، هغوی مونږ ته بهادران وو، پرنګي ته یې ایمان نه و. د مسلمانانو لوی افسر به دومره د خدای نه نه وېرېده،څومره چې به د پرنګي نه وېرېده.د خدای دومره تابعدار او وفادار نه و، څومره چې د پرنګي و، مونږ دا خبرې کولې چې د بنګلې نه یو پولیس افسر راووت او د دوی سره وپسېدو بیا یې زه او عباس خان یو د بله ښل کړو، د جدا کېدلو په وخت کې ماته عباس خان ووې چې څه به وایُو. ماوې چې رښتیا رښتیا به وایُو. معلومېده چې دغه پولیس افسر دا حکم راوړی و چې ما او عباس خان ښل کړي، هغه یې مشن کالج طرف ته روان کړو، او زه یې دې خوا ستېشن ته چې کوم سړک تللی هغې ته راوستلم. زه په ولاړه ډېر سترې شوی وم، یخنې مې هم کېده. یو پل و د هغه دپاسه کېناستم د

عباس خان نه خبر نه شوم؛ خو زه يې ماسخوتن تېر شارټ صاحب ته مخکې کړم. شارټ صاحب په يوه کوټه کې د انګېټۍ خواته ناست و، په انګېټۍ کې ښې دړې پرتې وې، کوټه ښه توده وه، زما د يخنۍ نه ژامې ګړزېدې. زه هم تود شوم طبيعت مې ښه شو، انګېټۍ سره بله کرسۍ وه شارټ صاحب راته اشاره وکړه. په هغه کرسۍ کښناستم. شارټ ډېر قارجن سړی و، پوښتنې يې رانه شروع کړې ما ورته چې څه رښتيا اوحقيقت و، بيان کړل. ما چې څه وخت خبرې شروع کړې نو ده راته ووې چې ورو ورو وايه بيا مې چې رو رو خبرې کولې هغه راته ويل په زوره وايه. ما ورته ووې چې ورو وايم نو وائې په زوره وايه چې په زوره وايم نو ته وايې چې ورو ورو وايه، ته راته يوه طريقه وښيه چې زه هغسې ووايم. زما په خبره خو قار ډېر ورغی خو سړی چپ شو. چې بيان مې ختم شو دکوټۍ نه را ووتم پوليس را ته منتظر ولاړ وو، زه بيا هغه زور اشنا زور ځای د صدر کوټوالۍ ته بوتللم. په حوالات يې وردننه کړم، يو څو زړې د سپرلو ډکې شړۍ پرتې وې، هغه مې واغوستې او د سيمټو په يخ فرش څملاستم. په بله شپه سيد اکبر خان زاړه اشنا د ډپټي کمشنر بنګلې ته بوتلم، هغه ته يې وراندې کړم، ډپټي کمشنر انسن صاحب و، ډېر ښه سړی و، ما ورته د خپلې بې ګناهۍ خبره وکړه، هغه ډېره تسلي راکړه او سيداکبر خان ته يې ووې چې ده سره ښه سلوک کوئ او ښه ډوډۍ ورکوئ، د صاحب حکم و چې ببرته راغلو هغه د سپرلو شړۍ يې راته بدلې کړې او ډوډۍ يې هم راته ښه شروع کړه. اته نهه شپې زه په دې حوالات کې بند وم چې يوه ورځ پوليس راغی او زه يې د پوليس لوی افسر ته وروستم، شارټ صاحب ته يې بيا مخکې کولم. د هغه د دفتر سره يو وړوکی غوندې ځای و، زه يې هلته کښولم زه خپل فکر کې ډوب تللی وم چې يو سړی مې تر نظره شو چې ګرندی راغی او د دفتر چک يې وچت کړو، په منډه ور ننوت، ما خو ښه ونه ليده ولې شک مې پرې

راغی چې قاضي شاکرالله و. اردلي نه مې پوښتنه وکړه چې دا سړی څوک و؟ هغه راته وویل چې زه یې نه پېژنم دوی که څوک پېژني هم په اسانۍ یې نه ښیي، ما ورته ووې چې ولې قاضي شاکرالله نه و؟ ده راته وویل چې و، ما نور ټول فکرونه پرېښودل بس د دفتر دروازې ته مې سترګې ونیولې چې قاضي صاحب به کله راوځي چې ورسره سلام علیک وکړم چې بله ورځ بیا منکر نه شي. شارټ د صوبې د مخبرانو لوی مشر و، او د ټولو مخبرانو تعلق ده سره و. زه په دې وپرېدم هسې نه چې په بله لار رانه لاړ نه شي، ځکه چې دوی هم احتیاط کوي، په یوه لار چې لاړ شي بیا په هغې نه راځي. خدای ته زاری کوم چې خدایه قاضي صاحب په همدې لاره واپس راولې چې سترګې مو سره مخامخ شي، ده خو عوام پرېږده ملایان هم دوکه کول ما وې چې حقیقت یې خلکو ته ښکاره کړم. قاضي صاحب ډېر ساعت وروسته راووت چې ما له نزدې راغی زه ور پاڅېدم سلام مې ور واچاوه چې زه یې ولیدم رنګ یې تک زېړ شُو، او ورته مې وویل چې قاضي صاحب ته خو مسلمان شوی وې دا بیا کله کافر شوې سترګې یې ښکته کړې هېڅ یې ونه ویل چابک را نه لاړ.

رهایي او دوهم واده:

لږ ساعت وروسته زه پولیس د مخبرانو کشر کپتان ته چې د جهانګیري کلي و، مخکې کړم هغه راته ووې چې ته ازاد یې. ماورته ووې چې زه تاسو نیولی په څه وم اواوس مې پرېږدئ ولې؟ هغه راته وویل چې مونږ نوکران یُو، مونږ څه ویلی نه شُو زمونږ واکدار دننه ناست دی. ته دا پوښتنه د هغه نه کولی شې په دې وخت کې د پېرنګیانو ډېر رعب داب و، او بیا د شارټ صاحب چې قهرجن هم و، چا ورته خبره نه شوه کولی، خو چې څوک په اخلاقي جرم کې نه؛

بلکې په سیاسي جرم کې جېلخانه وویني وېره یې د زړه لرې شي. زه نېغ شارټ صاحب ته ورغلم هغه ما ته وې چې څه وایې، ما وې چې دا زه دې په څه نیولی وم او اوس مې ولې پرېږدي؟ هغه راته وویل چې په نوښار کې چا بم غورځولی و، زمونږ دا شک و چې دا کار تا کړی دی، خو د تحقیق په نتیجه کې معلومه شوه چې ته بې ګناه یې نو ځکه مو اوس پرېښوې نو ما ورته ووې چې دا تحقیق خو زما د نیولو نه مخکې هم کېدی شو، زه خوددې ملک سړی وم، که مجرم وی نو زما نیول خو څه ګران کار نه و، ته ګوره دا لس دولس ورځې مو زه وکړولم زه انسان یم، حیثیت لرم، هر څه مو راته پایمال کړل. ده راته وویل چې تاسو د څه حیثیت لرئ. دا زمونږ خوښه ده که مو نیسو، که مو پرېږدو. ما وې ښه چې داسې ده نو د خدای په امان. زه ترې راووتم وروسته یې را پسې ډېرې چغې ووهلې، خو زه ورونه ګرځېدم. له هغه ځایه پیاده ښار ته راغلم. زما د خلاصېدو نه څوک نه و خبر. د چیني حکیم صاحب دکان ته ورغلم چې ګورم قاضي شاکرالله ګرم تقریر شروع کړی دی چې خدای داسې ویلي او رسول الله صلی الله علیه وسلم داسې فرمایلي چې زه یې ولیدم سپک پاڅېده او هغه ځای یې پرېښوده. زه له هغه ځایه کلي ته راغلم د عباس خان پوښتنه مې چې وکړه هغه زما نه مخکې رها شوی و، او کلي ته تللی و.

زه دا منم چې بدیشي حکومتونه بغیر تشدد او د خلکو د وېرولو نه چلیدی نه شي خو دا څیزونه په حاکم او محکوم کې نفرت هم پیدا کوي. که په دغه وخت کې پرنګي د زور او ظلم په ځای مونږ سره نرمي کړې وی د دوی په ضد به دومره تحریکونه نه شروع کېدل او نه به د هغوی رعب داب دومره زر کم او ختم شوی وی، ځکه چې هغوی به د خپل رعب د ساتلو دپاره په پښتنو څومره ظلم کولو هماغومره به د خلکو د مقاومت په وجه د دوی رعب داب ته نقصان رسېدو.

لکه چې ما وړاندې ذکر کړی دی. زما لومړنی تېر د غني او ولي

دوی مور په وبا کې مړه شوې وه په دې ورځو کې زما دا بل واده تیار و، په ۱۹۱۹ع کال کې مې واده وشو، د پښتنو ودونه له رواجونو ډک وو، ما د هغو اصلاح غوښتله نو ځکه مې د ځان نه شروع وکړه او د شریعت مطابق مې اول ډولۍ راوړه په سبا له مې ولیمه وکړه او یو وخت مې ښه ډوډۍ د کلي خلکو، دوستانو او خپلوانو ته ورکړه. خلکو راته د نیندرې په دود روپۍ را اچولې، خو ما ونه منلې. که څه هم په ډېرو زمونږ پورې وې. په ډوډۍ کې مو د رسم و رواج د اصلاح کولو په باره کې تبادل خیال د خلکو سره وکړو. په هغه وخت کې دا دود و چې په واده کې به ټولو کسبګرو ته واده ته راغلو مېلمنو پیسې ورکولې، چا به آیینه ښوده، چا به سپېلنی لوګی کولو، چا به ډول واهه چا به ګلونه راوړي وو، چا به رباب کې چاربیته ویله، په مېلمنو به یو لوټ مار و، که د چا زړه به و او که به نه و، خو د خپله شرمه به یې دا حساب کسبګرو ته ادا کولو. زما په واده کې د اول ځل دپاره دا کارونه ما بند کړل او کسبګرو ته مې دا وویل چې تاسو به مېلمنو له تکلیف نه ورکوئ ستاسو د ټولو حق به زه ورکوم ولې چې تاسو زما کسبګر یئ دغه شان ډمې به ګډېدې مېلمنو به که د چا زړه و او که نه پیسې ورکولې.

سازیان به وو. جنجونه به وو، ټوپکې او غربینونه به خلاصېدل لنډه دا چې ډېر فضول خرڅونه به وو. زما په واده کې دا ټول ما بند کړل او دا مې ددې دپاره وکړل چې د قام او ملک دپاره ډېر نقص دی. او دا خلک تري تنګ و، خو چا کې د دې د پرېښودو اخلاقي جرات نه و. ما د دې شیانو د مخنیوي ابتداء د خپل واده نه وکړه او خلکو ته مې هم وویل چې تاسو هم دا بې ځایه رواجونه پرېږدئ.

خلافت، تحریک او هجرت د خلافت کمیټې جلسه په دهلي کې، هجرت، مونږه په کابل کې، باجوړ ته واپسي، دیر کې او د خالونو* مدرسه

په دې ورځو کې د ترکانو په ټول وطن د اتحادیانو قبضه وه، مصطفی کمال او د هغه ملګرو د دوی برخلاف جنګ شروع کړی و، په هندوستان کې د خلافت دپاره مسلمانانو یو لوی ایجي ټیشن(تحریک) شروع کړی و، ځای په ځای یې کمیټي جوړې کړې وې، جلسې او جلوسونه به کېدل، د هندوستان مسلمانان عجیبه خلک وو. په جنګ کې د ټولو نه زیات د پېرنګیانو امداد دوی کړی و، د دوی مشرانو ورله برتې ورکړې وې. ملایانو، زبرګانو او مذهبي پیشوایانو د پرنګي په طرفداري او د ترکو برخلاف فتوې ورکړې وې. خلافت دوی تباه کړی و، که دوی دا فکر مخکې کړی وی ډېره فایده به یې رسولې وه، خو د نشت نه دا هم ښه و.

دهلي کې د خلافت کمیټي جلسه:

د ۱۹۲۰ع کال په نیمایي د خلافت کمیټي له طرفه په دهلي کې د یوې لوئې جلسې اعلان وشو، او ورسره د دې خبرې اعلان هم وشو

---

* په اصل کې دا «خال» کلی دی چې خال ربات ورته وایي، خال خان له کلی دی او ربات خان له؛ خو په سمه کې ورته خلک خالونه وایي.

چې هغه خلک به په دې جلسه کې شریکېږي چې کفن به یې په سر تړلی وي. زه هم په دې جلسه کې شریک شوم ډېره لویه جلسه وه، د هندوستان د هرې برخې مسلمانان ورله راغلي وو، عزیز هندي یو جذباتي نوجوان هلک و، هغه په جلسه کې د هجرت کولو تجویز وړاندې کول غوښتل د اکثرو مشرانو دا رایه نه وه. هغوی ډېر پوهه کړو چې اوس د دې تجویز د وړاندې کېدو موقع نه ده، خو هغه منع نه شُو او خپل تجویز یې وړاندې کړو. مسلمانان خو یو جذباتي قام دی. دې ته یې ونه کتل چې د دې نتیجه به څه وي؟ د وړاندې کېدو سره یې تجویز پاس کړو. د هجرت خبر چې په ملک کې خور شو، پېښور ته ورو ورو وړې وړې قافلې را روانې شوې، په پېښور کې د دوی د امداد او ارام دپاره د هجرت کمیټي جوړه شوه، دا قافلې چې به له هندوستانه راتللې په ستېشنونو به یې خلکو ډېر تاوده استقبالونه کول، او په پېښور کې به یې جلوسونه وتل، پېرنګیانو خو اول د هجرت سخت مخالفت وکړو، ځکه چې هغه ځان دپاره دا یو خطرناک کار ګڼلو ولې چې پوهه شُو چې خلک په هېڅ شان نه منع کېږي نو بیا یې دا کوشش و چې څومره کېدی شي هغومره ډېر خلک په هجرت لاړ شي، پښتانه خو د نورو خلکو په شان نه وو، هغوی چې دا تماشا لیده ډېر اثر یې پرې وکړو، ملایانو به هم وعظونه کول چې هجرت فرض دی او که چا هجرت ونه کړ، ښځه یې طلاقیږي. داسې حالت په ملک کې پیدا شول چې بې له هجرت بلې خبرې اورېدو ته څوک تیار نه وو، د حکومت له خوا به هم قسم قسم اوازې خورېدې نر، ښځې هجرت ته تیار شول.

هجرت:

چې چا به هجرت نه کولو، خلکو به ورته په بد نظر کتل نو ما د

یوې جلسې انتظام وکړ، زمونږ په کلي کې لویه جلسه جوړه شوه، ډېر خلک په کې را جمع شوي وو، په جلسه کې مې دا ووې چې تاسو لږ صبر وکړئ. زه به یو څو کسان کابل ته ولېږم چې هغوی مونږ ته خپل چشم دید حالات راوړي، او مونږ په حالاتو خبر او پوهه شو نو بیا به د هجرت په باره کې فېصله کوو. ما چې دا تجویز پیش کړو، زمونږ د کلي عادل شاه نومي یو پیر د هغې سخت مخالفت وکړو، وې ویل چې مونږ خپلې ښځې ګوره ګانو ته نه شو پرېښودلی که ته هجرت ته تیار نه یې مه ځه؛ خو نور مه منع کوه، مونږ که خدای ته منظوره وي سبا وختي روانیږو. اور په هندوستان کې ولګېد او وسوځېدله په کې پښتونخوا، که بره وه که کوزه تالا والا شوه او کروړونه روپۍ نقصان وشُو، خصوصاً چې د سندھ د خلکو قافله چې د جونیجو صاحب په مشرۍ کې پېښور ته را ورسېده په پښتنو کې اور ولګېدو نر ښځې په هجرت روان شول. دې خلکو کې پېرنګیانو هم خپل ډېر مخبران ولېږل چې هلته په مهاجرو کې پراپېګنډې وکړي چې دا خلک هلته پاتې نه شي او بېرته خپل ملک ته راشي. هجرت هجرت نه و، یوه هنګامه وه، تش جذبات وو، هېڅ سوچ فکر نه و، د هجرت په اصل مطلب څوک پوهه نه و. دا خو محمد علي او شوکت علي امان الله خان ته دا پېغام لېږلی و چې ته د هجرت د منلو اعلان وکړه چې په پېرنګیانو باندې د دې خبرې اثر پرېږوځي او زمونږ د خلافت تحریک ته په کې فایده ورسیږي.

اخر زه هم مجبور شوم د قوم په ملګرتیا د یوې وړوکې قافلې سره چې ټول ځوانان وو، د شوقدر او مومندو په لار پیاده افغانستان ته روان شُو، اوله شپه مو په کړپه راغله مونږ چې روان شُو او ډول غږېدو نو ډېر خلک را سره وو، خو چې د شوقدر نه د کړپې په لار

روانېدو او ډول سرنا را نه پاتې شُو نو بيا ډېر کم خلک مونږ سره کړپې ته ورسېدل. او چې په کړپه کې په مونږ په کانو لُوټو شپه راغله نو بيخي ډېر کم پاتې شُو، خير په کړپه کې په تيرو کې مو شپه تېره کړه، سحر چې پاڅېدو زه د يو څو ملګرو سره د ترنګزو د حاجي صاحب ليدلو ته د هغه ځای ته روان شوم او نوره قافله د ماسل خان ځای ته روانه شوه. د حاجي صاحب د ليدلو نه پس مونږ هم د ماسل خان ځای کوډا خېلو ته راغلو او په بله ورځ له هغه ځايه را روان شوُ د کامې ګرداو ته راغلو، سردار خان د مومندو خان د خپل قام سره زمونږ مخې ته راغلی و، زمونږ يې ډېر ښه استقبال اوکړو، کلي ته يې بوتلُو، زمونږ يې ډېر دارمدار وکړو. سبا له جلال اباد ته روانېدو سردار خان مونږ ته ډېر وويل چې همدلته پاتې شئ، تاسو مهاجر او مونږ انصار يُو، مونږ به دا خپل جائدادونه تاسو سره نيم کړو، د کابل خلک ستاسو دومره امداد نه کوي. دا زمونږ خبره درته ښه ده. د هغه مو ډېره شکريه وکړه، مونږ ورته ويل چې مونږ خو ځمکو پسې نه وو راغلي نو د هغه نه را رخصت شوُ، جلال اباد ته راغلو په جلال اباد کې سردار هاشم خان ګورنر و، هغه سره مو وليدل، خبرې اترې مو سره وشوې، هغه زه د ځان سره په جلال اباد کې پاتې کړم او نوره قافله رخصت شوه.

هاشم خان سره د مهاجرينو د دې لويو لويو قافلو ډېره سودا وه، ډېر پرېشانه و، او په دې کوشش کې و چې څه تدبير وشي چې دا هجرت نور بند شي، ځکه چې په افغانستان کې دومره خلک کله ځائېدی شئ. د پېرنګيانو هم د ډېرو خلکو په هجرت کولو کې همدا مطلب و چې په افغانستان کې به هم دوی ته د استوګنې مشکلات پيدا شي او هم افغانستان ته څو ورځې وروسته هاشم خان کابل ته

زما د تللو بندوبست وکړ. و مونږ د جلال اباد نه کابل ته د خوګیانو د نملې په لاره روان شُو، په ګندمک کې عادل شاه پیر د خپلو ښځو، نرو ملګرو سره په مخه راغلل چې واپس وطن ته را روان وو، ما ورته ووې چې پېر صاحب دا ښځې مو بېرته ګوره ګانو ته روانې کړې؟ ده راته وویل چې څه وکړو هلته هم د ښځو له لاسه تنګ وو چې ځئ هجرت وکړئ اودلته هم ښځو تنګ کړو چې په دې ملک کې ګوزاره ګرانه ده بېرته یې روان کړي یو.

مونږ کابل کې:

مونږ چې کابل ته را ورسېدو د لاهوري دروازې سره د ډېرې ونې ولاړې وې مهاجرینو دلته اړولي وو، مونږ هم د دوی سره یو ځای واړول زمونږ د پاره حکومت ببل انتظام کړی و، خو زه د عامو مهاجرینو نه نه ببلېدم. په کابل کې د ټول هندوستان د مهاجرینو یوه شپاړس کسیزه کمیټي وه چې زه او رضا خان ارباب هم د هغې ممبران وو.

د دې کمیټي په ذریعه به د مهاجرینو ارتباط د افغانستان د حکومت سره و، څه وخت چې د مهاجرینو د قافلو تعداد شلو دېرشو زرو ته ورسېدو نو حکومت کمیټي ته وویل چې افغانستان خو یو وړوکی ملک دی دا دومره خلک په کې ځایدی نه شي، تاسو مهرباني وکړئ، دا هجرت بند کړئ. نومونږ عباس خان ولېږو چې دا خبره هلته پېښور ته ورسوي، هغه تر جلال اباده پورې لاړ او دا خبر یې پېښور ته ورسولو.

امان الله خان مونږ ته وویل چې زه د پرنګي د جنګ زور نه لرم که تاسو ورسره په کومه طریقه جنګ کولای شئ او خپل ملک ازادولی

شئ، زه ستاسو مرسته ضرور کوم ځکه چې پېرنګی تور مار دی، هېڅ اعتبار پرې نشته چې زما خوا کې پروت وي، زه تر ې په ډاډه زړه خوب نه شم کولی. دا وېره راسره وي چې اوس به مې خوري، هغه مونږ ته دوه لارې مخکې کړې، ویل که نوکري کوئ، مونږ به ستاسو ځوانان برتي کړو، ببلې پلټنې به درته جوړې کړو، تربیت به درکړو که بیا مو د انګرېز سره جنګ کولی شو، وئې کړئ که ځمکې غواړئ نو په کندوز او مزار شریف کې مونږ ځمکې لرو، هغه به درکړو، تاسو خپله یوه کالوني جوړه کړئ او خپل انتظام پخپله ځان له وکړئ، کومه سیمه چې مونږ تاسو ته درکوو، په هغې کې به ټول واک اختیار ستاسو خپل وي او که د بهرون حکومتونو سره تعلقات ساتئ هم ساتلی شئ. مهاجرینو ته یې وویل چې که تاسو نوکرۍ غواړئ هم او که ځمکې غواړئ هم او که تجارت غواړئ هم درسره امداد کوم. مونږ به راغلو خپلو ملګرو سره به مو سلا مشوره وکړه، د ټولو مهاجرینو په اتفاق به مو دا خبره غوره کړه چې بس مونږ ته دې عسکري ټریننګ راکړل شي. مونږ برتي کېږو، مونږ به د پلټنو تشکیل هم جوړ کړو، مونږ به راپاڅېدو چې د حکومت سره خبره فېصله کړو چې زمونږ دپاره انتظام وکړي نو د پېرنګیانو مخبرانو ته چې په هجرت کې راغلي وو، موقع په لاس ورغله، یو مخبر به په کې پاڅېدو او ویل به یې چې مونږ خو په ځمکو پسې نه وو راغلي، نه نوکرو پسې راغلي وو، مونږ په جهاد پسې راغلي وو چې زمونږ د هجرت غرض نه ترسره کېږي او افغانستان د پرنګي سره جنګ نه کوي نو نور مونږ دلته څه کوو، زه خو بېرته ځم. هغه پسې به یو بل مخبر پاڅېده هغه به ووې چې بالکل ټیک خبره ده، زه هم ځم چې دی به پاڅېدو یوه ډله به ور پسې پاڅېده، دغسې به په ډله کې ماتې ګډه

شوه، یو کس به ما پسې را منډه کړه چې ته د حکومت سره خبرې مه کوه، یوځل راشه چې بېرته به راغلم، ټول به تللي وو. بیا ما دوی ته دا خبره ورواندې کړه چې راځئ چې دا ځمکې واخلو، او زه هم درسره ځم مګر دوی دې ته هم تیار نه شول.

څه رنګ چې پښتانه په راتلو کې ګرندي وو، دغسې په واپس تلو کې هم ګرندي وو نو دغه شان ورو ورو مهاجرین بېرته ستنېدل ډېر لږ کسان پاتې شُو، هغوی په افغانستان کې استوګنه غوره کړه چا نوکرۍ واخیستې، چا ځمکې.

دغه شان هجرت ناکام شو، د هندوستان مسلمانانو خصوصاً پښتنو ته د دې هجرت ډېر تاوان ورسېده، افغانستان ته یې هم نقصان وشُو. د امان الله خان په ورکولو پسې پېرنګیانو له همدې وخت نه ملا وتړله فایده یې یوازې انګرېز ته ورسېده.

زما څه ملګري تاشکند ته لاړل چې روس به مونږ سره د هند په ازادولو کې مرسته وکړي. زه په کابل کې د یو څو ملګرو سره پاتې شوم. یوه ورځ زه د امان الله خان ملاقات ته تللی وم، ډېرې خبرې مې ورسره وشوې، په خبروخبرو کې مې ورته دا ووې، تا له ترکي درځي، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي، خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وکړو او وعده یې را سره وکړه چې زده کوم به یې. کله چې له افغانستانه واپستل شو، زه بمبۍ ته د ده لیدلو ته ورغلم نو هلته یې ما سره پښتو کې خبرې وکړې.

په کابل کې زمونږ تعلقات د نادرخان او دده د کورنۍ سره ډېر وو، دی پخپله وزېر دفاع و او ورور یې سردار عبدالعزیز خان د معارف وزیر و، یوه ورځ یې ماته ووې، ځه ورشه د حبیبۍ لېسه(کالج) وګوره چې کالج ته ورغلم نو د یو جماعت له هلکانو نه مې دا تپوس وکړو چې «شما کیستید؟» دوی به راته وویل

چې«افغان هستم» بيا مې ورته ووې چې: ملک شما؟ دوی به ووې افغانستان. بيا مې ورته ووې «افغاني ميدانې که افغان هستي» نو غلي به شو غږ به يې نه کاوه نو ما به ورته وويل چې څنګه افغان يئ او څنګه د افغانستان اوسېدونکي يئ چې خپله ژبه نه درځي. دغه شان مې محمود طرزي صاحب سره چې د افغانستان وزير خارجه او ډېر لايق سړی و، په يوه لويه مېلمستيا چې ده د مهاجرينو دپاره کړې وه، د ژبې بحث راغی يو سړې ورنه پوښتنه وکړه، دا څنګه افغانستان دی چې افغاني په کې نشته. طرزي صاحب وويل چې پارسي هم زمونږ د ملک ژبه ده. نو ما ورته وويل چې طرزی صاحب پښتو خو د افغانستان ملي ژبه ده او د اکثريت ژبه ده، په ټوله دنيا کې د اکثريت ژبه هم سرکاري وي، هم دفتري، هم تعليمي وي.

باجوړ ته واپسي:

د مهاجرينو د تللو نه وروسته مونږ په يو سرای کې يوه کوټه په کرايه ونيوله هلته به اوسېدو، څو ورځې پس زه نادرخان ته ورغلم، ورته مې ووې د هجرت معامله خو ګډه وډه شوه، دلته خو نور زمونږ د مقصد دپاره څه نه کېږي. زما اراده ده چې د باجوړ ازادو قبايلو ته لاړ شم او هلته د تعليم کار شروع کړم. او د پښتنو د بچو د روزلو دپاره قومي مدرسې جوړې کړم. ستا سلا مشوره څه ده؟ هغه زما دا رايه خوښه کړه ما سره يې په دې خبره اتفاق وکړو. زه د يو څو پاتې ملګرو سره دکابل نه جلال اباد ته راغلم. په جلال اباد کې مې د هاشم خان سره هم سلا مشوره وکړه، هغه هم زما د دې کار سره په ډېره خوشحالۍ اتفاق وکړو. او باجوړ ته يې زمونږ د تګ انتظام هم وکړ، يو اس يې راکړ. مونږ اوله شپه د جلال اباد نه سلام پورته ورسوله هلته مو د سلام پور د باچايانو سره شپه تېره کړه. د سلام پور نه مو بله شپه د مومندو په علاقه کې کاږه پاڼ ته ورسوله. د کاږه پاڼ

ملاصاحب ځای ته چې زمونږ پخوانی تعلقدار و، لاړو له هغه ځایه چمرکنډ ته لاړو، په چمرکنډ کې د هندوستان د مجاهدینو هغه ډله ډېره وه چې د سید احمد بریلوي صاحب او اسماعیل شهید صاحب د شهادت نه وروسته بونیر ته تللي وو، هلته یې مرکز نیولی و، دوی په بونیر کې په دې خبره پوهـ شوي وو چې د دوی امیر نعمت الله د پېرنګیانو سره راز باز لري نو خپل امیر یې وژلی و. دوی دوه ډلې شُو، یوه د پنجابیانو او بله د بنګالیانو. د پنجابیانو ډله چمرکنډ ته راغلې وه، په چمرکنډ کې دوی بېکاره پراته وو، او د هندوستان امداد ته یې سترګې نېولې وې.

ډوډۍ به یې وار په وار پخوله او دې ته دوی مساوات وې همدا د هندوستان امداد د دوی د تباهۍ باعث شوُ. قصه به یې وروسته پخپل ځای کې راشي. ما ورته وویل چې تاسو دوه کچرې لرئ او د مومندو په دې علاقه مېوه دانه نشته. ددې کنډاو نه اخوا کونړ دی. هلته مېوې ډېرې دي که تاسو په دې کچرو مېوه راوړئ او دلته یې خرڅوئ ستاسو خرڅ به ترې ووځي او د هندوستان د امداد له احتیاجه به خلاص شئ، د چمرکنډ نه کوټکي ته لاړو، د کوټکي خانان(یو ځګرورخان او بل زړه ور خان) وو، ډېر ښه سړي وو، او ښه پښتانه وو چېرته چې به د پرنګي خلاف غزا وه دوی به په کې شریکېدل، د دوی سره مو خبرې وشوې. له دې ځایه بیا شینګر ګل ته لاړو د شینګر ګل مولانا امیر الدین زمونږ مهربان او قوم پرست سړی و، هلته مو د خلکو سره ولیدل بیا په سالارزو او ماموندو وګرځېدوُ.

دیر کې د خالونو مدرسه:

د هغې نه پس د دیر علاقې ته لاړو، خالونو نومي کلي ته راغلو، د خالونو په کلي کې اخونزادګان او پراچګان اباد دي، دا دواړه کورنۍ ډېرې روشنفکره او ښه خلک دي. دواړه قوم پرست او دولتمند وو، د

دوی په مرسته مونږ دلته یوه مدرسه جوړه کړه، او دوی ته مو وویل چې د دې مدرسې د انتظام د پاره مخفي صاحب را وغواړئ، او مونږ ترې دیر ته لاړو. دې مدرسې ډېره زر ترقي وکړه او په لږه موده کې یې شاګردان څلور سوو ته ورسېدل د ملکنډ پولتېکل ایجنټ د پښتنو د بیداری سخت مخالف و، هغه د دیر نواب وغوښت ورته یې وویل چې دې مدرسو او تعلیم مونږ ته څومره مشکلات پیدا کړل، ته ځان ته دا مشکلات مه پیدا کوه، دا مدرسه ورانه کړه، د دیر نواب راغی مدرسه یې ورانه کړه اور یې ورته کړو.

مونږ چې دېر ته ورسېدو نو د شاهو بابا د زوی سره چې د ترنګزو د حاجي صاحب ماذون و، او په ترنګزو کې مونږ سره اشنا شوی و، دېره شو، هلته مو څو شپې وکړې، یوه شپه د نواب صاحب استاذی صفدرخان راغی راته یې وویل چې نواب صاحب غوښتی یې ماوې اوس شپه ده ناوخته دی، سبا به لاړ شو، هغه ووې چې همدا د شپې یې غوښتی یې. زه ورسره روان شوم چې ورغلو نواب صاحب زما په انتظار کې یوازې ناست و، هېڅوک ورسره نه و، په خبرو کې یې راته وویل چې پټ په زړه کې مې انګرېز ډېر بدي شي ته چې څه غواړې زما هم دغه ارزو ده، خو زه څه وکړم میاګلی(د سوات باچا) یې راته کېنولی دی چې ایله حرکت وکړم راباندې را اچوي یې که سبا د قام او خلکو په مخکې ما ستا د خبرو مخالفت وکړو چې ته خپه نه شې.زما د زړه مینه او پټه مرسته به تا سره وي. سبا له چې خلک را غونډ شول خبرې وشوې د نواب صاحب د ناستې ځای ته نژدې په یوه بالاخانه کې عبدالمتین خان او د تور خان مې له ورایه ولیدل او له لرې مو سلام علیک وکړل. دوی نواب بندیان کړي وو.د نواب د ځایه مونږ د شپې برول باندې ته لاړو هغه وخت دلته د دیر د نواب ولیعهد به اوسیدو مونږ غوښتل چې هغه وګورو خو مونه لید، له هغه ځایه باړوې ته لاړو هلته مو((تاتې)) خان ولید. دده زمونږ د کلی غلام حیدر

خان سره ډېره راشه درشه وه، د هغه اشنا و، هلته زما هم ورسره تعلق پیدا شوی و. هغه ته مو ووې چې مونږ د نواب د کشر زوی لیده غواړو ،هغه راته دا خبره وکړه چې هغه خو اوس ویده دی، ځکه چې د شپې ویښ وي او څوکی کوي. زمونږ دهغه سره هم لیدل ونه شول، او بیا «تور» ته لاړو. د هغې نه پس «جار» ته راغلو د «جار» خان ډېر ښه سړی و، پخپله په کور کې نه و، دکلا دروازه مو وټکوله ورځې را ته ښرته کړو، بې بې راته د ډوډۍ انتظام وکړو. د جارخان زما د تره د زوی سربلند خان سره ډېر تعلق و، هغه به همېشه مامندارۍ ته راتلو او هغه سره به یې ډېرې ورځې تېرولې. سهار خار ته لاړو. د خار خان ډېر پوهه،بهادر او ښه پښتون سړی و .د هغه سره مو څو شپې وکړې، یوه ورځ زه بهر وتلی وم چې ښرته راغلم د خار خان ته مې وویل چې خان تاسو خو لا بیا هم زمونږ نه ښه ی چې د قران نه خو څه فایده اوچتوئ هغه وې څنګه؟ ماوې که عمل پرې نه کوئ بوساړې خو پرې ساتئ. په هره بوساړه قران شریف پروت وي چې څوک ورنه بوُس پټ نه کړي تاسې خو پرې څوکیداري کوئ. مونږ خو پرې نه عمل وکړو او نه څوکی. له خاره مونږ«ناوه ګی» ته لاړو. د ناوه ګی خان ډېر ښه سړی و، خو ساده و، له هغه ځایه«غازي اباد» ته لاړو، د ترنګزو حاجي صاحب سره مو ولیدل دلته ما سره یو ملګری چې فقیر نومېده او اصلاً ترکان و، مادلته غازي اباد کې پرېښی و نور ټول ملګري رانه په لاره کې یو،یو خپلو کورونو ته تللي وو، مونږ دواړه یې یوازې پرېښي وو. زه خو د افغانستان نه په دې اراده راغلی وم چې دلته په ازادو قبایلو کې مدرسې جوړې کړم او د قوم تربیت وکړو، دا کارونه خو یو سړی نه شي کولی په ډله کېږي او زمونږ هغه ډله خوره شوې وه.

❋❋❋

ذهني انقلاب، تعليمي او اصلاحي جدوجهد، د اتمانزو ازاد های سکول او انجمن اصلاح الافاغنه، د خلافت کمیټې صدارت

د افغانستان او ازادو قبایلو حالت چې مې ولیدو او پنځلس کاله مې په هندوستان، قبایلو او افغانستان کې غرزې پرزې وکړې نو په دې نتیجه ورسېدم چې انقلاب د منډې کار او دومره اسان څیز نه دی. انقلاب د سړې سینې کار دی. انقلاب عمل او پوهه غواړي، انقلاب عالمان او پوهان غواړي چې د پوهې سره قام وروزي او انقلاب ته یې اماده کړي، د انقلاب دپاره د اشخاصو ضرورت دی. ته ګوره چې زمونږ جذباتي ملګري په څومره جوش راوتلي وو، ټول لاړل خواره شول نو کښاستم د ځان سره مې ښه فکر وکړ. زه په دې نتیجه ورسېدم چې زمونږ د قام نه د تجارت خوا ته توجه شته نه د صنعت خواته نه د زراعت خواته او نه د تعلیم خواته. د بلې خوا نه په رسمونو، رواجونو کې تر غوږونو پورې ډوب دي. په خانه جنګیو اخته دي داسې قام انقلاب نه شي کولی او دا قام د دې بلاګانو نه خلاصول په کار دي چې سیاسي شعور په کې پیدا شي او دا کار یوه پر امنه فضا غواړي. تر دغه وخته پورې زه په دې عقیده وم چې دا ټول کارونه انقلاب غواړي تشدد راته د انقلاب نژدې او د کامیابۍ لار ښکارېده، خو د تجربې نه وروسته راته معلومه شوه چې د جنګ په وخت کې

اسونه نه تیاریږي نو ځکه مې اراده وکړه چې خپل کلي ته واپس کېږم او د عدم تشدد د اصولو په بنا به کار کوم اول به د انقلابي اشخاصو د تعلیم او تربیت دپاره قومي مدرسې جوړوم نو ځکه اتمانزو ته راغلم. زه چې له هجرته بېرته راغلم د هغو مدرسو د بېرته جاري کولو کوشش مې کولو چې پېرنګیانو د جنګ په زمانه کې بندې کړې وې.

د ۱۹۲۰ع کال اخرنۍ میاشتې وې چې په علیګړ کې په مسلم یونیورسټي کې څه تقریب و. زه او زما دوست قاضي عطاالله خان یې هم بللي وو. مونږ دواړه علیګړ ته لاړو، په دې وختونو کې به کانګرس او خلافت یو ځای جلسې کولې زمونږ خیال و چې د علیګړ نه وروسته به مونږ د خلافت په جلسه کې شریکېږو، خو د مصروفیت له کبله د خلافت جلسې نه پاتې شُو، واپس کلي ته راغلو، په علیګړ کې زمونږ د صوبې ډېرو هلکانو تعلیم کولو د هغوی سره مو تبادل خیالات وشُو. په دوی کې ډېر داسې کسان وو چې د ترک موالات اوحکومت سره د عدم تعاون د پروګرام لاندې یې کالج پرېښی و. په دې ورځو کې زما مشر ورور ډاکټر خانصاحب تقریبا پنځلس کاله پس د انګلینډ نه واپس راغی. ده چې څه وخت ډاکټري پاس کړې وه، جنګ نښتی و. هماغه وخت کې په فوځ کې برتي شوی و، او اوس کپتان و او د مردان په ګاید کې لګېدلی و.

د اتمانزو ازاد سکول ۱۹۲۱ع او انجمن:

مونږ په ۱۹۲۱ع کال کې د دوستانو په امداد په اتمانزو کې د ازاد سکول بنیاد کېښوده چې په دې سکول کې قاضي

عطاالله، میا احمد شاه، حاجي عبدالغفار خان، محمد عباس خان،عبدالاکبر خان اکبر، تاج محمد خان، عبدالله شاه او خادم محمد اکبر زما ملګري وو.د مدرسې تر څنګه مونږ د پښتنو د غلطو رسمونو او رواجونو د اصلاح کولو د تشدد نه د منع کولو او په کې د قاموليد مينې او محبت د پيدا کولو په غرض د اصلاح الافاغنه په نامه يو انجمن جوړ کړی و. د دې انجمن ممبران داکسان وو: ۱-محمد عباس خان۲-صدر عبدالغفار خان(دواړه د اتمانزو)۳-حاجي محمد اکرم خان د خان مای۴-جمعدار نور محمد خان د ترنګزو۵-محمد زرين خان د ترنګزو۶-عبدالاکبر خان د عمرزو۷-غلام محي الدين خان د تنګي۸-فخر قوم ميا صاحب۹-ميا جعفرشاه د زيارت۱۰-فضل اکرم د نری قلا۱۱-فضل ربي د بدرګې۱۲-ميا احمد شاه د قاضي خپلو۱۳-ميا عبدالله شاه۱۴-خادم محمد اکبر د چارسدې۱۵-تاج محمد خان د چارسدې۱۶-مولانا شا رسول د امازو ګړی۱۷-شاد محمد خان د مېرزو۱۸-شيربهادر خان د کوترپان۱۹-جليل خان د جليل۲۰-خوشحالخان د باريکاب۲۱-شاپسند خان د چارغلی۲۲-امير ممتاز خان۲۳-بيرسترمحمد جان د بنو۲۴-محمدرمضان د ډيرو۲۵-حکيم عبدالسلام دهري پور۲۶-ميا صاحب د پکلی۲۷-قاضي عطاالله د مردان۲۸-ثمين جانخان د محب باندې۲۹-علي اصغر خان وکيل د هزارې۳۰-افندي صاحب د ملاکنډ۳۱-يو ملګری د ګدر حمزه خان.

زمونږ په سکول کې استاذان کم وو نو ما به پخپله هم هلکانو ته درس ورکولو بله دا وه چې مونږ دومره روپۍ نه

لرلې چې استاذانو ته مو ډبلې تنخواګانې ورکړې وې. په لاهور کې د خلافت کانفرنس و، مونږ ورغلي وو. د بنو د میراخېل کلي امیر مختارخان هم دې کانفرنس ته راغلی و، د هغه سره مو ملاقات وشُو، هغه خپل دوه زامن چې اسلامیه کالج کې یې په بي،اې کې تعلیم کولو او د ترک موالات په وجه یې پرېښې و. زمونږ سکول ته د استاذی دپاره را وبخښل د مشر نوم امیر ممتاز خان و او د کشر نوم مقصود جان و، مقصود جان زمونږ د سکول اول هېډماسټر و او کله چې دی دوباره تعلیم دپاره کالج ته لاړ امیر ممتاز د ده په ځای هېډ ماسټر شو. د پېرنګیانو زمونږ مدرسه نه خوښېده چې کوم استاذ به ورله راتلو نو اول به یې و وېرولو که په وېره به ونه شو نو بیا به یې د ډېرې تنخواه لالچ ورکړو او دغسې مونږ ته یې استاذان نه پرېښودل مقصود جان چې اتمانزو ته راتلو نو پولیس ډېر کړولی و، په دې وختونو کې مونږ د خلکو د پوهولو او په کې د مینې، محبت، وروری او قامولی د پیدا کولو د تعلیم د شوق د پیدا کولو او د قام نه د غلطو رسمونو او رواجونو د ورکولو او د قامي مدرسو دپاره د مرستې حاصلولو په غرض کلي په کلي، کور په کور، دورې شروع کړې او په خلکو کې مونږ ژوند او احساس را پیدا کړ. زما د دورو نه پرنګي سره وېره پیدا شوه. سرهملټن ګرانټ زمونږ د صوبې چیف کمشنر و، هغه زما بابا ځان ته وغوښت ورته یې وویل چې دا زوی دې څه کارونه کوي؟ ټول خلک غلي ناست دي او دی لګیا دی مدرسې جوړوي او دورې کوي زمونږ برخلاف خلک لمسوي منع یې کړه. د ده سکتر سعدالله خان د

عمرزو یو خان و، هغه مې بابا ته ویلي وو چې ته ګوره چیف کمشنر ستا څومره احترام کوي؟ څومره چې ستا مني هغومره د چا نه مني ته دده د خوشحالی دپاره خپل زوی منع کولی قدرې نه شې؟ بابا مې راغی زه یې کښولم راته یې وویل چې زویه د دې کارونو نه لاس واخله ځان دې په مصیبت اخته کړی دی؟ سر کار هم خپه کیږي چې نور څوک یې نه کوي ته یې څه کوې؟ ما ورته وویل چې نه ده بابا چې ته وائې مه یې کوه نه به یې کوم، ډیرو خلکو خو لمونځ پریښی دی. زه به یې هم پریږدم خو ته به بیا ماته نه وائې چې لمونځ ولې نه کوې؟ بابا مې راته وویل لمونځ خو فرض دی ما ووې بابا دا علم خوهم فرض دی، بابا مې وویل نه نو څه کوه او بیا چیف کمشنر ته ورغی ورته یې وویل چې صاحب مونږ ستاسو د خوشحالی دپاره خپل دین نه شو پریښودلی.

د خلافت کمیټی صدارت:

په پیښور کې د خلافت په کارکنانو کې اختلاف پیدا شوی و،دوه ډلې په کې جوړې شوې وې، یوه ورځ به د حاجي جان محمد صاحب ملګرو په شاهي باغ کې عامه جلسه جوړه کړه، په جلسه کې به یې تجویز وړاندې کړ چې حاجي جان محمد صاحب د خلافت کمیټی د صدارت دپاره ډیر موزون دی، تاسو ته منظور دی خلکو به چغې کړې چې منظور دی. حاجي صاحب د قام او ملک دپاره ډیر خدمتونه کړي او قیدونه یې هم تیر کړي وو.د پیښور یو سید و، سبا له به د هغه ملګرو

جلسه جوړه کړه او تجویز به یې مخکې کړو چې سید صاحب اهل رسول دی او ډېر خدمتونه یې کړي دي د خلافت کمېټې د صدارت دپاره د ده نه مناسب سړی نشته تاسو ته منظور دی؟ خلکو به چغې کړې چې هو! منظور دی.

دغه شان دا قصه روانه وه. یوه ورځ به یو صدر و، بله ورځ به بل صدر و، ورځ په ورځ دا کشمکش زیاتېده، په مېنځ کې هېڅ قسم جوړه نه کېده او د خلافت تحریک ته نقصان رسېده. په یو سړي یې اتفاق نه برابرېده. د پېښورد خلک د کار ډېر تکړه خلک وو، خو دې اختلاف د کاره اېستلي وو او همدارنګه چې په ډلو کې اختلاف پیدا شي که ډېر ښه او زورور خلک وي هم بې کاره شي او د هغوی طاقت د یو بله په غورځولو کې صرف شي. په خدمت کې اختلاف نه راځي، اختلاف د خودغرضۍ نه پیدا کېږي. زه چې به کله نا کله پېښور ته د خلافت دفتر ته ورغلم نو دواړو ډلو به راته کیسې کولې. د دواړو ډلو زما سره مینه وه ماته به یې ویل چې زمونږ د دواړو ډلو اتفاق په تا راتلی شي، راشه ته زمونږ دا صدارت واخله. زما په صدارت کې څه دلچسپي نه وه، د صدارتونو او عهدوشوقي نه وم. د دې شیانو نه به لرې تښتېدم اخر هغوی مجبور کړم. او ما د هغوی صدارت په دې شرط ومنلو چې په صوبه سرحد کې څومره چنده ټولېږي نو هغه به همدلته د دې ځای د خلکو په تعلیم لګیږي. پنجاب ته به یې نه لېږي. ځکه چې په هغه وخت کې به زمونږ په صوبه کې په زرګونو روپۍ ټولېدې او پنجاب ته به تلې د پنجاب لیډرانو به پرې مزې کولې. هغوی دا شرط ومنلو او زه د خلافت کمېټې صدر شوم.

عبدالقیوم خان سواتی یې سکتر شو. مونږ چې د سکول له کاره فارغ شو نو ما او میا احمد شاه په ملک کې دوړې شروع کړې. پښتنو ته زراعت سپک کار ښکارېدو تجارت هم ورته سپک کار ښکارېده او ویل به یې دا د بنیا ،بقال اوهندو کار دی، د خان تعریف به دا و چې یره فلانی ډېر لوی خان دی د خپل پتې، پوله ورته معلومه نه ده، ما به وې هلکو تاسې فکر وکړئ دا خان دی که دا خر دی چې خپل پتې نه پېژني. مونږ د یوې خوا نه په دوره ګرځېدو او د پښتنو د ذهنیت اصلاح مو کوله، د بلې خوا نه مو خپلې متې را ونغښتې پخپل پتې کې به مو پخپله کار کولو، زما د تعلیم ملګری عبدالحلیم دغه وخت د زراعت په محکمه کې مقرر شوی و، د هغه په کمک ما یو د مېوې باغ جوړ کړ، تر دغه وخته پورې سبزي او ترکاري له ښاره کلو ته راتلله ما چې باغ جوړ کړو سبزي او ترکاري به مې هم کرله او خلکو ته به مې ښودله چې ګورئ د خپل لاس کار څومره برکتي وي او تاسو خو لږ ورته ځیر شئ د پښتنو په خاوره کې هر قسم مېوه،ترکاري او غله کېږي چې زراعت ته د خلکو مخه شوه ما په اتمانزو کې دګوړې منډئ پرانسته. نورو خانانو او تربورانو به را پورې ملنډې وهلې چې ته ګوره د بنیاګانو کار یې شروع کړ. زمونږ تجارت دغه وخت ټول د هندوانو او پراچګانو په لاس کې و، مسلمانان به په تجارت شرمېدل. زمونږ ګټه وټه به ټوله هندوانو او پراچګانو وړه. ما د چا د پېغورونو پروا نه کوله هره میاشت به مې یو ځل خانانو ته چای ورکړې را جمع به مې کړل اوورته به مې وویل چې ستا د ځمکې چې څومره قېمت دی ما د هغې په لسمه برخه سرمایه

په منډيي کې بنده کړې ده، تا ته چې هغومره سرمايه په کال کې ګټه کوي ما ته يې په مياشت کې کوي، بيا به مې د منډئې حساب کتاب وروښودلو دا به مې هم ورته ووې چې مونږ سره په منډيي کې منشيان، ډروايان او پانډيان هم کار کوي او ځان ته نفقه ګټي او دا به مې هم ورته ويل چې وګوره دا تجارت څومره د ارام کار دی، او څومره په کې فايده هم ده، زمينداري کې څومره نا ارامي ده، د پټواري احتياج دی، د تحصيلدار متازي ده، ټول عمر مو اسمان ته سترګې نيولې دي، کله وايو چې خدايه باران وکړې او کله وايو چې خدايه شين يې کړې. دوی به مې دغه شان د تجارت په ګټه پوهه کول په لږه موده د پښتنو تجارت ته مېلان پيدا شو او زمونږ تجارت زمونږ په لاس راغی. پښتانه ډېر ښه قام دی. دوی په افسانو او کيسو ډېر نه پوهېږي که هر ښه کار چې په دوی کوې نو ځان ورته نمونه کړه چې ته روان شوې دوی هم درپسې روانېږي. په دې طريقه زمونږ په ملک کې زراعتي او تجارتي ترقي وشوه. د دې کوششونو او عملي نمونه کېدلو په نتيجه کې په خلکو کې د زراعت او تجارت شوق زيات شُو او دومره انقلاب راغی چې نن زمونږ علاقه کې زراعت دومره مخکې دی او تجارت دومره ترقي کړې ده چې د هغه وخت ډېر معمولي کسان اوس لوی کسان دي او لوی لوی زراعتي فارمونه، تجارتخانې او کارخانې يې جوړې کړې دي.

Monaechy#

مونې

جېل او د جېلخانې کیسه،
دري کاله قید، دفعه چالیس کې ګرفتاري (۱۹۲۱ع)،
د چمرکنډ مجاهدین، ډېره اسماعیل خان جېل
ته بدلي، د جېل بدمعاشي، زما مشقت،
جېل کې پرې جنبې، جېل کې زما ګناه،
ډېره غازي خان جېل ته، د جېل ژوند،
د پښتنو په هکله غلطه پراپېګنډه،
زما د غاښونو مرض، سیاسي قیدیان او
احتجاج، لاهور جېل ته د علاج دپاره،
د جېل سلوک، ډېره غازي خان ته واپسي،
د کور نه خط، مذهبي تعصب، بیا د علاج
دپاره لاهور جېل ته، مطالعه، ډېره غازي خان
جېل ته واپسي، د یو پیر صاحب کیسه،
د مور مرګ، د سیاسي قیدیانو جنګونه،
میا والې جېل ته بدلي، رهایي

دفعه ۴۰ کې ګرفتاري:

۱۹۲۱ء کال د دسمبر په اوولسم تاریخ مونږ لګیا وو، په مدرسه کې مو د فټبال میدان جوړولو، چې پولیس راغی او زه یې په دفعه ۴۰ (ایف، سي، ار) کې ونیولم او د پېښور جیل ته یې بوتلم. د حوالات په ځای یې جیلخانه کې واچولم، زما د نیولو نه وروسته یې زما نور ملګري هم نیولي وو، زه یې په هغه چکۍ کې بند کړم، چې هلته به یې د جیل بدمعاشان اچول، چې چکۍ ته ورننوتم سخا او ګنده بوی مې تر سپېرمو شو چې کتل مې د بولو ډک ښانک په کې پروت و، زه بهرته راووتم، د جیلخانې افسر ته مې ووې چې دا چکۍ ډېره ګنده ده، پاکه یې کړئ. هغه راته وویل چې دا جیلخانه ده ننوځه چکۍ ته. چکۍ ته ننوتم وریې را پسې بند کړو. شپه او ورځ په دې چکۍ کې وم. ډوډۍ به یې هم په جنګله کې را کوله .صرف د جیلخانې بنګي (چوړي) به د صفایۍ د پاره راغی نو مونږ ته به ور لرې شو او چې صفایي به یې وکړه، نو ور به یې را پسې بند کړو. د صفایۍ په وخت کې به هم سپاهي د چوړي په سر ولاړ و. په سبا راته معلومه شوه چې زمونږ نور ملګري هم په دې چکو کې بند دي، په دې چکو کې مونږ لس کسان قیدیان وو. زه عبدالاکبر خان اکبر، عبدالقیوم خان سواتی، زمونږ نه بغیر نور اووه واړه پېښوریان وو، عبدالاکبر خان اکبر یې په دې تور نیولی و، چې ته بالشویک یې او دا باقي نور مونږ خلافتیان وو، په جیل کې د ظالمانه رویې په وجه زمونږ ملګرو ضمانتونه ورکړل او رها شول عبدالاکبر خان اکبر ته ما اجازه ورکړه چې ته خو خلافتي نه یې ته هم ضمانت ورکړه، یوازې ما او عبدالقیوم سواتي د ضمانت ورکولو نه انکار وکړو او پاتې شو چې دوی پوهه شول چې مونږ

ضمانت نه ورکوو نولس ورځې پس یې له دې چکۍ نه وا ېستلو او ډپټي کمشنر ته یې مخکې کړو، ډپټي کمشنر هم عجیبه سړی و او زما مقدمه هم عجیبه غوندې وه، ډپټي کمشنر چې زما د جرم پوښتنه وکړه پولیس ورته وویل چې ده خو یو هجرت کړی و او بل اوس ازادې مدرسې جوړوي .

ډپټي کمشنر ورته وویل چې یو ځل یې هجرت کړی دی نو بیا مو ولې پرېښوده؟ ما ورته ووې چې د افسوس ځای دی چې ملک خو مو رانه واخیسته اوس مو پخپل ملک کې استوګنې ته نه پرېږدئ. په دې باندې (صاحب بهادر) نور هم غصه شو پولیس ته یې وویل، ویې باسئ جېلخانې ته یې بوځئ. درې کاله مې قید کړو، پولیس راوستم او جېل والاو ته یې حواله کړم، عبدالقیوم سواتی یې هم زما غوندې درې کاله بامشقته قید کړی و، د جېل د خوراک کیسه خو مې درته کړې ده، د جېلخانې داروغه امیر چند هندو و، بدې خور نه و دیانتدار و او قام پرستو سره یې مینه وه، په چکۍ کې خو یې واچولم خو مېچن یې را باندې اوړه نه کړه او نه یې راته په پښو کې ببړې واچولې، د جېلخانې ډوډۍ خو یې را کوله خو لږه به پاکه وه، زمونږ د چکۍ مخه قطب (شمال) ته وه نمر په کې بالکل نه لګېدو، ډېره سړه چکۍ وه، ما له یې درې زړې کمبلې او یو ترپړی راکړې و، چې په کې ګوزاره ډېره ګرانه وه . ډېر سخت ساړه وو، یوه پوښتنه او بل بارانونه وو، او شپه ورځ به په چکۍ کې بند وو، خو زما خوش قسمتي دا وه چې زما په چکۍ کې یو اخور و، په هغې کې پلاله پرته وه، ما به ترپړی په کې واچولو او په هغې به ځملاستم که کله به یو ښه جمعدار راغی نو د ورځې به یې د یوې ګنټې نیمې دپاره نمر ته اېستلو.

د شپې به مونږ په ارام ویده کېدلی نه شو ولې چې درې درې ګنټې وروسته به پیره بدلېده، نو پیره دار به راغی جندره به یې وکړنګوله بیا به یې چغه کړه چې بول بهایي (وایه وروره!) ترڅو چې به دې اواز نه و ورکړی نه به تلو او که اواز به دې لږ وروسته ورکړو نو سبا له به یې سزا درکوله .د جبل د جامو کیسه مې هم درته کړې ده،چې ما ته یې کومې جامې راکړې وې کمیس مې د بدې پورې نه رسېده او په مانځه کې چې به په سجده پرېوتم نو کمیس به مې پښتیو ته را ورسېده او د پرتوګ پینځې به مې ایله د زنګانه سترګې ته را رسېدې، د جبل والاو رویه خو د عذاب د ملایکو نه کمه نه وي، یو نیم په کې چېرته سم سړی پیدا شي.

په هغو ورځو کې په جېلخانه کې د خوراک څېز هم جرم و، زمونږ د کلي یو نمبر دار یوه ورځ ماته یوه چکی ګوړه را کوله، ما د هغه نه نه اخیسته،هغه راته په چکی کې یوه چکی ګوړه کېښوده دی لاړ لږ ساعت پس راته پیره دار ووې، چې جېلر صاحب راروان دی، د دې خبر په اورېدو ما سره د ګوړې فکر شو، چې په دې څه وکړم، کله به مې وې چې د شړی لاندې یې پټه کړه، کله به مې وې چې د ترپړې لاندې یې کړه .بیا به سودا واخیستم چې ښه که دا ترپړی پورته کړي؟ خیر خو هغه ګوړه ما په ډېر شواخون پټه کړه .دا روغه صاحب راغی تلاشي یې ونه کړه ببرته لاړ .هغو وختونو کې به د قیدیانو روزانه تلاشي کېده، چې دا روغه لاړ ما هغه ګوړه بهر ګوزاره کړه او اراده مې وکړه چې جېلخانه کې به د جېلخانې د اصولو پابندي کوم، چې کوم کار په کې منع وي هغه به نه کوم، ځکه دا څیز د سړي په زړه کې وېره راولي .ما خپل سیاسي قیدیان ورونه لیدلي چې

دا کارونه به یې کول نو د جبل والاو به یې ډېرې خوشامندې کولې، او بډې به یې هم ورکولې.

د چمرکنډ مجاهدین:

ډاکټر صاحب او ځینې نور کسان زما ملاقات ته راغلي وو، هغوی د حکومت پېغام راوړی و، چې مدرسه دې چلوي خو دورې دې نه کوي، که د دورو نه لاس اخلي مونږ یې پرېږدو، خو ما د حکومت دا شرط ونه منلو، په چکو کې ما سره نور قیدیان هم وو، چې په هغو کې د چمرکنډ مجاهدین هم وو، زه چې د کابل نه راتللم ما هغوی ته ډېر نصیحت کړی و، دا مې هم ورته ویلي وو، چې سرحد او پنجاب ته به نه ښکته کېږئ، هغوی زما نصیحت ونه مانه دغه یې حال و، زما د بندي کېدو نه مخکې یې ډېر وهل او ټکول چې زه ورسره بندي شوم، نو د وهلو ټکولو نه خلاص شول.

دا مجاهدین چې په بونیر کې وو هلته په کې اکثریت د بنګالیانو و، دغه بنګالیان ډېر شریف او مینه ناک خلک وو، ډېره ښه ګوزاره یې کوله او چې په کې پنجابیان وو هغوی ډېر ډله باز خلک وو .دوی چې ورننوتل پرې او جنبې یې په کې جوړې کړلې اخر یې خپل امیر نعمت الله وواژه .د بونیر خلکو له هغه ځایه را وشړل او چمرکنډ ته راغلل، د دوی یو مشر مولوي فضل الهي ډېر پارټي باز او خطرناک سړی و، ما په کابل کې لیدلی و، ډېر نصیحت مې ورته وکړ، خو هغه د خپل طبیعت نه مجبوره و، او ددې پرو جنبو په وجه یې یو ډېر ښه کارکن، نېک او مخلص سړی مولوي بشیر وژلی و، بیا وروسته چې پاکستان جوړ شو فضل الهي پنجاب ته راغی. زه هغه وخت په جېلخانې

کې وم .مولوي فضل الهي د حکومت په لمسه د حکومت د خوشحالولو د پاره ما پسې سختې پروپېګنډې وکړې او د ډېر دروغ يې وويل.پوليسو دی له ځانه سره ملګری کړی و، او چې مجاهدينو کې به کوم د کار سړی و، پوليسو به ورته وويل هغه راوله .د دوی يو ملګری چې د قران شريف حافظ هم و، پوليس په لاس کې اخيستی و، پوليسو به چې د کوم سړي د نيولو اراده وکړه ده ته به يې وښوده .دی به ورپسې لاړ هغه به يې د چندې په بهانه سرحد ته را کوز کړو او د پوليس په حواله به يې کړو .ما ته دې قيديانو مجاهدينو وويل چې دی يې اوس بيا زمونږ د يو ډېر لوی کارکن پسې لټوی، که د هغوی د خبرولو څه بندوبست وشي. دا يې هم راته وويل چې په جېلخانه کې يو مومند دی او سبا بل سبا رهـا کېږي، کـه تـه يـوه چيتې ورکړې د ده کور چمرکنډ ته لنډ دی هغوی ته به يې ورسوي او زمونږ نور ملګري به د دي مصيبت نه بچ شي. ما اول خو دې کار ته غاړه نه اېښوده، ځکه چې دا خو په جېلخانه کې جرم دی، خو چې فکر مې وکړ چې دا خو دې خلکو ته لوی مصيبت دی، نو بيا مې خط وليکه او چې په سبا له به هغه مومند رهـا کېده په نن شپه مې ورکړو .هغه چې رهـا کېده نو هغه کاغذ يې د خپل ډبوډی سره د وېرې غورزولی دی، بيا هغه کاغذ اتفاقاً زمونږ د کلي نمبردار موندلی دی هغه بيا راوړ. ما هغه ته اووې چې دا کاغذ چېرته و، هغه وويل چې زما پيره وه او ډبوډی سره مې بيا موندلی دی، که دا کاغذ حکومت ته په لاس ورغلی وی، نو لس کاله قيد و، زمونږ د هزارې يو ملګری يې دغه شان په يو کاغذ لس کاله قيد کړی و.

زه په جېلخانه کې وم چې د کوهاټ څو تنه يې جېل ته

راوستل يو يې تره او نور يې ورپرونه وو، ډېر ښکلي او ښايسته ځلميان وو، هغه يې هم زمونږ سره په دې چکو کې بند کړل .د جېلخانې دا قاعده ده،چې سهار وختي ملازم راشي قيديانو پسې ورلړي کړي را ويې باسي جارو ګاني يې په لاس کې ورکړي ځای جارو کوي .دوی به يې وختي سهار د پوما په مياشت کې راوښکل، دوی چې به جارُو وهلو ته تيټ شول،يو پنجابی سپاهي و، هغه به په کونه لته ورکړه بوک به يې راواړل او کنځل به يې ورته کول، نو ما تري يوه ورځ پوښتنه وکړه، چې تاسو په څه کې بنديان يئ، ويل به يې چې صاحب څه ووايو ماوې هر څه چې وي ووايه راته يې وويل چې په((غول مه خوره)) مو جنګ کړی دی اوس دغه دي بنديان يو د شيطان لمسه وه او پښتو وه، ما ورته ووې چې هغه پښتو او شيطان مو ځان سره جېلخانې ته راوستي دي او که مو خپل ورور عزيز دپاره هلته پرېښې؟ ګورئ دا تور مخی سپاهي درسره څه سلوک کوي؟ ده ته مو هغه پښتو او شيطان نه لمسوي د خپل ورو عزيز هغه خبره زغمل به ښه و او که دا شرمول؟

نور سياسي قيديان د ډېره اسماعيل خان جېل نه په چالان کې راغلل، يو ملک خدابخش و، او بل رمضان خان و، نور ورسره يو څو ملګري وو، نور سياسي قيديان په بارک کې وو او زه يې په چکې کې بندي کړی وم، د هغوی سره يې يو ځای کېدو ته پرې نه ښودم، عام قيديان هم تر يوې هفتې پورې په چکې کې بند وي، بيا يې تر نه را وباسي خو زه يې په کې دوه مياشتې وساتلم.

ډېره اسماعیل خان جېل ته بدلي:

دوه میاشتې پس یې زه ډېره اسماعیل خان ته چې د دوباریانو جېلخانه ده بدل کړم .د تللو په وخت کې یې راته ببړې «زولنې» ولګولې چې د ډېرو جېل ته ورسېدم بیا یې هم رانه ونه اېستلې، هلته یې چکې کې بند کړم او سبا له یې را له شل سېره دانې راوړې چې دا اوړه کړه،خو دا نسه وه چې هغه چنجو وهلې وې، نو اوړه ولو کې یې تکلیف نه و.

د جېلخانې کیسه:

[تاسو ته به یاد وي چې به «پښتون» کې د جېلخانې په باره کې یو مضمون « د شلمې پېړۍ تهذیب او زه په جېلخانه کې» تر عنوان لاندې شایع کېده،لیکن زما د بیا بیا ګرفتارولو او ناوزګارۍ په وجه هغه مضمون سرته رسېدلی نه و،په مېنځ کې پاتې شوی و، چونکې زه اوس د هزار باغ په جېلخانه کې یم او ماسره څه کتاب د لوستلو دپاره نشته ځکه د کوم کتاب چې زه نوم اخلم نو حکومت دا جواب راکوي چې د دې اجازت د لوستو تا ته نشته، نو ما خیال وکه چې د دې وخت نه څه فایده اخیستل په کار دي،نو په دې وجه زه بیا هغه کیسه هغې پسې د پوره کولو او سرته د رسولو دپاره شروع کوم او ورسره دا تجویز هم کوم چې د دې نوم به اینده دپاره«د جېلخانې کیسه وي» «۱۵اکتوبر ۱۹۳۲»]

د دې جېلخانې حالت ډېر زیات خراب و، قیدیان، غریبان په کې ډېر په کړاو اخته وو، د بډو بازار په کې ګرم و، چا به چې پیسې لرلې د هغه به په کې څه ګوزاره کېده د بې پیسو بندیانو

حال بد و، عجیبه خبره دا وه چې د دې جېلخانې یوازې دا روغه مشر نه و، بلکې هر یو ملازم دلته کل اختیار و، او هر چا به خپل حکم چلوو، د داروغه هېڅ رعب نه و، د هغه حکم چا نه مانه د دې وجه دا وه چې دا روغه یو بوډا و په پنشن روان و، پیسې به یې اخیستې چې د نوکرۍ په اخر عمر کې پینځه پیسې پیدا کړې.

بله دا وه چې دی په انګرېزۍ نه پوهېده، دی د سپاهي ګرۍ نه دا روغه شوی و، او سپرنټنډنټ د انګرېزۍ نه بغیر په بله ژبه نه پوهېده، نو د جېلخانې کاروبار ورته نائب داروغه ګنګا رام مخکې کاوه، نو د نائب داروغه رعب په جېلخانه کې د داروغه نه زیات و، نو په دې وجوهاتو د جېلخانې انتظام ګډوډ و، زه چې یې په چکۍ کې بند کړم نو یو څو تنه پېښوریان قیدیان ما ته راغلل راته یې وویل چې مونږ به داروغه ته پیسې ورکړو، چې تا د چکو نه راوباسي خو ماورته وویل چې زه بډې نه ورکوم، چې بډې ورکوم نو ضمانت ولې نه ورکوم، زه خو قید نه یم، زه ضمانت کې قید یم.

د دې جېلخانې خوراک هم خراب و، هسې خو د ټولو جېلخانو خوراک خراب وي، ځکه چې حکومت د ښې غلې د اخیستلو اجازه نه ورکوي، خو دلته په کې داروغه هم وهنه کوله نائب داروغه او نورو هم په کې کانه وانه کوله .ما به خپله چکۍ اوړه کوله .کومې چنې چې به یې د مېده کولو دپاره ماته راوړې، هغه به ټولې چېنجو خوړلې وې، د قسم دپاره به په کې روغه دانه موندی کېدی نه شوه، پاکولې به یې هم نه، ځکه چې پاکېدی نه شوې که پاکولی خو تش بڅرکي پاتې کېدل .دا د چنو ددې قسم اوړو ډوډۍ به یې پخوله هم نه ځکه چې وزن یې

کمبده په دې کې به هم د قیدي غریب نه غلا کېده .دا ډوډۍ په یو لاس کې نیول کېده نه ځکه چې ټوکرې ټوکرې کېده او پرېوته نو په دواړو لاسونو کې به دې اخیسته ما چرې د چنو ډوډۍ خوړلې نه وه، په خوب کې مې لالیدلې نه وه بیا داسې ډوډۍ چې د نیمې نه زیاته په کې خاورې وي، شخوند پرې نه شي وهلی، ما به په ډېر کوشش ایله یوه ټوکړه وخوړه اخر پرې ناجوړه شوم .د دال او ساګ به یې څه ذکر کوم، په جېلخانه کې چې څوک ناجوړه شي هسپتال ته یې بیایي خو زه سیاسي قیدي وم، زما دپاره هسپتال نه و، زما په نصیب دا یوه توره کوټنۍ رسېدلې وه، چې شپه او ورځ به په کې یوازې پروت وم، ډاکټر به رالـه دارو دلته راوړل او سپرټنډنټ به مې په ورځ کې یوځل خبر اخیسته، څو ورځې پس جوړ شوم .زه په دې جېلخانه کې یوه نیمه میاشت پاتې شوم په دې یوه نیمه میاشت کې زما څلوېښت پونډه وزن کم شو، غاښونه مې خراب شو، وُړۍ مې وتښتېدې، وینې به تري جاري وې، د خراب خوراک او د سبزي د نشتوالي په وجه مې په وُرو پاپوریا مرض ولګېده .د خراب خوراک په وجه په ټولو قیدیانو یو قسم مرض لګېدلی و، چې هره ورځ به څلور پنځه مړهکېدل،چا یې پوښتنه هم نه کوله ځکه چې قیدي د پرنګیانو په حکومت کې انسان نه ګڼل کېږي او د ډنګر غوندې سلوک ورسره کوي که د سړي سپی مړ شي څه نه څه همدردي به ورسره ښکاره کړي، لیکن د قیدي خوار سره د هېڅا همدردي نه وي، چې مرض زیات شو، نو سپرټنډنټ سره فکر پیدا شو او د مرض د مخنیوي دپاره به یې کله نا کله دوه، درې نور پرنګیان هم مشورې له راغوښتل، لیکن مرض په مشورو نه کمبده او نه به چېرې کم شي .مرض

ټول د خوراک د خرابوالي نه پیدا شوی و، او هغې خوا ته چا توجه نه کوله، سرکار چې کوم معمولي خوراک د دوی دپاره منظور کړی و، هغه به یې هم دې غریبانو له نه ورکوو سپرتنډنتان هم عجیبه دي او بیا چې انګرېز وي هغه خو بیخي ناخبره وي چې کوم طرف ته یې «جبل والا» بیایي په پټو سترګو روان وي او بیا داسې سپرتنډنټ لکه چې دا و، د قیدیانو او بیا خاص کر د پښتنو قیدیانو د سر تاکو، سپرتنډنټ ته پښتو یو ټکی نه ورتله، حتی اردو هم نه ورتله تش په یوه انګرېزي پوهېده او پښتنو غریبانو له اردو نه ورتله پاتې خو انګرېزي .یوه ورځ عجیبه کیسه وشوه څوک چې جبلخانې ته تللي دي هغوی ته معلومه ده او چې څوک نه دي تللي هغوی ته به معلومه شي چې د هر ګل «دوشنبې» په ورځ سهار وختي قیدیان پخپلو بارکونو کې په لین کېنوي سپرتنډنټ او نور جبل والاو پرې ګرځي صحت، جامې، صفایي او نور حالت یې ګوري که د چا عرض وي هغه هم اوري . په دغسې یوه موقع یو قیدي پاڅېدلی دی او د جبل والاو د لاسه یې شکایت کړی دی چې وهي مې، ټکوي مې، شرموي مې، کنځي مې رشوت رانه غواړي زه غریب سړی یم. زه روپۍ له کومه راوړم چې دوی ته یې ورکړم؟ نو سپرتنډنټ خپلې عملې ته وکتل چې څه وایي؟ هغوی ورته وویل چې صاحب دی د غنمو ډوډۍ غواړي او ګوره غواړي نو سپرتنډنټ قیدي ته ووې«نونو» قیدي غریب بیا ورته خپله کیسه تېره کړه هغه بیا د خپلې عملې نه پوښتنه وکړه دوی بیا ورته ووې چې صاحب ګوره او غوږي غواړي، نو سپرتنډنټ قیدي ته لښته خوځوي او ورته «نونو» وایي، قیدي ډېر کوشش وکړو چې سپرتنډنټ

پخپل مطلب پوهـ کړي، خو هغه پوهـ نه شو نواخر يې حکم وکړو چې دا بدمعاش دی، بوځئ په چکئ کې يې بند کړئ .((هوسئ ښکر ګاټه غوږ يې بايلو.))

سپرنټنډنټ د راتلو په ورځ په خصوصيت سره د ټټو معاينه کوي نو په دغه ورځ د قيديانو ورځ ډېره بده وي، د چا چې معده کمزوري وي هغی ته ډېر کړاو وي، ځکه چې يو ځل د ټټو صفايي وشي تر څو چې يې معاينه شوي نه وي څوک په کې نه پرېږدي چې په کې کښنی نو که په دغسې وخت کې قيدي ته حاجت پېښ شي که جرات ولري، خو د چانه پوښتنه نه کوي منډه کړي ټټئ ته نتوځي خو دی لاناست نه وي چې نمبر دار يې په څټ سور وي او که بې جراته وي يو ځل دوه خو اجازه وغواړي خو علاوه پر دې چې اجازه نه ورکوي ښه يې سپک هم کړي، ما پخپله ډېر غريبانان ليدلي دي، چې هر څه ترې پرتوګ کې تللي دي . ويل، کنځل او راښکل خو پرېږده دا هغه د بې شرمئ ساعت وي چې خدای دې چا ته نه ښيي.

انګرېزانو چې مونږ له کوم قانون جوړ کړی دی د ظاهر داری دپاره يې جوړ کړی دی او دنيا ته د دوکې دپاره په دې قوانينو نه پخپله پرنګيان پابند دي او نه يې ملازمين.

زه چې څه وخت نا جوړه وم نو ماله به يې پئ او وريژې د خوراک له پاره راکولې يوه هفته پس چې زه جوړشوم او د هسپتال نه ډس چارج شوم(ووتم) نو بيا زه وم او د جېلخانې هغه پخوانی خوراک خو ډاکتر چې زما حالت او کمزورتيا ته کتلي و د هسپتال نمبر دار ته يې حکم کړی و، چې ده له هر ماښام لږ قدرې د هسپتال د پيو نه ورکوه . زه د ماښام د لمانځه نه وروسته وظيفه کوم په وظيفه ناست وم چې يو سړي راته اواز

وکړو چې وروسته مې وکتل نو د کوټګی د جنګلي سره نمبردار ولاړ دی راته یې ووې چې بالتې دې را کړه پې مې درته راوړې دي . زه د خپلې کډې نه را پاڅېدم او پوښتنه مې تړې وکړه چې دا پې دې له کومه راوړې؟ هغه جواب راکړو چې بابو صاحب حکم کړی، چې هر مابنام څه قدرې پې تا ته راوړم، ځکه چې ته کمزوری یې ما ورته ووې چې دا سرکاري مقرر شوې دي که ډاکټر صاحب له خپله طرفه مهرباني کړې ده، هغه ووې چې دا د بابو صاحب مهرباني ده ما وې ډاکټر صاحب له خپله کوره رالېږلي دي که د هسپتال نه یې رالېږلي دي؟ ویې ویل چې د هسپتال نه. ما ورته وې چې ته خپه کېږه مه، ډاکټر صاحب ته مې هم ډېر ډېر سلام وایه او ورته ووایه ستا د دې مینې، محبت او مهربانۍ زه ډېر مشکور یم، خو زه دا پې اخیستلی نه شم . د دې خبرې په اوربدو نمبر دار ډېر حېران شو او ویې وې چې ولې ؟ ما ورته وویل ځکه چې دا زما حق نه دی پردی حق دی او پردی حق خوړل خو حرام وي هغه وویل چې دا څنګه پردی حق دی؟ ما ورته وویل چې دا پې په هسپتال کې د کمزورو او مریضانو دپاره مقرر شوې دي، د هر مریض برخه مقرره ده، زما دپاره مقرره برخه نشته نو ته به یا ددې په ځای د نورو مریضانو په پیو کې اوبه ګډوې چې د پیو اندازه پوره کړې یا به د هر مریض نه یو یو ګوټ کموې دا دواړه طریقې ښې نه دي . نمبر دار چې دا واوربدل غلی شو او لاړ، یوه ورځ داروغه صاحب راغی او ما ته یې وویل چې ورځ په ورځ کمزوری کېږې، پس د دې ستا د ډوډۍ انتظام زه کوم، زما له طرفه به زما له کوره تا ته ډوډۍ راځي . ما د هغه ډېره شکریه ادا کړه او دا خبره مې ورسره ونه منله .ما هغه ته وویل ستا ډوډۍ زما خپله ډوډۍ ده خو که سبا ته د دې جبل نه بدل شې یا زه بدل شم نو بیا به څوک د ښې

ډوډۍ انتظام راته کوي؟ خو زه يم او دا د جبل ډوډۍ به وي اوس خو لابنه ده ورسره لږ لږ اموخته شوی يم .او بله دا چې هغه کار چې سړی يې په ښکاره نه شي کولی او پټ يې کوي . سړی کمزوری کوي او د خپلو اصولو نه يې باسي او په سړي کې وېره بزدلي پيدا کوي، نو ما ورته ووې چې زه ستا د مهربانۍ قدر کوم، خو دا څېزونه زما اصلي مقصد ته نقصان رسوي. نو معافي غواړم چې جبلخانه کې په دغسې کارونو سړی ډېر کمزوری کېږي څومره چې يو سړی خپل خواهشات او ضروريات کمولی شي هغومره به ارام او خوشحاله وي هېڅا ته به محتاج نه وي، دغه شان يو ځل داروغه صاحب راغی او ما چکۍ اوړوله، نو هغه ما ته اوويل چې دا چکۍ مه اوړوه په دې جبلخانه کې دوه ويشت سوه قيديان دي. زه به خدای له څه ځواب ورکوم چې دا يو سياسي قيدي چې زما په لاره روان و، په هغه دې هم چکۍ (مېچن) اوړوله، ما ورته ووېل چې د غه مخامخ چکۍ کې دغه قيدي ته وګوره، دی د قتل، ډاکو مجرم دی، په دې کې جبل ته راغلی دی او دلته د داسې ناپاک مقصد دپاره چکۍ اوړوي او زه چې په دومره نېک مقصد راغلی يم نو زه دې نه اوړوم چې داروغه صاحب پوهه شو چې دی خو چکۍ اوړه وي نو بله ورځ يې ما له اوړه را ولېږل او لږې غوندې دانې هم ورسره وې، او ويې ويل چې صيب (سپرنټنډنټ) راځې نو دا اوړوه، ما ورته ووېل چې زه داسې نه کوم که صيب زما نه تپوس وکړي چې تا له څه در کوي نو زه دروغ نه وايم، نو زه به وايم اوړه، د دې جواب کې راته جمعدار ووېل چې بيا خو به زه مات شم .ماورته ووېل چې ځکه خو درته زه وايم چې دا مه را کوه او بله دا چې دا د سړي زړه کې وېره پيدا کوي.

د جبل بدمعاشي:

د دې جبلخاني اخلاقي حالت ډېر پربوتي و، نه د هلک، نه د ځوان، او نه د بوډا عزت و، هر سړی به په وېره کې و، ځکه چا چې به ګنګا رام او د چکی جمعدار راضي کړل په هر چا چې به يې هر څه زړه غوښتل هغه به يې پرې کول . زما په مخکې ځينو کسانو پرې په دوه روپۍ خپل دښمنان شرمولي دي، په دوه روپۍ يې هلکان د شپې تېرولو دپاره کوټو ته بيولي دي حال دا چې د جبل په قانون کې د هلکانو د سړو سره يو ځای بندول منع دي . ما يوه ورځ داروغه صيب ته وويل چې ته خو مسلمان يې ، ډېر نېک سړی يې، بانګونه وايي او امامت هم کوې، ليکن ستا په جبلخانه کې د پښتنو د بچو عزت محفوظ نه دی او زه چې په پښتور کې وم، هلته داروغه هندو دی ليکن هلته د پښتنو د بچو عزت محفوظ و، په دې جبلخانه کې ما پخپلو سترګو داسې واقعات ليدلي دي چې ليکل يې شرم ښکاري . شراب و کباب به په کې عام وو، د پيسو والاو په کې مزې چرچې وې او څه چې به يې غوښتل هغه به يې کول چا سره چې به پيسې نه وې د هغو د حالـه خبر مه شئ، د وهلو ټکولو او شرمولو نه علاوه چېرته به چې سخت کار و هغه به يې په دوی کولو جبل والاو د پيسو حاصلولو دپاره عجيبه عجيبه طريقې جوړې کړې وې، يوه ورځ يو بنوځی راغی ما ته يې وې چې زه کلي ته چتی لېږم راته وليکه نوما ورته ووې چه چتی د څه دپاره لېږې ژړه غوني شو ويې ويل چې پلار ته چتی ليکم، ما ته معلومه ده،چې زما پلار غريب دی هغه سره څه نشته خو زما ښځه ده،هغه دې خرڅه کړي ما ته دې روپۍ را ولېږې . زه ورته په قار شوم ما وې ته شرمېږې نه چې دا خبره کوې هغه را ته ووې

چې خانه ته څه خبر يې زه چې جبل ته راغلم او په چکی کې يې بند کړم شل سېره دانې يې راکړې چې دا اوړه کړه هغه ما ښې اوړه کړې چې جمعدار راغی ويل يې دا خو دل دي را ايسار يې کړم او تر هغه يې ووهلم چې دی را باندی سترې شو هره ورځ راته وايي چې پيسې راوړه که نه ټول عمر به دې دا حال وي زه دومره نامرده نه يم چې مشقت نه شم کولی هر کار چې راوسپاري په ډېره ښه طريقه يې کوم خو دوی د پيسو دپاره څه نه څه بهانه کړي په وهلو وهلو يې راته سر ګنجی کړو، د جبلخانې ټول سخت کارونه زما په نصيب دي سره د دې هره ورځ وهل خورم اوس راته وايي چې صاحب ته دې پيش کوو او په بينتونو دې وهو دا د بينتونو وهل را ته شرم ښکاري ځکه تا ته راغلم چې پلار ته مې خط وليکه که څه راشي او د دې بلا نه خلاص شم. ډېر کسان جبل والاو د پيسو دپاره په دې طريقه مړه کړي دي دا کوم کسان چې له جبلخانو نه تښتي يا بدمعاش شي د دې وجه همدا د جبل والاو و سلوک دی چې دې کارونو ته تيارشي . په جبل کې د دوه ډلو مزې وي يو دپيسه دار بل د بدمعاشانو . بله دا چې د قيدي د خوراک حال هغه وي چې مخکې مې درته بيان کړو او کار پې د غوايانو په شان کوي کولوګان «د تبلوګانې» ارت، مېچن او نور ډېر داسې سخت کارونه چې د انسان د توان او شان مناسب نه وي پرې کوي ځومره ذلت او سپکاوی چې ما په جبلخانو کې ليدلی دی زه په دعوه سره ويلی شم چې داسې سلوک به په دنيا کې هېڅ وحشي نه وحشي قوم د خدای د مخلوق سره کړی نه وي.

قانون، قانون نشته د هر پرنګي او حاکم چې څه زړه وي هغه کوي او دې ته قانون وايي، نور ملکونه يو قانون لري . زمونږ په

ملک کې د پرنګي دپاره بېل قانون و او د ديسي دپاره بېل د سرکاري ملازم دپاره بېل قانون و او د رعيت دپاره بېل د مالدارو دپاره بېل قانون و او د غريب دپاره بېل، د انګرېزانو قانون داسې دی لکه د مومو پوزه چې په کومه خوا يې اړوې، هغه خوا اوړي.

په يوه وړوکي کوټنۍ کې د شپې ورځې د تنهايۍ قيد په وجه زما وزن ورو ورو کمېدو او صحت مې خرابېدو چې اخر جبل والامجبور شول چې ددې پرده نشينۍ له ژوندہ مې راوباسي .يوه ورځ سپرنټنډنټ صاحب راغی او راته يې وويل چې اينده ته په کار خانه کې د ورځې کار کوه او د شپې دې خپلې کوټنۍ کې اوده کېږه اميد دی چې د دې نه د وېستلو دپاره به دې هم ډېر زر انتظام وکړم.

زما مشقت:

د دې پرده نشينۍ(کوټه قلفی) نه چې را ووتم کارخانې ته يې بوتلم دا يوه لويه کارخانه وه په سوونو قيديانو به په کې کار کولو او قسم قسم ځيزونه په کې جوړېدل زما کار لفافې (پاکټونه) جوړول و، خو ما به ورسره د کډۍ کار هم کولو ځکه چې زما ورسره شوق و او دا مې خيال و،چې سړي ته يو کسب زده کول په کار دي چې ځان ته پرې معمولي نفقه ګټلی شي او د احتياجه خلاص وي، زما استاذ د بنو يو ملک و، ډېر شريف او ښه سړی و، ښه خويونه او شرافت پرې ختم و او پخپل کار کې هم ډېر ماهر و، ما سره يې ډېر زيار ايسته، په څو ورځو کې مې خامتا او د بور داری تولیې(رومالونه) اودل زده کړل که چېرې زه د دې جېلخانې نه بدل شوی نه وی او په کې پاتې شوی وی نو

ما به په دې کار کې مهارت حاصل کړی وی . زه چې څه وخت د دې جبل نه بدل شوم نو زما په زړه کې بس دا یو ارمان پاتې شو، چې دا کسب رانه نیمګړی پاتې شو او کمال ته مې ونه رسولو.

زما بل استاذ د بهادر کلي یو ملا صاحب و، چې د لفافو سکښتلو او جوړولو چل یې راته ښودلی و، دی هم ډېر ښه سړی و، کله کله به یې په کارخانه کې ګوپي پخولو یوه ورځ یې ګوپي باندې کړی و، سپرتټنټ راغی، په کارخانه کې بوی و، ډېر یې اخوا دې خوا وکتل خو بالتې یې پیدا نه کړو چې سپرتټنټ لاړو ګوپي ټول سوزېدلی و، استاذ مې ډېر خپه شو خو څه یې کولی شول؟

ورو ورو د جبلخانې د خلکو تلل راتلل راسره پیدا شو او په لږو ورځو کې راسره ډېر کسان بلد شول، په جبلخانه کې هر قسم خلک موندی شي که بد کسان په کې وي، نو ډېر ښه کسان هم په کې وي بلکې اکثر خلک یې ښه وي، که جبل والاو یې خراب نه کړي. زه د خپلې تنهایۍ قید په وجه هم پوهـ شوم، جبل والاو تل دا کوشش کوي چې سیاسي قیدیان د اخلاقي قیدیانو نه ببل وساتي ځکه چې د دوی سره دا وېره وي چې سیاسي قیدیان زمونږ د بد عملۍ نه خبر نه شي او بله دا چې اخلاقي قیدیان پوهـ نه کړي، ځکه که دوی پوهـ شي بیا خو د جبل والاو د دکان سړیږي . په دې جبلخانه کې د رشوت بازار ډېر تود و او په رشوت هر شی کېدی شو، دساده او خوش باوره پښتنو نه د حصولۍ یوه ذریعه نه وه، دې چالاکو جبل والاو د روپو را ټولولو دپاره قسم قسم ذریعې او طریقې را اېستلې وې، په ټولو کې ذلیله او مکروه طریقه د یو شریف او عزتمند سړي بې عزته کول و، لس روپۍ به دې چې ګنګا رام له ورکړې

چې څوک به دې خوښ و، هغه به دې پرې شرمولی شو، یو سړی به ګنګا رام له ورغی لس لس روپی به یې ګنګا رام ته په ګوتو کښنودې او ورته به یې وویل چې فلانی شرمول غواړم هغه به روپی په جیب کې واچولې او د یو څو نمبردارو سره به را روان شو هغه سړي ته به یې څه بهانه جوړه کړه او نمبردارانو ته به یې حکم وکړو، چې پرتوګ ورنه وباسئ، دغه شان به یې هغه خوار بې عزته کړو د روپو ګټلو دا طریقه ډېره کامیابه وه، ځکه چې نن به تا زه په ګنګا رام بې عزته کړم سبا به ما کورته چتی لېږله او روپی به مې را غوښتې یا به مې ملاقات غوښته، بیا به ما ګنګا رام ته روپی ورکړې او د خپل بدل اخیستو په غرض به مې ته پرې بې عزته کړې، کله کله به په دې د پښتنو په مینځ کې جنګونه هم کېدل.

جېل کې پرې- جنبې:

د بد قسمتی نه په دې جېل کې د پښتنو په مینځ کې پرې جنبې وې، او دوه ډلې وو، یوه ډله د پېښور وه، او بله د کوهاټ، بنو او ډېره والو وه، دې ډل بازیو نه به جېل والاو هم ناجایزه فایده اخیستې او په معمولي خبره به یې دواړو ته اشتعال ورکولو او په کور کې به یې جنګول، د جنګ نه پس به یوه عجیبه تماشه جوړه شوه، هغه کسان چې څه بود به تړې کېده هغه به یې په چکو کې بند کړل پېرې به یې پرې ودرولې چې یو د بل له حاله خبر نه شي او تګ راتګ به یې پرې بند کړو هسې نه چې څوک یې له حاله باهر خبر ونه لېږي .دلاان به یې ورپسې کړل په ورځ کې به یوځل دوه ورتلل او قسم قسم خبرې به یې ورته کولې او هر یو یې وپرولو چې بس مقدمه په تا جوړه ده یا

به پانسي کېږي او که نه عمري خو شوي.

ډېر قيديان درباندې د ليدلو شهادت ورکوي فلانی مړ شو د فلاني هم حالت ښه نه دي مرګونی دی که څه کوی شي دا دې وخت دی که نه لاړې غرق ډوب شوي، په قيدي غريب به هيبت راغی کورته به يې خپلو خپلوانو ته تار ورکړو چې هلی روپی راوړئ، د چا خپلوان چې به زر راغلل او روپی به يې راوړې که هر څومره به ګنهګار و، هغه به خلاص شو ليکن خواره خواري د هغه چا وه چې پيسې به يې نه لرلې، اکثر به د پيسو ګنهګار خلاص شو او بې ګناه، بې پيسو کسان به چالان شول، څومره به چې زه د جېلخانې د حالـه خبر بـدم هـومره بـه مـې د پـښتنو مظلومانو په حال زړه بد بدو، ما به شپه او ورځ دا فکر کولو چې د دوی د بچ کولو دپاره کومه لاره او طريقه اختيار کړم اخر مې د ځان سره دا فيصله وکړه چې د دې دواړو ډلو مشران ليدل په کار دي او دا کوشش په کار دی چې د هغوی سره خبرې وکړم او هغوی د دې بدو کارونو او د هغو د نتايجو نه خبر دار کړم.

زما د ابتدا نه دا عقيده ده چې پښتون ډېر ښه قام دی . ډېر زر يې اصلاح کېدی شي . په شرط د دې چې څوک يې پوهه کړي . دا نن چې دی په داسې بد حالت کې دی د دې وجه دا ده، چې څوک يې غم نه خوري او نه يې پوهوي . په دې جېلخانه کې د رانېزو يو بوډا کاکا و، نوم يې نصير و، هغه زه يوه ورځ چايو ته وبللم زه د دې قسم دعوتونو طرفدار نه يم، ځکه سړی کمزوری کوي، ليکن د هغه د سپينې ږيرې له خاطره ما د ده بلنه ومنله، دی هم په دې کارخانه کې و. د دريو او نوارو په کار ښه پوهېده، زه يې پخپله کارخانه کې وګرځولم او خپل کسب او هنر يې راته وښوده چې په ليدو يې زه حيران شوم . ما ورته ووې

چې کاکا افسوس دی چې مونږ پښتانه د بل دپاره څنګه ښه ښه کارونه کوو، خو ځان له هیڅ نه کوو دا کوم کسب او هنر چې تا زده کړی دی، که چېرې یې بهر هم جاري وساتې نو ډېره فایده به تا ته او قام ته ورسوي. هغه ما سره وعده وکړه چې بهر به یې هم جاري وساتم (خو کله چې ۱۹۲۹ع کال کې زه د رانیزو په دوره تللی وم کاکا مې ولیدو چې کار یې لاشروع کړی نه و په دې کې چای راغله چای مو وڅکله، زه د دوی بې باکۍ ته حېران وم ورو غوندې مې نصیر کاکا ته وویل تاسو چې ښکاره داکارونه کوئ د جبل والاو نه وېرېږئ نه؟ نو هغه په خندا شو راته یې وویل چې خانه ته لانوی یې دجبلخانې په حالت خبردار نه یې په جبلخانه کې چې پیسې ورکوې څه چې دې زړه غواړي هغه کولی شې .زه خو غریب سړی یم چا ته پیسې ورکولی نه شم دا ته چې څه وینې دا د جبل والاو مهرباني ده چې سړ کال یې ما ته د نسوارو او تماکو ټیکه راکړې ده، زما ګوزاره هم پرې کېږي دوی ته هم څه ورکوم او زما د دې ورونو هم را سره وخت تېریږي. زه د دې خبرې په اوږدو حېران شوم او ورته مې وویل چې کاکا! جبلخانه او ټیکه داري؟ هغه راته وویل چې دلته د هر څېز ټیکه داري وي او دا ټیکې هر کال باقاعده بدلېږي او بولی پرې کېږي. دلته د ګورو، غوړو، وریژو، تماکو، ګزارو، پیو، غوښو او نورو شیانو دپاره ببله ببله ټیکه ده. د چای څکلو نه وروسته ما هغوی سره د پښتنو په بې اتفاقۍ خبرې وکړې، د پرو جنبو اوجنګونو نقصان مې وروښوده.

هغوی پوهه شول چې بې شکه دا ډېر خراب کارونه دي ما ورته ووې چې خراب دي نو تاسو له په کار دي چې خپل نور پښتانه ورونه پرې پوهه کړئ او د دې کارونو نه یې منع کړئ. زه

چې تري را رخصتېدم ما ته يې د ګزارو او تماکو ستور وښوده ما ته يې يو ډډې ته يو ځای وښوده چې دلته څه شی شته کنه؟ هلته هېڅ نه معلومېده اواره ځمکه وه هغه ځای يې لږ وکنستلو يو برغولی را څرګند شو لاندې تري لويه چاتی وه په چاتی کې د ګزارو قسم قسم پوړی وې د دوه انو نه تر اتو انو پورې به يې خرڅولې. ما ورو ورو پخپله کارخانه کې کار شروع کړو او هر پښتون سره چې به مې ملاقات کېدو ضرور به مې د پرو جنبو ذکر ورسره کولو، دڅومره کسانو سره چې ما دا خبره کړې ده په هغوی کې يو هم داسې نه و، چې د دې خبرې اثر ورباندې نه کېدو هغوی ورو ورو دا خبرې محسوسولې او په کې خورېدلې. يوه ورځ د بنو يو خان چې ما سره په دې کارخانه کې و، زه يې مېلمه کړم او يو لوی خانک شيره يې را له پخه کړه په جېلخانه کې د بنو والو شيره ډېره خوښه وه او ګران مېلمه ته به يې پخوله ما سره يې څو کسان نورهم مېلمانه کړي وو،دا کسان راته اکثر د رسوخ خاوندان او د ډلې د سر سر سړي معلومېدل. د ډوډۍ خوړلو نه پس ما هغوی ته وويل چې زه تاسو سره يو ضروري خبره کول غواړم،په ښه شان يې واورئ او چې څه واورئ او چه څه درته مناسب ښکاري هغه جواب به را کړئ. ماورته وويل زه چې له کوم وخته دې جېلخانې ته راغلی يم او ماته کوم حالات معلوم شوي دي نو زه په دې نتيجه رسېدلی يم چې دلته د پښتنو ډېر بد حال دی د قسم قسم ظلمونو او رشوت نه علاوه د يو پښتون عزت محفوظ نه دی، ما اورېدلي دي چې يو پښتون د بل د شرمولو دپاره جېل والاو له بډې ورکوي او خپل ورور پښتون پرې شرموي، ليکن دا هم اورم چې سبا هغه پښتون بيا د بدل اخيستلو دپاره همدا کار کوي او دا سلسله له ډېرې مودې

دلته جاري ده تاسو ورته لږ ښه ځير شئ، په دې کار کې زمونږ د دنيا او اخرت څومره زيان دی؟ که جبل والادا کارونه کوي خو د خپلو بډو او پيسو دپاره يې کوي او ګټه يې په کې ده او زمونږ خو په کې سراسر زيان دی. مالونه را نه لاړل، عزت رانه لاړ. نن ته زما په بې عزتۍ مال ورکوې سبا زه ستا په بې عزتۍ مال ورکوم . په دې طريقه په يو پښتون پورې هم حيا پاتې نه شوه، بله خبره چې ما ته معلومه شوې ده دلته پښتانه په دوه ډلو تقسيم شوي دي، يوه ډله د پښنوريانو او مردان والاو ده او بله ډله د کوهاتيانو، بنووالو او ډيره والو ده او اکثر په ورو ورو خبرو پخپلو کې جنګونه کوي او اکثر جنګونه يې په هلکانو وي. زه به تاسو ته يوه خبره وکړم که فکر مو ورته وکړو او زړه ته مو پرېوته مونږ او تاسو به د دې ذلت نه خلاص شو، مونږ ټول پښتانه يو قام او يو ورونه يو، د يو بابا اولاد يو، زمونږ عزت او ذلت يو دی، که چېرې مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې حديث عمل وکړو،« چې په ځان دې څه پېرزو نه وي په بل يې هم مه پېرزو کوه» .نو ډېر زر به کامياب شو، مونږ چې د خپل پښتون ورور سره د هر سلوک اراده وکړو په کار دي چې د لږ ساعت دپاره په هغې غور وکړو او خپل ګرېوان کې وګورو که چېرې دا کار بل څوک ما سره وکړي، نو زه به پرې خوشحاله شم که خپه؟ که چېرې زه په دې خوشحالېږم، نو هغه کار کول په کار دي او که زه پرې خپه کېږم، نو په کار دي چې دغه کار مونږ ونه کړو.

بله دا چې مونږ پښتنو کې که يو سړی بد کار وکړي نو په دې وجه د هغه ملګرتيا په کار نه ده، چې دی پښنوری دی، يا بنووال دی، يا کوهاتی دی، يا ډېره وال دی او زما د علاقې دی،

د بدکارو او بد چلندو خلکوملګرتیا نه ده په کار که په ځان زمونږ ورور هم وي ځکه چې د دې دلاسه قام او سوسایټي ته نقصان رسیږي او همدا خلک قام تباه کوي.

مونږ ته په کار دي چې همېشه د حق او ښو خلکو ملګرتیا وکړو، که په مونږ کې یو سړی بد کار وکړي مونږ ټولو له په کار دي، چې د خپلې وروري اوعزیزولې نه یې وباسو که هغه بنووال وي، که پېښوري وي، که کوهاټي وي، که ډېره وال وي، که مونږ په ربښتیا په دې لاره روان شو نو زر به هغه کسان چې په بدو لارو روان دي او د چا د لاسه چې پښتانه په دې مصیبت اخته دي د خپلو بدو کارونو نه به واوړي.

دا نن چې پښتانه په بدو لارو روان دي د دې وجه دا ده چې مونږ د ښو او بدو فرق نه کوو او نه څوک شته چې د ښو او بدو په فرق مو پوهـ کړي . یو بدعمله سړی چې وینې چې زما په بدعملۍ کې ملاتړ کېږي، نو هغه به ولې د خپلې بدعملۍ نه لاس اخلي او که مونږ د ښو بدو فرق وکړو او لکه چې هر ماخوستن په لمانځه کې د خدای سره وعده کوو چې: «و نخلع ونترک من یفجرک» یعنې څوک چې ستا نافرماني کوي، مونږ به هغوی پرېږدو کور کلی به ورسره نه کوو، که دا وعده په ځای کړو پښتون به یکدم بدل شي. نو مونږ ته په کار دي چې په دې خبرو هر پښتون پوهـ کړو او دا خبرې د هر پښتون غوږ ته ورسوو، په دې مو دعا د خیر وکړه او د یو بل نه رخصت شو.

په دې مېنځ کې بنوځیو د مردان د یو هلک په سر ګنګا رام ته بډې ورکړې وې او هغه یې بې عزته کړی و، په دې خبره پېښوریان ډېر خپه شول او جرګه یې وکړه چې د بنوځیو نه بدل اخلو او د جنګ دپاره یې ورځ مقرره کړه، چې خبر شوم ورغلم

منت زاری مې ورته وکړې، چې مونږ ته دا کار کول نه دي په کار . په ډېرو خوارو مې هغوی له جنګه منع کړل، هغه هلک له مې هم ډېره تسلي ورکړه او په کور کې مو دا فېصله وکړه، چې په دې جبل کې خو پوښتنه نشته او سپرتنډنټ د دې خبرې پوښتنه نه کوي، ښه به دا وي چې په انګرېزۍ کې یو درخواست ولیکلی شي او د ګنګا رام په سر ډپټي کمشنر ته شکایت وشي. درخواست تیار شو او ډپټي کمشنر ته ورکړی شو، لیکن د پرنګي په حکومت کې د مظلوم دپاره انصاف نشته، بله دا چې داسې واقعات پیدا شي، نو بیا پرنګیان پرې د خپلې محکمې د بدنامۍ له خاطره پرده اچوي د انصاف فکر لاړ شي او په اتفاق سره د خپلې محکمې د صفایۍ کوششونه او تجویزونه شروع کړي، اوس هم دا حال دی. حقیقت دا دی چې پرنګیان خو دلته په دې ملک کې د اصلاح ،ترقۍ او انصا ف دپاره نه دي راغلي دوی خو د لوټ،تباهۍ او بربادۍ دپاره راغلي دي ولې چې په ټولو محکمو کې د وړوکي نه تر لوی پورې ټول افسران غله او بدې خواره دي بې د بدو او ډالۍ نه پرې څه کار کېدی نه شي . دا ټولې خبرې پرنګیانو ته ښې معلومې وې، معلومې څه پخپله په کې شریک وو، نو اصلاح به یې څنګه کېدی شي؟

ګنګا رام ته چې څه وخت دا معلومه شوه چې زه خو پښتانه په سمه لاره روانوم او دده دکانداري خرابېږي، نو فوراً یې زما په سر سپرتنډنټ ته شکایت وکړو او زما برخلاف یې لویه کیسه له ځانه جوړه کړه او زه یې بیا په سپرتنډنټ په هغه توره او تنګه کوټنۍ کې واچولم . د ماشو له لاسه مې خوب کولی نه شو، داسې څه څیز را سره نه و، چې ځان په کې د ماشو نه پټ کړم کمبل را سره وه، خو کمبل په ګرمۍ کې اغوستل ګران کار

وي . د شپې به همېشه تياره کې کښاستم پاڅېدم، د لړم د چيچلو وېره به راسره وه، د شپې به مې د ږوند په شان پښه را واخيسته دې خوا اخوا به مې وهله، سحر چې به را پاڅېدم يو دوه لړمان به مړه پراته وو، قيديان غريبانان خدای پاک پخپل فضل له دې بلا ګانو نه ساتي.

جېل کې زما ګناه:

سبا وختي سپرنټنډنټ داروغه اوګنګا رام د نتنه زما چکې ته رانتوتل د سپرنټنډنټ ستر ګي بدلې وې او د څېرې نه يې داسې معلومېده چې سړی ډېر په قار دی په لاس کې يې يوه لويه پړپړه وه، هغه يې ما ته واورولە بيا يې راته وويل چې د جېلخانې په قانون کې دا سخت جرمونه دي زه ستا برخلاف مقدمه چلول غواړم، زما بر خلاف يې دا الزامونه لګولي وو.

ته يو سخت باغي يې او په جېلخانه کې بغاوت کوې، ته د جېل ملازمانو ته تبليغ کوې، چې سرکاري ملازمت کفر دی، ستا د دې تبليغ په وجه د دې چکو جمعدار استعفا ورکړې ده، ته په قيديانو کې پراپېګنډې کوې او په جېلخانو کې د بغاوت کولو کوشش کوې.

د دې خبرو په اوږدو ما هغه له جواب ورکړو چې د مقدمې په باره کې زه هېڅ نه وايم تا ته چې څه مناسب او انصاف ښکاري هغه وکړه، ليکن دا خبرې چې چا تا ته رسولې دي. رښتيا نه دي، بلکې بالکل غلطې دي. زه دا خبره منم چې يو جمعدار زما په وينا استعفا ورکړې ده، ليکن دا معامله داسې نه ده څنګه چې تا ته در رسول شوې ده . درسته خبره دا ده چې يوه شپه د دغه جمعدار په ما باندې پيره وه هغه ماته په خبرو

خبرو کې دا وویل چې زه بال بچ داریم او زما تنخوا لږه ده ګوزاره مې پرې نه کېږي .کله نا کله قیدیان پخپله خوښه بې زما د وینا نه څه نه څه راکوي . زور زیاتی پرې نه کوم د اسلام په موجب د دې پیسو اخیستل څنګه دي؟ ما ورته ووې چې دا پیسې روا، نه دي، ځکه چې هغوی تا ته حاجتمند وي رضا او رغبت خو به هله وي چې بهر وې او تا ته یې حاجت نه وي بیا یې تاله درکوي، ښه به دا وي چې په دي خپله تنخواه ګوزاره وکړې . ده راته ووې چې په تشه تنخواه مې ګوزاره نه کېږي، نو ما ورته بیاووې چې د نوکرۍ په ځای څه روزګار شروع کړه شاید چې په هغې کې دې ګوزاره روانه شي، که زما نه اوس هم څوک دغه شان پوښتنه وکړي، زه به دغه جواب ورکوم . پاتې شول نور الزامونه بالکل بې بنیاده دي،بې شکه ما قیدیانو ته تبلیغ کړی دی،لیکن د دې دپاره نه چې د جېل د قانون خلاف ورزي وکړي یا دې بغاوت وکړي، بلکې ما هغوی تل مجبور کړي دي،چې جګړه او فسادونه مه کوئ خپل مشقت کوئ اوچا له رشوت مه ورکوئ، هر کله چې دا خبرې ستا د جېل د افسرانو په جېبونو کې فرق او امدني کې کموالی راولي نو زه باغي یم او ښه سړی نه یم. بیا مې ورته وویل دا جېلخانه په یو ډېر خراب حالت کې ده،ته د هېڅ نه خبر نه یې او نه خبرېدی شې،که خبر هم شې ته یې اصلاح نه شې کولی،ته چې هغه بله شپه په ګشت راغلی وې،په یو بارک کې شور و،ته ورغلې ته پوهـ شوې چې دا شور په څه و،تا ته چې دوی هر څه ویلي وي ویلي به یې وي،خو هغه شور په شرابو او کبابو و،په دې جېلخانه کې د غریبانو بده ورځ ده،د دولتمندو مزې دي . په دې جېل کې د هېچا عزت محفوظ نه دی،کوم رشوت خواره او بدچلنده افسران چې زه ستا په

جېلخانه کې وینم ما په بله جېلخانه کې لیدلي نه دي . زما په دې خبرو سړی لږ غوندې یخ شو ستړګې یې پرانستی شوې او ما ته یې ووې ښه به دا وې چې ما ته لیکلی جواب راکړې او بیا باهر ته روان شو ،ما لیکلی بیان ور ولېږو بیا وروسته معلومه شوه چې ګنګا رام وغیره یې خپلې بنګلې ته غوښتي وو او ښه یې دباو کړي وو، چې تاسو په ما باندې یو بې ګناه سړی په چکۍ کې بند کړو، لیکن باوجود د دې علم نه یې زه د چکۍ نه ونه ښکلم ځکه چې هغوی په ده دباو کړی وو،چې که دی له چکۍ نه بهر کړو، نو په وقار، عزت (Prestige)کې به فرق راشي د دې جېلخانې نظام به ګډوډ شي. د پرستېژ په نوم چې دې څه زړه غواړي هغه په پرنګیانو کولی شې، ځکه چې په داسې وخت کې دوی په ظلم او انصاف کې هېڅ تمیز نه کوي.

زما په چکۍ کې د بندېدو نه چې څه وخت نور قیدیان خبر شول،نو یو اشتعال په کې پیدا شو،په ما یې سخته پیره لګولې وه،خو ما به قیدیانو له جواب ورلېږلو چې پام وکړئ ځکه چې ما ته خو معلومه وه چې هېڅ بې هېڅه په قیدیانو څومره ظلمونه کېږي، هسې نه چې څه بانه یې هم ګوتو له ورشي، نو بیا دې یې خدای مل شي . په دې جېلخانه کې یو څو هندوستاني فوجي افسران او سپایان وو، چې د خپلو ښو خیالاتو په وجه قید شوي وو،یو په څه چل ما ته ځان را ورسولو او را ته یې وویل چې مونږ فېصله کړې ده، چې د ډوډۍ د نه خوړلو هڑتال وکړو، لیکن ستا نه اجازت غواړو، ما د هغوی شکریه ادا کړه او د دې کار نه مې منع کړل، ځکه چې زه د جېلخانې د ایجي ټیشن برخلاف وم. په دې ورځو کې د نوښار بابو سلطان محمد زما پوښتنې ته راغلی و او زما د ملاقات

درخواست يې ورکړی و، خو د هغه وخت درخواست منظور نه شو او ما سره يې ملاقات ته پرې نه ښود. ملاقات زما حق و، خو جېل والاو د واقعاتو د پټ ساتلو په غرض د ملاقات اجازه نه وه ورکړې، چې سياسي قيديانو سره دا سلوک کېږي، د نورو دې خدای مل شي.

د سياسي قيدي له حالـه بهر څوک نه شي خبر بدلی، د اخلاقي قيدي له حالـه به څه خبر شي؟ هر څه چې ورسره کولی شي په اور کې د سوزولو پورې خو زه پخپله خبر يم. د انګرېز انصاف او تهذيب که څوک ګوري، نو جېلخانو ته دې لاړشي، چونکې زما صحت خراب و، بله ورځ سپرنټنډنټ ما ته راغی زه يې وکتلم او زما په تکټ يې وليکل چې يوه ګېنټه يې سهار او يوه ګېنټه يې مازېګر له چکۍ نه وباسئ او د تازه هوا اخيستلو دپاره يې بهر ګرځوئ. د شپې ورځې تنهايي قيد نه به مې کله کله زړه ډېر تنګ شو او چې خپله بې ګناهي به رامخکې شوه، نو به ډېر په قار شوم ليکن بيا به مې زړه له تسلي ورکړه، د قام او ملک د خدمت دپاره خلکو قسم قسم تکليفونه وچت کړي دي او دا د خدای يو امتحان او ټريننګ دی. د خدای کارونه ټول د خير وي ما له صبر کول په کار دي، ځکه چې خدای د صبرناکو ملګری دی اخر به يې نتيجه په خير وي ټول عمر به دا کړاوونه نه وي اخر به راحت راشي.

ډېره غازي خان جېل:

يوه ورځ سهار وختي سپرنټنډنټ په تادی زما چکۍ ته رانټوت راته يې ووې، چې ته ما د دې جېل نه بدل کړې، بهر پوليس ستا د ښولو دپاره ولاړ دی ځان سمبال کړه. زما څه

سمبالي وه يو قران شريف و، هغه مې غاړې کې واچولو او روان شوم، چې د جبلخاني دروازې ته ورسېدم پوليس راته په لاسونو کې اتکړې واچولې په پښتو کې خو مې بېړې او په غاړه کې مې د اوسپنې کړې له پخوا نه موجودې وې، بهر موټر د سنګين چرګو سپاهيانو په مينځ کې ولاړ و. پوليس کپتان زه يو پښتون تانه دار ته په حواله کړم او پخپله رانه پاتې شو، تانه دار زه په ټانګه کې سور کړم په ټانګه کې د تنه چې څومره پوليس ځايېدی شول، هغه يې د تنه کېنول او چې د تنه نه ځايېدل هغه يې بهر ودرول او مونږ روان شو، مونږ چې څه وخت دریاخان ته ورسېدو ربل رانه تللی و، ستېشن ماسټر ووې، چې نيمه ګنټه مې ربل ستاسو، دپاره لېټ کړو، خو تاسو را ونه رسېدئ، ما نور نه شو لېټ کولی. ددې په وجه په تانه دار صاحب ډېره وېره او هيبت راغی خو څه يې کولی شول، زمونږ دې نه رسېدو وجه دا وه چې د ابا سيند اوبه د ګرمۍ له کبله ډېرې شوې وې پل يې شلولی و، د هغې په جوړېدو ډېر ساعت تېر شوی و، زمونږ په ستېشن کې شپه شوه ځکه چې په دې لاين په شواوروز کې يو ګاډی ځي او راځي.

تانه دار صاحب فوراً په وېټنګ روم(انتظارخانه) کې بند کړم او ډبله پيره يې را باندې ولګوله، حال دا دی که چا د دریاخان ستېشن ليدلی وي دا به ورته معلومه وي چې په يوه دښته بيابان کې پروت دی، هلته خلک چېرته وو، چې ما ته راغلي وی، بله دا چې زه چا پېژندم؟ خو پوليس خپل احتياط کولو، د دې ځای نه چې په څه فاصله يو پير صاحب اوسېدو زما نه خبر شوی و.

ما سره يې يو ځل په ډېره اسماعيل خان کې ملاقات شوی

و، دی زما لیدو له راغی شاید چې دده لیده کاته هم ما سره شوې نه وی، خو ده یو ډېر د هوښیارتیا کار کړی و، چې ځان سره یې یوه ډکه ټوکری راوړې وه، چې په کې قسم قسم او د مزې میتایانې وې، چې زړه ټینګول ورته ګران و، چې سپاهیانو دا میتایانې ولیدلې، نو ما سره د هغه ملاقات وشو او سره بنه مشغول شو، د تللو په وخت کې پیر صاحب ماته د ډوډۍ ست وکړو، لیکن ما ورته ووې چې ستا شکریه دا وخت ستاسو د ډوډۍ دپاره موزون نه دی. زه سرکاري مېلمه یم، پیر صاحب په خندا شو په خوشالۍ سره رخصت شو، مابنام شو لیکن زه پولیس والاو د کوټې نه بهر نه کړم او نه یې زما د لاسونو اتکړی وښکلي. ما ته د دې نه په جېلخانه کې ارام و، ولې چې هلته خو مې لاسونه خلاص وو . دلته مې لاسونه تړلي وو . تانه دار صاحب د خبرو ډېر تکړه و، خو د عمل نه و، په خبرو خبرو کې به یې ځان قومي سړی ښودلو، لیکن ویل به یې چې زه څه وکړم کپتان صاحب را سره خپل منشي رالېږلی دی، چې زه ستا سره څه مهرباني ونه کړم، خو د منشي د تللو نه پس هم د ده په رویه کې ما څه فرق ونه لیدو.

تانه دار صاحب ما په رموز رموز کې ډېر پوهه کړ، چې اوس تیاره شوه هېڅوک نشته لږ به بهر وګرځو تازه هوا به واخلو ټوله ورځ په ناسته تنګ شوی یم، لیکن د هغه غوږ په دې خبرو نه ګرېده. زه مجبور شوم چې پوهه یې کړم چې د جېلخانې په وجه زما صحت خراب شوی دی د ډاکټر دا هدایت دی چې زه یوه ګهنټه سهار او یوه ګهنټه مازیګر په تازه هوا کې وګرځم او ته اوس ما د دې کوټې نه بهر نه وباسې، که زما صحت ته څه نقصان ورسېدو د هغه ذمه وار به ته یې. ددې خبرې په تانه دار

صاحب څه اثر وشو او سپاهیانو له یې حکم ورکړو، چې بهر یې وباسئ او په پلیټ فارم یې وګرځوئ.

د پرنګیانو او د هغوی د نوکرانو دا خصلت دی چې تر کومې دې ورته نېغه خبره نه وي کړې په غوږ یې نه لګي. د خوب وخت شو، ویده شوم. په خوب کې هم پولیس والاو زما د لاس نه اتکړې ونه وېستې، خو دومره یې وکړل چې د دواړو لاسونو نه یې یو لاس ته کړې، او ځنځیر یې کټ پورې وترلو خوب مې په ارام ونه کړی شو، چې ریل راغی څو کسه پولیسان مخکې ورغلي وو او یوه کوټه یې زمونږ دپاره خالي کړې وه، مونږ په کې سواره شو او ریل روان شو. زه نه پوهېدم چې کومې جېلخانې ته مې بیایي پولیس والاو دا خبره زما نه ډېره پټه ساتله نه پوهېږم چې ولې؟ ما هم ډېره پروا نه کوله. ما وې ځکه که نن نه وي؛ نو سبا به معلومه شي، چې ما چېرته بیایي.

زمونږ ګاډی چې به هرسټېشن ته ورسېدو پولیسانو به زما دکوټې ور او کړکۍ بندې کړې او دوه کسه توپک والا به بهر د وره خولې ته ودرېدل څوک به یې نژدې نه را پرېښودل. دا دوی د دې دپاره کول چې ما څوک ونه وینې او رانه خبر نه شي، چې زه یې چېرته بوتلم؛ خو د دوی دا طریقه غلطه وه، ځکه چې خلکو به د پولیسو سنګینو نه او توپک ولیدل که فکر به یې نه و هم به یې فکر شو او سودا به یې شوه راتلل به چې وګوري چې څه چل دی؟ او په دغه شان به په هر سټېشن کې ډېر خلک زما دکوټې نه ګیرچاپېر راجمع کېدل. ما چې کومه پراپېګنډه هېچرې نه شوه کولی حکومت پخپله ناپوهۍ راته پخپله وکړه. زمونږ ګاډی اخر د غازي ګاټ په سټېشن ودرېدو د ریل پټلۍ د دې نه مخکې نه ده تللې. مونږ د ریل نه کوز شو.

په ستېشن راته يو جمعدار او دوه د پوليس سپاهيان ولاړ وو، چې مونږ يې وليدلو راغلل او د پوليس والاو نه يې زما پوښتنه وکړه، معلومه دا شوه چې هغوی زما د اخيستو (تسليمی) دپاره راغلي وو، سپاهيانو ته يې وويل چې اتکړی ورنه لرې کړئ هغوی زما د لاسونو نه اتکړی وښکلې او دوی ته يې په حواله کړم.

زمونږ مسلمان پښتون تانه دار صاحب ته چې نادرخان يې نوم و، او په «ډيکايټ» (Dacoit) ډاکو مشهور و، زمونږ نه په څه وجه وروسته پاتې شوی و، چې راغی او ويې ليدل چې زما په لاسونو کې اتکړی نشته نو وارخطايي پرې راغله او ويې وې، چې د ده نه اتکړی چا وېستلې دی، هغه جمعدار چې يو هندو و ورته يې وويل چې زه د ډېره غازي خان د سرکار له طرفه د ده دپاره مقرر شوی يم، دی اوس زما ذمه واری کې دی دا زما باور دی چې داسې خلک تښتي نه، دوی خو پخپله خوښه او رضا جبل ته راغلي دي څه ډاکو خو نه دی. د دې دومره پوليسو، توپکو او سنګينونو څه ضرورت و؟، ما ورته ووې چې دا سرحدي حکومت د خپل رعب داب قايمولو دپاره راسره کړي دي. تانه دار صاحب لږ غوندې کچه شو، ليکن د سرکار عجيبه نوکران دي. د هغوی غوږ په دې خبرو نه ګرېږي، مونږ لادا خبرې کولې چې په دې کې يوهندو راغی په لاس کې يې د پېو ډک ګيلاس و، راسېدو سره يې ماته ونيوه. زما د څکلو اراده نه وه، خو د هغه سړي مينې او اخلاص زه د هغو پيو په څکلو مجبور کړم. رښتيا خبره دا ده چې د هندو او مسلمان سوال خو پرنګي او غرضيانو خلکو را پيدا کړی دی .که هندو سره په رښتيا د هندو او مسلمان سره د مسلمان غم وي، نو نن به زمونږ د ملک

او قام دا حالت نه وی. زما چې څومره یاد دي او تجربه مې ده نو ما سره یو هندو ملازم د یو مسلمان ملازم نه تل ښه سلوک کړی دی، دغه وخت زه پوهـ شوم چې زه یې د ډېره غازي خان جبل ته را بدل کړی یم. مونږ د ستېشن نه را روان شو او د ډېره غازي خان د تللو نیت مو وکړو، ډېره غازي خان د اباسیند نه دولس میله لرې دی، دلته یکې چلیږي . هغه قسم یکې چې پخوا به زمونږ ملک کې چلېدې، مونږ یوه یکه کرایه کړه او په ډېر کوشش ایله په درې ګنټوکې جبلخاني ته ورسېدو، چې څه وخت مونږ ته د جبلخاني دروازه ښکاره شوه، نو جمعدار صاحب ماته دا ووې که چېرې ته خپه کېږې نه نو اوس به مونږ تا ته اتکړی واچوو. ولې چې جبلخانه راغله ماوې ستا دا مهرباني او شریفانه سلوک به زما هېر نه شي اولاسونه مې ورته ونیول اتکړی یې راته واچولې . زمونږ یکه (ګاډی) د دروازې سره ودرېده . مونږ کوز شو د کوزېدو سره د جبلخاني د دروازې کړکۍ لرې شوه، مونږ ورتنوتلو او د ورتنوتو سره دروازه راپسې بنده شوه.

دروازه د خلکو ډکه وه هغوی ټول زما په نتداره شول شاید چې زه ورته عجیبه غوندې ښکارېدم . هغوی ګرم نه وو زما حالت ډېر عجیبه و، ما چې پخپله خپلې دنګې ونې لنډ کمیس او لنډ پرتوګ د غوږونو ټوپۍ د غاړې غاړکۍ په پښو کې بېړۍ او په لاسونو کې اتکړو ته کتل ځان به راته تماشه ښکارېده، د جبلخاني خوراک، پوشاک قانون او قاعده په داسې طریقه جوړ شوي دي چې په یو قیدي کې خود داري پاتې کېدی نه شي.

په دې ورځو کې د سیاسي قیدیانو ملاقاتونه وو او خپل خپلوان یې د لیدلو دپاره راغلي وو او په دې وجه دروازه ډکه

وه، پولیس زه دفتر ته بوتللم او جبل والاو ته یې حواله کړم او هغوی رانه رخصت شو، څه وخت چې جبل والاو زما ټکټ او وارنټ وکتلو او ورته معلومه شوه، چې زه سیاسي قیدي یم نو همدردي یې راسره پیدا شوه، او ډاډګېرنه یې راکړه چې دلته ډېر سیاسي قیدیان دي ورسره خوشحاله به یې امید دی چې هېڅ تکلیف به درته نه وي . زما نوم یې د جبل په کتاب کې ولیکلو نو داروغه صاحب حکم وکړو، چې دی فلاني بارک ته بوځئ او دا اتکړی او بېړی و غیره تري لرې کړئ . څه وخت یې چې زه جېلخانې ته د ننه کړم نو زما د راتللو نه سیاسي قیدیان خبر شوي وو . اکثر زما لیدلو له راغلل او ډېره مینه او محبت یې راسره ښکاره کړو او زما د بېړو په ماتولو کې یې هم ډېر کوشش وکړو د بېړو په لرې کېدو ما ته ځان بل شان معلوم شو اول بندي وم اوس ازاد شوم.

د بدلېدو په وخت کې د خپلې صوبې نه د وتو په وجه خپه وم، ځکه چې زما دې خپلې صوبې او پښتنو سره دومره مینه ده، چې زه یې بیان نه شم کولی، خپل ملک کې خپل قام سره وړی، تړی او په تکلیف کې خوښ یم، نه په بل ملک کې په عیش او عشرت کې، لیکن زما واک اواختیار خپل نه و، زه په هغه چا اوړېدلی وم چې زما ارام یې غرض نه و، بلکې زما تکلیف یې مطلب و، خو د بېړو په وتلو بیا هم زما څه نه څه سود وشو، ځکه چې د بېړیو سره مې ګرځېدل په تکلیف و، لمبل مې په تکلیف و، په ډډه اوړېدل مې په تکلیف و، په ګرمۍ کې به رابانديې ګرمې او په یخنۍ کې به رابانديې یخې لګېدې.

د جبل په ډېوډۍ کې په ملاقاتیانو کې لاله دوني چند او د خاتون امة السلام ورور چې بیرستر و هم موجود و، دوی بیا ماته

خبره کوله چې څه وخت مونږ بېړی په پښو کې او اتکړی په دواړو لاسو کې د پولیس سره ولیدې نو مونږ وبوګنبدو چې دا به زورور ډاکو وي.

دلته په اخلاقي قیدیانو کې هم نه بېړی وي، نه غاړکی او نه په کې د لرګي تختې وي، سیاسي قیدیان به پرېږدو . داخلاقي قیدیانو سره هم هغسې سلوک نه کېده چې کوم مونږ سره د سرحد په جېلخانه کې شوی و، د دې نه پس مې ولمبل او ډوډی تیاره وه، ومې خوړه او د خدای شکر مې ادا کړ، چې له هغې جېلخانې نه یې په خیر راووېستلم .که چیرې په هغه جېلخانه کې وی، نو ژوندی تړې راوتی نه شوم . ددې ځای ډوډی کې او د سرحد د جېلونو په ډوډی کې فرق و، د سرحد د جېلونو خوراک د خوراک په تعریف کې نه راځي او د دې ځای ډوډی خو کم نه کم د خوراک په تعریف کې راځي. یو ترپړی او یوه کمبله یې راکړله خپل بارک ته لاړم بستره مې وغوړوله او ویده شوم.

د جېل ژوند:

دا یوه وړوکې د مزې او ډېره صفا جېلخانه وه، په دې کې ټول ټال درې بارکه وو او په مېنځ کې یو وړوکی هسپتال و، د ټولو نه لوی بارک کې هغه سیاسي قیدیان وو، چې سپېشل کلاس ورکړ شوی و، ورپسې هسپتال و او بیا زمونږ بارک و. په دې کې مونږ هغه سیاسي قیدیان اوسېدو چې کوم «سي» (C) کلاس کې وو او هغه دریم بارک کې اخلاقي قیدیان وو، چې بهر په باغ کې به یې هم کار کولو او د نتې به یې هم صفایي کوله، ولې چې سیاسي قیدیانو ته بهر د کارکولو اجازت نه و، په دې جېلخانه کې د سیاسي قیدیانو دپاره یو قسم مشقت،

څرخه کول او منج غښتل وو، څرخه د سپېشل کلاس د قیدیانو دپاره وه او منج او مېچنې د (C) کلاس قیدیانو دپاره وو، سبا له چې سپرنټنډنټ صاحب راغی او زه یې ورته پېش کړم، نو چونکه زه په (سي) (C) کلاس کې وم، نو زما دپاره یې هم د منجو غښتلو مشقت ولیکه. ما چېرې دا کار کړی نه و او نه د منجو غښتلو چل راتلو زما هغه نور ملګري تکړه وو، هغوی به ما سره ډېر ناکام او کوشش کولو او د غښتلو چل به یې راته ښودلو ما به هم ورته ډېر فکر کولو او د زده کولو کوشش به مې کاوه، خو زده کولی مې نه شو، ما دا خبره ډېره محسوسوله لیکن مجبوروم بله ورځ مې سپرنټنډنټ ته ووې چې دا کار خو زه کولی نه شم، دا به ښه وي چې تاسو ما له د مېچن کار راکړئ، ځکه چې دا ماته بدښکاري چې زه خپل مشقت پوره کولی نه شم . بله دا چې سپرنټنډنټ او داروغه دواړه ښه سړي وو، ما سره به دوی ډېره مهرباني کوله او زما په مشقت نه پوره کولو یې څه نوټس نه اخیستلو . لیکن ماته به دا خبره بده ښکارېده او ځان به راته ښه نه ښکارېدو. بیا یې ما له د څرخې مشقت راکړو، جېل والاو مونږ د (C) کلاس قیدیانو له بېل د پخلي دپاره لنګر (باورچي خانه) راکړی و او د هغه ټول واک اختیار زمونږ په لاس کې و او د پخلي دپاره به یې هر څیز چې راکولو پوره صفا او ښه او زمونږ د خوښې به یې راکولو، بل د پخلي وغیره انتظام به زمونږه سیاسي وروڼو پخپله کولو، په دې وجه زمونږ خوراک ښه و او مونږ ته ارام و او کله نا کله به د سپېشل کلاس والاو هم د خپل خوراک نه څه حصه مونږه له رالېږله. لیکن د دې سره د (C) کلاس او سپېشل کلاس قیدیانو تعلقات پخپلو کې ښه نه وو او د دې ټوله وجه دغه

امتیاز او فرق و، چې کوم پرنګیانو قایم کړی و. زه یو پردیسي سړی وم، د هغوی د اندروني حالاتو نه خبر نه وم، لیکن زه د هغوی په بې اتفاقۍ ډېر خپه وم، ما به همېشه دا کوشش کاوه چې د دوی د زړونو نه دا خفګان وباسم . لیکن زما خبرو په چا ډېر اثر نه کاوه، بلکې دا بې اتفاقي او نفرت ورځ په ورځ زیاتېدو، اخر دې حد ته ورسېده چې(C) کلاس والاو د سپېشل کلاس والاو د ټولو څیزونو د اخیستو نه انکار وکړو اصولاً خو زه د دې خبرې نه خلاف وم او زما هم دا رایه وه چې په سیاسي قیدیانو کې فرق نه وي او د ټولو سره دې یو شان سلوک کېږي. ما چې کوم وخت سپرنټنډنټ صاحب ته ووې چې زه د منجو کار نه شم کولی، مهرباني وکړه زما دا مشقت بدل کړه او داسې مشقت راکړه چې زه خپل مشقت پوره کولی شم، نو د دې نه پس یې د څرخې هغه مشقت راکړو، چې سپېشل کلاس والاو به کولو او جامې یې هم را له زما په کچ جوړې کړې او سپېشل کلاس ته یې بدل کړم . پرنګیانو چې کوم امتیاز قایم کړی دی، دا په نېک نیتۍ نه دی دا یې په دې غرض قایم کړی دی، چې په مونږ کې همداسې بې اتفاقي او ګډوډي وي، خو زه د دې په حق کې هم نه یم چې دې خبرو له دې مونږ دومره اهمیت ورکړو، چې زمونږه تعلقاتو او تحریک ته پرې نقصان ورسي، ځکه مونږ چې څه کوو نو د ځان دپاره نه بلکې د خپل قام او خپل ملک دپاره یې کوو، د بل دپاره خو یې نه کوو او بله دا چې تاسو ته به معلومه وي، چې دا نن مونږ حکومت سره په جنګ یو دا خو د دې دپاره دی چې مونږه دا امتیاز لرې کول غواړو او د دې په ځای مساوات قایمول غواړو او تر هغه وخته پورې دا امتیاز لرې کېدی نه شي، چې تر کومه پورې مونږه کامیابه شوي نه یو

او واک اختیار زمونږ په لاس کې راغلی نه وي. (مونږه له چې کله د معمولي اختیاراتو وزارت په ګوتو راغلی و، قانون مو جوړ که چې ټولو سیاسي قیدیانو سره دې یو شان او ښه سلوک کېږي. امتیاز مو ختم کړی و، خو د هغې نه پس چې د مسلم لیګ حکومت جوړ شو او مونږ جېلخانه کې واچول شو نو هغه مساوات ختم شو، هغه قانون یې مات کړو او مونږ سره یې هغه بدل سلوک وکړه چې پرنګي راسره کړی نه و حالانکه مسلم لیګیان چې کوم وخت زمونږ په حکومت کې جېل له راغلي وو، نو مونږ ورسره د هغه قانون مطابق سلوک کړی و.)

مونږ په دې (C) کلاس بارک کې تقریباً شل کسان وو، په دې کې یو زه، دوه هندوان او نور ټول سکهان وو، ما سره د ټولو تعلقات ښه وو او اکثر را باندې ډېر مهربان وو، زه دوی سره ډېر خوشحال وم، زه د دوی منځګړی وم، د دوی په کور کې چې به څه قسم جګړه پېښه شوه، نو په ما به یې فېصله کوله لیکن ما ته یو تکلیف و او هغه د خوب و، چې ما د شپې پوره خوب کولی نه شو او د دې وجه دا وه چې زمونږ اکثر سکهان ورونه به غوټه نیمه شپه پاڅېدل او په بارک کې به یې د ټنه لمبل او بیا به یې خپل پوجاپاټ (عبادت او وظیفه) کوله یوازې لمبل نه و، بلکې هغې سره به یې په زوره زوره د خپلې عقیدې مطابق ذکر هم کولو، چې مونږ ټول به یې دخوب نه را ویښ کړو. افسوس چې مونږ خلک د بل د ارام او تکلیف خیال نه ساتو ګنې همدغه ذکر مونږ ورو او پټ هم کولی شو، لیکن د دې خبرې کمی هم زمونږ په عامو مسلمانانو او هندوانو کې موجود دی . مونږ همېشه پخپل خیال پسې ځو او د بل فکر نه کوو دا یو لوی کمی دی . مونږ له په کار دي چې همېشه د خدای د مخلوق د تکلیف او

ارام فکر او خیال وساتو او څه چې کوو، نو چې اول یې په ځان وګورو که چېرې ځان له یې خوښوو بیا په کار دي چې بل له یې هم خوښ کړو او که چېرې ځان له یې نه خوښو نو چې بل ورور له یې هم خوښ نه کړو.

جبل والاپه دي خبره راضي وو، چې ما هغه بارک ته بدل کړي، لیکن د دې وېرې یې بدلولی نه شوم، چې هسې نه دا نور سیاسي قیدیان څه اعتراض پورته نه کړي، دلاله دوني چند امبالوي او د بعضې نورو ملګرو دا رایه وه چې ما هغه بارک ته بدل کړي او هغوی سره یوځای شم. د هغوی د کوشښونو او وینا په وجه سپرتنډنټ زه هغه بارک ته بدل کړم او زما په ورتلو سره ټولو وروڼو خوشحالي ظاهره کړه. په دې بارک کې مونږ شپږ شپېته کسان وو، چې په دې کې شپږ مسلمانان او باقي نیم په نیمه هندوان او سکهان وو، دا بارک ډېر لوی و، نو په دري خانو باندې تقسیم و، په یوه خانه کې تقریباً هندوان او مسلمانان وو او په دویمه کې سکهان وو او دریمه حصه کې زمونږ باورچي خانه وه او د سامان اېښودلو ځای و، لنګر زمونږه د ټولو یو و، هندوانو، سکهانو او مسلمانانو به په یو ځای او په یو دسترخوان ډوډۍ خوړه. ولې چې دا خلک پوهه او اکثر تعلیمیافته وو. دلته ما خوب په ښه شان سره کولی شو او ماته هېڅ قسم شکایت نه و، ځکه چې دې خلکو به د ملګرو د ارام خیال ساتلو صرف دا خبره وه، چې هغه د ځملاستو کډې په مالنډې وې، نو دوه کډې یې ځای کړې وې، چې ده ته تکلیف نه وي او که چېرې یو کس نیم به د شپې د لمبلو کیسه هم کوله، نوهغه دومره لوی بارک و، چې چا ته به تکلیف نه رسېدو او اکثرو کسانو به بهر لمبل او ښه کار خو دا وشو چې دلته زه د

مونجو غښتلو نه خلاص شوم. دلته زما کار وربشل وو او هغه ما په ښه شان سره کولی شو. اول خو پرې ښه نه پوهېدم. لیکن بیا خو پرې داسې پوهـ شوم چې خپل مشقت به مې په دریو ګنټو کې ختم کړو. جبل والاو راته وویل چې مونږ غواړو چې تا نمبردار کړو، نو دربشلو نه به خلاص شې او معافي به هم درته ډېره میلاویږي او باهر به هم ځملي ما ورته وې، چې زه دا کار نه کوم او بیا ټولـه ورځ به مطالعې ته وزګاروم، دکتابونو نه علاوه دلته به دري روزانه اخبارونه د اردو انګرېزۍ هم راتلل او د هغه په لوستو سره به مونږ د ملک د حال نه خبرېدو لیکن د دې ټولو خبرو نه زیاته خوشحالي، ارام او راحت ما ته په دې وجه و،چې یوه ډېره ښه سوسایټي ما موندلې وه، په دې کې د هر خیال او عقیدې خلک موجود وو او د هغوی د تبادلـه خیال په وجه ډېره فایده وه، یو خو مې د هر قسم معلومات زیاتېدل او بل مې وخت په ښه شان سره تېرېده دا موقع او وخت ما ځان دپاره یو لوی غنیمت ګڼه او ما نه چې ځومره کېدی شوه ضایع کوو مې نه؛ بلکې د دې ملګرو د علم او تجربو نه مې فایده اخیسته بله دا چې الله تعالی ما له دا موقع راکړه چې د پښتنو خلاف چې ځومره غلطې خبرې پرنګیانو خورې کړې وې او ځومره غلطه د دروغو پراپېګنډه یې کړې وه، د هغې نه خبر شوم او ځومره چې زما نه کېدی شوه،د خلکو د زړونو نه مې د هغو غلطو خبرو د لرې کولو کوشش وکړو.

د پښتنو په هکله غلطه پراپېګنډه:

خود غرضو خلکو زمونږ په خلاف دومره پراپېګنډه کړې وه او داسې خبرې یې په خلکو کې خورې کړې وې،چې هغه د یو

سړي په خوب او خيال کې هم راتلی نه شي. د هندوستان خلکو ته د پښتنو متعلق هېڅ قسم معلومات نه وو. دا عاجزان د پښتنو متعلق په يوه لويه تياره کې پراته وو او زه شايد چې الله تعالی د ډېره غازي خان جبل ته د دې خبرې دپاره لېږلی وم، ځکه چې په دې جېلخانه کې اکثر د هندوانو او سکهانو لوی لويدران او ذمه دار خلک قيد وو، چې زه دوی د حقيقت نه خبر کړم چې د هغوی د زړونو نه وېره او وهم لرې کړم او د پښتنو په حقيقت يې خبردار کړم د نفرت او نفاق په ځای محبت او اتفاق پيدا کړم، ددې خلکو په ذهن کې پښتون په بل رنګ کې معرفي شوی و، څه عجيبه مخلوق و، لاله دوني چند چې څه وخت ما سره ښه اشنا شو نو ويې ويل چې څه وخت ته ما په دروازه کې په اول ځل وليدې نو ستا د جوسې نه راته معلومه شوه، چې پښتون دی، نو زما دا يقين و، چې قتل يا ډاکه کې راغلی دی او شايد چې د داسې نورو خلکو به هم د پېژندګلو نه ړومبی زما متعلق دا خيال و، سره ددې چې لاله دوني چند د پنجاب ډېر لوی ليډر او لوی وکيل او ډېر عالم او باخبره سړی و، د دوی په ذهن کې دا نه راتله چې چېرته پښتانه او چېرته ښه کارونه او بيا د خدای دپاره د قام اوملک خدمت د دوی په خيال کې خو دا خبره ناسته وه چې د پښتون بې د قتل او لُوټ او ډاکې نه بل کار نشته . زما د يو ځای اوسېدو په وجه زما د خيال اوعمل نه واقف شو او ټولو به ماسره ډېره مينه او محبت کولو، څومره چې زمونږ تعلقات زياتېدل هغومره د زړونو پټې خبرې رابنکاره کېدې .په ابتدا کې به ما سره د دوی خبرې همېشه د پښتنو متعلق وې د مازيګر په وخت کې به مونږ د خپل بارک نه راووتو او ګرځيدو به چونکه زمونږ د ګرځېدو

دپاره بل ځای اجازت نه و، نومونږ به د هغه خپل بارک نه چاپېره ګرځېدو، د ګرځېدو په وخت کې به اکثر داسې وشو، چې مونږ سره ملګرو کې به یو تن د خپټې هوا خارجه کړه، زمونږه معاشره کې چونکه دا شی ډېر معیوب ګڼلی شو، نو ما له به ورپورې ډېره خندا راتلله، په څه بانه به مې ځان یو ډډې ته کړو او بنه د زړه د خلاصه به مې وخندل او روستو به بیا خپلو ملګرو له ګرځېدو له راغلم . زما ملګري چونکه نه وو خبر چې زه دوی پورې خاندم نو هغوی کې به یو تن نیم بیا هوا خارجه کړه او په ما به بیا د خندا چپه راغله، اخر دا واقعات دومره ځله اوشو چې زه ورسره مجبوراً بلد شوم او بیا به خندا نه راتلله، ورستو چې ما په دې فکر وکړو نو دا ماته دومره معیوبه خبره نه ښکارېده، بلکې که په غور ورته سړی وګوري نو د دې هوا بندول په صحت مضر اثر پرې باسي.

ماسره چې به چېرته څوک ملګري شو، نو اکثر به یې ما نه د سرحد او پښتنو تپوسونه کول او داسې پوښتنې به یې کولې، چې په اوږدو به یې زه حېران شوم . زمونږ بحث مباحثه به ډېره عجیبه وه ما به همېشه دا کوشش کولو چې دوی په حقیقت پوهـ کړم او د دوی د زړونو نه دا وهم او وېره لرې کړم. لیکن د عمرونو وهم وېره لرې کول اسان کار نه و، یوه ورځ را باندې یو لیدر په خبرو خبرو کې دا سوال وکړو، چې مونږه اورو چې پښتانه د بنیادم وینې څکي، ما ورته ووې چې هو ! هغه تپوس وکړو چې دا ولې څکي؟ ما ځواب ورکړو چې د بنیادم وینه ډېره مزېداره وي او د هغې څکل هغوی له خوند ورکوي، سړی حیران شو او پوره یقین یې وشو، چې دا رښتیا دي . ما تري پوښتنه وکړه چې تا تر اوسه پورې د بنیادم وینه نه ده

څکلې، هغه ووې چې : (بابري بابري) لږ ساعت پس تر مې تپوس وکړو چې تا سرحد یا پښتانه لیدلي دي؟ د هغوی د حالت نه څه خبردار یې؟ د هغو خلکو سره دې پېژندګلوي یا معامله شوې ده؟ د هغو د تهذیب او تمدن نه واقف یې؟ زما د دې قسم وینا په اورېدو سره لږ غلی شو بیا یې ورو غوندې جواب راکړو، چې ماته د هغه ملک هېڅ قسم حالات معلوم نه دي،نو بیا ما ورته ووې چې شاید تاته د غیبو علم حاصل دی او یا د پښتنو متعلق درته څه الهام شوی دی، هغه ووې چې نه ما خو د خلکو د خولې دا خبرې اورېدلې دي او اکثر خلک همداسې خبرې کوي ما ورته ووې چې دا خبرې ټولې غلطې دي،پښتانه هم دغسې خلک دي لکه څنګه چې تاسو یئ. څنګه چې تاسو کې ښه او بد خلک شته دغه شان په پښتنو کې هم شته. دا ټولې خبرې د پښتنو دښمنانو جوړې کړې او د هغوی پراپېګنډه ده،د دې خبرو مطلب یې ستاسو تېرا ېستل او زمونږ بدنامول دي، ځکه چې تاسو ونه وېروي او مونږ بدنام نه کړي، نو بیا به په دې ملک کې بادشاهي څنګه کوي؟ . په اولو ورځو کې خو به هره ورځ زمونږ په بارک کې د پښتنو متعلق نوې نوې کیسې کېدلې دا خبرې زمونږ په حق کې ښې وې،ځکه ما له به په کې د خبرو موقع په لاس راغله . یوه ورځې زمونږه د بارک هندوان، سکهان او بعضې د جېلخانې افسران راجمع شوي وو، زه هم راغلم او د دوی په جمع کې شریک شوم. زما په راتلوسره د مجلس رنګ بدل شو او د پښتنو په باره کې بحث شروع شو، ما ورته ووې چې د هندوستان خلکو ته د پښتنو په باره کې د هېڅ قسم علم نشته او د دوی په غوږونو کې د ېرې غلطې خبرې زمونږ متعلق کېنولی شوي دي. حقیقت دا دی چې پښتانه

دغسې نه دي لکه څنګه چې ستاسو خیال دی. په دې کې سردارکړک سنګهـ چې دسکهانو یو لوی لیډر و، وویل په دې کې خو شک نشته چې پښتانه ډېر جګړه مار دي ما ورته ووې چې سردار صاحب بې شکه پښتانه به جګړه مار وي، لیکن سکهـ بهایي به هم د هغوی نه کم نه وي . زمونږ په خلکو کې دا یو لوی کمی اونقص دی چې مونږ همېشه د بل د کمزوریو او عیبونو د راوښکلو او لټولو په فکر او غم کې یو او خپلو کمزوریو او عیبونو ته فکر نه کوو او په دې وجه خو مونږ نن په دنیا کې برباد او نیستمند یو په ځای ددې چې مونږ بل ته ګوته ونیسو ځان ته ګوته نیول په کار دي او د نورو د اصلاح نه ړومبی د ځان اصلاح فرض ده" .اول ځان دی بیا جهان دی ."ما د ټولو نه زیات تعلقات لاله دوني چند سره وو او د بدقسمتی نه د ټولو نه زیات شک د پښتنو متعلق د هغه په زړه کې ناست و او همېشه به یې ما سره د پښتنو په معاملو بحث کولو او د پښتنو متعلق د هغه عجیبه خیالات وو . ما به د هغه د بدلولو او اصلاح کولو او د هغه د زړه نه د دې شکونو شبهاتو د لرې کولو کوششونه کول، لیکن هغه داسې د هغه په زړه کې مضبوط شوي وو، چې د هغې اېستل یا د هغه اصلاح کول څه اسان کار نه و. زه چې یې په هر څه سترې کړم، نو اخر یوه ورځ مې ورته ووې چې لاله جې تاسو په هندوستان کې څومره یئ، ځواب یې راکړو چې دوه ویشت کروړه او مونږ پښتانه سرحد کې دوه ویشت لکه یو، باوجود د دې دومره زیاتوالي که چېرې تاسو بیا هم د پښتنو نه وېرېږئ، نو خدای دې په تاسو رحم وکړي او دا وېره دې ستاسو د زړه نه وباسي لیکن داخبره یاده ولره چې داسې یو قوم د دې قابل نه دی چې ژوندی پاتې شي. دا دنیا د

بزدلانو دپاره نه ده، خو دا خبره زما یاده ولره چې تر څو پورې تاسو پښتانه خپل ورونه کړي نه وي او په دوی مو اعتماد کړی نه وي او ځان سره مو په لاین کې اوږه په اوږه ودرولي نه وي، نه دا ملک ازادېدی شي او نه ابادېدی شي. په دنیا کې د هېڅ یو بزدل قوم هستي پاتې کېدی نه شي. ددې وینا په اورېدو د لالـه جي څه نا څه تسلي وشوه او زه یې د ډېرو بحثونو نه خلاص شوم.

زما د غاښونو مرض:

دلته د راتلو سره ما څه قدري ورزش کول شروع کړل ولې چې زه د ببرو ځنځیرونو نه ازاد شوم او په سرحد جبل کې ماته د ورزش کولو موقع هم نه وه، ځکه چې هلته به زما په پښو کې ببرې وې. ورزش مې نه شو کولی. دلته خو ماته د ورزش کولو موقع حاصله وه، زما دا خیال و، چې په ورزش کولو به زما صحت ته فایده ورسي زه به تکړه شم او وزن به مې هم زیات شي، ځکه چې د سرحد په جېلخانه کې خو زما صحت او وزن ډېر کمزوري شوي و، هلته خو به همېشه چکی کې بند وم خوراک د ځناور نه هم بد تر و او زما د مزاج مطابق سیاسي سوسایټي هم نه وه، که چېرته به سیاسي قیدیان وو هم زه به یې تړې ببل په چکی کې بند ساتلم او مشقت به مې هم هغه کولو چې په ډاکوانو او قاتلانو به کېدلو، بلکې قاتلان او ډاکوان به د هغه مشقت نه د رشوت په وجه بچ کېدی شول، ما خو رشوت هم نه ورکولو او مشقت که به هر څومره سخت و، هغه به مې پوره کولو او د خپلو ورونو پښتنو د جنګونو، پرو

جنبو او تریګنو غم به هم راسره و او چې په هغوی به د جبل افسرانو څه لوبې کولې، هغه ما پخپلو سترګو لیدلې دا مې هم برداشت کولی نه شو، دا ځای خو د خدای فضل و، هغسې نه و، دلته سیاسي عالمانه ماحول کې شپې ورځې تېرېدې ټول په کې قومي مشران را غونډ شوي وو، خوراک هم ښه و، دا ماحول ما د خدای له طرفه یو لوی انعام ګڼلو او د دې انعام نه مې پوره پوره فایده اخیستل غوښتل رښتیا خو دا ده چې دغلته زما په نظر کې ډېر وسعت پیدا شو او ډېره تجربه مې وشوه او ډېره مطالعه مې وکړه. باوجود ددې هر څه زما صحت به ورځ په ورځ خرابېدو د ورزش کولو نه پس زما صحت ته څه فایده ونه رسېده او نه مې ټول زیات شو، بلکې څنګه چې د کمېدو طرف ته روان و، هم هغه شان کمېده حالانکه دلته ماته د هر قسم ارام حاصل و او هېڅ قسم تکلیف راته نه و، زمونږ د جبل سپرنټنډنټ میا صاحب یو ډېر نېک او شریف سړی و، د هغه دا خیال و، چې شاید د جبل دا خوراک د ده دپاره کافي نه دی او دی په دې مړېدی نه شي په دې وجه دی کمزوری کېږي او وزن یې کمېږي، نو هغه زما دپاره نیم سیر پی. د خوراک نه زیاتې مقرر کړې، لیکن د دې نه هم ما ته څه فایده ونه رسېده او همېشه به زما وزن د ټول په وخت کې کمېدو، یوه وجه یې زما په خیال کې دا هم وه چې زما د خپلې ښځې سره ډېر محبت و او هغه به ما هره شپه په خوب کې لیده او بل د سرحد د جبلخانو د ګنده خوراک په وجه زما د غاښونو په اُورو کې پیپ(زوه) شوې وه، چې ډاکټر وکتلې نو ماته یې ووې چې ستا صحت د دې نه خراب دی او اُوری مې د غاښونو نه جدا شوې

وې. په غاښونو مې پاپوریا مرض حمله کړې وه او د خوراک په وخت کې به مې د وُرېو نه وینه هم تله څه وینه زما خوړلو سره تېرېدله او معدې له به تلله. غالباً چې هم په دې وجه زما صحت ورځ په ورځ خرابېدو د پرېږ په ورځ ما او زما ملګرو دا خبره سپرنټنډنټ صاحب ته وکړه او هغه موخبردار کړو هغه فوراً زما اُوړې وکتلې او مونږ سره یې اتفاق وکړو ویې منله چې ستا د صحت د خرابوالي وجه همدا ده، لیکن د دې د کتو او مناسب علاج دپاره د غاښونو د یو لایق ډاکټر ضرورت دی او هغه په دې ښار کې نشته چې دا وګوري او مناسب علاج یې وکړي، نو سپرنټنډنټ صاحب د جېلخانو جرنیل ته ولیکل چې دی دې لاهور ته بدل شي، ځکه چې د ده اُوړې او غاښونه خراب دي، صحت ته یې نقصان رسېدلی دی، چونکه دلته دده د کتو او علاج دپاره ډېنټل سرجن نشته په دې وجه دې دی د لاهور جېلخانې ته بدل کړی شي، چې هلته یې یو لایق ډاکټر وګوري او علاج یې وکړي. دا لیکل زما دپاره په جېلخانه کې څه وړه خبره نه وه دا د سپرنټنډنټ صاحب شرافت او مهرباني وه، ځکه چې قیدیانو ته څوک د پیرنګیانو په حکومت کې د سپي نظر هم نه کوي. د علاج دپاره بل ځای ته لېږل خو پرېږده څوک د وېرې نه د ناجوړتیا نوم قدرې په خوله اخیستی نه شي او با وجود د ناجوړتیا دارو قدرې نه ورکوي، ځکه چې جېل والاو قیدي هډو د خدای مخلوق نه ګڼي او کوم سلوک چې هغه سره کوي شاید چې په دنیا کې خلک ځناور سره هم نه کوي. ما ډېر قیدیان لیدلي دي چې خپل قیدونه په ناجوړتیا کې په ولاړه ولاړه تېر کړي او اخر یوه ورځ سر ولګوي او مړ

شي. جېلخانه کې چې څنګه د يو قيدي مريض دپاره ليکل او سفارش کول يو لوی بخت غواړي دغسې يو لوی بخت د هغه د منظورېدو دپاره هم په کار وي، ځکه چې ډېر ځله داسې وشي، چې حکم راځي راځي نو د مريض فېصله شوي وي، يا د علاج کولو نه وتلی وي. د دې قسمه ډېر واقعات ما پخپلو سترګو ليدلي دي. پرنګي چې د خدای د مخلوق د ذلت او تکليف دپاره کوم فريبي حکومت جوړ کړی دی، هغې ته دفتري ياکاغذي حکومت ويلی شي. بعضې صرف کاغذونه د دستخطونو دپاره د يو دفتر نه بل ته او د بل نه بل ته لېږي او بيا پرې دومره وخت تېروي چې اکثر هغه اصلي مطلب فوت شي. دا تکليف يوازې په جېلخانو کې نه دی د پرنګيانو د هرې محکمې دا حال دی.

يو کال د دواوې د ادیزو کلي ته د سيند مخه شوه د کلي خلکو غريبانانو ډېر درخواستونه وکړل، چې د هغې په سبب ډېټي کمشنر او نور ډېر افسران د موقع کتو له راغلل او دا هر څه يې پخپلو سترګو وليدل، ليکن چې د فتري کارواېي پوره کېدله او حکم راتللو نو اوبو کلی وړی و اود کلي د شلوګانو د ګنو ډېره ښکلي ځمکه يې هم سيند په مخه وړې وه، ليکن دا ياد ولرئ چې د دې قسم ټول تکليفونه صرف د خوارو خلکو دپاره وي او څه وخت چې د پېرنګيانو داسې کار پېښ شي چې په هغه کې د دوی خپل سود و زيان وي، نو دهغې فېصلې اکثر په ټيليفون باندې کېږي دا ولې؟ دا ځکه چې دا حکومت خو هغوی د خلکو د فايدې دپاره نه دی جوړ کړی، بلکې د خپلې فايدې دپاره يې جوړ کړی دی.

د ډېره غازي خان په جېل کې سياسي قيديانو سره ښه سلوک کېدلو او زمونږ د (سي) (C) کلاس هم ډېرې ښې ورځې تېرېدلې، داروغه ډېر ښه سړی و او د نورو څيزونو نه علاوه روزانه انګريزي اواردو اخبارونه يې هم راکول، هېڅ ته د هېڅ قسم څه تکليف نه و، که چا به د بهر نه څه مېوه يا نور داسې ضروري شيان را غوښتل نو هم ورته اجازه وه، څه موده پس يو مولوي صاحب اسماعيل چې هغه د غزنوي خاندان نه و، راغی او څه ورځې پس يې هېڅ په هېڅه داروغه سره خبرې واړولې اونوبت يې بدو ردو ته ورسېدو. زمونږه ټولو ملګرو ته د مولانا صاحب دا حرکت ښه ښکاره نه شو او داروغه صاحب هم ډېره محسوسه کړه، ځکه چې د هغه مونږه سره د دې قسم سلوک نه و، لکه څنګه چې جېلخانه کې قيديانو سره وي د هغې ورځې نه يې مونږ سره تلل پرېښودل او ټول رعايتونه يې را باندې بند کړل او زمونږ دپاره يې څلور پښتانه نمبرداران را وغوښتل او د هغوی پيره يې په مونږ ودرولە ليدرانو به اخبارونه په پټه راغوښتل او په پټه به يې لوستل يوه ورځې يو پښتون نمبردار دغه اخبارونه وليدل او ورغی او د دوی دلاسه يې واخيستل دوی ورته ډېر منت وکه، خو د دوی خبره يې ونه منله نمبردار دروازې ته روان شو، چې اخبار داروغه ته وښيي، يو کس په منډه منډه ما پسې راغی او ماته يې ووې چې لاړ شه هغه نمبردار مونږ نه اخبار واخيست داروغه ته يې وروړي هغه د تګ نه منع کړه او اخبار ترې واخله. زه ورغلم هغه نمبر دار ته مې اواز وکه هغه راغی ماوې دا اخبار راکړه هغه راته ووې که داروغه صاحب د دې نه خبر شي، نو ما به مات کړي ما

ورته ووې چې ته دې خلکو ته وګوره دوی دې جبلخانې ته په څه کې راغلي دي؟ اخبار يې ماله راکړو او ما هغوی له ورکړو، خبر راغی چې د جبلخانې جرنیل ډېره غازي خان ته په دوره راځي. دا جرنیل ډېر سخت طبیعته سړی و او د کانګرس او قومي کارکنانو ډېر سخت مخالف و. ده حکم کړی و، چې جبلخانه کې به څوک نه ګاندي کیږ او نه تورپټکی په سروي. په دې جبلخانه کې چې څه سکهان وو د هغوی تورپټکي وو او څه هندوان او مسلمانان وو نو د هغو ګاندي کیږ و، دا د دې سپرنټنډنټ شرافت و، چې نه یې سکهانو ته ویلي وو، چې دا تورپټکي په سرول منع دي او نه یې مسلمانانو او هندوانو ته ویلي وو چې ګاندي کیږ مه په سروئ. چې جرنیل راتللو نو مونږ ته سپرنټنډنټ صاحب سوال ځواب وکړو، چې دا څیزونه په جبلخانه کې منع دي که د یو ساعت دپاره تاسو دا په سر نه کړئ، نو ښه به وي. مونږ د سپرنټنډنټ صاحب دا خبره ونه منله چې جرنیل راغی زمونږ د دې سیاسي ملګرو په سر یې تورپټکي او ګاندې کیږ (د ګاندي جي د ټوپۍ غوندې ټوپۍ) ولیدل، نو غصه شو او داروغه ته یې وویل چې د دوی نه دې دا پټکي او ټوپۍ ولې نه دي اخیستي؟ سپرنټنډنټ جرنیل ته ووې چې داروغه زه ددې نه خبر کړی وم، خو ما ورله د دې اجازه ورکړې وه، جرنیل حکم وکړو چې دا پټکي او ټوپۍ ترې واخلئ، نو بیا دا سیاسي قیدیان خپلو کې کښاستل او فیصله یې وکړه، چې دا خو زمونږ قانوني حق دی چې څه اغوندو هغه به اغوندو که چیرې زمونږ نه دوی پټکي او ټوپۍ اخلي نو بیا به مونږ دا نورې جامې هم ورکړو دلته ورته ما وویل چې زه خو

پخپله پټکی په سروم دا ټوپی خو مې ستا سوله خاطره په سرکړې وه اوس زه څه وکړم؟

سردار کړک سنګهـ ما ته وویل چې ته مونږ سره دې ایجي ټیشن کې مه شریکېږه په بله ورځ سپرنټنډنټ خپل دفتر کې کښاستو یو یو یې ځان ته غوښتلو چې د چا به ټوپی په سر وه هغه ته به یې ویل ټوپی کوزه کړه او چې د چا به پټکی په سر و هغه ته به یې ویل چې پټکی کوز کړه، دغه شان یې د دوی نه ټوپی او پټکي کوز کړل او دوی د فیصلې مطابق ورپسې خپلې جامې واښستلې، څو ورځې پس د دې حال معلومولو دپاره ډپټي کمشنر راغی سپرنټنډنټ او داروغه ورسره وو، زمونږ بارک ته راغلل سیاسي قیدیان ورته را غونډ شول بحث شروع شو په بحث کې دوی وران شول سردارکړک سنګهـ پیرنګي ډپټي کمشنر ته ووې چې مونږه څومره ستاسو خدمتونه کړي دي، مونږ لیدلي چې ستاسو مخونه سپین دي نو ستاسو زړونه به هم سپین وي په دې دوران کې یو سکهـ چغه وایسته (جو بولی سونهال) نورو ټولو حاضرو سکهانو ورپسې په چغه وویل: ((ست سری اکال)) د دې نه پیرنګی ګبهراو شو او په منډه زمونږ بارک نه ووتلو، سپرنټنډنټ ته ډېر په قار شو او دا یې وویل چې میا صاحب په جیلخانه کې اسونه ساتلي دي او هغه یې د ډېر خوراک او ارام په وجه مست کړي دي او بیا یې هغه ته حکم ورکړو، چې په دوی مقدمه وچلوه سبا له داروغه راغی او ویې ویل چې زمونږ د جیل دا قانون دی چې څوک دا قانون مات کړي؛ نو تر یو کال پورې سزا ورکېدی شي، نو اوس زه تاسو له حکم درکوم چې جامې

واغوندئ او کـه جامې نـه اغونـدئ، نـو سبا بـه دربانـدې مقدمـه چلیـږي. چـې دا خبـره دې سیاسـي قیـدیانو واورېدلـه نـو پـه مـسلمانانو کـې یـو مولـوي محمـد اسماعیل او هنـدوانو کـې یـو هنـدو چې زمـا اشنا و، خونـوم یې را نـه هېر دی. دوی جامې وانـه غوسـتلې او بـاقي هنـدوان وو کـه مـسلمانان ټولـو جـامې واغوسـتلې، او سـکهانو کـې یـو کـس هـم جامې وانـه غوسـتلې سبا لـه مجسټریټ راغـی یـو یـو بـه یې ورتـه پیش کـوو او هغـه بـه نهـه نهـه میاشـتې نـور قیـد ور زیـاتولو او زمـونږ د جېـل هغـه سپرنټنډنټ میـا صـاحب چې ډېر ښـه سړی و، هغـه یې مـات کـړو او یـو درجـه یې ورتـه کمـه کـړه یعنې اسـسټنټ سـپرنټنډنټ یې کـړو او د دې جېـل نـه یې بـدل کـړو، د هغـه پـه ځـای کپتـان هیـز راغـی. د میاصـاحب ګنـاه صـرف داوه چـې دی نېـک او شـریف انـسان و او پـه سیاسـي قیـدیانو یـې زور زیـاتی نـه کولـو او د خـدای مخلـوق سـره یـې د سـړیتوب سـلوک کولـو او قیـدیان یـې هـم د خـدای مخلـوق ګڼـل، زمـونږ نـوی سـپرنټنډنټ یـو انګرېـز مقـرر شـو، چـې هغـه هـم دګـزارې سړی و او قیـدیانو سـره یـې ښـه ګـذاره کولـه او د فـوځ نـه سـول تـه را بـدل شـوی و، دومـره خـراب سړی نـه و، لکـه چـې دا نـور سـول والا وي او نـه د هغـوی پـه شـان چالاک او دوکـه بـاز و، یـو سـم سړی و، غریـب د هـېڅ نـه خبـر نـه و، څـه چـې بـه ورتـه داروغـه وې هغـه بـه یې کـول مـونږ سـره یې سـلوک شـریفانه و، لـیکن لږ شـان اېـغ نېـغ و، ځکـه چـې فـوجي و، پـه اولـه ورځ چـې زمـونږه بـارک تـه راغـی او دا ګـډوډي یـې ولیـده، چـې څـوک دننـه دي څـوک بهـر څـوک لامبـې او څـوک ګرځـي پـه دې ورځ خـو یـې غـږ ونـه کـړو، لـیکن چـې څـه وخـت دوبـاره راغـی نـو

دا معامله یې نوره برداشت نه کړی شوه. زمونږ د بارک په مینځ کې ودرېدو او پښتنه یې ځمکې له راخلاصه کړه او ویې ویل چې زه دا نه غواړم، زه د یو څو منټو دپاره دوی له راځم هر چا له په کار دي چې په هغه وخت کې خپل ځای کې ناست وي او زما د تلو نه پس چې څه کوي هغه دې کوي. زمونږ د سیاسي ورونو د ده متعلق به هم شاید دا خیال و، چې دی به هم لکه د میا صاحب په شان چشم پوشي کوي، مازیګر داروغه راغی او زمونږ ټولو سیاسي ورونو ته یې د صاحب حکم واورولو. هر سړی د صاحب د خیال نه خبر شو. د پرېږد په ورځ چې سپرنټنډنټ زمونږ بارک ته راغی نو ټول خلک د بارک د ننه پخپلو کډو ناست وو. د دې په لیدو زه ډېر حېران شوم، څه وخت چې سپرنټنډنټ ووتلو نو ما د دې ورونو نه پوښتنه وکړه اوورته مې ووې چې داسې معلومېږي چې تاسو هم اوس زما په شان خوشامدګر شوئ، ځکه چې د اول سپرنټنډنټ په وخت کې نه کښاستئ او که ما به درته ووې نو تاسو به راته وې چې مونږه ستاسو په شان خوشامدګر نه یو، لیکن نن خو تاسو هم د ننه کښاستئ او کوم کار چې درته پرون بدبنکارېدو نن څنګه ښه شو، بل پرېږد باندې چې بیا سپرنټنډنټ راغی نو بعضې خلکو کتابونه مخ ته نیولي وو دایې هم پرې بند کړل او حکم یې وکړو، چې زه کوم وخت راځم هغه وخت کې کتابونه مه ګورئ، د دې نه پس د پرېږد په وخت کې کتابونه کتل هم بند شو، شاید چې که دا کار زمونږ مخکې سپرنټنډنټ کړی وی، نو چې زمونږ ورونو به ورسره څه کول چونکه دا یو انګرېز و او بیا ورسره زور هم و، په دې وجه په چا کې دا جرات نه و، چې د

هغه برخلاف يې قدم پورته کړی وی .افسوس په دې دی چې مونږ سره څوک ښه سلوک کوي، هغه ته نېغ يو او چې څوک مو سر په ډنډه وهي، نو هغه ته ټيټيږو او دا ډېر خراب عادت دی او مونږ ته داسې عادتونه پرېښودل په کار دي. لږې ورځې پس يې داروغه هم بدل کړو، خو ده په ځای چې بل داروغه راغی هغه هم ښه سړی و اومونږ سره يې شريفانه سلوک کولو.

په دې کشمکش کې زما د علاج دپاره د لاهور ته د تللو حکم راغلی و، ليکن جېل والاو زمونږ نه پټ ساتلی و او مونږ يې پرې خبر کړي نه وو، زه په بارک کې ناست وم، چې وختي سحر يو نمبر دار راغی او ماته يې ووې چې داروغه صاحب درته ناړې وهي، زه سم د لاسه هغه سره روان شوم ولې چې زه خبر نه وم چې زما د بهر تللو حکم راغلی دی چې دفتر ته ورسېدو پوليس ولاړو، زما شک راغی چې شايد زما د بدلې حکم راغلی دی او ما د علاج دپاره لاهور ته بيايي د ور رسېدو سره داروغه صاحب هم راته دا ووې چې ستا د بدلې حکم راغلی دی او ته به د سپاهيانو سره لاهور ته ځې، ما ورته ووې چې کم از کم ما له خو دومره اجازت راکړه چې دغه خپل ملګري خبر کړم او رخصت ترې واخلم، ځکه چې زه راتلم خبر نه وم، ما ترې رخصت اخيستی نه دی، ليکن داروغه صاحب زما د دې خبرې نه انکار وکړو او ما ته يې ووې چې زه ستا تلل مناسب نه ګڼم او که چيرې ستا هلته څه سامان وي نو سړی به ولېږم، چې هغه تا له راوړي ما ورته ووې چې زه خو د (سي) (C) کلاس قيدي يم، زما به د څه سامان وي. زه خو صرف درخصت اخيستلو دپاره ورځم خو ده اجازه رانه کړه او چه څه

وخت زما سیاسي ورونه زما د بدلېدو او په دې طریقه زما د بوتللو نه خبر شوي دي،نو هغو غریبانانو هم ډېر کوشښونه وکړل چې یو بل سره مو لیده کاته وشي، لیکن افسوس چې په هېڅ شان مو د یو بل سره لیده کاته ونه شو، جېل والاو دومره مهرباني ضرور ما سره وکړه، چې ماته یې په پښو کې ډېرې وانه چولې او یا به په پنجاب کې سیاسي قیدي ته زمونږ د صوبې په شان د ډېرو لګولو حکم نه وي، ځکه چې زمونږ په صوبه کې د سیاسي قیدي دپاره څه کلاس هم نشته او دوی سره هم د اخلاقي قیدیانو په شان سلوک کېږي او چې څنګه یو اخلاقي قیدي په (سي) (C) کلاس کې وي چې کوم خوراک یا کومه جامه هغه له ورکېدی شي هم هغه خوراک او هم هغه شان جامه سیاسي له ورکېدی شي او هغه سره چې څه سلوک وي د سیاسي قیدي سره هم کېږي او دلته خو په پنجاب کې سپېشل کلاس دی او دلته د (سي) (C) کلاس د قیدي په جامه اوخوراک او په سلوک کې ډېرفرق دی. پولیس زما په دواړو لاسونو کې اتکړې واچولې د دروازې نه بهر تانګه ولاړه وه، زه یې په هغه کې کېنولم او ستېشن ته یې روان کړم، چې څه وخت د اباسین غاړې ته ورسېدو نو جهاز تیار و، مونږ هم په کې سواره شو او په خیریت سره پورې وتو د سین غاړې ته نژدې د ریل ستېشن دی، چې ستېشن ته ورسېدو نو ټکټونه مو واخیستل په ریل کې سپاهیانو یو سېټ خالي کړو او زه یې په کې کېنولم اوس په خلکو کې هغه جوش او خروش نه و، کوم چې په ابتداء کې و، د خلکو د رویې نه معلومېده چې تحریک بالکل مړ شوی دی، په دې وجه مونږ ډېر په ارام خپل

سفر وکړو او په سبا له مونږ لاهور ته ورسېدُو، زه يې د ستېشن نه پياده جېلخانې ته بوتلم دلته هم قلاره قلاري وه، په خلکو کې د تحريک متعلق هېڅ قسم جوش او جذبه نه وه. جېلخانې ته ورسېدو او پوليس زه جېل والاو ته په حواله کړم او هغوی رخصت شول، د دې پوليس والاو ما سره ډېر ښه سلوک و او د هېڅ قسم تکليف يې ماته راکړی نه و، بلکې زما د ارام د پاره يې کوشش کړی و، جېل والاو زه يو نمبر دار ته په حواله کړم د ټولو نه اول هغه زه ګودام ته بوتلم او ما چې کومې جامې اغوستې وې او ما له په ډېره غازي خان کې زما د قد مطابق جوړې شوې وې، نو هغه يې رانه واخيستې او د سرحد په شان نورې د تماشې جامې يې راکړې، چې د هغې په اغوستو زما، نه يو عجيبه څيز جوړ شو، په دې جامو کې او د سرحد د جېلخانو په جامو کې څه فرق نه و. زه به درته د دې جامو نور څه ذکر وکړم ما ته په کې ځان يوه تماشه ښکارېده، نو معلومه نه ده چې خلکو ته به په کې څنګه ښکارېدم او بيا يې بوتلم او اخلاقي قيديانو سره يې په يوه چکۍ کې بند کړم او وريې راپسې جرنده کړو. دا د زړې زمانې کچه او د خټو جوړې چکۍ وې، ځای په ځای په کې چاودونه وو او چرته په کې د رڼا او هوا د پاره روشندانونه نه وو. زه د علاج د پاره دغې جېلخانې ته لېږلی شوی وم. بله داچې په دغه جېلخانه کې ډېر سياسي قيديان وو او د هغو بېله احاطه وه په ځای د دې چې زه يې د هغوی سره بند کړی وی، زه يې دلته د اخلاقي قيديانو سره په يوه چکۍ کې بند کړم. ما به په زړه کې وې چې زه خو يې د علاج د پاره دلته

رالېږلـی یـم او پـه دې ګرمـۍ کـې پـه داسـې چکـۍ کـې د اخلاقیانو سره بندول، دا بـه زمـا صحت تـه ښـه فایـده ورسـوي؟ چې مـازیګر شـو نـو مـا پسې یـې ور پرانیـستو او زه یـې صـرف دومره بهـر کـړم چې بنګي زمـا د چکـۍ نـه د بولـو ګملـه را وایسته او صفاه یـې کـړه او د شـپې دپـاره د اوبـو منګـوتی یـې ډک کـړو او کښښوده او لاړ. مالـه یـې پـه یـو تـور بـالتې کـې نګـولی او ډوډۍ راوړه او پـه تندۍ سره یـې بیا پـه چکـۍ کـې بند کـړم جرنده یـې را پـسې واچولـه او دوی رانـه لاړل. هغـه ډوډۍ دچـا زړه تـه کښـده؟ هغـه انسانـي خـوراک خـو نـه و. بلـه دا چې زه ټولـه ورځ پـه چکـۍ کـې بند وم ډوډۍ مې څنګـه زړه تـه شـوې وی، لـیکن بیـا هـم څـه نـه څـه پـه زور زور مـې تبـره کـړه اخـر دا چـې شـپه راغلـه او زه اوده شـوم. د هغـو چـاودونو نـه کیـړې ماشـي او مېـړې را خـواره شـو او پـه چیچلـو یـې پـه مـا ګـوتې پـورې کـړې. بـل طرف تـه دومره ګرمـي وه چې خـوب تـرې چـا کـولی نـه شـو، که چرتـه لـږې سـترګې بـه مـې ورغلې نو د بدلۍ پیره دار به راغی او هغه به راویښ کړم.

پـه جبلخانـه کـې درې درې ګھنټې پـس پیـره بـدلیږي. نـو چـې نـوی پیـره دار راشـي تاتـه بـه اواز کـوي او تـر هغـه وختـه پـورې بـه لګیـا وي، چـې تـا ورلـه اواز ورکـړی نـه وي او د هغـه تـسلي ونـه شـي چې سړی پـه چکـۍ کـې موجـود دی، چېرتـه تللـی نـه دی پـه جبلخانـه کـې د قیـدي غریـب د هـېڅ قـسمه د ارام خیـال او فکـر څوک نـه کـوي. پـه دې طریقـه شـپه تبـره شـوه سبا شـو سحر وختـي یـو نمبـردار راغـی زه یـې د چکـۍ نـه بهـر کـړم او چکـر تـه یـې بـوتلم، هغلتـه نـور قیـدیان جـوړه جـوړه ناسـت وو او زه یـې هـم هغـوی سره کښولم. زه یـې هـم بـل قیـدي سره جـوړه کـړم اومونږ تـه

د خوځېدو یا ودرېدو قدرې اجازت نه و. دا ځای ډېر مزېدار او ګېرچاپیر تري ډېري ونې ولاړې وې او هرې یوې ونې سره یوه ګدیله تړلې وه او یو یو سړي ورته بینت په لاس ولاړو او په ډېر زور سره به یې هغه ګدیله وهله د دې په لیدو زه حیران شوم ولې چې ما دا کیسه چرته په نورو جېلخانو کې لیدلې نه وه. د ملګرو قیدیانو نه راته معلومه شوه چې دا قیدیان دي او د بینتونو وهلو چل زده کوي، چې د ضرورت په وخت کې قیدیان په ښه شان په بینتونو ووهلی شي په دې کې ګورو یو ګوره قیدي یې دې ځای ته راوست د هغه د جامو نه دانه معلومېده چې ګنې دی قیدي دی ښه پتلون، ښه کوټ او ښه توپي (HAT) یې په سر وه، هغه یې نه زمونږ په شان جوړه کړو او نه یې کېنولو هغه خپله ټېلایي کوله چې په دې کې داروغه راغلی لیکن دې ګوره د داروغه هېڅ پروا ونه کړه، داروغه صاحب د ټولو نه اول د هغه په ټکټ د ستخط وکړو د هغه د رخصت کېدو نه پس معلومه شوه چې دا یو ګوره دی او په زبر زنا کې قید شوی دی. لیکن باوجود د دې قسم ذلیل او ظالمانه جرم د هغه سره د سړیتوب جامې د سړیتوب خوراک او د سړیتوب سلوک و اومونږ چې د خپل قوم، ملک او د اسلام په خدمت کې بې ګناه قید یو او هېڅ جرم مو کړی نه و، نو مونږ سره د دې قسم سلوک و چې انسان خو پرېږده شاید چې ځناور سره به هم چا کړی نه وي، څه وخت چې دا روغه زما ټکټ وکتو او دستخط یې کړو او ورته داهم معلومه شوه چې زه سیاسي قیدي یم. او د علاج دپاره راغلی یم د دې دپاسه بیا یې زه واپس هغې چکۍ ته ولېږلم او په هغه چکۍ کې یې

بند کړم دا داروغه مسلمان و او خیرالدین خان یې نوم و. ما په ټولو جېلخانو کې لیدلي دي چې مسلمانان د پیرنګیانو ډېر وفادار دي او د پیرنګیانو د خوشحالۍ دپاره سیاسي قیدیانو سره هر قسم بد سلوک کوي. زما د راتلو نه چې سیاسي قیدیان خبر شوي دي، چې هغه راغلی دی او په چکۍ کې بند دی، د دې په اورېدو سره هغوی کوشش کړی او داروغه ته ورغلي دي او هغه ته یې ویلي دي چې دی خو سیاسي قیدي دی تا د اخلاقي قیدیانو سره څنګه بند کړی دی؟، دی خو مونږ سیاسیانو سره بندول په کار دي. په دې سیاسیانو کې د پنجاب لوی لوی لیډران مسلمانان او هندوان وو داروغه صاحب د هغوی نه یرېده، نو په دې وجه زه یې د سیاسیانو هغې احاطې ته بدل کړم. دا ځای ډېر ښه و، یو خو ډېر لوی و، بل په کې ډېرې ونې او سیوری و، چکۍ او بارکونه یې پاخه او هوادار وو او هوا به په کې هم لګېدی شوه. زما د راتلو نه چې به څوک سیاسي ورونه خبرېدل هغوی به زما کتو ته راتلل او ما سره به یې ګړه بړه کوله دلته د هر خیال د هر مذاق او هرې عقیدې خلک وو او د دوی صحبت زما دپاره یو لوی غنیمت و. ما به هر چا سره تبادله خیالات کوو او د هغوی د علمي خبرو او تجربو نه ما ته ډېره فایده ورسېده. زما مثال د مدرسې د یو طالب علم و او ډېر ښه وخت مې د دوی سره تېریده او د دوی د صحبت نه ما ډېر څه حاصل او زده کړل او تجربه اومعلومات مې زیات شول. په دې جېلخانه کې مونږه څلور کسه د خلافت قیدیان وو، چې یو اغا صفدر و، بل ملک لال خان و او دریم یو رضا کار و، چې غلام محمد یې نوم و او

څلورم زه وم او د کانګرس ډېر قیدیان او لیډران وو. مانه د نورو نومونه هېر دي یو د لالهٔ لاجپت رای نوم راته یاد دی، په کانګرس کې چې څومره خلک قید وو هغه ټول هندوان وو، ډېر ښه خلک وو او ما سره یې ډېره مینه اومحبت و، څلور ورځې پس زه یې دفتر ته وبللم او سپرنټنډنټ ته یې پیش کړم هغه زما غاښونه او اُوری وکتلې هغه هم ډاکټر و او ویې ویل چې زه په دې باندې نه پوهېږم. په دې باندې یو د غاښونو ډاکټر (Dental Surgeon) پوهېدی شي دا د هغه کار دی ماته یې ووې چې ته خپل خرڅ باندې ډنټل سرجن را غوښتی شې، مالهٔ یې د علاج کولو اجازت راکړو چې ته پخپل خرڅ باندې ډنټل سرجن را وغواړه چې ستا علاج وکړي، زه چې واپس خپل بارک ته راغلم دا کیسه مې سیاسي قیدیانو وروښو ته وکړه هغوی زما دپاره د ډاکټر د راغوښتو انتظام وکړو او د ډاکټر پریم نات ډنټل سرجن د رابللو فېصله یې وکړه، سبا له جېل والاو د ټېلېفون په ذریعه هغه له خبر ورکړو او د خبرېدو سره هغه جېلخانې ته زما دکتو دپاره راغی زه یې چکر ته بوتلم او د داروغه په موجودګی کې یې زما د غاښونو او اُورو ملاحظه وکړه هغه زما په حالت ډېر افسوس ظاهر کړو، چې حکومت د خراب خوراک په وجه ستا صحت بالکل خراب کړی دی او برباد کړی دی. په ډېرې مینې او محبت سره یې زما غاښونه اواُوری په ښه شان سره صفا کړل او کوم غاښونه چې خراب شوي وو هغه یې وایستل او د مخکې دپاره دهغې دارو او د استعمال طریقه یې راته وښودله او ډېر تحقیق یې را باندې وکړو، چې باقاعده دې خپله خوله صفا کوه که نه ټول

غابنونه به دې برباد شي او بل يې زما د پاره د خوراک تجويز وکړو، چې همېشه سبزي او هر قسم تازه مېوه خوره بلکې دايې زما په ټکټ درج هم کړل او داروغه صاحب ته يې ووې چې دارو د دې مرض د پاره دومره فايده مند نه دي، لکه دا خوراک چې فايده مند دی. د ډاکټر ښه همت، همدردی، شرافت او محبت چې کوم اثر زما په زړه کړی دی هغه تر اوسه پورې زما د زړه نه وتی نه دی او نه زما نه هېر دی. د رخصتېدو په وخت ما ورته ووې چې زه عريب نه يم جېلخانه کې مې روپۍ جمع دي د فيس بود را باندې کېږي دا به ستا مهرباني وي، چې ستا څومره فيس کېږي، هغه ته ما نه واخلې! هغه د دې خبرې نه انکار وکړو او چې څه وخت دا خبره ما ورته دوباره وکړه، هغه ماله دا جواب راکړو: (ماله به شرم نه راځي چې زه د داسې خلکو نه فيس واخلم چې هغوی د قوم او د ملک د ازادی، ترقی او بهبودی د پاره جېلخانو ته راغلي دي او زمونږ د پاره د دې قسم تکليفونه او مصيبتونه برداشت کوي، نو که چيرې مونږ دومره قرباني نه شو ورکولی چې جېلخانو ته لاړ شو دا خو کولی شو چې د خدای د پاره د هغوی خدمت وکړو). د دې په اوربدو زه هم چپ شوم او ما بله خبره ونه کړه هغه رانه رخصت شو او زه واپس خپل بارک ته راغلم او دا ټوله کيسه مې خپلو ملګرو ته وکړه. د دې جبل داروغه چې د هغه نوم خيرالدين خان و، ډېر چالاک، هوښيار، تجربه کار او ډېر رشوت خور و او سپرنټنډنټ يې داسې په لاس کې و، چې د ده به څه زړه غوښتل هغه به يې کول او چې سپرنټنډنټ به يې کوم خوا روانولو نو هغې خواله به هغه

روانېده او چې چا ته به يې زړه غوښتل، پې، ماسته، ډبله ډوډۍ اوغوښه يې ورته لګوله، حالانکه داکار د سپرنټنډنټ دی او اکثر دا څیزونه د هغو خلکو دپاره وي، چې څوک ناجوړه وي، لیکن ده به سپرنټنډنټ باندې دا څیزونه د روغو خلکو دپاره لګول. په سیاسي قیدیانو کې چې څومره د سر خلک وو او د چا به لږ، ډېر رسوخ و اوخپل اواز به يې اخباراتو ته رسولی شو، دهغو ټولو نه یرېده هغه ټولو له يې څه نه څه ورکول او ددې نه علاوه په ملاقاتونو کې او خطونو او کتابونو کې به يې هم ورسره رعایت کولو او د ځان يې ملګري کړي وو، لیکن کوم سیاسي قیدیان چې بې اسرې وو او چا يې اواز اورېدی نه شو، نو د هغوی دپاره باوجود د ناجوړتیا نه هم څه نه وو او چې چا به د داروغه صاحب خوشامندې کولې او د خپلو ورونو خبرې به يې افسرانو ته رسولې شوی، هغه به که غټ کټ و داروغه صاحب به د هغه ټکټ واخیست او چې څه به يې زړه غوښتل هغه به يې سپرنټنډنټ صاحب باندې دستخط کړو. په دې چل يې ټول خلک ځانته محتاجه کړي وو او هغه سړي به د داروغه صاحب د رضا کولو او خوشحالولو کوشش کولو. دا ماته د سیاسي قیدیانو دپاره ډېر د ذلت او د شرم خبره ښکارېده، ۍ سپرنټنډنټ بالکل یو ګوګوو بغیر د داروغه نه به يې څه نه کول.

اکثر سپرنټنډنټان هم داسې وي ما چې څومره د جېلخانو سپرنټنډنټان لیدلي دي د ټولو دغه یو شان حال وي، زه خو په دې نتیجه رسېدلی یم چې سپرنټنډنټانو ته بالکل هډو ضرورت نشته دی دا خو په جېلخانو باندې بوج دی، ځکه چې

په جېلخانه کې هم هغه کېږي چې څه داروغه کوي دا لويې لويې عهدې پيرنګيانو د خپل قوم د پاره ساتلې دي، د جېلخانو دا سپرنټنډنټان به اکثر سول سرجنان وو او سپرنټنډنټ هېڅرې ډاکټر مقرر ول پکار نه دي، ډاکټر جدا سړی په کار دی، چې د هغه د قيديانو او د جېلخانې انتظام سره څه غرض نه وي او په ولايت کې انګرېزانو پخپل ملک کې د جېلخانو د پاره هغه طريقه اختياره کړې ده. ولې چې ډاکټر سپرنټنډنټ وي نو هغه اکثر د جېلخانې د انتظامي معاملاتو په وجه د ناجوړه او کمزورو قيديانو حق تلفي کوي او مريض ته د مريض په سترګه نه ګوري.

زمونږ په احاطه کې به چې څه وخت داروغه صاحب رادننه شو نو هر چا به دا کوشش کولو چې ځان ورته د نورو نه ړومبی ور ورسوي او سلام ورته وکړي ځوک چې به خبر بدل هغه به د داروغه صاحب په خدمت کې حاضر بدل او د داروغه صاحب نه به چې چا پېره جمع شول سړي ته به مېله او تماشه معلومېده، چونکه ما ته دا کار ښه نه ښکارېده. زه د خپل ضمير نه مجبوره وم ما به په دې کې څه حصه نه اخيسته. دا نه چې ګڼي داروغه صاحب نه زه خپه وم، يا مې د هغه سلام نه کولو، داسې نه وه. ماله چې به نژدې راغی، نو سلام به مې ورته کوُو خو د سلام د پاره به ورپسې ورتلم نه، نو په دې خبره شايد داروغه صاحب زما نه خپه و او باوجود زما د کمزورتيا اوناجوړتيا زما په تکټ چې کوم پی ډېره غازی خان کې لګېدلي و، هغه يې هم بند کړې او ډېنټل سرجن چې زما د پاره کوم خوراک اجازت کړی و هغه يې هم ماته نه راکولو، زما

ملګرو دومره جرات وکړو، چې داروغه صاحب ته يې ووې چې کوم خوراک دده دپاره ډاکټر صاحب تجويز کړی دی، مهرباني وکړئ هغه دده دپاره جاړې کړه، هغه ورله جواب ورکړو، چې دی دې سپرنټنډنټ صاحب ته ووايي، زه پوهه شوم چې د ده زړه نه دی، ولې چې ما ته معلومه وه چې سپرنټنډنټ صاحب خو د ده په لاس کې دی او بغير د ده د وينا نه څه نه کوي، ليکن زه دې خپلو ملګرو مجبور کړم، چې ته ضرور هغه ته اووايه. بله ورځ چې زه سپرنټنډنټ صاحب دفتر ته وغوښتم ما ورته ووې چې تا ته به معلومه وي چې ډېنټل سرجن زما په تکټ زما دپاره د غاښونو د مرض د علاج په طور خوراک ليکلی دی او راته يې ويلي دي چې دا ستا د مرض دارو دي دا خوره، دا به ستا مهرباني وي، چې دا خوراک زما لپاره مقرر کړې او يا ماته اجازه راکړې چې په خپلو پيسو دا خوراک ما ته را کېدی شي، يعنې زه يې پخپلو پيسو را غواړم، هغه د دې دواړه خبرونه انکار وکړو او ما ته يې ووې چې زه يې مناسب نه ګڼم چې تا له يې درکړم. ما ورته اووې چې تا ته به ياد وي چې تا ماته ويلي وو، چې زه د دې مرض ډاکټر نه يم او نه پوهېږم نو چې ته بيا په دې پوهېږې نه، نو ته بيا څنګه يو خوراک مناسب او بل خوراک نا مناسب ګڼې، نو بيايې دا ځواب و، چې د خوراک په معامله پوهېږم او ماته د دې هېڅ ضرورت نه ښکاري. ما په زړه کې دا خيال وکړو، چې کوم ځای انصاف نه وي اونه څه قاعده او قانون وي، هغه سره زيات بحث کول څه فايده مند نه وي. په دې وجه زه چپ شوم او بهر ته راووتم او خپل بارک ته لاړم په دې جېلخانه کې ډېر پښتانه

وو، لیکن زمونږه احاطې ته به راتللی نه شو، کله نا کله به یې په مونږه د شپې پیره لګېده، هغوی ته به ماسره د خبرو اترو ډېره کمه موقع وه، دلته یو پښتون ملازم هم و، چې د دواوې د سوکړو د کلي و، د هغه پیره به د ورځې زمونږه په بارک لګېده، ډېر ښه سړی و. ما سره یې ډېره مینه وه باوجود د دې نه چې ما به منع کولو لیکن بیاهم هغه به راته کله نا کله څه څیز راوړه. زه په جبلخانه کې د پټو څیزونو سخت مخالف یم، ولې چې په دې باندې په سړي کې کمزورتیا او بزدلي پیدا کېږي. ما به ډېر پوهه کولو او منع کولو هغه نه منع کېده هغه سره به زما ښه ګپ شپ لګېدو هغه تازه د ملک نه راغلی و او ماته به یې د ملک قصې کولې د هارې پشکال ورځې وې، ګرمي ښه په زور کې وه، د ورځې خو به لا څه ډېر تکلیف نه و، ولې چې ډېرې مرضي وې اوسیوری وو، ولې د شپې تېرول ګران و، ځکه چې بارک کې به بند وو اکثر به د دولسو بجو پورې د ګرمۍ دلاسه چاته خوب نه ورتللو، خو چې شپه به لږه پخه شوه، نو بیا به ماشو په عذابولو ځکه چې لاس پښې به مو ورته بربنډ وو، د پټولو څه شی نه و، چې د ماشونه مو ځان پټ کړی وی، ولې چې د قیدي اوړی، ژمی اغوستن کمبل دی او په ګرمۍ کې څوک ځان ته کمبل نژدې کولی نه شي. زه د یوې میاشتې پورې په دې جبلخانه کې وم او دې خلکو سره مې ډېرې ښې شپې ورځې تېرېدې چې په دې کې یې واپس ډېره غازي خان ته بدل کړم، چې څه وخت زه د ډېره غازي خان جبل ته ورسېدم نو ماته معلومه شوه، چې د جبل والاو او سیاسیانو په مینځ کې جوړه شوې وه، جبل والاو هغه د سیاسیانو بارک

ته ولېږلم، ټول راته را غونډ شول او زما په لیدو سره هغوی ډېر خوشحاله شول راترغاړه وتل او په ډېره مینه یې راسره سترې مشي وکړل. زما مهربان لالـه دوني چند چې د هغه د جبل نه وتلو کې لرې ورځې پاتې وې راته یې وویل شکر دی چې ته راغللې او ومې لیدې، ګوندې ستا په دې طریقه جدایي او د نه لیدو ارمان به مې په زړه پاتې شوی و، سبا لا چې سپرنټنډنټ راغی نو د ټولو نه اول ورسره لالـه دوني چند زما د خرابو جامو ذکر وکړو او ورته یې وویل چې کم از کم ده لـه دې د ده د قد مطابق جامې ورکړی شي او بیا یې ورته زما د خوراک لپاره ټکټ ښکاره کړو، هغه زر داروغه ته حکم ورکړ، چې ده لـه دده د مېچ مطابق جامې فوراً ورکړئ او کـه چرته ګودام کې نه وې نو ورته یې جوړې کړه او زما په ټکټ یې نیم سیر شوده او یوه چیټاکی کوچ زما د خوراک دپاره ولیکل. زما د راتلو نه څو ورځې وروستو روژه راغله څه وخت چې روژه رانږدې شوه، نو زمونږه هندوانو ملګرو سپرنټنډنټ سره ولیدل او هغه ته یې د روژه دارو لپاره د هر قسم ارام رسولو او باقاعده انتظام کولو عرض وکړو. سبا له چې څه وخت سپرنټنډنټ راغی نو هغه تپوس وکړو، چې څوک څوک به روژې نیسي او دا حکم یې وکړو چې څوک روژې نیسي هغوی ته به د خپل خوراک نه یو سیر شوده او یوه چیټاکی غوړې زیات ورکېدی شي او د پېښمنې لپاره به د تازه خوراک انتظام هم وکړی شي. مونږه دده د دې مهربانی شکریه ادا کړه او هغه زمونږه د بارک نه رخصت شو. مونږه ټول شپږ مسلمانان وو په دې کې دوه کسانو د روژې نیولو نه معذرت ښکاره کړو چې په هغې کې

یو بېرسټر و او بل طالب العلم و. مونږه څلورو کسانو په روژو نیولو باندې لاس پورې کړ.

د ډېره غازي خان د هار او پشکال ګرمي اسان کار نه و ،لیکن د خدای په فضل مونږه ته هېڅ تکلیف ونه شو او روژه په ارام او خوشحالۍ ختمه شوه او اختر راغی.د قیدیانو غریبانانو به څه اختر وي،د اختر نه پس لاله دوني چند انبالوي او خان عبدالرشید خان خلاصېدل مونږ ټولو سیاسي قیدیانو ورله په خپل بارک کې د یوې پارټۍ او ډرس ((Address)) ورکولو انتظام وکړو. په پارټۍ کې څو کسانو تقریرونه هم وکړل او د هغوی خدمات او قربانۍ یې خلکو ته اوستایلې. په اخر کې لاله دوني چند اوخان عبدالرشید خان د ټولو رونو شکریه ادا کړه او وعده یې وکړه چې مونږه به د قوم او ملک هر قسم خدمت کولو ته تیار یو او په ډېره مینه او محبت سره رخصت شول.

ډېره غازي خان د اب و هوا په لحاظ ډېر خراب ځای دی، ګرمي په کې ډېره زیاته وي، بارانونه په کې نه کېږي، کال کې یو وار یا په دویم کال به باران وشو او د اوبو د باران په ځای د خاورو بارانونه ډېر وي او کله کله به داسې سیلۍ راغله چې دوه، دوه، درې، درې شپې به خاورې وربدلې. د صحت لپاره دا د خاورو باران ډېر خطرناک و.داسې یوه نرۍ او باریکه دُوړه به د اسمان نه راوریده چې لیدی به نه شوه، لیکن چې ګیرچاپیره به دې هر څه ته کتل نو هر څه به د دوړو نه ډک وو، څه وخت چې به دا دُوړه شروع شوه، نو نمر به یې پټ کړو او د وربځو په شان به رنه ورځ تیاره شوه د دې زُول نه ځان ساتل

ناممکن و ،ځان خو پرېږده چې خوراک بچ کول ناممکن و ،چې څه به دې خورل هغې کې خاورې وې، چې لاړې به دې توکلې هغه به د خاورو نه ډکې وې، چې پوزه به دې سونډوله هغې کې به خاورې وې، نه تري د چا جامې بچ کېدی شوې او نه تري بستره پاکه پاتې کېدی شوه ،چې سحر به د خوبه راپاڅېدُو چې په بستره به څنګه اوده شوې وو هم هغه شان چاپ به پرې پاتې وو، هر چا به خرمخ، خر غوږونه نیولي وو. هر سړی به تماشه و، چې یو بل ته به مو کتل نوخندا به راتله او بیا ماته ډېر تکلیف په دې و، چې ماسره د نورو په شان ډېرې جامې نه وې ماسره یوه جوړه جامې وې ځکه چې د (سي)(C) کلاس قیدي لپاره په شپږو میاشتو کې د یوې جوړې د ورکولو حکم و او داهر وخت وینځل او وچول او بیا د دُوړو نه بچ کول ناممکن وو ،ددې نه علاوه د دوړو نه ډکې سیلۍ به هم کله نا کله راتللې، لیکن د دې ټولو نه زیات د تکلیف نه ډک یو بل ګرم باد و، چې ټوله ګرمۍ کې به باقاعده چلیده. د سحر د اووه بجو نه به شروع کېده او د څلورو بجو پورې به و ،دابه دومره ګرم و، چې په مخ به دې ولګېدو نو تابه ویل چې اور دی او د وجود هره څرګنده حصه به یې سوزوله. د دې دلاسه به اخلاقي قیدیانو ته ډېر زیات تکلیف وو او بیا خاص چې کومو قیدیانو به په نمر یا په باغ کې کار کولو، هره ورځ به څلور پنځه کسان ببهوشه کېدل ګرمۍ به وهل کله نا کله به د ګرمۍ دلاسه یو دوه مړه کېدل. مونږ به ټولې دروازې د خپل بارک بندې کړې وې،د څلورو بجو نه به مخکې د بارک نه راوتلی نه شو. په بارک کې به د ننه هم دومره ګرمي وه ،چې څوک به د

ګرمۍ نه اوده کېدی نه شو او د هر سړي نه به خولې داسې بهېدې چې تا به ویل چې اوس د سین نه راوتلی وي. د شپې به هم ډېره ګرمي وه، لیکن ګرمۍ سره به ګذاره کېده، د دغه سیلۍ نه بچ کېدل ګران وو او ما سره خو د ځان د پټولو هم څه نه وو، کمبل خو وه، هغه مو د ګرمۍ په وجه ځان ته رانزدې کولی نه شوه، نو زه خو به ورته د خدای په تکیه پروت، وم. د پنجاب په جېلخانو کې د دې نه خرابه جېلخانه بله نشته ځکه یې سیاسي قیدیانو ته دا خوښه کړې وه او دې ته به قیدیانو د پنجاب توري اوبه ویلې د کومو ملازمانو نه به چې څه قصور وشو نو هغه به یې دې جېلخانې ته رالېږل. د ۱۹۲۲ ع کال د اګست د میاشتې اخرې ورځې وې مازېګری و. زه په خپل بارک کې ناست یم او ماته یې یوه لفافه راکړه، لفافه کې د ننه یو خط و، چې هغه مې پرانست نو هغه مې د مور خط و، چې کلي نه یې ما ته را لېږلی و، په لیدو یې ډېر زیات خوشحاله شوم ولې چې زما خپلې مور سره ډېره مینه وه او دهغې هم زه ډېر خوښ وم. په هغې خط کې د دعا او خیریت نه پس یې ماته لیکلي وو، چې الله تعالی په تاباندې ډېره مهرباني کړې ده، تا له یې زوی درکړی دی، دا خط ما تاته د دې لپاره لیکلی دی چې اول تا ته مبارکي درکوم او بیا ستا رایه معلوم کړم چې هغه له څه نوم کېږدو، ځکه چې مونږ دا فېصله کړې ده چې هلک ته به نوم ته کېږدې.

زه ددې په لوستو نور هم خوشحاله شوم او د خدای ثنا مې وویله اود خدای په درکې مې دا زاري وکړه چې اې الله تعالی زما دا بچی سره د دې نورو بچو نېک او صالح لوی کړې، ښه

اخلاق او علم ورکړي او د خپل مخلوق خادم يې وګرزوي ته يې ناصر حافظ او مددګار شې او د ظالمانو د هر قسم ظلم نه يې وساتې. نوم مې دده دپاره عبدالعلي تجويز کړو او په سبا له مې مور ته خط وليکه او دا نوم مې په کې ورولېږه، د پرنګيانو حکومت يو ناپرسانه حکومت دی. هر انګرېز فرعون او د فرعون په شان خودمختاره دی، هر حاکم چې هر څه پخپل رعيت باندې وکړل ورپسې پرسان او تپوس نشته.

زمونږ ملګرو کې ډېر داسې کسان وو، چې د هغوی نه دومره تعليم و، او نه يې څه دومره مالي حيثيت و، ليکن مجسټريټ ورله سپېشل کلاس ورکړی و او هغوی سره هغه سلوک و او زه يې په «سي» (C) کلاس کې قيد کړی وم او کال تېر شو ماسره هماغه د «سي» (C) کلاس سلوک وو او چا دې طرف ته فکر هم نه کولو. حالانکه ډېر خلک به زمونږه د کتو دپاره د حکومت له خوا راتلل چې د قيديانو حال معلوم کړي او مناسب انتظام ورله وکړي خو ماته د چا فکر نه و او يا يې قصداً نه کولو. په ګرمۍ کې به بغير زما نه ټولو قيديانو ته د بهر څملاستو اجازت و، خو زه به يوازې په بارک کې بند وم. يوه ورځ جېل والاو زه دفتر ته وبللم او راته يې ووې چې مونږ ستا دپاره دا تجويز کړی دی، چې تا د توري وردی نمبر دار کړو. په دې کې به تاته دوه فايدې وي يوه دا چې ډېله معافي به درکېدی شي او ته به زر رها شې او بله دا چې تا ته به د بهر څملاستو اجازت وي، ستا کار به نور هېڅ نه وي صرف د دې سياسي قيديانو مشقت ورڅ او راورڅ وي ليکن ما د دې خبرې نه انکار وکړو، ځکه چې دا زمونږ د اصولو نه خلاف وو.

زمونږ اصول د حکومت سره عدم تعاون و اودا خو یو قسم تعاون و او دا د یو سیاسي قیدي دپاره لویه د کمزورتیا خبره وه، چې بهر خو به یې حکومت سره امداد نه کوو، لیکن چې څه وخت جېلخانې له راغی نو بیا هم د هغه حکومت خوشامندګر او امدادي شي.

دا یوه لویه ګناه او بد اخلاقي وه، دلاله دوني چند د رها کېدو نه څه موده پس چې په ملک کې انتخابات شروع شو او هغه د پنجاب اسمبلۍ ممبر منتخب شو، نو هغه په اسمبلۍ کې زما متعلق یوه لویه واویلا او شور جوړ کړلو او حکومت یې ملامته کړو چې ما سره تر اوسه پورې د(سي) (C) کلاس د قیدي سلوک کېږي. حکومت جواب ورکه چې هغه خو د سرحد قیدي دی. پنجاب سره یې څه تعلق نشته، نو ده ورته په جواب کې وویل چې نن ورځ خو هغه په پنجاب کې دی، چې په پنجاب کې د سیاسي قیدیانو سره څه سلوک کېږي، هغه دې د ده سره هم وشي. نو په ډېرو جګړو یې د پنجاب حکومت مجبور کړو چې یو حکم جاري کړي او زمونږ سپرنټنډنټ ته یې ولیکل چې زما متعلق د سرحد حکومت سره خط و کتابت وکړي، سپرنټنډنټ صاحب ډېر ښه سړی و، ما سره یې ډېره همدردي وه، هغه فوراً سرحدي حکومت ته ولیکل، لیکن هغوی جواب ورنه کړو او چې ده پرې زور ولګولو او یادګیرنې به یې ولېږلې نو د وخت تېرولو دپاره به هغوی څه ګول مول ځواب ورکړو، ولی چې د هغوی مطلب مالـه تکلیف راکول او زما صحت بربادول وو. په دې طریقه په خط وکتابت کې ډېره موده تېره شوه، لیکن لاله دوني چند ډېر زورور سړی و، هغه

دوی کلـه پـه قـلاره پرېښودل او د هغـه وختـه پـورې بـه يـې يـادګيرنې ورلېږلـې، چې اخـر يـې زه پـرې پـه سپېښل کـلاس کـې کـړم. پـه دې وخت کـې جېلخانـه کـې خبـر شـوم چې زمـا د ګرفتـاری نـه پـس زمـونږه د اتمـانزو د ازاد سـکول طالـب العلمـانو پـه ټولـه علاقـه کـې يـو لـوی مهـم شـروع کـړی دی، کلـي پـه کلـي بـه يـې مولـود شـريف کولـو ډېـر خلـک بـه ورتـه را غونډېـدل، زمـا زوی عبـدالولي بـه اول د قـران شـريف تـلاوت وکـړو بيـا بـه ده او ماسټر عبـدالکريم قـومي نظمونـه ووې او د هغـې نـه پـس بـه زمـا مـشر زوی عبـدالغني ډېـر ښـه زړه نرمـونکی تقريـر وکـړو. بيـا بـه يـې خلکـو تـه ووې چې پـښتنو تاسـو لـږ شـان فکـر وکـړئ، چې زمـا بابـا دې پيرنګيـانو ولـې قيـد کـړی دی؟ د هغـه څـه ګنـاه ده؟ هغـه خـو نـه قتـل کـړی دی، نـه يـې ډاکـه کـړې ده، نـه يـې بـل څـه اخلاقـي جـرم کـړی دی. زمـا د پـلار جـرم دا و، چې ستاسـو بچـو لـه يـې تعلـيم ورکولـو او پـه تاسـو کـې د اتفـاق او وروروليـ، عزيزولـی خواهـشمند و. تاسـو کـې يـې هغـه رسـمونه، رواجونه چې پـښتانه پـرې تبـاه کېـدل، ورکول غوښـتل تاسـو يـې د دنيـا د مهـذبو قومونـو سـره اوږه پـه اوږه ودرولـی. دغـه ګنـاه وه چې پيرنګيـانو هغـه قيـد کـړو او د(سي) (C) کـلاس سـخت قيـد يـې پـرې ولګولـو. اوس مـونږه او تاسـو لـه پـه کـار دي چې هغـه کـوم کـار چې زمـونږ د قـوم د فايـدې دپـاره کولـو جـاري وسـاتو بلکـې ترقـي ورکـړو نـو پيرنګيـان بـه پوهـ شـي چې پـښتانه را بيـدار شـوي دي، ويښ شـوي دي. مـونږه اوس پـه دوی خپـل مطلـب نـه شـو کـولی او نـه يـې دباوولی شو.

د دوی ددې خبـرو پـه قـوم ډېـر اثـر وشـو او د سـکول سـره هـر چـا

امداونه شروع کړل او سکول ډېره ترقي وکړه. ما چې دا خبرې واورېدې نو ډېر خوشحاله شوم د خدای شکر مې ادا کړو، چې زما قرباني بې ځایه او بې فایدې نه شوه او ټول قوم محسوسه کړه، چې باچا خان زمونږه د پښتنو دپاره قیدونه تېروي. هر چا په دې خبره ډېر فکر او غور وکړو، ځکه زمونږ اصلاحي او تعلیمي پروګرام ته تقویت ورسېدو.

مذهبي تعصب:

مونږ په دې جېلخانه کې پنځه مسلمانان وو، مونږ ډېره موده د خپلو ملګرو هندوانو او سکهانو له خاطره غوښه خوړلې نه وه او نه زمونږه یاده وه، لیکن د سیالکوټ نه یو حکیم صاحب په دې تحریک کې قید راغی، نو هغه به غوښه خوړله او زمونږ هم شوق پیدا شو او مونږ هم د غوښې د خوړلو د شروع کولو فېصله وکړه. حکیم صاحب مو جېل والاو له ورولېږه او هغه ورسره ټولې خبرې صفاې کړې. د جېل والاو دا رایه وه چې غوښه دې هم په دغه باورچي خانه کې پخېږي، حالانکه داروغه هندو و، لیکن مونږه دا خبره خوښه نه کړه، ځکه چې بعضې خلکو د دې نه سخت پرهېز کولو. د هغوی د خاطره به مونږ په هسپتال کې خپله کټوی، پخوله او خوراک به مو هم دلته په بارک کې نه کولو هسپتال کې به مو خوړله. مونږ د خپلو ملګرو خوشحالولو دپاره دا کیسه کوله. بل هله خوشحالولی شې چې په ځان تکلیف تېر کړې، لیکن زمونږه بعضې ورونو د دې دومره ناکام هډو څه قدر ونه کړو او څه وخت چې مونږ په اوله ورځ هسپتال له لاړو، نو هغوی زمونږ

بر خلاف پراپېګنده شروع کړه او ټول سیاسي ورونه يې راته وپرسول حالانکه دوی کې اکثرو غوښه هم خوړه. مونږ چې واپس راغلو نو مونږ ته د سیاسي ورونو د رویې او خبرو نه معلومه شوه چې دوی زمونږ نه ډېر خپه او په غصه کې دي. ما ته د دوی دا حرکت ډېر ناجایزه ښکاره شو. زمونږ د هندوستان په خلکو کې دا یو لوی کمی دی، چې یو څیز زمونږه په خیال او عقیده کې خراب وي، نو د هغې هم زغم او برداشت کولی نه شو، د هرې عقیدې د خلکو نه هم په هغه شان توقع او ارزو لرُو، لکه زمونږ چې وي او دې ته فکر نه کوو، که چیرې دا څیز منع وي، نو زما د پاره منع دی د بل د پاره چې هغه زما د عقیدې نه دی څرنګه منع کېدی شي؟ د ایشیا د خلکو دا دعوه ده، چې مونږه مذهبي خلک یو او صرف په دنیا کې دلته مذهب پاتې دی لیکن څومره چې زما تجربه ده، نو ماته معلومه شوې ده، چې ببشکه د ایشیا په خلکو کې مذهب شته خو هغه مذهب په نوم مذهب دی او د خدای او رسول(ص) هغه ریښتینی مذهب نه دی. د ریښتیني مذهب نه دوی ناخبره دي. هر مذهب کې ازادي ده، رواداري ده او لوی نظري ده، لیکن دوی ترې خبر نه دي او نه چا خبر کړي دي.

حقیقت دا دی چې دا ټول اسماني مذهبونه د خدای مذهبونه دي او دنیا ته د اتفاق مینې او محبت او د خدای د مخلوق د ارام او خدمت دپاره راغلي دي، د هر یو مذهب د پیروکارو دا فرض دي چې د خدای د مخلوق له منځ نه کرکه او نفرت لرې کړي او مینه او محبت په کې پیدا کړي او د یو بل سره امداد وکړي خو مونږ د دې حقیقت نه چا خبر کړي نه یو.

ما د تالستای یو کتاب کې چې شپږویشت کیسې یې په کې لیکلې دي دا کیسه لوستې ده، چې یوه چینه ده د هغې نه هر یومحلت له نلکه راغلې ده خو د هر یو محلت خلک په دې نښتي دي چې زمونږه د نلکې اوبه پاکې او خوږې دي او د دې نورو نلکو اوبه ناپاکې او ترخې دي. دې ته هیڅوک فکر نه کوي چې دا ټولې نلکې د یوې چینې نه راغلې دي، نو څنګه یوه پاکه او خوږه شوه او نورې ناپاکې او ترخې شوې او اسلام خو دا تعلیم ورکوي چې د مسلمان به په دې کتاب هم ایمان او عقیده وي او په وړاندینو مذهبونو او کتابونو هم: ((والذین یومنون بما انزل الیک و ما انزل من قبلک)) دا ددې ثبوت دی چې اسلام ټولو مذهبونو سره روا داري غوره کړې ده.

چې کوم ځای زمونږ سیاسي ورونه ټول غوندې ولاړ وو، نو زه ورو ورو ورنژدې شوم او ورته مې دا وویلې چې دا سوراج خو ماته ډېر ګران ښکاره شو او سوراج به د څه سوراج وي چې هغه کې هر چا ته د خپلې عقیدې او خیال ازادي نه وي. ستاسو په دې تنګ نظرۍ ما له افسوس راځي. که چېرې د غوښې خوراک د چا په عقیده منع وي، هغه دې نه خوري او که د چا په عقیده هغه منع نه وي، نو د هغه نه خفګان مناسب نه دی. مونږ خو ستاسو د عقیدې دومره خیال ساتلی دی چې مونږ ته حکومت ویل چې تاسو به په همدې شریکه باورچي خانه کې پخلی کوئ، مګر مونږ حکومت ته وویل چې مونږ غوښه په دغه باورچي خانه کې نه پخوو، په بل ځای کې به یې پخوو، نو زمونږ د غوښې په خوراک ستاسو خفګان او اعتراض ناجایزه دی. ستاسو دا خیال د هندوستان د سوراج

او اتفاق د پاره موزون نه دی، ځکه چې په هندوستان کې د مختلفو عقیدو او خیالاتو خلک موجود دي، نو که چېرې هر یو قوم خپلې عقیدې او خیال باندې نور مجبوروي، نو دا به ګرانه شي؛ بلکې نتیجه به یې ډېره خرابه راوخېژي او د هندوستان خلک هله د ترقۍ او ازادۍ معراج ته رسېدی شي، چې هر چا له د خپلې عقیدې او خیال ازادي ورکړو او د هېڅ قسمه ظلم او جبر په چا ونه کړو. زما د دې خبرو په اورېدلو د دوی قهر او خفګان کم شو او بیا د هغوی هغه اعتراض او خفګان پاتې نه شو.

زمونږ ډېر هندوان او سکهان سیاسي ورونه وو، چې هغوی د غوښو په خوراک اموخته وو او ډېر زړه به یې غوښې ته کېدلو، لیکن نورو نه مجبور وو، زما د سیالکوټ یو بنډاري نومي هندو اشنا و، ډېر ښه سړی و او د غوښې ډېر شوقي و، چې څه وخت به مونږه هسپتال ته روان شو، نو هغه به پټ ماله خپل کټوری را کړو، چې په دې کې ما له لږه غوندې غوښه راوړه، ما به همېشه هغه له هغه کټوری ډک راوړلو او هغه به په پته په بارک کې خوړله. هغه چې به کله نا کله په قار شو نو خپلو هندوانو ته به یې ډېر کنځل کول چې وګورئ دوی د خوراک په څیزونو کې مونږ ته مذهب راوړاندې کړی دی.

زمونږ د ټولو سیاسي قیدیانو شریکه یوه باورچي خانه وه او دا ډېر ښه کار و، چې مونږ مسلمانانو هندوانو او سکهانو به یوځای کې ډوډۍ خوړله. تحریک مونږ ټول سره ورونه کړي وو. دا د کانګرس اوخلافت برکت و او د یو بل نه مو هېڅ قسم نفرت نه کولو. یوه ورځ په کې اتفاقاً د خدمتګار سوال را

پیدا شو مولانا محمد اسماعیل غزنوي دا سوال اوچت کړو، چې په باورچي خانه کې یو مسلمان خدمتګار هم په کار دی، لیکن هندوان او سکهان په دې کار راضي نه وو او د مولانا برخلاف به یې دا خبرې کولې چې ګورئ دوی په مونږ کې بې اتفاقي پیدا کوي، ما ورته وویل چې په دې خو به اتفاق اومحبت لا زیات شي، ځکه چې مسلمان به هم د باورچي خانې په کار کې شریک شي او ټول کار به په شریکه وکړي. زما دې خبرو ته چا ډېر فکر ونه کړو او زما کوششونه څه مفید ثابت نه شول، چې څه رنګې هندوان او سکهان پخپلو خبرو ټینګ ولاړ وو، هغسې مولانا صاحب هم خپله خبره نه پرېښوده او ورځ په ورځ دا جګړه په زیاتېدو وه. زمونږ یو ماسټر صاحب و، چې هندو و، هغه خو به ویلې هندوان پاک دي او مسلمانان ناولي دي، لیکن چې کوم هندوان پوهه او هوښیار وو، نو هغوی به داوې چې دا د صفایۍ سوال دی او چونکه مسلمانان د صفایۍ خیال ډېر نه ساتي نو په دې وجه مونږ نه غواړو چې مسلمان دې په کېچن کې کار وکړي. دا کیسه جاري وه او ورځ په ورځ زیاتېده او سختېده، دا خو یو قسم بانې وې په اصلیت کې هندوانو مسلمان خدمتي په (کېچن)(Kitchen) کې نه پرېښو، یوه ورځ ما خپل ډاکټر ته چې هغه یو هندو و، دوه مشقتیان چې یو هندو و او بل مسمان و د خپل بارک د کتو او معاینې دپاره پیش کړل چې ته دا دواړه وګوره چې په دوی کې کوم صفا او پاک دی، هندو په باورچي خانه کې کارکولو او مسلمان زمونږ د بارک جارو مار و. ډاکټر صاحب په ښه شان هغوی وکتل او د کتو نه پس یې د مسلمان په حق کې فېصله

وکړه چې دا مسلمان د دې هندو په نسبت پاک او صفا دی اوپه هندو کې د ناپاکۍ په وجه سپړې شوې دي، نو ما خپلوهندوانو ورونو ته ووې چې د ډاکټر صاحب په فیصله کې څه وایئ. ستاسو د صفایۍ دا بانه خو هم پاتې نه شوه. لنډه دا چې د ډېر کشمکش نه پس اخر په دې فیصله وشوه چې یو مسلمان دې هم په باورچي خانه کې کار کوي او د هغه به صرف دا کار وې چې مونږ په کومو لوښو کې ډوډۍ وخورو هغه به اوچتوي او وینځي به یې او په دې طریقه دا مسئله ختمه شوه.

د هندوانو دې قسم خبرو او رویې په ما هم اثر وکړو او زما زړه چې په هغه کې د خدای د ټول مخلوق سره یو شان مینه محبت و، څه نا څه فرق په کې پیدا شو. یوه ورځ ما خپلو ورونو سره خندل چې زه دلته صفا زړه راغلی وم او هغه د هر څه کرکې او نفرت نه پاک و او هیڅ قسم داغ په کې نه و، لیکن ستاسو په صحبت سره چې نن زه ورته ګورم دا غدار شو، مذهب خو دنیا ته د دې دپاره نه دی راغلی چې د خلکو په منځ کې نفرت پیدا کړي، بلکې مذهب خو د مینې محبت علمبردار دی. بله عجیبه خبره مې دلته دا ولیده، چې په ګرمۍ کې به تقریباً ټولو هندوانو زما د منګي نه یخې اوبه څکلې او هیڅ باک به یې نه کولو، لیکن یخنۍ کې به یې تر پرهېز کولو او زما منګي ته به نه رانزدې کېدل حقیقت دا و، چې په ګرمۍ کې به ما د دې خپل منګي نه کپړه چاپېره کړې وه او ساعت په ساعت به مې هغه لمدوله باد به لګیده، نو هغه اوبه به یخې وي ما خو به دا خواري کوله او دوی نه دومره خواري کېدلی نه شوه.

مونږ په جبل کې وو، چې بهر چېرته یو هندو، د پېغمبر اسلام (ص) په شان کې ګستاخي کړې وه، نو یو مسلمان راپاڅېدو هغه یې قتل کړو، هندوان د هغه هندو ملګري شول او مسلمانان د هغه مسلمان او په دې باندې ټول ملک کې یوه هنګامه جوړه شوه او د ازادۍ او قومي تحریک نه د خلکو توجه فرقه واریت ته وګرځېده. تر دې وخته پورې چې د قومي تحریک د وحدت دپاره ځومره کوششونه شوي وو، هغه په سین لاهو شول، په کار خو دا وو چې څوک غلط کار وکړي ټول هغه ته غلط ووایي نه سړیتوب، نه مذهب، نه انسانیت، نه شرافت، نه اخلاق دا وایي چې مونږ د غلط کار او غلط سړي ملګري شو، د هر چا خپل مذهب دی او خپله عقیده ده، یو سړی داسې کار ولې کوي چې د بل مذهب او بلې عقیدې خاوند پرې خپه او غصه شي، حالانکه هېڅ مذهب ددې اجازت نه ورکوي. دا نن چې د هندوستان او پاکستان هندو او مسلمان د نفرت په لوی عذاب کې ګیر دی، نو د دې هم دا وجه ده. تاسو دې خبرې ته هم فکر وکړئ چې هندوستان کې د غوا او جماعت په سر فرقه وارانه فسادونه ډېر کېږي او زمونږ شریک دښمن دا حربه زمونږ د قومي اتحاد خلاف استعمالوي، چې سړی دې ته وګوري نو حیران شي چې یو ښه ویښ او بینا بنیادم د غوا په حلاله بد وګڼي نو بل بنیادم د وژنې یعنې د بنیادم حیثیت او حقیقت د یوې غوا یا ځناور نه هم لاندې او غیر ضروري دی او دې بل اړخ ته د خدای د کور په خوا کې د تېرېدونکي جلوس د ډولکي او سرنا اواز دومره لوی جرم دی چې هم د دغه رحمان او رحیم خدای په پاکه نامه

د هغه د مخلوق انسان په مړۍ چاړه رابنکل کېږي. د دې واقعاتو نه فسادونه جوړ شي، کورونه تالا شي، ماشومان په کې وسېزل شي او دا هر څه په دې جذبه کېږي چې د خدای پاک د رالېږلي دین خدمت کېږي. په دې سلسله کې ماته یوه کیسه را یاده شوه. زمونږ د کلي د خپلې کورنۍ یو مشر د خپل وراره د لاسه د خپل کلي په جومات کې د لمانځه دپاسه په سجده قتل کړی شوی و، تفتیش له پولیس راغی پولیس کپتان پیرنګی و، هغه جومات ته بوتانو سره ننوتو هلته ولاړ یو سړي ورته وویل«صاحب!بوتان وباسه جومات دی» پیرنګي ورته ووې، چې ستاسو په زړه کې د خدای د کور هم صرف دومره احترام دی چې پیزار سره په کې نه ګرځئ او د هغه خدای پیدا کړی مخلوق په کې هم د هغه د وړاندې په سجده کې پروت وژنئ؟ دا ستاسو عجیبه مذهب دی او عجیبه تعلیم دی.

د هندوستان ډېر عجیبه مخلوق دی دوی پیرنګیانو د خپل تکبر او فرعونیت په وجه د ځانه خپه کړي دي او پخپله مقابله کې یې ودرولي دي،ځکه چې زمونږ بارک ته به کله یو پیرنګی د معاینې دپاره راغی نو یوه عجیبه تماشه به وه،مونږ کې به د هریو کس دا کوشش و، چې په څه چل او څه طریقه به هغه خپل ځان طرفته مایل کړي او چې یو ځل به هغه مونږ طرف ته خپل رغبت ښکاره کړو او څه لږې خبرې به یې را سره ښې وکړې، نو چې دوباره به راتلو نو لا بارک ته به را دننه شوی نه و، چې مونږ به ورته لاس په نامه ولاړ وو،لاسونه به مو ورته جوړه کړي وو، سلامونه به مو ورته کول او مسکي مسکي به ورته

کېدو او دا عادت خاص زمونږ په انټیلیجنشیا یعني زمونږ په تعلیم یافته خلکو کې ډېر زیات و، زما یو مهربان چې د لایلپور و، زما د جېلخانې استاذ و او یو لوی وکیل و، ماسټر ګوردت مل نومېده او هر وخت به یې سیاسي کتابونه لوستل ډېر عالم او پوهه سړی و، لیکن چې یو ځل به کوم پیرنګي ورسره ښې خبرې وکړې، نو بیا به پرې دې پتنګ و، هغه یوه ورځ ما ته د خپل قید د لایلپور د جېلخانې کیسه کوله چې زه به یې په اورېدو باندې حیران شوم ما به په زړه کې وې چې د هندوستان څومره ښه خلک دي او د دوی د پیرنګیانو سره څومره ښه محبت دی د هغوی زور او ظلم او بد سلوک ورته هډو مخې ته ودریږي نه او نه یې محسوسوي. هغه غریب، بې ګناه ډپټي کمشنر دوه کاله قید کړی و، لیکن بیا هم دی د هغه نه خوشحاله و، د هغه برخلاف یې په زړه کې څه نه وو، بلکې همېشه به یې ماته د هغه صفت کولو چې هغه بیچاره ډېر ښه سړی دی او د دې ښه سړیتوب وجه دا وه چې څه وخت یې دی قید کړو، نو هغه یوه ورځ جېلخانې ته راغلی و او د ده پوښتنه یې کړې وه او د ده په مخکې دومره ویلي وو چې د وکیل صاحب چکی مو سپینه کړې ولې نه ده؟ په دې دومره خبره دی خوشحاله و، بلکې د هغه احسانمند و او چې څومره ده سره ظلم او زیاتی شوی و، هغه ترې هېر و. هغه به کله نا کله په فخر دا کیسه ماته کوله چې ډپټي کمشنر جېلخانې له راغی نو زما پوښتنه یې وکړه چې هغه کوم ځای دی؟ بیا ما له راغی جبل والاو ته یې وویلې چې د ده چکی مو سپینه کړې نه ده؟ دا سپینه کړئ. ما به ورته ویلې چې ماسټر صاحب ته یې بې

ګناه دوه کاله قید کړی یې او د ډېره غازي خان غوندې ګنده جېل ته یې رالېږلی یې او مالي نقصان پرې علاوه، دې ته فکر نه کوې او چکی سپینول درته یاد دي.

ما به همېشه خپلو سیاسیانو وروڼو سره خندل چې ستاسو مطلب سوراج نه دی بلکې ستاسو مطلب دا دی چې پیرنګیان دې مونږ هم ځان سره په حکومت کې شریک کړي او څه لږه غوندې حصه دې په کې راکړي.

لاهور جېل ته دوباره تګ:

زما د غاښونو مرض ورو ورو بیا په زیاتېدو شو، ماته یوه ورځ داروغه صاحب د سپرنټنډنټ په مخکې دا خبره وکړه چې نن سبا جرنیل صاحب بیا په دوره باندې دلته راځي ته د خپل مرض حال هغه ته ووایه او عرض ورته وکړه چې تا د علاج دپاره بیا د لاهور جېلخانې ته ولېږي، لیکن ما ورته دا جواب ورکړو چې جرنیل صاحب ته د هېڅ قسم عرض معروض نه کوم، ځکه چې زما اصلي ذمه دار سپرنټنډنټ صاحب دی او که چیرې زه څه وایم نو ده ته به وایم. سپرنټنډنټ صاحب هم زما د خبرې تایید وکړو او په جواب کې یې راته وویل چې د جرنیل صاحب د دورې نه پس به زه تا لاهور ته ولېږم. هغه زما دپاره ولیکل چې زه دې د علاج دپاره لاهور ته بدل شم او زر ترزره حکم راغی او زه لاهور ته روان شوم، دا ځل زما تلل په پته نه وو، زه ټولو سیاسي وروڼو سره یوځای شوم او په خندا خوشحالی سره تري رخصت شوم او په خیریت لاهور ته ورسېدم. د ور رسېدو سره یې زه خپل زوړ اشنا داروغه

خیرالدین خان ته پیش کړم ولې چې مخکې علاج دپاره راغلی وم ده سره مې لېده کاته شوي وو ،هغه زما نه پوښتنه وکړه چې ته د علاج دپاره د ډېره غازي خان جېلخانې نه راغلی یې او پس د هغه نه یې زما صندوق او بستره ایساره کړه او خپل اردلي یې ماسره کړو چې ما هغې احاطې ته بوځي چې کومه احاطه د سیاسي قیدیانو دپاره مقرره وه، لږ چې مونږ وړاندې شو، نو زماخیال دا و، چې ما به هغه ځای له بیایي چې مونږه په کې وړاندې وو چې مونږ لاړو نو ما یو وړوکې غوندې دروازه ولیده، د هغې په خوا کې یو قیدي نمبردار ولاړ و، نو چې څه وخت مونږ دغې وړوکې غوندې دروازې ته نزدې شو ،نو د داروغه صاحب اردلي هغه ته اشاره وکړه او هغه فوراً ور پرانیسته او زه هغه ځای ته وردننه شوم، هغه ځای ډېر وړوکی او تنګ و. زه لا په دې فکر کې وم چې د ننه کوټه کې مې اغا صفدر او ملک لال خان په نظر شو ،د هغوی په لیدو رانه هر څه هېر شو او زه ډېر خوشحاله شوم چې شکر دی د ګپ شپ دپاره مې ملګري بیا مونده. لاله لاجپت رای او د هغه سره یو بل هندو لیډر هم په دې بارک کې ناست وو، چې څه وخت ور دننه شوم هغه ټول راپاڅېده او په مینه محبت یې ما سره ستړي مه شي وکړل. د دوی په ملاقات زه نور هم ډېر خوشحاله شوم. زمونږ دا ځای دومره تنګ و، چې مونږ په کې ګرځېدی قدر نه شو او نه مو په کې د څه قسم ورزش کولی شو او بله دا چې د ورځې خو به مو څه نه څه ګذاره کېدی شوه، لیکن د شپې به مونږ ته ډېر زیات تکلیف و ،ځکه چې هوا په کې بالکل نه لګیده دګرمۍ دلاسه به په کې مونږ پوره خوب کولی نه شو.

ټوله ورځ تېره شوه او مانښام شو لیکن زما بستره او صندوق رانغلل او د شپې چې څه وخت ما له یې ډوډۍ راوړه نو هغه د سپېشل کلاس نه وه، بلکې د(سي) (C) کلاس خوراک و، ما خپلوملګرو سره د دې خبرې ذکر وکړو، چې زه خو د سپېشل کلاس قیدي یم ما سره ولې د(سي) (C) کلاس سلوک کېږي، لیکن هغوی زما په دې خبرو کې څه دلچسپي وانه خیسته او په هغه دغه کې یې تېره کړه، زه هم چپ شوم، لیکن دا خبره زما په زړه کې نه ځایېده چې بغیر د څه قصور نه جېل والاو ماسره ولې د دې قسم سلوک کوي. ما څه کولی نه شو او نه ورته زه خپلو ملګرو پرېښودم. هغوی هم زما دپاره څه قدم اخیستو ته تیار نه وو. زما بستره او صندوق راغلل بیا هم چې زما په صندوق کې څه د خوراک څیز و، هغه رانغلل د هغه په باره کې دا خبر راغی چې هغه به په دفتر کې پروت وي او د ضرورت په مطابق به تالـه درکېدی شي. د دې مطلب داو، چې د نیمې نه زیات به جېل والاو خوړو، جېلخانه ډېر یو عجیبه ځای دی، د ښودو له پاره یې یو قانون جوړ کړی دی، لیکن په حقیقت کې قانون نشته د داروغه او سپرنټنډنټ خوله قانون دی او هرڅه چې غریب قیدي سره هغوی کوي هماغه کېږي. ډېره غازي خان جېل کې د خوراک څیزونه ځان سره کېښودل جایز وو او دلته ناجایز شو او دا خبرې څوک رښتیا و له وروستی هم نه شي، ځکه چې د کمزوري او د زورور معامله ده، د ګډې او شرمښ کیسه ده. بله ورځ خیرالدین خان زمونږ بارک ته راغی ما ورته ووې چې زه افسوس کوم چې دا دومره ورځې تا ماله بغېر د څه وجهې تکلیف راکړو؟، هغه راته په جواب کې داووې چې ستا

وارنټ سره د مجسټریټ د سپیشل کلاس د تصدیق چیټی نه وه،نو مونږ څنګه دا یقین کړی وی چې ته په ریښتیا په سپیشل کلاس کې یې. ما ورته ووې چې اخر زما په ټکټ د سپیشل کلاس تصدیق د ډېره غازي خان د سپرنټنډنټ د طرف نه شوی دی، هغه جواب راکړو چې دا زمونږ د تسلي دپاره کافي نه و. ما ورته ووې چې دلته اول خو هم راغلی وم او تا لیدلی وم، هغه وخت خو ما سره صندوق او بستره نه وه او نه ما خپلې جامې اغوستې وې، نو بیا دا څیزونه ماڅنګه را پیدا کړل؟ هغه جواب راکړو چې زمونږ خیال و،چې هسې نه دا ورته چا په لاره کې ور کړي وي. زه پوهـ شوم چې ده کج بڅي شروع کړه،نو ما دا خبره پرېښوده.مقصد دا دی چې د جېل والاو یو عجیبه قسم عادتونه وي هغوی همېشه په دې فکر او کوشش کې وي،چې په څه طریقه به د خدای مخلوق ته تکلیف ورسوو،دا ټولې خبرې زما د ملګرو په مخکې وشوې لیکن هغوی بالکل خاموشه وو.

هر کله چې زمونږ دا دعوه ده، چې مونږ به حکومت سره تعاون نه کوو؛ نو بیا دا مناسب دي چې په جېلخانو کې هم هغه حکومت سره تعاون او ملګرتیا ونه کړو.د حکومت سره تعاون اوملګرتیا خو په هېڅ شان زمونږ د شان سره جایزه نه ده او بیا د خپلو ملګرو برخلاف او داسې ملګري چې د خدای دپاره یې مونږ سره د قوم او ملک د خدمت دپاره ملاتړلې ده.

څو ورځې پس زما د غاښونو د کتو دپاره بیا هم هغه ډینټل سرجن راغی زما د غاښونو او اُورو په لیدو خوشحاله شو او ماله یې مبارکي راکړه چې غاښونه دې بچ شو. زما د ژامې یو

غابښ يې وايستلو او نور غابښونه يې را له په ښه شان صفا کړل او نوي دارو يې د پورې کولو دپاره راته وليکل د تلو په وخت کې يې داروغه صاحب ته وويل چې څلور ورځې پس به بيا زه دده غابښونه گورم او زمونږ نه رخصت شو.

مطالعه:

مونږ په جېلخانه کې د قران مجيد درس شروع کړی و او د سحر د لمونځ نه پس به تقريباً دوه،درې گهنټې د قران په تلاوت کښې مشغوله وو. څلور کسان وو او مونږ سره څلور قسمه تفسيرونه وو، د څلورو وهډو ترجمه به مو په ښه شان اوريده او بيا به مو پرې ښه غور او فکر کولو او کله نا کله به مو خپلې خپلې رايې هم ورکولې،چې څه وخت به مو د قران درس شروع کولو، نو دا مو فېصله کړې وه چې هغه ټولې خبرې او کيسې چې د وړوکوالي نه مونږ اوريدلې دي او زمونږ په زړونو کې ناستې دي هغه بالکل د زړه نه اېستل په کار دي او په يو صفا زړه د قران شريف په مطالبو او تعليم باندې غور او فکر کول په کار دي او د هغو په اصلي معنو او مفهوم څان پوهول په کار دی او دا هله کېدی شي،چې مونږ د خپل زړه نه هغه ټولې خبرې او کيسې لرې کړو او که چيرې دا ونه کړو، نو بيا د قران په حقيقت رسېدی نه شو، ځکه چې مونږ مخکې د هغه متعلق يوه رايه قايمه کړې ده. دې خبرې مونږ ته ډېره فايده ورسوله او په دې طريقه مونږ د اسلام د خُوبو او ښېګړو نه په ښه شان سره واقف شو.

ورځ په ورځ زمونږ شوق زياتېدو،ليکن ملک لال خان

غریب چې هغه د خپل زړه نه هغه وهمونه لرې نه کړی شو، زمونږ سره ونه چلېدی شو او یو څوورځې پس هغه په درس کې شرکت پرېښود. مونږ یو ځل قران کریم ختم کړو او په دوباره مو بیا شروع کړو کومه مزه، لطف او علم او پوهه چې د دې درس نه مو ته حاصله شوه. زه دهغې بیان کولی نه شم. زه د قران په خوبو ښه پوهه شوم، د اسلام د تعلیم نه خبردار شوم او د مذهب په حقیقت ورسېدم، د درس نه علاوه اغا صفدر صاحب په مختلفو مضمونونو باندې څه نوټونه لیکل هغه به هم ماکتل او بیا به مې پخپل نوټ بک کې ځان سره نقل کول او د ټولو نه زیاته د فایدې خبره زمونږ د شپې تبادله خیالات و، ورځ به په څه طریقه تېره شوه لیکن په دې ځای کې شپه تېرول ډېره ګرانه وه او په دې طریقه به مو خپل وخت تېرولو، څه ورځې پس ولي او محمود زما د ملاقات دپاره راغلل د ملاقات په وخت کې یې راته وویل چې هغوی عبدالولي موګا ته بیایي چې د سترګې اپرېشن یې وکړي. ما چې د هغه سترګې ته وکاته، نو د هغې هغه داغ د اول نه ډېر زیات شوی و او په دې مې زړه ډېر خپه شو او ددې ماشوم په حالت مې ډېر افسوس وکړو، لیکن بغیر د افسوس نه ما بل څه کولی شو؟ زه چې څه وخت قید شوم نو ما ډېر خطونه کلي ته ولیکل چې د ولي د سترګې غور وکړئ او موګا ته یې ولېږئ، لیکن د ولي غریب په حالت چا غور ونه کړو او نه چا د هغه سترګې ته فکر وکړو او په دې کې یو نیم کال تېر شو او څه وخت چې د هغه مرض په زیاتي شو، نو بیا یې هغه موګا ته ولېږه، لیکن دې تلو هغه ته څه فایده ونه رسوله. د غفلت په سبب د هغه یوه سترګه

بې کاره شوه او دا داغ زما د زړه نه لرې شوی نه دی هر وخت چې ماته د ولي سترګه رایاده شي نو زړه مې ډېر زیات خپه شي.

ولي دوی سره چې ما څه وخت ملاقات ختم کړو او هغوی رخصت شو او زه بهر راووتم نو هغه نایب داروغه چې چا زمونږ ملاقات کړی و، دلاسه ونیولم او یو سړي له یې بوتلم چې هغه له هم خپل خپلوان ملاقات له راغلي وو، داروغه راته ووې چې هغه هم ستاسو د ډلې دی او ستاسو د عدم تعاون ورور دی او دی د یو کال دپاره په ضمانت کې جبلخانې ته راغلی دی او دی د سرجان لارنس بت چې په یو لاس کې یې توره ده، او بل لاس کې قلم دی د ماتولو دپاره تلی و، لیکن کامیاب نه شو او ګرفتار شو، ځکه چې د ده دا خیال و، دا بت د هندوستانیانو دپاره یو لوی د بې غېرتۍ څیز دی او په دې وجه د هر هندوستاني فرض دي چې دا مات کړي، ما ورته ووې چې دا خو ډېر غیرتي سړی دی او دا خو یې یو لوی د غیرت کار کړی دی، هغه ووې چې بې شکه کار خو یې د غیرت کړی دی لیکن اوس بې غېرته شوی دی، یوه هفته یې لا په جبل کې پوره شوې نه ده او بیا دې حالت ته رسېدلی دی چې شپه او ورځ ژاړي او چغې وهي چې په هره طریقه چې کېدی شي ما د دې قید او بند نه وباسئ. نن ورله مونږ خپل خپلوان د ملاقات له پاره راغوښتي دي راځه واوره چې ورته څه وایي. دې قیدي غریب هغوی ته لاسونه جوړه کړي دي او ډېر په عاجزۍ هغو ته لګیا و، چې په هره طریقه چې وي زما ضمانت وکړئ او ما د دې بلا نه وباسئ. په دې کې پرې دې داروغه اواز وکړو چې

اوس یوازې په ضمانت وتی نه شې، بلکې معافي به ورسره هم غواړې؛ نو په ډېره غریبی یې جواب ورکړو چې معافي ورسره وغواړم، نو بیا به مې پرېږدئ، هغه ووې چې هو، ده وې ښه ده معافي به هم وغواړم؛ نو ما پرې اواز وکړو چې پوزه به هم را کاږې؛ نو وې چې ښه هغه به هم راکاږم ؛ نو بیا مې ورته ووې چې په یوازې پوزه رابښکلو به کار ونه شي دې سره به د اوښ پل هم جوړوې، وې چې هغه څنګه وي؟ نو ما ورته ووې چې داسې خاورې به راغونډې کړې نو بیا به داسې کارونه نور هم وکړې، نو هغې غریب وې چې ښه ده دا به هم وکړم، خو چې د دې جبل نه بهر شم.

د دې په اوربدو ما ډېر وخندل او زه تري روان شوم. ما په زړه کې ووې چې داسې جذباتیان ځوانان وي او دایې همت وي نو مشکله ده، چې هندوستان ازاد شي یا د پیرنګیانو نه څه نه څه حصه په حکومت کې واخلي.

دا کیسه مې لاله لاجپت رای او اغا صفدر ته هم وکړه او لاله جي سره مې وخندل چې په پنجاب کې د دې قسم ځوانان شته دی، نو امید دی چې تاسو ډېر زر سوراج حاصل کړئ او مونږ ټولو په دې خبره افسوس وکړو چې سړی یو کار کولی نه شي، نوهغې ته دې ملا نه تړي. او د داسې کولو نه ،نه کول بهتر وي. زمونږ ځوانانو له په کار دي چې هر یو کار شروع کوي چې په هغې ډېر فکر کوي د هغه په ټولو تکلیفونو باندې په ښه شان غور کوي که چیرې هغو ټولو تکلیفونو ته تیار وي نو هله دې هغه کارته ملا وتړي او که چېرې دا تکلیفونه تېرولی نه شي، نو ښه به دا وي چې په ارام کښې او دعا

کوي، ځکه چې د ده بزدلي قومي مقصد ته نقصان ورکوي. اګر چې زه د او خت په کانګرس کې نه وم، په خلافت کې قید شوی وم، صرف زه او لاله جي په سپیشل کلاس کې وو، لیکن هغه ته د ورزش دپاره په ټوله جیلخانه کې د سحر او مابنام د ګرځیدو اجازت و، او ماته نه و. هغه به په کټ کې څملاسته او زه په ځمکه، نور هم هغه ته ډیر رعایتونه حاصل وو. جیل والا و به یې ډیرې خوشامندي کولې، په هفته کې به یې یو ځل ملاقات کولو خلکو به ورله قسم قسم مېوې رالیږلې. په جیلخانه کې ورته هر قسم ارام و. مونږ په یو داسې تنګ او ځان له ځای کې قید وو، چې مونږ هیڅ د دنیا له حاله خبر نه وو، نه یې مونږ ته څوک را پرېښودل او نه مونږ ته د دې ځای نه د وتو اجازت و، په دې وجه مونږ د نورو قیدیانو د حاله نه خبرېدو چې هغو غریبانانو سره د څه قسمه سلوک کېږي. لیکن زمونږ د احاطې په دروازه کې یو سُوری و، چې د هغه نه به مونږ ته د قیدیانو یوه ټټۍ ښکارېده سحر به تري په سوونو قیدیان چاپېره وو، دا یوه ډېره عجیبه نظاره وه، چې د دې په لیدو به هر سړی غمجن او حیران و، چې دې خوارانو سره د دې قسمه ذلیل سلوک کېږي، لیکن مونږ هیڅوا د هغوی څه مدد کولی نه شو. ما به کله نا کله لاله جې ته وې چې که خیر وي او هر کله بهر ته ووتې نو د دې خوارانو دپاره په اخباراتو او په اسمبلۍ کې څه نه څه ایجي ټیشن وکړئ، ولې چې دوی ډېر مظلومان او بې اسرې دي، یوه ټټۍ وه چې په هغې کې شاید د ناستې دپاره پنځه یا شپږ ځایونه وو او د دې دپاره درې ډلې قیدیان وو، د هر یو سړي په سر به درې، څلور کسان ولاړ وو،

چې کله به دی پاڅي چې زه کښنم، بل طرف ته سپاهیانو او نمبردارانو هم زور لګولی و، چې شابئ زر شئ! او که چیرې یو قیدي به لږ زیات وخت تېر کړو نو بیا به د هغه خیر نه و، د یو طرف نه به پرې سپاهي راغی او د بل طرف نه به پرې نمبردار او هر څه به یې پرې اورسکور کړل. لنډه دا چې یو ډېر د شرمندګۍ حالت و، مونږ ټولو به دا خبره ډېره محسوسوله او د قیدیانو دې قابل رحم حالت سره زمونږه د ټولو همدردي وه،لیکن افسوس دی چې مونږ د هغوی هېڅ قسم امداد کولی نه شو، زمونږ یو پښتون مشقتي و، هغه ډېر یوه عجیبه قسم سړی و، تقریباً اووه کاله قید یې تېر کړی و او ډېره کمه معافي یې اخیستې وه. اکثر د قید حصه یې په ډېرو تکلیفونو او مصیبتونو کې تېره شوې وه، لیکن د دې نه یې هېڅ قسم عبرت اخیستی نه و، سړی دومره خراب هم نه و، لیکن هغه ته چې دا هر څومره تکلیف رسېدلی و، د ژبې د لاسه یې و، ژبه یې بالکل په واک کې نه وه. ما چې به ورسره هر څومره سرخوږ کړو او هر څومره به مې پوهـ کړو،لیکن په هغه یې هېڅ اثر ونه کړو او چې څنګه ناپوهـ و،هم هغه شان ناپوهـ پاتې شو.د دې ټولو خبرو دپاسه یوه ورځ مالـ راغی او ماته یې ووې،یوه چیټۍ کلي ته لېږم. مهرباني وکړه په تا باندې یې لیکم ما په ډېره خوشحالۍ قلم،مشوانۍ او کاغذ راواخیسته. د سرنامې نه پس مې ورته ووې چې وایه څه ولیکم؟ راته یې ووې چې ولیکه، زما دښمنان خبر کړئ،خوشحالي دې نه کوي لږې ورځې را ته پاتې دي او که خیر وي زه یو ځل در ورسېدم او د بند نه خلاص شم نو تاسو سره به پوهـ شم،نور به رانه په کلي

کې ونه ګرځئ. د دې په اوربدو زه ډېر زیات حیران شوم، چې زما د کوشښونو او نصیحتونو ایله دا نتیجه شوه. څه ساعت پورې خو چپ و، بیا مې ورته ووې چې زما ټولې خبرې تا هېرې کړي او په یوه دې هم عمل ونه کړو! ده راته ووې چې عمل مې پرې کړی دی، خو د دوی پلان میدان کړی. دوی زما په قید خوشحالي کوي. ما ورته بیا خپل بیم وغوږولو او دا مې ورته ووې چې اوس دنیا بدله شوه، مونږه له هم بدلیدل په کار دي. د دې خبرو زمانه تېره شوه ته نه ګورې چې هندوان، سکهان او مسلمانان په کور کې ورونه شو او دلته که په سوونو دا خلک قید دي تا ته معلومه شوې ده، چې دا په څه کې قید شوي دي؟ ته خو یې وینې او ددې نه هم څه سبق نه زده کوې.

هندو او مسلمان خو په کور کې ورونه کېږي او مونږ پښتانه د یو بابا زامن، یو قوم، یوه وینه یو، زمونږ دې دا حال وي؟ سړی مې ورو ورو راضي کړو او راته یې ورو ورو سر وخوځوو او ویې وې چې ښه دا خبرې به زه نه لیکم. هغه غریب ته زه ډېره ګناه نه کوم ولې چې په دې ماحول او په دې خبرو کې هغه لوی شوی دی، سپین ږیری شوی دی او دا ټولې خبرې د هغه یو قسم عادت ګرځېدلې دی، نو عادت پرېښودل څه اسان کار نه دی، ددې خبرو د اصلاح دپاره ډېر کار کول په کار دي او پښتنو غریبانو کې نه داسې خلک پیدا شوي دي او نه په کې چا داسې کار کړی دی او نه دوی چا داسې پوهه کړي دي، چې مونږ ددوی نه ګیله وکړو. ما روژه دلته تېره کړه او د روژې نه پس یې بیا د دې جېلخانې نه واپس د ډېره غازي خان جېلخانې ته بدل کړم.

د لاهور جېل نه بيا ډېره غازي خان ته:

با وجود د دې دومره تکليف او پريشانۍ نه چې دلته ما ته وه، بيا هم زه پخپلو بدليدو باندې ډېر خپه وم، ولې چې دلته ما ته د لالۍ لاجپت رای په شان او د هغه د يو ملګري او اغا صفدر او لال خان په شان سوسايټي او ملګرتيا حاصله وه او هغوی سره زه ډېر خوشحاله وم او د هغوی سره د تبادلې خيال نه ماته ډېره فايده حاصله شوې وه او بل د قران درس او بل د اغا صفدر په شان يو عالم او روشن خيالې سياستدان زما ملګري هم زما په جدايي ډېر غمجن و، ليکن څه کېدی نه شو، زمونږ واک خو د بل و او اخر هغه وخت راغی چې د يو بل نه جداشو، پوليس په ډيوډۍ کې زما انتظار کوو، زه چې ډېوډۍ ته راورسېدم نو جېل والاو زه پوليس ته حواله کړم. او زه د پوليس سره د ډېره غازي خان جېل ته روان شوم. دوی پياده اول پوليس لاين ته او بيا ستېشن ته بوتلم. د ډېره غازيخان د جېل دا قانون و، چې داروغه پوليس ته ووې چې ده ته د اتکړو لګولو حکم نشته او پوليس له يې د لاهور ستېشن نه دلاهور جېلخانې پورې کرايه هم ورکړې وه او د دلته د خيرالدين حکم و، چې اتکړی هم ورته ولګوئ دی مسلمان و او د ډېره غازي خان داروغه هندو و، څه وخت چې مونږ ستېشن ته ورسېدو نو ماښام و، ګاډی تيار و او په ګاډي کې سواره شو او سبا په تکنه غرمه زمونږ ګاډی د شېرشاه ستېشن ته ورسېدو. دا يو لوی جنکشن دی او دلته د ډېره غازي خان د پاره ګاډی بدلول غواړي. مونږ چې د ګاډي نه کوز شو ډېره ګرمي وه پوليس والاو زما اسباب اوچت کړو او ويټنګ روم ته روان شو، ما ته

یې هم اواز وکړو زه یې هم ویتنګ روم ته د ننه کړم. یوه ارام کرسۍ پرته وه هغه یې ماته سمه کړه او زه په هغې کښاستم. زه به د دې پولیس د سپاهیانو د خدمت او شرافت څه ذکر وکړم. په ګاډي کې ټوله شپه په ارام ویده وم او هېڅوک یې نژدې راته را پرېښې نه دي. د هر قسم زما د ارام فکر به یې کولو ویتنګ روم ته چې ننوتلو نو په دغه وخت کې دا اواز مو تر غوږه شو، چې د ننه پیر صاحب اوده دی چې څه وخت مونږ ور دننه شو، نو پیر صاحب ته یو شیخ بادپکی راښکه او د هغې د لاندې دوه کټونه پراته وو په یو کې پیر صاحب او په بل کې د هغه وړوکی زوی اوده وه. څوک په کرسو او څوک په فرش پراته وو، نو زه ورو غوندې په هغه ارام کرسۍ کښاستم ما باندې هم ښه باد لګېدو، د لږ ساعت دپاره مې سترګې پټې شوې، چې ما سپېنبین شو او مونږ ټول د لمونځ له پاره را ویښ شو، نو پیر صاحب وکتل چې پولیس والا ماته لاس په نامه ولاړ دي. د هغه په ما دا شک راغی چې دا څوک د پولیس لوی افسر دی په دې وجه یې زما طرف ته څه رغبت او محبت ظاهرولو او ورو ورو یې ماسره خبرې هم شروع کړې، د هغه د وړوکي زوی ماسره ډېره مینه پیدا شوه ما نه به نه جدا کېدو، په خبرو خبرو کې پیر صاحب زما نه پوښتنه وکړه، چې ته سرکاري نوکر یې، ما ورته ووې چې نه. ده راته ووې چې نوکر نه یې نو بیا دا سپاهیان تاسره څه کوي؟ ما ورته ووې چې زه قیدي یم. په دې وجه دا سپاهیان ماسره دي، نو ده راته ووې د دوی سلوک خو تاسره د قیدیانو په شان نه دی. ما ورته ووې چې هغه شان قیدي نه یم، زه سیاسي قیدي یم او په

خلافت کې قید شوی یم. د دې په اورېدو سره پیر صاحب فوراً بدل شو او ما طرف ته یې رغبت کم شو، د تحقیق نه راته معلومه شوه چې دا د تونسې یو ډېر لوی پیر دی او په ټول هندوستان کې په لکونو مریدان لري او په زرګونو روپۍ په شکرانه کې ورله راځي. مونږ چې لمونځ وکړو او بهر ته راوتلو، د پیر صاحب زوی چې ډېر ماشوم و، خو زما په مینه محبت داسې مین شوی و، چې هغه هم مونږ سره راوتلو د تیشن خلک خبر شو، چې دا خو د خلافت مشران راغلي دي، نو ټول خلک مونږ ته راجمع شول او زمونږه د زنده باد چغې شوې. پیر صاحب چې وکتل چې د ده هغه ماشوم زوی زما سره دی یو مرید یې ورپسې راولېږلو هغه ماشوم ته یې ډېر وویل خو ماشوم زما خواته رانژدې شو او د ده سره د تلو نه یې انکار وکړو، شیخ لاړو او پیر صاحب ته یې دا کیسه وکړه. پیر صاحب ورته ووې چې ورشه او په زور یې راوله شیخ راغی او هغه ماشوم یې زما د غېږې نه وشوکو او په زور یې په ژړا بوتلو. د ګاډي تلو ته لا وخت و، خو پیر صاحب د خپل زوی سره را پاڅېدو لاړ او په رېل کې کېناستل. اخر دا چې مازیګر شو رېل راغی او مونږ په کې سواره شو، ماسختن غازي ګاټ ته ورسېدو، په غازي ګاټ کې مو د سین په غاړه شپه شوه. په سبا له د اتوار ورځ وه او د اتوار په ورځ جهاز بند وي اوڅوک پورې وتی نه شي لیکن یو موټر بوټ چې په هغه کې ضروري ډاک پورې باسي زه یې هم په هغې کې پورې ویستم. د اباسین هغه زورورې چپې چې اوس هم رایادې شي نو زړه مې وبوګنېږي خو د خدای فضل و پورې وتو د ډېره غازي خان

پولیس راغلي وو ،دوی هغوی ته په حواله کړم هغوی په یکه کې د ډېره غازي خان جېلخانې ته ورسولم. تقریباً لس بجې جېلخانې ته ورسېدو. د دروازې ور لرې شو او زه وردننه شوم او بابوګانو ، سپایانو او قیدیانو چغې کړې او ټول رانه چاپېره شو او هرکلی یې راته ووې. د جېلخانې د ننه ور لرې شو او زه خپل بارک ته ور روان شوم. زما سیاسیان ورونه هم خبر شوي وو ، بعضې کسان راته لاره کې ولاړ وو. زما په لیدو ټول ډېر خوشحاله شول، بارک کې چغې شوې او ټول رانه چاپېره شول، څوک راترغاړې وتل او د خیر خیریت پوښتنې یې رانه وکړې. ما ورته د لاهور د جېل ټولې کیسې وکړې چې په دې کې د ډوډۍ وخت شو او مونږه ډوډۍ خوړلو له روان شو. د سردار کهړک سنګهـ په ضعیف والي او بربنډوالي مې ډېر افسوس وکړو چې هغه سره د نورو ملګرو لا هغه شان بربنډ و او څه فېصله یې نه وه شوې.

د مور مرګ:

په دغو ورځو کې مې د مور یو خط د کلي نه راغی، په کې یې لیکلي وو ، چې ډېره موده وشوه چې ته مې لیدلی نه یې. زما ډېر یادېږې. زما زړه غواړې چې درشم او تا ووینم نو ته ماله اجازت راکړه چې زه ملاقات له درشم. ما چې په دې خط څومره غور او فکر وکړو نو زما زړه خو هم غوښتل چې خپلې مور سره ملاقات وکړم، ولې چې د دې ځای د راتلو لارو ته به مې فکر شو ،نو په کې ډېر تکلیف و او بل طرف ته هغه بوډۍ هم وه او زړه مې هم غوښتل چې دا ووینم، لیکن حکومت

مونږه قصداً داسې لرې جېلخانه کې بند کړي وو، چې ملاقاتیانو ته ګرانه وه نو ما مناسب ونه ګڼل چې هغې له ددې ځای د راتلو تکلیف ورکړم او ورته مې ولیکل چې که خیر وې ما ته اوس لږه موده پاتې ده او امید دی چې ډېر زر ستا او زما ملاقات خپل کور کې وشي دا ځای ډېر لرې دی ځای په ځای رېلونه بدلېږي او بیا د اباسین نه پورې وتل دي،نو ما وې چې ښه به داوي چې ته دا تکلیف ونه کړي. لیکن زه د الله تعالی دکارونو نه څه خبر وم،چې زه او مور به مې د یو بل نه داسې جدا شو چې تر قیامته پورې به یو بل ونه وینو او که زه ددې نه خبر وی نو ما به مور سره ضرور ملاقات کړی وی انسان د تقدیر نه خبر نه دی.

څه موده پس د مازیګر وخت و، زه په کډې ناست وم چې زما یو ملګری په منډه راغی او اخباریې په لاس کې و،چې په هغه کې یې لیکلي و، چې زما مور مړه شوه،ما انالله و انا الیه راجعون وویل . ددې خبر په لوستو را باندې عجیبه کیفیت طاري شو او په دې مې ډېر افسوس وکړو چې ما ولې د ملاقات نه منع کړه. خدایه! زمونږه د دې اخري ملاقات نصیب هم نه و. ما به خپل زړه له ډېره تسلي ورکوله لیکن زړه مې ژړا کوله ولې چې زما خپلې مور سره ډېره زیاته مینه او محبت و او هر وخت به ډېر پریشانه وم او ډېر خپه په دې وم چې زه د خپلې مور بې بې د اخري خدمت او دیدن نه محروم شوم او ما د هغې په ناجوړتیا کې او د وفات په وخت کې هېڅ خدمت ونه کړی شو. دې خبرې به هر وخت ژړولم که نه وي نو مرګ خو حق دی هېڅوک ترې خلاصېدی هم نه شي، نو د چا په مرګ ژړا

اوواویلا نه ده په کار خو مینه او محبت داسې څیز دی چې د چا زړه صبر ېدی نه شي. زه چې بیا د قیده راخلاص شوم، نو خور مې بیا راته دا خبره کوله چې مور به دې په ځنکدن کې هم د ېر د ېر یادولې چې غفاری راغی او که رانغی.

د سیاسي قیدیانو جنګونه:

زمونږ سیاسي ورونه به همېشه په معمولي معمولي خبرو باندې پخپل منځ کې په جنګ وو او کله نا کله به نوبت کنځلو ته ورسېدو او بعضې وخت به یې لرګي هم یو بل پسې را واخیستل، لیکن نور ورونه به ترمنځه شول او معامله به یې رفع دفع کړه.

جېلخانه داسې یو ځای دی چې د سړي زړه په کې تنګ وي، «د ګوجرو ګړهی د مردان ضلعې شاکرالله باچا به خپلو ملګرو ته دا خبره کوله که تاسو یو بل سره ایری وهئ نو مونږه خو ټول خپل ورونه یو دا ستاسو نقصان نه دی دا ټول نقصان د دې قلا دی چې مونږ نه تاو ده. په کور کې د مور او لُور د ېره خوږه رشته وي، خو چې د ېوال تړې چاپېره وې نو مور او لور هم هر وخت یوې بلې پورې نښتې وي او په جنګ وي.» زه هم انسان وم زما چې څومره معلومات او تجربه ده نو زه دا ویلی شم چې زمونږ د دې جنګونو ټول بنیاد بحث او مباحثه وه، اکثر ما لیدلي دي چې مونږ به په یوه معمولي خبره بحث شروع کړو، نو چونکه زمونږ هغه بحث به په دې خیال نه و، چې مونږ به د یوبل د معلوماتو نه څه فایده حاصله کړو. د هر یو دا خیال و، چې زه ښه پوهېږم او دا بل نه پوهېږي چې زه وړ او دا بل پرې دی، د

دې قسم بحثونو نتیجه همېشه کج بحثي وي او بیا بد رد جنګ و جدال او خفګان. په دې وجه که څوک چرې د دې خبرو نه بهر که د ننه بچ کېدل غواړي هغوی له په کار دي چې د داسې مباحثو نه ځان وساتي او همېشه خپل ځان، ژبه، او خوله واک کې ولري او که چېرې په یوې ضروري مسئلې د بحث کولو ضرورت پیش شي، نو چې ده ته څه معلوم وي یا چې څه د ده رایه وي هغه دې ښکاره کړي او زیات بحث دې پرې نه کوي، نو بیا به ورته خدای خیر کړي، بله دا چې زمونږ په سیاسي ورونو کې یوه بله غټه د عیب خبره وه او هغه داوه چې مونږ خو به په خوله ویل چې مونږ یو ورونه یو، او په کار هم داسې وه چې مونږ یو ورونه وی ولې چې مونږ د یو نېک مقصد دپاره جبلخانې ته راغلي یو، لیکن حقیقت داسې نه و او نه زمونږ په دې عمل و. په معمولي معمولي خبرو کې به په مونږ کې د سکھ، مسلمان او هندو سوالونه پیدا کېدل. ما خو مخکې هم دا ذکر کړی دی، چې جنګ د ملتان په ښار کې وشو او تعلقات دلته په جبلخانه کې د هندوانو او مسلمانانو خراب شول. مونږ دومره فکر هم نه کوو چې هلکه بهر به خلک هر څه کوي، لیکن زمونږ په ډله دې د هغې اثر ولې وشي؟ او که چېرې په مونږ هم دا قسم اثر کېږي، نو بیا په مونږ او په هغو خلکو کې څه فرق شو، چې څوک د دشمن په پالیسي دا کارونه کوي او خپل قوم او ملک ته نقصان رسوي. زمونږ دعوه خو دا ده چې مونږ د هندوستان په ټولو قومونو کې ورورولي پیدا کوو او ملک ازادوو. کومې پورې چې د پیرنګیانو حکومت وي تر هغې پورې خو نا ممکنه ده چې د

هندو مسلمان جګړې ختمې شي.

دا خوبه کېږي لیکن که مونږ کانګرس او خلافت والا هم په دې کې حصه واخلو نو بیا دې د هندوستان خدای پاک مل شي. نور خلک خو پرېږدئ زمونږ یعنې خلافت او کانګرس والاو کې تر اوسه پورې د رښتینې ورورولۍ خیال پیدا شوی نه دی او زمونږ زړونه یو بل ته صفا نه دي. زمونږ په زړونو کې خیری دی په دې وجه په معمولي خبرو باندې مونږ په کور کې جنګ ،دنګې او فساد کولو ته تیار یو. یوه ورځ دا چل وشو چې زمونږ یو مشقتي چې هغه زمونږ لوښي پاکول او هندو و هغه سر پرېښنو سکهانو دا مشهوره کړه چې دی مونږ سکهـ کړو، ددې په اوږدو سره هندوان ډېر په غصه شو، هندوانو هغه ته ووې چې ته سر وخریه سکهانو پرې زور راوړو چې پام کوه چې سر ونه خریې دا کشمکش ورو ورو زیات شو او د سکهانو او د هندوانو تعلقات ډېر زیات خراب شول. لنډه دا چې معامله جبل والاو ته ورسېده اوهغوی هغه سړی زمونږ د بارک نه بدل کړو. سړی خو بدل شو لیکن بیا هم زمونږ د ورونو زړونه یو بل ته صفا نه شو ،«لا اکراه فی الدین» الله تعالی وایي چې په دین کې زور نشته ځکه چې د دې تعلق زړه سره دی. د خپل دین هر مذهب والا ته دا حق حاصل دی چې د تبلیغ په ذریعه فایدې او خوبی بنکاره کړي، لیکن یو مذهب هم دا نه وایي چې تاسو په زور او زیاتي او لالچ خلک پخپل مذهب کې داخل کړئ،ځکه چې د مذهب معامله خو د زړه او دماغ سره ده،چې زړه او دماغ او عقیدې کوم مذهب نه وي قبول کړی په هغه عمل کولی نه شي او چې عمل پرې ونه کړي، نو

هېڅ فایده تري حاصلولی نه شي. بله ورځ مونږ ټول په بارک کې جمع ناست وو. او خبرې اتري مو کولې په خبرو خبرو کې د لاله لاجپت رای ذکر راغی یو موهن لال نومي وکیل و، چې هغه صرف دومره خبره وکړه چې لاله جې شیر پنجاب دی. یو سکهـ پـري اواز وکړو چې د شیرپنجاب لقب خو د سردار رنجیت سنګهـ دی او ورو ورو دا خبره زیاتېده او دې حد ته ورسېده چې یو خوا سکهان او بل خوا هندوان جنګ کولو ته تیار شو او یو بل پسې یې ډنډې راواخیستې او په ډېرو خوارو مونږ دا معامله رفع دفع کړه نوبت کوتک بازۍ ته ونه رسېدو.

مونږ په دې جېلخانه کې هندوان، سکهان او مسلمانان وو، مونږ به پخپله خپله طریقه خپل خپل عبادت کولو. مسلمانانو کې اکثرو کسانو لمونځ نه کولو صرف مونږ دوه کسان مولانا اسماعیل غزنوي صاحب او ما به کولو او هغه هم ځان ځان له. دغه حال د هندوانو هم وو، چې هغوی هم اکثرو به عبادت نه کولو او چې چا به کولو نو ځان ځان له به یې کولو. زما یو مهربان دوست چې نوم یې ماسټر ګردت مل و، او یو ډېر ښه سړی و، ډېر عبادت به کولو او د عبادت په اخر کې ډېر شانتي شانتي به یې ویل خو دی پخپله شانت نه و، ما به ورسره خندل چې ماسټر صاحب ته خو شانتي شانتي ډېر وایي خو شانت نه یې. یو سکهان وو چې دوی به خپل عبادت په جمع کولو او ځومره چې په هغو کې مذهبي جذبه او جوش و، دومره نه په هندوانو کې و او نه په مونږه مسلمانانو کې و، زمونږ په نسبت په سکهانو کې مینه، محبت اتفاق او ورورولي زیاته وه، په

دې خبره چې ما څومره غور او فکر کړی دی زه په دې نتیجه رسېدلی یم چې د هغوی مذهب په خپله ژبه کښی دی هغوی د هغې په مطلب او مقصد باندې پوهیږي. د هندوانو اومسلمانانو مذهب په بله ژبه کې دی، د هندوانو مذهب سنسکرت کښی دی، هندوان په هغې نه پوهیږي او زمونږ مذهب په عربی کښی دی اومونږ په عربی نه پوهیږو. سکهان چې به خپل عبادت ته کښاستل نو په هغه کې دا یوه جمله زما نه هیریږي. او یاده مې ده، چې وې به یې «سرجاوي توجاوي میري پیاري سکهیانه جاوي» داسې خبرې چې جذبه او جوش زیاتوي د هندوانو په مذهب کې هم شته او زمونږ د مسلمانانو په مذهب کې هم شته، خو مونږ او هغوی په مطلب نه پوهیږو، هم دا وجه ده چې د سکهانو په شان مذهبي جوش او جذبه نه په مونږ کې پیدا شوه اونه په هندوانو کې.

زمونږ اکثر ملګري خلاص شو اومونږ پنځه کسان پاتې شو ولې چې ټول شپږ شپږ میاشتې یا کال قید وو. دوی به هم اوس رها شوي وی خو هغوی په جېلخانه کې هغه د ایجي ټیشن په وجه خپل قیدونه زیات کړي وو. زمونږ د پنځو وهډو مجلس ښه برابر و او د مطالعې دپاره را سره قسماقسم کتابونه هم وو او د خپل قید ورځې شپې مو په ډېر ارام او خوشحالی سره هډولې او بغیر زما نه دوی ته لږ قید پاتې و. په دې پنځو کسانو کې مونږ دوه مسلمانان او دوه سکهان او یو هندو و. یو زه او بل مولانا محمد اسماعیل غزنوي او سکهانو کې سردار کهړک سنګهـ، جسونت سنګهـ او د هغوی یو بل ملګری و. د جبل والاو سلوک مونږ سره ډېر ښه وو، کپتان

هیرز(Haers) زمونږ سپرنټنډنټ و، چې په رښتیا ډاکټر و او ډېر همدرد او ښه سړی و. لیکن په دې ځای کې یو لوی نقص دا و چې د شپږو میاشتو نه زیات یو انګرېز سپرنټنډنټ پاتې کېدی نه شو، په شپږو میاشتو کې به ایله مونږ د هغه سره اشنا شوي وو خو چې به اشنا شو نو هغه به را نه بدل شوی و، د دې وجه دا وه چې په ډېره غازیخان کې به په یخنۍ کې زمونږ انګرېز سپرنټنډنټ و او په ګرمۍ کې به هندوستانی و، بیا د جرنیل د دورې اواز شو چې جرنیل صاحب په دوره راځي هر څوک په دې فکر کې و، چې بیا به څه کېږي ځکه چې دا جرنیل ډېر بد نیته، رشوتي او بغضي سړی و او خاص بیا سیاسي قیدیانو سره خو به ډېر په ترڅ چلېدو. جرنیل صاحب څو ورځې پس را ورسېدو او د راتلو سره اول د سردار کهړک سنګ کتو له راغی او په یو قسم غرور او تکبر کې یې سردار صاحب ته ووې(Well Kharaksingh) وایه کنه کهړک سنګهٔ نو هغه ورله ډېر په بې پروایۍ سره دا جواب ورکړو(Yes,wad) ښه یم.

د دې په اوږدو سره په جرنیل اور بل شو او بله یې هېڅ خبره ونه کړه او فوراً د بارک نه بهر ته ووت او جېل والاو ته یې ووې چې د ده نه تر اوسه باد وتی نه دی او د هغه ټکټ یې وغوښتو او د کمزورۍ په وجه چې هغه له ډاکټر کومې پسې لیکلې وې هغه یې کټ کړلې او حکم یې ورکړو، چې ده له هېڅ بغیر د(سي) (C) کلاس د قیدیانو د خوراک نه مه ورکوئ. او بل یې دا حکم ورکړو چې په دوی بله مقدمه وچلوئ دا هم ډاکټر و، د جرنیل دوره چې ختمه شوه او دی واپس لاړ نو

داروغه صاحب مونږ له راغی او دا ټول بیان یې راته وکړو. او د خپل طرف نه یې ډېره همدردي ظاهره کړه او ویې وي چې زه خو یو ماتحت سړی یم زیاتی څه کولی نه شم تاسو پخپل کور کې صلاح او مصلحت وکړئ او سبا چې تاسو ته څه مناسب ښکاري ما له جواب راکړئ. د دې په اوږدو سره زمونږ ملګري ډېر غمجن او فکر مند شول، ولې چې د هغوی رهایي ته دوه، څلور میاشتې پاتې وې.

مولانا غریب ته خو ټوله ټاله یوه نیمه میاشت پاتې وه، لیکن سردارکهړک سنګهـ و د هغه ځان له پرېښودل د دوی دپاره ډېر مشکل و، چې اخر بهر خلک به څه وایي؟ چې بوډا سردار مو یوازې پرېښود او تاسو ځوانان تري را وتښتېدئ. دا خواران ډېر په کشمکش کې وو اخر د ډېر بحث مباحثې نه پس په دې فېصله وشوه چې بهر کانګرس ته خبر ورکول په کار دي، چې د دې په باره کې هغوی یو قرارداد پاس کړي او مونږ ته یې راولیږي چې ایجي ټیشن جاري وساتئ یا یې پرېږدئ او چه کانګرس څه فېصله وکړله مونږ به یې منو. انسان هم یو عجیبه څیز دی څه وخت چې دی کمزوری شي او همت بایلي نو بیا د خپلې کمزورۍ او بې همتۍ د پټولو دپاره قسماقسم حیلې او حوالې لټوي. څه وخت چې دوی ایجي ټیشن شروع کولو نو زمونږ په ډله کې اکثرو خلکو ورته دا خبره یاده کړې وه، چې کانګرس دا قسم خبرې په جېلخانو کې منع کړې دي او د بهر نه کانګرس والاو ورله هم جوابونه رالېږلي وو، چې په جېلخانو کې ایجي ټیشن د کانګرس د اصولو خلاف دی په دې وجه مونږ تاسو له حکم درکوو چې ایجي ټیشن شروع نه

کړئ،لیکن هغه وخت دوی په جوش کې وو ،چې کانګرس په دې نه پوهېږي چې دا زمونږ د حقوقو او خودداري سوال دی لیکن هم هغه خلک وو چې د کانګرس حکم ته لېواله دي،ځکه چې نور تکلیف تېرولو ته تیار نه دي.ددې ټولو خبرو نه مونږ له سبق اخیستل په کار دي. او هر کار چې کوو نو محض په جوش او جذباتو یې ونه کړو ،بلکې د هغې په هر پهلو باندې په ښه شان سوچ او غور وکړو ، او که چېرې د هغې دپاره د هر قسم قربانۍ او تکلیفونو ته تیار نه یُو نو شروع یې نه کړو ،کانګرس والاو یو قرار داد را ولېږه دوی هغه سردار کهړک سنګهـ له یوړو هغه ته یې وښودلو چې د کانګرس دا حکم دی.ته په دې کې څه وایې؟ هغه ورله جواب ورکړو چې د کانګرس حکم څه نوی حکم نه دی،بلکې زوړ حکم دی او کوم قدم چې ما اوچت کړی دی،زه د هغه نه د وروسته کېدو دپاره تیار نه یم چې تر څو حکومت زما مطالبات منلي نه وي،په دې لاره کې چې هر څومره تکلیفونه او مصیبتونه راځي د هغو دپاره زه تیار یم. دوی په ځای د دې چې د هغه د عزم او ارادې تعریف کړی وی او خپله کمزوري یې څرګنده کړې وی د هغه خلاف یې دا پراپېګنډه شروع کړه چې دی خپل ځان د کانګرس نه لوی ګڼي او په دې وجه د کانګرس حکم منلو ته تیار نه دی دا څومره لویه د افسوس خبره ده،او بده خبره ده چې مونږ د خپلو کمزورو د پټولو دپاره او د بل د غورځولو دپاره ددې ډول ناپاکې پراپېګنډې کوو او پخپل جماعت او قوم کې اختلافات پیدا کوو او دا په هر جماعت کې چې څومره اختلافات وینئ د دې وجه هم اکثر د دې قسم ذاتیات وي،که

ته وایې چې زه بغیر د څه غرض نه د قوم او ملک خدمت کوم او زه هم وایم نو بیا اختلاف په څه؟ په خدمت کې اختلاف نه راتلی شي او نه کېدی شي اختلاف همېشه په ذاتیاتو کې وي او هر سړی که په ایمانداری په دې نظر وکړي او خپل زړه ولټوي نو دا به ورته معلومه شي چې دا اختلاف زما د ذاتیاتو په وجه پیدا شوی دی. مونږ خو به خپلې کمزورۍ د خلکو نه پټې کړو، لیکن د خدای نه خو یې پټولی نه شو، نو په کار دي چې د خلکو نه یې هم پټې نه کړو او چې کوم کار کولی شو په جار ووایو چې دا کولی شم او چې کوم کار نه شو کولی په جار ووایو چې دا نه شم کولی او دا ونه کړو چې یو ښه کار دی چې زما یو بل ورور لګیا دی کوي یې او هغه کار زه کولی نه شم. نو مونږ له د هغه امداد په کار دی مخالفت یې په کار نه دی او پخپله ډله اوقوم کې اختلاف پیدا نه کړو او په ځای د ډاډ ورکولو په هغه قسماقسم الزامونه نه لګوو او هغه ته مشکلات پیدا نه کړو.

مولانا اسماعیل صاحب اوسردار جسونت سنګھ او د هغوی ملګري جامې واغوستې، کار یې شروع کړو او هر قسم ایجي ټیشن یې ترک کړو، سردار کھړک سنګھ خوار یوازې په مېدان کې پاتې شو جېل والاو پرې مقدمه وچلوله او شپږ میاشتې قید یې نور زیات شو، لیکن د هغه په همت جرات او خندا کې د هېڅ قسم فرق پیدا نه شو، لکه د غر په شان د حکومت په مقابله کې پخپل ځای ولاړ و او په صبر یې هر قسم تکلیفونه تېرول او کوم قدم یې چې یو ځل مخکې کړی و، هغه یې روستو نه کړو. او تر اخره پورې په هغه باندې ټینګ ولاړ و

او ټینګ پرې پاتې شو او ډېر بهادر سړی و، د دې نورو وروڼو ګذران ډېر سخت شو هسې به پخپل ځان کې کچه کچه کېدل دوی د دې خبرې کوشش شروع کړو چې په هره طریقه چې کېدی شي چې مونږ د دې جېلخانې نه بدل شو. د جېل والاو هم دوی سره ډېره همدردي وه، هغوی هم د دوی دپاره کوشش وکړو او ویې لیکل، د مولانا خو لږې ورځې پاتې وې هغه تېرې شوې رها شو او ددې نورو منظوري راغله. دوی رانه بدل شول او په دې دومره لوی بارک کې صرف زه او سردارکهړک سنګهـ صاحب پاتې شو، هغه یې هم زما نه جدا کړه او په هسپتال کې چې کوم (Solitary Cell) و، (تنها کوټه) هلته یې بوته او په چکۍ کې یې بند کړه.

زه یوازې په دې بارک کې پاتې شوم، زما بارک ته یوه وړوکې غونډې دروازه هسپتال لوري ته لګېدلې وه، چې هغه به همېشه بنده وه. او چې کله به ډاکټر راتلو نو هغه به یې ورته لرې کوله، نو په هغې کې یو سُوری و، سحر، ماښام به زما او سردار صاحب په هغه سُوري کې ملاقات کېده. سردار صاحب باندې د حکومت له طرف نه قسما قسم جرمونه او تکلیفونه راغلل او ډېر کمزوری شو، په رنګ کې یې هم فرق پیدا شو، خبرې اوخندا یې هم هغه شان وه، ما چې به سردار صاحب ته کاته ما له به دهغه په حالت ډېر افسوس راغی. زه هم د هغه په شان قیدي وم ما دهغه دپاره څه کولی نه شو صرف دومره به مې کول چې ما سره به څه د خوراک دپاره مېوه دانه وه، هغه به مې څه نه څه ورکوله هغه به هم هغه نه اخیسته په ډېر زور او منت او جګړو به مې پې ځایوله. هغه به ویل کې د دې ځایه بدل

شوې نو بیا به مبوه چېرته وي نو د دې له پاره ما له دا عادت پیدا کول په کار نه دي ما به ورسره خندل چې په جېلخانه کې څرنګې تېریږي، هغه شان یې تبرول په کار دي. ممکنه ده چې زما د تلو نه پس څه بل سبب خدای پیدا کړي. جېل والاو ته زما د بارک ډېر ضرورت و، ولې چې دلته درې بارکونه وو او په دې درې وهډو بارکونو کې زما بارک ډېر لوی و، په دې کې زیات قیدیان راتلل او په دې جېلخانه کې بل داسې ځای نه و، چې زه یې یوازې په کې ساتلی وی نو د هغوی ډېر زیات کوشش و، چې زه د دې ځای نه بدل شم او دا بارک د قیدیانو دپاره وزګار شي د دې دپاره هغوی جرنیل ته ولیکل چې دی دې د دې ځایه بدل کړی شي ولې چې د نهو شلو (۱۸۰) قیدیانو ځای یوازې ده نیولی دی. او مونږ ته د هغه ځای ډېر زیات ضرورت دی، څه موده پس حکم راغی او زه یې د دې ځایه میانوالې جېلخانې ته بدل کړم.

میانوالې جېل ته:

اول د دې نه چې زه د میانوالي جېل حالات شروع کړم، زه دا ضروري ګڼم چې تاسو ته د حکومت هغه حقوق ښکاره کړم، چې کوم یې سپېشل کلاس قیدیانو له ورکړي دي. دا حقوق په داسې فریب او چالاکۍ جوړ کړی شوي دي، چې د دې ټول انحصار د جېلخانې په سپرنټنډنټ منحصر دی. که چیرې یو سپرنټنډنټ شریف و او د هغه نیت د قیدیانو د تنګولو او رنځولو نه و، نود قیدیانو هر قسم حقوق شته او قیدي ته د هر قسم ارام وي او که چیرې یو سپرنټنډنټ بدنیته او بد دیانته

وي او دايې خيال وي چې قيديانو له تکليف ورکوم، نو بيا د قيدي غريب هېڅ قسم حقوق نشته او هغه ته د هر قسم تکليف وي، زمونږ د ډېره غازي خان په جېل کې د هر قسم سپرنټنډنټانو سره ګوزاره شوې ده. زمونږ اول سپرنټنډنټ مسلمان و، دويم انګرېز و، دريم هندو و او څلورم بيا انګرېز و، د اول سپرنټنډنټ په وخت کې زمونږ ډېر حقوق وو، د دويم سرنټنډنټ په وخت کې باوجود د ډېرو جګړو او کشمکش نه بيا هم زمونږ کافي حقوق وو، ليکن چې څه وخت يو هندو سپرنټنډنټ رايې صاحب راغی او چارج يې واخيست او زمونږ سپرنټنډنټ شو زمونږ حقوق کم شو، چې چا به ويل چې زه مېوه راغوارم هغه به وې چې دا (Luxury) يعنې عياشي ده، او که چا به چای يا مصري را غوښتل نو دا هم د هغه په خيال عيش و، اجازت به يې نه ورکولو، لنډه دا چې د خوږو چنو قدري چا ته اجازت نه و، د هغه په خيال کې دا هم لګژري(عيش) ګنلی شو.

هره ورځ به زمونږ تالاشی وې او لږ غوندې څيز چې به يې چا سره د خوراک پيدا کړلو، نو بيا به د هغه پېښی وې او سزاګانې به وې صرف ما ته زما د غاښونو د بېماری په وجه د يو ام د راغوښتلو اجازت و، او د هغې دپاره هم د هغه دا حکم و، که چيرې دا معلومه شوه چې تا بل چا له ورکړی دی، بيا به په تا هم بند شي او هغه اجازت هم ځکه و، چې زما غاښونو او اُورو کې نقصان و، او ډېنټل سرجن ليکلي وو، چې د ده دپاره روزانه څه نا څه مېوه خوړل ضروري دي، دا خو زمونږ حال و، چې په سپېشل کلاس کې وو، نو تاسو اندازه ولګوئ چې د

عامو قیدیانو چې په(سي) (C) کلاس کې وو، د هغوی به څه حال و؟، او د هغوی د حقوقو به څه حال وي؟ حقیقت دا دی چې پیرنګیان خپل رعیت ته د بر بد نیته دي او هر قسم قانون چې د دوی د پاره جوړ وي هغه په ښه نیت نه جوړوي تاسو وګورئ چې دوی شپه او ورځ نوي نوي قانونونه جوړوي په دې بهانه چې په ملک کې جرمونه کم شي او امن شي او خلک په ارام شي، لیکن ورځ په ورځ جرمونه په زیاتېدو وي، بد امني وي او خلک نا ارامه وي. د دې څه وجه کېدی شي، د دې همدا وجه ده چې دا ټول قانونونه په ښه نیت نه جوړیږي په بد نیتۍ سره جوړیږي او په بد نیتۍ سره استعمالیږي او عمل پرې کیږي او که ښه قانون جوړ شي، خو چې نیت بد وي نو بد استعمالیږي، پیرنګیان په ملک کې په رښتیا سره نه امن قایمول غواړي او نه جرمونه او جګړې او نه فسادونه کمول غواړي دا د منلو خبره ده چې که یو حکومت په رښتیا سره د یو ملک اصلاح او امن غواړي او هغه به ونه شي؟ تاسو خو لږ دې ته وګورئ چې هندوستان کې هم د انګرېزانو حکومت دی او په انګلستان کې هم د پیرنګیانو حکومت دی هلته دا ټول ځیزونه قایم دي نو دلته ولي قایمېدلی نه شي؟ ېوه ورځ زما د سرحد د پولیس د جرنیل سره د پولیس په دیانت داری او ایمانداری باندې بحث شو نو ما ورته دا خبره وکړله چې زه په دې نه پوهېږم چې تاسو په انګلستان کې یو دیانت دار او ایماندار پولیس په رښتیا معنو کې د خلکو خدمتګار پیدا کولی شئ، نو دلته یې څنګه نه شئ پیدا کولی؟، خو تاسو یې نه پیدا کوئ.

زه چې هلک وم نو زه به زبرګانو اوملایانو پسې ډېر ګرځېدلم ډېر لمونځونه اووظیفې به مې کولې او لاس نیوی مې هم کړی و، ما به ډېرې وظیفې کولې خو چې ځان ته به مې کتل نو په ما کې هېڅ تغیر او تبدل نه راتلو، د هغه زبرګانو او ملایانو نه مې هم تپوسونه کول چې زه خو ډېرې وظیفې کوم ولې چې څنګه وم هغسې یم هغوی به زما د پوهولو ډېر کوشش وکړو، خو زما تسلي به ونه شوه اخر چې زه ډېره غازي خان جبل ته لاړم هلته زما یو ډېر مهربان دوست و ماستر ګوردت مل نوم یې و، چې د هغه سره مې تعلق پیدا شو، هغه ډېر عالم او ښه سړی و، او ماسره یې ډېره مینه او محبت و هغه سره یو کتاب و، چې یو پادري لیکلی و، د هغه کتاب نوم (Your forces and how to use them) یعنې ستاسو قوتونه او د هغو نه د کار اخیستلو لارې چارې) هغه کتاب چې مې په غور ولوستلو نو زه د وظیفې کولو په حقیقت پوهه شوم، هغې کې لیکلي و، چې دا تاسو وظیفې کوئ او د خدای پاک نوم او صفاتي نومونه یادوئ نو تاسو له ښایي چې هغه صفات ځان کې پیدا کړئ، مثلا د خدای یو صفت دا دی چې هغه رحمان دی یعنې بخښونکی مهربان دی نو تاسو هم ځان کې د بخښنې او رحم عادت پیدا کړئ او همداسې نور.

زه چې څه وخت خبر شوم چې زما ددې جبلخانې نه بدلي وشوه، نو زه هغه سُوري له ورغلم او سردار کهړک سنګهه صاحب هم هغه سُوري له راغی او په ډېره خندا او خوشحالی سره یو د بل نه رخصت شو. دروازه کې زما د بوتلو دپاره سپاهیان تیار ولاړوو، جبل والاو هم ماسره په مخه ښه وکړله

او زه سپاهیانو سره د میانوالي جبل ته روان شوم دا ځل مونږ ته د اباسین په پوري وتلو کې څه تکلیف ونه شو، ولی چې ژمی و او په یخنی کې اوبه لږې وي او په اباسین باندې د کشتو پل وي. چې ستېشن ته ورسېدُو زمونږ ریل تیار و، مونږ په کې کېناستو او سبا وختې میانوالي ته ورسېدو، ستېشن ته نزدې جېلخانه ده، زه یې جېلخانې ته بوتلم جېل والاو ته یې په حواله کړم. داروغه صاحب ماسره ډېره ګړه بړه وکړه او په ډېره مینه محبت یې جېل ته بوتلم. په دې جېلخانه کې کافي سیاسي قیدیان وو، زیاته حصه په کې د سکهانو وه او یو څو کسان په کې هندوان او مسلمانان وو، په سکهانو کې یوځو کسان زمونږ د سرحد هم وو او دوه کسان خو خاص د پېښور وو، د هغوی په لیدو مې زړه ډېر خوشحاله شو. دلته صرف درې کسان مسلمانان وو یو د مولانا ظفر علي خان زوی مولانا اختر علي خان صاحب و، او نور دوه کسان د پاني پت ملایان وو. په دوی کې د یوکس نوم صوفي اقبال صاحب و، چې ډېر خوش مزاجه او مجلس ارا سړی و او زمونږ د خورو، څکلو انتظام هم د هغه په لاس کې و، په پخلي هم ډېر ښه پوهېده، پخلی به یې همېشه پخپله کوو داروغه صاحب زه دوی ته په حواله کړم، معلومېده چې د داروغه صاحب د دوی سره خاص تعلق و، او چې څه وخت داروغه صاحب تلو نو ماسره یې ډېر اخلاص ښکاره کړو او ماته یې ووې چې زه ستا هر قسم خدمت ته تیار یم. تا ته چې د څه قسم تکلیف یا د څه قسم ضرورت وي نو ماته به ایله د اشارې کولو ضرورت وي، لیکن روستو ماته د تجربې نه معلومه شوه چې داروغه صاحب

دومره ښه سړی نه و، ویل به یې یو څه او کول به یې بل څه خبرې به یې ډېرې کولې لیکن عمل یې پرې ډېر کم و. بل نقص په کې دا و چې د سړي به یې ډېرې خوشامندې کولې، لیکن ورسره به زر ترزره د هغه بې عزتي کولو ته هم تیار شو. په دې جېلخانه کې د ډوډۍ پخولو دپاره دوه باورچي خانې وې. یوه د هندوانو او سکهانو او بله د مسلمانانو، د دې ښلتون ټوله ذمه واري د هندوانو او سکهانو په سر وه، ځکه چې هغوی به د مسلمانانو نه کرکه کوله او دوی به یې خپلې باورچي خانې ته دننه نه پرېښودل او په دې کې لا د بعضې خلکو دا هم خیال و، چې د مسلمانانو په ورتلو سره چوکه پلیتیږي. په دې وجه مسلمانانو د هغوی نه خپله باورچي خانه ښله کړې وه او په دې کې د هغوی غریبانانو څه قصور نه و.

د دې متعلق ما ډېرې کیسې اورېدلې وې لیکن زه یې مناسب نه ګڼم چې دلته یې ولیکم او په دې کې زه څوک ډېر ګرموم هم نه، ولې چې د ټول عمر عادتونه په څوورځو کې بدلېدی نه شي. زه امید کوم چې ورو ورو به په خلکو کې علم او پوهه راځي. د هندوانو او مسلمانانو نفرت به لږ شي لیکن رفته رفته د دې دپاره وخت په کار دی او کار په کار دی. بیا هم زه دې ته لویه کامیابي وایم چې دلته اکثر هندوان او سکهان د دې خیال نه وو، اکثرو خو به مسلمانانو سره یوځای خوړل او څکل کول. که زمونږ په کېچن کې چې به هر څه پاخه شو د هغې خوراک کې به یې هم باک نه کوو او د زړو خیالاتو خلک هم ډېر کم وو لیکن بیا هم د دې اثر ښه نه و او د هندو اومسلمان مینه محبت او اتفاق کې یې ډېر نقصان غورځولی و.

دلته دا قاعده مقرره وه چې چا به د مسلمانانو دلاسه د

خوړلو باک نه کولو نو مسلمانانو به هم د هغوی دلاسه هر څیز قبلولو او خوړلو او چا چې به د مسلمان د لاس څیز نه خوړو او د هغوی نه به یې کرکه کوله نو مسلمانانو به هم د هغوی دلاسه څه څیز نه اخیسته او نه به یې د هغوی دعوت قبلولو، سردار سردول سنګهـ سره دلته زما په اول ځل ملاقات وشو دا هم د سکهانو یو لوی لیډر و، او ډېر پوهـ او عالم سړی و، او دده د صحبت نه هم ما ډېره فایده حاصله کړه. مونږ د تبادله خیالات دپاره یووخت مقرر کړی و او همېشه به مو په مذهبي او سیاسي معاملو باندې د یو بل خیالات معلومول سردار صاحب ډېر یو ازاد خیال سړی و. د نورو سکهانو په شان نه و، څومره سکهانو ورونو سره چې زماملاقات او تبادله خیالات شوي وو، په هره معامله کې د ده رایه سنجیده اومعقوله به وه اوماسره به یې ډېره مینه او محبت کولو، دلته ډېر سکهان وو او زمونږ د پېښور سردار راجه سنګهـ صاحب هم و، چې څه وخت اصلاحات (Reforms) راغلل نو دی زمونږ د صوبې اولنی ایډوکیټ جنرل و او ده سره د پېښور یو بل سکهـ هم و، چې ما نه یې نوم هېر دی د چایو سوداګر و او د چین نه به یې چای راغوښتله او ماله به یې د شنو چایو هغه ګلونه چې ډېر قیمتي او خوندناک وي ساتلي وو او راکول به یې ماسره یې ډېره مینه محبت کولو، ډېر محبتي سړی و، صوفي صاحب د ډوډۍ د پخلي ښه ماهر و، هر څیز به یې ښه پخولو لیکن مرچکی به یې ډېر زیات خوړو او مرچکي سره زه بلد نه وم، په دې وجه به زه ډېر زیات په تکلیف وم. یوه ورځ صوفي صاحب قیمه پخه کړه او په کې یې دومره مرچکی

اچولی وو، چې نوړی اخستو سره زما خوله وسوزېده، ما ډوډۍ پرېښوده او سپوره سپوره مې خوراک شروع کړو، صوفي صاحب راته ووې چې دې کې خو ما ستا د وجې نه لږ مرچکی اچولی دی، ګوندې د دې قاعده خو دا ده چې سهر قیمه کې سیر مرچکي لګي، خو ستا د وجې نه مې په کې صرف سل مرچکي اچولي دي. ما ورته ووې چې خدای دې درسره ښه شي چې زما دې دومره خاطرکړې دی، خو زه د مرچکي سره بالکل عادت نه یم؛ نو ښه به دا وي چې ما ته بېله کټوی پخوې ولې چې په دې طریقه تاسو ته هم تکلیف وي او ماته هم تکلیف وي. بیا دپاره ځان له د خپل خواهش کټوی پخوئ او ماله زما د طبیعت پخلی کوئ، نو دواړو ته به ارام وي. صوفي صاحب لوی عالم و، ډېر ښه سړی او خدمتي و، لیکن زیات خوراک به یې کاوه پخپله یې هم زیاته غوښه خوړه او اخترعلي خان له به یې هم زیاته غوښه ورکوله او د دې له پاره به یې اختر علي خان ډېرې خوشامندې کولې. ما خو چیرې د دې خبرو نوټس نه اخیستو ولې چې ما به خیال کوو، چې دی دومره تکلیف او مهرباني کوي او مونږ له ډوډۍ پخوي نو که لږ ډېر څه وخوري نو دومره باک یې نشته، ولې زما هغه بل ملګری مولانا صاحب به ور سره همېشه په جنګ و او ورته به یې ویل چې ستا دا عادت ښه نه دی چې ځان له هم ډېره خوړې او چې څوک دې خوښ وي هغه له هم ډېره ورکوې لیکن صوفي صاحب باندې د دې قسم خبرو اثر نه کېدو، هغه به همېشه په زړه طریقه روان و.

د میانوالې جبل هم د غازي خان جبل نه په ګرمۍ کې او په

بادونو کې څه کم نه و، که چیرې هغه یوه دشته و، نو دا یو ریګستان و او که هلته به د خاورو سیلۍ الوتې نو دلته د شګو سیلۍ الوځي، هلته خو مونږ ته دا فایده وه چې مونږ لوی بارک کې اوسېدو دلته بارک هډو شته نه. ټول سلونه(چکۍ) دي.د دې په نسبت زمونږ هغه بارک ډېر ښه او یخ و او باد به په کې هم لګېدو، بله دا چې هلته د بارک نه بهر د هر چا د ملاستي دپاره کډۍ وې، چې په ګرمۍ کې به مونږ پرې څملاستو او دلته خلک په ځمکه څملي. مونږ سیاسي قیدیانو کې یو بل نقص دا و،چې سیاسي قیدیان په یو معمولي کوشش سره جېل والاو د ځانه سره ملګری کولی شي او د خپلو فایدو دپاره یې د سیاسي قیدیانو برخلاف استعمالوي چې یو سیاسي سره جېل والاو لږ غوندې ښه سلوک شروع کړي او څه نا څه رعایت ورکړي نو بیا دې خدای خیر کړي او دا امتحان دې خدای په چا نه راولي. مونږ فوراً د هغوی ملګري شو او د جېل والاو طرفداري شروع کړو او په زړه کې وایو چې دوی زمونږ ډېر دوستان دي او په دې نه پوهېږو چې دوی زمونږ نه فایده حاصله کړې ده او زمونږ حقوقو ته یې ډېر نقصان رسولی دی.

زماد دې نه دا مطلب نه دی چې څوک دې د حکومت د نوکرانو نه نفرت وکړي. مونږ له د چا نه نفرت کول په کار نه دي، په کار دي چې هر چا سره ښه سلوک وکړو خو دا مه کوئ چې د خپل جماعت د بل چا ملګري او رازدار او مددګار شئ. مونږ له په کار دي چې په هر حالت کې د خپل جماعت د خلکو رازدار او مددګار یو. د دې قسم خلک همېشه د جېل والاو د

خوشحالولو دپاره د خپلو ملګرو د هر قسم مخالفت کولو ته تیار وي او دا کوشش کوي، چې څوک د هغوی برخلاف ایجي تیشن شروع نه کړي او که چیرې د دې قسم څه خبره پېښه شي، نو دوی همېشه د هغې مخالفت کوي او پخپل جماعت کې نفاق پیدا کوي، حکومت چې څومره مونږ ته یا زمونږ حقوقو ته نقصان رسولی دی دا ټول د دوی دلاسه او د دوی د برکته که چېرې مونږ یوه خوله او یوموټی وی نو حکومت په مونږ د دې قسم زیاتي نه شو کولی او زمونږه حقوقو ته یې نقصان رسولی نه شو. دا زمونږ د شان سره مناسب نه دي چې د خپلې ذاتي معمولي فایدې دپاره د هغه حکومتي پرزو سره تعاون کوو، چې د چا بر خلاف مونږ د عدم تعاون اعلان کړی دی او که د دې دپاسه چیرې څوک بیا هم دوی سره تعاون کوي،نو په جایزو خبرو کې دې ورسره تعاون وکړي او په ناجایزو خبرو کې خو تعاون یوه لویه ګناه او جرم دی.

جبل والاو سره دا د دوستۍ مرض په میانوالي جبل کې د ډېره غازي خان جبل نه زیات و او بیا زمونږ مسلمانان ورونه په داروغه صاحب باندې هسې پتنګان وو او تر دې حده پورې رسېدلي وو،چې د خپلو ملګرو سره د جبل په باره کې بحث کول خو پرېږده بلکې اوربدو ته هم تیار نه وو او څومره خوشامندي او تابعداري یې چې د داروغه صاحب کوله د هغې بیانول مناسب نه ګڼم. د دې دوستۍ چې څومره حقیقت ما ته معلوم دی هغه دا و چې دوی له به یې پې،کارډ او لفافه او خط د خپل حق نه زیاتي ورکول او چې څه وخت به جرنېل په دوره راغی نو دوه میاشتې معافي به یې هم ترې د دوی دپاره

اخېسته. بل دوی به هر وخت دفتر ته تلی شو او د مازیګر په وخت کې ورته په چکر کې د ګرځېدو هم اجازت و، خو دی سره دا خبره هم وه چې داروغه صاحب به همېشه چې څومره د دې خپلو دوستانو بې عزتي کوله هغه هومره یې چیرې د بل چا کړې نه وه. د داروغه صاحب په دې جېلخانه کې ډېر لوی اشنا د ظفر علي خان زوی اختر علي خان و، چې داروغه صاحب به څه وخت مازیګر د ګنټرې د بندولو دپاره چکر ته راغی نو دوی به هم ورغلل او د هغه سره به په کرسو ناست و، یوه ورځ ډاکټر صاحب د هسپتال نه چکر ته راغی چونکه په چکر کې نورې کرسۍ نه وې بس دغه دوه کرسۍ وې چې په یوې داروغه صاحب او په بلې اخترعلي خان ناست و، اختر علي خان د داروغه د دوستۍ په وجه یا د لیډرۍ په خیال ډاکټر صاحب ته اوچت نه شو او کرسۍ یې ورته هم خالي نه کړه داروغه صاحب ته د اختر علي خان دا رویه ښه ښکاره نه شوه او هغه ته په قهر شو، بې عزته یې کړو او د کرسۍ نه یې پاځولو او په یوه سپکه طریقه یې ورته ووې، چې ته ځان وپېژنه ته قیدي یې شاید تا نه ځان هېر شوی دی. ته نه پوهېږې چې ډاکټر صاحب د جېلخانې یو لوی افسر دی هغه ولاړ دی او ته په کرسۍ ناست یې. د چکر نه یې په بې عزتۍ وشړلو او اینده دپاره یې په چکر بند کړو، خو چې مازیګر به شو او داروغه صاحب به چکر ته راغی نو دی به ورغی نمبردار ته به یې وویل چې داروغه صاحب ته ووایه چې اختر علي خان چکر ته اجازه غواړي، هغه به ویل چې نه، نه دې راځي. یوه ورځ ما ورته وویل چې اختر علي خان ته سیاسي قیدي یې او

د ظفر علي خان زوی یې دا ته چې څه کوې دا زمونږ د ټولو سیاسي قیدیانو بې عزتي کوې. چکر به څه وي؟ او ته ولې دا خپل ځان د داروغه په مخکې داسې وړوکی کوې ته ګورې نه چې داروغه هره ورځ ما ته منت کوي چې راځه چکر ته راشه خو زه نه ورځم. چکر ډېر ښه ځای و او ډېر ګلونه وو، اختر علیخان تر هغه وخته پورې په چکر بند و، چې تر څو یې د داروغه صاحب نه معافي ونه غوښته او رضا یې نه کړو. د دې نه تاسو پخپله نتیجه وباسئ چې دې ته به څوک دوستي وویلی شي؟ دا خلک په دې دوستۍ نیازېده او ډېر فخر یې پرې کولو.

میانوالي جېلخانې کې همېشه شګې الوزي او شګې او سېلۍ. ډېرې ګرمې وي هر څیز کې شګې وي او هر څیز د شګو ډک وي او داسې هېڅ څیز به دې په نظر را نه شي چې په هغې کې به شګې نه وي سره د ډېره احتیاط بیا هم په هر څیز کې څه نا څه شګې وې او معلومېږي دا چې د داسې قسم خاص جېلو نه پیرنګیانو دیده دانسته د سیاسي قیدیانو د ازارولو او صحت خرابولو دپاره خوښ کړي دي. زما صحت دلته د ډېره غازي خان په نسبت زیات خراب شو، وزن مې هم ډېر کم شو، ما څو ځله سپرنټنډنټ ته دا خبره وکړه چې ما د دې جېلخانې نه بلې جېلخانې ته بدل کړئ، نو هغه به وې چې زه څه کوی نه شم ولې چې حکومت د سیاسي قیدیانو دپاره دا جېلخانه مقرره کړې ده. د قیدي خبرې ته څوک غوږ نه ږدي. د پیرنګیانو په راج کې قیدي هډو سړی نه دی، په سپي به یې رحم راشي، لیکن په قیدي یې رحم نه راځي. چې ګرمۍ ډېر زور وکړو، نو په جېلخانه کې د ننه یو کوهی و، چې د هغې

اوبه ډېرې يخې وې د کومو خلکو چې به داروغه صاحب سره تعلق و ،هغوی ته کوهي له دتلو اجازت و ،او هغوی به همېشه د مازيګر لمبلو له تله هغوی به د اوبو د يخوالي ډېر صفتونه کول چې هر چا ته به د هغه ځای د لمبلو شوق پيدا شو ، ليکن افسوس چې هر سړی به هلته تلی نه شو ، دا رعايت صرف د داروغه اشنايانو ته و ، او کله ناکله به بغير د څه وجهې نه داروغه صاحب خلک بند کړل اونمبردارانو ته به يې حکم وکړو ، چې هېڅا ته ور لرې نه کړئ، نودغه وخت به د داروغه صاحب د اشنايانو يو عجيبه حال و ، ولې چې هغوی د کوهي دپاسه په يخو اوبو د لمبلو اموخته وو ، چې مازيګر به شو او د لمبلو وخت به راغی نو په دوی به مېړې لګيا شو ، ورونه به يې ډزول نمبردارانو ته به يې چغې وهلې او منتونه زاری به يې ورته کولې چې په دې کې به مابنام شو جېلخانه به بنده شوه، نو اخير به د دې خوارانو زړه صبر شو. داروغه صاحب به کله نا کله ما ته هم د دې کوهي د يخو ابو صفت کولو او راته به يې منت هم کولو او راته به يې وې چې که چېرې همېشه نه ځې نو کم از کم يو ځل خو لاړشه او د هغه ځای د لمبلو مزه خو واخله ليکن ما په دې ځيزونو ځان نه اموخته کولو ،ځکه چې ما خو د خلکو دا بې قراری او بې عزتی هره ورځ ليده او داروغه صاحب به ماته ډېر منت کولو چې ته نه چکر له راځې او نه لمبلو له ځې د خپلې احاطې نه بهر نه وځې ما به خپل زړه کې خيال کوو چې اوس خو داروغه صاحب ستا منت کوي،ليکن چې يو ځل يې ددې نورو په شان اموخته کړې نو بيا به تاسو سره هم دغه شان سلوک کوي ته ولې بل له داسې موقع

ورکـوي؟ د هـر سـړي خپـل عـزت پخپـل لاس کـې دی او کـه هـر سړی خپـل خواهـشات او ضـروريات قـابو کـړي، نـو همېـشه بـه پـه ارام خوشحاله او عزتمند وي.

رهايي:

دلتـه هـم زمـونږ مـشقت ځرخـه او تارونـه (سپنـسي) ربـشل وو، زه بـه اکثـر د خپـل مـشقت(کـار) نـه صـرف پـه دوه (۲) ګېنټـو کـې فارغه شوم او بيا به مې مطالعه کوله.

اخر زما دري کاله قيد په ختمېدو شو او رهايي مې را نزدې شوه، د رهايۍ تاريخ په ټکټ وختو، زه نه پوهېږم چې ددې نه څنګه زمونږ جماعت انجمن اصلاح الافاغنه خبر شو، ځکه چې مـا چيرې هـم د دې قسم خبرې چا ته نه وې ليکلې او دا بـه مې هـم نـه خوښـول چې چا لـه تکليف ورکړم. د اتمانزو نه به ګرم ګرم خطونه راتلل چې مونږ د خپلې رهايۍ د تاريخ نه خبر کړه ولې ما دا خبره نه خوښوله او چا له مې دلته د راتلـو تکليـف نـه ورکولـو. پـه دې وجـه مـا دا خبـره همېـشه د خپلوخپلوانو او د دوستانو نه پټه ساتلې وه،او زه د دې خبرې نـه خبر نـه وم چې انجمـن زمـا اسـتقبال کـول غـواړي.د انجمـن زمـا اسـتقبال خوښ و او زما استقبال يې کولو، ليکن د حکومت خوښـه نه وه،ځکه چې خلک به د ده د رهايۍ نه خبر شي او په خلکو کې به ډېره لويه پراپېګنډه وشي په دې وجه د حکومت سره فکر پيدا شو او ماتـه لا څه ورځې وې، چې پـه دې کې جمعـدار راغـی او ماتـه يې ووې،چې داروغه صاحب دې غواړي،زه بـه دفترونـو لـه نـه تلم نـو مـا ورتـه ووې چې د څه دپاره مې غواړي؟ هغه راتـه ووې چې ستا رهايي شوې ده،نو ماورتـه وويـل چې زمـا لا څـو ورځې پـاتې دي.زه د وخت نـه مخکې

رهايي نه غواړم نوهغه لاړ او بيا راغی چې ستا رهايي نه بلکه د پښور جېل ته دې تبديلي شوې ده، حقيقت دا دی چې ما د معافی نه انکار ځکه کړی و، چې جېل والاو به د معافی په طمع زمونږ سياسي ورونه ډېر سپکول او درې څلورو ورځو په معافی به يې پرې ډېر احسانونه کول ما خپل سامان واخيستو د ټولو ورونو نه که هندوان وو که سکهان وو که مسلمانان، په خندا او خوشحالی رخصت شوم او ټولو ته ورتر غاړه وتم. ما سره که سکهان وو که هندوان اوکه مسلمانان، د ټولو ډېر محبت و. چې دفتر ته ورسېدم او په دفتر کې مې سپاهيان وليدل نو تسلي مې وشوه، زه يې هغوی ته په حواله کړم، مونږ د جېل والاو نه رخصت شو او د ستېشن په طرف روان شو، چونکه دګاډي د راتلو وخت نه و، او د ګاډي راتلو ته څه وخت پاتې و، څه وخت چې مونږ ستېشن ته نزدې شو هغوی زه د ستېشن نه بهر ايسار کړم او ستېشن ته يې په دې وجه بو نه تلم چې خلک به مې ووينې او بله دا د ميانوالي خلک ټول پښتانه دي مشرانو له پښتو ژبه ورځې او د کشرانو نه يې هېره شوې ده، زمونږ د ميانوالي د جېل ډاکټر چې و، هغه له پښتو نه ورتله او يوه ورځ يې پلار زما ملاقات له راغلی و، نو هغه ما سره پښتو ويله، پښتنو کې دا ډېره لويه کمزورتيا ده، چې چېرته لاړ شي او چا سره واده وکړي نو هغه خپله ژبه تړې پاتې شي. مونږ سره په سرحد کې په زرګونو هندوان اوسي هغوی هغه خپله ژبه هېره کړې نه ده. پنجابي يې هم زده ده او زمونږ ژبه يې هم زده کړې ده. دا کمزوري صرف په مونږ پښتنو کې ده.

مانښام تيارې ګاډی راغی مونږ په کې سواره شو، په دې رېل کې ډېرې سورلی نه وې اکثر کوټې(ډبې) په کې خالي وې مونږ په کې کافي ځای بيا مونده او په کې په ارام کښاستو او رېل پښور ته روان

شو ،ټوله شپه د خوشحالۍ نه خوب را نغی ساعت په ساعت به راوښبدم او د سپاهیانو نه مې تپوس کولو چې د اټک نه پورې وتو او که نه؟

اخر سحر وختي چې مې سترګې پرانیستې نو زمونږ ریل د خیراباد په سټېشن ولاړو. زما خپل ملک او خپل قوم سره ډېر محبت دی د خپل ملک په داخلېدو او د پښتنو په لیدو مې زړه ډېر خوشحاله شو، زه پخپل ځای بې غمه پروت وم او په دې خیال کې وم چې پښور ته به څه وخت ورسو، لیکن ریل روانېدو نه، په دې کې زه راپورته شوم دروازه مې لرې کړه تماشه کوم چې ریل ولې نه روانیږي، ګورم چې پولیس واله په پلټې فارم منډې وهي کله یوه کوټه، کله بله کوټه د ریل لرې کوي، چې په دې کې یې زه ولیدم زما په لیدو هغوی ډېر خوشحال شو ،تانه دار ماله راغی او ماته یې ووې چې مونږ خو تا لټوو ته کوم ځای وې، زمونږ زاره دې په لټولو شنه کړه ریل هم لبټ شو ما ورته ووې چې زه خو همدې کوټه کې وم لیکن تاسو ځکه لیدلی نه یم، چې زه ملاست وم ما ورته ووې چې ما سره مو څه کار دی؟ هغه راته ووې، چې راځه ستا دپاره مو چای تیاره کړې ده،زما اسباب یې د ګاډي نه را کوز کړو زه ورسره روان شوم، چای تیاره وه انسپکټر صاحب هم هلته ناست و ،مونږ چای څکله چې په دې کې ریل روان شو ما ورته ووې چې ګاډی خو را نه لاړ هغوی وخندل او په خندا کې یې راته ووې چې مونږ به دې په موټر کې ورورسوو چای مو څکله زما چارج یې د پنجاب د پولیس والاو نه واخیستو هغوی ماسره ګړه بړه وکړه او رخصت شو، خلک د پنجاب د پولیس نه ډېر شکایت کوي، لیکن دې پولیسو چې ماسره کوم ښه سلوک او د هر قسم ارام رسولو کوشش کړی دی زه یې مشکور یم، اوهېچرې به د

هغوی ښه سلوک رانه هېر نه شي، د ستېښن نه چې بهر شو موټر تیار ولاړ و، زه یې په موټر کې سور کړم، تانه دار او دوه تنه سپاهیان راسره په کې سواره شول انسپکټر صاحب پاتې شو چې نوښار ته نزدې شو نو زه یې بهر په بهر د مردان په سړک چارسدې ته روان کړم اوس زه پوهه شوم چې د پېښور په ځای مې چارسدې ته بیایي په لاره راته یو ځای دوه ځله موټر پنکچر شو، اتفاق دا و چې هر ځای به راته پنکچر کېدو هغه ځای به ډېره ابادي نه وه، د ابادۍ نه به لرې وو، اخر دا چې سر ډېرو ته ورسېدو د رارسېدو سره راته بیا موټر پنکچر شو چې چارسدې ته ورسېدو، دلاور خان زمونږ اسسټنټ کمشنر و، د سیند په غاړه یې قچري کوله په قچري کې ډېر خلک ولاړ وو، چې زه یې ولیدم نو خلکو ما له رامنډه کړه او زما نه چاپېره شو، زه یې دلاور خان ته پېش کړم، هغه ماسره ډېره راشه درشه وکړه ځان سره یې د پکې لاندې کېنولم ډېرې خبرې اترې یې راسره وکړې بیا یې تانه دار له حکم ورکړو چې دی اتمانزو ته ورسوه، د تلو په وخت کې دلاور خان هم ماسره را روان شو چې د برندې نه بهر شو نوما ورته ووې چې بس مهرباني زیات تکلیف مه کوئ دغه جلب بس و، نو هغه راته په خندا کې ووې چې خلک خو په دې لوی فخر کوي او لوی عزت یې ګڼي که چیرې یو اسسټنټ کمشنر یو څو قدمه ورسره جلب وکړي ما ورته په جواب کې ووې چې دا تکلیف دی او زه دا څیزونه نه خوښوم چې څه وخت مونږ بهر راووتو په دې لږ ساعت کې په سوونو خلک جمع شوي وو. ما ټولو سره ګړه بړه وکړه او د هغوی هغه جذبه او محبت مې ډېر محسوس کړل او تم تم کې زه سره د تانه دار او پولیس اتمانزو ته روان شوم.

❋❋❋

سیاسي سرګرمي او پښتون اخبار

کلي کور کې، د اتمانزو جلسه، فخر افغان، انجمن او مدرسې، (هشنغر، دواوه، صوابی، بالاګړهی، ساول ډېر، رستم کاټلنګ، ګلیاړه، اسمیلا، پېښور، کوهاټ، هنګو، ټل، بنو، ککي) د حج سفر (شام، بیروت، عراق، موصل، بغداد، نجف، کوفه، کراچي) پښتون اخبار سنه ۱۹۲۸ع، د امان الله خان خلاف شورش او مونږ، نادرخان باچا کېږي

کلي کور کې:

ټکنه غرمه ده مونږ کلي ته ورسېدو، زه چې ازاد سکول ته نزدې شوم، هلته د سکول یو هلک وپېژندم. هغه په منډه لاړ چغې یې کړې چې باچا خان راغی،د دې په اورېدو ټول هلکان سره د استاذانو سړک ته را اوزغلېدل، په سړک باندې یو ځای شو، نو هلکانو چغې کړې او یو شور جوړ شو یو ساعت کې ټول راجمع شول او زه یې دغه شان پخپل منځ کې ګیر مدرسې ته بوتلم او دا به یې په شریکه وې، چې:(فخر افغانه! په خیر راغلې د زندانه، مرحبا مرحبا)) استاذان هم راغلل مونږ ټول یو بل ته ورتر غاړه وتو. او ډېرې خوشحالی مو وکړې، هلکانو ما ته د خپل طرف نه سپاسنامه(Welcome Address) راکړه، چې د کلي خلک خبر شو هغوی هم په منډه منډه مدرسې ته راغلل ډېر د خوشحالی وخت و، چونکه د ډوډۍ او د ارام کولو وخت و ما د دوی نه اجازت واخیست چې څه وخت کور ته لاړم، نوهلته د کلي خپلې پردۍ ډېرې زنانه راجمع شوې وې .او دومره قدرې لار نه وه چې زه د ننه تلی وی هغوی کې ډېره مینه وه ډېر محبت و، ډېر احساس و او ډېره جذبه وه، د راشه درشه نه وروسته هغوی رخصت شوې او یو څو کسانې زمونږ نزدې رشته دارې پاتې شوې. د ټولو نه اول مې ولمبل غسلخانې ته لاړم او جامې مې بدلې کړې،لږه غوندې ډوډۍ مې وخوړه ډېر ستړی شوی وم بیا ډېر زر اوده شوم ماسپښین راپاڅېدم جماعت ته لاړم هلته هم ډېر خلک جمع وو لمونځ مو وکړو او پس د لمونځ نه حجرې ته راغلو او د خلکو سره مې ګپې شپې شروع کړې، څوک به چې خبرېدل زما لیدو له به

راتلل ما چې د خلکو دا جوش او خروش ولیدو نو زه ورته حیران پاتې شوم، ما ته معلومه شوه چې یو خوا زما قید او بله خوا د «انجمن» کارګزاری په خلکو ښه اثر کړی دی، او قوم کې یې یوه زبردسته جذبه او احساس پیدا کړی دی. یو څوورځو کې د پښنور، مردان، کوهاټ، بنو او ډیرو ټول دوستان او ملګري زما ستړي مه شي له راغلل. اخر یو څو ورځې پس دا سلسله ختمه شوه. زه چې کلي ته راغلم. نو زمونږ هر څه چې وو هغه لُوټ شوي وو، چې زه یې قیدولم نو زمونږ ډېره ګوړه ډېر جوار، ډېر غنم زمونږ کور کې وو، چې هغه وخت کې به تقریباً د یو لک روپو وو، زه درې کاله قید وم، ما یوازې په پنیرکو کلي کې د پنځو ګانو ګني پخپله کرلي وو، چې واپس راغلم نو زما خوریې سلطان خان راته وویل چې په تاسو درې زره روپې مالیه بقایا ده، دغه شان ماته معلومه شوه، چې زما د ښځې ټول کالي «زیورات» ګانه وو، زمونږ په پښتنو کې دا قاعده ده چې په غم، خوشحالۍ خپل خپلوان او دوستان ورله ډوډۍ کوي او ډېرې پیسې پرې لګوي ما ته هم ډېرو دوستانو او خپلوخپلوانو د ډوډۍ ستونه وکړل ما د هغوی په خدمت کې دا تجویز پیش کړو، چې د پخې ډوډۍ په ځای مالـ«اوم خرڅ» اومه ډوډۍ راکړئ مالـه یې نغدې راکړئ، څومره چې ستاسو په ډوډۍ خرڅ کېږي د هغه نیمه نغدې مالـه راکړئ، ولې چې زمونږ قوم ډېر وروسته پاتې شوی دی. او دومره لوی قوم دی او دده د خپلې ژبې یو اخبار قدرې نشته او نه یې د بچو د تعلیم دپاره مدرسه شته. د پښتنو پخپله ژبه کې داسې هېڅ څیز نشته چې زمونږ قوم ترې څه فایده اوچته کړي،

مدرسه جوړه کړئ او پښتون څه نه څه د دنیا د حالاتو نه خبر کړئ، لیکن زما دې خبرې په دوی څه اثر ونه کړو، هر پښتون ډوډۍ ورکولو ته تیار دی لیکن نغد حساب ورکولو ته تیار نه دی، صرف درې کسان وو چې هغوی زما د خبرې سره اتفاق وکړ، او کافي نغد حساب یې راکړو چې یوه مې چاچي(د تره بښځه) بل عباس خان و ،او درهیم عبدالله شاه میا و ،او نورو ما سره اتفاق ونه کړو پخه ډوډۍ ما قبوله نه کړه،او نغده ډوډۍ هغوی را نه کړه دا زمونږ د پښتنو یوه لویه بدقسمتي اوناپوهي ده،چې مونږ په بې ځایه خرڅونو، رسمونو او رواجونو باندې په زرګونو روپۍ خرڅوو(لګوو) او د قام، وطن او اجتماعي ښېګړو دپاره د یوې پیسې خرڅ کولو ته تیار نه یو، نور ژوندي قومونه په هرڅه کې د قوم حصه کوي، یوه هندوه وه زمونږ کلي کې اوسېده،بوډۍ بښځه وه چاوې چې هر وخت دا اوړه اغږې نو یو موټی اوړهبېل په کټوی کې اچوي چا ترې تپوس وکړو ،چې دا څه کوې هغې وې دا په قومي فنډ کې ورکوم او زمونږ پښتانه ورونه په رواجي ډوډۍ زرګونه روپۍ لګوي خو د قام بنیادي فنډ کې یوه پیسه نه ورکوي، دغه وجه ده، چې مونږ د دنیا د ټولو قومونو نه وروستو پاتې یو.

د فخر افغان لقب:

انجمن اصلاح الافاغنه زما د راتلو په خوشحالۍ کې د یوې لویې جلسې انتظام وکړو او د ټولې صوبې خلکو ته یې د شرکت دپاره دعوت نامې ولېږلې.د جلسې په ورځ په زرګونو

خلک په ډېر شوق او مینه محبت شریک شو ،په اتمانزو کې د ټول قوم یوه (عظیم الشانه) لویه جلسه وشوه ،چې په هغې کې مالـه د قـوم د طـرف نـه یـوه سپاسنامه(Welcome Address) راکړی شوه ،یوه تمغه او جوبه هم د قوم د طرف نه راکړی شوه او بله دا چې د ټول قوم له طرف نه یې مالـه د فخر افغان خطاب راکړو. چې زمـا د تقریـر کولـو وخـت راغـی نـو اول مـا د ټـول قـوم او د جلسې د کارکنـانو د ډېرې ډېرې شـکریې نـه پـس یومختـصر تقریـر وکـړو او د قـوم د ډاډ او حوصلې زیـاتولو دپـاره مـې ورتـه یـوه کیسه وکړه چې مـا پـه مدرسـه کې پـه یـو کتـاب کې لوسـتې وه مـا ورتـه ووې چـې ای پـښتنو ورونـو! تاسـو بانـدې د هغـه زمـري ټوقـه شـوې ده چې کـوم پـه ګډو کې لـوی شـوی و ،او د ګډو عادتونـه یـې اخیـستي وو ، پـه هغـه کتـاب کې لیکلـي وو چـې یـو زمـری د مـور پـه ګډه و ،چې مـور یـې د ګډو پـه یوکنډک حملـه وکړه د ورټوپ کولوسره یې بچی پیدا شو او مـور یـې مړه شـوه او بچـی تـرې پـاتې شـو دا بچـی ګډو سـره لـوی شـو او څـه وخـت چې لـوی شـو نـو ده کې اکثـر عادتونـه د ګډو وو او د هغـوی سـره بـه څربـده اود هغـوی پـه شـان د بـین بـین اوازونـه یـې هـم کـول یـوه ورځـې یـو زمـری پـه دې ګډو را پـښې شـو د ده پـه لیـدو ګډې د دې خپـل زمرکتـې سـره تـس نـس شـوې او یـو خـوا بـل خـوا وتـښتېدې د ځنګلـي زمـري پـه دې زمـري نظـر شـو ، چـې د ده پـه لیـدو لکـه څنګـه چې دا ګډې تـښتي او بـین بـین کـوي دغـه شـان د دې زمـري بـین بـین کـول او تـښتېدل ورتـه ډېـر عجیبـه ښـکاره شـو ،ده ګډې پربښوې او ځـان یـې دغـه زمـري تـه ورسـولو او هغـه یـې راونیـو او ځـان سـره یـې هلتـه یـو نـزدې د اوبـو تـالاب تـه

راوستو د تالاب په غاړه يې ودروو چې په هغه کې خپل شکل ووينې او خپل ځان وپېژني چې ته هم زما په شان زمری يې بين بين مه کوه او وغړمبېږه! زمري چې خپل شکل وليدو نو ورته معلومه شوه چې زه خو زمری يم،او هغه وخت يې د بين بين په ځای غړمبېدل شروع کړل نو ما دې پښتنو ته ووې ای پښتنو ورونو! تاسو هم زمري يی نور بين بين مه کوئ وغړمبېږئ،د غلامی دا زنځير وشلوئ،پاڅئ،ملا وترئ او خپل ملک او قوم د غير د غلامی نه ازاد کړئ! زما دې تقرير په خلکو ډېر اثر وکړو او جلسه په ډېرې کاميابی سره ختمه شوه.

زما صحت په جېلخانه کې ډېر خراب شوی و، او وزن مې هم پنځه پنځوس پونډه کم شوی و، کمزوری شوی وم او په ملا کې مې هم دردونه پيدا شوي وو،په دې وجه د قاضي عطاءالله خان په مشوره او د هغه په ملګرتيا زه د يو څو ورځو دپاره د ارام او هوا بدلولو په غرض کوه مري ته لاړم قاضي صاحب هم راسره لاړ او د هغه ځای اب و هوا راته ډېره فايده ورسوله بيا د هغه ځايه د ګليا تو په لاره ايبټ اباد ته لاړو. او ما څه ورځې په ايبټ اباد کې د لالي او زما اوښي اميررحمان خان سره تېرې کړې او ددې هوا په بدلولو زما صحت ته کافي فايده ورسېده، زه چې څه وخت واپس راغلم نو اتفاقاً دلاور خان مې وليدو، هغه زمونږ اسسټنټ کمشنر و، ډېرې خبرې يې راسره وکړې په اخر کې يې ببل کړم او راته يې ووې چې ګرفټ صاحب هم ستا تقرير ډېر خوښ کړی دی .او ډېر خوشحاله شوی دی صرف دا يوه خبره يې په کې خوښه نه وه ما ورته وې چې کومه؟ نو ده راته ووې دا د زمري غړمبهار ځکه چې خلک جاهلان دي او د

دې نه څه غلطي نتيجي ونه باسي او غلط مطلب تري وانخلي، ګرفټ صاحب زمونږ ډپټي کمشنر و ما ورته ووې چې ما دا تقرير د ګرفټ صاحب د خوشحالولو په خيال نه دی کړی، نه ددې پروا کوم، چې هغه د دې په اوږدو خپه يا خوشحاله شي،هغه مې د قوم او ملک دپاره کړی دی او د هغوی د اوچتولو په خيال مې کړی دی. دلاور خان چارسده کې ډپټي کمشنر په دې خيال اسستټ کمشنر مقرر کړی و، چې زمونږ انجمن او ازادې مدرسې ته نقصان ورسوي او هغه چې دلته راغی نو اول يې په انجمن کې د بې اتفاقی پيدا کولو کوشش وکړو، خو هغه په دې کې کامياب نه شو او مدرسې ته يې هم د هېڅ قسم نقصان ونه رسولی شو، نو بيا يې په حکومت باندې زمونږ د مدرسې په مقابله کې په چارسده کې يو انګرېزي سکول جاري کړو او ځای په ځای به يې زمونږ د مدرسې په خلاف پراپېګنډه کوله.

په بنو کې دخلافت تحريک په خلکو باندې ډېر زيات بنه اثر کړی و، تر دې چې د بنو د ضلعې ټول ملايان په دې تحريک کې داخل شوي وو،بلکې د بنو د ضلعې ټولو نمبردارانو استعفاګاني ورکړې وې او په تحريک کې شامل شوي وو،د پيرنګيانو سره ډېره وېره پيدا شوه او ډېر هيبت پرې راغی.زمونږ د چارسدې اکبر خان هلته جج و.د بنو ډپټي کمشنر هغه راوغوښتو اوورته يې ووې چې د دې خبرې مخنيوی په کار دی نو هغه ورته ووې چې دا زما کار نه دی،زما کار خو دا دی چې تاسو يې ونيسئ او ماته يې را چالان کړئ. زه به د مقدمې سماعت وکړم.ډپټي کمشنر چې د

ده نه مایوسه شو، نو بیا یې دلاورخان را وغوښتو، دلاور خان په بنو کې مجسټریټ و، او یوه د رشوت مقدمه پرې هم وه او هغه ته یې چې ووې نو هغه ورته سینه وټپوله هغه ملایان یې په چل ول وغلول او نمبرداران یې هم دوکه کړل او هلته دخلافت هغه تحریک فېل شو، چونکه ده په بنو کې یوه لویه فتح کړې وه دی یې زمونږ دې تعلیمي تحریک او اصلاحي تحریک پسې چارسدې ته راولېږه چارسده یو ډېر اهم ځای دی. دلته به همېشه اسستنټ کمشنر انګرېز و، دیسې سړی به نه و، دلاور خان په مشن سکول کې او د مشن سکول په بورډنګ کې ما سره ډېره موده یو ځای پاتې شوی و، زمونږ د ورونو په شان یو د بل سره مینه او محبت و او زما نه یو یا دوه جماعته روستو و، ساده خلکو ته به یې وې او اکثر به یې په دې دوکه کول چې په اتمانزو کې چې تاسو پخپلو بچو سبقونه وایئ، نو سند به ورله څوک ورکوي؟ او نوکرکېدی به څنګه شي؟ اومونږ به چې چېرته په علاقه کې غم، ښادی له لاړو نو چې دی به خبر شو، دی به هم راپسې راغی اکثر به یې د تعلیم متعلق د خلکو په مخکې بحثونه شروع کړل قوم کې لږ ډېر شعور پیدا شوی و، د خدای فضل و چې په هر ځای کې به یې شکست خوړ. دده د غلطې پراپېګنډې با وجود په خلکو کې د غلط فهمی پیدا کولو په ځای د خلکو به زمونږ انجمن او مدرسې سره نوره هم زیاته همدردي پیدا شوه، د ده غلطه پراپېګنډه مونږ دپاره ډېره مفیده ثابته شوه او تر اخره پورې الله تعالی دې پخپلو حیلو او حربو کې کامیاب نه کړو او چارسدې نه ارماني لاړو او زمونږ انجمن او مدرسې ته یې

هېڅ قسم نقصان ونه رسولی شو. دلاورخان عجیبه سړی و.دی د پیرنګیانو دپاره هر قسم قربانی ته تیار و،یوه ورځې زمونږ حجرې ته راغی اوپه حجره کې نور هم ډېر مېلمانه و،ده ډاکټر صاحب ته مخ کړو او ورته یې ووې چې وګوره دې افغانستان ته، څومره ظلمونه یې په قیدیانو شروع کړي دي،که چېرې پیرنګیانو په افغانستان حمله وکړه نو زه به د ټولو نه مخکې یم تورہ به را سره وي د پښتنو سرونه به وهم.ډاکټر صاحب ورته په جواب کې ووې شاید زه به ستا په مخالفه ډله کې یم ولې چې زه پښتون یم زه به څنګه د پیرنګیانو دپاره پښتانه ووهم؟ د دې په اوربدو غریب په هغه مجلس کې کچه شو، او بیا یې بل بحث شروع کړو.

انجمن او مدرسې:

د انجمن په کوشش زمونږ د مدرسې په ملک کې ډېر شاخونه قایم شوي وو. یو ډېر لوی شوق په پښتنو کې د خپل بچو د تعلیم پیدا شوی و ما او خادم صاحب د هغو معاینه شروع کړه. مونږ چې به کله دا دورې کولې، نو د ازاد سکول هلکان به هم مونږ سره تلل، ولې او سعادت خان د ترنګزو به زمونږ دې جلسو کې نظمونه ویل، دوی ډېر خوش اوازه وو، ولې به ډېر ښکلی قرات ویلو او د دې به په خلکو ډېر ښه اثر کېدو او د خپلو بچو د هر قسم تعلیم ورکولو سره به یې شوق پیدا شو.

زمونږ د یوسفزو مدرسې په ډېر ښه حالت کې وې او د هغې ټوله وجه د صاحبزاده خورشید خان صاحب،دادینه او نصرالله

جان محنت، قرباني او کوشښونه وو، د هشنغر او د دواوې نه پس مونږ د يوسفزو دوره شروع کړه او د تحصيل مردان او د تحصيل صوابۍ ټولې مدرسې مو وکتلې، خادم محمد اکبر صاحب به امتحانونه اخيستل او ما به خپل اکثر وخت د خلکو سره په ليدلو کتلو اوتبادله خيالات کولو کې تېرولو مونږ اول شروع د مولانا شاه رسول صاحب د بالاګړۍ د مدرسې نه وکړله بيا ساول ډېر، کاټلنګ او د رستم مدرسې مو وکتلې او په دې ځايونو کې مو لويې لويې جلسې هم وکړلې او خلکو ته مو د اتفاق د ورورولۍ، قامولۍ او د علم فايدې بيان کړې. په دې دوره کې صاحبزاده خورشيد صاحب اونصرالله جان هم راسره وو، څه وخت چې د ساول ډېر نه، رستم ته روانېدو نو خادم صاحب او مولانا شاه رسول صاحب مونږغ رستم ته رخصت کړل او ما او نصرالله جان فېصله وکړه چې د سودم هر يو کلي کې چې زمونږ په لاره راځي څه نه څه ساعت به په کې تېروو او خلک به د خپلو اغراضو او مقاصدو نه خبروو، مونږ پياده روان شو اومونږ سره چې يو اس و هغه باندې مو مولانا صاحب سور کړو ولې چې هغه ډېر ضعيف و، دا زما د سودم اوله دوره وه، په دې دوره کې زما شېربهادرخان دکوترپانې او شاپسند خان د چارغولۍ سره ملاقاتونه وشو، دوی سره مې ډېرې خبرې وشوې او بعضې نور خانان مې هم وليدل. زه د سودم د خانانو په ليدو ډېر خوشحاله شوم او د دوی دا ساده ژوند زما ډېر خوښ و. رستم ته مونږ مابنام ورسېدو زمونږ خيال و، چې دلته د شپې جلسه وکړو، خو زمونږ د مدرسې سرپرست خان په کلي کې موجود نه و، او بل څوک د خلکو د

خبرولو دپاره تیار نه و، ما او نصرالله جان چې څه وخت ډوډۍ وخوړه نو زه د کلي په یو سر اوهغه د کلي په بل سر شروع شو.

هرې حجرې او هر جماعت له ورغلو اوخلکو ته مو ووې چې په فلاني جماعت کې د ماسختن د لمونځ نه پس جلسه ده تاسو چې څه وخت لمونځونه خلاص کړئ،نو د خدای دپاره هلته راشئ چې خلک په جماعت کې جمع شو نو مونږ ورته خپل مقصد او غرض بیان کړو.سبا مونږ د هغه ځای د مدرسې امتحانونه واخیستل او شپې له ګلیاړې ته لاړو دلته زمونږه یوه ډېره ښکلې مدرسه وه.د ګلیاړې نه نوي کلي ته لاړو او د نوي کلي نه اسمیلا ته لاړو هغه مدرسې مو هم وکتې او په اسمیلا کې نصرالله جان او صاحبزاده صاحب د یوې لویې جلسې انتظام کړی و،او د ټولې علاقې خلک یې راجمع کړي وو،جلسه په ډېره کامیابۍ سره وشوه. نصرالله جان زمونږ ډېر قابل، لایق ملګری او د ده په وجه زمونږ د تحریک کار په ښه شان مخکې روان و، د پیرنګیانو دا خوښه نه وه او دغه شان به د هغوی دا کوشش و، چې زمونږ د دې قسم مخلصان، کارکنان زمونږ نه جدا کړي، د هغه ماما چې د پیرنګیانو نوکر و، هغه یې مجبوره کړه چې نصرالله جان د بیرسټري دپاره لنډن ته ولیږي او هغه لنډن ته لاړ.

اصل کې دا ځای د ټول یوسفزي د تحریک مرکز و،بیا مونږ د پښتون د علاقې دوره شروع کړه او چې د پښتون د علاقې له دورې نه فارغه شو، نو بیا زه د کوهاټ او بنو په دوره لاړم، په کوهاټ کې زمونږ دوه مدرسې وې،دا مدرسې د مقامي کارکنانو د اخلاص او کوششونو په وجه ډېرې په ښه حالت کې

وې، په هنګو کې مدرسه ټیکدار صاحب علي بادشاه جوړه کړې وه، هلته مو یوه لویه جلسه وکړه، چې په هغې کې تقریباً د کوهاټ د هرې علاقې خلک شریک شوي وو، په هنګو کې ډېر شیعه ګان دی دلته بعضې خودغرضه او سرکاری خلکو د شیعه او سني تعلقاتو ته ډېر نقصان رسولی دی د مینې محبت په ځای یې په کې ډېر نفرت پیدا کړی دی. په جلسه کې ما یو لوی تقریر وکړو او په شیعه او سني مسئله مې ډېره روشنایي واچوله، اوله خبره مې ورته دا وکړه چې مونږ خوټول پښتانه یو که شیعه دی نو هم پښتون دی او که سني دی نو هم پښتون دی، یو قوم یو او یو مو ملک دی، یو مو خدای دی، یو مو رسول دی یو مو قران دی، او حضرت علي تاسو هم منئ، مونږ یې هم منو، نو بیا دا اختلاف په څه؟ د هر چا لاره ببله ببله ده خو دا ملک خومو شریک دی، د دې ملک خدمت په شریکه په مونږ ټولو فرض دی او باید چې مونږ ټول د دې ملک خدمت وکړو مونږ باید دا فکر وکړو چې دا ملک زمونږ دی او خدمت یې هم باید په ګډه وکړو، دا نفرت خو خودغرضو خلکو په شیعه اوسني کې پیدا کړی دی. زما دې تقریر په خلکو ډېر ښه اثر وکړو که شیعه و او که سني و، او څه نه څه د نفرت هغه اور چې خودغرضو خلکو لګولی و، کم شو، زما په دې تقریر د هنګو خانان ډېر خپه شو اوماته یې ووې چې زمونږ د شلو کلو خواري دې په سیند لاهو کړه ما ورته وویل چې په دې بې اتفاقۍ کې خو نه ستاسو خیر شته او نه د قام او ملک ته ترې ډېر نقصان رسیږي که دې کې فایده ده نو هغه خو دانګرېزانو ده، هغوی په دې خبرې پسې ګرځي او د بې اتفاقۍ اورته په

هر ځای کې پکې وهي.

د هنګو نه بیا ټل ته لاړو دلته زمونږ ډېر ښه ملګري وو، د هغه ځای مدرسه مو هم وکتله او کوهاټ ته واپس راغلو، د کوهاټ په ټوله ضلع کې چې د دې مدرسې د پاره څومره قرباني او فداکاري د ټل خلکو کړې ده، دومره هېڅا نه ده کړې، دوی په تعلیمي او بیا په سیاسي سرګرمو کې هم ډېره برخه اخیستې ده او زما سره یې ډېر امداد او کار کړی دی. د کوهاټ نه بیا بنو ته لاړم، بنو کې مې امیر مختار صاحب چې زمونږ د ازادۍ مدرسې د هېډ ماسټر پلار دی او یو ډېر مخلص کارکن دی. د هغه په وساطت مې د علاقې دوره وکړه او دوه مکتبونه مو د ملایانو په برکت پرانیستل او ډېرو خلکو سره مو لیدل کتل وشول او تبادله خیالات مو ورسره وکړل. د بنو په ښار کې ملک خدابخش صاحب وکیل د پېښور د جېلخانې په کوارنټین کې څو ورځې ما سره پاتې شوی و، او یو بل سره مو پېژندګلوي شوې وه، د هغه په ذریعه حکیم عبدالرحیم صاحب، محمد جان بیرسټر او محمد نوازخان وکیل سره مې لیدل کتل او واقفیت پیدا شو، زه چې څه وخت د لاهور په جېلخانه کې وم هلته مویو څو قیدیان د بنو د ککي کلي لیدلي وو، د هغوی سره ما د دې خبرې فېصله کړې وه، چې هر کله زه رها (خلاص) شم او بنو ته درشم نو ککي ته به ضرور درځم. په هغه خیال زه اوهېډ ماسټر صاحب او د هغه پلار ککي ته لاړو، په یو جماعت کې مو لمونځ وکړو او بیا مو د خلکو د راجمع کولو کوشش وکړو. په هغه ورځ د دوی چېرته څه لوبه (اینده) وه، دوی ټول هغې لوبې له روان وو، ما ورته یو څو

خبرې وکړې، چې:ای پښتنو وروڼو! یو کافر خپل کافر ورور نه وژني تاسو چې ځان ته مسلمانان وایئ، بیا ولې یو پښتون بل پښتون وژني؟ او نه چرې یو پیرنګی پخپل قوم مخبري کوي او نه ستاسو ملګرتیا کوي، بیا ولې تاسو د خپل ورور په سر هغوی له مخبري کوئ. او د هغوی ملګرتیا کوئ او نه چرې یو هندو د خپل هندو برخلاف ناحقه او د دروغو شاهدي کوي او نه د خپل هندو ورور د شرمولو او د بې عزتۍ کوشش کوي، خو ای پښتنو وروڼو بیا تاسو ولې په ناحقو شاهدو د یو بل بې عزتۍ او شرمولو پسې روان یئ، لږ خو د خدای نه ووېرېئ او شرم وکړئ، یو کافر خو خپل کافر ورور نه وژني، مخبري یې نه کوي او شرموي یې نه او مونږ چې ځان ته مسلمانان وایو او پښتانه یو مونږ دې خپل پښتون مسلمان ورور وژنو، شرموو او مخبري دې پرې کوو. ما ورته ووې چې دعا وکړئ چې مونږ له خدای پاک پوهه او علم راکړي او زمونږ په زړونو کې الله تعالی مینه او محبت، وروروڼي، عزیزداري، قاموڼي او اتفاق پیدا کړي. څه وخت چې مونږ د جماعت نه ووتو نو څو کسان رانه چاپېره شو او زه یې د لاسه ټینګ ونیولم، چې نن دې پرېږدو نه مونږ سره به ضرور شپه کوې، ما ورته ووې چې زمونږ په سر ډېر زیات کارونه دي او مونږ پاتې کېدی نه شو خو هغوی هم راته کلک شو چې دا خبره شوني نه ده، ما ورته وې چې اخر دا تاسو مونږ ولې دومره مجبوروئ، هغوی راته ووې چې خدای ګواه دی، دومره ژوند مو تېر شو ږیرو کې مو سپین ولګېده لیکن د چا میا ملانه مو دا قسم خبرې اوربدلې نه دي، چې تاسو پښتانه هم پخپل کور کې ورونه یئ او که

چرې يو کافر بل کافر نه وژني نو تاسو هم خپل ورور مسلمان مه وژنئ، خلک وايي پښتون ترقي ونه کړه په ورانو لارو روان شوي دي، ليکن حقيقت دا دی چې پښتنو ته چا سمه لارښودلې ده؟ چا د ورانو نه منع کړي دي او دوی منع شوي نه دي، هې افسوس د نورو قومونو په شان د دوی غمخور نشته! د دوی شپون نشته ځکه خو يې شرمښان خوري او ماتوي.

څه وخت چې زما دوره ختمه شوه او زه کلي ته راغلم يوه ورځې زه عباس خان جدا کړم او ماته يې ووې چې دا کاکاخېل ميا معروف ډېر خطرناک سړی دی. نن ورځې دهغه دا کوشش دی چې ما او تا کې بې اتفاقي پيدا کړي، او د هغه يوڅو خبرې يې ماته وکړې، چې زه د هغې بيانول نه غواړم. هغه خبرې په رښتيا سره ډېرې خرابې وې ماته نورو خلکو هم د ميا معروف صاحب ډېرې کيسې کړې وې او که د عباس خان او مقصود جان په منځ کې چې زمونږ د هايي سکول هېډماسټر و، چې دا څه قسم ناچاقي پيدا شوې وه، هغه هم د ده کارګذاري وه. ماته دا هم معلومه شوه چې دی زمونږ د انجمن په ممبرانو کې پرې جنبې پيدا کول غواړي او اول چې کوم د مينې محبت او اتفاق مظاهره د انجمن په ممبرانو کې وه نن هغه نشته بلکې د انجمن ممبرانو د يو بل نه ګيلې مانې او شکايتونه شروع کړي دي. ميا صاحب زمونږ د انجمن يو ډېر فعال رکن و، د کډو کار ده ته په حواله و دا خبره ورو ورو وګونډه او د ميا معروف غوږو ته هم ورسېده او څه ورځې پس هغه د انجمن د انسپکټرۍ نه استعفا وکړه، محمد عباس خان زمونږ د انجمن صدر و، د هغه دا خيال و، چې زه دده استعفا فوراً منظوره کړم،

لیکن ما ورته ووې چې ته لږ صبر وکړه او دا به ښه وي چې د ده استعفا انتظامیې ته پیش کړی شي، بله ورځې ما مولانا محمد اسرائیل صاحب ولیده هغه راته د میا معروف د استعفا ذکر وکړ، ده باندې هم د میا صاحب تعلیم اثر کړی و، ده راته ووې چې د میا صاحب خوله سوری ده، هغه بله ورځ هم دلته خلکو ته لګیا و، او د انجمن خلاف یې خلکو ته خبرې کولې هغه چې په هر شان وي رضا کول یې په کار دي او که چیرې هغه مستعفي شي نو زمونږ انجمن ته به ډېر نقصان ورسي او زمونږ بر خلاف به پراپېګنډه شروع کړي. ما ورته وې چې دا خو ته منې چې د هغه خوله سوری ده د هغه پخپله خوله قبضه نشته بیا داسې سړی چې زمونږ انجمن کې وي زیات خطرناک دی چې زمونږ د انجمن برخلاف پراپېګنډه کوي، په ځای د دې چې زمونږ د ډلې نه بهر وي او زمونږ بر خلاف پراپېګنډه کوي، نو په خلکو به یې دومره اثر نه وي او خلک به وایي چې دی خو په انجمن کې نه دی، نو بیا خلک د ده په خولې دومره اعتبار نه کوي او دی به مونږ ته د دومره نقصان رسولو قابل هم نه وي لکه چې نن دی. بله ورځ مونږ خبر شو چې عباس خان د هغه استعفا منظوره کړه لیکن کوم کر چې زمونږ په انجمن کې میا صاحب کړی و او کومې جرړې چې زمونږ په انجمن کې خورې شوې وې، هغه و نه وتلې او زمونږ د انجمن د بعضې اراکینو دا عادت شوی و، چې څه وخت به یو ځای شو نو د یو بل خلاف خبرې به یې کولې او بیا ورو ورو زمونږ خادم صاحب او عبدالاکبر خان خو دې درجې ته ورسېده چې د مدرسې د هلکانو مخکې به یې داسې فضول

خبرې کولې، چې سړی به ورته حیرانېدو.

یوه ورځ ماته هېډ ماسټر صاحب ووې چې ناظم صاحب او سکرټري صاحب د هلکانو په مخکې داسې خبرې کوي، او ددې قسم خبرې کول په کار نه دي، ځکه چې دا خو د انجمن ذمه وار خلک دي او د دوی په داسې خبرو په خلکو خراب اثر کېږي او زمونږ انجمن او مدرسې ته ترې سخت نقصان رسېږي ما ورته ووې چې هغوی څه خبرې کړې وې، هغه راته ووې چې نورې خبرې خو پرېږده هغه بله ورځ د هلکانو په مخکې لګیا و، چې ستا دوست قاضي عطاالله خان د پیرنګیانو مخبر دی او ده پسې یې لګولی دی او دی چې په کار کې هغه دغه کوي دا د قاضي تعلیم دی چې په ده یې اثر کړی دی. زه د دې په ا ورېدو ډېر خپه شوم چې دوی په ما او په قاضي صاحب شکونه او الزامات لګوي، ما څه کولی نه شو ددوی خولې بادې شوې وې، ډېر ځله ما دوی ځان له پوهه کړل چې ستاسو د دې قسم خبرو نتیجه به څه وي؟ خو دوی نه پوهېدل.

د ۱۹۲۵-۲۶ع وخت و چې په پېښور کې د جمعیة العلماء هند جلسه وه مونږ له یې هم دعوت راکړی و، زه مقصود جان د اتمانزو د ازاد سکول هېډ ماسټر او ددې ازاد سکول یو څو هلکان دغه کنفرانس کې شریک شوي وو، په دې کنفرانس کې غني چې دغه وخت د دیارلسو کالو و تقریر کړی و، چې د هغه د تقریر په ټوله جلسه او د جمعیة العلماء هند په لیډرانو ډېر زیات اثر وشو. مولانا کفایت الله چې د جمعیة العلماء صدر و، را پاڅیدو او غني یې ډېر ښکل کړو. په دې کنفرانس کې صاحبزاده عبدالقیوم صاحب هم موجود و، چې جلسه خوره

شوه نو صاحبزاده ماته وويل چې زمونږ د اسلامیه کالج جلسه ده که ته هغې له راشې نو ډېره ښه به وي ما ورته دا وويل چې مونږ سره یو تعلیمي نظم دی که ته مونږ له اجازه راکوې چې هغه نظم زمونږ د مدرسې هلکان هلته ووایي نو زه به درشم مونږ به تا ته دا نظم وښیو ته یې وګوره هغه یو تعلیمي نظم دی، هیڅ سیاست په کې نشته.

صاحبزاده صاحب ته مو هغه نظم ولېږلو او د کتلو نه پس یې مونږ له اجازه راکړه اومونږ دې جلسه کې شریک شو، هلته زمونږ د مدرسې دوه هلکان پاڅېدل او هغه جلسه کې یې هغه نظم وویلو هغه نظم د جلسې په خلکو دومره اثر وکړو چې د اسلامیه کالج هلکان په ژړا شول او په جلسه کې د شریکو ډېرو پښتنو د سترګو نه اوښکې تویې شوې او دا پیرنګیان چې وو په کرسو کې داسې نېغ شو او ویې ویل چې دا هلکان څوک دي؟(who are these boys?) ما ورته وویل چې دا د اتمانزو د ازاد هایي سکول طالب علمان دي نو دوی وویل چې ښه د ازاد سکول؟

د حج سفر:

زه په ۱۹۲۲ع کې د حج په سفر روان شوم، په دې سفر کې یو زه وم، یوه مې خور وه، بل مې اوښی،زما د تره زوی عطاالله خان و،او بله مې ښځه وه،پېښور ته لاړو او ډاکټر صاحب راته د سیکنډ کلاس ډبه ریزرو کړه او کراچۍ ته ورسېدُو.مونږ په کراچۍ کې د حاجیانو په کیمپ کې وو،چې د عبدالله هارون صاحب بي بي راغله مونږ یې کورته بوتلو، د

هغوی یو ښه مناسب کور و ،هلته یې ډېره کړو. د حاجیانو جهاز راغی زمونږ دپاره عبدالله هارون صاحب ډېر کوشش وکړو چې مونږ له د سیکنډ او فسټ کلاس ټکټونه واخلي،مګر هغه ټول ډک شوي وو د روانېدو په وخت کې هغه مونږ سره لاړ او د جهاز کپتان ته یې ووې چې دوی ته سیکنډ او فسټ میلاو نه شو، هغه ته یې ووې چې زمونږ خیال وساتي په دې تهرد کلاس کې یې خلک د ګډو بزو په شان اچولي وو چې جهاز روان شو ،سمندر په چپو کې و ،چې لږ غوندې د سمندر منځ ته شو ،نو د خلکو قی شروع شو مونږ ټول په تکلیف کې وو ،ولې د خور حالت مې ډېر خراب و ،مونږ د جهاز دپاس نه کوز ځای ته ورکوز شو خو هلته هم زمونږ تکلیف کم نه شو، بلکې زیات شو، نو زه بیا د جهاز هغه کپتان له ورغلم او ورته مې ووې چې مونږ خو ډېر تکلیف کې یو ،ته چې زمونږ نه څومره کرایه اخلې، نو مونږ به یې درکړو ته مهرباني وکړه مونږ له یو ځای راکړه، چې مونږ په کې ارام وکړی شو، او روپۍ مې ورکړې په جهاز کې یوه کمره وه چې سامان په کې پروت و، هغه یې خالي کړه او مونږ هغې کمرې له لاړو دا خو ښه وشو، چې مونږ ځان له شو ولې تکلیف مو کم نه شو. دوی درې واړه دلته پاتې شو او زه د فسټ کلاس نه بهر لویه برنډه وه هلته لاړم. ،مونږ خو کپتان صاحب له حساب ورکړی و، نو ما ته چا څه نه وې، اووه یا اته ورځې پس عدن ته ورسېدو.

دلته جهاز یو شوارو ولاړ وي. دلته شپه یخه وه زه یخنۍ ووهلم او انفلوینزامې شوه زه د فسټ کلاس نه بره په هغې

برنډه کې پروت وم، چې یو عرب زه ولیدم هغه راغی او زه یې ځان سره د ننه فست کلاس ته بوتلم، زما یې ډېر خدمت وکړ چې زه به یې ټول عمر یاد لرم. چې جدې ته ورسېدُو نو زه لږ ښه شوی وم. د جهاز نه راکوز شوم زما دا ملګری هم را کوز شو، یو ځای شو خو ټول سامان چې دوی سره وو هغه تري په جهاز کې پاتې شو، عطاالله خان خو ډېر ساده سړی و، هغه په څه نه پوهېده او دا قدرې یې هم ونه کړی شو، چې هغه خپل سامان یې د جهاز نه راکوز کړی وی. مونږ ځان سره ډېر سامان اخیستی وو، زما هغه ټول سامان او زما د ټېر جامې چې په کې د سرو زرو تنې وې هغه هم لاړ، ما هغه وخت زمونږ(معلم) ته ووې چې په جهاز کې زمونږ سامان پاتې شوی دی هغه لاړ ویل یې سامان مې بیا نه موند، د دغه ځای نه چې بیا مونږ مکې معظمې ته راورسېدو، نو مونږ رپوټ وکړ، د غو ورځو کې د سعودیانو حکومت نوی جوړ شوی و، شریف مکه یې په مخه کړی و، د شریف مکه په وخت کې به چې چا په حاجیانو ډاکه وکړه یا غلا وکړه، نو په هغې کې به ورسره دی هم شریک و، دی عیاش سړی و، ولې سعودیان داسې نه وو هغوی به د حاجي چې څه نقصان وشو، د هغه ذمه دار به یې معلم ګرځولو او د هغه تاوان به یې تري اخیسته، د دوی په وخت کې داسې په ملک کې امن و، چې بیان یې درته کوی نه شم، حکومت زمونږ د رپوټ په وجه هغه زمونږ معلم راوغوښت او ورته یې ووې چې «مال پیدا کړه او که دې پیدا نه کړو نو تاوان ورکړه!» هغه معلم زمونږ د پښتور حاجي جان محمد له ورغی او ورته یې ووې چې دوی ته وویه چې ما معاف کړي. او چې

حاجي او ورسره هغه معلم د جرګې په طریقه مونږ له راغلل نو مونږ معاف کړ.

مونږ د حج مراسم د ديني احکامو سره مطابق په خپل خپل وخت ترسره کول چې د هغو له تفصيلي ذکر نه تېرېږو، صرف دا يوه پېښه يادوم چې د حج په دوران کې د سعودي حکومت له خوا «موتمر عالم اسلام» په نامه يوه لويه جرګه جوړه شوه، هغې ته د حاجيانو نه د دنيا د هر ملک د مسلمانانو مشران راوغوښتل شو، دهندوستان نه مولانا محمد علي، مولانا شوکت علي، مولانا ظفرعلي خان اومولانا اسماعيل غزنوي او ځينې نور په دې موتمر کې شامل وو،زه هم په کې شامل شوم، مولانا محمد علي او شوکت علي دوی دا خبره پېش کړه چې تاسو د دې مزارونو او قبرونونه، ګنبدونه جبې او قبې ولې ورانې کړې دي او اوار کړي مو دي هغوی ورته وويل دا د اسلامي شريعت نه خلاف دي دوی وويل چې دا خو «اثار قديمه» وو هغوی ځواب ورکړ چې اثار قديمه وو خو تاسو وګورئ چې د دې نه مسلمانانو ته فايده رسېدلې ده که نقصان؟

دوی يو بل تجويز هم وړاندې کړ هغه دا چې بايد د مکې معظمې د متولي توب دپاره دې د ټولې دنيا د مسلمانانو په خوښه يوسړی مقرر شي،نو هغوی ورته ووې چې فرض کړه چې د دنيا مسلمانانو د هندوستان يومسلمان دې کار دپاره خوښ کړو،نو ايا هغه د مکې معظمې حفاظت کولی شي؟ ځکه چې اوس دا دی مونږ اوليدل چې کله کافر پيرنګی دلته راغی نو د هندوستان مسلمانان هم د هغه په فوځ کې هغه سره راغلل او

زمونږ په دې مقدسو مقاماتو هغوی د ګولیو چلولو نه انکار ونکړو، ګولۍ یې اوچلولې، د دې نتیجه دا شوه چې موتمر ته د فایدې په ځای نقصان ورسېدو او هغه موتمر ختم شو.

کله چې د حج نه فارغ شو زه خو ناجوړه وم، زه او زما تېر طایف ته لاړُو، زما د خور او اوښي تادي وه، هغوی مدینې منورې ته لاړل. طایف ته چې تلُو مونږ سره په لاره کې یو پښتون ملګری شو، ډېر ښه سړی و، چې طایف ته ورسېدُو هغه مونږ خپل کور ته بوتلُو، د ده هلته ډېر ښکلی کور و، طایف ډېر ښکلی او اباد ځای دی، ښه اب و هوا لري، مونږ څو ورځې هلته تیرې کړې، په دې ورځو کې چې هلته وو یوه ورځ یو سړي مونږ ته غږ وکړو چې: «تعال تعال» یعنې (دلته راشئ) مونږ ورغلو هغه وویل: «دا د حضور صلی الله علیه وسلم وېښته دی او دا بل په ګټه کې د هغه د پښې د پل نښه ده دا وګورئ!!» ما ورته ووې چې مونږ خو طایف ته د دې دپاره راغلي یو چې دلته د حضور صلی الله علیه وسلم هغه عزم اراده عفو وګورو. چې هغه دلته د تبلیغ دپاره راغلی و، او خلکو په کانو ګټو وویشت. زخمي یې کړ، خو هغه په خپل عزم ټینګ ولاړ و، او بیا یې هغو خلکو ته دعا وکړه چې خدایه ته دوی ته هدایت د نیکۍ وکړې. په طایف کې زمونږ صحت ښه شو نو بیا واپس مکې ته راغلُو په هغه وخت کې موټر نه وو، مونږ دا ټګ راتګ د اوښانو په سورلۍ کاوه. په مکه کې مې مولوي محمد اسماعیل غزنوي صاحب ولید هغه خو زما د جېلخانې ملګری و. د جېلخانې دوستان ډېر خوارې وي. په خبروخبرو کې ما ورته ووې چې مونږ مدینې منورې ته ځُو، راته یې ووې چې

راځه ماسره جدې ته لاړ شه د جدې نه هم مدينې ته لاره تلې ده ما ورته ووې زه په بله لار مدينې ته ځم، ليکن هغه مجبور کړم او ورسره جدې ته لاړو. چې جدې ته ورسېدو هلته يو لوی امير سړی د ده اشنا و هغه کره دېره شو. په دې ورځو کې د سعودي بادشاه جدې ته راغی او همدې کور ته راغی او مونږ سره يو ځای په هغه کور کې دېره شو، هغه ډېر ښه سړی و، مونږ سره به يې يو ځای ډوډۍ خوړله، يو ځای به ناست پاست و، يو ځای به مو سره مجلس کوو. ما په ده کې د يو ملک او خان هومره غرور نه ليده، بلکې يو فقير او درويش سړی و، حالانکه چې دی بادشاه و، څو ورځې پس مونږ مدينې منورې ته روان شو د سعودي باچا سکتر مونږ له د لارې د مرکزونو په نامه يو خط راکړ، چې د دوی د ارام خيال وساتئ. زمونږ ټوله قافله پنځه اوښان وو، څلور يا پنځه ښځې، درې يا څلور نارينه وو، کوم اوښ چې زما دپاره و، يوه کجاوه يې زما د تېر او بله يې زما وه؟ کجاوې لنډې وې او زه په کې تنګېدم. د شپې به اکثر د اوښ نه کوزېدُو او د عربستان په هغو نرمو شګو مو پياده مزل کاوه. دې مزل ډېر خوند کاوه. په دې قافله کې چې دا نور عرب مونږ سره وو، دا هغه کسان وو چې د پيرنګي د راتګ په وخت کې يې د شريف مکه په دور کې د مدينې نه تر کويته هجرت کړی و، اوس واپس راغلي وو او مدينې ته تله. چې مونږ مدينې ته ورسېدو نو په دوی کې د يو کره دېره شو، زه په مسجد نبوي کې د لسو ورځو دپاره معتکف شوم، هغه جماعت کې يوه ستن وه د هغې سره به ناست وم. يوه ورځ په دې مسجد کې مې حاجي محمد امين وليد، روغ جوړ مو

وکړ، ما تړې تپوس وکړو هغه راته وویل چې دلته په دې مسجد نبوي کې ما یوه کوټنۍ پیدا کړې ده او اراده لرم چې دلته به یو کال(چله) وباسم، ما ورته ووې چې د څه دپاره؟ وې چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د خوشحالۍ دپاره،نو ما ورته وویل چې رسول صلی الله علیه وسلم په دې نه خوشحالیږي ما ورته ووې چې داسې وکړه او دعا او بیا استخاره وکړه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې خوشحالیږي چې ته دلته هغه سره په کوټنۍ کې ناست یې او که په دې خوشحالیږي چې ته لاړشې او د هغه پیغام خلکو ته ورسوې. چې د شپې ویده شوی دی نو سحار وختي ما له راغی چې ستا خبره سمه ده سبا وطن ته ځم او خدمت به کوم او که خیر وي ته چې په خیر راغلې نو بیا به تاسره یو ځای کار کوم. ما ورته څه حساب هم ورکړ، دی خو لاړ مونږ څو ورځې دلته تېرې کړې. بیا بیت المقدس ته روان شو،د حجاز د یو واړه بندر(پورټ) (رابغ) نه مصر ته لاړو کله چې زمونږ جهاز د سویز په بندرګاه ودرېدو او مونږ تړې کوز شو نو زما اراده وه چې د قاهرې او اسکندریې ښارونه هم وګورو په دې اراده زه ورو غوندې یو مصري افسر ته ورنژدې شوم او دا خبره مې ورته وکړه او دا مې هم ورته ووې چې مونږ ستا د اسلام ورونه یو امید دی چې ته به مونږ سره په دې کې امداد وکړې. د مسلمان د ټکي د اورېدو سره هغه موسکی شو او ما ته یې ووې چې نن ستا ضرورت دی، نو زما مسلمان ورور یې اوچې سبا پیرنګیان په مونږ حمله کوي،بیا نو مسلماني او ورورولي چېرته لاړه شي؟ تاسو د هندوستان خلک مسلماني څه پېژنئ

ستاسو اسلام خو پیسه ده. تاسو داسې قوم یئ چې د پېرنګي د یو اتانیز دپاره مو ټوله دنیا د پیرنګي غلامه کړې ده او دا مونږ هم چې د پیرنګي غلامان یو دا هم ستاسو د لاسه که زمونږ اختیار وي نو دا ستاسو ناپاک او منحوس قدم به په دې خاوره پرې نه ږدو ،د دې په اوربدو زه چپ شوم. دلته مونږ لس ورځې په کورانټین (قرنطین) کې تېرې کړې او د هغې نه پس فلسطین بیت المقدس او شام ته لاړو. په بیت المقدس کې مونږ ته یوه دردناکه حادثه را پېښه شوه،دلته زما ټبر د بیت المقدس د جماعت د پاوړو(زینو) نه راپرېوته زخمي شوه او څو ورځې پس مړه شوه(انا لله و انا الیه راجعون). او بیا هم هلته دفن کړی شوه.

په فلسطین کې یهودیانو ښکلي ښکلي نوي کلي،ښارونه او باغونه جوړ کړي دي او لګیا دي جوړوي یې لیکن مسلمانان یې لا هغه شان په غفلت کې پراته دي او امام مهدي صاحب ته په انتظار کې ناست دي،چې مونږ به پخپله څه نه کوو هغه به راشي او هغه به رالـه هر څه وکړي.دوی دومره بې علمه او بې خبره دي چې امام خو پرېږده چې پیغمبر راغلی دی او خپل قوم ورسره ملاتړلې نه ده نو پیغمبر کامیابه شوی نه دی.

په بیت المقدس کې زما د مسلمانانو وروڼو عربو سره په دې باندې ډېرې خبرې شوې وې،زه چې به د بیت المقدس نه بهر ووتم کومه ځمکه چې به مې ولیده چې شاړه او ریګ دی،نو چې تحقیق به مې وکړو ، نو معلومه به شوه چې د عرب ده او کومه ځمکه چې به اباده وه په هغې کې به یوه وړوکې

غونډي بنګله او باغ و، نو چې تپوس به مې وکړو وې دا
ديهودي ده او دغه شان د کلوحال و. د يهوديانو ښکلي ښکلي
اباد او پاک کلي او ښکلی ژوند و، او د عربو به درته څه ذکر
کوم او بله دا چې سحر به ووتم يهوديان به ښځې، نر لګيا وو
کارونه به يې کول او په بيت المقدس کې چې به سحر هوټل ته
لاړم څوک به په کې نه و، چې غرمه به لاړم څوک به په کې نه و،
چې مازيګر به لاړم نو هوټل به ډک و، ښکلي ښکلي ميزونه به
لګېدلي وو، خلکو به ښکلي ښکلي پاکي، صفاي جامې
اغوستې وې، چا به چای څکله، چا کافي، او چا د انګورو اوبه
. او چې د عربو هوټل له به لاړم نو که سحر و هم به خلک په کې
ناست و، که غرمه وه هم دخلکو نه به ډک و، او که مازيګر و هم
به خلک په کې وو غټ غټ چيلمونه به پراته وو، چيلم به هلته
اوړېدلی و سر به يې يو ځای پروت و د دوی په هوټل کې هغه
صفايي نه وه کومه چې د يهوديانو په هوټل کې وه او لګيا به
وو لوبې به يې کولې زه پرې نه پوهېدم، چې څه لوبې يې کولې
يوه ورځې مې دې عربو ورونو ته ووې چې دا تاسو په کومه
دنيا کې يئ لرې ستړګې خو وغړوئ، زه چې ستاسو په دې
ملک کې ګرځم چې چېرته شاړه ځمکه وي او ربړ وي نو چې
تپوس وکړم چې د چا ځمکه ده؟ نو وايي چې د عرب ده او چې
ښکلې اباده ځمکه او باغ او بنګله وويني نو چې تپوس وکړم
چې دا د چا ده؟ نو وايي چې دا د يهودي ده، تاسو دې خپل
ژوند ته وګورئ، او د هغوی ژوند ته وګورئ که علم مو نشته
نو ستړګې خومو شته. نو په هغوی کې يو کس جواب راکړو،
چې مونږ دا شاړې ځمکې په يهوديانو باندې خرڅوو چې

ابادي يې کړي او اوس اخري صدی ده امام صاحب به راشي او دا هر څه به زمونږ شي. زما خيال و، چې ملا صاحب ګيني يوازې مونږ پښتانه امام صاحب ته کښولي يو، ليکن عرب غريبانان يې هم ورته کښولي دي. اوس مې کله نا کله خيال پيدا شي چې فلسطين ته لاړلې او د عربو نه مې تپوس وکړی چې هغه ځمکې ستاسو شوې او که د يهوديانو شوې؟ څو ارلسمه صدی خلاصه شوه.

يوه ورځې زه د بيت المقدس نه باهر سېل ته ووتم يو ځوان عرب راسره ملګری شو، ماله لږه لږه عربي راتله هغه سره مې خبرې شروع کړې ورته مې ووې چې بيت المقدس خو ډېره ترقي کړې ده نوي نوي سړکونه په کې پيرنګيانو جوړ کړل او نوې نوې ابادی يې په کې وکړې هغه ما ته وکتل څه يې ويل ليکن چپ شو او ماله يې هېڅ جواب رانه کړو ما ورته ووې چې ولې چپ شوې؟، نو هغه رانه پوښتنه وکړه چې ته هندی يې؟ خوما ورته ووې چې اخر ستا مطلب څه دی؟ هغه راته ووې چې هندیان ډېر خراب خلک دي د هغوی کار بغير د مخبری نه نور هېڅ نشته په دې ټول ملک کې خلک هندوستاني ته په ډېر نفرت سره ګوري دوی ته ډېره ګناه نه وه ځکه د دنيا په لوی جنګ کې دې خلکو سره هندوستانيانو اود هندوستان فوج چې څه کړي دي، د هغې سزا دې دوی له خدای ورکړي. د دې هندوستان فوج اکثريت د مسلمانانو و، ماورته ووې چې زه تا ته کم از کم دومره ويلی شم چې زه مخبر نه يم هغه راته ووې چې مونږ به سړکونه او ابادی څه کړو مونږه اوز مونږ ملک ورځ په ورځ په پرېوتو او د غربت طرف ته روان

دی، ځکه چې ترکو به د قسطنطنې د خزانې نه روپۍ دلته لګولې او پیرنګیان لکه د جورو په مونږ لګیا شوي دي، زمونږ مال خوري او ولایت ته یې لېږي او بیا یې یو سور اسویلی وکړو، چې مونږ څه ترکو سره وکړه اوس الله تعالی مونږ ته د هغې ناشکرګذارئ سزا راکوي اوس مونږ ترکو پسې ډېر ارمانونه کوو، لیکن وخت تیر دی الله دې مونږته عفوه وکړي او د دې ظالمانو د پنجې نه دې مونږ خلاص کړي دغه حال د شام هم دی.

د شام ملک په دوو حصو تقسیم دی،د یوې حصې چې(اوس ورته لبنان وایي) دارالخلافه بیروت دی،دا د سمندر په غاړه یومزیدار ښار دی. دلته د علومو او فنونو دزده کولو دپاره امریکې یو لوی دارالعلوم قایم کړی دی،د شام په دې حصه کې د اوبو کمی دی غرونه هم په کې ډېر دي لیکن خلک په کې دومره تکړه دي چې غر او سمه یې ټوله اباده کړې ده. اواکثر غرونه یې د انګورو باغونه کړي دي،کلي او باغونه ډېر په اعلی طریقه باندې جوړ دي،خلک یې ډېر ښه او اسوده دي په کومه علاقه کې چې د مسلمانانو ابادي زیاته ده، د هغې دارالخلافه دمشق ښهر دی، دمشق هم یو ډېر مزېدار ښار دی،کور په کور او کوڅه په کوڅه اوبه بهیږي اوبه په کې ډېرې زیاتې دي ځمکې یې ډېرې ښې دي، لیکن خلک یې هغه شان محنت کش او اباد کار نه دي او نه یې خلک هغه شان ترقي یافته دي او نه یې هغه شان پاخه کلي دي. په دې ملک کې د فرانس حکومت دی،دلته مې په دې خلکو کې دا د صفت یوه خبره ولیده چې په عیسایانو او په مسلمانانو کې مینه او

محبت دی او په دوی کې هغه بې اتفاقي او نفرت نشته لکه چې څنګه د فلسطین په مسلمانانو او یهودیانو کې ما لیدلي دي. زما په خیال په فرانسیانو کې لکه د پیرنګیانو په شان دا بد عادت نشته دی چې د خپل مطلب دپاره پخپلو رعایاو کې نفاق اونفرت پیدا کوي. د پیرنګیانو پالیسي خو د (divide and rule) ده، خلک بې اتفاقه کړئ او بیا پرې په مزه حکومت کوئ.

د بیروت په یوهوټل کې مې د یو مسلمان عرب سره خبرې وشوې هغه راته وې چې زه دلته د یوې کمیټې دپاره راغلی یم چې هغه کمیټي د فرانس حکومت د دې دپاره مقرر کړې ده، چې په دې خبره غور وکړي چې تش تعلیم د رعایا دپاره مفید نه دی. دې سره صنعت او حرفت هم په کار دي، زه حیران شوم چې د فرانس په دې ملک لس کاله لا د حکومت شوي نه دي او بیا ددوی د صنعت او حرفت ورسره فکر اوخیال دی. او په هندوستان د انګرېزانو د پاچایې تقریباً دوه سوه کاله وشو غریب رعایا هره ورځې د صنعت او حرفت چغې وهي، لیکن څوک پرې غوږ قدرې نه ږدي. د شام نه زه عراق ته لاړم، په موصل کې مو دوه ورځې تېرې کړې دا یو وړوکی مزیدار ښار دی او سیند په کې بهېدلی دی. خلکو کې شراب خوري او عیاشي زیاته شوې وه که چېرې د پیرنګیانوحکومت په دې خلکو ډېره موده پاتې شو، نو زما په خیال به بالکل تباه او برباد شي. د موصل نه بغداد ته لاړم بغداد کې مې کافي ورځې تېرې کړې په دې ښار کې هم بې شماره شرابخانې وې، د شرابو اکثر دکانونه د هندوستانیانو دي چې د پیرنګیانو قبضه

کېدو سره هلته تللي دي.ددې ښار اخلاقي حالت ښه نه و او پيرنګيانو ډېر ارمينين هم دلته اباد کړي دي، بغداد يو ډېر مزېدار ښار دی او د ښار په مينځ کې يو لوی سيند بهېدلی دی. د بغداد نه کربلا ته او نجف ته لاړم، دا دواړه ډېر متبرک ځايونه دي او د لرې لرې ملکونو نه مسلمانان خصوصا شيعه ګان د حضرت علي(رض) او د امامانو زيارتونو له راځي، دا زيارتونه په يوه لويه پيمانه باندې ډېر مزېدار جوړ دي په ليدو يې د سړي زړه خوشحاله شي. شيعه ګان غريبانان تر اوسه پورې هغه شان هلته ځانونه ټکوي او جنګلو سره ډغرې وهي او په زار زار ژاړي. ددې په ليدو سړي ته هغه پخوانی حالت را په مخکې شي.د نجف نه بيا زه کوفې ته لاړم. کوفه نجف ته نزدې ده کوفه يو وړوکی غوندې ښار دی او د سيند په غاړه اباد دی، د نه ترقي وجه يې خلک دا بيانوي چې د دې ښار د هغه وخت اوسېدونکو حضرت امام حسين صاحب او د هغه اولاد سره غداري کړې وه نو الله تعالی د دې ښار اوسېدونکو ته دا سزا ورکړه. که چېرې دې خلکو حضرت امام حسين سره وفا داري کړې وی او هغوی کاميابه شوي وی نو د دې ښار به دا حالت نه و.او دا ښار به د بغداد په ځای د عراق دارالخلافه وی په دې ملک کې پيرنګيانو ډېر نهرونه جاري کړي دي او چې کومو ځمکو ته د نهرونو په ذريعه اوبه نشي رسېدلی نو هلته يې په سيند باندې مشينونه لګولي دي، د هغې په ذريعه اوبه خور کېږي، يوځوان عرب ما سره په ريل کې سفر کوو هغه ته مې ووې چې د پيرنګيانو په راتلو خو ستا سو ملک ښه ابادشو او تاسو ته ډېرې فايدې ورسېدې هغه زما دې خبرې

پوري وخندل او ويې وې چې بې شکه دا د يو قوم د غافلولو دپاره ډېر ښه ترتيب دی دا ته چې څه ته ترقي وايي،دا د يو قوم او ملک دپاره اصلي ترقي نه ده او نه دا پيرنګيانو زمونږ د ترقۍ دپاره کړي دي،د دې نه مطلب د هغوی زمونږه اوده کول او غافله کول دي، چې مونږ په دې مشغوله شو او هغوی په مزه زمونږ په ملک کې حکومت کوي دا خو په حقيقت کې د غلامۍ يو جال دی چې زمونږ د غلامۍ دپاره هغوی خور کړی دی،په عراق کې يهوديان اوعيسايان خو نشته خو هلته پيرنګيانو شيعه او سني په جنګ کړي دي. چې په کومو ښارونو کې سنيان زيات دي او شيعه ګان په کې لږ دي نو هلته دوی د شيعه ګانو ملګري دي او چې په کومو ښارونو کې شيعه ګان زيات دي او سنيان کم دې نو هلته د سنيانو ملګري دي ليکن د دوی دا پاليسي کاميابه کېدی نه شي ولې چې په عراق کې د شيعه ګانو ابادي ډېره کمه ده.

بيا زه بصرې ته راغلم او د څو ورځو قيام نه پس په جهاز کې سور شوم او په کراچۍ کې کوز شوم.

په عربو کې چې څه وخت د پيرنګيانو حکومت قايم شوی دی،نو د نورو څيزونو نه علاوه دوه څيزونو له دوی ډېره ترقي ورکړې ده،يو شرابخوری له او بله ډم بازۍ له، په هر ښهر کې د شرابو دکانونه دي او د ډمو بازارونه دي، باجې دي،عيشونه دي او سرودونه دي او د خلکو اخلاقي حالت يې ډېر خراب کړی دی،يوه ورځې د بصرې په بازار کې ګرځېدم چې چوک ته ورسېدم نو په چوک کې مې پانسي لکه وليدله د تحقيق نه راته معلومه شوه چې په دې پيرنګيانو ډېر قوم پرست عرب

پانسي کړي دي او ډېر ظلمونه يې عربو سره کړي دي. د هندوستان په اخباراتو کې به مو د شام د ظلمونو کيسې لوستې چې فرانس په عربو باندې کړي وو، لیکن په عراق کې چې پیرنګیانو په عربو کومې لوبې کړې وې، د دې متعلق مونږ چیرې د هندوستان په اخباراتو کې څه لیدلي نه وو، معلومېږي دا چې د هندوستان ځینې اخبارات څه خپل ضمیر نه لري او چې پیرنګیان ورته څه وایي هم هغه لیکي. دلته هم د هندوستانیانو نه ډېر نفرت دی، ولې چې دوی د اسلامي اخوت په جامه کې پیرنګیانو ته ډېرې مخبرۍ کړې دي او ډېر عرب يې په پانسۍ کړي دي. په کار دي چې د داسې قوم نه نفرت وکړي او که لږ قدرې د عراق اختیار خپل شو د هغوی اول کار به دا وي چې دا خلک د خپل ملک نه وباسي.

څه وخت چې کراچۍ ته ورسېدم نو په بندر کې زمونږ د نوښار یو پښتون تانه دار و، هغه چې څه وخت په جهاز کې ولیدم، نو را ترغاړه وتو او په زور يې خپل ځای ته بوتلم.

زمونږ د طورو نواب زاده امین الله خان هم په کراچۍ کې و، دی په رېل کې ډېر لوی افسر و، چې هغه خبر شو هغه راغی نو بیا هغه زه خپل ځای ته بوتلم، یو دوه ورځې مې ډېرې په مینه او محبت سره هغه سېره تېرې کړې، بیا وطن ته را روان شوم او کلي ته په خیریت سره راورسېدم.

پښتون (اخبار-مجله):

په جبلخانو کې ما د خپل قوم په حالاتو باندې په ښه شان سره غور کړی و، زه په دې نتیجه ورسېدم چې په دنیا کې هېڅ

قوم بغیر د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي.او په هغوی کې علوم او فنون پیدا کیدی نه شي. ما دا اراده کړې وه چې ضرور به یوه رساله په پښتو کې د خپل قوم د پوهولو، د دنیا د حالاتو نه خبرولو او د خپلې ژبې طرف ته د مایل کولو (مخ کولو) دپاره جاري کوم. او ددې کوشش به هم کوم چې انجمن پخپله ژبه کې د بچو دپاره د ابتدایي تعلیم انتظام وکړي. حقیقت دا دی چې دغه وخت په پښتو ژبه کې هېڅ نه و او نه پښتو د چا یاده وه او پښتون قوم دومره ناپوهه، نادانه و، چې دا خپله ژبه ورته سپکه ښکارېده او چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي،او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي.د راتلو سره ما دا دواړه خبرې انجمن ته پیش کړې.انجمن دې خبرو سره خو اتفاق وکړو، لیکن د مالي مشکلاتو په وجه پرې عملي قدم فوراً اخیستلی نه شو،د رسالې ذمه وارې ما په خپل سر واخیستله او عبدالاکبر خان او عبدالله شاه ته دا خبره حواله شوه چې د رسالې د جارې کولو دپاره اجازت نامه دې د حکومت نه واخلي لیکن په مینځ کې درې کاله تېر شو او هغوی د اجازت نامې دپاره یو درخواست قدرې هم ونه کړی شو، زه پوهه شوم چې بغیر زما نه دا کار نه شي کیدی او د ۱۹۲۷ ع په اخر کې ما دې کار ته پخپله ملا وترله او دا کار مې پخپل لاس کې واخیستو.

د اجازت نامې دپاره مې حکومت ته درخواست ورکړو، اجازت نامه مې حاصله کړه او په ۱۹۲۸ع کې مې د ((پښتون)) په نوم یوه رساله د پښتو په ژبه کې د اتمانزو نه جاري کړه. افسوس خو په دې دی چې پښتون دومره لوی قوم دی،او

خدای ورله د نعمتونو او دولتونو ډک ملک ورکړی دی ،نه د ده پخپله ژبه کې یوه رساله او نه یو اخبار شته.دا د پښتو ژبې اولنۍ رساله ده، چې د پښتنو په ملک کې جاري شوه، پښتون قوم ډېر خراج دی، لیکن دې قسم څیزونو باندې پیسې نه لګوي او په دې قسم څیزونو خرڅ کولو سره نا اشنا او نابلده دي.ډېرې پیسې ما د خپل جیب نه پرې خرڅ کړې. دې رسالې د پښتنو په ښځو او نرو کې یوه نوې زندګي پیدا کړه او دا رساله پښتنو کې ډېره هردلعزیزه شوه. دا خپل ملک خو پرېږده پښتانه چې په یورپ،امریکه او استریلیا کې ددې نه خبر شو نو هغوی به غوښته او امداد به یې هم ورسره کوو د پښتنو یې پښتو طرف ته شوق پیدا کړو او په افغانستان کې هم ښه لوستل کېده. عبدالهادي خان داوي ما ته کیسه کوله چې پښتون اخبار به کابل ته راغی په قومیت«ملیت» چې به کوم مضمونونه لیکل شوي وو هغه به یې مونږ لوستل او د افغانستان په خلکو کې هم پښتو طرف ته رغبت زیات شو او په امان الله خان خو یې دومره اثر وشو چې هغه اعلان وکړو چې خلکو له په کار دي چې پښتو ژبه زده کړي، درې کاله پس به په دې ملک کې پښتو تعلیمي او سرکاري ژبه وي او عبدالهادي خان دا راته هم ووې چې مونږ هم د یوې رسالې بنا وکړه او د هغې نوم مو هم پښتون کېښوده، نو امان الله خان راته ووې چې د پښتنو به بس دغه یو پښتون وي،نو ما بیا هغې خپلې رسالې له «د پښتنو ژغ» نوم کېښود ،لیکن افسوس چې پیرنګیانو دا خبره برداشت نه کړی شوه.او هغه ووې چې د دې رسالې یو څو نمبره وتي وو چې افغانستان کې بغاوت

وشو ،امان الله خان لاړو او د هغه په ځای (بچه سقه) د څه وخت دپاره د افغانستان په تخت کښناست.

زمونږ انجمن د پښتو د ترقی دپاره او د شاعرانو د خیالاتو بدلولو دپاره د مشاعرو انتظام وکړو ،او د ښو ښو نظمونو او بیتونو له پاره یې انعامونه مقرر کړل او په کال کې یو ځل چې د مدرسې کالیزه جلسه به کېده ورسره د مشاعرې دپاره به هم انتظام کېدو.د دې په وجه په پښتنو شاعرانو کې یوعظیم الشان انقلاب راغی او د خال و خط په ځای د اتفاق، وروری او قومي ترقی دور شروع شو په قوم او ملک کې یې د انقلاب دپاره یوه نوې جذبه پیدا کړه او په ښځو نرو کې یې داسې جوش پیدا کړو چې د جلسې په ورځ به د جلسې په ځای کې ځای موندل ګران شو ،او د ملک د هرې علاقې او تپې خلک که خان و که غریب و د انجمن په جلسه کې یې شرکت خپل فرض ګڼلو ،د ښځو دپاره خاص د پردې انتظام و او په سوونو ښځې به هم په دې جلسه کې شرېکېدې، لیکن افسوس چې د انجمن ذمه دارو خلکو خپله اصلاح ونه کړی شوه او زمونږ د کور اختلاف دومره زیات شوی و، چې زمونږ نه د بهر کار پاتې شوکه چېرې مونږ د انجمن هغه تبلیغ او اشاعت او په ملک کې د دورو هغه کار جاري ساتلی وی،نو مونږ به ددې نه هم زیاته ترقي کړې وه او زمونږ قوم او زمونږ ملک ته به زیاته فایده رسېدلې وه،لیکن دا زمونږ او زمونږ د قوم بد قسمتي وه چې انجمن ته د خپلو جګړو نه دومره فرصت نه و، چې پخپل قوم او ملک کې ګرځېدلي وی او بې خبره او اُوده پښتون ورور یې خبر کړی او بیدار کړی وی، اخر دا چې خادم

صاحب، عباس خان او عبدالاکبر خان خپلو کې اوجنګول، نو دې انجمن ته نور هم زیات نقصان ورسولو بیا خادم صاحب زما او د عباس خان د جنګولو کوششونه شروع کړل،لیکن تر ډیرې مودې پورې کامیاب نه شو په یوه ګرمۍ کې زه کوه مري ته لاړم خادم صاحب ته میدان خالي شو او د عباس خان او زمونږ بعضې نورو د انجمن د ورونو په دماغو کې یې دا خیال پیدا کړو چې د لویې ونې د لاندې وړه ونه وده کولی نه شي او د هر قسم قربانۍ او خدمت چې تاسو کوئ،نو نوم پرې د هغه کېږي. څه وخت چې زه د مري نه واپس راغلم او د انجمن د بعضې ذمه دارو خلکو رویې ته مې کتل،زه ډېر پریشانه شوم، هر ځای زما بر خلاف پراپېګنډه کېده،ما حاجي عبدالغفار خان سره مشوره وکړله، دا خلک مې د هغه په ذریعه را جمع کړل او په ډېر منت سره مې دوی ته ووې چې دا کار نه دی او د دې نتیجه به زمونږ د انجمن بربادي وي،او خدای دپاره په دې خپل قوم رحم وکړئ. دی خو ډېر برباد شوی دی او په کار خو نه دي چې مونږ یې نور هم برباد کړو او دا یو بل باندې د دروغو الزامونه مه لګوئ.او د یو بل غیبت مه کوئ او هر څه چې وایئ خو د هغه سړي په مخکې وایئ چې د چا نه ستاسو شکایت وي،یا مو په هغه د څه قسم شک وي او یا ستاسو په خیال هغه څه غلط کار کړی وي،په ځای د دې چې تاسو پشي شا خلکو پسې خبرې شروع کړئ. نو دا د فایدې کار نه د نقصان دی،نو عبدالاکبر خان او میا عبدالله شاه به وخندل او خادم صاحب ته به مخاطب شول. او ورته ویل به یې چې خادم صاحب مونږ به پشي شا د چا نوم اخیستی شوکه نه؟ خیر دا

خبرې دوی په خندا په ټوقو کې تېرې کړې. د شپې چې څه وخت د حاجي عبدالغفار خان په ځای کې ډوډۍ وخوړې شوه، نو زمونږ بعضې ممبران د عباس خان سره د ځملاستو دپاره تلل نو ما هم ځان د دوی سره ملګری کړو، هلته هم ما دا بحث شروع کړو چې تاسو سره د پوهې ځانونه ولې داسې نادانه کړې دي؟ نو عباس خان راته صفا جواب راکړو چې یوه ونه چې ډېره لویه او ګوره شي،نو د هغې د لاندې نورې ونې وده کولی نه شي کومې پورې چې د هغې ونې شاخ تراشي ونه شي، نومونږ دا غواړو چې ستا لږه شاخ تراشي وشي ما ورته په خندا خندا کې ووې چې هسې نه چې هغه ټوقه دربانديې وشي چې د یوې ونې خو څه نه څه سیوری پیدا شوی دی او د پښتنو بچي د هغې سیوري د لاندې ناست دي او که د هغې ونې شاخ تراشي وکړئ او هغه بله ونه کې دومره طاقت نه وي چې هغه ستاسو د بچو دپاسه سیوری شي،نو نتیجه به یې دا وي چې ستاسو بچي به په نور(لمر) شي د دې دپاسه ما بیا هم خپل کوشش جاري وساته چې اخر به د دې اصلاح وشي لیکن اصلاح ونه شوه،اخر د عبدالاکبرخان د کلي په جلسه کې عباس خان یې ما سره وجنګولو،چې زه کلي ته واپس راغلم نو زه په دې نتیجه ورسېدم چې د موجوده جماعت اصلاح مشکله ده په دې وجه ما دا فیصله وکړه چې د انجمن د «انتظامیه» نه استعفا ورکړم په استعفا کې مې دا ولیکل چې ما څنګه اول چنده درکوله په هغې کې به کمی نه راولم بلکې د هغې نه به زیاته درکوم او زه به د انجمن د نورو ممبرانو په شان یو عام ممبر یم او د انجمن د هر قسم خدمت دپاره به تیار یم، لیکن د

نن نه پس به زه د انجمن په انتظامیه جماعت کې نه یم او نه به د انجمن په انتظامیه جلسو کې شاملېږم. حکومت نه چې څومره کوشښونه کېدی شو هغه لګیا و، زمونږ د انجمن د بربادلو د پاره یې کول لیکن دې دومره زورور حکومت هېڅ قسم نقصان زمونږ انجمن ته رسولی نه شو بلکه زمونږ انجمن ورځ په ورځ مخ په ترقی و، لیکن زمونږ دکور په بې اتفاقی زمونږ د لاسه چې څومره نقصان زمونږ انجمن ته ورسېدو هغه هومره نقصان ورته پیرنګیانو رسولی نه شو، انجمن هسې په نوم پاتې شو او ځای په ځای شاخونه یې په بندبدو شو او د انجمن سالانه جلسې هم پاتې شوې، زما د استعفا نه پس عباس خان هم څه ډېرې ورځې په انجمن کې پاتې نه شو، هغه هم د انجمن نه مستعفي شو او خپل مالي امداد یې پرې هم بند کړو او د خپل ورور فیض محمد خان امداد یې په زور په هغه بند کړو حالانکه چې فیض محمد خان په دې ډېر زیات ناراضه و، او څوځله یې ماته خپله ناراضي ښودلې وه، لیکن د مشر ورور مخې له ورتلی نه شو. عباس خان د انجمن او زما برخلاف پراپېګنډه شروع کړه لیکن په هغې کې کامیاب نه شو.

چې څه وخت د انجمن حالت په ابتری شو نو خادم صاحب له هله هوش ورغی او بیا یې ماپسې تګ ودو او تله را تله شروع کړل، هره ورځ به یې راته څه نوی قومي راګ غږوو لیکن د هغه راګونو په ما اثر کولی نه شو، ولې چې دا ټوله تباهي د هغه د لاسه په انجمن راغلې وه، چې سړی خبرې یو شان کوي او عمل یې بل شان وي نو د هغه خبرې په خلکو ښه اثر نه کوي

اخر چې به کله نا کله ده زه ډېر تنګ کړم، نو سپینه خبره مې ورته وکړه چې خادم صاحب دا ټوله تباهي په انجمن تا راوستې ده. او ددې ټولې تباهۍ به خدای او قوم ته جواب دِه او ذمه وار یې. یوه ورځې یې راته وویل چې انجن شه او د انجن په شان ځان کې طاقت پیدا کړه او دا ټولې کوټې(ډبې) ځان پسې را کاږه ما ورته وې چې خادم صاحب انجن هغه کوټې راښکلی شي، چې کوموکوټو ته بریکونه لګېدلی نه وي او چې په کومو کوټو بریکونه لګېدلي وي یا لګي نو بیا ممکنه نه ده، چې انجن هغه کوټې راکاږي کله نا کله به یې راته په علاقه کې د ګرځېدو کیسه را مخکې کړه، لیکن زما ورته هم هغه یو جواب و، چې تا سره دورې کولی نه شم او که چیرې انجمن ما له حکم راکړي نو زه هر وخت حکم منلو ته تیار یم. هغه د پښتو خبره چې خادم صاحب ته مې(کرښه) راښکله نو ایله هغه څه نا څه پخپلې غلطۍ پوهه شو او محسوسه یې کړه.

امان الله خان:

څه وخت چې افغانستان کې شورش شروع شو، دا انقلاب نه و، شورش و امان الله خان قندهار ته لاړو، په کابل بچه سقاو قبضه وکړه. انګرېزي اخباراتو د افغانستان برخلاف کیسې، طعنې او خوشحالۍ شروع کړې، نو زه پوهه شوم چې پیرنګیان چې په افغانستان کې د پښتنو ترقۍ ته کتی نه شي نو مونږ به ترې دلته په سرحد کې څه ترقي وکړی شو؟ او فوراً مې دا اراده وکړه چې په دې راز پښتانه پوهول په کار دي. او

دوره مې شروع کړه کلي په کلي، ښار په ښار او علاقه په علاقه وګرزیدم، جلسې مې وکړې، د خدای په فضل ټول پښتون یکدم د خوبه را بیدار شو، پوهه شو او د خپل قوم تباهي او بربادي یې محسوسه کړه او د افغانستان د خدمت دپاره یې ملا وټړله، په بعضې علاقو کې ملایانو چې څه نه څه مخالفت شروع کړو، لیکن چې د قوم په جذبه پوهه شول نو مخالفت یې پرېښود. که بعضې ملایان د خپلو ذاتي فایدو په وجه قلار نه شو، نو قوم په زور او بې عزتۍ د هغوی خولې بندې کړې، مونږ سره په دې معامله کې د قوم شاعرانو هم ډېر زیات امداد اواخلاص کړی و، او د قاموليۍ یوه نوې جذبه یې په قوم کې پیدا کړې وه، او په دې معامله کې تور سم خان د دوسرو زمونږ سره ډېر مدد کړی و، ده به اشعار جوړول او مونږ به په پښتون اخبار کې شایع کول چې د هغې نه یو بیت دا دی:

ماوې دا سړی زمونږ قوم کې خلل دی
اوس دې ولید چې د ږیرې خاوند غل دی

دا بیت دومره مشهور شو، چې ږیرې والا به خلکو لیدو چغه به یې کړه، ږیرې والا غل، او په دې ورځو کې د کیسه خوانۍ په بازار کې د ږیرې خاوند ګرځېدی نه شو. او خانمیر هلالي خو زما سره په ټولو دورو کې شریک و، او داسې نظمونه یې جوړ کړي وو او د افغانستان یې په کې داسې خاکه را ښکلې وه، چې د هغې په اوږدو تقریباً هر پښتون پوهه شو او ماته هم په تقریر کې د هغوی د پوهولو ضرورت پاتې نه شو او په دې کې زمونږ د مدرسې هلکانو ډېره حصه اخیستې

وه،زمونږ انجمن هم هر قسم مالي او جاني خدمت ته تيار شو،د افغانستان د پښتنو بربادي او غم د سرحد پښتنو خپل غم او خپله بربادي ګڼله، ځکه چې مونږ يو وروڼه او يو قوم يو.او د سرحد په پښتنو کې د افغانستان د وروڼو د امداد او همدردۍ يوه داسې جذبه پيدا شوه چې زه د هغې بيان کولی نه شم که امير و که غريب و،که تعليميافته و اوکه بې علمه ښځې وې او که نر وو د افغانستان په مصيبت زهير وو. او د امان الله خان دوباره حکومت قايمولو دپاره هر خدمت ته تيار وو او خلکو به دعاګانې کولې چې ای الله ته زمونږ غمخور بادشاه امان الله خان ته کاميابي ورکړې. په پښتنو کې ډېر بادشاهان تېر شوي دي،ليکن د پښتنو ښځو،نرو چې څومره مينه او محبت د امان الله خان سره و، هغه بل بادشاه سره نه و، امان الله خان به وې چې زه د پښتنو انقلابي بادشاه يم.او د هغه دا خبره بالکل رښتيا وه چې هغه په پښتنو کې يو عجيبه انقلاب پيدا کړو،او زه چې نن پښتنو ته ګورم نو حيرانېږم چې په پښتنو کې دا دومره زر دا تبديلي د قومولی او وروروليۍ احساس پيدا شو او سياسي شعور په کې راغی.انقلاب يو سېلاب وي، چې راشي نو اوده خلک يوسي اوويښ ترې فايدې اوچتې کړي. د افغانستان انقلاب کې د افغانستان پښتانه لاهوشول، مونږ کوزو پښتنو ترې فايدې اوچتې کړې، ولې چې مونږه ويښ او بيدار وو د کوزو پښتنو زړه چېرته په تشو دعاګانو او جلسو باندې قرارېده هغوی د افغانستان په دې غم او مصيبت کې عملي شرکت غوښتو او ددې خبرې خواهش يې لرلو چې افغانستان ته لاړ شو او خپلو وروڼو سره

په دې غم کې شریک شو. او د خپلو زخمیانو وروښو دارودرمل وکړو او د هغوی پس ماندګانو سره امداد وکړو، چې څوک مړه دي او بچي او ښځې یې پاتې شوي دي، د دې دپاره مو یوه کمېټي جوړه کړه چې د هغې نوم «افغان هلال احمر» و. او د دې کمېټی کار د افغانستان د پښتنو طبي او مالي خدمت و، کلي په کلي علاقه په علاقه خلکو د دې کمېټی دپاره د چندې جمع کولو انتظام وکړو او په یو لږ وخت کې یو طبي وفد تیار شو چې هغه زما د مشر ورور ډاکټر خانصاحب په سرپرستی کې تلو ته تیار شو، د افغانستان په امداد کې یو پښتون هم څه کمی کړی نه دی. لیکن د بنو خلک، د ډېره اسماعیل خان کُنډي خاندان، د سودم خانان، د بایزو خانان، قاضي عطاالله خان، علي اصغر خان، علي ګل خان او میا احمد شاه صاحب د ډېر تعریف وړ دي، لیکن پیرنګیانو دا خبره چېرته خوښوله، د هغوی په زړه دا چېرته ځایېدی شوه چې د افغانستان د امداد دپاره دې د سرحد پښتانه لاړ شي ولې چې په دې طریقه خو زمونږ وروروليي او قومولي قائمېده او هغوی چېرته دا غوښتل. مونږ له یې اجازه رانه کړه. ما خو ډېر دا کوشش وکړو چې د دوی د اجازې نه بغیر مونږ له افغانستان ته تلل په کار دي، مونږ ته د پیرنګیانو د اجازې او د پاسپورټ څه ضرورت نشته، ولې زما دا خبره کمېټی ونه منله او ما دا هم کمېټی ته وویل چې تر څو امان الله خان په افغانستان کې وي، مونږ له انګرېزان د تلو اجازت افغانستان ته نه راکوي. خو کمېټی به ویل چې مونږ خو که بغیر د انګرېزانو د اجازت نه لاړ شو نو بیا به په مونږه دارو او درمل بند کړي. پیرنګیانو خو اول دا

اعتراض اوچت کړو، چې تاسو خو د امان الله خان امداد دپاره ځئ. لیکن که هغه هم ستاسو د امداد خواهش وکړي، که چېرې تاسو د هغه اجازت نامه راوړه بیا مونږ تاسو له د تلو اجازه درکوو. زه او میا جعفر شاه د دې کار دپاره مقرر شو چې امان الله خان ته لاړ شو او اجازتنامه تري راوړو ولې ما کمېټی ته وویل چې مونږ خو د قوم اوخپلو وروڼو د امداد دپاره ځو، په دې کې د امان الله خان د اجازې څه ضرورت دی او مونږ خو د پښتنو د امدا دپاره تلو.

مونږ اول د پېښور وکیل تجارت له لاړو چې هغه زمونږ دپاره اجازه را وغواړي، لیکن چې څو ورځې تېرې شوې او هغه اجازه راونه رسېده. نو مونږ کندهار ته د تلو اراده وکړه چې د امان الله خان نه اجازتنامه راوړو. په شاهي باغ کې د پښتنو یوه عظیم الشانه جلسه وشوه، ما او جعفر شاه د خپلو تلو نه خبر کړل، لیکن دا مې ورته هم ووې چې دا ټولې د پیرنګیانو باني دي، هغوی پخپل وس زمونږ وفد له د تلو اجازت نه راکوي او دا به تاسو ته ډېر زر معلومه شي، مونږ شپې له نوښار ته لاړو، شپه مو هلته تېره کړه د شپې یوه لویه جلسه وشوه او سبا له مونږ د نوښار د ستېشن نه ریل کې سوار شو. د راولپنډی ستېشن ته ورسېدو، مولانا اسحاق صاحب هزاروي او د نښار ډېر مسلمانان زمونږ د لیدو دپاره ستېشن ته راغلي وو، او څه وخت چې زمونږ ګاډی لاهور ته راورسېدو، نو مولانا ظفر علیخان او د مسلمانانو او هندوانو ډېر لیډران زمونږ لیدو له راغلي وو، مونږ یې د ګاډي نه راکوز کړو او د لاهور نښار ته یې بوتلو او یو لوی جلوس یې

اوښکلو حالانکه زه د دې نه مخالف وم. په سبا له په لاهور کې د هندوانو او مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه، چې په هغې کې د حکومت د ملامتیا او مونږ سره د امداد او همدردۍ تقریرونه وشول. او قرار دادونه پاس شول، بله ورځې مونږ د کراچۍ په میل کې د لاهور نه کوټې ته روان شو، چې سکهر ته ورسېدو، د سندهـ حضرت مولانا او بعضې د سندهـ مسلمانان زمونږ لیدلو له راغلي وو، هغوی سره مو ډېرې خبرې وشوې، دلته زمونږ ګاډی بدل شو او مونږ کوټې ته روان شو، سحر وختي زمونږ ګاډی سبوې ته ورسېدو، زمونږ ګاډی ولاړ دی او مونږ په دې فکر کې یو چې چای به څنګه وڅکو چې په دې کې زمونږ ډبې ته کپتان صاحبزاده خورشید چې د بلوچستان پولټیکل ایجنټ و او بل ورسره د پیو یو خان چې پولیس کپتان و، رانوتل زما په زړه کې څه شک پیدا شو، ګنې دوی مونږ پسې راغلي دي، هغوی مونږ سره ګپ شپ شروع کړو او بیا یې مونږ ته ووې چې راځئ دلته مونږ سره په ارام چای وڅکئ، نو بیا به ګاډي کې کېنئ کوټې ته به لاړ شئ، مونږ اصرار وکړو او ورته مووویل چې ستاسو مهرباني ده، ګاډی به رانه لاړ شي هغه وې چې دلته ګاډی ډېر ساعت ولاړ وي، نو مونږ هغوی سره روان شو، د کپتان خورشید بنګلې ته لاړو چای مو وڅکله، مونږ تادي کوله چې ګاډی را نه لاړ نه شي، مونږ ته معلومه نه وه چې حکومت مونږ مخکې تلو ته نه پرېږدي، ګاډی لاړ او مونږ پاتې شو، زمونږ او د دوی په مینځ کې ډېرې خبرې وشوې، د ډوډۍ وخت راغی، ډوډۍ مو وخوړه، حکومت صاحبزاده صاحب او د پیو خان د دې دپاره

راپسې رالېږلي وو، چې مونږ په دې رضا کړي چې په خوښه سره واپس پېښور ته لاړ شو، د هغوی او زمونږ په مینځ کې ډېرې خبرې وشوې، ولې مونږ په واپس تلو رضا نه شو او چې مونږ رضا نه شو؛ نو مازیګر چې کوم ګاډی راغی په زور یې په هغه ګاډي کې کېنولو، پولیس ته یې په حواله کړو چې مونږ د بلوچستان د علاقې نه بهر وباسي او چې جیکب اباد ته را ورسېدو نو هلته پولیس مونږ په ستېشن د ګاډي نه کوز کړو هغوی را نه لاړل او مونږ پاتې شو، مونږ جیکب اباد ته لاړو او یو وړوکی غوندې ځای مو په کرایه واخیستو او پېښور ته مو اطلاع ورکړه، چې مونږ حکومت کوټې ته پرې نه ښودو او د سېوی د ستېشن نه یې را واپس کړو او مونږ کندهار ته نه پرېږدي او مونږ اراده کړې ده، چې د حکومت دا ناجایزه حکم ونه منو او سبا بیا د کندهار په طرف روانېږو. په سبا له مونږ د بلوچستان (Resident) رزډنټ له یو تار ورکړو، چې مونږ ستا د دې قسم ناجایز حکم منلو ته تیار نه یو او مونږ تا خبروو چې سبا له به بیا مونږ کوټې ته روانیږو. د شپې په ګاډي کې مونږ بیا روان شو او چې سحر بیا زمونږ ګاډی د سېوی ستېشن ته ورسېدو نو څه ګورو چې مسلح سپاهیان سره د یو پیرنګي ولاړ دي ګاډی چې ودرېده هغه پېرنګی زمونږ ډبې له راغی او مونږ یې د ډبې نه کوز کړو دا ځل صاحبزاده صاحب او د پېښو خان د دوی سره نه وو، زمونږ خو دا خیال و، چې جېلخانې ته مو بیایي لیکن هغه پېرنګي مونږ په وېټنګ روم کې کېنولو او په وېټنګ روم یې یوه ډېله پیره ودرولې دا ډېر یو شریف پیرنګی و، ما ته یې په خبرو خبرو کې ووې چې زه د دې

حکومت په پالیسی نه پوهېږم یو طرف ته خو وایي چې مونږ غیر جانبدار یو او تاسو ته وایي چې لاړ شئ، مونږ له د امان الله خان نه اجازتنامه راوړئ نو تاسو به پرېږدو او بل طرف ته ما له حکم را کوي چې پام کوه چې دا سړي درنه مخکې لاړ نه شي، او بیا تاسو د داسې کار نه منع کوي او ستاسو طبي وفد نه پرېږدي چې په دې کې د خدای د مخلوق د خیر نه بل هېڅ شی نشته. مازېګر چې بیا هغه رېل ګاډی واپس راغی نو مونږ یې په کې کېنولو او د جبکب اباد په سټېشن یې بیا کوز کړو، مونږ ته معلومه شوله چې مونږ حکومت په هېڅ قسم کندهار تللو ته نه پرېږدي نو هسې تلل راتلل مومناسب ونه ګڼل او اراده مو وکړه چې دهلي ته به لاړ شو او د افغانستان کونسل جنرل سره به وویتو که هغه زمونږ دپاره څه د اجازه نامې انتظام وکړی شي، دهلي ته روان شو، دهلي ته ورسېدو او کونسل جنرل صاحب مو ولیدو او خبرې اترې مو وشوې، مونږ سره یې ډېره همدردي ظاهره کړه او امان الله خان ته یې تار ورکړو او د تار په ذریعه یې مونږ له اجازتنامه را وغوښته په دغه ورځې مونږ ته په دهلي کې معلومه شوله چې پیرنګیانو د شور بازار د حضرت ورور چې په هندوستان کې په کاټهیاواړ کې اوسي را غوښتی، او د هغه پاوندو پسې چې د هغه مریدان دي د امان الله خان برخلاف افغانستان ته لېږي، ځکه چې پیرنګیانو ته معلومه شوې وه چې د خلکو څه نه څه همدردي د امان الله خان سره پیدا شوې ده، او هسې نه چې هغه چېرته کامیاب شي. مونږ د کونسل جنرل صاحب نه رخصت واخست او سرحد ته را روان شو، څه وخت چې مونږ پېښور ته را ورسېدو نو

مونږ ته معلومه شوه چې د افغانستان وکیل تجار له هم د کندهار نه زمونږ د پاره د امان الله خان پخپل دستخط فرمان رالیږلی شوی دی. د دې دپاسه به بیا هم حکومت چل ول کوو او په مونږ به یې وخت هډوه څه وخت چې زما بالکل دا یقین راغی چې حکومت په هیڅ طریقه زمونږ وفد له اجازت نه ورکوي، نو ما خپلو د جماعت ملګرو ته ووې چې د حکومت دا ټولې انې باني زمونږ د پاتې کېدو د پاره دي او که چرې تاسو د حکومت اجازت ته ناست یئ نو همدغه شان به ناست پاتې شئ او هیڅ قسم د افغانستان امداد به ونه کړی شئ او بله دا چې ایا افغانستان کې د دوی سفارت نشته؟ نو بیا د پاسپورټ ضرورت څه دی؟ مونږ خو افغانستان ته د پېرنګیانو په ذمه وارئ نه ځو، مونږ که افغانستان ته ځو نو پخپله ذمه واری ځو، نو بیا د پیرنګیانو د راه داری مونږ ته څه حاجت دی؟ لیکن زما داکثرو وروڼو داخیال و، زمونږ تلل او راتلل به بند شي او زمونږ د دې وفد په لاره کې به د دارو را غوښتلو په سلسله کې مشکلات پیدا شي او نه به مونږ د افغانستان وروڼو سره مالي امداد وکړی شو. ما ورته ووې چې په دې صورت کې به مونږ دغه شان په انتظار کې پاتې شو، د افغانستان به هډو د هیڅ قسم امداد ونه کړی شو. او امان الله خان چې تر کومې پورې په افغانستان کې وي نو دوی مونږ له اجازه نه راکوي او چې هغه د افغانستان نه لاړ نو بیا به مونږ له اجازه راکړي.

ما او زما یو څوملګرو دا اراده وکړه چې مونږ بغیر د پیرنګیانو د اجازت نه د افغانستان د امداد دپاره روانېږو او

په دې غرض مو په پښتورکې یوه جلسه وکړه او قوم ته مو دا حقیقت ښکاره کړو، چې پیرنګیان مونږ له راهداري نه راکوي، او مونږ د دوی راه داري ضروري هم نه ګڼو، زمونږ افغانستان ورور دی او مونږ خپلوورونو له پخپله ذمه واری باندې ځو، چې څوک تلل غواړي او تلو ته تیار وي چې فوراً دې مونږ له د راهداری له پاره درخواست راکړي او خپل تصویرونه دې ورسره راولېږي. زه د حکومت په دې خیال پوهه شوم لیکن د جماعت اکثرو خلکو را ته ووې چې ستا هسې د دې حکومت نه نفرت دی او د دوی څېره درته د چل او دروغ ښکاري. زه چې شوم او د راهداری نه بغیر د تلو خیال مې پرېښوده او د راهداری دپاره مو تصویرونه او درخواستونه ورکړل.

نادر خان:

د ډېرو ورځو نه په دې ملک کې دا ګونګوسې وې، چې نادرخان د خپلو ورونو سره د فرانس نه را روان شوی دی، بله ورځې راته معلومه شوه چې نادرخان سره د خپلو ورونو پېښور ته را رسېدلی دی او دوکیل تجار په کور کې دی. زه او ډاکټر صاحب یې هم د لیدو دپاره لاړو، نادرخان او هاشم خان ما د اول نه پېژندل په ښه شان سره مو ملاقات وکړو، ډېرو خلکو پرې زور ولګولو چې قندهار ته لاړ شه او امان الله خان ورپسې ډېر استازي راولېږل لیکن نادرخان د قندهار د تلو دپاره تیار نه شو، یوه ورځې زه او نادر خان یوازې یوه کمره کې ناست وو، د افغانستان په مستقبل مو خبرې کولې چې ده

ما ته ووې زه چې هر څه کوم نو د امان الله خان دپاره يې کوم ماورته ووې چې خلک وايي چې د حبيب الله خان هغه زوی چې ستا خوريی دی تاسو د هغه په حکومت باندې د کېنولو دپاره کوشش کوئ،ده راته ووې چې ته به هم ژوندی يې او زه به هم ژوندی يم،که چېرې ما هغه بادشاه کړو يا پخپله بادشاه شوم،نو ته راشه او مخ را له تور کړه او راته ووايه چې نادره خپله وعده دې پوره نه کړه،څه ورځې پس هاشم خان جلال اباد ته او نادرخان او شاه ولي خان ځائيو ته روان شول، زه يې په دې خبره مجبور کړم او وعده يې رانه واخستله چې سبا به مونږ تل کې يو. په سبا له هلته راشه او ما ضرور ووينه، زه سبا له تل ته لاړم ليکن نادر خان په مخه تلی و اوتل کې ايسار شوی نه و،د را روانېدو په وخت کې حکيم مې په موټر کې وليدو چې د نادرخان د ليدو دپاره ځائيو ته روان و،هغه له مې يو خط ورکړو او په هغې کې مې نادرخان ته وليکل چې اوله وعده خو دې پوره نه کړی شوه،نو چې د بلې وعدې به دې څه حال وي؟. بغير زما نه د ټولو خلکو دا خيال و، چې پېرنګيان به د افغانستان د تلو او امداد دپاره مونږ له اجازت راکړي، ليکن زما دا خيال نه و،ولې چې دوی د امان الله خان غوندې د پښتنو خير خواه بادشاه په افغانستان کې نه غوښتو او زمونږ خوش اعتقاده ورونه په دې اميد کې پراته وو،چې نن دی که سبا دی اجازت به راشي د فصل وخت و،مونږ د افغانستان دپاره چنده جمع کولو په خيال د بايزو په دوره وو خلکو را سره ډېر په اخلاص او خوشحالی د ټول زکواة د راکولو وعدې وکړې، پښتانه د افغانستان د ورونو هر قسم امداد کولو ته

تیار وو، زه او خوشحال خان د باري کاو د سخاکوټ په لاره مردان ته را روان شو، چې مردان ته را ورسېدو نو خبر شو چې امان الله خان د جنګ خیال پرېښودی دی او کوښې ته راغلی دی. د دې خبر په اورېدو په ما ډېر غم او خفګان راغی. خوشحال خان کلي ته رخصت شو، او زه د قاضي عطاالله خان ځای ته لاړم او په یو کټ کې ویړوېړ پرېوتم څو ورځې پس څه وخت چې امان الله خان بمبی ته ورسېدو زه ډاکټر صاحب او نورو دوستانو مجبور کړم چې بمبی ته لاړ شه امان الله خان ووینه او د افغانستان متعلق مشوره ورسره وکړه او دا خبره معلومه کړه چې که مونږ د افغانستان سره د څه قسم امداد کول غواړو نو د چا سره وکړو او دا هم معلوم کړه چې د نادر خان او د هغوی د ورونو متعلق د هغه څه خیال دی؟. زه بمبی ته لاړم عبدالهادي خان داوي هم هغه سره و، او د هغه په ذریعه مې د هغه سره ملاقات وشو، خبرې مو وشوې.

ما د افغانستان ته د واپس د تلو خبره وکړه، لیکن هغه د افغانستان نه مایوسه شوی و، او د افغانستان خیال یې پرېښی و، د پښتنو نه ډېر مور معلومېده زما چې ده سره ملاقات وشو، نوما سره یې په پښتو کې خبرې وکړې، د ګفتګو په دوران کې د نادرخان دوی ذکر هم راغی او ما ورته دا وویل چې مونږ سره چې د افغانستان دپاره کوم حساب جمع دی هغه چاله ورکړو؟ نو په جواب کې ده راته ووې چې تاسو یې نادرخان ته ورکړئ او د نادرخان امداد وکړئ ملاقات ختم شو، په ډېر خفګان سره مونږ د یوبل نه جدا شو په هغه هوټل کې هغه سره نور هم ډېر سرداران وو. هغوی سره مې هم لیدل

کتل وشو او د شپې عبدالهادي خان د بمبۍ د کونسل په کور کې زه مېلمه کړم او د ډوډۍ په وخت کې مې نورو ډېرو سردارانو سره خبرې اترې وشوې. د دې خلکو دا خیال و، چې امان الله خان به ضرور واپس افغانستان ته راځي ځکه چې په موجوده جنګ کې کوم کوم جرنیلان د بچه سقه د لرې کولو کوششونه کوي، هغوی په کور کې بې اتفاقه دي او په یو او بل اتفاق کولی نه شي او د ټولو اتفاق په امان الله خان راتلی شي، دغه جرنیلان یو نادرخان و، چې د ځائیو په مرسته یې کابل اخیستو او بل غلام نبي خان و، چې د ترکستان د طرف نه په کابل حملې کولو دپاره را روان و، زه د بمبۍ نه واپس راغلم دا ټولې خبرې مې انجمن هلال احمر ته ورسولې او د امان الله خان خیال او رایې او د نادرخان متعلق خبره مې هم هغوی ته ظاهره کړه، او دا تجویز مې پېش کړو چې دا څومره روپۍ هلال احمر سره جمع دي او کوم سامان چې د طبي وفد دپاره مونږ ته خلکو راکړی دی دا ټول نادرخان له لېږل په کار دي، لیکن په دې کې بعضې وکیلانو چې د هغوی سرغنه ابراهیم خان د چیني و مخالفت وکړو. زما په خیال د هغوی د خپلو چندو واپس اخستو دپاره دا بهانه وه اخر فېصله په دې وشوه، چې څوک خپلې روپۍ نادرخان ته لېږل نه غواړي نو هغوی ته دا حق حاصل دی چې خپلې روپۍ واپس واخلي، حالانکه د هلال احمر د قانون نه دا خبره خلاف وه، او تقریباً اکثرو وکیلانو چې مونږ له څه نه څه چنده راکړې وه، واپس یې

واخیسته بیا هم مونږ نادرخان له پنځوس زره نغدي روپۍ او هغه ټول سامان چې مونږ له خلکو را کړی و ولېږه او په علاقه کې مو د چندې دپاره انتظام هم وکړو.

په دې ورځو کې هر سړی په جوش کې و، زمونږ د اسلامیه کالج په هلکانو کې هم یوه زبردسته جذبه را وچته شوې وه، د افغانستان دپاره چنده مې هم را جمع کړې وه، د دسمبر میاشت وه کالجونه بند وو، زما د یو طالب علم دوست میا اکبر شاه د بدرشو دا خیال و، چې د پښتنو د ځوانانو یو انجمن قایمول په کار دي. هغه یوه ورځې د میا احمدشاه صاحب په ځای کې ما سره دا ذکر وکړو، چې مونږ د صوبه سرحد ځوانان راجمع کړو او که چېرې ته د مېلمنو دپاره انتظام وکړې، نو دا به په مونږ یو لوی احسان وي، ما ورته ووې زه هر وخت ستاسو خدمت ته تیار یم لیکن که د پېښور په ځای په اتمانزو کې راجمع کېږئ نو دا به بهتر وي. هغه زما دې خبرې سره اتفاق وکړو او په اتمانزو کې را جمع شو، زما د انجمن بعضې ممبران هم دوی سره د تبادله خیالاتو دپاره ما راغوښتي وو، بحث شروع شو چې په صوبه سرحد کې یوتهـ لیګ (Youth league) جوړول په کار دي. د بعضې خلکو داخیال و، چې د یوتهـ لیګ په ځای دې د هغې نوم د صوبه سرحد د ځوانانو جرګه وي، لیکن زمونږ د انجمن صدر عبدالاکبر خان او سکرټري خادم محمد اکبر د دې مخالفت وکړو چې د پښتنو یو جماعت خو قایم دی چې ستاسو او د

هغې په اغراضو مقاصدو کې فرق نشته په دې وجه د نوي جماعت د قایمولو ضرورت نشته، دغه جماعت له ترقي ورکول په کار دي، لیکن ځوانان ډېر په جوش کې وو هغوی دې خبرې سره اتفاق ونه کړو، زمونږ د خلکو دا خیال وي چې ګنې ترقي د یو نوي انجمن قایمولو سره لګېږي د نادرخان تار ماله راغی چې کابل فتح شو او چې خلک خبر شو چې کابل فتح شو نو یو قسم خوشحالي په خلکو راغله چې بیان یې کولینه شم. بله دا چې د قوم حوصلې زیاتې شوې او د ملک د بر سر او د کوز سر نه جلوسونه او جنجونه را روان شول په جلوسونو کې خلک ګډ ډول ځکه چې ډېر خوشحاله وو، د غربینونو ډزې وې توپکې هم خلاصېدې.

دا ټول جلوسونه په اتمانزو کې یو ځای شول او یوه لویه جلسه وشوه، په جلسه کې نورو زمونږ ملګرو هم تقریرونه وکړل اوما هم په اخر کې تقریر وکړو، د تقریر په دوران کې مې پښتنو ځوانانو ته ووې د کابل د فتحې نه سبق واخلئ د افغانستان د فتحې په سلسه کې ډېره حصه ستاسو دکوششونو ده، په دنیا کې داسې هېڅ کار نشته چې هغه کېدلی نه شي، خو چې څوک یې کولو پسې ملا وتړي، نپولین به وې چې زما په ډایرۍ کې د ناممکن لفظ نشته تاسو اوده یئ ددنیا نه بې خبره یئ زه مو خبروم.

کابل د ۱۹۲۹ع کال په اکتوبر کې فتح شو او نادرخان د خپلې بادشاهۍ اعلان وکړو، په دې خبره باندې مونږ ډېر

حیران شو، ولې چې داسې کار یې وکړو، چې زمونږ په خواب اوخیال کې نه و، ځکه چې هغه خو مونږ سره وعده کړې وه چې زه به نه باچا کېږم.

مونږ خو پرېږده چې خپلو خلکو سره یې کومې وعدې کړې وې هغه یې هم ماتې کړې. په دغو ورځو کې عبدالهادي خان چې کابل ته روان و، ومې لیدو زما په لیدو سره یې وخندل او ویې ویل چې کم بخت په یوه وعده هم ټینګ نه شو، که بادشاهي یې خوښه وي نو کم از کم (Constitutional Monaechy)«کانستیټیوشنل مانرکې» اعلان به یې کړی وی. د نادر خان بې وفایۍ زمونږ په خلکو ډېر خراب اثر کړی و، لیکن مونږ څه کولی شو. مونږ دا خبره خدای ته پرېښوده چې خدای دې سزا ورکړي، چې بیا څوک قوم سره داسې کیسه نه کوي، د افغانستان د فېصلې نه پس مونږ وزګار شو میا احمد شاه صاحب مې هم راضي کړو، اومونږ د خپلې صوبې د دورې اراده وکړه. زه او عبدالاکبر خان او احمدشاه د کوهاټ، بنو، ډېره اسماعیل خان په دوره ووتو، د دوی تقریرونه به په جرګه یعنې یوتهلیګ (Youth league) باندې وو او ما به خلکو سره د قوم او وطن خبرې کولې او په هر ځای کې زمونږ دا دوره ډېره کامیابه ثابته شوه.

❋❋❋

منظم سياسي جدوجهد،
خدايي خدمتگاري،
لاهور کې د ال انډيا کانګرس
جلسه سنه ۱۹۲۹ء
خدايي خدمتگاري، دورې او سرې جامې
(مردان، بايي زي، سودم، اکبر پوره،
نوښار، خيشکي، نسته)، سالاران،
مرغزکې لويه جلسه او يوه قامي
پرېکړه، اتمانزو کې لويه
جلسه او مشاعره

لاهور کې د کانګرس جلسه ۱۹۲۹ع:

په دسمبر ۱۹۲۹ع کې په لاهور کې د کانګرس سالانه جلسه وه او چونکه لاهور صوبه سرحد ته ډېر نزدې و، په دې وجه د صوبه سرحد ډېر خلک د کانګرس د جلسې د لیدو له پاره لاړل. ما او امیر ممتاز خان زمونږ د ازاد سکول هېډماستر د تللو اراده وکړه. مونږ کانګرس کې نه وو، مونږ خو خلافت کې وو او مونږ تماشې له تللي وو، د کانګرس جلسې زمونږ په ځوانانو باندې ډېر ښه اثر وکړو او بیا دې خبرې پرې ډېر اثر وکړو چې ځوانان خو پرېږده د هندوانو جېنکو هم د ملک د ازادۍ او د خدمت د پاره ملا تړلي ولاړې دي. مونږ هم د کانګرس په پنډال کې ځای په ځای وګرځېدو، مونږ چې د جینکو «والنټیرو» (Volunteers) (رضاکارانو) دا قومي جذبه ولیدله نو د دې نه ډېر متاثر شو.

مونږ د صوبه سرحد نه تللي ټول ملګري هلته را جمع شو ما ورته ووې چې سړي خو پرېږده د هندوانو ښځې هم بیدارې شوې دي او د ملک د ابادۍ د پاره یې ملاتړلې ده په پښتون د ښځو ډېر اثر کېږي، د دې خبرې په هر یو ډېر اثر وشو او هر سړی چې لاهورته تللی و، نو په زړه کې یې د قام او وطن احساس پیدا شوی و، جلسه ختمه شوه.

خدایي خدمتګاري:

مونږ چې د لاهور نه واپس شو نو په اتمانزو کې مو لویه جلسه وکړه، زه په جلسه کې را پاڅېدم او خلکو ته مې ووې، چې تاسو خو اوده یئ او سړي څه کوې، چې د هندوانو ښځې

هم را بیداري شوې او هغوی سړو سره یو ځای د ملک د ازادۍ دپاره ملا تړلې ده او جدوجهد کوي. تاسو خو لږ دې لمر خاته ته وګورئ څومره لوی سېلاب را روان دی او سېلابونه همېشه اوده قومونه وړې پاځئ،ویښ شئ او ملا وتړئ،تاسو خو وګورئ، پیرنګیان وایي چې هندوستان مونږ په ټوره فتح کړی دی دا زمونږ دی او مونږ به پرې حکومت کوو او ګټه وټه یې زمونږ ده، هندوان پیرنګي ته وایي چې تاسو مونږ په زوره نیولي یو،اوس چې مونږ پوهه شو او متفق شو خپل وطن درنه اخلو دا زمونږ وطن دی اوس به پرې مونږ حکومت کوو،تاسو د دې نه خبر یئ که نه؟ زه مو خبروم چې خبر شئ د هندوانو او پیرنګیانو په دې جنګ دی چې پیرنګی وایي چې هندوستان کې به بادشاهي مونږ کوو او هندوان وایي چې دلته به بادشاهي مونږ کوو او مسلمانان د غفلت په خوب اوده دي،نو ای پښتنو ورونو زه ستاسو نه پوښتنه کوم چې تاسو به څه کوئ،ناست به یئ دواړو ته به دعا کوئ او د غلامۍ او پټتي توب ژوند به تېروئ.(مونږ چې هلکان وو،غوزان به مو کول، لویه دایره به مو را ښکله او په هغې کې به مو غوزان کېښودل، ګټه بایلات به د دوو لوبغهډو و،یو درېیم سړي به دواړو له غوزان را ټولول هغه سړي ته به یې پټتي ویلو چې چا به غوزان وګټل نو هغه ته به یې دوه غوزان ورکول.) نو ای پښتنو تاسو ته وایم دا د پټتي توب ژوند خوښوئ او که تاسو هم ځان د دې وطن مالکان ګڼئ؟ نو پاځئ او ملا وتړئ او دا خپل ملک خپل کړئ. جلسه په ډېر جوش و خروش ختمه شوه او په پښتنو زما د تقریر ډېر ښه اثر وشو. د شپې زمونږ د کلي

محمد اکبر خان، سرفراز خان او حجاب ګل او یو څو نور هلکان زما دلیدو د پاره زمونږ حجري ته راغلل او ما سره یې د یو جماعت د جوړولو مشوره وکړه ما هغوی په ښه شان پوهه کړل چې دا لوبې ټوکې نه دي دا ډېر مشکل کار دی، د دې په لار کې ډېر اغزي دي په تاسو به زما د تقریر ډېر اثر شوی وي، خو لاړ شئ. په دې معامله ښه غور او فکر وکړئ، هغوی مې رخصت کړل، بله شپه بیا راغلل، ما ورته ووې چې ستاسو په ذهن کې زما هغه تقریر لا اوس هم ناست دی. تاسو د دنیا تاریخ وګورئ په دنیا کې چې څوک د خدای د مخلوق د خدمت د پاره پاڅېدلي دي، نو په هغه مصیبتونه او تکلیفونه راغلي دي، تاسو بیا په دریم ځل په دې ښه غور او فکر وکړئ. بله شپه بیا راغله او راته یې وویل چې مونږ په دې کار ډېر غور او فکر وکړ. مونږ د قوم او ملک د خدمت د پاره د هر قسم تکلیفونو، مصیبتونو او قربانیو ته تیار یو، بیا مونږ کېناستو او په دې خبره مو غور کولو چې د دې نوي جماعت نوم دې څه وي. زما دا خیال و، چې په دې پښتون کې د خدمت خیال نشته، په دې جماعت مونږ یو داسې نوم کېږدو چې د پښتنو په دماغ کې د خدای د پاره د خدمت خیال پیدا شي، قسم قسم نومونه پېښ شول، خو زمونږ خوښ نه شول، د شپې زما په زړه کې د خدایې خدمتګار نوم راغی. چې سبا له دوی راغلل نو ما ورته دا نوم ورانده کړ، د دوی هم خوښ شو، او دعا د خیر پرې وشوه دې نوم زمونږ په زړونو کې یو قسم اطمینان پیدا کړو، مونږ پښتانه خدایي کار او خدمت هغه کار او خدمت ته وایو چې بې دکومې طمعې، غرض او اجرت نه د خدای د پاره

کوو او خدای خو خدمت ته ضرورت نه لري، د خدای د مخلوق خدمت د خدای خدمت دی.

زمونږ په علاقه کې ملایانو، ډولکی او سرنا بند کړي وو، د ډمانو یو مشر و، هغه خپلو کشرانو ته ویلي وو، چې بچو دا ډول ډبلي د کوتې په تیر کې کېږدئ. اخر به خدای مسلماني راولي، نو ډمانو ته مو وویل چې هغه خپل ډول ډبلی را واخلئ هغوی ډېر خوشحاله شول، هغوی هم مونږ سره خدایي خدمتگار شول او مونږ د هشنغر او بیا د دواوې په دوره روان شو، او چې یو کلي ته به نژدې شو، نو ډول به مو وواهه، چې خلکو به د ډول او سرنا اواز واورېدو نو حیران به شول، ولې چې ډول او سرنا خو ملایانو بند کړي وو، نو چې چا به اورېده ښځې، نر، بچي به راغونډ ېدل او مونږ پسې به روان وو، مونږ چې به د کلي مینځ ته ورسېدو نو ډول او سرنا به مو بند کړل، د کلي اکثر خلک به را غونډ شوي وو او دې کار مونږ سره ډېر مدد وکړو، نو ما به ورته یو مختصر غوندې تقریر وکړو، چې پښتنو وروڼو! مونږ ستاسو وروڼه یو، ستاسو خدمتگار یو، ستاسو خدمت له راغلي یو، راځئ چې دا خپل وران کور جوړ کړو، تاسو لږ دې دنیا ته وګورئ که علم مو نشته نو سترګې خو مو شته، د دنیا خلک او قومونه اسمانونو ته وختل او مونږ په مځکه پاتې شو، هغوی چې زمونږ په شان بنیادم دي، مونږ ورته لاس نیولي دي چا نه دانې غواړو چا نه پیسې غواړو، مونږ له خدای د جنت په شان ملک راکړی دی. د دولتونو او نعمتونو ډک دی او زمونږ په کې څه حال دی؟ د جوارو ډوډۍ نشته چې په مړه ګېډه یې وخورو هغوی ولې اباد

شول؟ او مونږ ولې پاتې شو؟ هغوی کې ورورولي ده، قاموليي ده، او اتفاق دی، په مونږ کې پرې دي جنبې دي او بغض دی، کینه ده، نفاق دی. دا نن دنیا د قاموليې دنیا ده که قوم شوئ نو ستاسو دنیا به هم اباده شي او ستاسو اخرت به هم اباد شي.

زمونږ دې خبرو په خلکو ډېر اثر وکړو او مونږ چې به هر چېرته لاړو، نو ښځې، نر، واړه، زاړه به ټول را سره روان شول، نو ملایانو دا فتوه وکړه چې باچا خان دجال دی. د دجال په هکله دا مشهوره ده چې دی راشي نو ښځې، نر، اوماشومان به ور پسې وي. ملایانو به خلکو ته ویل چې تاسو نه ګورئ چې نر، ښځې، زاړه، واړه ورپسې دي؟

کوم ځوان چې به زمونږ جماعت کې داخلېدو نو هغه به عهد کوو مونږ به ورته ویلې چې دا لار ډېره ګرانه ده او په دې لاره کې ډېر اغزي مصیبتونه او تکلیفونه او قربانۍ دي که دې ته تیار یې نو هله خدایي خدمتګار کېږه، ښه غور او فکر په کې وکړه، بیا به مو ورته ویلې چې خدای ته خو د خدمت ضرورت نشته، د خدای خدمت دا دی چې د هغه د مخلوق خدمت د هغه د رضا دپاره وکړئ، بیا به مو ورته دا خبره وکړه چې پرې، جنبې، تربګنۍ به پرېږدئ ولې چې د دې دلاسه زمونږ کور وران دی، او که څوک درباندې زیاتی وکړي نو ته به ترې بدل نه اخلې، صبر به کوې بیا به مو ورته ووې چې تشدد به نه کوئ ولې چې تاسو وګورئ د پښتون خپل کور د تشدد په وجه وران دی او د ده تشدد خو خپل ورور سره دی بل ته یې ایمان نشته، خدایي خدمتګار به د خپل قوم او ملک خدمت د خدای دپاره کوي، بل غرض به یې نه وي رسم او رواج به پرېږدي او هره

ورځ به پخپل لاس دوه ګېنټې کار کوي، دا وعده چې به يې وکړه نو هله به مونږ د هغه نوم د خدايي خدمتګارو په فهرست کې وليکلو.

د عدم تشدد په هکله خلکو کې عجيبه عجيبه خيالات دي د دې په هکله ډېرې پراپېګنډې کېږي او په خلکو کې غلط فهمي پيدا کوي. څوک وايي چې که څوک په يو مخ څپېړه در کړي نو ته ورته دا بل مخ هم ونيسه چا به وې چې ته ورته پروت اوسه او بل به در باندې ګرځي چا به وې چې ته به ورته پروت يې او هغه به دې وهي ته به لاس پښه نه خوځوې چا به وې چې پښتون يو بهادر او زبردست قوم دی، غفار خان يې بزدله کوي، لنډه دا چې قسم قسم خبرې وې، دراصل عدم تشدد يو طاقت دی څرنګه چې تشدد يو طاقت دی د عدم تشدد هم دغه شان فوج دی لکه څنګه چې د تشدد دی.

خو د عدم تشدد وسله تبليغ دی او د تشدد وسله توپک دی، عدم تشدد په خلکو کې محبت پيدا کوي، همت پيدا کوي او جرات پيدا کوي او تشدد په خلکو کې نفرت پيدا کوي او وېره پيدا کوي او بزدلي پيدا کوي. بعضې خلک وايي چې د «ډېفنس»(Defence)(دفاع) دپاره خو تشدد په کار دی، دوی دې ته فکر نه کوي چې تشدد دې وکړو نو د عدم تشدد لاره دې پرېښوده حالانکه عدم تشدد کې خپله دفاع شته، عدم تشدد کې شکست نشته او تشدد کې شکست شته. څنګه چې د تشدد يو نظام دی، دغه شان د عدم تشدد هم مکمل نظام دی، تشدد اسان دی او په دې لاره تلل هم اسان دي او عدم تشدد ډېر ګران دی او په دې لاره تلل هم ډېر ګران دي، يو سړي

لـه د پـرق جـواب کـې پـرق ورکـول اسـان کـار دی، خـو پـرق زغمـل ګران کار دی.

دوړې:

د هـشنغر او دواوې نـه پـس زه او مـیـا احمدشـاه صـاحب د صـوابی په دوره لاړو، کلي پـه کلي وګرځېدو، او ډېر خلک پـه خـدایې خـدمتګاری کـې داخـل شـول، کلي پـه کلـي مـو جرګـې جـوړولې. مـونږ د هغـه ځـای نـه بیـا پېښور، خالـصه او د داودزو کلـي وکتـل د مـردان او بیـا د بـایېزو دوره مـو وکړلـه او سـودم او رسـتم لـه لاړو صـاحبزاده خورشـید د ادینـه او مولـوي شـاد محمـد صـاحب د تولانـدی مـا پـسې راغلـل بیـا مـا هغـوی سـره د امـازو ګـړی نـه تـر نـارنجي پـورې دوره وکـړه، پـه دې دوره کـې د صـاحبزاده صـاحب بایسکل مـونږ سره ډېر مـدد کړی و، زمـونږ دا ټولې دورې بـه پیـاده وې. صـاحبزاده صـاحب بـه پـه بایسکل سـور شـو او زمـونږ نـه بـه یـې مخکې یـو کلي تـه ځـان ورسـولو، مـونږ چې بـه ورتلـو نـو هغـه بـه د کلـي خلـک یـو ځـای تـه راجمـع کـړي وو، مـونږ چې بـه ورتـه تقریـر شـروع کـړو نـو صـاحبزاده صـاحب بـه د خپـل بایسکل سـره د بـل کلـي د خبرولـو دپـاره روان شـو او پـه دې طریقـه مـونږ بـه پـه ورځ کـې نهـه لـس جلـسې کولې، پـه دې دوره کـې مـونږ ډېر کـار وکـړو او ډېرې جلـسې مـو وکـړې د هغـې لویـه وجـه دا وه چـې روژه وه او خـورل څکـل پـه کـې نـه وو، هغـه وخـت چـې پـه خورلوڅکلـو ضـایع کېـدلو بـچ شـو، اختر لـه مـونږ ټـول خپلـو خپلـو کلـو تـه لاړو او د اختـر پـه درېمـه ورځ چـې پـه چارسـده کـې بـه یـوه لویـه مېلـه لګېدلـه (چې د نسرو مېلـه بـه یـې

ورته وې، مونږ خپل خدايي خدمتګار د ډول سرنا سره د يو جلوس په طريقه ميلې له لاړو، په دغه ورځو کې زمونږ د خدايي خدمتګارو وردي د سپينې خامتا وه، هغه به زر خيرنه شوه او چې دوره کې به هغه خيرنه شوه نو بنه به نه بنکارېده، په مېله کې د لرې لرې علاقو خلک راغلي وو، هلته مونږه يوه لويه جلسه وکړه په زرګونو خلک راجمع شول خلکو کې ډېره مينه وه، محبت و، جذبه وه او په خلکو ډېر اثر وشو، ما خو هره جلسه کې هغه يو تقرير کولو بيا مونږ خالصې ته روان شو، ولې چې هلته هم په اکبر پوره کې يوه لويه مېله وي هغلته هم مونږ ته ډېر خلک راجمع شول او خپل اغراض او مقاصد مو ورته بيان کړل او په خلکو يې ډېر اثر وشو په لاره کې خدايي خدمتګارو د يو سړي نه د لارې تپوس وکړو هغه چې ورسره ډول سرنا وليدل ورته ويل يې ماته دا ساز وغږوئ نو بيا به درته لاره وښيم هغوی ورته ووې چې دلته وروسته يو سړی را روان دی هغه نه پوښتنه وکړه که هغه راته ووې، نو بيا به درته ساز وغږوو چې زه ور ورسېدم نو هغه سړي چې زه وليدم نو وشرمېدو او لاره يې راته وښودله. د اکبر پورې نه تارو ته لاړو او د تارو نه په رېل کې نوښار ته لاړو، د نوښار په صدر بازار کې مو جلسه وکړه او د خدايي خدمتګارۍ په مطلب مو خلک پوهه کړل. شپې له پورې نوښار له لاړو د شپې د ډوډۍ انتظام معزالله خان کړی و، ګل احمد او يونس خان د نوښار په ډاګ کې د جلسې انتظام کړی و، په سبا له په جلسه کې خانان او غريبانان په لوی تعداد کې شريک شول. سربلند خان، سرفراز خان او امين الله خان او حضرت بادشاه سره د

خپلو زامنو فیروزشاه او سرور شاه او عبدالدیان جلسه په ډېره کامیابۍ سره وکړه. په نوښار کې ډېر جوش و خروش پیدا شو او حضرت بادشاه میا صاحب په جلسه کې اعلان وکړو چې ما خپل دوه زامن فیروزشاه او سرور شاه د خدایي خدمتګارۍ دپاره باچا خان ته بخښلي دي.

په نوښار کې چې ډېر خدایي خدمتګار او ممبران جوړ شو نو دلته مونږ جرګه جوړه کړه او د خدایي خدمتګارو جرنیل سرورشاه مقرر شو. ما خو وړاندې ددې خبرې ذکر کړی دی چې د خدایي خدمتګارو وردي د سپینې خامتا وه، خدایي خدمتګارو ما ته شکایت وکړو چې دا سپینه وردي په دوره کې زر خیرنه شي او د وینځلو هم څه انتظام نه وي، نو ښه به داوي چې مونږ ورله څه رنګ ورکړو نو ما ورته ووې چې ورکړئ، نوهغوی اتفاقاً سُور رنګ ورکړو خدایي خدمتګارو ځان له سرې وردۍ جوړې کړې، هر خدایي خدمتګار به ځان له پخپله وردي جوړوله. دې رنګ د خلکو په زړونو ډېر زیات اثر وکړو ځکه چې ښکلې وردۍ وې او زلمي به په کې ښکلي ښکارېدل او ټولو خدایي خدمتګارو یو شان رنګ ورکړو.

دغه د سرو جامو وجه وه چې پیرنګیانو بیا زمونږ برخلاف پراپیګنډه شروع کړه چې دا د بالشویکو تحریک دی. مونږ خوهغه وخت د دې نه خبر هم نه وو چې د بالشویکو هم سره وردۍ ده دا خو یوه اتفاقي خبره وه. ما تر دغه وخته پورې نه د مارکس، نه د لینن او نه د ګاندهي جې کوم کتاب لوستی وه او نه تر اوسه خبروم. مونږ د نوښار نه خیشکو له راغلو او جلسه مو وکړه او ډېر خلک مونږ سره په خدایي خدمتګارۍ کې شریک

شول او سیف الملوک او تاج الملوک د سرخپوشو مشران مقرر شول.او بیا نیستي له راغلو دلته هم جلسه وشوه او ډېر خلک په خدایي خدمتګاری کې شامل شول د خدای شان و ،چې پښتنو کې داسې یوه جذبه پیدا شوې وه، چې مونږ به کوم کلي ته ورغلو اوخلک به زمونږ نه خبر شو نو په یوه منډه به مونږ له راتلل او د تقریر نه پس چې به ما اپیل وکه چې تاسو کې څوک شته چې د خدای دپاره د ملک او قام خدمت وکړي، نو یو به پاڅېدو چې زما نوم ولیکه د هغه پسې بل او بل به پاڅېدل چې زما نوم ولیکه او خدایي خدمتګاری کې به شامل شول.

زمونږ د جرګو د ممبرانو او خدایي خدمتګارو تعداد چې زیات شو نو مونږ د دوی تنظیم جوړ کړو.او د اتمانزو سرفراز خان د باوردی خدایي خدمتګارو سالار اعظم مقرر شو ،د هغوی د منډای د ډېوډی دپاسه یوه بالاخانه وه هغه د خدایي خدمتګارانو دفتر شو ، دا مرکزي دفتر و ، د سرفراز خان نه پس رب نواز خان سالار شو ،او د هغه نه پس بیا امین جان خان سالار اعظم شو ، دغه شان د ضلع پېښور سالار اینزرګل،د مردان سالار منیر خان ، د کوهاټ سالار اسلم خټک،د بنو سالار یعقوب خان، د ډېرو سالار مولا داد او د هزارې سالار داود خان او یو سالار کنور بهان نارنګ مقرر شول.

په دغه ورځو کې قلي خان چې د مومندو پولټیکل و ، زمونږ مومندان ورونه یې را اوغښتل او ورته یې وویل چې په تاریخ کې لیکلي دي چې د دې ملک خلک به بوتان ته ځي او دا ملک به ترې پاتې کېږي. که تاسو د دوی ملګرتیا اونکړئ

او دوی سره په تحریک (خدایي خدمتگاری) کې شامل نشئ نو دا مزکې به سرکار تاسو له درکړي. زمونږ یو مومند خدایي خدمتگار و، چې د ویتکی و، ویتکی د تخت بایي سره یوه وړوکې بانډه ده هغه راغی او ما ته یې دا کیسه اوکړه، په دغه وخت کې زمونږ سره ډېر ښه مومندان په دې تحریک کې شریک وو، هغه چې ما ته داخبره وکړه نو ما ورته وویل چې ته د دې علاقې بارسوخه مومندان راوغواړه او ما ته هم خبر وکړه چې زه هم درشم او دوی سره د ورورولی او عزیزولی یو څو خبرې وکړم او دا څه چې ورته قلي خان ویلي دي د دې په حقیقت یې پوهه کړم. نو هغه خپل عزیزان مومندان راوغوښتل او زه یې هم خبر کړم، زه ورغلم ما دې خپلو وروڼو مومندانو ته وویل چې د پښتنو د ورورولی ویش شوېدی او هر چا له خپله خپله حصه ورکړی شوېده. اوس چې تاسو ته دا قلي خان څه خبرې کوي دا مونږ کې صرف د نفاق او جګړې پیدا کولو دپاره کوي او زمونږ رورولي ګډه وډه کوي، زه تاسو ته دا خبره کوم، چې زمونږ لکه، چې ما ورته وویل د ورورولی وېش شوی دی، زمونږ دا ملک او ځمکې نه پیرنګیان تاسو ته درکوي او نه یې درکولی شي، دا که درکوو نو مونږ به یې درکوو، راځئ مونږ سره د ملک د ازادی دپاره ملا اوتړئ او چې مونږ دا ملک ازاد کړو نو تاسو سره زه وعده کوم، چې هرې کورنۍ له به شل شل جریبه ځمکه ورکوم. زمونږ د پښتنو ډېرې مزکې دي، د هر چا په کې برخه رسېدی شي، خو دا نه، چې ته به وایي، چې زه دا یا ددې سړي مزکه اخلم، ځکه چې زمونږ خو قومي وېش شویدی. په دې زمونږ کور کې نفاق او

جګړه پیدا کېږي. زه افسوس کوم چې دې ورونو ما سره اتفاق ونکړو(کله چې د قیوم حکومت راغی نو هغه بیا دا کیسه را وسپړده او چې بهتو راغی نو هغه دا کیسه لا ګرمه کړه او په دې صورت یې زمونږ ډېره تباهي او بربادي اوکړه او مونږ ته یې ډېر سیاسي او اقتصادي نقصان را ورسولو.)

د خدایي خدمتګاری اثر په ورو زړو، ښځو، نرو او ماشومانو داسې شوی وو چې زه به ورته ډېر حېرانېدم چې دا قوم څومره ښه قوم دی، او څنګه په یو مخ را بیدار شویدي د ماشومانو دا حال وو چې زه به یو کلي ته لاړم، نو دوی به ټول ما ته راجمع شول او په قطار کې به ودرېدل او زما نه به یې داخواهش کولو چې زه هر یو چپ(ښکل) کړم. زما هم ور سره ډېر محبت و، زما به هم دا خواهش و، چې هر یو چپ کړم. زه خو د ونې ډېر دنګ ووم او دوی ماشومان وو، نو د چپ کېدو په وخت کې به زه هر یو ته راټېټېدم نو ماته به ډېر تکلیف و، او ډېر به ستړی کېدم، خو بیا به هم ما ټول چپ کړل او هغوی به په دې ډېر خوشحاله شول، دې ماشومانو په کلو ا و بانډو کې خپل تنظیم جوړ کړی و. جلسې او جلوسونه به یې کول یو کلی او بل کلی ته به تلل او زمونږ جلسو او جلوسونو کې به شریکېدل، دغه شان جینکو هم سړي جامې جوړې کړې وې، نظمونه یې یاد کړی وو. هغه به یې نورو ښځو ته اورول، د پښتون رساله (مجله) یې په شوق لوستله، چې(پښتون) مجله به راغله نو جینکی به راجمع شوې، یوې جینۍ به لوستله او نورو به اورېدله، په دې ډول د اخبار لوستلو شوق هم خدایي خدمتګارو پیدا کړو.

د حکومت پولیس به هر وخت مونږ پسې و، او د ساعت ساعت خبر به یې حکومت ته ورکولو. حکومت ته چې معلومه شوه چې خدایي خدمتګاري په پښتنو کې په ډېر زور او شور سره خوریږي او په خلکو کې جوش او خروش زیاتیږي او دا تحریک پښتنو کې ډېر کامیاب او هر دلعزیز شو نو مېږي پرې لګیا شو چې دا په پښتنو څه چل وشو او زه هم د خدای پاک دې قدرت ته حیران وم چې پښتنو کې دا دومره مینه محبت، ورورولي، عزیزداري او ژوندون زمونږ په لږ کړاو څنګه را پیدا شو حکومت په دې فکر کې شو چې په څه چل به دا تحریک ختم کړي، زمونږ ډېټې کمشنر له چې زمونږ د علاقې څو خانان به ملاقات له لاړل نو هغه به ورسره هم دا کیسې کولې چې دا عبدالغفار خان بیا څه تماشه جوړه کړې ده ولې په قلار نه کېني او کلي په کلي ګرځي اخر مطلب یې څه دی؟

هغوی به راغلل او دا ټوله کیسه به یې ماته بیان کړه ما به ورته وې چې تاسو ډېټې کمشنر ته ووایئ چې زما مطلب صرف د پښتنو کور جوړول دي چې دا پرېښې، دشمنۍ تربګنۍ پرېږدي او د تخریب په ځای تعمیر ته یې فکر شي، بله ورځې د سودم د باریکاب خان خوشحال خان زما لیدو له راغلی او ماته یې ووې چې لاټ صاحب وایي چې دا ده څه کیسه شروع کړې ده، ماورته ووې چې زما مطلب د حکومت مخالفت نه دی زه خو د پښتنو اصلاح کول غواړم چې د دوی دا بد رسمونه، رواجونه، پرېښې لرې شي او که چرې هندوان او سکهان لګیا دي پخپل قوم کې مینه او محبت او ورورولي پیدا کوي، نو په دې کې څه ګناه ده؟، چې پښتون هم خپله

اصلاح وکړي دا ستاسو رعیت نه دی څه؟ نو خوشحال خان راته ووې چې هغوی وایي چې یو ځل په پښتون کې اتفاق راغی او د ده اصلاح وشوه نو د دې څه ضمانت دی چې هغه دې زمونږ بر خلاف استعمال نه شي؟نو ما ورته ووې چې ته لاټ صاحب ته ووایه چې د قومونو ضمانت په یو بل اعتماد او اعتبار دی دوی دې په مونږ اعتبار وکړي، بیا حکومت ما پسې څواب راولېږلو او راته یې ووې چې دا ته څه کوې؟ ما ورته ووې چې زه خو هغه کوم چې د یو ښه حکومت کار دی، دا خو ستاسو کار دی زه یې درله کوم او په تفصیل سره مې ټولې خبرې ورته بیان کړې، لیکن د هغوی تسلي په دې خبرو چرته کېدله خو د دې خبرو نه زه په دې نتیجه ورسېدم چې د حکومت نیت دې تحریک ته ښه نه دی.

مرغز کې جلسه او یوه قامي پرېکړه:

مونږ خو چې به یوځل دوره شروع کړه، نو په ټولو ضلعو کې به مو یو شان دوره کوله او چې د صوبې د یو سرنه به مو دوره شروع کړه نو د بل سره پورې به مو کوله،لیکن چې په کومو علاقو کې به ښه د کار خلک پیدا شو نو هغه علاقه کې به تحریک ترقي وکړه نو زمونږ تحریک په یوسفزو کې ډېره ترقي کړې وه او په یوسفزو کې خصوصاً په صوابی تحصیل کې داسې یو کلی نه و چې په هغه کې به زمونږ جرګه نه وه یا به خدایي خدمتګار نه وو، په یوسفزو کې زمونږ سالار منیر خان د مانیرۍ او جرنیل د مرغز خلیل الرحمان و او بیا د مرغز

کلي خدايي خدمتگار ډېر د کار خلک وو او دوی به لګيا وو پخپله علاقه کې به يې کار کولو زمونږ په خدايي خدمتګارو کې دا يو لوی صفت و، چې څوک به خدايي خدمتګار شو او يا به جرګه کې ممبر شو نو هغوی به د شپې او د ورځې پخپله علاقه کې کار کولو کور به نه کېناستل، په مارچ ۱۹۳۰ع کې دوی په ما پسې راغلل چې مونږ خپله علاقه کې ډېر کار کړی دی او ډېر خلک مونږ سره ملګري شوي دي، نو مونږ غواړو چې دا خلک ټول راجمع کړو او په مرغز کې جلسه وکړو او دا د خدايي خدمتګاری اوله جلسه وه او ميا احمدشاه صاحب او زمونږ د کلي عبدالغفور چې په خوش اوازی به يې نظم وې او د ماستر عبدالکريم صاحب مشر ورور و، دوی سره د باوردی يو څو خدايي خدمتګارو لاړو او د مرغز په جلسه کې شريک شو، د ټولې علاقې خلک راجمع شوي وو ميا صاحب په کې تقرير وکړو او نورو خلکو هم تقريرونه او ښکلي ښکلي نظمونه وويل، ما چې وکتل نو حيران شوم چې زمونږ د پښتنو په شاعرانو کې د قومي جذبې دا تحريک څنګه را پيدا شو؟ ځکه چې د دوی په نظمونو به قوم کې ډېر جوش او طاقت پيدا کېدلو او دا دومره لويه تبديلي په کې څنګه راغله؟

محمد عمر خان د مانيری په کې د موجوده او د پخوانی زمانې حاکمانو بادشاهانو فرق خلکو ته په ډېره ښه طريقه بيان کړو چې پخواني حاکمان او بادشاهان چې به په دوره راغلل نو هغوی به خلکوله ډوډی ګاني، انعامونه، اکرامونه ورکول او د

موجوده زمانې حاکمان چې په دورو راشي نو هغه انعام اکرام خو پرېږده هر څه د مظلوم رعیت نه خوري، نو دا تقریر خلکو ډېر خوښ کړو زه د دغه جلسې صدر وم اخري تقریر زما و، زه پاڅېدم او تقریر مو شروع کړو ما خلکو ته ووې چې زه تقریر نه کوم تاسو ته یوتجویز پیش کوم تقریرونه خو ډېر وشو خو دا خبره زما یاده ولرئ چې په دنیا کې کوم قومونه چې خبرې لرې کوي او عمل ډېر، نو هغه قامونه همېشه خپل منزل ته رسېدلي دي، زه تقریر نه کوم زما په تجویز غور وکړئ. په دې پښتنو باندې ددې رسم و رواج ډېر بوجونه دي او زمونږ د تحریک یو دا غرض هم دی چې په دوی باندې دا بوجونه کم شي، خو زه یرېږم چې هسې نه دا جلسې په پښتنو باندې یو بل بوج شي نو زه دا تجویز ستاسو په خدمت کې پېش کوم چې په کوم کلي کې زمونږ جلسه وي په هغې کې به خلک نه چای څکي او نه ډوډۍ خوري او نه به څوک پاتې کېږي او نه به څوک شپه کوي. خلک به خپلو کلو ته ځي او که څوک خپلو کلو ته رسېدی نه شي نو په یو کلي به هم ډېر کسان نه ورځي او که هغه کلي کې چې د دوی شپه شي نو په یو خدایي خدمتګار به هم نه دېره کېږي او چې په هغه کلي کې څومره خدایي خدمتګار وي هغوی به ورله خپله خپله ډوډۍ راوړي دوی به یې په شریکه خوري او څوک به زیات تکلیف نه کوي. اوکه د چایو وخت وي نوچې د دوو پیالونه زیاته چای ونه څکي دا تجویز په اتفاق سره پاس شو او جلسه ختمه شوه. د مرغز

مشران مالـه راغلـه،هغوی مـا تـه د ډوډۍ ذکـر وکـړو مـا ورتـه ووې چې دا تکلیـف دی، د مرغـز ډېـر ښـه خلـک دي کـه خانـان دي کـه غریبانـان دي کـه کـسبګر دي هغـوی کـې ډېـر اتفـاق او جذبـه ده، هغـوی راتـه ووې چې مـونږ تـه خـو هـېڅ تکلیـف نـشته. مـونږ د ټـول کلـي خلکـو د جلـسې د خلکـو دپـاره چـا غـوړي، چـا چـرګ او چـا اوړه راوړي دي، مـا ورتـه ووې چـې ستاسـو خـو اتفـاق دی او تکلیـف درتـه نـشته خـو یـو کلـی دی چـې هلتـه ستاسـو پـه شـان اتفـاق نـشته کـه مـونږ هلتـه جلسـه وکـړو بیـا بـه هغـوی تـه څـومره تکلیـف وي؟ او تاسـو کـه اوس دا ډوډۍ وکـړه دا بـه رسم شي. پښتانه خـو داسې قـوم دی کـه یـو کلـی څـه وکـړي نـو بـل کلـی د هغـوی د سـیالۍ نـه ضـرور کـوي، دوی زمـا هغـه خبره ومنلـه، مـازیګری چې جلسه ختمـه شـوه پـه مرغـز کـې زمـونږ ماماګـان وو، زمـونږ نیـا ددې کلـي وه،هغـوی راتـه ووې چـې مـونږ خـو تالـه ډوډۍ پخـه کـړې ده اومـونږ سـره بـه شـپه کـوې مـا ورتـه ووې چې تاسـو پـه جلسـه کـې نـه وئ څـه؟ پـه جلسـه کـې خـو دا تجـویز پـاس شـو چـې د جلسې پـه کلـي کـې بـه مېلمانـه نـه شـپه کـوي او نـه بـه ډوډۍ خـوري او دا خـو ډېـر بـد کـار دی چـې سـړی وایـي یـو څـه او کـوي بـل څـه، هغـوی مـې پـه ډېـرو خـوارو رضـا کـړل او زه بـام خېلـو تـه لاړم او دغلتـه مـې باچـا صـاحب سـره شـپه وکـړه چـې هغـه زمـا نـه وعـده اخیـستې وه چـې دې علاقـې لـه راشـې نـو شپه به ماسره کوې.

اتمانزو کې لویه جلسه او مشاعره:

مونږ خو چې تر اوسه پورې کومې جلسې کولې نو د ضلعې او تحصیل په سطح وې نو ما اراده وکړه چې اوس به مونږ د ټولې صوبې په سطح باندې یوه لویه جلسه وکړو ځکه ما چې کتل د خدایي خدمتګارو دې تحریک په پښتنو کې یوه نوې جذبه پیدا کړې وه، نو د دې دپاره ما دا مناسب وګڼل چې اول باید د جلسې انتظام وکړو، د سرحد ټولو پښتنو له مو د شرکت دعوت ورکړو او دا جلسه مو په شلم او یوویشتم اپریل ۱۹۳۰ء په اتمانزو کې مقرره کړه او د یوې مشاعرې بندوبست مو هم وکړو او د دې مشاعرې طرح داوه:

«جنګ د ازادۍ له همېشه ځلمي وتلي دي».

چې د جلسې اعلان وشو نو زمونږ د جلسې د اعلان سره حکومت ډېر په فکر او تشویش کې پرېوتو او د اتمانزو په خانانو پسې حکمونه جاري شول، حکومت غوښتل چې دا جلسه په څه چل بنده شي چې مونږ په دې بدنام نه شو او د کلي خانان اوخلک د دې څه مخالفت وکړي او مونږ له بهانه په لاس راشي، لیکن حکومت په دې مکر او فریب کې کامیاب نه شو ځکه چې زمونږ د کلي خانان خو په خدایي خدمتګارۍ کې شریک شوي وو، صرف برنې محمد عمر خان زمونږ په خدایي خدمتګارۍ کې شریک نه و، نوره کورنۍ یې ټول خدایي خدمتګار وو، حکومت په بعضې سیندونو پلونه هم خلکو ته

وران کړل خو په دې کې کامیاب نه شو او په زرګونو نر او ښځې په جلسه کې شریک شول ،جلسه ډېره کامیابه وشوه او بیا خاص د خدایي خدمتګارو پرېږده ، جلوس او سلامی په خلکو ډېر اثر وکړو ،د پیرنګي خو د مخکې نه اراده نه وه چې مونږ دې کار ته پرېږدي خو د خدای فضل و چې درې درې نیمې میاشتې مونږ کار وکړو ،مونږ چې د کانګرس د جلسې نه راغلو نو په جنورۍ ۱۹۳۰ء کې موکار شروع کړو او په اپریل کې پیرنګیانو ګرفتار کړم. دومره وشوه چې زمونږ اواز د پښتنو غوږو ته ورسېدو په ۲۲ اپریل ایله د جلسې مېلمانه رخصت شول د بر تهکال ارباب جمعه خان چې څه وخت رخصتېدو نو چونکه دی زما ډېر مهربان و ، ما ورته ووې چې ستا خو ډېر زامن دي د خدای فضل دی نو دا یو ارباب عبدالغفور په کې ما له د خدایي خدمتګاری دپاره راکړه نو ده وې چې ما په نامه د خدای دربخښلی دی او دې جلسې له د پېښور نه علي ګل خان، لعل باچا او د کانګرس نور ډېر کارکنان راغلي وو چې دوی د جلسې نه رخصتېدل نو ما ته یې وویل چې مونږ سبا له سول نافرماني کوو او په پیو کې به مالګه جوړوو ته هم دغلته زمونږ تماشې له راشه ګوره مونږ خو خدایي خدمتګار نه یو تاسو سره په دې جلسه کې شریک شوي یو که ته کانګرس کې نه یې نو تماشې له خو راشه!.

❋❋❋

گجرات جېل او کانګرس سره ټړون

زماګرفتاري ۱۹۳۰ء، ګجرات جېل، د قصه خانۍ واقعه، د پېرنګي جبر او تشدد او پښتانه (اتمانزو، پړانګ، ګوجرګړهۍ، ټکر، شیرګړ، لوندخوړ، مینۍ، رستم، کوهاټ، بنو، ازاد قبایل، حبیب نور، د اپرېدو حمله، د ایپي فقیر صاحب)، کانګرس او مونږ، د پټیل کمېټۍ رپورټ، د ګجرات جېل ملګري.

گرفتاري سنه ۱۹۳۰ ع:

زه په ۲۳ اپریل د دوی د دعوت په سلسله کې په لاری کې پېښور ته روان شوم او چې د ناقې تانې ته ورسېدم نو پولیس والا ولاړ وو لاری یې ودرولـه او ماته یې ووې چې مونږ ته ستا د ګرفتاری حکم دی، ما ورته ووې چې زما هېڅ عذر نشته خو ماته زما د ګرفتاری وارنټ وښیئ. دوی سره وارنټ نه و، خو لاری والا ته یې ووې چې لاری مه روانوه ودربوه! لاری والا غریب لاری ودرولې وه چې په دې کې د چارسدې نه پولیس والا په لاری کې راغلل او ماته یې دګرفتاری وارنټ وښودلو او زه یې ګرفتار کړم او واپس یې چارسدې لـه راوستم او د چارسدې د حوالات قبلې ته د زنانه و په حوالات کې یې ځانله بند کړم، زمونږ د دې جلسې خرڅ ما کړی و. او انتظام ټول زمونږ حاجي صاحب شهنواز خان کړی و، ډېر ښه انتظام یې کړی و، جلسه کې به یې د خاموش اواز کولو صرف په دې اواز سره دا غریب هم مونږ سره ګرفتار شو، چې زه یې د زنانه و حوالات ته د ننه کړم نو میا احمدشاه په کې ناست و، بیا یې حاجي شهنواز خان او سرفراز خان او عبدالاکبر خان هم راوستل او حوالات ته یې را دننه کړل، زمونږ د ګرفتاری خبر په لږ ساعت کې په ټوله علاقه کې خور شو او په زرګونو خلک هلته راجمع شول او راجمع کېدل چې د خدای فضل و، ډاکټرخانصاحب چې زما مشر ورور و را ورسېد، دا ټول خلک خو خدایي خدمتګار نه وو، د دې خلکو اراده وه چې قلي خان چې دغه وخت د چارسدې استېنټ کمشنر و ووژني، خو چې ډاکټر خانصاحب د دې نه خبر شو نو خلکو ته یې ووې چې ای

ورونو زمونږ دا تحریک خو د عدم تشدد تحریک دی مونږ خو خدای سره وعده کړې ده، چې تشدد به نه کوو او ډېر کوشش یې وکړو چې دا کار ونه شي او خلکو له یې ترغیب ورکړو چې خلک خپلو خپلو کلو ته لاړ شي خو خلک ناست وو او که چیرې ډاکټر صاحب نه وی نو لویه خونریزي به شوې وه چې حکومت پوهه شو چې دا خلک نه خوږېږي، نو دلته هم کافي پولیس وو خو د مردان نه یې د فوج رساله راوغوښته او زمونږ د حوالات خولې له یې راوستل او لاری یې مونږ ته د حوالات په خوله کې ودرولې، ډېر پولیس او رساله ترې چاپېره وو مونږ یې دې لاری کې کېنولو او د لاری نه څه رساله وړاندې او څه وروستو مردان ته روان شو، په زرګونو خلک مونږ ته ولاړ وو او مونږ په اشارت پوهول چې تشدد به نه کوئ، چې څه وخت سر ډېرو ته ورسېدو د شیخو د تپې زرګونه خدایي خدمتګار د فتح محمد جرنیل په حکم په سړک ولاړ وو، سړک یې بند کړی و، ما د لاری نه دوی ته ووې چې تشدد مه کوئ او چې په مونږ خپه یئ نو وګرځئ او خدایي خدمتګاری له ترقي ورکړئ هغوی لاره پرېښوده او مونږ مردان ته ورسېدو شپه مو د مردان په جېل خانه کې وکړه وختي سحر یې د مردان نه روان کړو د مردان خلک چې زمونږ د نیوو نه خبر شوي وو نو چې مونږ د جېلخانې نه را ووتو بهر په سړکونو ډېر خلک ولا ړوو، بیا یې مونږ د رسالپور چاونی ته بوتلو او حوالات کې یې بند کړو، د نوښار هندوان او مسلمانان چې څوک خبرېدل هغه ټول زمونږ د لیدو دپاره رسالپور ته راغلل او سرکار پخپله زمونږ د ګرفتاری

پرا پېښنده په لويه پيمانه وکړه. لږ ساعت پس قلي خان زمونږ د چارسدې اسستنټ کمشنر، سره د خپلې عملې دلته راورسېد.

زمونږ مقدمه ورته پېش شوه، مقدمه د څه وه؟ خو مقدمه هم د سرکار وه او فېصله هم سرکار کوله ما ته معلومه وه چې مونږ قيدوي، ما ته خو يې د ضمانت ونه وې خو زما ملګرو ته يې ډېر ووې چې باچا خان پرېږدئ او تاسو ضمانتونه ورکړئ او خپل کور ته ځئ هغوی ورته ويل چې اخر ضمانت د څه ورکړو مونږ څه جرم کړی دی؟. مونږ ټولو د ضمانت نه انکار وکړو، نوټول يې په دفعه چاليس(څلوېښتمه ماده) کې دري دري کاله سخت قيد کړو، مازيګر يې مونږ د دې ځای نه روان کړو چونکه خلک زمونږ نه خبر شوي وو، د نو ښار په ټيشن ډېر خلک جمع شوي وو، نو حکومت مونږ د ريل د سورلۍ دپاره د نوښار نه د جانګيري ټيشن له بوتلو ريل زمونږ په انتظار کې ولاړ و، مونږ يې په کې کښولو او ريل روان شو.

ګجرات جېل:

سحر وختي ګجرات ته ورسېدو مونږ يې د ريل نه کوز کړو او د ګجرات جېلخانې له يې بوتلو او وردننه يې کړو، سحر وختي وه، چې د جېلخانې دفتر ته ورسېدو داروغه صاحب لا ويښ شوی نه و په دې وجه مونږ ډېر ساعت دفتر کې د هغه په انتظار کې ناست وو، چې هغه راغی نو زمونږ چارج يې د پوليس نه واخستو، زمونږ نومونه يې په کتاب کې وليکل. مونږ چې څه وخت جېلخانې ته ورننوتو نو ښه رڼا وه نور(لمر)

ختلی و.

زمونږ نه مخکې یو څو سیاسي قیدیان ورونه راغلي وو، مونږ نه چې خبر شو نو د جېلخانې دروازې سره زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، مونږ ته را ترغاړه وتل بارک له یې بوتلو او زمونږ دپاره یې د چایو انتظام وکړو، دا جېلخانه د سرحد، پنجاب او ډهلي د هغو سیاسي قیدیانو دپاره وه چې څوک به «ای»(A) او «بي»(B) کلاس کې وو، هره ورځ به لس اته سیاسي قیدیان راتلل ټوله ورځ زمونږ په دې مشغولا تېره شوه، بله ورځ علي ګل خان، لعل باچا، لاله پېراخان سره د شپږو، اتو رضاکارانو هم د پېښور نه دلته دې جېل ته را بدل شول، زمونږ تعداد ورځ په ورځ زیاتېدو څه وخت چې زمونږ تعداد زیات شو نو زمونږ سیاسي ورونو دا تجویز پیش کړو چې اوس زمونږ دپاره یوه کمېټي جوړول په کار دي چې زمونږ د حقوقو حفاظت کوي او د ټولو په اتفاق یوه کمېټي جوړه شوه، ورپسې د صدارت سوال راغی چې صدر به څوک وي؟ ټولو په اتفاق ووې چې ته زمونږ صدارت قبول کړه، خو دا څیزونه زما د ابتدا نه خوښ نه دي او ما به د عهدو نه اکثر پرهېز کولو نو په دې موقع هم ما د خپل طرف نه معذوري ظاهره کړه او بل څوک یې مقرر کړو. سکرټري هم منتخب شو هره یوه خبره به زمونږ له طرفه ده وړاندې کوله زمونږ کار په دې باندې ښه شو، یوه ورځ زمونږ جیلخانې ته د پنجاب د جېلخانو جرنیل او زمونږ سپرنټنډنټ راغلل، د ټولو نه په سر کې زما چکۍ وه نو د ټولو نه اول یې زما نه شروع وکړه زه د ننه په کډۍ ناست وم دوی راغلل زما د چکۍ ورکې ودرېدل

دوی د ننه رانغلل او زه ورله جنګلي ته ورنه رغلم دا طریقه وه چې اخلاقي قیدیان به جنګلي له ورتلل زه خو سیاسي قیدي وم، زما چکۍ په سر کې وه او د مولانا ظفر علي خان اخر کې وه چې د هغه چکۍ ته ورسېدل نو هغه ورته ووې چې زه د سیاسي قیدیانو متعلق تا سره خبرې کول غواړم، لیکن هغه په ترشۍ سره دا جواب ورکړو چې د پنجاب په جېلخانو کې شل زره قیدیان دي. زه د هغوی په غم کې یم ما سره د یو څو کسانو سیاسي قیدیانو دپاره وخت نشته چې تا سره پرې خبرې وکړم. دا خبره چې سیاسي قیدیانو ته ورسېده، نو چې څه وخت دی د هغوی لیدو له ورغی نو څوک ناست وو، څوک اوده شو چا ورته پښې و غزولې چې ده دا حالت ولیدو نو معاینه یې پرېښوده او د فتر ته لاړو او په ډېر قهر او غصه د دفتر نه رخصت شو.

د قصه خانۍ واقعه:

دلته ما ته د پېښور ملګرو وویل چې په ۲۳ اپریل ۱۹۳۰ چې ته یې نیولې، نو په دغه شپه یې د پېښور ښار کې مونږ ټول هم ګرفتارکړو، الله بخش برقي صاحب چې د کانګرس کمېټي سکرټري و، په دغه شپه دی په دفتر کې و، پولیس ده پسې کورته تللي وو، دی کور نه و، نو د شپې د ګرفتارۍ نه پاتې شو سحر پولیس دی هم دفتر کې ونیولو چې دی څه وخت ګرفتار شو او خلک خبر شو، نو ډېر خلک را غونډ شول، دی یې د پولیس موټر کې کېنول غوښتل خوخلکو نه پرېښودو، نو پولیس پیاده کابلۍ تانې ته روان کړو او د خلکو جلوس

ورپسې شو چې تانې ته څو رسېدل نو ډېر مخلوق راجمع شوی وو، چې دی یې تانې ته د ننه کړو، نو دروازه یې بنده کړه او خلکو ته یې وویل چې خواره شئ،خو خلک نه خوږېدل کشمکش زیات شو، نو فوج یې راوغوښتو دا فوج هندوستانی و، او ګړوالیان وو هغوی ته یې حکم ورکړو چې په دې خلکو ګولی وچلوئ،خو هغوی انکار وکړو ځکه چې هغوی وویل چې دا خو د تش لاس خلک دي نه جنګ کوي نه فساد نو مونږ پرې ګولی ولې وچلوو؟ هغه یې لرې کړل اوګوره فوج یې راوغوښتو هغوی د راتلو سره په خلکو ګولی وچلولې او ډېر خلک مړه او زخمیان شول.

ګجرات جېل کې:

بله ورځ مونږ ټول د سرحد سیاسي قیدیان یوځای ناست وو چې خبر راغی چې د بنو نه د سیاسي قیدیانو چالان را روان دی، مونږ وې چې څوک به وې خو خبر شو چې دفتر ته راورسېدل، مونږ په منډه ورغلو یو سردار رام سنګهـ و او بل حکیم عبدالرحیم صاحب او دریم سیوک رام و،او څه وخت چې یې هغوی جېلخانې ته را دننه کړل نو مونږ ورترغاړه وتو،د ملک ټول حال یې راته ووې او ویې ویل چې باوجود د ډېر سخت ظلم او جبر کار په ښه شان سره روان دی.د دې په اورېدو زه ډېر خوشحاله شوم ځکه چې ما سره د خپل ځان هېڅ فکر نه و،ما سره به د پښتنو د تحریک فکر و، چې دا حکومت دباو کړی نه وي،مونږ له به هم د ملک نه خطونه راتلل چې تحریک ښه په زور کې دی او د خدایي خدمتګارو تعداد د سوونو نه

زرګونـو تـه ورسـېدلو او څـومره چـې حکومـت د دې تحریـک د دباو کولو کوششونه کوي هغومره دا تحریک خورېږي.

د لاهـور د محمـود علـي قـصوري صـاحب پـلار مولانـا عبدالقادر صاحب هم د ګجرات جېل تـه راغـی،دده ځای نـه وو؛ نـو مـا خپـل ملګـری سـرفراز خـان خپلـې چکـی ته راوسـتو او د هغـه چکـی مـې مولانـا قـصوري صـاحب تـه ورکـړه. دغـه شـان د جمعیـة العلمـاء هنـد مولانـا کفایـت الله صـاحب او نـاظم مولانـا احمـد سـعید صـاحب هـم دې جېلخانـه کـې وو،دوی بـه زه کلـه کلـه مېلمـه کـولم. نـاظم صـاحب بـه ډېـره خوندناکـه پیتـي او حلـوا پخوله.

مـونږ پـه دې جېلخانـه کـې دوه قـسمه قیـدیان وو، یـو «ای»(A) کـلاس او بـل «بـي»(B) کـلاس زمـونږ د خوراک وغیـره ټـول حقـوق یـو شـان وو، خـو یـو دا فـرق و، چـې د اې کـلاس قیـدیانو تـه د بهـر ځملاسـتو اجـازت و،او وَر بـه یـې ورتـه نـه بنـدولو او بـي کـلاس بـه د ننـه ځملاسـتل او ور بـه یـې وَرپـسې بنـدولو او بـل فـرق دا و،چې اې کـلاس بـه د ځـان دپـاره د بهـر نـه د خـوراک، ځـښاک څیـز را غوښـتی شـو او بـي کـلاس نـه شـو راغوښـتی،دلته صـرف زه او اغـا لعـل باچـا، میـا احمدشـاه او عبـدالاکبر خـان پـه اې کـلاس کـې وو،بـاقي نـور ټـول بـې کـلاس کـې وو، څـو ورځـې پـس یـې اغـا لعـل باچـا او عبـدالاکبر خـان د ای کـلاس نـه بـي کـلاس تـه کـړل، مـونږ بـه بهـر ځملاسـتو او زمـونږ دا نـور ملګـري بـه د ننـه ځملاسـتل ډېـره ګرمـي وه،علـي ګـل خـان نـاجوړه و،او د ګرمـی نـه بـه پـرې چـې راتلـې مـا تـه دا خبـره ډېـره بـده ښـکارېده چـې مـونږ دې بهـر یـو، او حـاجي شـهنواز خـان،

سرفراز خان، عبدالاکبر خان، رام سنګهـ، حکیم عبدالرحیم او علي ګل خان دې دننه ځملي مونږ دا خبره خپلې کمېټۍ ته پېش کړه سپرنټنډنټ سره یې هم پرې خبرې وکړې حکومت ته مو هم ډېر درخواستونه لېږلي وو، لیکن چا پرې غوږ نه اېښوده، جرنیل د جېلخانو هم راغلی و، او هغه زمونږ نه خپه تلی و، هغه هم زمونږ دپاره څه نه کول او حکومت هم د څه کولو دپاره تیار نه و، اخر چې مونږ مایوسه شو او په دې خبره پوهه شو چې په منت او درخواستونو څه کېدی نه شي، نو مونږ اراده وکړه چې قدم اخیستل په کار دي. زمونږ سپرنټنډنټ راجا صاحب و او په ریښتیا راجا و او ډېر شریف سړی و مونږ ته یې ووې چې تاسو بیا دا خپل شکایتونه ولیکئ او مالـه یې راکړئ چې زه یې جرنیل صاحب له ولېږم. مونږ د هغه د خبرې سره اتفاق وکړو ټولې خبرې مو بیا ولیکلې او هغه له مو ورکړې هغه هم پرې ډېر ښه رپورټ ولیکه، لیکن ډېرې ورځې تیرې شوې څه ځواب رانغی چې په انتظار سترې شو نو بیا مونږ فېصله وکړه چې اوس قدم اخیستل په کار دي، لیکن زمونږ د پنجاب ورونه څوک چې په «ای»(A) کلاس کې وو هغوی به د دې مخالفت کولو اوویل به یې چې جېلخانه کې ایجي ټیشن په کار نه دی، د هغوی دا خبره خو درسته وه ولې چې هغوی ته د ایجي ټیشن ضرورت نه و، هغوی خو په ارام وو. تکلیف که و، «بي»(B) کلاس ته و ګرمي چې به ورو ورو زیاتېده نو د علي ګل خان طبیعت به هم ورو ورو خرابېدو او خولې به پرې هم راتلې اخر دا فېصله مو وکړه چې مونږ پرې قدم اخلو او که څوک په خوشحالۍ سره زمونږ په دې ایجي

تیشن کې شریکېږي، نو هم ښه ده او که نه کېږي، نو هم کور یې اباد. مونږ له د خپلو بې کلاس وروڼو دپاره ایجي تیشن شروع کول په کار دي. مونږ ایجي تیشن شروع کړو او فیصله مووکړه چې ببګا له به نه بند ېږو او که جبل والاو مونږ په زور بندوي نو یو بل له به لاسونه ورکوو، هر کله چې مانښام شو او دوډۍ مووخوړه او د بندبدو وخت شو نو مونږ ټول ګینټرۍ ته راغونډ شو او په چمن کې غونډ کېناستو او لاسونه مو یو بل له ورکړل او جبل والاو ته مو ووې چې مونږ په رضا نه بند ېږو که په زور مو بندوئ نو ستاسو اختیار دی. اکثر «ای»(A) کلاس والا مونږه سره په دې ایجي تیشن کې شریک نه شول نور خو پرېږده چې زمونږ د خدایي خدمتګارو صدر صاحب او سکرټري صاحب عبدالاکبر خان اومیا احمدشاه هم رانه لرې لرې ګرځېدل اوماته یې ووې چې تا خو به مونږ ته وې چې جېلخانه کې ایجي تیشن ونه کړئ او اوس دې پخپله شروع وکړه، ما ورته وې چې زه ددې برداشت نه شم کولی چې زه دې په ارام یم او زما د کار نور ملګري دې په تکلیف کې وي په دې وجه مجبوره یم چې ایجي تیشن وکړم. جبل والاو فوراً سپرنټنډنټ صاحب له اطلاع ورکړه هغه راغی او په دفتر کې کېناستو خبرې شروع شوې، هغه ووې چې دې کې زما څه قصور دی؟ زه خو ستاسو دپاره هر څه ته تیار یم نو تاسو زما برخلاف ولې دا ایجي تیشن کوئ ما ورته ووې چې مونږ دا قدم ستا برخلاف اخیستی نه دی، د حکومت برخلاف مو اخیستی او ته په دې خپه کېږه مه اخر فیصله په دې وشوه، چې تاسو نن بند شئ او سبا له به زه د تار په ذریعه خبر را

وغواړم. مونږ ورته ووې چې ته زمونږ نه مه خپه کېږه ، مونږ دا فېصله کړې ده چې پخپله خوښه نه بندېږو ، لېکن دا ده، چې بندېدو کې به څه جګړه او کشمکش نه کوو د جېلخانې سپاهیان دې مونږ وچتوي او بارک ته دې مونږ رسوي هغه هم په دې راضي شو چې سپاهیان د بې کلاس قیدیان په ډنګه ډولی بارک کې قید کړل سبا له وختي خبر راغی چې په زنانه احاطه کې دوی بند کړئ او د بهر ور ورپسې پورې کوئ او دننه د دوی خوښه ده چې که بهر څملي او که دننه،لنډه دا چې د بې کلاس دپاره هم مونږ هغه ټول حقوق حاصل کړل کوم چې د ای کلاس دپاره مقرر وو.

د پېرنګي جبر او د پښتنو عزم:

دا خو د جېلخانې واقعات وو اوس د بهر د حال نه موخبروم چې مونږ یې ونیولو فوجونه او رسالې اتمانزو له راغلې اول د خدایي خدمتګارو په دفتر ورغلل ګوره ګانو په دفتر اور ولګولو او په دفتر کې چې څومره خدایي خدمتګار وو هغه ټول یې ښکته یو یو په پوخ سړک را وغورځول. زما زوی ولي چې هغه وخت د دیارلسو څوارلسو کالو هلک و، د خدایي خدمتګارو دفتر کې و، په ده باندې یو ګوره د سنګین ګذار وکړو خو یو دیسي افسر ورته لاس ونیو هغه ګذار یې په لاس واخیست او دی یې بچ کړو بیا یې د مټ نه ونیو، په پوړو یې ښکته د بالاخانې نه را وغورځولو فوجونه د کلي نه چاپېره شول، ټول خدایي خدمتګار یې ګرفتار کړل او رسالې به په لارو او کوڅو کې ګرځېدې، په هر کور به ورننوتل توپکې او

کـه بـل ځيـز بـه يـې خـوښ شـو هغـه بـه يـې يـورل، چې ټـول خـدايي خـدمتګار ګرفتـار شـول، نـو ډپټـي کمـشنر مدرسـې سـره د خلکـو پـه ميـنځ کـې ودرېـدو او پـه اوچـت اواز يـې ووې چـې د سـرو جـامو څـوک شـته؟ پـه دې هجـوم کـې زمـونږ د کلـي خـان محمـد عبـاس خـان هـم ولاړ و، خپلـو نوکرانـو تـه يـې اواز وکـړو، چـې راځئ د ده حجـره دغلتـه نـزدې وه پـه منـډه لاړل پـه دېـګ کـې يـې سُـور رنـګ واچـوو خپلـې او د نوکرانـو جـامې يـې سـرې کـړې او وايـي غوسـتې او اوبـه تـرې بهېـدې چـې راغـی او د ډپټـي کمـشنر پـه مخکـې ودرېـدو چـې دا دي د سـرو جـامو خلـک ډپټـي کمـشنر خـو دوی ګرفتـار کړل،خـو دا داسـې اواز و چـې پـښتنو کـې يـې ننـګ او غيـرت پيـدا کـړو او پيرنګيـانو چـې څـومره کوشـش وکـړو نـو سـرې جـامې يـې ورکـې نـه کړی شـوې،محمد عبـاس خـان پـه خـدايي خـدمتګارو کـې نـه و او د انجمـن نـه يـې هـم اسـتعفا ورکـړې وه،مـونږ نـه خپـه هـم و،خـو د پـښتو ننـګ او نـاموس يـې وګټلو،انګرېزانـو زمـونږ د کلـي محاصـره وکـړه،د کلـي خلـک يـې بهـر تـه نـه پرېښـودل او د بهـر خلـک يـې کلـي تـه نـه پرېښـودل، بنيـادم خـو بـه د فوجيـانو پـه وينـا بنـد شـو، ولـې څـاروو تـه خـو دا تکليـف پـېښ شـو،چې هغـوی ميـرو او شـولګرو تـه وتـل،کورونو کـې د ننـه د ګيـاه څـه انتظـام نـه و،کلـه چـې بـه څـاروي د کورونـو نـه را اووتـل پټـو تـه بـه تلـل،نو ګـوره ګـانو بـه پـه اسـونو زغلـول چـې کلـه بـه هغـه څـاروي پـه سـيند خيتـه وروا چولـه نـو بيـا بـه يـې پـه ټوپکونـو ويـشتل او پـه دې طريقـه د ډېـرو زمينـدارو غريبانـانو ډېر څـاروي مـړه شـول،د ښـکار بابـا غونـډی سـره يـو لـوی ميـدان و دا خلـک يـې هلتـه راجمـع کـړل وهـل بـه يـې، ټکـول بـه يـې او ورتـه

به يې وې چې ګوتې ولګوئ چې مونږ خدايي خدمتګار نه يو هغوی به ورته وې چې مونږ خدايي خدمتګار نه يو او حقيقت هم دغه و، دوی خدايي خدمتګار نه وو خدايي خدمتګار خو ټول ګرفتار شوي وو، خو ګوته لګول پښتنو ته شرم ښکارېده او ګوتې يې نه لګولې. دوی باندې به يې د ښکار بابا ډېرې ته کانې خبړول او يو لوی څلی يې پرې جوړولو، کله چې يو لوی څلی جوړ شو او پيرنګي خلکو ته ووې چې ستاسو هغه باچا خان مو په دې کې ښخ کړو په دې خلکو کې يو سړي ګوته ولګوله هغه پيرنګي ورته وې چې تا ته اجازه ده کورته ځه! هر کله چې کور ته لاړو نو ښځې يې جامې وينځلې ده نه يې تپوس وکړو چې ته څنګه راغلې؟ هغه وې زه يې را پرېښودم هغې ورته وې چې نور نه راپرېږدي نو ته يې څنګه پرېښودې؟، تا به ګوته لګولې وې، دا ګوته دې رادېخوا کړه د ده په ګوته رنګ لګېدلی و، دې سره سوباړې په لاس کې و، نو ده ته يې ووې چې واخله بې غېرته په دې سوباړي جامې وينځه زه ميدان له ورځم سړی ډېر کچه شو او پښېمانه شو او د دې ښځې په پښو پرېوتو چې ته مه ځه بيا ورځم چې دی راغی نو پيرنګي ورته وې چې ته خو مې پرېښودی وې ته بيا ولې راغلې؟ ده وې چې ښځه مې کور نه پرېږدي، نو زه اوس جبل ته هم تيار يم او مرګ ته هم تيار يم او نورو خلکو سره کېناستو. دا محاصره پنځلس ورځې وچلېده، پيرنګيانو ډېر څه وکړل، خو عامو خلکو هم ورته ګوتې ونه لګولې ځکه چې چا به ګوته ولګوله نو کلي کې د هغه ژوند ډېر د شرم و او خلکو به ور پورې خندل.

د پرانګ چارسدې محاصره يوويشت ورځې چلېدلې وه، د

پرانګ چارسدې په محاصره کې ډېر زیات فوج و، چاپېره به هم ولاړ وو او سواره به په لارو کوڅو کې هم ګرځېدل چې څوک به د کوره را ووتو نو وهلو به یې اذانونه او د جمعې لمونځونه هم بند شول خدایي خدمتګار یې ونیول او قید یې کړل او عام خلک به یې په تودو شګو بربنډ څملول او د کورونو تالاشۍ کېدې خو د قام اتفاق و چا کره چې غلې دانې وې هغه یې په غریبانانو ووېشلې او د میړې خلک به سحر وختي راغلل د دوی د مېړې فصلونه به یې ګودکړل، خاوره کړل، اوبه کړل، بیا به شپې له کورته لاړل او د شولګري خلکو به ورله، د شولګرې فصلونه سنبالول، دا محاصره هم ناکامه اوچته شوه. دا محاصرې، وهل، ټکول خو سخت و، خو د دې یوه فایده دا وشوه چې دا کوم کلي چې انګرېزانو محاصره کړل او ویې سوزول، دا په جرنیلي سړک پراته و، نو چې عامو خلکو به دا تشدد او ظلم لیده نو د خلکو په زړونو کې به د انګرېزانو سره نفرت او د خدایي خدمتګارو سره همدردي زیاتېده او په دې توګه زمونږ په حق کې ډېره غټه پراپېګنډه وشوه.

دغه شان په ۲۷ مې ګوجرو ګړهې کې جلسه وه د مردان نه کپتان مرفي سره د پولیس راغې، دی یو ډېر ظالم پیرنګی و، لکه چې د ګوجرانو سره د مېنبو څرولو دپاره کوم کوتک وي د ده سره به هم هغه شان کوتک و، او ډېر بې ترسه و، بې درېغه به یې خلک وهل، ده چې څنګه د خلکو په و هلو لاس پورې کړ او په پره نېغ د خلکو مینځ ته ننوتو، نو هلته طالبان وو، هغوی حیران شو، په دې چې دا یو پیرنګی تش لاس را روان دی او

هېڅوک ورته څه نه وایي. خدایي خدمتګار خو چونکه د عدم تشدد پابند وو، نو دغه طالبانو پیرنګي پسي خپل تبرګی را واخستو او په هغې یې اووهلو، پیرنګی چې را پرېوتو نو یوې ښځې چې منګی ورسره وو، د جلسې خلکو ته یې اوبه ورکولې، هغې هغه ډک منګی د پیرنګي په سر راواچولو او هغه مړ شو. چې د هغه د مرګ خبر مردان ته ورسېدو نو هې(Hay) چې د مردان اسسټنټ کمشنر و هغه فوج را وغوښتو خلک د دې نه خبر شول خو بیا هم خلکو جلسه جاري وساتله دغه وخت باران او سېلی راغلل او د دې په وجه د فوج د رسېدو نه مخکې جلسه خوره شوه ګڼي نو که فوج په جلسه ورغلی وی نو څومره خونریزي به په کې شوې وه.

سبا له د دې پیرنګي بدل اخیستلو دپاره په ۲۸ مې په ټکر فوجونه ورغلل کلی یې محاصره کړو او په خلکو یې بې درېغه ګولی وچلولې مشین ګنونه یې هم په کې استعمال کړل ډېر ماشومان، زلمي، او ښځې، نر په کې شهیدان شول، بیا د ملک هاشم خان خدایي خدمتګار حجره او کور یې هم وسېزل او د سالار شمروز خان د پلار ملک امین ګل دېره یې هم وسېزله. د شېر ګړ او جلاله کلو خلک چې خبر شو نو د ټکر د امداد دپاره سره د وسلو راغلل نو پیرنګیانو محاصره پورته کړه او مردان ته لاړل. د دې نه پس فوجونه لوند خوړ ته لاړل او هلته د غلام محمد خان خدایي خدمتګار حجره او کور یې وسوزول او د کلي په عامو خلکو یې ډېر ظلم زیاتی وکړو. کوهاټ کې هم دغه شان پیرنګیانو په خدایي خدمتګارو او په عامو خلکو ګولی وچلولې او ډېر خلک په

کې شهیدان شول. دلته به یې خدایي خدمتګار یخو اوبو ته غورځول او غوپې به یې ورکولې، د بنو په سپین تنګي هاتي خپلو کې د خدایي خدمتګارو جلسه وه، قاضي فضل قادر د ستېج دپاسه ولاړ و، د قران شریف تلاوت یې کولو پیرنګي په تمانچه وویشتو او شهید یې کړو خلکو ته یې وویل چې جلسه خوره کړئ، خو خلکو جلسه نه خورولې نو په ټوله جلسه یې ګولې وچلولې، ډېر خدایي خدمتګار په کې زخمیان او شهیدان شول او څه یې ګرفتار کړل. د مینې تحصیل صوابی د مولاناصاحب په کور پولیس ورغلو او د هغه کور یې وسو او د هغه په کتب خانه یې اور ولګولو چې هغې کې ډېر مذهبي کتابونه او قران شریفونه د حدیث او فقهي کتابونه وو هغه وسوزېدل د رستم مولانا عبدالحی صاحب په کور ورغلل کتابونه او سامان یې ورته ګډوډ کړو او هغه یې ګرفتار کړو. دغو ورځو کې زمونږ په ټوله صوبه کې یو داسې کلی نه و چې هغې کې خدایي خدمتګار او د هغوی دفتر نه و او هغه ته فوځ ورنه غلو، هلته د خدایي خدمتګارو دفتر د هغوی کورونه، د هغوی مال، حال او د هغوی سرې جامې یې ونه سوزول او په خلکو یې ظلمونه ونه کړل؟

دې ظلمونو پښتانه را ولړزول په زرګونو زلمو د ملکنډ نه تر ډېره اسماعیل خان پورې خپلې جامې سرې کړې او د وطن د ازادی په میدان کې د سور نښان لاندې ودرېدل، د خدایي خدمتګاری تحریک په ازادو قبایلو، باجوړ، مومندو، اپرېدو، اورکزو، وزیرو، مسودو او بیتنو کې خور شو. د باجوړ او مومندو خلک د ترنګزو د حاجي صاحب په مشری

کې په کړپه کې دېره شول. دري میاشتې جنګ و شپه او ورځ په پرې بمونه ورېدل، حبیب نور په تحصیل چارسده کچهرۍ کې په سحر نهه نیمې بجې په انګرېز اسسټنټ کمشنر تماچه وچلوله خو کارتوس غل شو، پیرنګی بچ شو، دی ګرفتار شو، او سبا له په پښور کې پانسي شو، قلي خان پولیټیکل اېجنټ دا غوښتل چې خدایي خدمتګار مشران په دې کیس کې راولي. ولې حبیب نور انکار وکړو او قلي خان ته یې وویل چې زه پخپله اراده د ده په قتل پسې راغلی وم، خو کامیاب نه شوم تاسو وګورئ دا خلک ځان ته مسلمانان هم وایي پښتانه هم وایي او د پیرنګي دپاره هر ناروا او ذلیل نه ذلیل کار کولو ته تیار دي. زمونږ د خدایي خدمتګارو څه ګناه وه؟ د دوی دپاره مو حق غوښتو، ډېر اپریدي پښتانه را کوز شول، په پښور یې حمله وکړه فوجونو سره وجنګېدل مګر په ګودام یې تالا کړو او اور یې پرې ولګولو، وزیرستان نه هم حملې شروع شوې او ډېر فوجونه یې خراب کړل. دا جنګونه ډېره موده جاري وو دا اول ځل وو چې د مومندو نه را واخله تر اپریدو او وزیرو مسودو پورې ټول قبایلي ورونه د خپلو رونو په امداد کې را پاڅېدل او تر هغې یې د صلح کولو نه انکار اوکړو تر څو چې باچا خان او ګاندهي جي نه وې را پرېښي.

کانګرس او مونږ:

مونږ د ګجرات په جېلخانه کې وو، چې زمونږ یو دوه ملګري، یو میا جعفر شاه کاکاخېل، بل میا عبدالله شاه د قاضي خېلو چارسدې زمونږ ملاقات له راغلل زما ملاقات خو

بنـد و او زمـا دې نـورو ملګـرو سـره يـې ملاقـات وشـو هغـوی وويـل چې حکومـت زمـونږ د ټولې صـوبې ناکـه بنـدي کـړې ده نـه څـوک د صـوبې نـه بهـر تلـی شـي او نـه څـوک د بهـر نـه صـوبې تـه راتلـی شـي او پـه خلکـو يـې ډېـر زور او ظلـم شـروع کـړی دی، کوشـش دا دی چـې دا زمـونږ تحريـک خـتم کړي، مـونږ پـه اباسـين راپـورې وتـو ځکـه چـې ګودرونـه ټـول سـرکار نيـولي دي او تاسـو لـه راغلـو چـې مـونږ څـه وکـړو پـه مـونږ داسـې نـاروا ظلمونـه کـړي، چې دنيـا کې پـه چـا نـه دي شـوي خـو دنيـا زمـونږ د حال نه خبره نه شوه. زمونږ د ملګرو چې ملاقات وشو نو راغلل ماتـه يـې دا ټـول حـال ووې. مـونږ خـو پـه خلافـت کـې وو زمـونږ پـه صـوبه کـې مـسلم ليـګ نـه و، مـونږ خـو د پنجـاب سـره پـه خلافـت کـې پـاتې شـوي وو او زمـونږ د خلافـت ډېـر ورونـه پـه مـسلم ليـګ کـې هـم وو، مـونږ دوی تـه دا رايـه ورکـړه چـې تاسـو هندوسـتان کـې د مـسلم ليـګ مـشرانو لـه ورځـې اوورتـه ووايـئ چـې پيرنګيـانو پـه مـونږ ډېـر نـاروا ظلمونـه شـروع کـړي دي او زمـونږ صـوبه يـې بالکـل محاصـره کـړې ده، تاسـو زمـونږ مـسلمانان ورونـه يـئ. مـونږ سـره صـرف دومـره امـداد وکـړئ چـې دنيـا زمـونږ د حـال نـه خبـره شـي چـې زمـونږ تحريـک خـدايي خـدمتګار خـو اصـلاحي تحريـک دی. مـونږ ورتـه دا هـم ووې چـې لاهـور تـه لاړشـئ، دهلـي تـه لاړ شـئ، شـملې تـه لاړ شـئ، په مـسلمانانو وګرځـئ او د خپـل حـال نـه يـې خبـر کـړئ. دوی لاړل او څـه مـوده پـس چـې راغلـل او مـونږ يـې خبـر کـړو چـې مـونږ د مـسلم ليـګ پـه ټولـو ليـډرانو وګرځېـدو هغـوی خـو زمـونږ مـدد تـه تيـار نـه دي او تيـار ځکـه نـه دي چـې هغـه خـو يوجماعـت دی چـې پيرنګيـانو د هنـدو د مقـابلې

دپاره جوړ کړی دی او زمونږ جنګ خو پیرنګي سره دی نو هغوی به زمونږ څنګه مدد وکړي؟، نو مونږ ورته ووې چې بیا لاړ شئ. هندوستان کې نورو جماعتونو سره ووینئ او خپل حال ورته ووایئ، دوی لاړل او چې څه موده پس راغلل نو مونږ ته یې ووې چې مونږ خو ډېر وګرځېدو، خو بغیر د کانګرس نه زمونږ سره امداد ته چا غاړه کښښوده، د کانګرس لیډرانو مونږ نه تپوس وکړو چې ستاسو پیرنګي سره جنګ په څه دی؟ مونږ ورته ووې چې د ملک په ازادۍ دی، د جنګ طریقه مو څه ده؟ مونږ وې عدم تشدد، دوی ووې چې دغه جدوجهد او اصول خو زمونږ هم دي تاسو هم غلامان یئ، مونږ هم غلامان یو، ستاسو هم انګرېز دښمن دی، زمونږ هم دی، تاسو هم ازادي غواړئ، مونږ هم. که تاسو مونږ سره ملګري کېږئ نو مونږ ستاسو مدد ته تیار یو، نو د دوی د دې بیان نه پس مونږ دوی ته ووې چې واپس خپلې علاقې ته لاړ شئ او خپلې د صوبې جرګې سره دا خبره وکړئ هغوی چې څه فېصله وکړه نو مونږ ته منظوره ده، دوی لاړل او د صوبې جرګې دا خبره منظوره کړه چې کانګرس سره ملګري کېږو، مونږ خو نن په درياب کې لاهو یو او غرقیږو، څوک چې لاس راکوي ورکوو یې. د دې نه پس جرګې د کانګرس سره خپل ترون وکړو او د کانګرس کمېټۍ سمدستي په مرکزي اسمبلۍ کې سپیکر ولبهبهایي پټیل د یو وفد په مشرۍ صوبه سرحد ته د تحقیقاتو دپاره راولېږه خو پیرنګیانو په اټک بند کړو نو هغوی پېښدۍ کې کښاستل او تحقیقات یې شروع کړل. زمونږ د پنجاب مسلمانان ورونه زمونږ نه ګیله کوي چې دوی

کانګرس سره شو او کانګرس د هندوانو جماعت دی اول خو زه داخبره کوم چې کانګرس د هندوانو جماعت نه دی دا د ټول هندوستان د ټولو خلکو شریک جماعت دی، جناح صاحب خو هم په دې کانګرس کې و، او بله دا چې مونږ کانګرس سره څنګه شو که چیرې دوی زمونږ امداد کړی وی نو مونږ کانګرس څه کوو؟ حقیقت دا دی چې مونږ خو دوی کانګرس سره ملګري کړي یو مونږ پښتانه خو سپلاب په مخه کړي وو. دوی له ورغلو چې تاسو زمونږ مسلمانان ورونه یئ لاس راکړئ دوی لاس رانه کړو کانګرس وې زه درکوم مونږ له یې لاس راکړو زه د دنیا ټولو مسلمانانو ته وایم چې اوس تاسو انصاف وکړئ، چې دوی ګرم دي که مونږ؟

څه ورځې پس حاجي عبدالغفار خان، عبیدالله خان او سلطان خان زمونږ ملاقات له راغلل او د ملک ټول حالات یې راته بیان کړل او راته یې وویل چې پښتنو کې داسې یوه جذبه را ویښه شوې ده چې بیان یې درته کولی نه شو، څومره سختي چې پیرنګیان کوي هغه هومره خلکو کې جوش او همت زیاتیږي تاسو غم او فکر مه کوئ دا خدایي تحریک دی اوخدای ورله د غیبو نه امداد ورکوي. د دې په اورېدو مونږ ډېر خوشحاله شو او ملاقات ختم شو. د ختمېدو نه پس مې عبیدالله خان ته د پښتنو په نامه یو پیغام ورکړو چې:«ای پښتنو ورونو! چې ونه یرېږئ! او مایوسه نه شئ! دا د خدای د طرف نه په مونږ یو ازمایش او امتحان دی، بیدار شئ او د خدای د مخلوق خا مت ته ملا وتړئ» هر کله چې دا پیغام په اخباراتو کې شایع شو نو په خلکو یې ډېر ښه اثر وشو او

حکومت د جبل سپرنټنډنټ ته حکم ولېږه چې د ده ملاقات بند کړه چې ده سره د بهر سړی اینده دپاره ونه وینې. مونږ سره په جېلخانه کې د پنجاب او ډهلي لوی لوی لیډران وو د هغوی لیدو له به خلک راتلل او زمونږ حالات به یې اخباراتو کې شایع کول مونږ سره په دې کار کې چې څومره امداد دې لیډرانو کړی دی زه به ټول عمر دهغوی مشکور یم. دوی په جېلخانه کې د ننه او بهر زمونږ هر قسم امداد ته تیار وو. د دوی پخپلو کې څه نا څه اختلافات وو خو مونږ سره د ټولو ډېر ښه تعلقات وو، دلته سیاسي قیدیان که مسلمانان وو که هندوان وو که سکهان وو لکه د سکه(خپلو) ورونو زمونږ خدمت او امداد ته تیار وو، او هندوان خو زمونږ امداد او خدمت ته د مسلمانانو نه هم زیات تیار وو. دلته زمونږ یو پښتون جمعدار و چې د ننه د جېلخانې ټول اختیار د هغه و، هغه ډېر ښه سړی و مونږ سره یې ډېره همدردي وه، زمونږ هر کار چې هغې کې به خطره هم وه خو دی به ورته تیار و ما به ډېر منع کولو چې ته خو سرکاري نوکر یې داسې کار مه کوه چې سبا له درته نقصان رسیږي.

پټېل کمیټې رپورټ:

پټېل کمیټې خپل کار پوره کړو او خپل رپورټ یې شایع کړو، د شایع کېدو سره هغه حکومت ضبط کړو، لیکن دا رپورټ څه ناڅه کانګرس یورپ او امریکې ته ورسولو د دې شایع کېدو سره حکومت خپله غلطي محسوسه کړه او مونږ له یې جېلخانې له یووفد را ولېږلو او مونږ ته یې ووې چې تاسو

سره دا وعده کوو، چې څه هندوستان له ورکوو د هغه نه به زیات تاسو له درکړو کانګرس پرېږدئ، مونږ سره جوړه وکړئ مونږ را غلو او د جبلخانې ټول سیاسي قیدیان ورونه مو را غونډ کړل او دوی سره مو په دې مسئلې باندې مشوره وکړه. د بعضې خلکو دا خیال و، چې مونږ له ډپلومیسي په کار ده ما ورته ووې، چې ډپلومیسي خو منافقت دی، او زه خو منافق نه یم. او مونږ د حکومت دا خبره منظوره نه کړه، په جبلخانه کې څه ورځې پسې میا احمدشاه سره دا خیال پیدا شو، چې مونږه حکومت بالکل بې ګناه قید کړي یو او په مونږ هېڅ قسم قانوني ثبوت نشته نو په دې وجه مونږ له نګراني کول په کار دي. دې ته یې عبدالاکبرخان، سرفراز خان او حاجي شهنواز خان هم تیار کړي وو، میا صاحب دې ته فکر نه کولو چې دا خو سرحدي قانون دی، دې کې دوه خبرې وې چې جبلخانې ته ځې او که په ضمانت کورته ځې؟ نو ده ماته د نګراني خبره وکړه ما ورسره په دې کې اتفاق ونه کړو، ځکه چې دا کار زمونږ دا صولو نه خلاف و، خو دا مې ورته ووې چې که چېرې تاسو نګراني کول غواړئ نو وکړئ، خو زه یې نه کوم نو میا صاحب ووې چې ته یې ولې نه کوې؟، نو ما ورته ووې چې دا زمونږ اصول نه دي. نو راته یې ووې چې ته یې ولې ښه نه ګڼې او په دې یې را سره بحث شروع کړو. ما ورته ووې چې ته لږ بهر دنیا ته وګوره چې زمونږ په دې قوم څومره لوبې او تشدد پیرنګیانو وکړو او زه دلته په مزه په جبلخانه کې ناست یم، خورم، څکم، نو زه صرف دا قید نه شم تېرولی؟ زما د هرې خبرې او کمزورې اثر زما په قوم پرېږوزي او زما پوټې کمزورې

هم قوم ته ډېر نقصان رسوي، په دې وجه زه معذور او مجبور يم بله دا چې زمونږ دا تحريک د عدم تشدد او عدم تعاون تحريک دی. زما د دې خبرو په هغوی هم اثر وشو او د نگرانۍ خيال يې پرېښود.

د گجرات جېل ملگري:

په جېلخانه کې زمونږ شپې ورځې ډېرې ښې تېرېدې ولې چې دلته د هر مذاق خلک وو، لوی لوی عالمان وو او لوی لوی سياستدانان وو، او بله دا چې د هر مذاق کتابونه هم وو، ما خو خپل ټول وخت تقسيم کړی و، د خپل وخت لويه حصه مې د مذهبي کتابونو مطالعې او درس له ورکړې وه او د لويو لويو خلکو سره مې تبادله خيالات کول. ما پخپل ټول ژوند کې د کتابونو دومره مطالعه نه وه کړې لکه چې دلته مې يو کال کې وکړله. بله مفيده خبره دلته دا وه چې مونږ به په دويمه، دريمه ورځ ټول غوندې بدو او په مختلفو مضمونونو به بحثونه او تقريرونه کېدل او کله نا کله به د بعضې ورونو په بعضو خاصو مضمونونو باندې زمونږ د پوهولو ډپاره عالمانه تقريرونه کېدل او ډاکټر انصاري صاحب خو د ملکي او انتظامي معلوماتو حاصلولو ډپاره زمونږه يو پارليمنټ قايم کړی و، چې په هغې کې به وقتاً فوقتاً اجلاسونه کېدل او زمونږ د پوهولو او تربيت ډپاره به د پارلېمنټ په طريقه په ملکي او قومي واقعاتو باندې تقريرونه کېدل. لنډه دا چې دې قيد ما ته ډېر څه وښودل او مونږ ډېر څه زده کړل.

ما دلته ډېر کوشش وکړو چې دلتنه د قران او د گيتا درس

شروع شي ولې چې په هندوستان کې که مونږ مسلمانان یو او که هندوان یو او که سکهان یو، که عیسایان یو مونږ د یو بل د مذهب نه خبر نه یو او نه زمونږ د خبرولو چا کوشش کړی دی، بلکې په مونږ کې خودغرضو خلکو مذهبي تعصب او نفرت پیدا کړی دی، مذهبونه چې دنیا ته خدای رالېږلي دي دا ټول د خدای مذهبونه دي دا د تعصب او نفرت دپاره نه دي بلکې د مینې او محبت دپاره دي، زه په دې کې کامیاب شوم او درس مو شروع کړو.

پنډت جگت رام چې د غدر پارټۍ کې شل کاله قید شوی و او د تورو اوبو نه په دغو ورځو کې را بدل شوی و، ډېر قوم پرست او ښه عالم او ښه سړی و، د ګیتا درس به هغه ورکولو او ما به د قران ترجمه کوله. ډېر خلک به دې درس کې شریکېدل او چې ددې تعلیم په حقیقت به پوهـ شول، نو حیران به شول چې خدای مونږ له څه تعلیم راکوي او دا مونږ په کومه لاره روان یو، او هغه د مذهب په نوم تعصب اونفرت چې پیدا شوی و. تر ډېره حده د هغې اصلاح وشوه او د یو بل د مذهبي اصولو نه خبر شو، زما یو مهربان و د هغه نوم لاله شام لعل و او یو لوی وکیل و او ډېر ښه سړی و ما ته به یې د انګرېزۍ کتابونه اورول او ما ترې ډېره فایده واخیستله. بل رای زاده هنسراج و چې د جالندهر و، زما ډېر مهربانه و، چې کله به یې ملاقات راتلو نو مونږ ته به یې ډېرې غوړې زېړې راوړلې او د هغې سره د مطالعې دپاره قسما قسم کتابونه به یې هم راوړل. حاجي شهنواز خان به سحر وختي مونږ له چای تیاره کړې وه. د ډوډۍ د غمه یې هم خلاص کړي وو، ډېر ښه منتظم سړی و او

هر قسم خبرونه به یې هم را له راوړل چې جبلخانې کې چې به څه وشو یا به د چا ملاقاتي راغلی و، نو دی به تړې خبر و. او د هر چا ملاقاتي سره به یې اول ملاقات کړی و، جبل والاو دده د دې خبرې نه ډېر تنګ وو او ډېر به یې منع کولو خو دی یې د ډېوډی نه منع نه کړی شو، دی ډېر خدمتي او بردباره سړی و، لیکن په یوه معمولي خبره ورسره احمدشاه میا جنګ وکړو. جنګ یې حاجي صاحب سره وکړو او چای څکل یې مونږ سره پرېښودل. د میا صاحب طبیعت لږ سخت و او جبلخانه هم داسې یو ځای دی چې د سړي طبیعت په کې تنګ وي او په معمولي خبرو باندې جګړې ته تیار شي، سرفراز او ما سره یې هم جنګ کړی و او په جبلخانه کې مونږ ته د لوبو اجازت و او په لوبو کې به هم کله نا کله میا صاحب جګړې کولې ما چې به خپل ځان ته کتل نو په ځان کې به مې کمی او کمزوری لیدلې یو نقص را کې د ډېرو خبرو او ډېرو بحثونو و، او بل د قهرېدلو و. ما به دا ډېره محسوسوله او دا فکر به مې کولو چې د دې نه به څنګه خلاص شم ما به کوشش کولو لیکن په ما یې داسې قبضه کړې وه، چې خلاصېدی تړې نه شوم د دې د اصلاح دپاره ما دا اراده وکړه چې په هفته کې به یوه ورځ روژه نیسم خو روژه به مې یوازې د خوراک، څښاک نه نه وي بلکې د خبرو نه به مې هم روژه وي او پخپلو کمزورېو باندې به غور او فکر کوم او د هغې د اصلاح کوشش به کوم، نو د سحر لمونځ چې به مې وکړو نو د چکۍ ور به مې بند کړو تر مابنامه پورې به چکۍ کې ناست وم، ذکر به مې کولو او چې د مابنام اذان به وشو نو د چکۍ نه به راووتم او دواړه روژې (د خوراک او

خبرو، به مې ماتې کړې دې روژو ما ته ډېره فایده رسولې وه او څه نا څه زما د دې بدو عادتونو اصلاح هم وشوه.

څه موده پس په دې جېلخانه کې زما په ملا کې بیا هغه درد چې د ډېره غازي خان په جېلخانه کې پیدا شوی و، شروع شو. ډاکټر انصاري صاحب وکتم او یوه نسخه یې زما د پاره ولیکله. او د غوښې خوراک یې را باندې بند کړو، د دې دارو او پرهېز په وجه زما ګذاره وشوه لیکن کیسه داسې وشوه چې هغه پیرنګي سول سرجن چې زمونږ د جېل د هسپتال انچارج و، هغه چې به راغی نو هسې به ناست و، هر څوک به ډاکټر انصاري صاحب له ورتلل، ولې چې هغه ډېر لوی او لایق ډاکټر و، لیکن هغه پیرنګي دا خبره ډېره بده محسوسه کړه او د جېلخانو جرنیل ته یې ولیکل او د هغه ځایه دا حکم راغی چې بغیر د جېلخانې د ډاکټر نه په نورو خلکو باندې علاج کول بند شو. زما هم شامت راغی ما هم د خپلې بیماری کیسه همدغه سول سرجن ته بیان کړه هغه راته ووې چې ته د انصاري صاحب نسخه نه شې استعمالولی ما ورته ووې ته رالـه یوه نسخه راکړه هغه را له یوه نسخه ولیکله خو په هغې زما څه فایده ونه شوه او مرض مې زیات شو.

بله ورځ هغه له ورغلم او ورته مې ووې چې ډاکټر انصاري صاحب به ماله داسې دارو راکول، چې په هغې به زما فایده کېدله. هغه رالـه نسخه بدله کړه لیکن په هغې هم زما فایده ونه شوه، ما ورته بیا د ډاکټر انصاري صاحب نسخه یاده کړه، لیکن هغه راته ووې چې دغه نسخه ته استعمالولی نه شې، نو هغه ته مې ووې چې د ننه پس زه نور علاج نه کوم او نه ستا

دارو خورم او نه د ډاکټر انصاري.هغه راته ووې چې ستا د صحت ذمه وار به څوک وي؟ نو ما ورته وويل چې زه د خپل صحت پخپله ذمه وار يم. د دې په اورېدو هغه ډېر په قهر شو او زما نه روان شو، دوه مياشتې زه دکټ نه پاڅېدی نه شوم، ګرځېدی نه شوم، اودس ماتی به هم راته ګران و، زما وزن شل پونډه کم شو، ځان مې خدای ته وسپاره،نو ورو ورو په جوړېدو شوم او څه موده پس د کټ نه پاڅېدم او د ملا درد مې ډېر کم شو.

راجا صاحب زمونږ سپرنټنډنټ و،چې جېلخانه کې زمونږ سکهانو ورونو دا سوال اوچت کړو، چې مونږ جټکه خورو مونږ له دې د جټکې اجازت راکړی شي راجا صاحب ډېر ښه سړی و؛ خو د زړې زمانې مسلمان و،هغه د سکهانو دې خبرې منلو ته تيار نه و، هغه سکهانو ته ووې چې دلته جټکه نه کېږي؛ نو په دې وجه مونږ تاسو له د جټکې غوښه درکولی نه شو.هغوی ورته ووې چې مونږ له پخپل قېمت چرګ راکوئ، هغه به مونږ دلته جټکه کوو ليکن حکومت دې ته تيار نه شو، په دې وجه راجا صاحب ته يې هدايت وکړو، چې داسې چل وکړه چې جټکه هم بنده شي او حکومت هم بدنام نه شي. سپرنټنډنټ سيد اغا لعل باچا دفتر ته وغوښتو او د جټکې د مخالفت دپاره يې تيار کړو او سکهانو ته يې ووې چې په دې خبره ستاسو خپل د سرحد مسلمانان ملګري اعتراض کوي، نو په دې وجه مونږ تاسو ته اجازت درکولی نه شو. سکهانو دا خبره ماته پېش کړه او ما د سرحد ټول مسلمانان ورونه د دې د فېصلې دپاره راجمع کړل. د بحث په شروع کېدو سره سيد اغا

لعل باچا او بعضې زمونږ نورو ملګرو د دې خبرې مخالفت وکړو، لیکن ما ورته ووې چې بښکه جټکه د مسلمان دپاره ښه نه ده،لیکن دیو سکھ دپاره خو ښه ده،بله دا چې دا جټکه به هغوی خوري او که په مونږ به یې هم خوري؟ که چېرې دا هغوی خوري نو زمونږ په دې څه؟ او مونږ ته کوم نقصان دی؟ او په اغا لعل باچا مې دا سوال وکړو که چېرې یو سړی تا باندې حلاله بندوي نو ته به خپه یې که خوشحاله؟ ویې وې چې خپه به یم.نو دغه شان په جټکه بندولو به بل هم خپه کېږي نو کم از کم مونږ خدایي خدمتګارو له بل خپه کول په کار نه دي، مونږ بیا خپلو سکھانو وروڼو ته وویل چې د جټکې په خوراک مونږ ته هېڅ اعتراض نشته،نو اغا صاحب ماسره اتفاق وکړو،او دا فېصله وشوه چې زمونږ د طرفه سکھانو وروڼو ته اجازت دی ما ورته دا ووې چې حکومت اجازت نه ورکوي تماشه جوړوي او مونږ او سکھانو کې نفاق پیدا کوي. هم هغه وشوه. بله ورځ حکم راغی چې حکومت په جېلخانه کې د ننه چا له د جټکې اجازه نه ورکوي. چې درې میاشتې تېرې شوې نو حاجي شهنواز خان ته خپل کاروبار ور په یاد شو او کله نا کله به یې اواز وکړو چې روان یم نن دی که سبا ضمانت داخلوم. زما خیال و،چې دی ټوقې کوي خو بیا راته معلومه شوه چې د ده په رښتیا د تللو اراده ده،په دغو ورځو کې د مهاتماګاندهي او لارډ ارون په مینځ کې څه د صلحې خبرې روانې وې ما به تسلي ورکوله چې که خیر وي نو نن دی که سبا صلح کېږي.امید دی چې مونږ ټول به پرېږدي لیکن چې څه وخت خبر راغی چې صلح ناکامیابه شوه،نو حاجي صاحب له

دا خبر هم راغی چې د ده کشر ورور اکبر خان ګرفتار شو او درې کاله قید شو ما به ورله ډېره تسلي ورکوله خو په ده یې اثر نه کولو ،دده ملاقات له دده تره محمد عظیم خان او عمرا خان راغلل اوورته یې وویل چې موردې ناروغه ده،اکبر ورور دې هم قید شو او ټول کاروبار او بزنس دې خراب شو ،او ته خو خدایي خدمتګار نه وې نو ته ولې ضمانت نه ورکوې؟ نو دې خبرو دی ضمانت ورکولو ته تیار که او ده سره دا فکر پیدا شو ،چې اکبر بهر و ،نو دی دومره فکر مند نه و ،خو چې هغه ګرفتار شو نو دده فکرونه زیات شول.

بله ورځ ورله خط راغی چې مور دې ډېره ناجوړه ده، نو دی نور هم ډېر غمجن شو ځکه چې د ده د خپلې مور سره ډېر محبت و، د دوی په کور کې یو دی و بل یې ورور د ده بل څوک نه و ،ده ووې چې د هغې خدمت او علاج دپاره خو څوک پاتې نه شو دوه ورونه وو، او دواړه قید شو.لنډه دا چې زما نه یې پټ کلي ته یو خط ولیکلو چې زما ضمانت دا خل کړئ. بله ورځ څه ګورو چې میر صاحب دده وراره دده ضمانت ګجرات له راوړو مونږ خبر شو چې حاجي ضمانت ورکړو، ما او پنډت شنتانم صاحب ځان له ببل کړو او ښه مو پوهه کړو چې دا کار ستا د شان سره نه ښایېږي او دا به ښه وي چې لږ نور انتظار هم وکړې او هغه د مور جوړ نا جوړه خدای ته وسپاره، ورو ورو حاجي صاحب رضا شو خو چې څه وخت زمونږ نه لاړو نو اغا لعل باچا او علي ګل خان لیدلی دی او هغوی ترې پوښتنه کړې ده، چې حاجي رښتیا دې ضمانت داخل کړو؟ نو هغه ورته زما کیسه کړې ده،چې زما خو خیال و ،خو هغه وې چې لږ

انتظار وکړه او په دې وجه مې معامله في الحال ملتوي کړه هغوی ورته ووې چې د تلو اراده دې شته نو د دې څه فایده چې نورې ورځې تېروې؟د هغوی دې خبرو په حاجي صاحب اثر وکړو زما نه پټ لاړو او دفتر کې یې په ضمانت دستخط وکړو زه چې خبر شوم نو دروازې له ورغلم نو ورته مې ووې چې حاجي ځې خو ځې لیکن ستومانه به شې او بیا به زما دې خبرې پسې ارمان کوې او وخت به تېر وي.هغه سترګې ټیټې کړې او ماله یې ځواب رانه کړو ،زه ترې راغلم او حاجي صاحب کلي ته لاړو ،زه نه پوهېږم چې علي ګلخان او اغا سید لعل باچا هغه له په کوم خیال دا مشوره ورکړې وه.ولې چې په هغو ورځو کې د دوی خدایي خدمتګارو سره ډېره نه لګېده ولې چې دوی په کانګرس کې وو حاجي صاحب چې کلي ته رسېدلی دی او د ملک حالت او د خلکو جذبه یې لیدلې ده. خپل پردي ترې وېزاره وو ماته یې خط ولیکه چې زه تاسره ملاقات کول غواړم ما ورسره د ملاقات کولو نه انکار وکړو چې ډېر تنګ شوی دی نو خپلو خپلوانو ورته ویلي دي چې ضمانت واپس کړه او بیا جېلخانې ته لاړ شه، لیکن هغه به ورله دا ځواب ورکولو چې ما لویه ګناه کړې ده.د دې دپاره قید کافي نه دی.اخر دا چې یوه ورځ یې ځان پخپله په توپک وویشتو او د خپل ژوند خاتمه یې وکړه چې زه د حاجي صاحب د مرګ نه خبر شوم نو ډېر افسوس مې وکړو چې ما ولې ده له د ملاقات اجازت ورنه کړو او د ملاقات نه مې انکار وکړو، حاجي شهنواز خان ډېر د کار سړی و،حاجي خو مړ شو لیکن د هغه مرګ زمونږ تحریک ته ډېره فایده ورسوله او د هغه د

مرګ نه پس بیا چا د معافي غوښتو او یا ضمانت جرات ونه کړی شو. چې څه وخت د حاجي د مرګ خبر د ګجرات جیلخانې ته راغی نو ټول خلک ډېر غمجن شول ولې چې حاجي زمونږ په جلیخانه کې ډېر زیات هردلعزیز و، مونږ چې په جیلخانه کې څومره سیاسي قیدیان وو ټول راجمع شو او د هغه د مغفرت دپاره مو د الله تعالی نه دعا وغوښته.

مونږ چې څه وخت د ګجرات جیلخانې ته لاړو نو دا جیلخانه لا تیاره نه وه، څه وخت چې جیلخانه تیاره شوه نو زمونږ بارکونه او چکی د هر طرف نه ازادي وې اوس په کې حکومت د بیلتون دپاره دېوالونه شروع کول. د شا په دېوالونو د چا اعتراض نه و؛ خو د مخ دېوالونه د هیچا خوښ نه وو، یوه ورځې ما ته میا احمدشاه صاحب ووې چې د مخ د دېوال په ځای د اوسپنې جنګله ولګي نو ډېره به ښه وي ما ورته ووې چې دا خو حکومت بغیر د ایجي ټیشن نه په تشه وینا نه کوي؛ نو که دې خوښه وي ایجي ټیشن به شروع کړو. ده ووې چې ډېره ښه ده د میا صاحب په وینا زه پاځېدم او د دې خبرې ذکر مې د نورو سیاسي ورونو سره وکړو زمونږ هغو سیاسي ورونو به زما ډېر عزت کولو او ټول زما په وینا تیار وو، څه وخت چې سپرنټنډنټ صاحب خبر شو نو هغه راغی چې تاسو حکومت له یو درخواست ولیکئ او ما له یې راکړئ. مونږ یو درخواست ولیکه او ټولو خلکو پرې دستخطونه وکړل او چې څه وخت هغه درخواست میا احمدشاه ته پیش شو نو هغه پرې د دستخط کولو نه انکار وکړو هغه سړی ما له راغی چې میا صاحب خو دستخط نه کوي، ما هغه درخواست د هغه نه

واخیست او میا صاحب له مې د دستخط دپاره یوور، میا صاحب په هغې ولیکل چې زه په جېلخانه کې د ایجي ټیشن مخالف یم او د هغې د لاندې یې دستخط وکړو. په دې زه ډېر خپه شوم اوورته مې ووېل چې دا ټول ایجي ټیشن خو را باندې تا شروع کړی دی او دا څه چې مونږ کوو خو ستا په وینا کوو نومیا صاحب ځواب راکړو چې زما خو ایجي ټیشن خوښ دی خو که نور خلک یې کوي په دې خبره زه چپ شوم او د میا صاحب د چکۍ نه راووتم او هغه درخواست مې پوټې پوټې کړو او بل مو ولیکلو او سپرنټنډنټ صاحب له مو ورکړو، څوورځې پس ځواب راغی چې د دېوال په ځای جنګلي ولګوئ اوولګېدې.

څه وخت چې د سیاسي قیدیانو تعداد ډېر زیات شو او د بعضې خلکو مینه او شوق مې صدارت طرف ته ولید ،نو ما د صدارت نه استعفا وکړه. ټول سیاسي ورونه زما په استعفا خپه وو او دا کوشش یې کولو چې زه استعفا واپس واخلم، خو ما انکار وکړو او هغوی له مې دا ځواب ورکړو چې اخر صدارت خوزما ټیکه نه ده، نورو خلکو له هم موقع ورکول په کار دي. زما نه پس ظفر علي خان صدر شو، لیکن د هغه ډېر عجیبه صدارت و، څه وخت به چې د خلکو کار پېښ شو نو هغه وخت به خلکو وې چې دی زمونږ صدر صاحب دی او چې کار به یې وشو نو بیا به د چا صدر صاحب یاد نه و ،او بعضې وخت خو به د خلکو ورسره داسې رویه وه چې ما له به په غریب رحم راغی،ډېر ځله مې ورته په رموز کې ووې چې مولانا صاحب د دې صدارت نه استعفا ورکړه، لیکن د هغه د

صدارت کرسۍ ډېره خوښه وه او پرېښودو ته يې تيار نه و، دغه وجه وه چې خلکو به يې عزت نه کولو. زمونږ صدارت خو څه دومره لوی څيز نه و او که چيرې لوی هم شي نو دا خو يو قومي خدمت دی، نو چې د قوم په رضا او رغبت وي نو چلېدی شي او که چېرې د قوم د مرضۍ خلاف پخپل خواهش او خوښه شي،نو بيا يې چليدل مشکل دي او د فايدې په ځای نقصان او د عزت په ځای بې عزتي شي. د دې دپاره په کار دي چې هر څوک د خپل خواهش په ځای د قوم د خواهش قدر اوکړي.

د دې جېلخانې د کتو دپاره به ډېر پيرنګيان افسران راتلل مونږ کې چې به يې د چا سره لږې غوندې خبرې وکړې، نو بيا به هغوی په جاموکې نه ځايېدل او په فخر به يې دا خبرې کولې چې دی زما د فلاني وخت اشنا و، خو چې د يو قوم بدقسمتي راشي، نو هغه سره د عقله ناپوهه شي ګوندې که دې پيرنګيانو څه لږ ډېر ښه سلوک زمونږ سره کولی نو مونږ به هېڅرې د دوی برخلاف شوي نه وی. په جېلخانه کې اوازه شوه چې وزير صاحب ايمرسن په دوره راوتلی دی او د دې جېلخانې کتو له راځي، وزير صاحب راغی خلکو ورته خپلې چکۍ ښې ښايسته کړې وې وزير صاحب سره نور پيرنګيان هم وو، زما چکۍ په سر کې وه زه پخپله کډی ناست وم، چې زما چکۍ ته راورسېدو نو زما خيال و،چې دی به ماله د ننه راشي زه به ورته پاڅم او خبرې به ورسره وکړم،ليکن هغه دننه رانغی زما د چکۍ په وره کې ودرېدو سپرنټنډنټ صاحب ماته ووي چې وزير صاحب وايي چې ته څه وايې؟ ما ورته ووې چې زه

هیڅ نه وایم بیا یې راته ووې چې وزیر صاحب تاسره خبرې کوي، ما ورته ووې چې زه خبرې نه کوم ځکه چې که ده ما سره خبرې کولی نو د ننه به راغلی و، جنګله کې خو ورسره اخلاقي قیدیان خبرې کوي او زه خو سیاسي قیدي وم. وزیر صاحب یو ساعت ولاړو بیا روان شو، هغه سره د ګجرات ډپټي کمشنر هم و، چې هغه لاړو نو ډپټي کمشنر زما چکۍ ته راننووت.زه ورته پاڅېدم زما په پاڅېدو هغه ډېر حیران شو ما ته یې ووې چې تا ولې وزیر صاحب سره خبرې ونه کړې او نه ورته پاڅېدې ما ورته ووې چې زه خو خدایي خدمتګار یم او د خدای د مخلوق نه نفرت ګناه ګڼم او د خدای خدمت د خدای د مخلوق خدمت دی ته خو هم انګریز یې تاسره خو دا دی خبرې کوم زه خو سیاسي قیدي یم ما سره سیاسي سلوک په کار دی هغه مالـه رانغی نو زه هم ورنغلم هغه ما ته د اخلاقي قیدي په نظر وکتل چې ته راغلې نو دا دی تا ته پاڅېدم. زما په دې خبرو هغه غلط فهمي لرې شوه کومه چې زما متعلق د ده په زړه کې پیدا شوې وه.

د راجا صاحب د سیاسي قیدیانو سره ډېر ښه سلوک و او حکومت دا نه غوښتل خپلو ماتحتو او پولیس پرې ډایرې ورکړي چې د ده د سیاسیانو سره ډېر ښه سلوک دی او سیاسیان په ارام او مزه کې دي په دې وجه یې راجا صاحب زمونږ نه بدل کړو سیالکوټ له یې ولېږلو او د سیالکوټ سپرنټنډنټ رای صاحب یې راولېږه دا یو ډېر سخت سپرنټنډنټ و،او بله دا چې د جېل قانون ورته د خدای قانون ښکارېدو،خو حکومت پخپل خیال کې کامیاب نه شو او

زمونږ د اتفاق په وجه د هغه غریب نه هر څه خطا شول او خپل د جبل قانون یې ونه چلولی شو رای صاحب د راتلو سره کوم څیزونه چې به تیکه دار مونږ له جبل ته د ننه راوړل هغه یې بند کړل چې دا د جبل په قانون کې نشته، تیکه دار به دروازه کې ناست وي او چې څوک څه اخلي نو د دې ځایه دې وړي نو مونږ چې د دې نه خبر شو نو په اتفاق سره مو په دې فیصله وکړه چې هېڅوک به دروازې له نه ځي. سپرنټنډنټ صاحب ډېر ځوابونه را ولېږل او چې پوهه شو چې څوک دلته نه راځي نو حکم یې وکړو چې تیکه دار دې د ننه ځي او څیزونه دې وړي او هغه ټول رعایتونه چې راجا صاحب مونږ له راکړي وو رای صاحب د هغې په راکولو مجبور شو.

بله ورځ د سرفراز ملاقات له د هغه مشر ورور سربلند خان راغی د هغه ملاقات یې په دې وجه نامنظور کړو، چې تاله اردو نه درځي او پښتو ژبه کې ملاقات بند دی، ولې چې سپرنټنډنټ په پښتو ژبه نه پوهېدو مونږ چې خبر شو نو ډېر حېران شو اوخپه شو د انقلاب زنده باد چغې مووهلې. سبا له پرېږ و د پرېږ نه مو انکار وکړو هر کله چې رای صاحب دا کیسه ولیده، نو په سربلند خان پسې یې سړي ورولېږل، په تیشن کې یې بیا مونده راغی او سرفراز خان سره یې ملاقات وکړو. رای صاحب چې په ډېرو خبرو کې شکست وخوړ او ورته معلومه شوه چې تر کومه پورې چې د دوی اتفاق وي نو زه کامیابېدلی نه شم نو په مونږ کې یې د نفاق اچولو کوشش شروع کړو او هندوانو سره یې اشنایي او تعلقات جوړ کړل. او د هغوی په ذهن کې یې دا واچوله چې زه خو ستاسو ورور

هندو یم او زما نقصان خو د هندوانو نقصان دی نو که چیرې تاسو زما مدد نه کوئ نو دا خو هندو قوم ته نقصان رسوي د دې پراپېګنډې اثر په یو څو قیدیانو باندې وشو چې هغوی هم مونږ سره قید وو او تر ډېره حده پورې سپرنټنډنټ په دې کې کامیاب شو، چې څه کیسه به پېښه شوه نو هغوی به هندوانو ته وې که چېرې دا مو وکړل نو ستاسو هغه بیچاره هندو ورور ته به نقصان ورسي دا زهرناک خیالات د پنجاب په هندوانو او مسلمانانو کې ډېر زیات دي. بله کمزوري مې د پنجاب په لیډرانو کې دا هم ولیده چې څه وخت یو ځای شي نو بیا ورونه وي؛ خو چې پوټی خودغرضي پیدا شي، نو بیا هندو هندو شي او مسلمان مسلمان شي. دا قسم کمزوری چې د کانګرس په خلکو کې وي، نو د نورو به څه حال وي؟ او دغه وجه ده چې پنجاب کې د کانګرس جړې مظبوطې نه شوې او هندوان مسلمانان ورونه نه شول او سوراج اخیستل ګران شو.

څومره چې مونږ د ګجرات په جېلخانه کې په ارام وو، هغه هومره د (سي) (C) کلاس قیدیان د پنجاب په جېلونو کې بې ارامه وو. او څومره چې مونږ سره ښه سلوک و، هغومره د هغوی سره بد سلوک و، حقیقت خو دا و که مونږ سره چېرې ښه سلوک و؛ نو دا د حکومت مهرباني نه وه دا لاچاري وه، د راجا صاحب په ځای د رای صاحب مقررول د حکومت د بدنیتی ترجماني کوي په مونږ کې د بعضې خلکو دا خیال و، چې زمونږ نور ورونه که پنجاب کې دي او که سرحد کې دي یا په نورو صوبو کې په تکلیف کې دي، نو مونږ له هم دا خپل ارام پرېښوول په کار دي او د پنجاب بعضې لیډرانو له د جېلخانو نه د

(سي)(C) کلاس قیدیانو خطونه رالیږلي وو، چې ستاسو خو زمونږ په تکلیف څه پروا نشته، جیلونو کې هم په مزو کې یئ او بهر هم، خو دا ځل که بهر ته ووتو نو بیا به رانه په ستیجونو کښئ نه، بعضې خلک دې فکر هم وړي وو، خو بیا هم څه عمل ته تیار نه وو، د ګاندهي جي زوی دیویداس چې مونږ سره په دې جیلخانه کې و، په دې معامله قدم وچت کړ او مونږ سره یې هم د دې متعلق مشورې شروع کړې، یوه ورځ یې زه هم په دې مشوره کې شریک کړم اول خو په دې بحث وشو چې د سرحد خلک په دې معامله کې شریک کړو او که نه؟ د بعضې پنجابیانو رایه وه چې د سرحد حکومت وحشي حکومت دی په هغوی زمونږ د ایجي ټیشن څه اثر کیدی نه شي په کار دي چې مونږ یوازې د پنجاب د سیاسي قیدیانو دپاره قدم وچت کړو؛ خو اخر فیصله په دې وشوه چې د سرحد د دې مظلومانو ورونو دپاره هم څه نا څه کول په کار دي، بیا یې زما نه تپوس وکړو چې ستا څه رایه ده؟ ما ورته ووې چې تاسو سره زما اتفاق دی خو زه به د سرحد د نورو ملګرو نه تپوس وکړم او څه چې د هغوی رایه وي تاسو ته به یې بیان کړم. په دې جیلخانه کې مونږ د سرحد یوولس(۱۱) کسان وو، هغوی ته مې دا کیسه وکړه چې د (سي) (C) کلاس د قیدیانو په همدردۍ کې فیصله شوې ده چې د هر قسم رعایتونه پرېږدو تر هغه وخته پورې چې د (سي) (C) کلاس قیدیانو سره د نبه سلوک او نبه خوراک منظوري شوې نه وي. د دې دپاره به د هندوستان په اخباراتو کې پراپېګنډه شروع کوي او زمونږ د سرحد دپاره خو دا یوه نادره موقع ده که مونږ دوی سره شریک شو، نو

زمونږ د قیدیانو دپاره به هم په ټول هندوستان کې پراپېګنډه وشي. د ټولو نه اول عبدالاکبر خان دا ځواب راکړو چې زه خو دې ته تیار نه یم، علي ګل خان او اغا لعل باچا هم د هغه تایید وکړو او سرفراز خان په کې صرف دومره خبره وکړه که تاسو مراعات پرېښودل زه به یې هم پرېږدم، چې زه پوهه شوم چې زما ورونه تیار نه دي نو بیا ما دا تجویز پېش کړو چې دا کار د هر چا په مرضۍ پرېښودل په کار دي خو احمدشاه میا صاحب ووې چې هر څه به په کثرت رای فېصله کوو ما ورته ووې چې د تکلیف فېصلې په کثرت رای کېدی نه شي، ځکه چې تکلیف ته لږ خلک تیارېدی شي، سردار رام سنګهه ورته ووې چې دې ته ما او دی پرېږدئ علي ګل خان او لعل باچا دا تجویز پېش کړو چې مونږ به تحقیق وکړو که ټول خلک غواړي چې مونږ مراعات پرېږدو نو مونږ به یې هم ترک کړو. په دې اتفاق وشو او د دوی دپاره علي ګل خان مقرر شو، زه پوه شوم ځکه چې تر اخره پورې د دې خط و کتابت نه څه ونه وتل اومونږ په انتظار کې رها شو.

د دې قسم واقعات همیشه زمونږ په کمېټو کې هم پېښېږي، هلته هم چې کوم خلک کمزوري وي او تکلیف ته ټینګ نه وي نو د یو فایده مند تجویز مخالفت به کوي او قوم او ملک ته ډېر زیات نقصان رسوي، نو په کار دي چې زمونږ په ذمه واره کمېټی کې د دې قسم کمزوري خلک نه وي. دیویداس او نورو لیډرانو د کلاس مراعات پرېښودل او د (سي) (C) کلاس خوراک ته کېناستل ماته به خپل ځان ډېر بد ښکارېده چې ما سره د یو مقصد ملګري یو شان ګذران کوي

او زه بـل شـان، لیکن زمـا د ملګـرو د اکثریـت د فیـصلې نـه مجبورم، بعـضې لیـډران نـاجوړه شـول خـو د دیویـداس د خـاطره تېریـدی نـه شـول رای صـاحب حیـران شـو چې دا څـه چـل وشـو؟. پـه اخبـاراتو کـې د ایجـي ټیـشن پراپېګنـډه شـروع شـوه اخـر دا چې رای صـاحب حکومـت تـه ولیکـل چې مـا تـه اجـازت راکړئ چې زه د دې ایجـي ټیـشن سـرغنه د دې جېـل نـه بـدل کـړم. حکومـت اجـازه ورکـړه او د ټولـو نـه اول یـې دیویـداس او ورپـسې یـې ډاکټر سیف الدین کچلو بدل کړل او یـو کس نیم یې نور هم بدل کـړل د دوی پـه بدلېـدو نـور خلـک کمـزوري شـول او ورو ورو د سـپرنټنډنټ پـه ترغیـب سـره ځینـو واپـس کلاسـونه واخیـستل. اول کـې خـو خلـک هغـوی تـه ډېر پـه قهـر شـول لـیکن ورو ورو د هغـوی ملګـري زیاتېدل، صـرف درې کـسان پـاتې شـول او نـورو کـلاس واخـستو او دغـسې دغـه ایجـي ټیـشن خـتم شو، سیاسـي قیـدیانو لـه پـه کـار دي چې هـر یـو قـدم پخپـل خیـال وچتـوي او نـور څـوک مجبـوروي نـه، مجبـور کـسان چې رو بیـا مـومي نـو د میدان نه بیا تښتي.

بعـضې وخـت زمـونږ سیاسـي ورونـه پـه معمـولي معمـولي خبرو باندې ایجـي ټیـشن شروع کړي او ځان پـه یـو لـوی مـصیبت کـې واچـوي. مـونږ چې جېلخانـه کـې وو، زمـونږ کټونـو تـه بـه یـې ځنځیرونـه اچـول چې هـسې نـه څـوک داکټونـه د جېلخـانې دېـوال تـه ولګـوي اووتـښتي، نـو زمـونږ ورونـو پـه دې ایجـي ټیـشن شـروع کـړو مـا ورتـه ډېر ووې چې دا ځنځیـر خومـونږ تـه نـه اچـوي کټ تـه یـې اچـوي خـو چا زمـا خبـره ونـه منلـه او مـونږ پـه یـو لـوی مـصیبت کـې اختـه شـو. زه پـه جېلخـانو کـې پـه معمـولي خبـرو

ایجي تیشن نه منم او په کار دي چې ایجي تیشن په جیلخانو کې ونه کړو او که داسې لویه اهمه او سیاسي خبره وي نو که په هغې باندې ایجي تیشن کوئ نو باک نشته. زمونږ د جیلخانې سپرنټنډنټ رای صاحب یو ډېر عجیبه سړی و، چې هغه ته به معلومه شوه چې یو سړی په دې جیلخانه کې خوشحاله دی بدلېدل نه غواړي نو هغه به یې بدلوو او چې چا به ورته وې چې ما بدل کړه نو هغه به یې نه بدلولو ما نه به یې همېشه دا پوښتنه کوله چې دې جیلخانه کې خو سیاسي قیدیانو ته ډېر ارام دی دا جیلخانه به ستا خوښه وي نو ما به ورته وې چې زه دلته خوښ نه یم نو زه یې نه بدلولم، لیکن احمدشاه، حکیم عبدالرحیم صاحب او لعل باچا چې د دوی دا جیلخانه ډېره خوښه وه او بدلېدل یې نه غوښتل هغوی یې بدل کړل او د نورو خلکو د بدلېدو تجویزونه یې کول چې د ګاندهي جې او د حکومت د صلحې خبرې شروع شوي نو په دې وجه خلک دلته پاتې شول.

او څه وخت چې د ګاندهي جي اولاډ اروین صلح وشوه نو د «ای» (A) کلاس بندیان یې فوراً رهاکړل. زه هم د «اې»(A) کلاس قیدي وم، خو زه یې پرې نه ښودم ما د سپرنټنډنټ نه پوښتنه وکړه چې زه خو هم د «ای»(A) کلاس قیدي یم؛ نو هغه راته ووې چې ستا متعلق ماته حکم راغلی دی چې دی تر هغه وخته پورې مه پرېږده چې تر کومه وخته پورې ده سرفضل حسین او سرصاحبزاده عبدالقیوم سره لیدلي نه وي، لیکن ما ورله صفا ځواب ورکړو چې ته حکومت ته ولیکه چې هغه وخت تېر شو زه هغوی سره لیدل نه غواړم او که دا خلک راشي

هم زه د دوی سره د هېڅ قسمه خبرې کول نه غواړم، ځکه چې په مونږ مصیبت و، نو دوی ما سره نه لیدل او اوس چې ارام راغی دوی ماسره لیدل غواړي ته یې خبر کړه چې نه راځي.

بله ورځې میا جعفرشاه او عبدالله شاه راغلل ټولې کیسې یې راته وکړې چې حکومت تا پرېښودل نه غواړي او مهاتماګاندهي ته یې ستا په سر ډېرې غلطې او بې بنیادې خبرې کړې دي او دا خبره ده چې مهاتماګاندهي مونږ رالېږلي یو چې ستا نه پوښتنه وکړو زه د دې په اورېدو ډېر حېران شوم ما وې چې سړی په یو جماعت کې وي او یا ورسره ملګری وي د هغه خبره به څنګه نه منې او د هغه د اصولو نه به ولې انحراف کوي. بله دا ده چې ما اورېدلي دي، چې زمونږ لاټ صاحب «سر ستورډ پیرس» حکومت ته دا خبره کړې ده چې په دې صوبه کې مونږ دوه کسه ځایېدی نه شو یا به دی وي یا به زه یم.

رهایي:

ګاندهي جې زما د حالې زمونږ خلکو خبر کړی و، او څه خلک ورله تلي هم وو مهاتماګاندهي «لارډ ارون» له لاړو او هغه ته یې ووې چې دی خو زمونږ د کانګرس سړی دی ته یې ولې نه پرېږدې دا خو ته د صلحې خلاف کار کوې هغه ورته ووې چې تا له دا پښتانه دوکه در کوي پښتون او عدم تشدد؟ ته خو لږ سرحد ته لاړ شه دا خلک خو د تشدد نه ډک دي. ګاندهي جې ورته وویل چې که ته باچا خان نه پرېږدې نو بیا زمونږ او ستا صلح ماته ده، نو زه یې پرېښودم، عبدالاکبر خان

اوسرفراز خان زما نه وړاندې رها شوي وو، خو لا کلي ته تللي نه وو او د ګجرات په بنار کې دېره وو، چې زما د رهایۍ نه خبر شو نو ماله د جبل دروازې له راغلل او زه چې د جبل نه بهر کېدم نو په زرګونو هندوان، مسلمانان او سکهان راجمع شوي وو، زه يې په موټر کې کېنولم او په بنار کې يې زما جلوس اوښکو او بيا يوه لويه جلسه وشوه ما د هغوی شکريه ادا کړه او يو مختصر تقرير مې وکړو چونکه ما ته د لاهور د دوستانو له طرفه ډېر تارونه او ټيليفونونه راغلي وو، په دې وجه زه لاهور ته لاړم په دغه وخت کې زمونږ د جيهلم يو دوست د موټرو سره راورسېد او مونږ اول جيهلم ته او بيا لاهور ته روان شو. زه يې جيهلم ته په زور روان کړم ولې چې مونږ د لاهور خلکو ته ټيليفون کړی و، ليکن چې څه وخت جيهلم ته نزدې شو او هغه بنځې او نر مو وليدل چې زمونږ په انتظار کې د بنار نه بهر راوتلي وو او ولاړ وو، ما زړه کې ووې چې که مونږ دلته راغلي نه وی نو دې خلکو ته به ډېره صدمه رسېدلې وه. زمونږ جلسه په ټول بنار کې وګرځېده او بيا واپس د خپل دوست ځای ته راغلو او د لاهور د تلو انتظام مو وکړو، لاهور ته ګاډی د شپې په يوه بجه تلو، لنډه دا چې لږ څه ارام موهم ونه کړی شو ټيشن له راغلو.

لاهور کې زما استقبال:

سرفراز خان کلي ته رخصت شو او زه او عبدالاکبر خان لاهور ته روان شو، مولانا ظفر علي خان، پنډت سنتانم سره د نورو دوستانو په ټيشن کې ولاړ و، مونږ د پنډت سنتانم ځای

ته روان شو اغا لعل باچا او علي ګل خان هم دلته وو. علي ګل خان د پښور نه د لعل باچا د بوتلو دپاره راغلی و، ولې چې هغه یو کال قید و او زمونږ نه وړاندې خلاص شوی و، لږ ساعت پس دا خبر راغی چې ښځو په زنانه جېلخانه باندې مورچه ولګوله او مسزجوتشي ما سره خبرې کولې چې په دې کې په منډه منډه د هغې لُور راغله او ورته یې ووې چې موږې را پاڅه مورچه ولګېده، مونږ تول په موټرونو کې زنانه جېل ته روان شو او چې څه وخت ورسېدو نو څه ګورو چې د جېل مخکې جنډه ښخه ده، ښځې ترې چاپېره ناستې دي او قومي نظم وایي جګړه په دې ده چې مسزاصف علي یې نه پرېښوده، ددې دپاره نورو ښځو ووې چې مونږ هم د دې ځای نه نه ځو چې تر څو دا رهاشوې نه ده. په ډېروخوارو مو هغوی رضا کړې او واپس راغلو. په واپسۍ کې مو د هلکانو په جېلخانه کې خپل خدایي خدمتګار مکرم خان د ترنا و شولګړې سره د ملګرو ولیدو چې په بارک ختلی و، او مونږ ته یې اشارې کولې مونږ ورته ووې چې خپه کېږئ مه، دې څو ورځو کې به خلاص شئ. دا زمونږ هغه هلکان وو چې د لاهور په شرابخانه په پکټنګ قید شوي وو.

د جلوس وخت څلور بجې و، او په څلورو بجو د کانګرس کارکنان راجمع شول زما دپاره خوځه د سورلۍ انتظام شوی و، خو ما ووې چې زه په سورلۍ کې نه ځم جلوس سره به پیاده ځم او دوی سره پیاده روان شوم. ځای په ځای مسلمانان هندوان او سکهان زمونږ استقبال ته ولاړ وو، خلکو ته به یې په غهډو کې ګلونه اچول او د مسلمانانو اوهندوانو له طرفه

سپاسنامې راکښدی شوې او په یو ځای کې یو مسلمان ما له یوه لونګی او یوه کولـه هم راکړه او هغه وې د توپی په ځای پټکی په سروه. مونږ سره په جلوس کې ډېرې زنانه هم وې. زه ډېر ستړی شویوم، لیکن چې د هغوی جوش او مینې ته به مې وکتل نو موټر کې نه کښناستم. مابنام جلوس ختم شو او مونږ د جلسې ځای ته ورسېدو د جلسې ځای د خلکو نه ډک و په زرګونو ښځې، نر، هندوان، مسلمانان او سکهان جمع شوي وو، چونکه مونږ د شپې په ګاډي کې پېښور ته راتلو نو د لاهور کارکنانو ته مو ووې چې د جلسې کار دې څومره مختصر کړي هومره به ښه وي. ما د سپاسنامې په ځواب کې مختصر تقریر وکه او د سپاسنامې ځواب مې ورکړو او شکریه مې ادا کړه. دوی ته مې تقریر کې ووې چې مونږ له بې غمه کښناستل نه دي په کار، چې څومره کېدی شي هغومره کا روکړو، ولې چې دا سوله نه ده بلکې التوا ده. زما به دا کوشش وي چې د اینده جنګ دپاره یو لک رضاکاران د عدم تشدد په اصولو تیار کړم. په دې سلسله کې چې کله زه څه موده پس د سودم (ضلع مردان) په دوره لاړم نو هغوی ما ته په منظومه سپاسنامه کې وویل چې د یولک (۱۰۰۰۰۰) رضا کاران چې تا یې د لاهور جلسه کې اعلان کړی دی ستا د شان سره نه ښایي، د دې نه معلومېده چې په هغه وخت کې په پښتنو زلمو او ځوانانو کې څه قسم جذبه وه، چې جلسه ختمه شوه دومره خلک را نه چاپېره شول، چې موټر ته مو لاره نه مونده، خلکو نه مو سوال وکړو چې مونږ له لار راکړئ ګاډی به رانه لاړ شي خلکو لاره راکړه خو د هجوم په وجه د موټر یوه

دروازه هم ماته شوه او ریل ته په وخت ورسېدو، ریل کې سواره شو ریل روان شو. ملایانو چې د سحر بانګونه وې مونږ راولپنډۍ ته ورسېدو.

او د پنډۍ په تیشن د انقلاب زنده باد چغې وې زه ویښ وم خوملا مې خُوږېده پاځېدی نه شوم چې اخر مې د سیټي صاحب اواز واورېدو نو پوهه شوم چې دا خلک خو مونږ له راغلي دي. سیټي صاحب مونږ سره د ګجرات په جېل کې قید و او ډېر ښه سړی و، او د پیکورو باتینګنو او چنو جوړولو ډېر ماهر و او دا څیزونه به یې وتلول نو مونږ له به یې راکول په ډېرو خوارو پاځېدم او د ریل نه ورکوز شوم زمونږ په لیدو هغوی ډېر خوشحاله شول او راته کلک شول چې مونږ سره به کوزېږئ په ډېرو منتونو تري خلاص شوم چې پېښور کې به راته خلک په انتظار وي او ورته مې ووې چې بیا به راشم، نورخاته کیمبل پور(اټک) ته راورسېدو، زه د پاځېدو نه وم چې په دې کې یو خدایي خدمتګار زما کوټې (ډبې) ته راوختو، د هغه په لیدو خوشحاله شوم اواز مې ورته وکړو هغه په ټوپونو شو او بهر یې منډه کړه نور ملګري یې خبر کړل په دې کې ګورم چې میا عیسی زرین خان د یو څو کسانو سره راغی او راترغاړه شول معلومه شوه چې دوی هم د ډېرو د جېل نه راخلاص شوي دي. د دوی په لیدو زه جوړ شوم او هغه درد مې بالکل ورک شو.

مونږ ټول په یوه ډبه کې کېناستو او یو لوی ګپ مو ولګولو ګاډی روان شو او د نوښار په تیشن ودرېدو باوردي خدایي

خدمتګار سره د نورو خلکو زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، د ډبې نه وتل راته مناسب ښکاره نه شول. ما وې هسې نه چې ریل روان شي نو د خپلې ډبې په دروازه کې ودریدم او یو څو خبرې مې دوی ته وکړې او ګاډی روان شو او پښتنور له ورسېدو ټیشن له ډېر خلک راغلي وو، مونږ د ګاډي نه کوز شو خلکو سره مو روغ جوړ وکړل بهر موټرونه ولاړ وو زه عبدالاکبر خان او میا احمدشاه په یو موټر کې کېناستو او لعل باچا او علي ګل خان په بل موټر کې کېناستل زمونږ جلوس په ټول ښار کې وګرځېدو او د هغې نه پس مونږ کلي ته روان شو، ځکه چې هلته هم ډېر خلک زمونږ په انتظار کې وو، مونږ چې د ناقې تانې ته را ورسېدو نو کوم ځای چې زه ګرفتار شوی وم په هغه ځای یوه دروازه جوړه وه، او د داودزو تخته بادي خان عبدالاحد خان او نور خلک زمونږ استقبال ته ولاړ وو، مونږ یې د موټر نه کوز کړو، خلکو سره مو روغ جوړ وکړل او د یو مختصر تقریر نه پس رخصت شو ځای په ځای خلک ولاړ وو اخر دا چې مونږ چارسدې ته ورسېدو، دلته په زرګونو خلک جمع وو دلته مونږ د موټر نه کوزېدل مناسب ونه ګڼل، ما میا احمدشاه او عبدالاکبر خان د موټر نه تقریرونه وکړل او اتمانزو ته روان شو په زرګونو خلک مونږ سره روان شول څه وخت چې د اتمانزو مقبرې ته ورسېدو نو مونږ د موټرونو نه کوز شو او د هغو شهیدانو زیارتونو له لاړو چې لږې ورځې وړاندې د پیرنګیانو په ګولو د اتمانزو په جلسه کې شهیدان شوي وو. دا واقعه داسې وه چې دلته اتمانزو کې خدایي خدمتګارو جلسه کوله په هغې پسې فوج راغی او تړې

چاپیره شو ورته یې وویل چې جلسه مه کوئ او ځئ ولې دوی نه تلل نو ډزې یې پرې وکړې دوه کسان په کې شهیدان شول او نور خلک وتښتېدل،زمونږ جلسو ته به ډېرې زنانه هم راتللې، هغو زنانه و کې یوه جینۍ وه چې زما خورزه وه، دل ارا نوم یې و او د ربنواز خان سالار اعظم خور وه. هغه د زنانه و نه راووتله او جلسې طرف ته یې رامنډې کړې،کوم خلک چې تښتېدل هغوی کې یو سړي ورته وویل چې یه جینۍ دا ته څه کوې؟ نه وینې چې دا ډزې کېږي دې ورته وویل چې بې غېرتو تاسو تښتئ، ځکه خو زه مخامخ پرې ورځم د دې جینۍ په وینا دا ټول خلک ور واپس شول او د فوج نه چاپېره شول نو د فوج افسر تپوس وکړو چې دا خلک څه غواړي؟، سعدالله خان ورته وویل چې دوی ستا تلاشي اخلي چې تاسو د دوی مړي د ځان سره یونه سئ. په دې خبره فوجیان د خلکو د منځ نه ووتل او لاړل، هلته ما د شهیدانو په یاد کې یو مختصر تقریر وکړو ،اوخلکو ته مې ووې چې د ازادۍ بُوټي د ځوانانو د وینو په اوبه خور لویېږي او کوم بُوټي چې مونږ لګولي دي امید دی چې ډېر زر به لوی شي ولې چې زمونږ ځوانانو ورله د خپلو وینو اوبه خور ورکړو. د دې ځایه مونږ جلوس مات کړو اوعبدالاکبر خان خپل کلي ته او میا احمدشاه خپل کلي ته لاړل. زه سره د خپلو مهربانانو حجرې ته لاړم، کور هم زنانوو نه ډک و ،د هغوی لیدو له هم لاړم. اکثر دوستان زمانه رخصت شول، لیکن زه په ارام نه شوم، ولې چې څوک به تلل اوځوک به راتلل څه وخت چې به ډېر خلک راجمع شول نو ډاګ ته به راووتو او ټولو ته به مې یو تقریر وکړو. په دې کې به ډېرې

ښځې هم راغلې وې. زمونږ په زنانوو کې هم ډېر جوش و او سیاسي شعور پیدا شوی و. مونږ چې د خلکو دې جوش و خروش ته وکتل نو پوهه شو چې مځکه تیاره ده او د کر وخت دی د دې موقع نه فایده اخیستل په کار دي ځکه چې زما دا یقین نه و، چې دا عارضي سوله به پایداره پاتې شي نو په پښتنو کې موکار شروع کړو شپې او ورځې ته به مو نه کتل دوی پسې کلي په کلي، کور په کور په ټوله صوبه کې وګرځېدم ټول مې د دنیا په حالاتو پوهه کړل نو تسلي مې وشوه، مالـه خدای ډېر ښه ملګري راکړي وو، او جېلخانو کې یې ډېر ښه تربیت حاصل کړی و. ځکه چې جېلخانه د قومي کارکنانو دپاره یوه تربیتګاه ده. زمونږ د تنګي صاحب حق صاحب ډېر مخلص خدایي خدمتګار و، ده سره چې به چا بحث کولو نو ده به ورته ووې چې ته جېلخانې له د قام او ملک دپاره تلی یې نو چې هغه به ورته ووې چې نه نو ده به ورته ووې چې ته په قران نه پوهېږې، زه چې جېلخانې له لاړم نو په قران پوهه شوم، زمونږ د کار طریقه داوه، چې د صوبې د یو سرنه به شروع شو؛ نو بل سر ته به مو ځان رسولو. مونږ په ټوله صوبه کې او د صوبې په ټولو ضلعو کې یو شان کار کړی دی، خو چې په کومو علاقو کې به خدایي خدمتګاران پیدا شول نو په هغه علاقو کې به تحریک هم ترقي کړې وه.

ګاندهي ارون پېکټ

(زمونږ دورې او تجربې) دورې

(هشنغر، دواوه)

کتوزي، د کانګرس جلسه کراچۍ کې

د خدايي خدمتګارو (سرخپوشو) ښه اثر، کراچۍ کې

مصروفيت، د هندوستان دوره، وطن ته واپسي او د

سرحد دوره (ټل، هنګو، لاچي، احمدي باندې،

زرکۍ، لتمبر، بنو، سراى نورنګ، ککي، پيزو،

شهبازخېل، ډېره اسماعيل خان، ټانک، کلاچي، ګل

ارام، ګومل، پنياله)، د پنجاب پښتني علاقو ته

(کېمبلپور اټک، ميانوالي، عيسى خېل وغېره) زمونږ

کار او د پيرنګيانو سازشونه، د کانګرس په ځاى

سرحد جرګه، ګاندهي جي په بلنه باردولي ته، د

يويداس سره دوره، (بمبۍ، ګجرات، احمد اباد)

بابړه کې ډرامه، کمزوري ملګري، پيرنګيانو تشدد

زيات کړو، ديويداس ګاندهي سرحد کې.

دوري:

څه ورځې زه د خلکو نه ډېر ناوزګاره وم لیکن کوم وخت چې خلک کم شول نو بیا زه او میا جعفرشاه او عبدالله شاه په لویه دوره ووتو، موټر کې مود صوابی او نوښار دوره وکړه او شپې له زیارت کاکاصاحب له لاړو ځای په ځای زرګونه خلک مونږ ته ستړي مه شي له ولاړ وو. پښتنو کې ورورولي، قاموليي، مینه محبت او سیاسي شعور پیدا شوی و، خلکو کې داسې جوش و چې بیان یې کولی نه شم. د نوښار په جلسه کې ما له خلکو یوه سره جوبه راکړه او د راکولو په وخت کې یې راته ووې چې دا یاد ولره چې دا جوبه زمونږ په وینو سره ده، چې زمونږ مظلومان درنه هېر نه شي. په مونږ ناوخته شو او زیارت له ناوخته ورسېدو، خدایي خدمتګار غریبانان مخې له راغلي وو او تر هغې ولاړ وو. چې مونږ ور ورسېدو. زمونږ په ورتلو ډېر خوشحاله شو او مونږ د فخر قوم میا حمید ګل صاحب ځای له لاړو، چونکه فخر قوم میاصاحب وفات شوی و. هغه د خپل قام او ملک دپاره ډېرې قربانۍ کړې وې په دې وجه مونږ د هغه لاس نیوي له د ټولو نه اول لاړو، سبا له مو زیارت کې جلسه وکړه، چې جلسه ختمه شوه نو بیا کلي ته واپس را روان شو. بیا ما د هشنغر او د دواوې دوره شروع کړه او خلکو ته مې د خدایي خدمتګارو او جرګو اغراض، مقاصد ښکاره کړل او هغوی مې د خدایي خدمتګاری په تحریک پوهه کړل. زه په دې ډېر خوشحاله شوم چې د هر کلي په جلسه کې ډېرې ښځې شریکېدلې لیکن چې د تنګي په جلسه کې مې د ښځو زور ولیدو نو زړه مې باغ باغ شو ځکه چې زما دا

عقیده وه چې یو قوم هله ترقي کولی شي چې د هغوی سره ښځې اوږه په اوږه لکه د ګاډي د دویمې پایې روانې شي، د الله تعالی شکر مې ادا کړو چې زمونږ خواری ځای ونیوه او چې زمونږ زنانه را بیدارې شوې، نو ډېر امیدونه مې پیدا شول چې که خیر وي اوس به زمونږ قام ترقي وکړي. د تنګي نه ابازو ته لاړو، د ابازو نه قطب ته یو وړوکی کلی دی چې هغې کې ډېر مخلص خدایي خدمتګار اوسیږي په دې خدایي خدمتګارو د ابازو کاکاخېل میاګانو ډېر ظلمونه د پیرنګیانو په وخت کې کړي وو، ورته یې ویل چې خدایي خدمتګاري پرېږدئ، لیکن د ابازو کاکاخېل میاګان په دې ناوړه اراده کې کامیاب نه شول. اوزمونږ بهادرانو خدایي خدمتګارانو ته د قوم او د ملک د خدمت په لاره کې چې څه مشکلات او څه تکلیفونه د دې میاګانو د لاسه رسېدلي وو، هغه یې په ډېر صبر او استقلال برداشت کړي وو.

له دې ځایه دواوې ته پورې وتُو د کتوزو خلک مونږ له مخې له راغلي وو، دا د دواوې مرکز هم و. دلته ډېر خلک جمع وو، جلسه مو وکړه او خلک مو د خدایي خدمتګاری د اغراضو نه خبر کړل، شپې له متې ته لاړو هلته مو هم جلسه وکړه د متې نه سبا وختي سره د خدایي خدمتګارو سیکو ډېری ته لاړو په لاره چې به څوک خبرېدل د کلو نه به زمونږ د لیدو له پاره راوتل او دې جلوس کې به شریکېدل چې ډېری ته رارسېدو نو زمونږ شمېر زرګونو ته رسېدلی و، په ډېری کې چې جلسه وشوه د جلسې نه پس مو د بړې دواوې خلک رخصت کړل او مونږ شپې له انبا ډېر له راغلو د دې ځای خلک

په خدايي خدمتگاري کې سست وو د دې دپاره په جلسه کې ما ښځو ته اپيل وکړو او ورته مې ووې چې دا ملک ځنګه د سړو دی دغسې دښځو هم دی او که سړي خدايي خدمتگاري ته تيار نه وي نو تاسو ملا وتړئ او تاسو خو هم ما سره وعده کړې وه:

که د زلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جينکی به دې ګټينه

د هغې ټولې جلسې په مخکې هغو وويل چې مونږ ټولې تيارې يو او تا سره د قام د خدمت وعده کوو چې څه وخت د جلسې نه فارغه شو. زه سره د يوځوخدايي خدمتګارو دولت پورې ته لاړم او د مانښام لمونځ مې هلته وکړو او خلکو سره مې دغه خبرې وکړې. شپې له انبادپر ته واپس راغلو، سباله سوکړ ته راغلو هلته مو جلسه وکړه او تر ناو ته راپورې وتو او چې ترناو کې جلسه وشوه نو شپې له اتمانزو له راغلو.

د کانګرس جلسه کراچۍ کې:

چونکه د ټول هندوستان د کانګرس د جلسې ورځې نزدې وې نو په دې وجه مې نورې دورې پرېښودې او د جلسې دپاره مو د تللو انتظام شروع کړو، زما دا خيال و چې د هرې علاقې جرګه دې يو يو خدايي خدمتګار د کانګرس جلسې له مونږ سره ولېږي او د دوی خرڅ دې خپلې خپلې جرګې برداشت کړي، دې کې دوه فايدې وې يوه خو به خدايي خدمتګار په دې سفر کې تجربه کار شي، بل به زمونږ پراپېګنډه په ټول

هندوستان کې وشي. زما دا تجویز جرګې منظور کړو او د هر ځای نه جرګو یو یو خدایي خدمتګار باوردی راولېږلو. په اتمانزو کې یو څو ورځې جرنیل عظمت خان چې ډېر قابل او همتناک جرنیل و، دوی له ټرېننګ ورکړو د ټولو دپاره یو شان وردی جوړې شوې او بیا کراچی له روان شو، چې څه وخت پېښور ته ورسېدو نو خدایي خدمتګارو ډېره پراپېګنډه او جلوسونه کړي وو او په دې طریقه یې د خپل مقصد اشاعت کړی و، شپږ څلوېښت باوردی خدای خدمتګار وو زه او حاجي عبدالغفار خان، مقصود جان، عبدالله شاه او سعدالله پرې دپاسه وو.

د خدایي خدمتګارو (سرخپوشو) بنه اثر:

د خدایي خدمتګارو کمانډر مونږ سرورشاه مقرر کړو او خزانچې او منتظم مقصود جان شو، مازیګر په ریل کې سواره شو دا ګاډی نېغ کراچی ته تللو تیشن په تیشن چې به ګاډی ودرېدو نومونږ به ګاډي نه راکوز شو او د جلوس په صورت کې به را روان شو، ډول او سرنا به غږېدل او چې خلکو به واورېدل، نوخلک به راجمع شول، نو مونږ به خپله پراپېګنډه کوله، سحر وختي لاهور ته ورسېدو دلته ګاډی بدلېدو، لاهور کې ډېر زیات خلک تیشن ته زمونږ لیدو له راغلي وو.

خدایي خدمتګار سره د خپل بیم باجې په قطار کې روان شو یوه عجیبه نظاره وه په خلکو دومره اثروشو چې زما یو دوست ووي چې: ستاسو د دې ننني مظاهرې نه معلومېږي داسې لکه چې ټن د پیرنګیانو حکومت نشته، بلکې د خدایي

خدمتګارو حکومت وي. بیا په رېل کې کېناستو او رېل روان شو او د انقلاب زنده باد په نعرو کې د خلکو نه رخصت شو. چې یو څو ټیشنه مخکې لاړو نو په ټیشن یوې ښځې او یو سړي ما ته سوال وکړو چې مونږ له اجازت راکړه چې مونږ دې خدایي خدمتګارو سره په یوه ډبه کې کېنو، ما ورته وې چې هلته ځای نشته تاسو به په تکلیف یئ،لیکن د هغوی د ډېر محبت او اصرار په وجه ما هغوی له اجازت ورکړو، وروسته معلومه شوه چې دا سړی د بهګت سنګهـ پلار و او دوه ورځې شوې وې چې حکومت بهګت سنګهـ پانسي کړی و، او دا ښځه د جلندر د جینکو د مدرسې مشره استاذه وه، د بهګت سنګهـ دپلار په مخکې هغوی دا مناسب ونه ګڼل چې ډولونه او باجې وغږوي، لیکن هغه په غږولو باندې مجبوره کړل هغه وې چې زما زوی د قوم او ملک دپاره قربان شوی دی هغه مړ نه دی ژوندی دی، په دې وجه مونږ له خوشحالي کول په کار دي او په ټولـه لار یې په دوی ډولونه وغږول بلـه دا چې هغه استاذه ډېره زوروره قومي ښځه وه، هغې ډېرې قومي غزلې خدایي خدمتګارو ته یادې کړې او قومي نظمونه یې ورته ولیکل او وښودل او دوی سره به یې پخپله هم یو ځای ویل. زمونږ خدایي خدمتګار به په هر یو ټیشن چې ګاډی ودرېدو نو دوی به کوز شول او په یو لاین (قطار) کې به جوړه جوړه روان شول، ډول سرنا به ورسره غږېدل او دوی به د «انقلاب زنده باد»، «فخر افغان زنده باد» چغې وهلې، د ټیشن ټول خلک به ورسره روان شول، دوی ته به ډېر خوشحالېدل او ډېر عجیبه کار ورته ښکارېدو.

کراچۍ کې مصروفیت:

هر کله چې د کراچۍ ټیشن ته ورسېدو ،نو ډېر خلک مونږ له ټیشن ته راغلي وو ، عبدالخالق خلیق صاحب هم سره د یو څو نورو پښتنو دغلته موجود و ، د کراچۍ ډېر پښتانه راغلي وو ، خو د ټیشن نه بهر ولاړ وو ، مونږ چې ګاډي نه کوز شو او خدایي خدمتګارو خپله وردي برابره کړه د بهارت سبها یو څو ځوانان چې سره کمیسونه یې اغوستي وو او په هغوی کې د پېښور دیوان روشن لال هم و ،مالـه راغلـل چې دا ډولونه بند کړه مـا تـرې پوښتنه وکړه چې په څه سبب؟ دوی ماته دا ووې چې بهګټ سنګهـ پانسي شوی دی، مـا ورته ووې چې تاسو به په بګهت سنګهـ ډېر خپه یئ کـه د هغـه پـلار؟ د هغـه پـلار خو زمـونږ سره پـه رېـل کـې یـو ځـای راغی،خـدایي خـدمتګارو ډولونـه او بـاجې نـه غږولـې هغـه پـه زور پـه دوی وغـږول او مـونږ تـه د هغـه حکم دی چې ډولونـه بـه غـږوئ ځکـه چې هغـه وایـي چې بهګټ سنګهـ د قـوم او ملـک نـه ځـان قربـان کـړی دی، هغـه مـړ نـه دی ژونـدی دی نـو دا د خوشـحالۍ مقـام دی هغـه پـه دې ټیـشن موجـود دی تاسـو تـرې پوښتنه وکـړئ، کـه چیـرې د هغـه رضـا نـه وي نو مونږ به ډولونه بند کړو.

مـونږ چې د ټیشن نـه را ووتـو نـو پـه زرګونـو خلـک مـونږ تـه ولاړ وو ،د پـښتنو د طـرف نـه خلیـق صـاحب مـونږ تـه سپاسـنامه پـېش کـړه د هغې پـه ځـواب کـې مـا یـو مختـصر تقریـر وکـړو ، او د هغـوی شـکریه مـې ادا کـړه ، د پـښتنو دا خیـال و ، چـې مـونږ پیـاده د جلـوس پـه شـکل کـې دوی سـره د کـانګرس تـر پنډالـه پـورې لاړ شـو ،لیکن مـونږ تـه چـاووې چـې مهاتماګانـدهي جلوسـونه بنـد

کړي دي په دې وجه مونږ په لارو کې سواره شو او د هغوی خواهش مو پوره نه کړی شو او خپل عذر مو ورته پېش کړو، خو هغوی په دې خبره خپه شول.

څه وخت چې مونږ د کانګرس پنډال ته ورسېدو نو دکانګرس په پنډال کې شور شو او د رضاکارو د تیاری دپاره سیټۍ (شپېلی) وغږېدې، لیکن چې دا ورته معلومه شوه چې دا خو خدایي خدمتګار دي نو په قلار شول. حقیقت دا و چې څه وخت ګاندهي جې راتلو نو تیشن له ورله د بهارت سبها سُور کمیسي ځوانان تللي وو او تورې جنډې یې ورله مخې له وړې وې او ډېرې ګستاخانه خبرې یې هم ورته کړې وې نو چې څه وخت مونږ ښکاره شو؛ نو زمونږ وردی سرې وې نو چا دا اواز وکړو چې هغه دي سُورکمیسي راغلل، او د کانګرس په پنډال حمله کوي. د هندوستان او انګلستان په اخبارونو کې دا غلط خبرونه شایع شول چې سرخپوشو ګاندهي جې له تورې جنډې وړې وې، او هغوی د کانګرس نه بغاوت وکړو. د انګلستان اخبار اتو پرې لوی لوی مضمونونه ولیکل او ډېرې خوشحالی یې وکړې، خو د دروغو مزل لنډ وي او تر هغه وخته پورې وي، چې رښتیا ښکاره شوي نه وي، مونږ یې د کانګرس یوخاص کېمپ له بوتلو هلته لوی لوی تنبوان لګېدلي وو، په هغه کېمپ کې خو ډېر تنبوان وو، خو ما د ځان او د خدایي خدمتګارو دپاره پنځه تنبوان کافي وګڼل او په هغو کې مو خپلې بسترې خورې کړې. مونږ لادمه شوي نه وو چې د اخبارونو خبرلوڅي راغلل او د ګاندهي جي او د خدایي خدمتګارو د مخالفت سوالونه یې شروع کړل ما ورته ووې

چې دا ټولې خبرې غلطې او بې بنیاده پراپېګنډه ده، زمونږ ګاندهي جي سره او کانګرس سره هېڅ قسم مخالفت نشته او اخباراتو کې چې څه شایع شوي دي هغه کې یوه زره رښتیا نشته، ټول خبرونه غلط او بې بنیاده دي. مازیګر د پنډت من موهن مالویه جي زوی راغی او هغه زما نه د دې متعلق یو لوی بیان ولیکلو او هغه یې د هندوستان ټولو اخباراتو له ولېږلو.

د هندوستان ښځې، نر، د خدایي خدمتګارو او زما د لیدو ډېر خواهشمند وو او هر وخت به زمونږ په کېمپ کې یو غوبل و، او زرګونه خلک به زمونږ کتو له راتلل ولې چې هغوی ته خو پښتانه د ځناورو په رنګ ښودلی شوي وو. او دلته د انسانیت او قومیت په اوچته پوړۍ ولاړ وو، د پښتنو متعلق په ټول هندوستان کې ډېره غلطه پراپېګنډه شوې وه او دوی ورته متشدده خلک ښکارېدل خو اوس د کانګرس سره اوږه په اوږه د عدم تشدد په لاره روان وو او د پیرنګیانو جبرو ظلم ته یې په صبر او استقامت خپلې سینې ډال کړې دي. دوی ته پښتانه او کانګرس سره ملګرتیا ډېره عجیبه ښکارېده، چې دوی پښتانه خدایي خدمتګار پخپلو سترګو ولیدل د دوی د عمل د دوی د تنظیم، د دوی د اخلاص او د دوی د عدم تشدد نه خبر شول نو سترګې یې وغړېدې او تسلي یې وشوه او چې څومره پراپېګنډې د دوی برخلاف شوې وې هغه یې د ماغزو نه ووتلې، قسم قسم خلک به ماله راتلل او قسم قسم سوالونه به یې کول. ما به چې څومره زما نه کېدی شوه پوهول. د خدای ډېر شکرګزاره یم، چې کوم خیالات د مودونه زمونږ خلاف د دې خلکو په زړونو کې پیدا کړی شوي وو، د هغوی تر ډېره

حده پوري اصلاح او ازاله وشوه. بله دا چې دلته د کانګرس دې جلسې له د ټول هندوستان خلک راغلي وو، هغه ټول د حقیقت نه خبر شول. خدایي خدمتګار چې به څه وخت د کانګرس لنګر له ډوډۍ خوړلو دپاره لاړل نو لوی لوی سپتان به لاس په نامه د دوی خدمت ته ولاړ وو او هر سړي به د دې کوشش کولو چې د خدایي خدمتګارو سره شریک شم او هر طرف ته چې به خدایي خدمتګار لاړل نو خلکو به یې ډېر عزت کولو او څه وخت چې د کانګرس دا سالانه جلسه شروع کېده، نو په دغه افتتاحي اجلاس کې د شرکت دپاره ګاندهي جي، جواهر لال نهرو او سردار پټېل خدایي خدمتګارو پسې راولېږل چې سره د بیند باجو په دغه غونډه کې حصه واخلي. جواهر لال نهرو او د هغه بي بي کملا دیوي او خور بي بي یې سره د خپلو دوستانو د خدایي خدمتګارو پرېږد او باچې لیدو او اورېدو له به راتلل په ټول ملک کې د خدایي خدمتګارو یو درز و او زمونږ د خدایي خدمتګارو په وجه د پښتنو د نېک نامۍ ډېره لویه پراپېګنډه وشوه او هغه د بدنامۍ داغ ددوی د تندي نه ووینځلی شو او د دوی په وجه خلکو پښتانه وپېژندل او هغوی سره یې مینه پیدا شوه.

د کانګرس په جلسه او پنډال کې خدایي خدمتګارو ته ازادي وه هر ځای له تلی او ګرځېدی شول یا هغه پښتون و، چې ټول هندوستان کې به ترې خلکو سترګې پټولې او ډاکو قاتل ورته ښکارېده او یا دا ساعت دی چې د کانګرس او قوم په دوی دومره اعتبار پیدا شو، چې د خپلو زنانوو انتظام او حفاظت یې خدایي خدمتګارو ته حواله کړو، بله دا چې دا کار

ډېر ګران و، نه دا انتظام پوليس کولی شو او نه د کانګرس رضا کارانو کولی شو خو دې خدايي خدمتګارو داسې په ښه طريقه سره وکړو چې د دوی انتظام او ډسپلين ته دنيا حيرانه شوه او نور خلک خو پرېږده، د پوليس يو لوی افسر چې دلته د انتظام دپاره لګېدلی و، د خدايي خدمتګارو کمانډر عظمت خان ته يې ټوپی کوزه کړه، او لاس يې ورکړو او دده شکريه يې ادا کړه. او چې څه وخت به عظمت خان ښکاره شو نو د پوليس مقامي افسرانو به ورته سلامونه کول او د خدايي خدمتګارو نه علاوه چې پوليس له به يې څه قسم حکم ورکړو هغوی به يې تعميل کولو. د دې هم په کانګرس او ټول هندوستان ډېر ښه اثر وشو.

کراچۍ کې ډېر پښتانه اباد دي چې د روزګار دپاره تللي دي. د هغوی دا خواهش و، چې خدايي خدمتګارو له مېلمستيا وکړي او د دوی دپاره يې روپۍ هم جمع کړې وې د هغوی يو څو مشران د خليق صاحب سره زمونږ کېمپ ته راغلل او ماته يې خپله اراده ظاهره کړه ما د دوی د محبت او اخلاص ډېره شکريه ادا کړه او دا عرض مې ورته وکړو چې تاسو خو زمونږ ورونه يئ مونږ ستاسو خدمتګار يو مونږ ته په درتلو کې هېڅ عذر نشته او چې څه وخت تاسو غواړئ مونږ به درشو خو ډوډۍ سره مې اتفاق نشته پښتون دومره غريب دی چې د ده پيسې په ډوډو لګول په کار نه دي. هغوی ووې چې مونږ چنده جمع کړي ده نو ما ورته ووې چې د پخې ډوډۍ په ځای دوی له اُومه ډوډۍ ورکړئ هغه به په څه فايده راشي هغوی ما سره په دې اتفاق وکړو، بله ورځ مونږ هلته لاړو، ټولو پښتنو

سره مو ليدل کتل وشو د کراچۍ نور خلک هم راجمع شوي وو هغوی ماله يوه سپاسنامه راکړه او دوه نيم سوه روپۍ يې راته پېش کړي ما د هغوی شکريه ادا کړه اود سپاسنامې ځوابي تقرير مې وکړو او روپۍ مې د خدايي خدمتګارو دپاره منظورې کړې.

په کراچۍ کې د جمعية العلماء هند سالانه جلسه وه، مولانا احمد سعيد صاحب ناظم ماته يو خط وليکلو، مولانا احمد سعيد صاحب ناظم او صدر صاحب مولانا کفايت الله مونږ سره د ګجرات په جېلخانه کې يو ځای اوسېدلي وو او زمونږ ورسره ډېر ښه تعلقات جوړ شوي وو، چې که کېدی شي نو خدايي خدمتګار دې د جلسې په ورځ مونږ سره شرکت وکړي چې مونږ سره امداد وکړي اومونږ له يې هم دعوتي خطونه راولېږل، مونږ په ډېره خوشحالۍ سره د دوی دعوت منظور کړو او خدايي خدمتګار مو د هغوی خدمت او امداد دپاره ورولېږل او زه هم د هغوی جلسه کې شريک شوم. د خدايي خدمتګارو د انتظام او خدمت نه هغوی ټول ډېر خوشحاله وو او ماته يې د هغوی د انتظام ډېر تعريف وکړو.

د هندوستان دوره:

د کانګرس جلسه ختمه شوه او د جلسې د ختمېدو نه پس مونږ په دوه ځايه تقسيم شو يوه ډله د حاجي عبدالغفار، ميا عبدالله شاه او سعدالله خان سره د هغو خدايي خدمتګارو چې هغوی واپس تلل غوښتل، او بله ډله زما سره وه چې مونږ په ټول هندوستان کې ګرځېدل غوښتل اوخپله پراپېګنده مو

کولـه. زمـونږ اولـه ډلـه کلـي تـه روانـه شـوه او دا دویمـه زه او مقـصود جـان د خـدایي خـدمتګارو سـره د کـانګرس د مـسلمانانو پـه اصـرار بمبـی تـه روان شـو، مـونږ مانښـام د اوبـو پـه جهـاز کـې سـواره شـو ډېـر پـښتانه او د کراچـی خلـک زمـونږ رخـصت کېـدو لـه راغلـي وو مـونږ چـې څـه وخـت خپـل سـامان سـمبال کړو، نـو بیـا ټـول پـه یـو قطـار کـې ودرېـدو او د جهـاز نـه مـو بـاجې او ډولونـه وهـل شـروع کـړل پـه بنـدر کـې پـښتنو شـهډوله واچولـه او هغـه پرېپیـشکو یـې جـوړه کـړه چـې د جهـاز ټـول پیرنګیـان او مېلمانـه د دوی تماشـې تـه ودرېـدل لانـدې یـو پیرنګـی پـه جـوش کـې راغلـو، سـره جنـډه ورسـره وه میـدان تـه یـې راودنګـل لـیکن یـو پـولیس افـسر راغـی او هغـه یـې د دوی نـه وښـکلو یـو عجیبـه کیفیـت او عجیبـه ننـداره وه چـې پـه دې کـې زمـونږ جهـاز روان شـو او لـږ ساعت پس د بندر هغه ټول خلک زمونږ د نظر نه غیب شول.

بلـه ورځ مـونږ بمبـی تـه ورسـېدو دلتـه پـه زرګونـو خلـک زمـونږ اسـتقبال لـه راغلـي وو، ولـې چـې پـه اخبـاراتو کـې زمـونږ لویـه پراپېګنـډه شـوې وه پـه کـوم بنـدر کـې چـې خلـک جمـع شـوي وو زمـونږ جهـاز یـې هلتـه ونـه درولـو بلکـې د هغـه نـه کـوز پـه یـوه بلـه بنـدرګاه کـې یـې مـونږ کـوز کـړو، لـیکن پـه یـو سـاعت کـې هغـه خلـک هلتـه راورسـېدل، زمـونږ یـې یـو لـوی جلـوس پـه ښـار کـې ووېسـتو او څـه وخـت چـې مـونږ د کـانګرس دفتـر تـه ورسـېدو، نـو جلـوس خـتم شـو او بیـا مـونږ د ارام دپـاره چـې کـوم ځـای زمـونږ دپـاره مقـرر و هلتـه لاړو، پـه بمبـی کـې زمـونږ ډېـره لویـه پراپېګنـډه وشـوه، ځای پـه ځـای مـو جلـسې وکـړې او بلـه دا چـې زمـونږ پـه ورتلـو پـه مـسلمانانو هـم څـه اثـر وشـو، خـو پـه پیرنګیـانو

باندې مېرې لګيا شول اوزمونږ خلاف يې دا پراپېګنده په مسلمانانو کې شروع کړه چې دا خلک هندوانو په دې غرض راوستي دي چې جماعتونو سره ډولکي او باجې وغږوي چې سبا له مسلمانانو ته د هندوانو په ډولکو او باجو څه اعتراض نه وي،د هندوستان په مسلمانانو کې دومره سياسي شعور نشته چې څومره په هندوانو کې دی، سياسي شعور په يو قوم کې د اسمانه نه راځي او چې په کومو قومونو کې د سياسي شعور خلک پيدا شي نو خپل قوم پسې وګرځي هغوی کې سياسي شعور پيدا کړي،مسلمانان ډېر ښه قوم دی خو په هغوی کې داسې خلک تر اوسه پورې پيدا شوي نه دي.تاسو د هندوانو ،مسلمانانو دې ليډرانو ته فکر وکړئ،د هندوانو مشران او ليډران قوم پرست دي خو د مسلمانانو مشران او ليډران خان بهادران او خان صاحبان وي، دوی چې څه غواړي ځان له غواړي يا پېرنګي له غواړي. د دې غريبانانو څوک غمخور نشته او ځکه دوی د هندوانو نه وروسته پاتې شول.

د پارسي قوم له طرفه مونږ ته يوه سپاسنامه هم راکړې شوه، په جلسه کې په زرګونو ښځې، نر شريک شوي وو ،ما د ډېرې شکريې نه پس د خدايي خدمتګاری ضرورت او حقيقت ښکاره کړو او ما ورته ووې چې دا تحريک په دې غرض شروع شوی دی چې مظلوم د ظالم د ظلم نه خلاص کړي او هر څوک چې په دنيا کې ظالم وي که مسلمان وي که هندو وي او که پيرنګی وي دوی همېشه د هغوی مخالفت کولو دپاره تيار دي. خدای ته خو د خدمت ضرورت نشته، د خدای خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی.

د بمبئ نه پس دهلي له راغلو ،دلته هم زمونږ استقبال له په زړګونو خلک راغلي وو ، زمونږ د مېلمستيا انتظام جمعية العلماء هند کړی و ، مونږ هلته لاړو او ارام مو وکړو او مازيګر يې زمونږ جلوس په ښار کې وګرځولو ، هندوانو او مسلمانانو چې د کومې مينې او اخلاص مظاهره وکړه د هغې به درته څه ذکر کوم په ټوله لاره زمونږ په جلوس خلکو ګلونه نوستل او ځای په ځای سپاسنامې راکړی شوې ماښام جلوس ختم شو د جلسې په ځای کې ښځې او نر د ماشو اومېرو په شان راجمع شوي وو ، ما په جلسه کې د شکريې نه پس يو تقرير وکړو چې اميد دی چې ستاسو د زړونو نه هغه شکونه او وهمونه اوس لرې شوي وي، چې کوم ستاسو په زړونو کې د پښتنو خلاف دښمنانو پيدا کړي وو او په دې تقرير کې مې د ډيلي د ښځو د بهادرۍ او قربانۍ چې کومې هغوی د ازادۍ په دې تحريک کې کړې وې تعريف وکړو او دا مې ووې چې دکوم قوم ښځې چې بېدارې شي او د ملک د ازادۍ دپاره ملا وترې نو هغه قوم څوک غلام ساتلی نه شي او هغه قومونه به ډېر زر خپل منزل ته ورسيږي.

جلسه په ډېره کاميابۍ سره ختمه شوه اومونږ ټيشن ته لاړو او په ريل ګاډي کې سواره شو لږ ساعت پس ګاندهي جي هم سره د يو څو تنو خپلو ملګرو په دې ګاډي کې زمونږ سره يو ځای امرتسر ته روان شو په هر ټيشن کې به د ګاندهي جي د ليدو دپاره خلک راغلي وو ،دومره شور او غوغا وه چې مونږ ترې خوب کولی نه شو او نه ګاندهي جي اوده کېدی شو ،او څه وخت چې زمونږ ګاډی سهارنپور ته ورسېدو ،نوهلته ډېر خلک

راجمع شوي وو هغوی ته مونږ خبر نه و کړی، خو دوی د جلسې اعلان هم کړی و او په زرګونو ښځې، نر نیمه شپه تیشن سره نزدې زمونږ په انتظار ولاړ وو، ګاندهي جې خو بالکل د کوزښدو نه انکار وکړو د هغه نه پس هندوان، مسلمانان ماله راغلل او ماته یې ډېر منت وکړو چې وګوره په دې نیمه شپه کې څومره ښځې، نر راجمع شوي دي نو که چېرې ته هم مونږ سره کوز نه شوې، نو دا خلک به ډېر مایوسه شي او راته یې ووې چې یوه ګینته پس بل ګاډی راځي، نو زه د دوی د خوشحالۍ له پاره ورسره کوز شوم، مونږ چې د جلسې مقام ته ورسېدو نو زمونږ دپاره د ښار نه بهر خلک زمونږ په انتظار کې ناست وو ما په دې خپل زړه کې ووې که چېرې زه هم دوی سره راغلی نه وی نو د دوی زړونو ته به څومره صدمه رسېدلې وه. زما په راتلو یې هم څه نا څه تسلي وشوه، یو څو خبرې مې د تقریر په شکل وکړې وخت راسره نه و بیا ترې واپس تیشن ته راغلو چې په دې کې هغه ریل راغی او په هغه کې مونږ سواره شو، رای زاده هنسراج چې د جلندر و او ماسره د ګجرات په جېلخانه کې یو ځای قید و، او ډېر ښه سړی و او چې کله به د ده ملاقات و نو مونږ له به ډېرې غوړې زېرې دده کوروالاو راوړلې. زما ډېر اشنا و او مونږ سره یې ډېر ښه تعلقات وو. ما د ده سره دکوزښدو وعده کړې وه اوزمونږ اراده وه چې جلندر کې به کوزښو ده سره به دمه کوو بیا به بل ګاډي کې امرتسر ته لاړ شو، چې څه وخت زمونږ ګاډی لودیانې ته راورسېدو نو هغه خلک زمونږ نه خبر شوي وو، ښځې، نر تیشن له راغلي وو او دا کوشش یې کولو چې مونږ سره دلته

کوز شي مونږ يې په دې مجبوره کړو چې د جلندر نه واپس لودياني له راځئ نو وعده مو ورسره وکړه نو هلته ترې مونږ خلاص شو او بيا هم راسره يوه ښځه په ګاډي کې جلندر ته ورسېده، نو لاله هنسراج او د هغه تبر او خاندان او ورسره نور ډېر خلک ټيشن له راغلي وو او د هغه هم مونږ سره امرتسر ته د تللو اراده وه چې ټيشن کې داسې غوبل جوړ شو چې زه به يې درته څه ووايم.

بعضې خدايي خدمتګار ګاډي کې پاتې شول او څه ماسره کوز شول خو خپل سامان يې کوز نه کړی شو مونږ جلندر ته لاړو هلته مو د جينکو سکول وکتو زرګونو خلکو ته مې يو مختصر تقرير وکړو او بيا واپس لودياني ته روان شو مونږ يوه لارې کې د لاله هنسراج سره لودياني ته لاړلو د ښار نه بهر ډېر خلک ولاړ وو ډېر وخت مونږ په کشمکش او جلوسونو کې ضايع کړو او دلته مو لويه عظيم الشانه جلسه وکړه خو ربل ګاډی رانه لاړلو، د دې ځای مسلمانانو خدايي خدمتګارو له د لارې انتظام وکړو او له دې ځايه مونږ په لارې کې امرتسر ته روان شو، مازيګر ورسېدو، په بازارونو کې خلکو مونږ سره ډېره مينه کوله چې دوی به زمونږ د لارې نه چاپېره شو اخر په ډېرو خوارو هغه ځای ته ورسېدو چې کوم ځای ګاندهي جي کوز شوی و، معلومه شوه چې ګاندهي جي ته هم خلکو په ټيشن ډېر تکليف ورکړی و او هغه ناجوړه هم و زه د هغه ليدو له لاړم هغه مخ سرتړلي وو او په ډېر تکليف کې و، ما هغه خپل ټول د قيد ملګري که هندوان وو که مسلمانان وو که سکهان وو چې څوک ماسره د ګجرات په جېل کې اشنا شوي وو

ولیدل. زما طبیعت هم ناسازه و ،په دې وجه ما مناسب وګڼل چې د سکهانو ورونو نه اجازت واخلو او کلي ته لاړ شو.

وطن ته واپسي:

هغوی نه مې په ډېر زور رخصت واخیستو ، ما وې زه ناجوړ یم،هېڅ هم نه شم کولی او تاسو مې پاتې کوئ، نو زه به زیات ناجوړه شم هغوی رضا شول او ما له یې رخصت راکړو او مونږ د شپې په ډاګ ګاډي کې راروان شو سحر وختي نوښار ته راورسېدو او چې کوم خدایي خدمتګار د دې ځای وو هغوی مو رخصت کړل او مونږ مردان ته روان شو ، د مردان ټیشن له په زرګونو خلک راغلي وو ، مونږ هغوی سره هوتي مردان ته لاړو د کلپانې په غاړه د یوې لویې جلسې انتظام شوی و ، چې جلسه ختمه شوه نو بیا طورو مایارو ته لاړو هلته هم د دواړو کلو خلک راجمه شوي وو جلسه مو وکړه خلکو ته مو د دوړې ټول حال ووې او بیا مونږه واپس اتمانزو ته راغلو.

یو څوورځې مې ارام وکړو او چې ښه شوم نو د صوبه سرحد د دوړې اراده مې وکړه چې په دې کې د کوهاټ،بنو ،ډېره اسماعیل خان،د کمپټو له طرفه دعوتونه هم راغلي وو ،زه د ټل او هنګو په دوره روان شوم په دوره کې ماسره د مانګانو باندې د قاري صاحب زوی هم تلی و هغه ډېر خوش اوازه و ،قومي نظمونه به یې ویل چې:

ستا له میچنو نه وېرېږو ای سرکاره ولې مو وېروې.

د دې به په خلکو ډېر ښه اثر کېدلو ، په لاره کې د دړې ټول اپریدي ورونه خبر شوي وو زمونږ استقبال دپاره ځای په ځای

ناست وو او د چای او ډوډۍ انتظام یې هم کړی و، زمونږ د ښکاره کېدو سره ډزې شروع شوې او ډېر خوشحاله شول، ما به ډېر منع کول چې ډزې مه کوئ زما نظریه خو د عدم تشدد ده، خو هغوی خو ازاد خلک وو کله منع کېدل. ځای په ځای چې به دوی جمع وو مونږ به ور کوز شو او مختصر تقریرونه به مې ورته وکړل او د خدایي خدمتګارۍ په حقیقت به مې پوهه کړل، د دې ځای نه اول ټل او بیا واپس هنګو ته لاړو او چې هلته مونږ خپل د تحریک ورونه ولیدل او جلسې وشوې نو واپس د کوهاټ ښار له راغلو، د کوهاټ خلکو خو یو لوی نمایش کړی و، خو د باران په وجه رونق خراب شو، د جلوس نه پس مو جلسه وکړه او تقریر مو وکړو او خلکو ته مې د خدایي خدمتګارۍ د جرګو جوړولو دعوت ورکړو، چې سباله بنو ته روان شو په لاره کې لاچۍ او احمدي بانډې، بانډه داود شاه کې مو جلسې وکړې، بیا کرک ته لاړو هلته جلسه وشوه د زرکې په ټوله علاقه کې ګرځېدو، واپسۍ کې لتمبر ته راغلو او د محمد افضل خان ځای کې مو جلسه وکړه کوهاټ کې زمونږ ډېر ښه کارکنان وو، 1 چې دوی کې یو د زرکې عبدالغفار نومېده چې د قومي خدمت په لار کې یې ځان قربان کړی و، ده د خودکشۍ په وخت کې یو خط زما په نامه لیکلی پرېښی وو، په هغې کې یې لیکلي وو چې ما د یوخدایي خدمتګار په حیث تاسره د لوی خدای د وړاندې دا لوظ کړی وو چې زه به د خدای د مخلوق خدمت د هغه د رضا د پاره کوم او که په دې لاره کې هر قسم تکلیف او مصیبت په ما راځي نو زه به د هغې مقابله په عدم تشدد کوم. چونکه د مسلم لیګ په

نامه د قیوم خان حکومت دلته زمونږ د وهلو، ټکولو، قیدولو، مال تالا کولو، او جایداد ضبط کولو نه علاوه زمونږ د کورونو او زنانوو بې پردګي هم کوله نو زما پښتني غیرت دا برداشت نه کړی شوه، پکار خو دا وو چې ما توپک را اخستی وی او د دې ظالمانو نه مې خپل بدل اخیستی وی خو چونکه ما تا سره دا لوظ کړی وو چې زه به په عدم تشدد پابند اوسم نو د دې وجهې نه زه خپل ژوند ختموم او د خدای سره سره تانه هم معافي غواړم چې زه تاسره په هغه خپل لوظ ټینګ پاتې نه شوم.]

دې ضلع کې تقریباً یو لک خدایي خدمتګار وو، دلته د لتمبر د کلي خان د سړک په غاړه مونږ ته د چایو انتظام کړی و، مونږ چای څکله چې زمونږ د بنو خدایي خدمتګار را ورسېدل او مونږ ورسره په موټر کې بنو ته روان شو، بنوځو هم مونږ د پاره ډېر نمایش کړی و، او په ښار کې یې زمونږ یو عظیم الشان جلوس وښکو په زرګونو خلک په کې شریک شول ډېره ښه جلسه وشوه او ډېر مخلوق ورله راغلی و، سالار یعقوب خان او ویشوامتر دلته ډېر کار کړی و، دوی د لته د هندوانو او مسلمانانو ښه اتفاق رااووستی و، هلته مې هم یو مختصر تقریر د خدایي خدمتګاری متعلق وکړو، د هغه ځایه سبا له مونږ ډېرو ته روان شو، میراخېل کې نورنګ او سرای کې مو جلسه وکړه ککي کې مو هم جلسه کړې وه، شهباز خېلو او پیزو کې مو جلسه وکړه، لکي مروت لاره کې راتلل هلته مو جلسې وکړې. ډېرو ته نزدې مونږ د پاسو پښتنو څه کډې ولیدې او مونږ هغوی ته ورستانه شو، مونږ لا هغوی سره خبرې

کولی چې په دې کې یو موټر راغی اومونږ ته یې ووې چې زر راځئ خلک د ښار نه بهر راوتي دي سخت په انتظار کې دي، مونږ هغوی سره روان شو او چې د ډېرو ښار ته نزدې شو نو په زرګونو خلک زمونږ په انتظار کې ولاړ وو، زمونږ د موټرو په لیدو سره یې د انقلاب او فخر افغان زنده باد ناړې ووهلې، بازارونه، سړکونه، دکانونه یې بند کړي وو ځای په ځای دروازې ډېرې ښې جوړې شوې وې، زما په خیال دلته ډېر لوی لوی خلک راغلي وو، خو داسې استقبال یې شوی نه و، زه یې په اس سور کړم او د جلوس وړاندې روان شوم، په زرګونو ښځې، نر په دکانونو، بالاخانو او کوټو باندې ولاړ وو، پیرنګیانو ډېر کوشش کړی و، او په هندوانو یې ډېر دباوونه کړي وو چې په دې طریقه زما جلوس او استقبال ونه شي خو بالکل ناکامیابه شوي و، ددې جلوس ټول انتظام هندوانو کړی و.

ډېره اسماعیل خان کې په دې ورځو کې د قومي تحریک زور او شور و، د دې ښار په چاپیره علاقو کې هم تحریک په زور کې و، ټانک، کلاچي، ګل امام، ګومل بازار او پنیاله کې خلک په تحریک کې په زور او شور کې شاملېدل، ښار کې د سړونه علاوه د ښځو او وړو هلکانو جلوسونه وتل. یوه ورځ د ښځو جلوس په بازار کې تېرېدو هر کله چې دا جلوس د ډاکټر جنډه رام چوک ته ورسېدو نو د صوبه سرحد انسپکټر جنرل پولیس ایس مانګرد جلوس د خورېدو حکم ورکړی و، خو ښځو انکار وکړو، جرنیل د ښځو په دې انکار ډېر غصه شو او تمانچه یې راوښکله او چلوله یې چې ناڅاپه یو زلمي

سردار بهگوان سنگهـ د ده لاس ونيـو او ورتـه يـې ووې چـې تالـه شرم نـه درځي چې په ښځو تماچه چلوې. د جرنيـل صاحب لاس ورچپـد و او تماچـه تـرې ښـکته پرېوتـه جرنيـل صـاحب وارخطـا شـو او بنګلـې تـه لاړ او تماچـه ورلـه يـو سـپاهي يـوړه. د بهګـوان سنګهـ د دې جـرات بدلـه پـه ۱۹۳۱ع کـال کـې د فرقـه وارانـه فـساد نـه پـس واخيـستی شـوه او هغـه د دروغـو د يـو قتـل پـه مقدمـه کـې ونيـوی شـو او ډېر مـصيبتونه يـې پـرې تېر کړل او چې ثبوت پرې پيدا نه شو نو پرې يې ښوده.

هنـدوانو تـه حکومـت ډېر پـه قهـر و او دغـه وجـه وه چـې پينځـه مياشـتې پـس يـې پـه هنـدوانو، مـسلمانان ورواچـول اوکـور کـې يـې وجنګـول او لـوی فـساد وشـو، د هنـدوانو مالونـه يـې پـرې لُـوټ کړل، کورونـه او بازارونـه يـې وسـوزول او ډېـر هنـدوان اومـسلمانان قتـل شـول. او د لکونـو روپـو نقـصان وشـو او د پنيـالې يوخـان بهـادر چـې هغـه سـره د ډپټـي کمـشنر او شـيخ محبـوب علـي اسـستنټ دا صـلاح وکـړه او دوه لاری يـې هـم ورکړې چې خپلـو نوکرانـو لـه سرې وردی جوړې کړي او پوهـيې کړو چې مونږ پـه ښـار کـې فـساد کـول غـواړو، کـوم وخـت چـې در تـه ټيليفـون وکـړم نـو دغـه د سـرو جـامو نوکرانـو لـه ټـوپکې او تمـاچې ورکـړه او ښـار لـه يـې د لُـوټ او اور لګولـو دپـاره فـوراً راورسـوه، ده هـم دغـسې وکـړل. د پيرنګـي ډپټـي کمـشنر دا پاليـسي وه چـې يـو خـوا بـه هنـدوان ووهـل شـي لُـوټ بـه شـي اوبـل خـوا بـه سـرخپوش خـدايي خـدمتګار بـدنام شـي او د دوی بـر خـلاف بـه پراپېګنـده پـه ټـول هندوسـتان کـې وکـړو چـې کـانګرس هـم پـه دوی بدګمانـه او خپـه شـي او دوی لـه ځانـه بېـل کـړي. د

شپې يوه عظيم الشانه جلسه وشوه ما په کې يو مختصر تقرير وکړو چې زه ستاسو د هندوانو او مسلمانانو په اتفاق ډېر خوشحاله شوم او اميد کوم چې تاسو به خپل دا اتفاق د اينده دپاره قايم او دايم وساتئ او د ملک د ازادۍ په لاره کې به کافي حصه واخلئ. سبا له مونږ کلاچي له لاړو کلاچي کې د ګنډه پور خانان رمضان خان وغيره ټول مونږ سره ملګري شول دلته د خدايي خدمتګارو جرنيل کنور بهان نارنګ صاحب وروستو بيا سالار شو او د هغه ځای خلکو زمونږ ښه استقبال وکړو، خدايي خدمتګارۍ کې خلک په ډېر شوق داخل شول او جرګه مو هم جوړه کړه، د کلاچي نه ټانک ته لاړو او د ټانک خو ډېر زورور پښتانه دي. ډېر خلک په جلسه کې شريک شول، شپې له ګل امام له لاړو ظفر خان دوی هم مونږ سره شامل شول، دلته هم جلسه وشه او ډېرو خلکو خپل نومونه خدايي خدمتګارۍ کې وليکل. له دې ځايه واپس بنو ته لاړو بيا کوهاټ او پېښور ته واپس شو.

د پنجاب د پښتني علاقو دوره:

خدايي خدمتګاري چې جوړه شوه نو مونږ ته ضلع کيمبلپور (اټک) او ضلع ميانوالي نزدې وې او په کې زياته ابادي زمونږ د پښتنو وروڼو وه. او دا دواړه ضلعې مونږ سره لګېدلې دي. کېمبلپور د پېښور ډيويژن کې اوميانوالي ډېره اسماعيل خان ډيويژن کې وو، څه وخت چې تحريک شروع شو نو دا ضلعې يې زمونږ نه کټ کړې او پنجاب سره يې کړې دا ضلعې زمونږ ګاونډ کې دي، نو مونږ دې کې هم دورې کول

غوښتل، خو ضلع کېمبلپور ته حکومت نه پرېښودلو تر دې چې زمونږ خپل وزارتونه جوړ شول،بیا هم چا نه پرېښودو ، یو ځل مونږ د وزارتونو په وخت کې د کېمبلپور په دوره تللوخیال مو دا و چې اوس خو قومي وزارتونه دي،مونږ به پرېږدي خو چې د اټک نه پورېوتلو نو پولیس سنګینو نه چرا و ولاړوو مونږ ته یې سړک بند کړی و ،مونږ ته یې ویل چې واپس شئ مخکې مو نه پرېږدو ما ورته وویل چې مونږ خو واپس نه ځو نو مونږ چې پوهـ شو چې دوی مو نه پرېږدي نو د لارې نه کوز شو او د سړک په خوا کې د غره څنګ ته کښاستو دې کې ډېر وخت تېر شو چې هغوی پوهـ شول چې دوی خوواپس نه ځي نو بیا یې لارې راوستله او په هغې کې یې مونږ کښولو او کېمبلپور طرف ته روان شو ولې دکېمبلپور په ځای یې خوشحال ګړ ته بوتلو ، د سین نه یې پورې کړو ضلع کوهاټ کې یې پرېښودو ،دغه شان چې کله ما یا خدایي خدمتګارو اراده کړې ده،نو چا پرېښې نه یو او میانوالې ته به هم کله نا کله ورځو ، کېمبلپور کې به د چچهـ علاقې ته کله نا کله ورتلو ، چې میانوالې ته به لاړو نو په علاقو به ګرځېدو کالاباغ ته هم تللي یو دغلته کالاباغ سره جخت په نمر خاته یو کلی دی هغې ته هم ورغلي یو او هغه علاقې ته هم تللي یو چې په کې د اوسپنو کان دی او بیا د هغې نه به عیسی خېلو ته ورتلو یو ځل چې مونږ عیسی خېلو ته لاړو نو د هغه ځای نواب جلسه نه پرېښوده خپلو نوکرانو ته یې لوی لوی ډانګونه ورکړي وو چې څوک به جلسې ته راتلل هغوی به یې وهل ما داسې چل وکړو چې په بازار روان شوم او په تلو تلو کې مې خلکو ته خپل

تقریر کولو سره د دې هم چې څوک به زما تقریر اوربدو ته راجمع شول نو هغه به یې په ډانګونو وهل، لنډه داچې زه یې جلسې څه چې خبرو ته هم پرې نه ښودم خو هلته یو هندو و، هغه مونږ مېلمانه کړو او د هغه یو سرای و، په هغې کې یې زمونږ دپاره د ډوډۍ انتظام وکړو نواب صاحب هغه پسې جواب راولېږلو چې دا سړی مه پرېږده او د سرای نه یې وباسه خو هغه د نواب صاحب خبره ونه منله اومونږ هلته په ارام شپه تېره کړه. سباله جمعه وه مونږ دا فکر وکړو چې د جمعې لمانځه له خو به د علاقې ډېر خلک راځي نو مونږ به هم لاړ شو، دوی سره به لمونځ کې شریک شو او که موقع وه نو خبرې به ورسره هم وکړو خو چې سباله مونږ جماعت له ورغلو نو د نواب صاحب ډانګ ماران د جماعت نه چاپېره ولاړ وو او چې جماعت ته ورننوتلو نو یو بنیادم په کې نه و، خوشی پروت و. مونږ ته دا معلومه شوله چې د نواب صاحب دا سړي د دې دپاره ولاړ وو چې د هغوی داخیال و چې سباله به دوی د جمعې لمونځ دپاره راځي نو زمونږ نه مخکې یې دا بندوبست کړی و، چې جماعت ته د کلي او علاقې څوک رانه شي، نو ځکه دا سړي یې ودرولي وو چې څوک راځي نو هغوی د جماعت نه منع کوي، چې مونږ په دې پوهه شو چې دې علاقه کې مو کرار ته څوک نه پرېږدي نو واپس شو.

یو ځل زمونږ د مردان یو خدایي خدمتګار جرنیل شاه ولي خان د څو تنو نورو خدایي خدمتګارو سره دکېمبلپور د ضلع د پنډۍ ګھیپ تحصیل ته تللی و، هلته دوی په جلوس کې روان وو، جرنیل صاحب وړاندې روان و جنډه یې په لاسو کې

نیولې وه او نور خدایي خدمتګار ورپسې وو، چې دوی د دوست محمد صوبیدار کورته نزدې شول نو هغه او د هغه زوی غلام محمد ورته مخه ونیوله او په جرنیل صاحب یې په توپک ډز اوکړو چې هغه شهید شو او بیایي نور خدایي خدمتګار په برچو ووهل او په جلوس یې کانې وورول او جلوس یې تس نس کړو او جلسه خوره شوه. زمونږ د پنجاب رونه زمانه ګیله کوي چې ته پښتنو ته کار کوې، زه ورته وایم چې زمونږ دا تحریک خو د خدایي مخلوق د خدمت دپاره دی اومونږ خو کوشش کړی دی چې د هر چا خدمت اوکړو ولې زه څو ځلې درغلی یم خو چا ستاسو خدمت ته پرې اېښی نه یم.

د دې نه پس بیا څه وخت چې پیرنګیانو اعلان وکړو چې دا ملک مونږ پرېږدو نو یو ځل بیا زه میانوالې ته لاړم او په داود خېلو کې یوه لویه جلسه وشوه. د میانوالې پښتانه نیازیان دي چې ډېر ښه او بهادر پښتانه دي. زمونږ جلسې ته په ډېر تعداد کې په ډېر شوق راغلي وو، ما هغه جلسه کې دوی ته تقریر وکړو د هغه تقریر یوځوخبرې ما ته یاد دي زه یې تاسو ته کوم ما ورته وویل چې ای ورونو! نن د قاموليِ دنیا ده تاسو وینئ چې کومو قومونو کې قاموليِ او وروروليِ راغلې ده نو هغه اسمان ته وختل او اباد شول دا مونږ خو هم یو قوم یو نو دا مونږ ولې پاتې شو؟ دا مونږ ځکه پاتې شو چې مونږ کې قاموليِ، وروروليِ، مینه، محبت او اتفاق نشته نوزه تاسو له ځکه راغلی یم چې تاسو زما قام یئ خو تاسو خپله ژبه پښتونولي تمدن او ټول څیزونه پرېښي دي تر دې چې لنګونه مو وهلي دي. دا هم درته وایم چې یوه مرغۍ د سېل نه جدا

شي نو هغه ورکه شي اوس د فېصلې وخت راغلی دی دا زما د قاموليِ او عزيزولیِ فرض و، چې تاسو ته راشم او درنه تپوس وکړم چې تاسو به څه کوئ مونږ سره به ځئ، که پنجاب سره به ځئ، مونږ خو پيرنګي جدا کړي وو، چې پيرنګی ځي نو تاسو به پنجاب سره ځئ که مونږ سره به اوسېږئ نو په هغوی کې يو سړی راپاڅېدو او هغه وويل چې مونږ ستاسو ورونه يو او پښتانه يو او تاسو سره به ځو، مونږ به خپلو بچو ته پښتو ښيو بچو ته څه چې مونږ پخپله هم پښتو زده کوو، خو ته به مونږ سره دا وعده کوې چې کم از کم په شپږ مياشتو کې به يو ځل مونږ له راځې، زما او د هغوی وعده وشوه او جلسه خوره شوه، ملک ازاد شو، پاکستان جوړ شو خوما لا تر اوسه د هغوی سره داوعده پوره نه کړی شوه، ولې چې پاکستان جوړ شوی دی نو ميانوالې خو پرېږده پخپله صوبه کې چا خدمت ته پرېښی نه يم بلکې څومره موده چې پاکستان کې وم نو لا به جېلخانه کې وم لا به کور نظر بند وم.

زمونږ کار او د پېرنګي سازشونه:

پېرنګيانو چې وليده چې دا تحريک پښتنو کې د ځنګل د اور په شان خورېږي نو دوی سره يره پيدا شوه او زمونږ د تحريک د تباهيِ کوششونه يې شروع کړل اول يې د پنجاب انګرېزي اخباراتو کې زمونږ برخلاف دا پراپېګنډه شروع کړه چې دا تحريک د کانګرس مخالف دی او په دې طريقه يې مونږ د کانګرس نه جدا کولو او د کانګرس او د ګاندهي جي امداد يې را نه لرې کولو، ليکن ما فوراً د ميا احمدشاه او

نورو ملګرو په سلا او مشوره یو اعلان وکړو، چې دې حکومت یوه غلطه پرا پېګنډه زمونږ برخلاف شروع کړې ده. مونږ د کانګرس ملګري یو مونږ نه د کانګرس نه جدا یو او نه جدا کېږو، بله دا چې د لاهور په اخباراتو کې، چې د پیرنګیانو د اثر د لاندې وو، دا پراپېګنډه شروع کړه چې ماله په بمبۍ کې د اپریدو دپاره شپېته زره روپۍ راکړی شوې وې حالانکه دا ټول دروغ وو ما خو په هندوستان کې نه د چا نه چنده غوښتې ده اونه چا راکړې ده او نورې داسې طریقې یې هم اختیار کړې چې د قوم او زما او اپریدو ورونو په مینځ کې غلط فهمۍ او ناچاقي پیدا کړي. لیکن دروغ د رښتیا مقابله کولی نه شي: «قل جاء الحق و ذهق الباطل» یوه ورځې ما د لاهور په ټیشن د انقلاب اخبار ایډیټر ولیدو هغه زما اشنا هم و، لیکن پیسه چې یو قوم ته خوږه شي نو هغه بیا اشنایۍ او دوستۍ نه ګوري، راغی او ما ته راتر غاړه شو ما ترې پوښتنه وکړه چې دا ستا کله اپریدو سره دومره اشنایي او وروروالي پیدا شوې ده؟ هغه وخت دې د هغوی مدد نه کوو چې څه وخت پرې د پیرنګیانو د توپو ګولۍ وریږدې؟ او دا مې ورته ووې چې دا ممکن کېدی شي چې د یو پنجابي دې د اپریدو سره زیاته همدردي وي؟ زما خپل قوم دی او زه خو د هغوی خدمتګار یم، نو دا ممکنه ده چې زما نه ستا هغوی سره زیاته همدردي وي؟ نو هغه رالـه ځواب راکړو چې چونکه تاسو کانګرس سره یئ او زمونږ پالیسي د کانګرس خلاف ده نو په دې وجه مونږ ستا برخلاف شو او ستا خلاف لیکو. ما ورته ووې چې مونږ به اوس کانګرس پریږدو او مونږ خو تاسو له

درغلي وو خو تاسو زمونږ هېڅ قسم امداد ته تيار نه وئ! حقيقت خو دا دی چې تاسو مونږ کانګرس سره کړي يو که تاسو اوس هم مونږ سره ملګري کېږئ او د پيرنګيانو د زور ظلم نه مو خلاصوئ نو تاسو سره کېږو. ده سترګې ښکته کړې او روان شو. اسلام خو دنيا ته د ازادۍ، دپاره راغلی و او د مظلوم د ظالم نه د خلاصولو دپاره راغلی و، ليکن نن د هندوستان مسلمانان په غلامۍ خوښ دي او د ظالم ملګري دي او بيا هم د اسلام دعويدار دي.

د کانګرس کمېټۍ په ځای د سرحد جرګه:

زمونږ دا خيال و چې د صوبه سرحد «د کانګرس کمېټۍ» نوم دې «جرګه» شي نو دا به ښه وي ولې چې زمونږ خلک په کانګرس نه پوهېږي او دا هم و چې مونږ خدايي خدمتګار د کانګرس سره ملګري وو او کانګرس کې نه وو او بله خبره دا هم وه چې د صوبه سرحد کانګرسيانو به زمونږ مخالفت کوو او مونږ سره يې کمک نه کولو نو ځکه مونږ غوښتل چې د کانګرس د کمېټۍ نوم دې «جرګه» شي. مونږ د ټولې صوبې کارکنان خدايي خدمتګار او د صوبې کانګرسيان د جرګې جوړولو دپاره راجمع شو او مونږ ټولو په شريکه جرګه جوړه کړه د ټولو کارکنانو دا خيال و، چې زه دې صدر شم او صدارت دې منظور کړم ولې زه د دې دپاره نه وم تيار نو په دې وجه د صدارت دپاره دوه نومونه پېش شول. د ښار خلکو د علي ګل خان نوم پېش کړو او مونږ د کلو خلکو د ميا احمدشاه نوم پېش کړو. ميا احمدشاه د رايې په اکثريت سره صدر مقرر

شو ،د جنرل سکرټري د پاره ما د پير بخش وکيل د پښتون نوم پيش کړو او په اتفاق سره هغه منظور شو او کار موشروع کړو. زمونږ کار ورځ په ورځ په ترقي و ، زمونږ په خلکو کې احساس جذبه او شعور پيدا شوی و او ورځ په ورځ په زياتېدو و ، خو حکومت زمونږ دې تحريک ته کتی نه شو او هېڅ وخت زمونږ د تحريک د بربادی نه قلار نه و او په دې کوشش کې و چې په څه چل زما دورې او کلي په کلي ګرځېدل بند کړي، اخباراتو کې يې زما برخلاف غلطې پراپېګنډې شروع کړې او مهاتماجي ته يې هم زما متعلق دروغ وليکل،ليکن مهاتما جې د دوی د دروغو په دام کې رانغی. ما چې څه وخت د کوهاټ د دورې بيا اراده وکړه او څه خدايي خدمتګار مې هم د ځان سره کړل نو د سرحد حکومت وايسرای ته وليکل چې د کوهاټ علاقه زمونږ د فوجي برتی مرکز دی او که چېرې ده په کې دوره وکړه نو بيا به دا علاقه زمونږ دلاسه لاړه شي نو په کار دا دي چې دی ګرفتار کړی شي. وايسرای مهاتماګاندهي ته وليکل چې مونږ هغه ګرفتارو، مهاتماجي جواب ورکړو که چېرې هغه ګرفتاروئ نو زمونږ او ستاسو چې کومه صلحه شوېده، هغه به ماته شي. ما چې د کوهاټ دوره شروع کړه نو حکومت څلور افسران ما پسې مقرر کړل يو د کوهاټ ډپټي کمشنر، بل پوليس کپتان ورسره د علاقې مجسټريټ او بل د بارډر پوليس يو پيرنګی چې هغه به ډېره ښه پښتو ويله چې کلي په کلي وګرځي او خلک دې ته تيار کړي چې نه ما کلو ته پرېږدي او نه ما ته راجمع شي، ليکن په دې هم څه ونه شول، مونږ چې به کوم کلي ته تلو دوی

به زمونږ نه مخکې تللي وو، خلکو ته به يې وې چې ګورئ هغه را روان دی چې کلي ته يې پرېږدئ، خلکو به ورته وې چې دا مونږ څنګه کولی شو تاسو يې بند کړئ زمونږ کلو ته يې مه راپرېږدئ بيا به يې ورته وې چې خبرې ورسره مه کوئ جلسې له مه ورځئ په يو کلي کې زمونږ جلسه وه دوی هم هغې جلسې له راغلل ما خلکو ته تقرير کولو چې مونږ خدايي خدمتګار يو اومونږ د خدای دپاره د دې قام او ملک خدمت ته ملا تړلې ده، دا ملک او دا قوم خو ستاسو همدی تاسو کې څوک شته چې مونږ سره په دې خدمت کې شريک شي، نو يو پاڅېدو چې زما نوم وليکه، بل پاڅېدو چې زما نوم وليکه، بل پاڅېدو چې زما نوم وليکه، دا د بارډر پيرنګی ماته رانږدې شو او ماته يې ووې په دې خلکو دې څه چل کړی دی دا به زمونږ د يو سپاهي نه دومره يرېدل چې د هغه په مخکې به يې کلمه نه شوه ويلی اوس دا دی مونږ ولاړ يو او د دوی په زړه کې هېڅ وېره نشته لګيا دي خپل نومونه د خدايي خدمتګاری دپاره پېش کوي ما ورته ووې چې دا چل پرې ما نه دی کړی، دا پرې تاسو کړی دی دا ستاسو د ظلم نتيجه ده.

بيا مونږ بنو ته لاړو لکي مروت او ورسره نورو کلو کې او سرای نورنګ کې مو جلسې وکړې، جرګې مو جوړې کړې او خدايي خدمتګار برتي شو، د بنو شاوخوا ټول کلي مووکتل جلسې مو په کې وکړې او خلک مو د حقيقت نه خبردار کړل بيا مو هاتي خپلو کې د يوې لويې جلسې انتظام وکړو او په هغه مقام مو جلسه وکړه په کوم ځای چې په ۱۹۳۱ع کال کې پيرنګيانو په يوه لويه جلسه ګولی چلولې وې او ډېر خلک

شهیدان شوي وو او ګرفتار شوي وو او قید شوي وو. مونږ چې هاتي خپلو ته نزدې شو نو ماله د پولیس یوافسر یو سل اوڅلورڅلوېښت دفعه(د قانون یو سل او څلورڅلوېښتمه ماده)(دفعه ۱۴۴) کې نوټس راکړو چې هلته به نه ځې ما د هغه د تعمیل نه انکار وکړو، نو بیا مې دا خیال وکه ماوې که زه جلسې ته ځم نو جلسه به بنده کړي نو بیا مې دا فیصله وکړه چې خپل ټول ملګري مې هاتي خپلو ته ولیږل او زه لتمبر ته لاړم او د لتمبر د خان محمد افضل خان په حجره کې اوده شوم. ماښام محمد افضل خان سره زما د ملګرو د جلسې نه واپس را ورسېدل حالات یې راته بیان کړل چې ډېره ښه جلسه وشوه او خلکو په حکومت چې ته یې ددې جلسې نه منع کړې لعنت اوملامت ووې او بیا واپس کوهاټ ته راغلو او کومه علاقه چې دغلته زمونږ نه پاتې وه هلته مو جلسې وکړې جرګې جوړې شوې او خدایي خدمتګار جوړ شول.

د ګاندهي جي په بلنه باردولي ته تګ:

چې د کوهاټ ښار له راغلو نو خبر شو چې د پېښور نه خبر راغلی دی چې مهاتماجي غوښتی یم. لیکن په کوهاټ کې صرف د هنګو علاقه پاتې وه ما ویل چې د کوهاټ دوره ختمه کړم نو بیا به لاړ شم، مونږ د هنګو دوره وکړه ځای په ځای جرګې جوړې شوې نو بل استازی راپسې راغی چې ته ګاندهي جي ډېر زرغوښتلی یې او لیکلي یې دي چې ټول کارونه پرېږده او فوراً باردولي ته راشه. زمونږ کار تقریباً ختم شوی و، زه سبا له پېښور ته لاړم او د پېښور نه باردولي ته روان شوم

چې بهوپال ته ورسېدم نو د نواب صاحب اې، ډې، سي، شعيب قريشي صاحب چې زمونږ د خلافت ملګری و، او د مولانا محمد علي جوهر زوم و، ولاړ و ما له راغی جوړتازه مو وکړل زما هم ډېر مهربانه و او ماته يې ووې چې راځه سفر کې به سترې شوی يې او نواب صاحب وايي چې لږ ارام وکړئ او بېګاله به د هغه مېلمه يې ما ورته ووې چې هلته به ګاندهي جي زما انتظار کوي د نواب صاحب شکريه او په واپسی کې به ورشم خو هغه پرې نه ښودم، نو زه ورسره د ريل نه را کوز شوم او ورسره روان شوم چې مهمان خانې ته ورسېدم نو شوکت علي صاحب هم هلته موجود و. او په سبا له نواب صاحب راته ووې چې تا به وايسرای له بوزو هغه سره به دې ليده کاته وشي او چې ته څه غواړې هغه به درکړي باردولي ته مه ځه. خو ما د هغوی دې خبرې سره اتفاق ونه کړو هغوی په ما ډېر زور واچوو خو کار ونه شو. سبا له ترې زه رخصت شوم او باردولي ته روان شوم ټيشن له سردار پټيل او ديوي داس راغلي وو، ټيشن ته نزدې د باردولي اشرم و دا د ګاندهي جي اشرم دی او دې کې همېشه اوسېږي ګاندهي جي سره مې ملاقات وشو څه خبرې مو وشوې ګرمي وه او زه سفر هم په تهړه کلاس کې کوم، ومې لمبل او جامې مې بدلې کړې چې مازيګر شو نو ګاندهي جي سره هوا خوری له روان شوم. د سي، ای، ډې يو مسلمان انسپکټر زمونږ د خبرو اورېدو دپاره مونږ پسې روان و، خو چې څه وخت ورته زمونږ فکر شو نو شرمنده شو او واپس شو. ګاندهي جي به ما سره د سرحد بحث څه لږ ډېر په ورځ کې يو ځل کولو، ليکن دا خبره يې لا راته

کړې نه وه چې د حکومت په شکایت مې رابللی یې. یوه ورځې یو مسلمان پټهل (نمبردار) زما د مېلمستیا دپاره راغی او ګاندهي جې ته یې ووې چې که ته اجازه کوې نو سبا له به دی زما مېلمه شي هغه په ډېره خوشحالۍ اجازت ورکړو او د تلو په وخت کې یې ورته ووې چې په ده باندې ښې غوښې وخوره. دلته خو مونږ په دالونو مړ کړو، هغه زه خپل کور ته بوتلم د هغه ډېر ښکلی کور و. او هغه ډېر په ښه حالت کې و ډېر محبتي سړی و، د هغه هغه اخلاص او محبت به رانه هېر نه شي.

دیوي داس سره دوره:

دیوي داس ګاندهي د ګاندهي جي په مشوره د باردولي دوره را باندې شروع کړه او څومره اشرمونه چې دلته وو هغه ټول یې را وښودل. د دې اشرمونو (تربیت ګاه) هغه ساده زندګي زما ډېره خوښه شوه تر دې پورې یې په ما اثر وکړو چې زما هم دا خیال پیدا شو چې د خدایي خدمتګارو د تربیت دپاره به زه هم داسې اشرمونه جوړوم. د دې ځای خلکو د ازادۍ په جنګ کې ډېره قربانې ورکړې وه او تر اوسه پورې د ډېرو خلکو جایدادونه چې لیلام شوي دي هغه لا هغسې د نورو خلکو په قبضه کې دي. دلته د مسلمانانو اوهندوانو تعلقات هم ډېر ښه وو او د حکومت په ډېرو کوششونو او دباوونو هم مسلمانانو د هندوانو مځکې اخیستې نه وې او که څه نا څه یې اخیستې وې هغه یې هم واپس کړې وې ما چې کوم کوم ځای تقریرونه وکړل هغه داسې وو چې مسلمانانو!، دا ملک د هندو او

مسلمان دواړو دی او د دې د ازادۍ د پاره تاسو دواړو له اتفاق په کار دی او که په چا کې دا همت نه وي چې د ازادۍ په جنګ کې حصه واخلي، نو دومره خو ورله په کار دي چې د ازادۍ په جنګ کې چې د چا مځکې او مالونه لیلامېږي چې هغه وانخلي او که چېرې چا اخیستې وي نو مناسب دا دي چې اوس یې ورته پرېږدي. مسلمانانو ته مې ووې چې ویښ شئ که چېرې اوده پاتې شوئ نو دا کوم انقلاب چې را روان دی دې کې به لاهو شئ؟ انقلاب سېلاب دی او همېشه اوده قومونه وړي اوویښ ابادوي تاسو ویښ شئ او منظم شئ او د انقلاب نه ګټه واخلئ.

څه ورځې پس جواهر لال هم دلته راغی او بیا مونږ ټول سره د ګاندهي جي بمبۍ ته لاړو او د بمبۍ نه بیا زه ګاندهي جي او دیوي داس ګجرات له راغلو او دلته ګاندهي جي د یو بل نوي اشرم بنیاد کېښود. دلته نزدې د مسلمانانو هم یوه عربي مدرسه وه چې هغوی زما نه خبر شو ما پسې راغلل او زه او دیوي داس ورسره د هغې مدرسې کتو له لاړو. په دې مدرسه کې ډېر پښتانه طالبان هم وو. د هغوی په لیدو ډېر خوشحاله شوم او ډېرې خبرې مې ورسره وکړې. د مدرسې مقام او احاطه ډېره ښکلې وه ټول طالبان او استاذان مینه ناک وو اوما سره یې ډېرې د مینې ډکې خبرې وکړې. د طالبعلمانو په اصرار ما هغوی ته مختصر تقریر وکړو اوورته مې ووې چې زه نن ډېر خوشحاله یم چې تاسو سره مې ملاقات وشو، ځکه چې زما ستاسو نه ډېر توقعات دي که تاسو د دنیا تاریخ وګورئ نور قومونه د طالبعلمانو د قربانو په ذریعه ازاد شوي دي.

دیویداس یې هم مجبور کړو هغه هم ورته یو مختصر تقریر وکړو بیا ببرته راغلو او ګاندهي جي سره یو ځای شو بیا مونږ مدراس ته لاړو او خواوشا په ټوله علاقه کې وګرځېدو. زما ډېرې ورځې وشوې او دا مې خواهش و، چې واپس لاړ شم خو ګاندهي جي زه نه پرېښودم او پوهولم یې هم نه او ماسره به یې د سرحد متعلق خبرې کولې او بیا به یې حکومت سره خط و کتابت کوو چې په دې کې ما په اخباراتو کې ولیدل چې د میا احمدشاه او عبدالاکبر خان او علي ګل خان او پیر بخش دوی په مینځ کې جګړه پیدا شوې ده. او ډله بازي جوړه شوې ده اوجرګه دوه ځایه شوې ده. د دې په لیدو زه خپه شوم ولې چې زما د ډله بازو اونفاق نه ډېره کرکه کېږي او زما دا یقین دی چې کوم قوم کې نفاق او ډلې وي هغه خپل منزل ته رسېدی نه شي. او نن چې مونږ غلامان یو د دې وجه نفاق دی او پرې جنبې دي ما ګاندهي جي ته خپله اراده ظاهره کړه چې زما په غیر حاضرۍ کې دا واقعات را پیدا شوي دي ماله تلل په کار دي نو ګاندهي جي پس له دې نه د وایسرای ټولې کیسې راته وکړې. ما ورته ووې چې دا ټول دروغ دي ته وایسرای ته ولیکه چې داټول زما برخلاف د دروغو پراپېګنډې دي،او که ستا یقین نه کېږي نومونږ به هم درشو او هغه خلک ته را وغواړه چې تا له چا دا ډایري درکړي دي چې ریښتینولي (سپیناوی) ورسره وکړم.مهاتماجي زما د دې تجویز سره اتفاق وکړو چې زه به ورته ولیکم چې ته منصف شه دا یې هم وایسرای ته ولیکل چې لاړ ډاروڼ ماباندې ډېر تاکید کړی و، چې ته ضرور سرحد ته لاړ شه نو که ته ماله اجازه راکوې نوزه

بـه هـم سـرحد تـه لاړشـم. د وايـسراى نـه دا جـواب راغـى چـې ستاسـو د راتلـو ضـرورت نـشته دى او نـه زه دا مناسـب ګـڼم چـې پـه دې وخت کـې تـه سرحد تـه لاړ شـې نـو ګاندهي جې ماتـه وويـل چې زه پوهـ شـوم تـه پـه حقـه يې، پرنګيـان دا نـه غـواړي تـه ځـه خپـل کـارکوه. او بيـايې ديويـداس تـه ووې چـې دى احمـداباد تـه بوځـه او د هغـه ځـاى هغـه اشـرم ورتـه وښـيه او د هغـه ځـاى خلـک چـې هلتـه دي هغـه ورتـه وښـيه. زه او ديويـداس احمـد ابـاد لـه روان شـو اوچـې هلتـه ورسـېدو نوخورشـيد بهـن سـره مـو پـه تيـشن ملاقات وشو او درې واړه هغه اشرم له لاړو

د احمـد ابـاد ډېـر مزيـدار او ښـکلى اشـرم دى او ډېـر عجيبـه ځـاى کـښى دى او د يـو لـوى خـور پـه غـاړه ابـاد دى ټـول اشـرم کـې ديويـداس وګـرزولم د اشـرم نـر، ښـځې زمـا نـه چـاپېره شـول او ماسره يـې ډېره مينـه محبت ښـکاره کـړو. مانښـام چـې زه ځـه وخت د لمـونځ نـه فـارغ شـوم نـو دوى ټـول مالـه راغلـل او د سـرحد متعلـق يـې مانـه سـوالونه شـروع کـړل چـې د بعـضې سـوالونو پـه اورېدو بـه زه حېـران شـوم ولـې چـې د هغـو بـه هـېڅ بنيـاد نـه و، هغـه بـه صـرف زمـونږ د بـدنامولو پراپېګنـډه وه. د خورشـيد بهـن دا خـواهش و چـې احمـد ابـاد تـه نـزدې يـو پـښتون پيـر دى او د هغـه ډېـر مريـدان دي او ډېـر رسـوخ لـري نـو کـه چېـرې هغـه مـونږ سـره ملګـرى شـي نـو د هغـه پـه ذريعـه مـونږ ډېـر ځـه کـولى شـو مـا سـره هغـه پيـر لـه لاړ شـه مـا ورتـه ووې چـې زمـا خوهېڅ انکـار نـشته خـو دا کـار د دې قـسم خلکـو نـه دى او نـه يـې د دې قـسم خلـک کـولى شـي زه دې قـسم خلکـو پـسې ډېـر ګرځېـدلى يـم. ديويـداس هـم زمـا د خبـرې تاييـد وکـړو نـو پـس لـه هغـه يـې هغـه خبـره پرېښـوده. مـا

سره د دوی ډېرې خبرې وشوې او زما نه يې ډېر تپوسونه وکړل او ما سره د خورشيد بهن ډېر بحث مباحثې نه پس يې دا خيال پيدا شو چې زه تاسو سره سرحد له ځم او مونږ چې څه وخت واپس ګاندهي جي له روان شو نو دا هم راسره روانه شوه اوګاندهي جي ته يې ووې که چېرې ته ماله اجازت راکوې نو زه د خدمت دپاره سرحد ته ځم نو هغه اجازه ورکړه او ورته يې داووې چې په دې خبره سوچ غور او فکر وکړه، احمد اباد باندې شپږ سوه کاله مسلمانانو حکومت کړی دی دلته د مسلمانانو ډېرې ښې ښې ابادۍ دي،مونږ هغه د پخوانو بادشاهانو ابادۍ وکتې دلته ډېرې کارخانې دي چې کپړې په کې جوړېږي هغه مو هم وليدې او بل په کې د هندوانو يو لوی قومي کالج دی چې هغې ته«وډياپټ» وايي د هغې ليدو له هم لاړو، وډياپټ والاو زه مېلمه کړم او يوه شپه مې ورسره وکړه،دا ډېر ښکلی کالج دی او ابادي يې ډېره ښکلې ده. دې کالج ډېر زيات قوم پرست هلکان پيدا کړي او روزلي دي او هغوی د هندوستان د ازادۍ دپاره ډېرې قربانۍ ورکړې دي چې څه وخت ما وډياپټ کالج کتلو نو يو هلک مې وليدو چې زورور ډېنډت يې وهلو ما تپوس وکړو چې دا څوک دی هغوی وې چې دا د ګاندهي جي نوسی دی. په کالج کې هلکان نه وو د تحقيق نه راته معلومه شوه چې هغه ټول نن په ګجرات کې خواره شوي دي او کلي په کلي ګرځي نو زه پوهه شوم چې دا په رښتيا قومي کالج دی او پخپلو طالبعلمانو کې يې قومي جذبه پيدا کړې ده او دا دوی له چې دا کوم تعليم ورکېدی شي دا رښتينی تعليم دی.

په احمد اباد کې د هر پښتانه دي هغوی سره مې هم لیده کاته وشو هغوی مې هم د خدایي خدمتگاری په حقیقت پوهـ کړل په اخري ورځ د احمد اباد د هندوانو مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه. په زرګونو ښځې، نر په کې شریک شول، هغوی ته مې یو مختصر تقریر وکړو، د هغوی د هغې مینې محبت شکریه مې ادا کړه او ورته مې ووې چې مونږ یوه نوې وروروللي جوړه کړې ده، چې د هغې نوم خدایي خدمتگاري ده. خدای ته خو د خدمت ضرورت نشته د خدای خدمت د مخلوق خدمت دی. او مونږ که هندوان دي او که مسلمانان یو د خدای مخلوق یو، دښمنانو د یو بل نه جدا کړي یو؛ خو په حقیقت کې یو یو، جلسه ختمه شوه او مونږ واپس ګاندهي جي له راغلو، ګاندهي جي له د وایسرای لاډولنګډن ځواب راغلی و، زما په لیدو په خندا شو چې ته بالکل ریښتینی یې او حکومت دروغجن دی، حقیقت دا دی چې حکومت د خدایي خدمتګارو تحریک نه پرېږدي او دا تحریک نه غواړي، زه پوهـ شوم او اصلیت راته په ښه شان معلوم شو وایسرای وایي چې دلته مه راځئ او ماته هم لیکي چې تا ته د سرحد د تلو اجازه نشته نو ځه تاسو خپل کار کوئ.

حقیقت داو چې د حکومت د دې پراپېګنډې نه مطلب دا و چې د ګاندهي جي او زمونږ په مینځ کې مخالفت پیدا کړي ما ونیسي او زمونږ تحریک ختم کړي، او چې حکومت پوهـ شو چې ګاندهي جي په هېڅ شان دوی نه پرېږدي نو مونږ د هغو د پنجو نه بچ شو، دوی ته معلومه شوه چې که مونږ دی ونیسو نو د کانګرس دا سوله ماتیږي. زمونږ د هر کسان دوی د دفعه

۱۴۴(د قانون د یو سل او څلور څلوېښتمې مادې په حکم) نیولي وو، د دوی مطلب خو زما په نیولو کې و خودې کې ناکامیابه شول، ګاندهي جي زه یوه میاشت ځان سره وساتلم او چې د هغه تسلي وشوه نو زه یې رخصت کړم. دیویداس هم ما سره د احمد اباده پورې راغی زما د هغه ځای نه د روانېدو په وخت د مهاتما جي سکتر مهادیو ډیسایي صاحب راغی او مالـه یې یوه لویه پرېړه راکړه چې هغه مهاتماجي ته زمونږ د چارسدې اسستنټ کمشنر لیکلې وه دا هغه پیرنګی و چې حبیب نور پرې حمله کړې وه او هغه پرې پانسي شوی و، د بابړې د ډرامې کیسه هم په کې وه هغه راته ووې چې د دې ځواب مهاتماجي له راولېږه ما چیتی جېب کې واچوله او ګاډي کې را روان شوم، یوه شپه مې اجمیر کې، یوه شپه مې جیپور کې او بله شپه مې ډیلي کې وکړه او بیا کلي ته واپس راغلم.

بابړه کې ډرامه او زمونږ کمزوري ملګري:

څومره چې به حکومت مونږ سره سختي کوله هومره به زمونږ خلک پوهېدل او اوچتېدل اوځومره چې به زمونږ تحریک ترقي کوله او خدایي خدمتګار زیاتېدل هومره به حکومت خپل زور او ظلم زیاتولو. د چارسدې او بابړې بعضې ماشومانو هسې د ټوقو یوه ډرامه وکړه لیکن حکومت خو بانه لټوله زه په دوره وم ډپټي کمشنر زمونږ سکتر عبدالاکبر او احمدشاه او عبدالله شاه وغوښتل او په دوی یې دومره رعب واچولو چې عبدالاکبر خان د ډرامې والاو نه خپله بیزراي

څرګنده کړه دا جرات يې ونه کړو چې ډپټي کمشنر ته يې ويلي وی چې دا خو د هلکانو لوبه وه، داسې لوبې هلکان ټول عمر کوي خوحکومتونه دومره اهميت نه ورکوي. حکومت ته چې زمونږ کمزوري معلومه شوه نو فوراً بله ورځ يې چارسدې ته فوجونه اوتوپې راولېږل او د ډرامې هلکان يې ګرفتار کړل او فوجونه يې د پرانګو، بابړې او چارسدې په کوڅو کې ور خوشي کړل. بله دا چې په يوه عامه جلسه کې د چارسدې په جامع مسجد کې ميا احمدشاه په دې هلکانو ملامتيا وويله او خپله بيزراي يې تړې ظاهره کړه چې د دې نتيجه دا شوه چې حکومت هغوی ونيول او يو يې يو کال او دوه يې دوه نيم کاله په دې دومره معمولي خبره قيد کړل. زه چې د دوړې نه واپس راغلم نو پرانګو، بابړې او چارسدې ته لاړم خلک مې جمع کړل او د صبر تسلی يو تقرير مې ورته وکړو او د حکومت په دې قسم پاليسی مې نکته چيني وکړله چې دا خو د هلکانو يوه ټوقه وه حکومت ترې بوقه جوړه کړه. زمونږ خلکو کې چې خفګان او مايوسي پيدا شوې وه هغه لرې شوه او تسلي يې وشوه. زمونږ په ملګرو باندې ډپټي کمشنر دومره يره اوهيبت راوستو چې ماته په دوه پښې شو چې ته ټوله ورځ دوړې کوې، جلسې کوې او په هغو کې غير ذمه دارانه تقريرونه کوې او خلک دومره خدايي خدمتګار شول چې په هغو قابو موندل ګران شو، په دې وجه مونږ د تحريک نه استعفا ګانې ورکوو. چونکه دوی زمونږ زاړه ملګري وو نو زما د دوی استعفا ګانې خوښې نه وې نو دا فېصله مو وکړه چې مردان ته لاړ شو او قاضي صاحب عطاالله خان او ثمين جان سره دې کې مشوره

وکړو. مونږ لاړو او د قاضي صاحب سره مو شپه شوه د شپې مو دا خبرې شروع کړې زما عجیبه ملګري وو په کار خو دا وو چې د شپې ورځې په کار کولو یې ماته ډاډ راکړی وی،خو زه یې ملامته کولم. د دې ټولو خواهش دا و چې زه دې دا جلسې پرېږدم او د دوی په شان په قلاره کښنم ما ورته ووې چې کار را باندې مه پرېږدئ او چې تاسو څنګه وایئ هغسې کار به کوم تاسو ماله یو لیکلی تقریر راکړئ.زه به هم هغه په جلسو کې خلکو ته کوم لیکن هغوی دا هم ونه منله او راته یې وویل که ته دا جلسې بس کوې نه نو مونږ استعفاګانې ورکوو قاضي صاحب، ثمین جان او د هغوی نورو ملګرو د هغوی ملګرتیا کوله ما دوی ته ووې چې د ګاندهي لاړې ارون سوله چې ده دا عارضي سوله ده او دا راونه ټېبل کانفرانس چې دی دا کامیابیږي نه او دا چې کله ناکامیابه شو نو د ټولو نه اول به ما نیسي او که مونږ تقریر وکړو او که ونه کړو که جلسې وکړو او که ونه کړو نو هم ترې خلاصېدی نه شو، نو دا مونږ له خدای یو وخت راکړی دی. په کار دي چې د دې نه فایده اوچته کړو او شپه او ورځ په ځان یوه کړو او په دې خپل قام پسې وګرځو او چې دا تاسو دا وایئ چې خپل تقریر کې دا خبره مه کوه چې((د پیرنګي یو ښکر مو مات کړی دی،او پاڅئ پښتنو ملا وترئ چې دا بل ښکر یې هم مات کړو) نو اوس تاسو ماته ووایئ چې زه دا ونه وایم نو څه ووایم؟ هغوی ماته وویل چې ته وایه چې مونږ حکومت ته لاس ورکړی دی ما ورته ووې چې زه ستاسو نه پوښتنه کوم چې ایا په دې خبره به پښتانه پوهه شي او کومه جذبه چې زه پیدا کول غواړم هغه به په کې پیدا

شي؟

د هغوی خبرو ته مې مجبوراً غاړه کښښوده چې دوی رانه جدا نه شي حالانکه دا خبره ماته ښه نه ښکارېده او عجیبه خو لا دا وه چې زمونږ دوه جلسې مقررې شوې وې او د هغو اعلانونه هم شوي وو، یوه سودم کې او بله د خلیلو په سپینه وړې کې راته یې ووې چې دې له به هم نه ځې، میا عبدالله شاه او جعفر شاه ووې چې مونږ خو استعفا ورکوو، نن دی او که سبا ولې چې حکومت مونږ ګرفتار وي، مونږ یې ډېره تسلي وکړه خو رضا نه شو بیا مونږ ورته ووې چې ښه ده استعفا ورکړئ خو چې اخباراتو کې یې چاپ نه کړئ، ځکه چې حکومت به د دې نه ناجایزه فایده اوچته کړي خو هغوی دا هم ونه منله د هغوی دا خیال و چې د دی نه مونږ حکومت خبروو چې مونږ د دې تحریک نه ویزاره یو. زمونږ دې نورو دوستانو ورته ووې چې دا خبرې د حکومت نه هسې هم پټې نه پاتې کېږي خو بیا هم هغوی په اخبارونو کې اعلان وکړو، شپه ډېره تلې وه د دې خبرو نه پس مونږ اوده شو خو دغه شپه په ما ډېره بې ارامه تېره شوه او ټکی خوب مې ونه کړی شو ما دې خپل بدنصیبه قوم ته کتل چې اول خو د دوی د خدمت څوک نه وي او که څوک یو نیم پیدا هم شي، نو څوک د خدمت موقع نه ورکوي، سحر چې زه او قاضي صاحب د ګرځېدو دپاره لاړو نو ما قاضي صاحب ته دا خبره وکړه چې ښه ده، چې تاسو دا ناروا په ما کوئ، نو چې د قیامت په ورځ حساب کتاب کېږي نو زه به ستاسو ګرېوان ته لاس اچوم او د دې ټولو خبرو ذمه وار به تاسو یئ او ستاسو د دې فېصلې نقصان چې قوم او ملک ته

رسیږي د دې ذمه واري به هم ستاسو په سروي نو قاضي صاحب ما ته ووې چې زه څه وکړم ما ته هم دا خبره مناسبه نه ښکاري خو که نه یې منُو نو دوی تښتي او مونږ په ډاګه پرېږدي، چې چای مو څکله نو قاضي صاحب دوی سره د سودم او د سپینې وړې ذکر وکړو او دوی یې په دې رضا کړل چې دې جلسو له دې دی(زه) لاړ شي خو په دې شرط چې تاسو ورسره لاړ شئ او چې تاسو ورته څنګه وایئ هغسې تقریر به کوي یوې جلسې له راسره میا صاحب احمدشاه او بلې له راسره عبدالاکبر خان لاړل.

د سودم په جلسه کې چې قوم کومه سپاسنامه رالـه راکړې وه نو په هغې کې دا ذکر هم و، چې تاسو د پښتنو د شان سره چې د یو لک خدایي خدمتګارو اعلان کړی و، دا لږ دي مونږ د دې نه زیاتو ته تیار یو، د دې علاقې خانان او ټول خلک د قاضي صاحب د کار په برکت مونږ سره د ملګرتیا دپاره تیار شول، د سپینې وړې جلسه چې شروع شوه نو ډېرې ښځې هم دې جلسې له راغلې وې چې په د ې کې یو هوایي جهاز راغی او په دې ښځو را غُوټه شو ډېرې ښځې وتښتېدې؛ خو ما چې ورته اواز وکړو چې تاسو څنګه پښتنې یئ چې د هوایي جهاز نه تښتئ، نو ټولې واپس شوې، هوا باز خپل جهاز ډېر ځله د هغوی په سرونو تېر را تېر کړو چې ښځې ونه یرېدې نو مایوسه شو او واپس لاړو، چې جلسه ختمه شوه نو زه د میا صاحب سره کلي ته راغلم نوري دوري پاتې شوې، او زه د کلي نه بهر ته تلی نه شوم د خدای دې فضل ته ګوره چې زما تلل راتلل بند شول نو بیا خلکو اتمانزو ته تلل راتلل شروع کړل.

زما کار جاري شو او ډېر ښه کېدلو میا صاحب چې د لویې جرګې سکتر و د څه ضروري معاملاتو د فېصلې دپاره یې لویه جرګه اتمانزو ته راوبلله چې کار ختم شو نو پیر شهنشاه او سردار رام سنګهـ ماته د دورې کولو ووې ما ورته ووې چې زما خو عذر نشته خو صدر صاحب عبدالاکبر خان او احمدشاه میا صاحب زه د دورو نه منع کړی یم تاسو که ما غواړئ نو د هغوی نه اجازت واخلئ! هغوی میا صاحب مجبور کړو او ماله یې اجازت راکړو او هغوی سره د دورې دپاره روان شوم.ما د کوهاټ او بنو کلي په کلي دوره وکړه او ډېرې ورځې مې په کې تېرې کړې ډېرې جرګې جوړې شوې او ډېر خلک خدایي خدمتګار شول، چې د هغه ځایه واپس راغلم نو سید فضل لطیف په هرې چند کې د لویې جلسې انتظام کړی و،او ټولو مومندو او رانیزو له یې دعوتونه لېږلي وو،هغه زه هغې جلسې له بوتلم ډېر مخلوق جلسې له راغلی وو جلسه وشوه ما په کې تقریر وکړو چې:ای پښتنو وروڼو مونږ ټول یو قوم یو او د یو بابا اولاد یو زمونږ مثال د یوې ونې دی چې دې کې ډېرې څانګې وي خو مُونږ یې یو وي او چې څوک د هغې ونې نه یوه څانګه پرې کوي نو د هغې ونې سیوري ته نقصان رسي او که د هغې ونې مُونږ وچ شي نو ټولې څانګې یې وچې شي،نو نن ورځې پیرنګیان لګیا دي دغه څانګې ورو ورو پرې کوي،تاسو وینئ شئ که دغه څانګې ختمې شي نو ستاسو بچي به په نمر(نور) پاتې شي او د سر سیوری به یې ورک شي او که چېرې دغه مُونږ وچ شو نو دغه ټولې څانګې به یې وچې شي یوه به هم پاتې نه شي،زه تاسو ته وایم چې دښمن لګیا دی

تاسوورکوي او په دې کوشش کې دي چې دا مونږ وچ شي که تاسو نه دا مُونږ وچ شو نو بيا به ورک شئ. پاڅئ!دا خپل کور جوړ کړئ دا ببل ببلوالی پرېږدئ يو قوم شئ، که يو قوم شوئ؛ نو ستاسو دنيا به هم اباده شي او اخرت هم،چې جلسه ختمه شوه نو زمونږ د تنګي کارکنان کلي ته رخصت شول او زه او فضل لطيف باچا بدرګې ته او بيا رانيزو ته لاړو او د هغې علاقې دوره مو وکړه چې د هغه ځايه واپس شوم نو غلام محمد خان د لوندخوړ د جلسې انتظام کړی و،زه او ميا احمدشاه او عبدالاکبر خان هلته لاړو،دلته هم ډېره لويه جلسه وشوه او ډېرې زنانه ورله راغلې وې او په هغه جلسه کې ماسره زنانه و دا وعده وکړه چې:

که د ځلمو نه پوره نه شوه
فخر افغانه جينکی به دې ګټينه

جلسه چې ختمه شوه نو ميا احمدشاه او عبدالاکبر خان واپس راغلل او زه يې هغوی ته د بايزو د دورې دپاره پرېښودم او غلام محمد خان سره پاتې شوم. مونږ د بايزو او شموزو دوره وکړه. زه د بايزو د کارکنانو نه ډېر خوشحاله شوم ځکه چې هغوی پخپله علاقه کې ډېر کار کړی و،او د ټولونه زياته د خوشحالی خبره دا وه چې کوم ځای به جلسه وه او چې کومې ښځې به په کوټو(بامونو) جلسې ته ناستې وې نو هغو سره به څرخې هم وې او هغوی به د جلسې شروع کېدو نه وړاندې څرخې کولې بله دا چې غلام محمد خان او زرين خان به زما د ارام ډېر فکر کولو د دوی په برکت به زه په ارام وم،بله

دا چې غلام محمد خان او زرین خان په زنانه و کې ډېر کار کړی و.

په لوند خوړ کې د ښځو جلسه وشوه، په زرګونو ښځې ورله راغلې وې او ماله یې سپاسنامه هم راکړه او تقریرونه یې هم وکړل په دې زه خوشحال شوم ولې چې بغیر د ښځو نه یو قوم ترقي کولی نه شي ولې چې زمونږ د کور او بچو ټول پرورش د هغوی په لاس کې دی اوزمونږ د ګاډي چې کومې دوه پایې دي نو یو سړی دی او بله ښځه ده، نو تاسو پخپله خیال وکړئ چې یوه پایه پنچر وي نو ګاډی به څنګه لاړ شي؟

په سپاسنامه کې دوی دا مصرع لیکلې وه:

کــه د ځلمــو نــه پــوره نــه شــوه
فخــر افغانــه جینکــی بــه دې ګټینــه

لــه دې ځایــه زه او غــلام محمــد خــان د یــوې ورځــې دپــاره یوســفزو لــه لاړو هلتــه د یوســفزو یــوه عظــیم الــشانه جلــسه وه، زرګونــو خلــک او خــدایي خــدمتګار جمــع وو داســې لویــه جلسه مــا بــل ځای لیدلې نه وه، مــا په جلسه کې تقریر وکړو چې خدایي خدمتګار ځان تــه خدایي خدمتګار وایي، لــیکن خدای تــه د خــدمت ضــرورت نــشته، د خــدای خــدمت د هغــه د مخلــوق خــدمت دی او د خــدای مخلــوق یــوازې مــسلمانان نــه دي ټــول د هغــه مخلــوق دي، کــه هنــدو دی کــه سکهــ دی کــه عیــسایي دی زمــونږ فــرض د دنیــا نــه ظلــم ورکــول دي او مظلــوم د ظــالم نــه خلاصــول دي. مــونږ بــه د هغــه قــوم او حکومــت مخالفــت کــوو چې څوک د خــدای پــه مخلــوق ظلــم کــوي کــه ظــالم زمــونږ ورور او

مسلمان هم وي. بله دا چې زمونږ خدمت به د خدای دپاره وي د څه غرض دپاره به نه وي. مونږ له چې څوک څومره تکلیف راکوي زور اوزیاتی راباندې کوي مونږ به بدل نه اخلو بلکې مونږ به صبر کوو او د هغه سړي، قوم یا حکومت د پوهولو کوشش به کوو، چې جلسه ختمه شوه مونږ د شپې د ارام دپاره سودم ته راغلو دلته زمونږ ملګرو امیر محمد خان او مهردل خان او شاکرالله باچا او د هغوی ملګرو په دې علاقه کې ډېر ښه کار کړی و. دلته هم ډېره ښه جلسه وشوه او د دې ځای په زنانوو کې هم د ازادۍ جذبه پیدا شوې وه، د دې ځای د دورې د ختمېدو نه پس د سلیم خان په ډېرې کې د مومندو یوه لویه جلسه وشوه دعلاقې ټول مومنډ راجمع شوي وو او د دې تحریک په غرض او مقصد مې پوهه کړل چې دا تحریک زمونږ د رورولۍ او قامولۍ تحریک دی اومونږ دا کوشش کوو چې د ټولو پښتنو یوه ورورولي او قامولي جوړه کړو او د دوی د زړونو نه بغض، کینه، تریګني او دښمني لرې کړو چې اتفاق په کې پیدا شي، محبت او همدردي په کې پیدا شي او یو قوم شي. ای ورونو! که یو قوم شوئ نو تاسو له خدای داسې ملک درکړی دی چې د دولتونو او نعمتونو نه ډک دی خو ستاسو د بې اتفاقۍ په وجه پرې نور خلک مزې کوي او که تاسو یو قوم شوئ نو ستاسو ملک بل څوک خوړی نه شي ستاسو دنیا او اخرت به اباد شي. او دا داسې ملک دی چې دې کې به یو سړی غریب پاتې نه شي ټول به خانان شي.

ډېره ښه او کامیابه جلسه وشوه او خلک د دې تحریک په غرض او مقصد پوهه شول او د انقلاب زنده باد، فخر افغان

زنده باد په چغو کې جلسه خوره شوه بیاله دې ځایه مونږ منګادرګۍ ته لاړو خلکو سره کښاستو. دلته زمونږ تحریک ښه روان دی او ډېر مجلسونه مو وکړل او بیا ترې رخصت شو. خپل کلي ته لاړم په دې ډېر ګرځېدو او تقریرونو مې اواز ناست و مرۍ مې خُوږېده ناجوړه شوم. لږ ارام مې وکړو، لیکن زما په نصیب کې ارام چېرته و؟ که زه به خلکو پسې نه تلم نو خلک ما پسې راتلل او ارام مې نه شو کولی ما به ډېر پوهول خو نه پوهېدل، دا د هغوی هغه ډېر محبت و او که خبرې مې ورسره نه کولې نو خپه کېدل به.

د پیرنګیانو د جبر او تشدد زیاتوالی:

د سرحد حکومت د ګاندهي لارې ارون د سولې هېڅ پروا نه کوله، ورځ په ورځ به یې نوي نوي حکمونه او قانونه په مونږ لګول اول خو خدایي خدمتګار په چاونو بند وو چې نه به ځي، بیا یې په سړکونو هم ګرځېدو ته نه پرېښوول، بیا حکم جاري شو چې څومره جرنیلي سړکونه دي د هغونه څلور څلور میله یو خوا بل خوا جلوسونه جلسې او په وردو کې ګرځېدل بند دي علاقه په علاقه د دې نه علاوه دفعه ۱۴۴ ولګېده او پولیس ته اختیار ورکړی شو چې تاسو پخپل حکم چې څوک نیسئ نیوی شئ، په صوبه سرحد کې پولیس راج جوړ شو، یوه ورځې زه د خان بهادر میا مشرف شاه د زوی فاتحې له تلم څلور خدایي خدمتګار باوردی هم راسره وو چې د مردان د جرندو اډې له ورغلم نو زمونږ په لیدو سره یو پولیس سنټري را منډه کړه او د عام سړک دروازه یې زمونږ موټر ته بنده کړه بله لار نه

وه مونږ د موټر نه کوز شو او هغه ته مو ووې چې دا خو عام سړک دی او بله لار هم نشته مهرباني وکړه دروازه راته لرې کړه هغه راته ووې چې سړک مړک نه پېژنم ما ته خو دا حکم دی چې د سرو جامو سړي په دې سړک مه پرېږده او که هغه څه ویلې نو بیایې په ټوپک اوولـه. ټوپک یې مونږ ته مخامخ کړو او راته یې ووې چې که تلی شئ نو لاړ شئ! چا چې زه پېژندم هغوی ورته ډېر ووې چې داسې مه کوه دوی ته دروازه لرې کړه هغه ووې چې ماته د خپل افسر حکم دی دروازه دوی ته نه شم لرې کولی مونږ واپس شو او د نهر په غاړه د پولیس لاین سړک ته راووتو تانې دار مو ددې خبرې نه خبر کړو هغه راته ووې چې زمونږ صاحب سره په دې کې لیدل په کار دي ما ورته ووې چې دا خو ستا د صاحب حکم دی د لیدو نه به څه جوړ شي؟ تاسو فکر وکړئ چې ستاسو ما سره داسې سلوک وي نو عامو خدایي خدمتګارو ته به څومره تکلیف وي؟

په کلو کې لارو کوڅو کې به پولیس بې ګناه خلک وهل سواره به راتلل کلو کې به ګرځېدل او د خلکو سترونه به یې ماتول، خو مونږ د خپل طرف نه په سوله ټینګ اوسېدو او داسې کار مو نه کولو چې په مونږ څه الزام راشي او دا ټول تکلیفونه مونږ په صبر او استقلال تېرول او بیا په اخره نوبت دې ته ورسېدو چې دوهلو په ځای به یې خدایي خدمتګار قتلول د شپې به د دوی (بارډر) لاړل په دفتر کې چې به د کوم خدایي خدمتګار ډیوټي وه هغه به یې ونیولو او چې څه به ورسره وو هغه به یې تري واخیستل او بیا به یې په ټوپک وویشتو. دغه شان یو صوبه دار چې زمونږ یو خدایي خدمتګار

غریب بې ګناه په اورمړو کې وویشتو هغه ورته چغې وهلې چې زه یم او هغه یې شهید کړو، د کلو خلکو پولیس ونیول او توپکې یې تړې واخیستې خو زمونږ تحریک دومره اثر په پښتنو کړی و، چې تشدد یې ورسره ونه کړلو صرف ریوټ یې وکړو او چې اسسټنټ کمشنر راغې نو توپکې یې ورکړې. پیرنګیانو ته ډېر قهر په دې ورتلو چې خلکو تشدد نه کولو پیرنګیانو به خلک مجبورول چې تشدد وکړي چې زمونږ ورته بانه جوړه شي او ښه پرې زړونه یخ کړو، او برباد او تباه یې کړو. د خدایي خدمتګارو اصل صبر و خپل ځانونه یې خدای ته سپارلي وو او په دې یقین وو چې یوه ورځ به زمونږه دا مظلومیت رنګ راوړي. پیرنګیانو به ویلې چې مونږه دې خلکو حېران کړي یو مونږ کوشش کوو چې دوی تشدد وکړي د تشدد علاج خو مونږه سره شته ځکه چې مونږ سره د تشدد ډېر سامان دی خو د عدم تشدد علاج راسره نشته.

پیرنګیانو به دا خبره کوله چې:

[The Non-violent Pathan is more dangerous than the violent Pathan]

د عدم تشدد په اصولو روان پښتون د متشدد پښتون نه ډېر خطرناک دی.

چې د کراچۍ د کانګرس د سالانه جلسې نه واپس راغلو زمونږ د صوبې لاټ صاحب ماسره د ملاقات کولو خواهش ظاهر کړو او مالیه یې د بعضې کسانو په خولې ځوابونه راولېږل، لیکن ما چې د پیرنګیانو زور او ظلم او زیاتي ته کتل نو زړه مې نه غوښتل چې لاټ صاحب سره ملاقات وکړم او نه ماته په کې د قوم او ملک څه فایده ښکارېده ولې چې یو

طرف ته يې باوجود د سولې زمونږ د رانيزو قيديان پرې نه ښودل او بل يې د لوبو توقو په ډرامه زمونږ بچي ګرفتار کړل او په خدايي خدمتګارو يې توره تياره جوړه کړې وه، په دې وجه ما د هغه د ملاقات نه انکار وکړو، ليکن زما د انکار باوجود حکومت اصرار کولو چې ما سره دې خامخا ووينې نو يوه ورځ زما مشر ورور ډاکټر خان صاحب راغې او راته يې ووې چې د حکومت دومره اصرار دی نو ملاقات ورسره وکړه نو ماورته ووې چې لاټ صاحب زمونږ د جماعت د صدر او سکتر سره ولې ملاقات نه کوي؟ولې چې ذمه وار خلک خو هغوی دي او زما خو څه ذمه واري نشته او که چېرې ما سره ملاقات کول غواړي نو زه ورسره په دې شرط ملاقات کوم چې موجوده وخت کې د حکومت له طرفه کوم مشکلات مونږ ته پېښ دي که د هغې حل کول په اخلاص او ايمانداری سره غواړي، لکين لاټ صاحب دې شرط ته غاړه کښښوده او ويې ويل چې په سياست کې ايماندار نه وي نو ما ورته ووې چې ايماندار نه وي زه داسې ملاقات کول نه غواړم ځکه زما سياست د ايمانداری دی په دې وجه هغه ملاقات پاتې شو.

څه ورځې پس زمونږ ملګری ميا احمدشاه صاحب د څه خبرې دپاره مستر لاتر ته چې د پوليس نائب جرنيل و.او زمونږ د صوبې د سې، ائ، ډي لوی افسر و تلی و او بيا دواړه لاټ صاحب له لاړل،لاټ صاحب بيا هغه سره زما د ملاقات خبره تازه کړه نومیا صاحب ماله راغی او ماته اړم شو چې لاټ صاحب سره ملاقات وکړه ما ورته ووې چې ماته په ملاقات کې څه عذر نشته خو زه په کې څه فايده نه وينم ستا او د هغه

دا خبرې اترې هم تسلي بخش نه دي او بيا د پرانګو د فوج متعلق دا ځواب چې مونږ سره طاقت دی او بيا د لارې د بندولو ځواب چې هغه سپايي خو ستاسو ختک و،د ميا صاحب طبيعت زما په انکار خپه شو نو بيا يې جرګه راوغوښته او جرګې ته يې دا مسئله پيش کړه او جرګې په کثرت رای دا فيصله وکړه چې ملاقات کول نه دي په کار په دې ميا صاحب نور هم خپه شو،ليکن په ډېرو منتونو قاضي صاحب او علي اصغر خان رضا کړو،د فيصلې نه پس ما د هغه نه پوښتنه وکړه چې فردوس خان او غلام محمد خان تاسو د ملاقات په حق کې څنګه لاسونه وچت کړي وو هغوی په خندا کې ووې چې مونږ خو د دې وېرې نه لاسونه وچت کړي وو چې که ته ورسره ملاقات ونه کړې نو مونږ به ګرفتار کړي او بيا به جنګ شروع شي.

د يو جماعت کارکنان چې د وېرې نه داسې کارونه کوي نو د هغونه قوم ته او جماعت ته نقصان رسيږي،دا خبره حکومت دلته پرې نښوه، وايسرای ته يې ورسوله او زما برخلاف يې غلطه پراپېګنډه شروع کړه چې د ده د پرنګيانو نه نفرت دی.د ده مونږ سره ذاتيات دي ځکه مونږ سره ملاقات نه کوي او بيا وايسرای په دې الفاظو ګاندهي جي ته شکايت وکړو، ګاندهي جي ماته وليکل چې ته خپل لاټ سره ملاقات وکړه زه پوهيم چې ته په څه وجه ملاقات کول نه غواړې خو دوی ستا بر خلاف پراپېګنډه کوي او په خلکو کې ستا متعلق غلط فهمی پيدا کوي اخر زه مجبور شوم او دا خبره مې د جرګې انتظاميې ته پيش کړه او د هغوی په اجازه مې لاټ صاحب سره په نتهيا

ګلي کې ملاقات وکړو.

ما لاټ صاحب ته په خدايي خدمتګارو د ظلمونو او د رانيزو د قيديانو ووي ؛خو باوجود د دې خبرو د پيرنګيانو په پاليسي کې څه فرق رانغی بلکې د اول نه زيات شول. حقيقت دا دی چې د دوی دا ټول ملاقاتونه د دې قوم اوملک د فايدې دپاره نه وي، دې کې د دوی مقصد دا وي چې دا سړی به څنګه دوکه کړو خپل مقصد به ترې پاتې کړو او د ځان سره به يې ملګری کړو او ما چې څومره ملاقاتونه کړي دي نو بغير د لالچ نه مې په کې بل څه ليدلي نه دي. حکومت د مالیې په بانه ظلمونه شروع کړل دا نه چې ګوندې خدايي خدمتګارو د مالیې نه انکار کړی و خو غله دومره ارزانه شوې وه چې خلک تنګ وو.د مالیې وس يې نه کېده او د مالیې بقايې يوازې په خدايي خدمتګارو نه وې د دوی نه زياتې په سرکاري خانانو اوملکانو وې خو هغوی ته يې څه نه وې خواران خدايي خدمتګار به يې تنګول مالونه به يې ليلام کول حوالاتونو کې به يې اچول او لا د هغوی برخلاف به يې دا پراپېګنده هم کوله چې دوی د مالیې ورکولو نه انکاري دي پخپله يې هم نه ورکوي او نور خلک هم منع کوي حالانکه دا بالکل دروغ وو،خلکو سره په رښتيا مالیه نه وه او خدايي خدمتګارو سره هم نه وه دوی به حکومت ته وي چې دا تاسو نورو خلکو سره څنګه سلوک کوئ دغسې مونږ سره هم کوئ،مونږ خو هم ستاسو رعيت يو چې بعضې خلکو ته معلومه شوه چې حکومت د خدايي خدمتګارو په کړولو خوشحاليږي نو په خدايي خدمتګارو يې د دروغو مقدمې شروع کړې،په دواوه

کې د جبار خان او اول میر ملک د لاسه خدایي خدمتګار په اور کې ولاړ وو، په ابازو کې افتاب ګل میا او یحیی میا او د دوی نورو وروڼو او عزیزانو خدایي خدمتګار د ورګو په کوټو کې بند کړل او د بُوسو لوګي یې ورته وکړل. د دې کاکاخېلو، میاګانو د پیرنګیانو سره دومره محبت و او د هغوی دومره وفادار او خدمتګار وو چې څه وخت به د خدایي خدمتګارو د راتلو نه خبر شول نو توپکې به یې ورپسې واخیستې او د هغوی مرګ ته به تیار وو، د مالیې په بانه د بټګرام عبدالله جان میا او د هغه زوی چې په خلکو څومره ظلمونه کړي دي دهغو بیان کولی نه شم. ده هم خلک په کوټو کې بند کړي دي او د بُوسو لوګي یې ورته کړي دي فضل الرحمان خان د شوقدر سړي خو پرېږده د بنځو بې عزتي یې هم کړې ده. بله دا چې زمونږ د هشنغر په کلو کې او مېرو کې د پولیس تانه دار ګرځېدو او هر چانه به یې پوښتنه کوله چې دلته هم څوک خدایي خدمتګار شته او چې څوک به خدایي خدمتګار و هغه به یې وهلو، ټکولو او بې عزته کولو، د ملکنډ اېجنسۍ د سخا کوټ کلي نه یو څو ماشومان زما د لیدو دپاره راتلل نو پولیس ترې خبر شول اول خو یې په دوی ډېر دباوونه وکړل چې دوی ونه یرېدل او خپله اراده یې پرې نه ښوه نو بیا یې دومره ووهل چې سرونه یې ورله مات کړل. هغو کې یوماشوم زما ورور ډاکټر خانصاحب مات سرګاندهي جي له ولېږلو چې هغه دغو ورځو کې شمله کې و او دا ټول حال یې ورته ووې. حقیقت دا دی چې پیرنګیان دغو ورځو کې بالکل لېونې شوي وو او د ګنهګار او بې ګناه تمیز نه و، ګاندهي جي دا ټولې

خبرې وايسراى تـه وليکلـې او ورتـه يـې وليکـل چـې د دې تحقيـق دپـاره زه سـرحد تـه تلـل غـواړم خـو وايسراى اجـازت ورنـه کـړو، حقيقـت دادى چـې پـه پښتنو بانـدې ځـومره ظلـم کېـدلو دا تـول پيرنگيـانو کولو،هغـوى دا نـه غوښـتل چـې پـښتانه دې را ويښ شـي او مـنظم دې شـي او پـه دوى کـې دې اتفـاق او سياسـي شعور پيدا شي.

د ديويداس ګاندهي د سرحد دوره:

مهاتمـاجي وايسراى تـه دوبـاره وليکـل چـې کـه حکومـت مالـه اجـازه نـه راکـوي نـو بيـا دې جـواهر لال يـا پټېـل لـه اجـازت ورکـړي چـې هغـوى سـرحد تـه لاړ شـي او تحقيـق وکـړي، چـې څـوک سـوله مـاتوي؟خو حکومـت د دې نـه هـم انکـار وکـړو ځکـه چـې سـوله خـو دوى ماتولـه بيـا ګانـدهي جـي وايسراى تـه وليکـل چـې زمـا زوى ديويـداس لـه اجـازت ورکـړه حکومـت دې تـه هـم تيـار نـه شـو اخـر چـې ګانـدهي جـې د حکومـت نـه مايوسـه شـو نـو وايسراى تـه يـې وليکـل چـې ښـه ده،کـه مالـه اجـازت راکـوئ او کـه نـه راکـوئ زه سـرحد تـه ځم،نـو پـس د هغـې نـه حکومـت پـه دې رضـا شـو چـې ښـه ده مـونږ ديويـداس لـه اجـازه ورکـوو پـه دې شـرط چـې هـېڅ قسـم جلسـې او جلوسـونه بـه نـه وي،ګانـدهي جـي مـونږ لـه تـار راکـړو چـې ديويـداس سـرحد لـه راځـي لـيکن اسـتقبال جلـوس او نمـايش به نه وي.

ديويـداس راغـى اومـونږ د ده اسـتقبال ونـه کـړو،او ديويـداس چـې څـه وخـت راورسـېد نـو مـونږ تـه يـې هـم د مهاتمـاجي هغـه خيـال ظـاهر کـړو چـې څـه وخـت مـونږ د پښـور نـه اتمـانزو تـه

روانیدو نو مونږ دیویداس ته ووې چې د پښتور نه تر اتمانزو پورې په سړک د لسو لسو ګزو په فاصله خدایي خدمتګار د حفاظت دپاره درته ودروو خو هغه د دې نه انکار وکړو چې سباله مونږ تهکال ته لاړو نو خبر شو چې دلته ارباب عبدالغفور خان او د بهادرکلي عاشق شاه باچا او په ترخه کې ډېر بېګناه خدایي خدمتګار حکومت ګرفتار کړي و، او د ارباب عبدالغفور پلار ارباب جمعه خان د دیویداس دپاره مېلمستیا کړې وه، د خلیلو، مومندو زمونږ ټول کارکنان موجود وو او دیویداس ته یې هغه ټولې کیسې وکړې چې حکومت مونږ سره کړې وې. بله ورځ اتمانزو ته روان شو، مونږ چې د ښاره روانېدو نو موټر نه و، نو په لاري کې کېناستو او چې د شاهي باغ نه لږ واوړېدو نو د زرین خان د ترنګزو موټر راغی دوه ښکلي خدایي خدمتګار په ښکلو وردو کې په کې ناست وو او سره جنډه پرې لګېدلې وه مونږ د لاري نه کوز شو او موټر کې کېناستو زه او دیویداس او خورشید بهن درې واړه روستو کېناستو موټر روان شو او ډېر په تېزی روان شو، یو مشهور ظالم ډاکو مفرور چې په قاضي مفرور مشهور و مونږ ته د سردریاب د پل په غاړه قلي خان چې د حکومت سړی و، د لوخو ځنګل کې کېنولی و، چې زمونږ موټر ور ورسېدو او هغه دوه خدایي خدمتګار چې د موټر مخ کې ناست و د هغوی باقاعده وردی وې نو د هغې ډاکوانو دا خیال راغی چې دا به د جرنیل موټر وي نو ښه ترته کېناستل او بله دا چې دوی ته خو دا معلومه نه وه چې مونږ به موټر کې ځو ولې چې مونږ د اډې نه په لاري کې ناست و، خو مونږ پسې چې کومه لاری وه هغې

له دغه مفروران راپاڅېدل او ډزې يې پرې وکړې دا هغه لاری وه چې مونږ په کې ناست وو ،سړي په کې زخميان شول مالونه يې تړې واخيستل او يو بل ته يې ووې چې هغوی خو دې لاری کې نشته چې مونږ ورته ناست وو ، دغه لاری چې چارسدې ته را ورسېده نو مونږ ته يې دا ټول حال ووې بيا ماته زمونږ د موټر هغه ډرېور ووې چې مونږ دغه ځای له را ورسېدونو ما وليدل چې دغه لوخو کې يو سړی را وچت شو او بيا کښناستو غالباً چې د دوی به دا خيال پيدا شوی وي چې دا موټر د جرنيل معلومېږي ځکه چې جنډه هم پرې لګېدلې وه.او باوردي فوځيان هم په کې ناست وو او دوی له خو قلي خان پوليټيکل اېجنټ ډايري ورلېږلې وه چې باچا خان او دوه ملګري يې په لاری کې در روان شول، دوی ځکه په موټر غرض ونه کړو او په هغه لاری يې ډزې وکړې چې مونږ په کې د پېښور نه ناست وو ،مونږ رځړو کې وو چې د دې لاری د واقعې نه خبر شو نو چې د چارسدې هسپتال ته ورغلو هغه زخميان مو هم په کې وليدل او هغوی راته دا ټول حال ووې. د دغو ډاکې مارونه چې خلک خبر شول دغو ډاکې مارو پسې داګري او نور خدايي خدمتګار او عام خلک راووتل خو دوی تړې وتښتېدل او چې تيراه ته ورسېدل نو زمونږ اپريدي ورونه د دې واقعې نه خبر شوي وو هغوی يې ونيول او هغه مالونه يې تړې واخيستل او دا قاضي مفرور يې قتل کړو او کومې روپۍ چې زمونږ په سر قلي خان ورکړې وې هغه تړې هغوی واخيستې او د خلکو هغه سامان يې مونږ ته راولېږلو او هغه مونږ خپلو خاوندانو له ورکړو چې پکې يوه تماچه هم

وه.

د اپریدو ورونو دا خیال و چې که دا د پښتنو مېلمانه د ګاندهي جې زوی او خورشېد بهن دوی وژلي وی، نو د پښتنو به په هندوستان کې څومره بد نامي شوې وه دغه وجه وه چې اپریدو دوی قتل کړه که نه وي نو ازاد قبایل هغه سړي نه وژني چې دوی ته یې پناه ور وړې وي. د دې مفرور په سر پیرنګیانو اپریدو له ډېرې روپۍ ورکولې، ولې هغوی نه اخیستې.

دا شکر دی چې د پیرنګیانو د حکومت دا منصوبه خدای نا کامیابه کړه که د ګاندهي جي زوی یا د خورشید بهن چې دا د «دادا بایي ناروجي» نوسی. وه دادابایي ناروجي د کانګرس باني و او د ده په کوشش کانګرس دې ځای ته رسېدلی و که دا دلته په سرحد کې وژل شوي وی نو پیرنګیانو له به هم د پښتنو برخلاف د پراپېګنډې ښه موقع په لاس ورغلې وه پښتانه به یې دنیا کې بدنام کړي وو، او هندوان او پارسیان به یې هم د پښتنو نه وېزاره کړي وو او کوم اثر چې په هندوستان کې او په کانګرس د خدایي خدمتګارو په وجه پیدا شوی و هغه ته به ډېر نقصان رسېدلی وی او پښتانه به بیا د پیرنګیانو زور او ظلم ته یوازې پاتې شوي وی او دنیا سره به یې د سترګو لګېدو شان نه وو پاتې شوی، خو مونږ خدایي خدمتګارو د خدای دپاره د هغه د مخلوق خدمت ته ملا تړلې وه نو هغه هم مونږ سره په هره موقع مدد کړی دی او مونږ یې د دښمن د چالونو نه بچ کړي یو.

د اتمانزو نه مونږ دواوې ته لاړو ولې چې په دې خلکو هم د مالیې په بانه قسم قسم ظلمونه شوي وو. په شوقدر کې په یوې ښځې او د

هغې په ماشومې لُور دومره ظلمونه شوي وو ، چې د هغو ظلمونو په اورېدو سره مونږ ټولو وژړل او هغې ووې چې اوس يې هم زه تاسو ته نه راپرېښودم او خان بهادر قلي خان هم راته ډېر منتونه وکړل چې ته څه وايي هغه به ټول وکړم خو دې خلکو له مه ورځه.د شوقدر نه بيا ګونډاته لاړو د هغه ځای واقعات مو هم قلم بند کړل او بيا واپس اتمانزو ته لاړو ، په واپسۍ کې مې ديوي داس ته هغه ګنده د مالیې حوالات هم وښودلو چې ډېر خانان په مالیه کې بنديوان ناست وو.په سبا له مونږ د ملکنۍ اېجنسۍ له لاړو ځکه چې دلته هم پيرنګيانو ډېر ظلم کړی و ، په سخاکوټ کې د راحت خان په حجره کې د رانيزو ډېر خلک جمع وو ،هغوی سره مو وليدل او د هغه ځای ټول ظلمونه قلم بند شول. د ديوي داس د ملکنۍ او چکدرې د کتلو خواهش و ،مونږ روان شو ليکن درګۍ کې راته سرکاري سپايانو د سړک دروازه بنده کړه،مونږ د ملکنۍ پوليټيکل اېجنټ ته ټيلفون وکړو چې مونږ د چکدرې پورې صرف په سړک تلل غواړو ليکن هغه اجازت رانه کړو واپس را روان شو درګۍ سره ډېر خلک جمع شوي وو هغوی ته مې ووې "پښتنو ورونو په دې خبره فکر وکړئ چې ملک زمونږ دی او اختيار يې د بل دی مونږ په کې ګرځېدو ته هم نه پرېږدي". سبا له مردان او صوابۍ له لاړو د مردان نه زه د لاټ صاحب د ملاقات دپاره نتهيا ګلي ته روان شوم او عبدالاکبر خان او ميا احمدشاه ديوي داس ګاندهي سره پاتې شول،د يوي داس يې په ټوله صوبه کې وګرځولو ،پيرس صاحب ته مې د حکومت د مظالمو کيسې وکړې هغه وخندل ويلې چې کېرو (Caroe) ډېټي کمشنر ما راغوښتی دی د هغه دومره وړوکی سر دی او ماغزه يې ډېر ګرم دي زه به ورله په سر واوره وترم چې دا ماغزه يې لږ يخ شي.ددې ملاقات نه پس هم د

حکومت په سخت ګیرۍ کې څه فرق رانغلو، لاټ صاحب دا هم راته ووې چې مونږ د صوبه سرحد له طرفه تا راوبلې کانفرنس له لندن ته لېږو، ما ورته ووې چې مونږ فېصله کړې ده چې د خدایي خدمتګارو او کانګرس له طرف به صرف یو سړی وي، او هغه به صرف مهاتما ګاندهي وي لاټ صاحب په دې خبره حېران غوندې شو خو زیات یې څه ونه ویل ملاقات ختم شو او لاټ صاحب راسره په جلب کې تر ډېره پورې راغی او د رخصت په وخت کې یې راته ووې چې زه امید کوم چې ته به خپل خدایي خدمتګار کنټرول کې وساتې ما ورته ووې چې زه خو په خپلو خدایي خدمتګارو کنټرول کولی شم خو ته هم دا خپل خلک په قبضه کې راوله.

د لاټ صاحب نه رخصت شوم شپه مې په چنګا ګلۍ کې د ډاکټر خانصاحب سره چې د ګرمې د تېرولو دپاره دلته و تېره کړه. سبا له مې مري کې مهرتاجه چې زما لور وه ولیده دې په کانونټ کې سبق ویلو او تیمور صاحب سره مې هم چې بیا وروستو د اسلامیه کالج پرنسېپل او زما ډېر مهربانه و ملاقات وشو، شپې له پېښور ته را ورسېدم په سبا له اتمانزو له لارې بله ورځ دیویداس دوی هم د صوبې د دورې نه واپس راغلل او مونږ د بمبۍ د تللو اراده وکړه صدر صاحب عبدالاکبر خان او سکرټري میا احمدشاه را باندې ډېر تاکید وکړو چې ته کوشش وکړه چې د کانګرس کمېټۍ په ځای دې د صوبې جرګه شي او د دوو په ځای دې یوه شي، د شپې مونږ د میا صاحب مېلمانه شو محمد زمان میا صاحب احمدشاه میا مجبور کړ چې زمونږ سره بمبۍ ته لاړ شي احمدشاه میا هم د تلو انتظام وکړلو، زه او دیویداس د ده په تلو ډېر خوشحاله شو او سبا له بمبۍ ته روان شو په لاره ګاډي کې میا صاحب او دیویداس کاغذات درست کړل.

پـه فسـاونه

د راوندې ټپيل کانفرانس ورځـو کې

د جرګې مشرانو کې اختلاف، شيملې ته زما تګ، شمله کې مصروفيت، فارن سکتر او هوم سکتر سره لیدل

په بمبی کې د ال انډیا کانګرس کمیټې جلسه وه او هغې له د ټول هندوستان ممبران راغلي وو څه وخت چې مونږ د بمبی ټیشن ته ورسېدو او د ګاډي نه کوز شو نو میا احمدشاه مالـه راغـی او ډېر خپه و. ده راته ووې چې ما ته خو دیویداس ووې چې ته د کانګرس ځای له لاړ شه دا خو داسې شوه چې مالـه یې ځواب راکړو، امیر محمد خان د هوتي ورته ووي چې ماته یې هم داسې ویلي دي، لیکن ما ورته ووې چې کوم ځای فخر افغان صاحب وي زه به هم هلته یم نو بیا هغه چپ شو، لیکن میا صاحب وې چې زه یې ستاسو نه منع کړی یم او مالـه یې ځواب راکړی دی تاسو سره نه ځم ما هم د میا صاحب د راضي کیدو کوشش وکړو خو دی رضا نه شو نو بیا زما څه مسلمانان دوستان ټیشن له راغلي وو موټر یې راویستلي وو هغوی سره مې په تلو رضا کړو، لیکن د میا صاحب طبیعت خراب شوی و، بله ورځ مونږ د میا صاحب لیدو له لاړو، دی مو ولیدو لیکن طبیعت یې درست نه و، ما ته د ګلیاړي د یو مهربان پښتون نه معلومه شوه چې میا صاحب ډېر خپه دی او وایي چې بس نور کار نه کوم او کلي ته روان دی. دیویداس چې د دې واقعې نه خبر شو هغه ورته ووې چې ما خو په دې خیال ویلي وو چې دلته به تا ته تکلیف وي په مځکه به ملاسته وي، دال، چپاتي به خوړې او هلته د کانګرس د مېلمنو دپاره ډېر ښه انتظام دی، خو د میا صاحب خفګان لرې نه شو ما هم میا صاحب ته ډېر منت وکړو چې واپس مه ځه چې مونږ خپله فېصله کانګرس سره وکړو او د کانګرس هغه بله ډله هم راغلې ده ځکه ستا موجودګي ضروري ده، خو چې سبا

لـه مـونږ خبرېـدو ميـا صـاحب تلـی و زمـونږ معاملـه د کـانګرس ورکنـګ کمېټـی ته پـېش شـوه او زمـونږ د پـاره د صـوبه سـرحد لويـه جرګـه نـوم يـې منظـور کـړو او مـا لـه يـې اختيـار راکـړو چـې څنګه ستا خوښه وي په سرحد کې هغسې تنظيم جوړکړه.

د جرګې مشرانو کې اختلاف:

زمـونږ د پېـښور يـو ورور سـردار عبـدالرب نـشتر پـه دغـه وخـت کـې دا اعتـراض وکـړو چـې دوی (خـدايي خـدمتګار) خـو د کـانګرس پـه اصـولو کـار بنـد نـه دي، بلکـې فرقـه وارانـه نعـرې وهـې او پـه مثـال کـې يـې وويـل چـې دوی د نعـره تکبيـر الله اکبـر اواز کـوي، ګانـدهي جـې د ده نـه تپـوس اوکـړو چـې د الله اکبـر څـه معنـی ده، نـشتر صـاحب جـواب ورکـړو چـې: خـدای لـوی دی، نـو ګانـدهي جـې ورتـه جـواب کـې وويـل چـې ولـې خـدای ورکـوتی دی څه؟

دغـه شـان دوی کاميـاب نـه شـول، د دې فېـصلې نـه پـس مـونږ سـرحد تـه را روان شـو، د را رسـېدو سـره مـا خپـل کارشـروع کـړو او د مـردان او صـوابی په دوره روان شـوم مـيا صـاحب خپـه د ديـوي داس نـه شـو او نقـصان يـې خپـل قـام تـه ورسـولو او زمـا مخـالف شـو او چـې کلـي تـه ورسـېدو نـو د بلـې ډلـې جوړولـو کوشـش يـې شـروع کـړو او د صـوبه سـرحد لويـه جرګـه يـې هـم را وغوښـته چـې د بمبـی د فيـصلې د نـه منلـو دپـاره يـې تيـاره کړي، مالـه يـې هـم خبـر راکـړو او د جرګـې ورځـې لـه راغلـم او دا معاملـه لـويې جرګـې تـه پـېش شـوه مـيا صـاحب د بمبـی د فېـصلې پـه مخالفـت کـې تجويـز پـېش کـړو او تقريـر يـې وکـړو او تائيـد يـې

عبدالاکبر خان او غلام محمد خان د لونډ خوړ وکړو، بیا ما ټول حقیقت ممبرانو ته ښکاره کړو ممبرانو زما سره اتفاق وکړو او د بمبۍ د فیصلې تصدیق وشو.

زه چې په دوره صوابۍ له لاړم نو ډېر خوشحاله شوم ځکه چې د دې ځای خدایي خدمتګارو په هر کلي کې ډېر زیات کار کړی و او هر ځای جرګې او خدایي خدمتګار په ډېر تعداد کې جوړشوي وو، زمونږ د تحریک ډېر زور یا په تحصیل چارسدې کې و او یا په صوابۍ کښې، د دغه ځای خدایي خدمتګارو راته یوه ډېره عجیبه کیسه وکړه دوی وې چې تا ته معلومه ده چې زمونږ د ترنګزو حاجي صاحب سره ډېر زاړه تعلقات دي. په ابتدا کې چې تاسو راغلئ او دلته خدایي خدمتګاري جوړه شوه نو په دغو ورځو کې مونږ حاجي صاحب له د مومندو غازي اباد ته تلي وو هلته مونږ د حاجي صاحب د مشر زوی فضل اکبر باچا ګل سره په مجلس کې د خدایي خدمتګارۍ خبره وکړه هغه وې پام کوئ چې ګورئ خدایي خدمتګاري ونه کړئ، دا ښه تحریک نه دی مونږ ډېر حیران شو بیا مو حاجي صاحب نه ځان له پوښتنه وکړه ځکه چې هغه مو پیر و او مونږ یې مریدان وو چې باباجي باچا خان زمونږ علاقه کې د خدایي خدمتګارۍ تحریک شروع کړی دی، او مونږ او نور خلک په کې شریک شوي دي ته مونږ ته ووایه چې دا تحریک ښه دی او که نه؟ نو حاجي صاحب راته وویل چې دغه تحریک د پیرنګیانو په حق کې دی که مخالف دی؟ مونږ ورته ووې چې د پیرنګیانو مخالف دي نو هغه راته ووې چې دغه خو جهاد دی او تاسو ګورئ نه ما د پیرنګیانو مقابله ونه کړی

شوه. زه د پیرنګیانو نه دې تورو غرونو ته راغلم او باچا خان دغه د جبلخانو تکلیفونو او تاوانونو ته سینه ډال کړې ده. په خدایي خدمتګاري کې ملا د ده سره وتړئ! مونږ ورته ووې چې مشر باچا ګل صاحب وایي چې خدایي خدمتګاري مه کوئ نو هغه یې راوغوښتو او ورته یې ووې باچا ګله داسې خبرې مه کوه که نه وي عاق به دې کړم. مونږ په دې ډېر خوشحاله شو چې حاجي صاحب هم ستا سره کلک ملګری دی.

زمونږ د صوبې جرګې چې فېصله زما په حق کې وکړه نو میا احمدشاه صاحب خپله استعفا پېش کړه او منظور شوه او خلک خپلو کلو ته روان شول، زما طبیعت هم د دوري په وجه خراب و، پېښور ته لاړم چې ډاکټر صاحب به دارو راکړي او زه به لږ ارام وکړم لیکن د ډېره اسماعیل خان رمضان خان راپسې راغی چې پاڅه چې ډېره اسماعیل خان ته لاړ شو هلته ډېره بربادي شوېده حکومت، هندوان مسلمانان جنګولي دي او ډېر خلک په کې مړه شوي دي او ډېر اسبابونه او ابادۍ سوزېدلي دي.

شیملې ته زما تګ:

چې پېښور ته ورسېدو نو ماله د مهاتما ګاندهي له طرفه تار راغی چې د دې تار په لیدو شملې ته را روان شه رمضان خان او ما په دې فېصله وکړه چې د شملې نه په مخه به ډېرو ته درشم. رمضان خان چې ماته د ډېره اسماعیل خان د هندوانو د تباهۍ او بربادۍ تول بیان وکړو، نو زه پوهه شوم چې پیرنګیانو دوی له هغه سزا ورکړه چې دوی زما د رومبۍ

دوري په موقع زما استقبال په ډېر شان او شوکت سره کړی و او زما عظیم الشان جلوس یې په ټول ښار کې ګرځولی و ټول ښار یې ښایسته کړی و. ډپټي کمشنر دوی ته ویلي وو چې د باچا خان استقبال جلوس جلسه تا سو مه کوئ که نه وي نو تباه به شئ خو دوی ونه منل زما زړه ته په دې واقعه لویه صدمه ورسېده چې دا پیرنګیان به زمونږ دا مسلمانان تر کومه په دنیا کې شرموي او بدناموي.

زه د دوو خدایي خدمتګارو سره شملې ته په ګاډي کې روان شوم، چې زمونږ ګاډی لاهور ته ورسېدو نو سردار سردول سنګهـ کولیشر سره زما د نورو ملګرو او دوستانو ټېشن ته راغلی و او ماته یې ووې چې د سکهانو یو لوی کانفرانس دی او مونږ هغه کانفرانس ته روان یو او د جلسې ځای ټېشن ته نزدې دی نو دوی زه مجبوره کړم او جلسې له یې روان کړم په جلسه کې مې خپل ټول د ګجرات د جبلخانې دوستان ولیدل باران ورېدو ما یو مختصر تقریر وکړو او سکهانو ورونو ته مې ووې چې په ۱۸۵۷ع کال کې ستاسو او زمونږ د پنجاب او سرحد په وجه هندوستان غلام شوی دی، اوس زمونږ او ستاسو فرض دي چې پاڅو، ملا وتړو او هندوستان ازاد کړو، دا کوم نفاق او جګړې چې زمونږ دښمنانو زمونږ په کور کې پیدا کړې دي دا د هندوستان د ازادۍ دپاره ډېرې خطرناکې دي مونږ له بغیر د خپل ذاتي غرض د ملک او قام خدمت په کار دی. چې جلسه ختمه شوه نو رای زاده هنسراج صاحب په زور جلندر ته بوتلو او د شپې په ګاډي کې د هغه ځایه شملې ته روان شو سحر وختي زمونږ ګاډی کالکا

ته ورسېدو او د هغه ځایه په موټر کې شملې ته روان شو چې ورسېدو نو جواهر لال اډې له زمونږ د بوتلو دپاره راغلی و، مونږ هغه سره د مهاتماجي ځای ته لاړو، لیکن مهاتماجي د وایسرای ملاقات له تلی و لږ ساعت پس راغی او هغه سره مو ملاقات وشو، د لږ ارام نه پس مونږ ټول یو ځای شو نو ګاندهي جي د وایسرای د ملاقات حال ووې او ما او جواهر لال نهرو ته یې ووې چې حکومت د صوبه سرحد او یوپي تحقیقات ته تیار نه دی اوس چې ستاسو څه رنګه رضا وي چې هغه شان کړی شی. مونږ دواړو ورله دا ځواب ورکړو چې ستا په رضا مو رضا ده او په دې فېصله وشوه چې مهاتماجي دې ګول مېز کنفرانس له لاړ شي. وړاندې دا فېصله شوې وه چې په دې دواړو صوبو کې چې حکومت کوم ظلمونه کړي دي که حکومت د دې تحقیقات نه کوي نو ګاندهي جي دې ګول مېز کنفرانس له نه ځي. خو مونږ په دې نتیجه د ډېر غور نه پس ورسېدو چې ګول مېز کنفرانس خو د ټول هندوستان د ازادۍ سوال دی صرف د دوو صوبو د ظلمونو د تحقیقات په نه کولو ګاندهي جي له د کنفرانس نه پاتې کېدل نه دي په کار. موټرونه راغلل او سامان په کې کښېښودی شو چې ګاندهي جي ایمرسن هوم سکتري سره په ټیلفون خبرې وکړې نو د دغو دواړو صوبو نه علاوه نورې خبرې چې حکومت د مهاتما ګاندهي سره منلې وې د هغو نه هم په شا شوی و، مهاتماجي د موټرونو نه سامان راکوز کړو او موټرونه یې رخصت کړل او په راوند ټېبل کنفرانس کې یې د شرکت اراده پرېښوه چې څه وخت موټرونه رخصتېدل نو جواهر لال ورته

ووې چې انتظام په کار دی ولې چې په تلو کې صرف یوه سبانی ورځ پاتې ده دوی ته وینا په کار ده چې د سبا ورځ دپاره دې تیار اوسي خو مهاتماجي د دې خبرې په اوربدو ډېر په قهر شو او ویې وې چې هیڅ ضرورت د انتظام نشته که حکومت غواړي چې زه دې ګول میز کنفرانس کې شریک شم نو هغه به د دې خبرې انتظام وکړي چې ما په وخت ورسوي. ګاندهي جي ته ما ووې چې ته دغه شان حکومت ته لږ کلک شه او کلکې خبرې ورته وکړه نو ته به وګورې چې بیا به حکومت د هر څه دپاره تیار شي، ولې چې دا یو ډېر عجیبه حکومت دی. مهاتماجي وخندل او ویې ویل چې زه اوس خدایي خدمتګار کېږم. ما چې څه رنګې وې هغه شان وشوه، چې سباله حکومت هغه ټولې خبرې منظورې کړې او د ګاندهي جي د رسولو دپاره د یو خاص ګاډي انتظام یې هم وکړو او د بمبۍ میل او د جهاز دپاره یې تارونه ورکړل چې د ګاندهي جي د رسېدو پورې اېسار شي.

د تلو په وخت کې ګاندهي جي ووې چې په راوندې ټېبل کې هیڅ نه کېږي. زه صرف د لارې اړون د زړه دپاره ځم. د دې کنفرانس د کامیابۍ امید نشته تاسو خپل کار جاري وساتئ او ماته یې وویل هاول فارن سکتر او ایمرسن هوم سکتري ماته لیکلي دي چې دی مونږ سره نه ګوري، او هغوی تا سره لیدل غواړي نو هغوی ضرور وګوره. ما ورته ووې چې ګاندهي جي زه د پیرنګیانو سره ملاقات نه کوم نو ده راته وویل دا زه چې کوم نو ما ورته وویل چې ته خو مهاتماجي او زه خو کمزوری انسان یم. په ښویدانې پښه نه ږدم هسې نه چې

وښـوييږم، خـو چې تـه وايـې زه بـه ورسـره ووينـم د رخصتېدو پـه وخـت کـې مـا ورتـه ووې چې ګانـدهي جـي سـرحد ډېر مظلـوم دی چېرتـه هېر درنـه نـه شـي، د دې پـه اورېدو يـې وخنـدل او ويـې ويـل چـې: د سـرحد ورونـه زه هېرولـی نـه شـم، زمـا دواړه خـدايي خـدمتګار د ګانـدهي جـي مخکـې او مـونږ ورپسـې روان شـو، د خلکـو دومـره غوبـل و چې مـونږ يـې ګډوډ کړو او زه د مهاتمـاجي نـه ډېـر وروسـته پـاتې شـوم او دا دوه خـدايي خـدمتګار زمـا ملګـري د ده سـره د تېښـن پـورې لاړل. زمـا د ليـدو دپـاره يـو دوه پېښـوريان راغلـي وو پـه دې وجـه هـم د تېښـن پـورې ونـه رسـېدم. د روانېـدو پـه وخـت کـې ګانـدهي جـي هغـه دوه خـدايي خـدمتګار ځـان تـه نـزدې کـړل او ويـې ټپـول او دوی تـه يـې وويـل چې که تاسو نه وئ نو زما را رسېدل ډېر ګران و.

شيمله کې زمونږ مصروفيت:

د پـوليس افسـرانو او نـورو خلکـو چـې پـه دغـه موقـع يـې دا خـدايي خـدمتګار وليـدل نـو د دوی د کارګـذاری نـه ډېـر متـاثره شـول، او د دوی بـه يـې ډېـر تعريفونـه کـول او د خـدايي خـدمتګارو پـه شـمله کـې ډېـر رعـب قـايم شـو او مـونږ چـې بـه دغلتـه بـازارونو کـې ګرځېـدT او نـو نـور خلـک خـو پرېـږده پيرنګيـانو او ميمـانو بـه هـم خـدايي خـدمتګارو پـسې منـډې وهلـې او ويلـې بـه يـې چـې دا هغـه "ريډ شـرټ (Red Shirts)" (سـرخپوش) دي، چـې سـبا شـو د پنجـاب يـو خـان بهـادر چـې پـه انټيليجـنس ډېپارټمنـټ کـې و د هغـه زوی چـې زمـونږ پـه اسـلاميه کـالج پېښـور کـې سـبق ويلـو مالـه د چـايو دعـوت

راکړو، ما ورته ووې چې ستا پلار خو د سرکار نوکر دی هسې نه هغه ته نقصان ونه رسي، خو هغه زماخبره منظوره نه کړه نو نبه مې ورته وکړل. د دې طالب علم پلار سیسل هوټل کې اوسېده مونږ له یې هلته چایې وکړه. زه سره د هغه دوو خدایي خدمتګارو هوټل ته ورغلم هلته ډېر پیرنګیان ناست وو چای یې څکلې نو چې دا خدایي خدمتګار یې ولیدل نو په ډېر تعجب یې ورته وکتل مونږ له یې د دغه ځای نه ځان له د چای څکلو انتظام کړی و او ماسره یې د فیروز خان نون چې هغه وخت د پنجاب وزیر و، او دوه دپنجاب ټیکه داران یې مېلمانه کړې وو مونږ چې کښېناستو نو لږ ساعت پس سرفیروزخان نون راغی او چې زه یې ولیدم نو شور یې جوړ کړو او راته یې ووې: «خانصاحب! آپ نی تو غضب کردیا اپ کانګرس کی ساتھ مل گی ہو؟» خانصاحب! تا خو عجیبه کار وکړو د کانګرس سره ملګری شوې؟ اوس به هغوی مونږ له خپل حق رانکړي. ما ورته ووې چې ملک صاحب ته لږ په ارام سره کښېنه نو خبرې به وکړو چې کښېناستو نو ماورته ووې چې ملک صاحب مونږ څه چل کړی وی، مونږ خو کانګرس له تاسو لېږلي یو که چېرې تاسو زمونږ مدد کړی وی نومونږ کانګرس څه کوو، مونږ خو اول لاهور ته درغلو او مسلم لیګ ته مو ووې چې مونږ ستاسو مسلمانان ورونه یو. زمونږ یو تحریک دی هغه اصلاحي تحریک دی مونږ د پیرنګیانو د حکومت خلاف نه یو، مونږ د خپل قام اصلاح کول غواړو او پیرنګیانو په مونږ زور ظلم زیاتی او توره شپه جوړه کړې ده او دنیا زمونږ نه خبره نه ده. مونږ د مسلم لیګیانو نه دا هیله وکړه

چې تاسو زمونږ په حال دا دنیا خبره کړئ چې دې پښتنو څه ګناه کړې ده چې دې پیرنګیانو پرې توره شپه جوړه کړې ده چې په پښتنو دا دومره ظلم ولې کېږي؟ او په مسلم لیګ پسې ډهلي او شملې له هم لاړو خو تاسو زمونږ امداد ته غاړه کښېښودہ او مونږ له مو لاس رانکړو نو مونږ به څه کول؟ مونږ مجبور وو، سپلاب اخیستي وو، نو کانګرس لاس راکړو اومونږ ورسره ملګري شو او اوس هم زه تاته وایم یوازې د پنجاب مسلمانان دې زمونږ ملګرتیا وکړې نو مونږ د ټول هندوستان د مسلمانانو په ملګرتیا پسې نه ګرځو صرف ستاسو د پنجاب د مسلمانانو ملګرتیا غواړو که تاسو دا کوئ مونږ اوس هم د کانګرس پرېښودو ته تیار یو اوس هم د کانګرس ورکنګ کمېټي ناسته ده زه به استعفا ورکړم نو سرفیروز خان نون ووې چې: «هم سوچ کر جواب دینګی» یعنې مونږ به په دې خبره فکر وکړو او بیا به ځواب درکړو، بیا مې هغه شپاړس کاله پس د بهار صوبه کې چې هلته یو لوی فساد شوی و ولیدو ما ورته ووې چې ملک صاحب تا خو ماله هغه ځواب رانه کړو؟ نو وې خندل سترګې یې ښکته کړې اوروان شو، نو اوس دې د هندوستان مسلمانان فیصله وکړي چې ګرم مونږ یو که پنجاب؟

څه وخت چې زمونږ خبرې او چای ختم شوې او روانیدو نو زمونږ میزبان په شمله کې د سبا دپاره د ډوډۍ دعوت راکړو سبا له د ډوډۍ په وخت کې چې ورغلو نو په هوټل کې ټول پیرنګیان او میمانې په کرسو کې ناستې وې مونږ له په ببل ځای کې انتظام شوی و، مونږ سره د لاهور د سول اینډ ملټري

ګزټ د اخبار چلوونکی او بل د کلکټې د ستیټ مین خبرلوڅې هم په دې دعوت کې وو. ماسره د انګرېزي اخبار ایډیټر خبرې شروع کړې چې اوس خو سوله وشوه نو د خدایي خدمتګارو څه ضرورت دی؟ تا له په کار دي چې دا تحریک فوراً ختم کړې؟ ما ورته ووې نښه ده، خوپه یو شرط هغه وې هغه څه دی؟ ما ورته ووې چې هغه دا دی چې پیرنګیان دې د دې ملک نه لاړ شي او دا ملک دې ازاد کړي نو بیا به دا تحریک پخپله ختم شي.ددې په اورېدو هغه غصه شو او څومره چې مونږ د دې مېز نه چاپېره ناست وو، نو هغوی ټولو ور پورې وخندل نورې هم ډېرې خبرې وشوې، ډوډۍ ختمه شوه اکثر مېلمانه رخصت شول،خان بهادر صاحب او د هغه زوی او د کلکټې خبر لوڅې پاتې شول، خان بهادر صاحب د خدایي خدمتګارو متعلق مانه تپوس وکړو ما ورته ټوله کیسه بیان کړه بیا هغه راته ووې چې ستاسو د دې تحریک برخلاف ما ډېرې غلطې خبرې اورېدلې وې خو اوس ماته معلومه شوه چې دا ډېر نېک تحریک دی او د خدای د مخلوق د خدمت دپاره دی او اخر کې یې راته ووې چې زه هم خدایي خدمتګار یم او دې خدایي خدمتګارو سره یو ځای تصویر وباسم بیا یې یو انګرېز فوټوګرافر راوستو او مونږ سره یې یو ځای تصویر وښکو د هغې نه پس مونږ رخصت شو او خپل ځای له د ارام دپاره لاړو.

د فارن سکتر او هوم سکتر سره لیدل:

مازیګر د مستر هاول فارن سکتري خط راغی چې سبا له ما په لس بجې ووینه او د هغه سکرټري راته ووې چې ستا د

تلـو دپـاره بـه زه خپلـه رکـشه درولېږم مـا ورتـه ووې چې سـتا مهربـاني ده، زه خـدايي خـدمتګار يـم، رکـشه کې نـه ځـم ځکـه چې سړی يـې راکـاړې سـباله بـه پخپلـو پـښو درشـم سـباله ټيـک لـس بجـې ورغلـم هغـه د بنګلې نـه بهـر تـه راووتـو او زه يـې خپـل دفتـر تـه بـوتلم.لـږ سـاعت پـس اسـسټنټ فـارن سـکتري ويلـي هـم راورسـېدو، دی ماسـره ډېـر بلـد و، دی پـه پېښـور کـې ډپټـي کمـشنر هـم و او د بندوبـست مهـتمم هـم پـاتې شـوی و، خبـرې شـروع شـوې مـا ورتـه ټـولې کيـسې وکـړې هغـه ماتـه ووې چې زمـونږ او د پـښتنو خـو ډېـر ښـه تعلقـات وو دا څـه چـل وشـو چې پـه مـونږ او تاسـو کـې نفـاق چـا پيـدا کـړو؟ مـا مـسټر ويلـي تـه وکتـل مـا ورتـه ووې چـې د ده نـه تپـوس وکـړه چـې دا ټـولې کيـسې د مـسټر ويلـي پـه مخکـې شـوي دي بيـا زمـا او د هـاول د تحريـک متعلـق خبـرې شـروع شـولې اوپـه خبـرو خبـرو کـې هـاول صـاحب مـا تـه ډېـر شـنه شـنه باغونـه وښـودل خـو مـا ورتـه ووې چې زه پـه دوه پيـسو ګـوزاره کـولی شـم.د يـوې پيـسې ډوډۍ او پـه بلـه پيـسه تليـدلي بـاټينګې مالـه خـدای هـر څـه راکـړي دي.زه ځانلـه څـه نـه غـواړم چې څـه غـواړم هغـه د قـوم دپـاره غـواړم. کـه څـه راکـوئ نـو هغـه زمـا دې قـوم لـه راکـړئ. حقيقـت دا دی چـې لکـه څـه رنـګ مـسټر هـاول وويـل د پـښتنو او انګرېزانـو تعلقـات ښـه وو خـو پـه انګرېزانـو کـې د ګريفـټ جيمـي سـن،ميجر کـول او کيـرو غونـدې کـسان را پيـدا شـول او دا تعلقـات يـې خـراب کـړل .پـه دې کـې د مـسټر ايمرسـن هـوم سـکتري ټيلفـون راغـی مـا تـه ده ووې چـې ايمرسـن صـاحب دی او وايـي چـې ماسـره دې ملاقـات وکـړي مـا ورتـه ووې چې ده خـو مـا سـره د ملاقـات وخـت مقـرر کـړی نـه دی،

خو ده ما ته ووې چې له دې ځایه ځې لاره کې بنګله ده ورسره ووینه مستر هاول ډېر شریف سړی و او ماسره یې په ډېر شرافت کې خبرې وکړې او ده ټول عمر ملازمت کې په صوبه سرحد کې پښتنو سره تېر کړی دی چې زمونږ ملاقات ختم شو نو مستر ویلي ووې چې زه به دې د هوم سکتري دفتر له بوځم مستر هاول ماسره پخپله د هغه د دفتره پورې پیاده لاړلو نه په رکشه نه په اس سور شو، اس یې ورپسې سائیس نیولی راوستلو زما په انتظار کې د مستر ایمرسن هوم سکتري اردلي ولاړو زه او فارن سکتري له یو بل نه رخصت شو او اردلي زه د هوم سکتري دفتر ته بوتلم. هوم سکتري یو عجیبه سړی و او ماسره یې عجیبه خبرې کولې او دباوونه یې هم راباندې کول اول خو یې راته دا ووې چې تا په مېرټ کې تقریر کړی دی چې د پیرنګیانو مخونه سپین دي او زړونه یې تور دي که چېرې زه ستا دا خبرې د لندن اخباراتو کې شایع کړم نو بیا به ستاسو صوبې له هېڅ ورنه کړي او ټول پیرنګیان به مو خلاف شي. ما ورته ووې چې د دې خبرې وجوهات خو ما پخپل تقریر کې څرګند کړي دي او زه په دې رضا یم چې زما هغه ټول تقریر ته شایع کړه یوازې دا خبره مه شایع کوه چې د ولایت خلک په حقیقت خبر شي او زه یې هم خبرول غواړم.

بیا یې راته ووې چې ته په حکومت دباوونه کوې چې که چېرې دوی مونږ له خپل حق رانه کړو نو مونږه به داسې وکړو اومونږ به دا وکړو. د پیرنګیانو حکومت داسې کمزوری شو چې ستاسو د دباوونو نه به یرېږي ما ورته ووې چې زه په چا دباوونه نه کوم زه خو خدایي خدمتګار یم او څه چې زما د قوم خواهش دی په هغې

حکومت خبروم. اختر پټ مېړه نه دی چې که چېرې تاسو مونږ له خپل حق را نه کړو نو بیا به وکتی شي نو سړی لږ نرم شو او ویې ویل چې مونږ خو تاسو له خپل حق درکوو اخر کې یې راته ووې چې خدایي خدمتګار د عدم تشدد پابند نه دي همېشه تشدد کوي ما ورته وویل چې مثال خو راته وښیه ټینګ ټینګې(رِنګ) یې وغږولو دده سکتري راغی ورته یې وویل چې فایل راوړه هغه لاړ او فایل یې راوړ چېرته په کې تشدد راونه وتو راته یې ووې چې سربند کې لیډران ونیوی شو نو خلک تانې پورې ور سره لاړل او چغې یې ووهلې چې انقلاب زنده باد ما ورته وویل چې ما نن ستا نه واورېدل چې چغې وهل تشدد دی چې د هغوی لیډران مو بېګناه ونیول او تانې ته مو بوتلل نو هغوی به دومره هم نه کول چې دوی سره تانې پورې تلي وی یا یې ناري وهلې وی. ملاقات ختم شو او زه د هوم سکتري نه رخصت شوم. په ایمرسن کې او په هاول کې څومره فرق دی حقیقت دا دی چې ایمرسن په پنجاب کې لوی شوی و او هاول سرحد کې پښتنو سره لوی شوی و. زه چې واپس خپل ځای له تلم نو د سیسل هوټل سره هغه زمونږ د کالج طالب علم او د کلکټې د اخبار هغه خبرلوڅي ولاړ وو زه یې په زور هوټل ته بوتلم اود هغه په کمره کې چې کښېناستو نو ماته یې ووې چې ته سبا له ضرور وایسرای ووینه او خان بهادر صاحب هم راغی هغه هم د دې خبرې تائید وکړو ما ورته ووې چې زما د لیډې د ویلنګډن ملاقات خواهش و، خو هغه ناجوړه ده نو په دې وجه یوازې وایسرای سره نه وینم او په یوه بله موقع به دواړو سره ملاقات وکړم. زما وایسرای سره د ملاقات خواهش نه و، ولې چې زما ورسره څه کار نه و، هسې مې د هغه وخت ولې ضایع کولو خو دوی ډېر اصرار وکړ نو ما ورته ووې چې ښه ده که هغه ماته ولیکي نو زه به ورسره

ملاقات وکړم دوی ووې چې هغه خو داسې نه کوي نو ما ورته ووې چې ما هم چا ته د ملاقات درخواست نه دی کړی. دوی ما ته ووې چې مهاتماجي هم وایسرای ته د ملاقات دپاره لیکي ما ورته ووې چې د هغه به دغه اصول وي او زما دا صول دي. چې زما څه کار ورسره نه وي نو هسې د ملاقات څه ضرورت دی؟. زه په شمله کې د هغه د اشنا رای بهادر سره اوسېدم دوی رای بهادر صاحب ته ټیلفون وکړو یو بل تجویز یې پېش کړو ،لیکن ما هغه هم نامنظور کړو سبا له یې رای بهادر صاحب سره په ټیلفون خبرې وکړې او هغه یې هم ځان سره ملګری کړو ،لنډه دا چې هغه ما ته ووې چې ته د ملاقات دپاره خط مه لیکه ستا سکتر دې ولیکي.زما وایسرای سره څه کار نه و ،نو دا ټولې خبرې راته بې فایدې ښکارېدې خو دې ټولو دوستانو مجبور کړم، وایسرای ته یې خط ولیکلو د لاندې یې د تاج محمد زما د سکتري دستخط وکړو د وایسرای سکتري ته یې ټیلفون وکړو چې مونږ د ملاقات دپاره یو خط درلېږُو چې فوراً یې وایسرای ته پېش کړې هغه هم خوشحاله شو او ما رای بهادر صاحب ته ووې چې تاسو زما د ضمیر خلاف کار ما باندې کوئ او دا مې ورته هم ووې چې هر چېرې زما د ضمیر خلاف چا په یو کار مجبوره کړی یم، نو د هغې نتیجه ښه نه ده وتلې. مازیګر د خط ځواب راغی چې د وایسرای صاحب طبیعت ښه نه دی سبا له ملاقات کېدی نه شي او د هغه سکتر ما له یوه خاصه چیټی ولیکله او په ټیلفون یې هم د هغوی عذر معذرت وکړو چې وایسرای صاحب خپه نه دی هسې نه څه بل خیال پیدا نه شي. حقیقت دا و چې وایسرای صاحب په دې خپه شوی و چې ده ما ته پخپله خط نه دی لیکلی او د سکتر په ذریعه یې ما له خط رالېږلی دی او زما د هغه ملاقات خبرې هم ورته رسېدلې وې. زه دا

ویلی شم چې دا زما غلطي وه دې خلکو سره زما دا قسم خبرې او بحثونه په کار نه وو او مونږ خلکو ته په کار دي چې په داسې خبرو کې چپ پاتې کېږو او ډېرې خبرې نه کوو او که مشوره یا څه خبره کوو نو خپله هم خیالو دوستانو سره کوو هر سړی د خپل راز او ارادې نه خبرول نه دي په کار.

په شمله کې د یوې هفتې ارام سره زما صحت ښه شو. زما ډېرو هندوانو، مسلمانانو سره ملاقاتونه وشول او د هغوی په زړه کې چې د ډېره اسماعیل خان د فساد په سلسله کې کومې غلطې خبرې او شکونه حکومت پیدا کړي وو د هغې د لرې کولو کوششونه مې وکړل د خدایي خدمتګار تحریک د حقیقت نه مې خبر کړل او تسلي مې ورکړه چې دا جماعت د خدای د مخلوق خدمت او ارام دپاره جوړ شوی دی، او د دوی کار د ملک د ازادۍ او ترقۍ دپاره دی. یوه لویه جلسه موشمله کې هم وکړه او خلکو ته مې ټول حقیقت د خدایي خدمتګارو د تحریک ښکاره کړو. د ډېرو مسلمانانو او هندوانو په دعوتونو کې شریک شوم او د جمعې په ورځ مې د شملې په جامع مسجد کې لمونځ وکړو او یو مختصر تقریر مې هم وکړو چې اسلام دنیا ته د څه دپاره راغلی دی؟ هغه وخت د مسلمانانو څه حال و؟ او نن د مسلمانانو څه حال دی؟ نن په غلامۍ کې پراته او خوښ دي حالانکه غلامي په اسلام کې نشته. اسلام کې غلامي د خدای لعنت دی، مسلمان او غلامي دواړه متضاد څیزونه دي. د افغانستان کونسل جنرل سره مې هم ملاقات وشو. لنډه دا چې په دې څو ورځو کې مې د خدایي خدمتګارو دپاره ښه کار وکړو او خدای د دې پرابېګنډې ښه موقع په لاس راکړه او زما د امید نه زیات تعارف وشو.

زه د شملې نه امبالې ته لاړم او دلته ما د جبلخانې یو ډېر مهربان دوست لاله دوني چند ولیده چې د هغه په بلنه دلته راغلی وم. په امباله کې موهم د شپې یوه جلسه وکړه اود جلسې نه پس ډېرو مسلمانانو او هندوانو سره مې ولیدل. مسلمانان غریبانان د لیډر د نه درلودو په وجه داسې بربادۍ ته رسېدلي دي چې د سیاسي زندګۍ نه اډو خبر نه دي او نه یې څه خپل داسې جماعت شته او نه د بل جماعت سره کار کوي.

د امبالې نه لاهور ته راغلم پنډت سنتانم زما د جبلخانې دوست و هغه سره د هغه کورته لاړم. د فري پریس(ازاد مطبوعات) خبرلوڅې مو راوغوښته او چې څه غلطې خبرې د سول اینډ میلیټري ګزیټ هغه ایډیټر چې ماسره یې د شملې په هغه دعوت کې خبرې شوې وې او په اخبار کې ده د شر پیداکولو دپاره شایع کړې وې، د هغې تردید مې وکړو. ده پخپل اخبار کې لیکلي وو چې باچاخان کانګرس نه جدا کېږي. دا خبرې چې سر نواب صاحبزاده صاحب عبدالقیوم لوستې وې نو ما پسې یې سړی لاهور ته را ولېږه چې باچا خان ته ووایه د خدای دپاره چې د کانګرس نه جدا نه شې او که جدا شوې نو بیا پیرنګیان زمونږ صوبې له هېڅ نه راکوي. په لاهور کې راته زما د جبلخانې یو ملګري وویل چې ته چې همېشه راشې د هندوانو مېلمه کېږې اومسلمانانو سره نه ډېره کېږې نو ما ورته وویل چې په لاهور کې خو ډېر مسلمانان زما دوستان دي کوم یو راته ووې چې راشه زما مېلمه شه او زه نه یم ورغلی، زه پښتون یم، پښتون خو بې سته په کور کې هم ډوډۍ نه خوري.

***

خپله صوبه کې کار

ډېره اسماعیل خان ته، اتمانزو ته واپسي،
د احمدشاه معامله، بیا د ډېرو په
دوره(بنو، کوهاټ)د سرحد لویه جرګه،
د هزارې دوره(پکلی، بفه،
شنکیاری، ډوډیال، مانسهره، سپیدو،
نوانشهر، ایبټ اباد، هري پور، سرای صالح،
کلابټ، چچ، غړغشتي) د هزارې نه واپس،
ترنګزو حاجي صاحب او خدایي
خدمتګاري، د خلیلو مومندو دوره، د
مانړګانو باندې، اورمړ او خالصې جلسې،
لاټ سره لیدل، نوښار تحصیل کې جلسې،
صوابی تحصیل کې جلسې.

ډېره اسماعیل خان ته تګ:

بیا ډېره اسماعیل خان ته روان شوم، چې ډېرو ته ورسېدم نو راته معلومه شوه چې رمضان خان حکومت ګرفتار کړی دی،او چې د ډېرو د ښار هغه تباهي او بربادي او د هندو اومسلمان نفرت او دښمني مې ولیده نو ډېر زیات خپه شوم او تصفیې دپاره مې د کوهاټ او بنو هندوانو او مسلمانانو پسې ځوابونه ولېږل چې هغوی فوراً راشي او د دې مسئلې د جوړولو کوشش وکړي. هغوی زما په جواب فوراً راغلل.سلا او مشورې مو وکړې او ځان ځان له مو هندوانو او مسلمانانو سره ولیدل لیکن یو خو حالت ډېر خراب و او بل په کې حکومت ګوتې وهلې او خپل سړي یې په هندوانو او مسلمانانو پسې لګولي وو او مونږ یې کامیابی ته نه پرېښودو غریبانان هندوان به راضي شوي وو، لیکن غټو هندوانو سولې ته نه پرېښودل او مسلمانان د وکیلانو په لاس کې لوبېدل او روغه یې نه کوله ولې چې هغوی وې چې زمونږ دکان به سوړ شي په ډېرو کې چې کوم خلک د سرکار تعلقدار نه وو په دې فساد کې هغوی ته ډېر نقصان رسېدلی و، دا ټوله کارواېي د حکومت وه او شیخ محبوب علي چې دلته استېنټ کمشنر و او لکه څنګه چې یې پیرنګیانو دپاره دامان الله خان په وخت کې کابل تباه کړی و دغسې یې د هغوی دپاره ډېره اسماعیل خان هم تباه کړو.

زه د خپلو ملګرو سره پنیالې ته لاړم او هغه خان بهادر له ورغلم او هغه نمایشي سرخپوش مې پخپله ولیدل چې فساد یې کړی و، خان بهادر راته ووې چې ماله شیخ محبوب علي

چې د دې ځای اسستنټ کمشنر دی دوه لاری د دې کسانو در سولو دپاره راکړې وې اومونږ خو د حکومت خلک یو څه چې راته وایي هغه کوو، ما ورته ووې چې حکومت به هم وي خو دا دې خپل قوم دی، خپل قام سره څوک داسې بد نه کوي. د هغه زوی غلام سرور خان د علیګړ یونیورسټي نه په چُوټی راغلی و، مونږ سره یې ډېره مینه ښکاره کړه، ما ورته ووې چې بابا دې پوهـ کړه که سبا له د دې خپل قام حکومت جوړ شي نو دی به څه ځواب ورکوي بیا ترې واپس ډېرو ته راغلو د خان بهادر عبدالرحیم خان کنډې په ذریعه کرنل نول چې د دغه ځای ډپټي کمشنر و ماله د ملاقات دعوت راکړو خو ما د هغه بنګلې له تلل مناسب ونه ګڼل او عبدالرحیم خان ته مې ووې چې که چېرې ستا ځای کې مو ملاقات کېدی شي نو ما ته په کې انکار نشته. ډپټي کمشنر هم په دې خبره راضي شو او هغه مونږ له د چایو دعوت راکړو، لیکن مستر ایډم زمونږ د صوبې د پولیس جرنیل و په دوره ډېرو ته راغلی و او ډپټي کمشنر یې د داسې ملاقات نه منع کړو خو ده پخپله ما سره د ډېرو د نواب په ځای کې ملاقات وکړو. د پولیس جرنیل ښه سړی و خو د خبرو چل نه ورتلو په خبرو کې یې ما ته ووې چې د ډرامې متعلق چې د حکومت خلاف تا کوم تقریر کړی و، زه په هغې کې تا هر وخت ګرفتارولی شم ولې چې ستا ذمه دار ملګري په هغوی الزام لګوي او تا د هغې خلاف په حکومت الزام لګولی دی ما ورته ووې زه د ګرفتاری نه، نه یرېږم ځکه خو حکومت ته رښتیا وایم او څوک چې یریږي هغوی حکومت ته رښتیا ویلی نه شي ته منصف شه چې دا حکومت د ټوقې نه

بوقه جوړه کړې نه ده؟ او د بچو د ټوقې ډرامې له اهمیت ورکول د داسې حکومت شان شایان دی؟ بیا یې راته ووې چې ستا دا حکومت خوښ نه دی نو بیا ولې د دې ملک نه بل خوا نه ځې؟ ما ورته ووې جرنیل صاحب دا ملک زمونږ دی او که ستا دی؟ نو ده راته ووې چې ستاسو دی ماوې څنګه د خپل ملک نه بل ملک ته لاړ شم او دا به ښه نه وي چې تاسو دا زمونږ ملک مونږ ته پرېږدئ چای ختم شوه اومونږ خواره شو.

بیا د رمضان خان ملاقات له لاړم ملاقات مې ورسره وکړ. او ډېر حالات راته معلوم شول. زه د هندوانواو مسلمانانو په سوله کې لګیا وم لیکن په څه نتیجه ونه رسېدم بلکې د لویو هندوانو دا خیال و چې مونږ د خدایي خدمتګارودلاسه تباه شوي یو. ما ورته ووې چې دا څنګه؟ دوی راته ووې چې دا داسې چې د دې تحریک په وجه د حکومت رعب داب پاتې نه شو، حکومت کمزوری شو او امن یې قایم نه کړی شو، او مونږ لوټ او برباد شو، مونږ خومظبوط حکومت غواړو ما ددې په اوږدو ډېر وخندل چې ښه ده چې حکومت ته ګناه نشته نو لاله جي ستا څومره نقصان شوی دی او ستاسو په دې ښار کې څومره خدایي خدمتګار دي؟ ځواب یې راکړو چې زما خوځه نقصان نه دی شوی او نه دې ښار کې خدایي خدمتګار شته ما ورته ووې چې د کومو خلکو چې نقصان شوی دی، هغوی خو ماته لیکلي بیانونه راکړي دي چې دا فساد د حکومت په شرارت شوی دی اومونږ د حکومت له لاسه برباد شوي یو.

اتمانزو ته واپسي د احمدشاه معامله:

په دې دوران کې ماته یو خط راغی چې ته فوراً اتمانزو ته راشه داسې واقعات پیدا شوي دي چې د مشورې ضرورت دی. زه لا نه ړم او لګیا وم دا کوشش مې کولو چې د هندو اومسلمان سوله وشي. لیکن ورځ په ورځ مونږ په ځای د دې چې سولې ته نزدې شو لرې کېدو چې په دې کې جرنیل عظمت خان راغی او زما په نوم یې یو دستي خط راوړی و هغه کې لیکلي وو چې د دې خط په لیدو فوراً را روان شه. د شپې مې د عظمت خان نه پوښتنه وکړه چې خیر خو دی هغه راته ووې چې نور خو خیر دی لیکن میا احمدشاه زمونږ مخالفت شروع کړی دی.ددې ځای کار ګډوډ و نو سحر مونږ ټول د ډېرو نه روان شو اتمانزو ته ورسېدو نو معلومه شوه چې میا احمدشاه صاحب زما مخالفت کې په خدایي خدمتګارو کې ځانله یوه ډله برابرولو کې مصروف دی او د جرګو په ممبرانو کې هم د نفاق دپاره هلې ځلې کوی او خط و کتابت یې هم شروع کړی دی، د دې خبرې په اوربدو خپه شوم ولې چې زما د میا صاحب غوندې تعلیمیافته سړي نه دا امید نه و،چې دی به په یوه معمولي خبره په قوم کې د دومره نفاق پیدا کولو کوشش وکړي او بل چې د دې نه خبر شوم چې حکومت زمونږ په دې اختلاف ډېرې خوشحالی کړي دي او خپلو حاکمانو ته یې حکمونه جاري کړي دي چې د میا صاحب امداد وکړي او د عبدالغفار خان مخالفت وکړئ. جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل او ماته یې دا تجویز پېش کړو چې مونږ دا غواړو چې ته او میا صاحب د یو څو ملګرو سره زمونږ کلي کې جمع شئ

او مخامخ خبرې وکړئ. ما د هغوی دې تجویز سره اتفاق وکړو، او سباله زه احمدشاه، عبدالله شاه، تاج محمد خان، حاجي عبدالغفار خان او عبدالاکبر خان د میا جعفرشاه صاحب کلي ته لاړو، یو ځای شو چې ډوډۍ مو وخوړه نو ماسختن په یوه کمره کې کښېناستو او وَرونه مو بند کړل. خبرې شروع شوې، احمدشاه اخوا دېخوا خبرې کولې او چې په زړه کې یې څه و هغه یې نه ظاهرول یا یې نه شو ظاهرولی شپه ډېره تېره شوه ما ورته ووې چې میا صاحب خپل مطلب ووایه نو هغه بیا هم شپ شپ وکړل او ویې وې چې ماته د لویې جرګې فېصله منظوره نه ده یوه عامه جلسه دې وکړی شي او هغوی ته دې دا معامله پېش کړی شي چې هغوی دا فېصله وکړي ما ورته ووې چې ښه ده مونږ ته ستا دا خبره منظوره ده، لیکن که هغې عامې جلسې دا فېصله وکړه چې مونږ د کانګرس نه نه جدا کېږو نو بیا به دغه خبره ومنې؟ نو ځواب یې راکړو چې بیا به زه استعفا ورکړم، ما ورته ووې چې استعفا خو دې ورکړې ده چې د عامې جلسې منلو ته تیار نه یې نو د جلسې څه ضرورت دی؟ بیا یې دا خبره وکړه چې زما په هندوانو باور نشته هسې نه چې سبا له راسره دوکه وکړي، نو بیا به مونږ څه کولی نه شو نو ته مونږ له اجازت راکړه چې مونږ یو بل جماعت جوړ کړو چې سبا له زمونږ لاس د هندوانو نه ازاد وي ما ځواب ورکړو چې زه منافق نه یم زه د دې اجازه درکولی نه شم ولې چې دا څیز د خپل قوم دپاره مفید نه ګڼم پاتې د هندوانو دوکه شوه نو زه د دې په باره کې ستا په خدمت کې دا عرض کوم چې ستا داخیال درست نه دی، چې

ګینې مونږ کانګرس سره یو ځای شو نو مونږ ور پورې وتړلی شو ،او هندوان چې هر څه کوي مونږ به خپل لاس خوځولی نه شو ،بلکې زه تاسره دا وعده کوم چې کله کانګرس مونږ سره دوکه وکړه نو هغه ساعت به کانګرس پرېږدو ته به مخکې یې مونږ به درپسې یو او چې ته څه وایې هغه به کوو نوکم از کم ته د هغې پورې وار خو وکړه اخر ستا زما متعلق څه خیال دی،زه خو چې هر څه کوم د خپل ملک دپاره کوم.عبدالله شاه او جعفر شاه هم زما د خبرې تائید وکړو او ویې ویل چې ګول میزکنفرانس په لندن کې شروع دی دا د سود او زیان وخت دی مونږ له انتظار په کار دی او دا خبرې پرېښودل په کار دي او بل یې د یو خاص سرکاري سړي خبره وکړه، احمدشاه ته یې ووې چې هغه ماته ویلي دي چې احمدشاه دې دا خبرې پرېږدي په دې حکومت ډېرې خوشحالی کړې دي اومونږ له یې حکم را لېږلی دی چې د عبدالغفار خان خلاف د احمدشاه مدد وکړئ میا صاحب مو په دې رضا کړو چې ښه ده زه به اختلاف پرېږدم او په قلاره به کښېنم،او د نتیجې انتظار به کوم مونږ ټول خوشحاله شو او اوده شو سحر وختي چې لمونځ مو وکړو نو زه عبدالله شاه، عبدالاکبر خان، حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان د جعفر شاه د باغ لیدو له لاړو زه تړې اودس ماتي له لاړم، چې واپس راغلم نو حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان خپه ولاړ وو راته یې ووې چې احمدشاه میا په بېګانې فیصلې باندې ټینګ نه شو هغه اوس مونږ ته څه نورې کیسې وکړې او عبدالاکبر خان یې زمونږ نه ښېل کړ

زه هم د دې په اورېدو خپه شوم په دې کې سړی راغی چې

چای تیاره ده نو چې چایو ته کښېناستو نو احمد شاه صاحب بیا هغه کیسې شروع کړې چې بېګا فېصله شوې وې ما ورته ووې چې د دې خبرو فېصله خو بېګا شوې ده، اخر احمد شاه میا صاحب د خپل زړه هغه پته خبره څرګنده کړه او ماته یې ووې چې زه د دې خبرې برداشت کولی نه شم چې ټول خلک دې د یو سړي په خولې پسې روان شي ما ورته ووې چې میا صاحب همېشه په دنیا کې خلک یو سړي پسې روان وي او دا خو د قوم او ملک دپاره ډېره د فایدې خبره ده چې ټول قوم په یو سړي متفق شي نو خپل منزل ته ورسي خو دې خبرې ته کتل په کار دي چې هغه سړی چې څه کوي د ځان دپاره کوي او که د قوم دپاره؟ په خپله خوښه کوي که د ملګرو په سلا؟ که د ځان دپاره کوي او پخپله خوښه یې کوي، نو بیا هغه پسې تلل نه دي په کار. او دغه ځای ته خلک په خدمت رسېږي نه په مخالفت. ته زما نه زیات خدمت وکړه هغوی به زما نه زیات ستا خبرې منلو ته تیار شي تا چې په ولایت کې سېلونه کول هغه وخت زه د دې خپل قام دپاره په جېلخانه کې پروت وم او مېچنې مې اوړولې د دې بحث مباحیثو نه دا یوه فایده وشوه چې هر سړي د میا صاحب د اصلي غرض نه واقف شو. عبدالله شاه او جعفر شاه غیر جانبداري ظاهره کړه عبدالاکبر خان ووې چې زه به پس له دې نه سیاست نه کوم او حاجي عبدالغفار خان او تاج محمد خان سره یې وعده وکړه چې تاسو سره به د سکول په کار کې مدد کوم مونږ ټول خپلو کلو ته روان شو. عبدالاکبر خان، میا عبدالله شاه ځان سره په زور قاضي خپلو ته روان کړو مونږ پوهه شو چې عبدالاکبر خان کمزوری سړی

دی میا صاحب ورله دوکه ورنه کړي. د عبدالله شاه په احمدشاه چې د ده تربور و، نه ورځ نه پېرزو کېده، عبدالله شاه ډېر ډله باز او د پرو جنبو جوړولو ماهر اوشوقي سړی و او دا ټوله تماشه ده جوړه کړې وه.

مونږ د احمدشاه دوی کلي ته لاړو ولې چې مونږ د عبدالله شاه د ورور اکبر جان مېلمانه وو چې د ډوډۍ نه فارغ شو نو حاجي عبدالغفار خان ماته را نزدې شو او ویې ویل چې عبدالاکبر خان خو یې بالکل بدل کړی دی ما وې ته یې پوهه کړه هغه وې ما پرې ډېر کوشش وکړو خو پوهېږي نه. سبا له کلي ته راغلو بله ورځ ما ولیدل چې عبدالاکبر خان او احمدشاه زما برخلاف یوه لویه پرپړه چاپ کړې وه په کې یې لیکلي وو چې زمونږ د مصرو په شان په اوبو کې اوبه شو او زمونږ هېڅ هستي پاتې نه شوه. په دې اشتهار د احمدشاه، عبدالله شاه او عبدالاکبر خان دستخطونه وو. مونږ خپل بعضې ممبران را غونډ کړل او د هغوی په مشوره مې د هغوی په شان چاپ شده ځواب ورکړو او زه د یوځو خدایي خدمتګارو سره بیا د ډېرو په دوره روان شوم.

د ډېرو دوره:

په دې وخت کې خبر شو چې زمونږ لاټ صاحب سرسټوورډ پیرس چې ډېر ښه او شریف سړی و د غر نه پرېوتو او مړ شو. او د هغه په ځای سررېلف ګرفت لاټ شو دی یو فوجي سړی و، دده خیالات مونږ ته معلومه وو دی وړوکی زمونږ په صوبه کې لوی شوی دی، دی چې د وزیرستان

ریزیډنټ و نو ده یو خپل افسر ته د خدایي خدمتګارو متعلق خپل خیالات ظاهر کړي وو چې که لږ غوندې وینه تویه شي نو ښه به وي. د لاټ کبډو سره یې شملې ته ولیکل چې زه عبدالغفار خان ګرفتار وم ولې چې دا ډېر ښه وخت دی د دې نه فایده اخیستل په کار دي په دوی کې نفاق پیدا شوی دی خو شملې ورسره اتفاق ونه کړو ځکه چې ګول مېز کنفرانس روان و، د مرکزي حکومت دا خیال و چې مهاتما ګاندهي د ده په ګرفتاری لندن کې څه قدم وچت نه کړي. او ده ته یې ولیکل چې دا اختلاف به دوی پخپله تباه کړي زمونږ د دخل ضرورت به پاتې نه شي، هغوی نور هندوستان ته کتل او د دې نه خبر نه وو چې پښتانه د نور هندوستان په شان نه دي، دا یوژوندی قام دی اول پوهه نه و اوس پوهه شوي دي او سیاسي شعور په کې راغلی دی نو هغه به د ناپوهو کار ونه کړي.

مونږ خپل کار او خپلو دورو له زور ورکړو ولې چې ماته معلومه شوه چې حکومت مونږ ډېر زر ګرفتارول غواړي. کلي په کلي وګرځېدو او خلک مو په حقیقت پوهه کړل او دې خبرې له مو ډېر زور ورکړو چې زمونږ جنګ د عدم تشدد جنګ دی او دې لاره کې چې هر قسم تکلیفونه اومصیبتونه راځي نو په صبر به یې تېروو. مونږ به د چا نه بدل نه اخلو مونږ خدایي خدمتګار یو، خدای به زمونږ بدله د ظالم نه اخلي مونږ د بېتنو په دوره وو نیمه شپه د جلسې نه فارغه شوي وو ایله مو سترګې ورغلې وې چې د عمرزو عبیدالله خان چې د پولیس کپتان و د لاټ صاحب یو دستي خط یې راوړو په هغې کې یې لیکلي و، چې زه تاسره د ډېره اسماعیل خان د تقریرونو متعلق

خبرې اترې کول غواړم ته مهرباني وکړه پېښور ته راشه ما ورته وليکل چې زه د قانون برخلاف تقريرونه نه کوم او نه مې کړي دي تا ته که څه غلط خبر رسېدلی وي دا به ستا د خفيه پوليس والاوغلطي وي زه په دې وخت کې درتلی نه شم ځکه چې ما د خپل پروګرام نه ټول خلک خبر کړي دي زه هغه پرېښوی نه شم څه وخت چې فارغ شوم نو پېښور ته به درشم نوکه تا ته ضرورت ښکارېدو زه به تا سره ووينم چې څه وخت مې دا ځواب ليکلی عبيدالله خان له ورکړو نو فوراً روان شو د ډېره اسماعيل خان په دوره کې حکومت ډېر کوشش وکړو، چې زه بعضې علاقو ته لاړ نه شم او د دې دپاره يې خان بهادر عبدالرحيم خان ما پسې راولېږلو خو زمونږ مقامي ملګرو دا خبره خوښه نه کړه او مونږ د ټولې علاقې دوره وکړه بيا مونږ بنو ته لاړو جرنيل عظمت خان زمونږ نه مخکې د کار دپاره دلته راغلی و، د بنو دوره موکلي په کلي وکړه.

مونږ چې د ککی نه مروتو ته روان شو نو مونږ له خورشيد بهن، سعدالله خان او د جواهر لال اوښی په موټر کې مخې له راغلل او راته يې ووې چې جواهر لال دا حکم رالېږلی دی چې تاسو فوراً ذ سرحد لويه جرګه جوړه کړئ او د قاعدې په مطابق کار شروع کړئ ما ورته ووې ښه دی تاسو د جلسې دپاره خلکو پسې خطونه جاري کړئ او په مقرر تاريخ به زه درشم مونږ د جلسې دپاره تاريخ مقرر کړو او هغې نه پس دوی پېښور ته لاړل او زه د بنو نه د کوهاټ دورې له راغلم د کوهاټ دوره هم په ډېر ښه شان وشوه دلته زمونږ په زرګونو خدايي خدمتګار وو جلسې مو وکړې کلي په کلي، تپه

په تپه وگرځېدو مونږ چې څه رنګه دوري د پښتون د اتفاق دپاره شروع کړي وي، دغسې دوري میا احمدشاه د پښتون د نفاق دپاره شروع کړي وي خو دا یوځیز یې زمونږ نه زیات و چې ده به زمونږ بر خلاف پرپړې هم چاپ کولې اخباراتو کې به یې هم زمونږ برخلاف پراپېګنډه کوله د پنجاب اخبارات هم دده ملګري وو ولې د هغوی مقصد هم د پښتون کور ورانول دي د احمدشاه دوی مقابله زمونږ خدایي خدمتګار خصوصا جرنیل انځرګل او عبدالله استاذ د چارسدې وکړه او احمدشاه دوی پخپل مقصد کې کامیاب نه شول. مونږ چې د کوهاټ دوره ختمه کړه او د پیر شهنشاه صاحب په ځای کې موشپه وه نو زمونږ د هنګو او ټل بعضې مخلصان ملګري چې د میا صاحب د پراپېګنډې نه متاثر شوي وو د تحقیق دپاره دغلته راغلل او ما ته یې ووې چې دا تا څه چل وکړو چې د پښتنو یو ځان له جماعت دې کانګرس کې مدغم کړلو تا خو به اول مونږ ته دا خبرې کولې چې دا جماعت او تحریک خو د پښتنو دی ما ورته ووې چې تحریک خو هم هغسې د پښتنو تحریک دی د کانګرس سره خو صرف مونږ تعاون کړیدی چې هغوی هم د پیرنګیانو نه د هندوستان ازادي غواړي او دا د تعاون فیصله خو ستاسو لوبې جرګې کړې ده، مونږ خو جېلخانه کې قید وو پښتنو باندې چې څه وخت پیرنګیانو توره شپه جوړه کړه او خدایي خدمتګار یې ګرفتار کړل نو مونږ د ګجرات په جېلخانه کې وو چې جعفر شاه او عبدالله شاه راغلل او مونږ ته یې وویل چې پیرنګیانو په مونږ توره شپه جوړه کړې ده او تحریک تباه کول غواړي مونږ څه وکړو؟ مونږ له چې راغلل نو

زما خوملاقات هم بند و او احمدشاه او عبدالاکبر خان ورسره ملاقات وکړو او مونږ په شریکه دا رایې ورکړه چې لاړشئ او د مسلم لیګ مشرانو سره ووینئ چې مونږ سره امداد وکړي. دوی لاړل او بیا راغلل او ویې ویل چې مسلم لیګ زمونږ ملګرتیا ته تیار نه دی او کانګرس وایي چې تاسو هم د ملک ازادي غواړئ او د عدم تشدد په اصولو کار بند یئ او مونږ هم نو په دې وجه مونږ ستاسو امداد ته تیار یو مونږ ورله ځواب ورکړو چې واپس لاړشئ او خپلې لویې جرګې ته دا مسئله پیش کړئ. هغوی راغلل او جرګې فیصله وکړه چې مونږ کانګرس سره ملګري کېږو او ملګري شول او هغوی زمونږ پراپېګنډه په اخباراتو کې وکړه او د تحقیقاتو دپاره یې جرګه راولېږله. دا خو د هغوی د ملګرتیا برکت دی چې زه بهر ګرځم او ستاسو سره جلسې کوم که دا نه وي نو زه به اوس جېلخانه کې قید وم او دا تاسو چې لګیا یئ د تحریک کار کوئ، دا خو د کانګرس برکت دی که نه وي نو پیرنګیانو تاسو کار ته پرېښودلئ څه؟ د هغوی تسلي وشوه او خپل کلي ته روان شول او مونږ پېښور ته را روان شو.

چې را ورسېدو نو معلومه شوه چې حکومت زمونږ ګاډي والا خدایي خدمتګار په مخه کړي دي. دوی په پېښور کې سامان د یو ځای نه بل ځای ته وړلو او رسولو، کارکولو. دا ډېر سخت او مشقتي کار و، او مقامي خلکو نشو کولی دا د بهر نه راغلي خلک وو، او اکثریت په کې زمونږ د مومندانو ورونو وو او قابو سل په سل د خدایي خدمتګاری په تحریک کې شامل وو، او مقدمې یې پرې جوړې کړې دي او دباوونه

پرې هم کوي چې خدايي خدمتګاري نه لاس په سر شئ که نه وي نو د دې ملکه ځئ او چې په دوی کې کوم د کار خلک وو نو په هغوی يې دا مقدمه جوړه کړه چې تاسو د دې ملک نه يئ او په فلانی دفعه کې مونږ تاسو د دې ملکه وباسو ،دا خلک ډېر د کار او تکړه خلک او ښه پښتانه وو ، پلرونه او نيکونه يې د افغانستان نه راغلي وو او همدلته زمونږ په صوبه کې اوسېدل دوی ته يې ويل چې:

تاسو خپل ملک ته لاړ شئ حال دا دی چې دا غريبانان خو پلار په نيکه دلته اوسېږي. مونږ نمک منډی کې د حکومت د دې ظلم برخلاف يوه لويه جلسه وکړه او په زرګونو ښځې، نر په کې شريک شول او د حکومت د دې رويې برخلاف مو تقريرونه وکړل. زمونږ د جلسې نتيجه ښه شوه او په حکومت يې دومره اثر وکړو چې هغه خلک يې پرېښودل او مقدمې يې واپس کړې.

د دې دورو او بې ارامی په وجه زما طبيعت بيا خراب شو دلته مې ارام کولی نه شو ، د څو ورځو دپاره کوه مري ته لاړم. قاضي عطاالله او غلام محمد خان هلته وو. په ګاډي کې کښېناستم او مري ته ورسېدم. شير بهادر خان د بړوچ لاری کې ناست و او خپل کلي ته راتلو چې زه يې وليدم. د لاری نه را کوز شو او ماسره يو څوورځې پاتې شو ، څه ورځې مې ارام وکړو چې طبيعت مې ښه شو نو زه او شير بهادرخان واپس راغلو.

د سرحد لويه جرګه:

کانګرس ماله اختيار راکړی و چې ستا څه رنګې خوښه وي

د سرحد لویه جرګه جوړه کړه خو ما په پښتور کې د ټولې صوبې کارکنان راجمع کړل او د دې خبرې کوشش مې وکړو چې د کانګرس د جرګې سره په یو ځای والي کې څه اختلاف پیدا نه شي. خو زمونږ د پښتور وروڼه په دې رضا نه شو او بیا مې د کوهاټ او بنو کارکنانو ته ووې چې زه پخپل اختیار سره صدر نه مقرر کوم. تاسو په اتفاق سره یو صدر خوښ کړئ هغوی پیر شهنشاه خوښ کړو او صدر شو، او سعدالله خان په اتفاق سره جنرل سکتري شو او مرکزي دفتر مو هم اتمانزو کې مقرر کړو ولې چې هغه د جرګې او خدایي خدمتګارو ړومبنی مرکز و،د صوبې جرګه جوړه شوه او کانګرس له مو د دې خبرې خبر ورکړو، هغه قوم دنیا کې ډېر بدقسمته وي چې هغوی کې داسې خلک پیدا شي چې پخپله خو د قوم او ملک د خدمت دپاره تیار نه وي او چې څوک په کې د خدمت دپاره پیدا شي نو هغوی خدمت ته نه پرېږدي. دا خلک چې د څه وخت د پاره جېلخانې ته لاړ شي نو دا خیال کوي چې زه خو اوس لیډر شوم او د خپل ځان د وړاندې کېدو کوششونه شروع کړي او خپل غرضونه یې په مخه واخلي او که څوک د خدای دپاره د دې قام خدمتونه کوي نو د هغوی مخالفت شروع کړي خو هر څوک چې د خدای دپاره د قام خدمت کوي نو د هغوی مخه څوک نه شي بندولی او هغوی د چا مخالفتونه نه کوي ځکه چې خپل څه غرض یې نه وي مخالفت خو ذاتیاتو کې پیدا کېږي. د ښار دې وروڼو ته هم مونږ د میا صاحب په شان ډېر منتونه وکړل چې دې کې څه شته نه او د قام خدمت دی راځئ چې په شریکه ورته ملا وتړو! خو دوی هم خپلو غرضونو په مخه کړي وو او د

جرګې او خدایي خدمتګارو خلاف یې پراپېګنډه شروع کړه او دې ته یې فکر و نه کړو چې په دې طریقه خو مونږ خپل ځان ته او قوم ته نقصان رسوو او د غلامۍ ځنځیرونه مضبوطوو.

په ډیلي کې د کانګرس د ورکنګ کمیټۍ اجلاس و، او د هغې دپاره د ۱۹۳۱ع کال د اکتوبر میاشت مقرره شوې وه زه د لوند خوړ غلام محمد خان سره ډیلي ته لاړم. په ورکنګ کمیټۍ کې ما دا خبره پېش کړه چې تر اوسه زمونږ د ملکنډ اېجنسۍ قیدیان په سوله کې رها شوي نه دي او هغه شان جېلخانه کې پراته دي او مونږ ته حکومت دا وایي چې دا علاقه د ګاندهي اروون پیکټ نه بهر ده، د ورکنګ کمیټۍ دا اجلاس دې مرکزي حکومت ته سفارش وکړي چې زمونږ دا ملګري قیدیان پرېږدي دوی ووې چې مونږ له د ګاندهي جي د راتلو پورې انتظار کول په کار دي.

د هزارې دوره:

د ورکنګ کمیټۍ جلسه ختمه شوه او زه او غلام محمد خان واپس راغلو نو بیا ما د هزارې دوره شروع کړه ولې چې دې اوسنۍ دوره کې صرف دا ضلع زمانه پاتې وه. شل، پینځه ویشت خدایي خدمتګار مې د هرې تپې نه یو یو را وغوښتل او د ځان سره مې ښه په شان او شوکت هزارې ته بوتلل دې دوره کې د ستي جان شاګرد باچاګی چې ډېر خوش اوازه هلک و، مونږ سره و، ده به دا نظم وې:

انګرېزه! ځه..... خپل وطن ته کرېږه

ما یو پوهـ او هوښیار خدایي خدمتګار پټ چې له ولېږلو

چې د هغه ځای حال معلوم کړي او په پته خلکو سره زما د ورتلو مشوره وکړي ولې چې دې علاقې ته حکومت زمونږ خدايي خدمتګار نه پرېښودل او په ډېر بد سلوکۍ سره يې واپس کول نو ما دا غوښتل چې زه په پته (اونا ځاپه) دې علاقې ته لاړ شم او چې حکومت خبريږي چې زه دغلته رسېدلی يم.

مونږ سحر وختي په رېل کې د پېښور نه را روان شو حکيم عبدالسلام صاحب له مو مخکې خبر ورکړی و، څه وخت چې زمونږ ګاډی شاډرۍ ته ورسېدو نو حکيم صاحب په ستېشن ولاړ و، مونږ ګاډی بدل کړو او بل ګاډي کې سواره شو او چې هريپور تېشن ته ورسېدو نو ډېر خلک زمونږ د استقبال دپاره ستېشن ته راغلي وو، چونکه زمونږ پروګرام د پکلۍ و په دې وجه د ګاډي نه کوز نه شوم او د خپلې ډبې په دروازه کې ودرېدم او د خلکو شکريه مې ادا کړه يو څو خبرې مې هم وکړې چې په واپسۍ کې به ستاسو په خدمت کې حاضر ېږو، ګاډی روان شو مونږ چې مخکې لاړو نو يوموټر مو په سړک وليدو چې سرخپوش په کې ناست دي او رېل سره يې په منډه پرېښی دی. د دوی په ليدو ډېر خوشحاله شوم چې شکر دی دلته هم خدايي خدمتګار جوړ شوي دي. مونږ چې په حويلو ستېشن کې د ګاډي نه کوز شو نو هغه موټر هم را ورسېد. دوی هم راکوز شول او يو بل ته ورترغاړه شو بيا مو يوه لارۍ کرايه کړه او پکلۍ ته روان شو. زه په لارۍ کې سور شوم او باجې والا مو موټر کې سواره کړل، هغوی مخکې اومونږ ورپسې شو، د کوهاټ ډپټي کمشنر په شان د هزارې ډپټي

کمشنر اپ کینسن هم چې څه وخت زما د راتلو نه خبر شوی دی نو لېونی شوی دی او په دې نه پوهېدو چې څه چل وکړي. په ډېرو کوششونو باندې يې غلام رباني وکيل په دې خبره راضي کړو چې زه به بيا ستا ورور چې په ښار کې سب ډيويژن و او موقوف شوی دی بحال کړم که ته د دوی مخالفت ته ملا وترې. مونږ چې د حويلو ستېشن نه روان شو د سړک په غاړه چې کوم کوم کلي راتلل هغوی ته به مو خپله کيسه کوله.

ايبټ اباد ته ورسېدو او چې د بازار په مينځ کې تللو نو ډېر خلک زمونږ د راتلو نه خبر شول، څه وخت چې مانسهرې ته نزدې شو عبدالقيوم خان سواتی وکيل چې زما د خلافت ملګری او ما سره يې قيد تېر کړی و سپېدو کلي سره د څو نورو معتبرو مشرانو زمونږ هر کلي ته ولاړ وو د هغه نه معلومه شوه چې غلام رباني وکيل د حکومت په مشوره مانسهره کې د څو کسانو سره ولاړ دی او هغوی له يې تورې جنډې ورکړې دي. مونږ پخپله ټوله صوبه کې دا تماشه ليدلې نه وه او چې هغه ځای ته ورسېدو نو دا خپل موټرونه مو ورو کړل هغوی کې څو کسانو زمونږ د موټرونو د ودرولو کوشش هم وکړو خو مونږ موټرونه ونه درول ليکن يو عجيبه سړی مې په نظر راغی چې په يو لاس کې يې توره جنډه وه او په بل لاس يې مونږ ته سلامونه کول وروسته معلومه شوه چې دا خلک يې دوکه کړي وو بې خبره يې راوستي وو او تورې جنډې يې ورکړې وې.

پکلی ته ورسېدو د بفې خلک تقريبا دوه ميله مخې له راغلي وو مونږ ورسره پياده بفې ته روان شو مانښام ورسېدو

مونږ يې د سين په غاړه يو ښه ځای کې ډېره کړو. دغه ځای ډېر مزيدار و. د تورو جنډو په دې کيسه چې دغه خلک خبر شول نو ډېر خپه شول. د هزارې خلک پښتانه دي خو ژبه ترې ورکه شوې ده د ډېروکلو د خلکو ددې تورو جنډو په وجه مونږ سره همدردي پيدا شوه او مونږ سره خدايي خدمتګار شول. د بفې او د دې علاقې ټول خلک سبا له په جلسه کې شريک شول. د بفې جرګې او خدايي خدمتګارو د جلسې ښه انتظام کړی و. د تورو جنډو په وجه زما زړه ته هم ډېره صدمه رسېدلې وه حالانکه په داسې څيزونو سياست کې خپګان کول په کار نه وي چونکه دا زما اول ځل و ما چېرته پخپله صوبه کې توره جنډه ليدلې نه وه ځکه ډېر خپه شوی وم او دا زماکمزوري وه. ما په جلسه کې ډېر تېز تقرير وکړو او دې خلکو ته مې ووې چې تاسو خپله ژبه پښتو هېره کړې ده دغسې تاسو کې پښتو هم نه ده پاتې شوې. د پکلی بعضې خلکو هم تقرېرونه وکړل او په ډېره کاميابی سره زمونږ جلسه ختمه شوه خلک خواره شول مانبام حاجي فقيراخان هم د پېښور نه را ورسېدو دی زمونږ ډېر زورور کارکن دی خپله هزارې ضلع کې ډېر کار کوي. مونږ د هزارې د دورې پروګرام د حاجي فقيراخان او نورو کارکنانو په مشوره جوړکړو. مونږ د پکلی په علاقه کې ځای په ځای جلسې وکړې او په هزاره کې پکلی داسې علاقه ده چې خپله ژبه پښتو وايي. کوم ځای چې پښتنو خپله ژبه پرېښودې نه ده هلته زمونږ تحريک ډېر کامياب وي څه وخت چې مونږ د شينکياری د جلسې انتظام وکړو، نو حکومت زمونږ په جلسه کې د شرارت دپاره خپل څه خلک را ولېږل د

خدای فضل و چې هغوی جرات ونه کړی شو او جلسه په ډېره کامیابی ختمه شوه. هزاره کې حکومت کوشش کولو چې زمونږ په لاره کې مشکلات پیدا کړي خو خلکو کې پوهه راغلې وه او د غلام رباني تورو جنډو مونږ له کافي کار کړی و او خلکو کې یې پوهه او احساس پیدا کړی وو. مونږ اخري جلسه ډوډیالو کې وکړه او د دې ځای ډېر ننګیالي پښتانه دي، د دوی اول د جلسې څه خیال نه و او نه یې زمونږ په تحریک کې د شرکت څه خیال و لیکن د دوی یو سړی غلام رباني په تورو جنډو کې شریک کړی و او د دې غیرته یې خپل کلي کې جلسه وکړه او مونږ سره د خدایي خدمتګارو په تحریک کې شریک شو. حکومت چې به څومره زمونږ مخالفت کولو نو هغه څیز به زمونږ دپاره مفید او د حکومت دپاره مضر ثابتېدو ولې چې مونږ هر څه کول نو د خدای د مخلوق د خیر دپاره موکول. له دې ځایه مونږ مانسهري له راغلو، په زرګونو خلک زمونږ استقبال له راغلي وو او زمونږ جلوس په بنار او د بنار په بازارونو کې ګرځېدو او چې د غلام رباني وکیل کور له راغلو نو د انقلاب زنده باد چغې یې ووهلې او د بعضې خلکو خو دا اراده وه چې د ده په کور کانې ووروي، خو ما منع کړل چې دا زمونږ اصول نه دي. زه دا په دعوه سره ویلی شم که حکومت دلته د تورو جنډو دا کیسه کړې نه وی نو شاید چې دومره خلک به په جلوس کې شریک شوي نه وو.

مونږ د مانسهرې نه سپېدو ته لاړو او د سبا دپاره مو مانسهره کې د جلسې اعلان وکړو، د سپېدو ټول خانان زما مهربانان وو، خو عبدالقیوم خان او غلام رسول خان مې د

جېلخانې یاران وو، شپه مو په ارام سره تېره کړه، سباله نو بعضې د علاقې مشرانو سره خبرې وشوې او د هغوی په زړونو کې چې غلطې پراپېګنډې زمونږ د تحریک برخلاف غلط فهمۍ پیدا کړې وې هغه لرې شوې. د چای نه پس مو د تلو انتظام کوو چې په دې کې د مانسهرې انسپکټر راغی او ماله یې د ډپټي کمشنر خط راوړو او دا خبره یې هم وکړه چې ډپټي کمشنر سره د پولیس کپتان مانسهرې ته راغلی دی. ما چې خط پرانستو نو هغې کې لیکلي وو چې په جلسه کې د غلام رباني سره ته د دې تحریک مباحثه وکړه او بل که څه فساد وشو نو څوک به یې ذمه وار وي، او انسپکټر راته ووې چې دا ټول شرارت د دې ډپټي کمشنر دی ما وې چې شه ته خو سرکاري نوکر یې، ما ډپټي کمشنر ته ولیکل چې دې معامله کې د بحث ضرورت نشته زه دلته د خدایي خدمتګارۍ د تحریک اشاعت له راغلی یم زما کار اشاعت دی او بیا منل او نه منل د دې خلکو کار دی، پاتې شو فسادونه، زمونږ نظریه د عدم تشدد ده، که چیرې څوک مونږ سره فساد کوي هم مونږ ورسره فساد نه کوو نو په دې سبب که چېرې فساد وشو نو د هغې ذمه وار به ته یې. تانه دار رخصت شو او مونږ هم مانسهرې ته روان شو. په لاره کې چې به څوک خبرېدل نومونږ سره به ملګري کېدل چې مانسهرې ته ورسېدو نو ډېر خلک مونږ سره ملګري شوي وو او هلته د جلسې په ځای کې به زرګونو خلک راجمع شوي وو، د جلسې ځای سره نزدې مو څه خلک جمع ولیدل د تحقیق نه راته معلومه شوه چې دا د حکومت خلک دي او حکومت په څه چل ول د ډوډۍ پیسو په

طمعه، لالچ دا خلک دې علاقې ته زمونږ د مخالفت دپاره را وستلي وو او دلته جلسه کوي او هغه وکیل لګیا و تقریر یې کولو خو په دې پوهه نه شوم چې په کومه موضوع تقریر کوي.

ما خو خلکو ته پخپله جلسه کې د خدایي خدمتګاری، حقیقت بیان کړو او خلک مې په دې پوهه کړل چې خدای ته د خدمت ضرورت نشته دهغه خدمت د هغه د مخلوق خدمت دی، دا ملک خدای مونږ له راکړی دی او دغه شان خدای هر یو قوم له یوملک ور کړی دی، د دې دپاره چې هغوی او د هغوی بچي پرې اباد شي ملک خو زمونږ دی خو اختیار یې د بل دی او دغه وجه ده چې زمونږ بچي وږي تږي او بربنډ دي او مزې پرې نور خلک کوي. غلامي د خدای لعنت دی او مونږ له ددې لعنت نه ځان خلاصول په کار دي او دا به هله وشي چې مونږ کې قام ولي، وروروليي، اتفاق او مینه محبت پیدا شي، نن دا دنیا د قاموليږ دنیا ده او تاسو وګورئ چې چا کې قاموليږ او وروروليي او اتفاق دی،نو هغه اباد دي او چې کومو قومونو کې پرې، جنبې تربګنې او دښمنې دي هغه برباد دي زه امید کوم چې تاسو به زما په دې خبرو غور او فکر وکړئ که دې کې یوازې زما فایده وي نو مه یې کوئ او که دې کښې ستاسو د دنیا او اخرت ګټه وي نو عمل پرې وکړئ چې تاسو اباد شئ او ستاسو بچي اباد شي. په کار دي چې تاسو هم ټولو پښتنو سره په دي تحریک کې شریک شئ. دا جلسه ډېره په کامیابۍ ختمه شوه، هر یو کار چې د خدای دپاره وي د هغې مخه څوک نیوی نه شي حکومت پخپل فریب کې کامیاب نه شو، جلسې سره زمونږ د یو مهربان ځای و هغه له د ارام دپاره

لاړو. د علاقې ډېر معزیزین جلسې لـه راغلـي وو هغـوی سـره خبرې وشوې د حاجي فقیراخان او حکیم عبدالسلام په تجویز او تائید د دې خبرې فیصله وشوه چې زه دې د هغو خدایي خدمتګارو سره یو ځای یو تصویر وباسم چې پکلی کې د حکومت د طرفه پرې ظلم او زیاتی شوی دی. جبلخانو کې یې اچولي دي او په بینتونو یې وهلي دي. دا د پکلی د معززینو او مخلصانو یوه ډله وه چې د دوی د اخلاقو درته څه ذکر وکړم. علي ګوهر خان چې په دوی کې یو خان و راته ووې چې پلار مې د حکومت د وېرې نه د دې تحریک ډېر مخالف دی. زه یې د کوره شړلی یم ځکه چې زه خدایي خدمتګار یم زه د دې پروانه کوم او د خپل مظلوم قام د بیدارولو کوشش کوم د یو بل مولانا صاحب نه معلومه شوه چې څه وخت یې مونږ په بینتونو وهلو نو ما سپرنټنډنټ ته ووې چې زه عالم یم ما مه بربنډوه نو زه یې د ډېرش بینته ووهلم او زما نور ملګري یې پنځلس پنځلس بینتونه وهلي وو.

د پکلی د خدایي خدمتګارو یوې بلې خبرې په ما ډېر اثر وکړو. د راتلو په وخت کې مې علي ګوهر خان او یو څو نورو خدایي خدمتګارو ته ووې که ستاسو خوښه وي نو زه به مو ځان سره پېښور ته د سبل دپاره بوځم نو راته یې ووې چې زړه خو مو ډېر کېږي خو زمونږ په سر ډېر کار دی د دې نه تلی نه شو نو زه د دې په اوربدو ډېر خوشحاله شوم چې د دوی دې تحریک سره څومره محبت دی.

مونږ د پکلی د مانسهرې نه را رخصت شو حکیم عبدالسلام صاحب د هریپور زمونږ سره ملګری و هغه

د نعمت الله خان دعوت د شپې دپاره منظور کړی و او مونږ مانښام د هغه ځای ته ورسېدو، د هغه دکلي نه جدا کور او حجره وه. شپه مو په ارام سره تېره کړه، سباله را روان شو، حکیم صاحب زمونږ د تلو دپاره یوې لارې سره خبره کړې وه، خو سباله هغه رانغله ،مونږ پیاده روان شو لاره کې چې به کوم کلي په مخه راتلو نو هغې کې به مو خپل تبلیغ کولو زمونږ دپاره دا پیاده تلل ښه شو، ځکه چې ډېر کار وشو کله چې مونږ نوانشهر ته نزدې شو نو ډېر هندوان او مسلمانان زمونږ په انتظار کې ولاړ وو او چې مونږ یې ولیدو نو د انقلاب زنده باد چغې یې وهلې هغوی زمونږ جلوس په ښار کې وویستو.مونږ ډېر ستړي شوي وو،مونږ یې د ارام دپاره یو ځای ته بوتلو مانښام نزدې و ،لږ ارام مو وکړو، ډوډۍ مو وخوړه او د شپې دپاره یو بل ځای ته لاړو سحر وختي چې څوک زمونږ لیدو له راغلي وو هغوی سره مو خبرې وکړې. دلته مونږ ته معلومه شوه چې په هندوانو او مسلمانانو باندې حکومت ډېر زور اچولی و، چې زمونږ بایکاټ وکړي او استقبال ونه کړي خو کامیاب نه شول سباله چې مونږ جلسې له ورغلو نو په زرګونو هندوان او مسلمانان جمع وو او جلسه ډېره په کامیابۍ وشوه او خلک مې د خدایي خدمتګارۍ په تحریک پوهه کړل او ورته مې ووې چې هر چا له چې خدای ملک ورکړی دی نو د هغې اختیار د هغې قوم دی،یو مونږ بدقسمته خلک یو چې ملک زمونږ دی او مزې پرې نور خلک کوي، په کار دي چې مونږ ټول په شریکه ملا وتړو چې خپل ملک ازاد کړو مونږ به اباد شو او زمونږ بچي به اباد شي، چې څه وخت ما تقریر ختم

کړو نو زمونږ د پښتور یو قاضي چې د پولیس انسپکټر و ما ته رانزدې شو چې تاسو به چېرته ځئ ما ورته ووې چې ایبټ اباد له، هغه ووې چې هلته ایکسو چوالیس دفعه لګېدلې ده(د قانون۱۴۴ ماده نافذه ده) او زه د پولیس کپتان رالېږلی یم چې د څلورو نه زیات کسان یو ځای تللی نه شي. ما ورته ووې چې ډېره ښه ده مونږ به څلور څلور ځُو، لیکن زما یقین نه دی چې کپتان صاحب به دې په خپل حکم ټینګ پاتې شي ولې چې په دغه طریقه به زمونږ ډېره پرابلم پیدا کېږي وشي چې مونږ له دې ځایه په مختلفو سړکونو څلور څلور روان شو نو قاضي صاحب زما په خبره پوهـ شو او کپتان له یې ځواب یورلو، مونږ د تلو انتظام کولو چې قاضي صاحب بیا راغی او راته یې ووې چې کپتان صاحب وې چې دوی ته په لاری کې یو ځای د تلو اجازت دی،د کاکول او د نورو کلو خلک راغلي وو چې مونږ سره زمونږ کلو ته لاړ شه خو زمونږ پروګرام جوړ شوی و،نو دوی سره مې وعده وکړه چې دوباره راشم نو در به شم.مونږ لاری کې سواره شو او ایبټ اباد ته روان شو زمونږ خدایي خدمتګارو خپله باجه ورو ورو په لاره کې غږولـه، چې د ایبټ اباد ښار ته نزدې شو نو یو سب انسپکټر ولاړ و هغه زمونږ لاری ودرولـه او ویې ویل چې باجه مه غږوئ ما ورته وویل چې تاسره لیکلی حکم شته هغه وې نه نو ما ورته ووې چې مونږ بغیر د لیکلي حکم نه باجه نه بندوو، نو هغه ووې چې ښه ده نو زه مو ډېټي کمشنر له بیایم مونږ ورته ووې چې ته مو هر چېرته بیایي مونږ د تلو نه انکار نه کوو خو ته هم زمونږ سره په دې لاری کې کښېنه ولې چې خلک به جمع شي او دلته خو دفعه

ایکسو چوالیس(۱۴۴ ماده) ده نو د خلکو جمع کېدل خلاف قانون دي، خو هغه زمونږ د دې خبرې هېڅ پروا ونه کړه هغه زمونږ د لارې مخکې روان شو او مونږ ورپسې لارې ورو ورو روانه کړه او باجه مو غږوله چې چا به د باجې اواز اورېدو نومونږ پسې به راتلو او چې څه وخت د پولیس لاین ته رسېدو نو ډېر خلک را جمع شوي وو هلته پولیس سره د افسرانو تیار ولاړ وو هغوی مونږ ته ووې چې دا باجې والا ډېټي کمشنر غواړي ما ورته ووې چې د ده قصور څه دی؟ او که چېرې بې قصوره تاسو دوی بیایئ نو بیا مونږ هم ورسره ځُو، مونږ ټول بوځئ په دې کشمکش کې ډېر ساعت تېر شو باجه غږېږي او خلک جمع کېږي په دې کې بهادر خان انسپکټر ماته رانږدې شو چې د خدای دپاره دا باجه خو بنده کړئ! باجه مې بنده کړه یوه عجیبه نظاره وه د مدرسو هلکان د دفترونو کارکنان او د بازار خلک په یو ساعت کې په زرګونو راجمع شول او که حکومت مونږ سره چېرچار کړی نه وی نو زمونږ به دومره پراپېګنډه شوې نه وی او دومره خلک به زمونږ نه خبر شوي نه وو. اخر د ډېر بحث مباحثې نه پس مونږ ته اجازه وشوه او مونږ د ایبټ اباد اسلامیه سکول ته راغلو ولې چې دا ځای د ایبټ اباد خلکو زمونږ د ارام دپاره مقرر کړی و، سبا له د جمعې ورځ وه مونږ اعلان وکړو چې سبا له به جامع مسجد کې وعظ کېږي تاسو ټول هندوان مسلمانان د اورېدو دپاره راشئ! مونږ لږ ارام وکړو بیا مو د ایبټ اباد مسلمانانو سره د تحریک متعلق تبادله خیالات وکړل او ورته مې ووې چې مونږ هم یو قوم یو، مونږ له هم د خپلې ابادۍ او ترقۍ دپاره څه جدوجهد

په کار دی او که ټول عمر په دې نیستی. او غلامی کې پراته یو نو ورک به شو. زمونږ اصلي مطلب قوم کې مینه، محبت، قاموليي، وروروليي او اتفاق پیدا کول دي. ډېر هندوان او مسلمانان به زمونږ لیدو کتو له راتلل او هر چاته اجازت و، ګورکا او نور فوجیان او ښځې او بچي هم زمونږ لیدو له راغلل مونږ ورسره د مینې محبت خبرې وکړې او د خپل تحریک په غرض مو پوهه کړل چې مونږ به د خدای دپاره ستاسو او د ټول قام خدمت کوو. حکومت خو دفعه ایکسوچوالیس په دې وجه لګولې وه چې دلته جلسه ونه شي او خلک زمونږ د تحریک نه خبر نه شي. څه وخت چې حکومت خبر شو چې سباله د جمعې ورځ ده او جامع مسجد له د اییټ اباد د خلکو نه علاوه نور د بهر خلک هم د لمانځه دپاره راځي نو دا جلسه د دوی دپاره ښه نه ده نو ډپټي کمشنر د جامع مسجد امام سره د کمېټي د ممبرانو راوغوښتل او هغوی ته یې ووې چې په هره طریقه چې کېدی شي باچا خان د تقریر نه منع کړئ. مونږ شپه په ارام تېره کړه چې چای مو څکله نو امام صاحب د کمېټي ممبرانو سره راغلل او ما سره یې ځان له خبرې وکړې ما ورته ووې چې تاسو ډپټي کمشنر ته ووایئ چې مونږ دا کار کولی نه شو ولې چې جماعت د ټولو مسلمانانو دی او یو مسلمان بل مسلمان د جماعت نه منع کولی نه شي دا خو زمونږ مذهب دی او زمونږ خو دومره زور نشته چې یو مسلمان په جماعت کې د وعظ نه منع کړی شو تا سره زور شته، ته یې ولې نه منع کوې؟ بیا مې ورته دا خبره وکړه چې د ډپټي کمشنر په دې کې بل څه مطلب نشته هغه پوهه دی چې

جماعت د هر مسلمان دی خو مونږ مسلمانان په کور کې جنګوي او بې اتفاقي را کې پیدا کوي. مونږ مسلمانان ولې د دښمن په لمسه پخپل کور کې ناچاقي پیدا کوو؟ زما خبرو په هغوی ډېر ښه اثر وکړو او ډپټي کمشنر له روان شول. چې ډپټي کمشنر پوهه شو چې زما داو ونه چلېدو نو قلار شو. په جماعت کې دومره هندوان او مسلمانان جمع شول چې د پښې اېښودو ځای نه و. د لمانځه نه پس زه پاڅېدم او تقریر مې شروع کړو. د قران شریف څلور اياتونه مې ولوستل او ترجمه مې خلکو ته وکړه چې خدای پاک وایي چې زما نه امداد په صبر او اتفاق سره غواړئ اوخدای وایي چې څوک زما په لاره کې مړ شي نو دا مړه نه دي ژوندي دي خو تاسو په دې نه پوهېږئ. او خدای پاک وایي چې زه د صابرانو ملګری یم بیا وایي چې زه پخپلو بندګانو ازمېښت کوم د مالونو، او ځانونو، او اولاد، او فصلونو هر کله چې دوی ته زما په لاره کې څه نقصان ورسي نو دوی ووایي چې مونږ هم د خدای یو او هغه له به ورځو، دغه خلک زما د رحمت حقدار دي او دوی په سمه لاره روان دي او بل ځای خدای پاک وایي چې په تاسو کې دې داسې یوه ډله وي چې خپل کارونه پرېږدي او ځي او خلک د بدی نه منع کوي او نېکی ته یې رابلي. زما ورونو! مونږ د خدای دپاره د خدای د مخلوق خدمت ته ملا تړلې ده که تاسو هم د خدای د مخلوق خدمت کول غواړئ او خدای رضا کوئ نو مونږ سره په خدایي خدمتګاری کې ملا وتړئ چې دا دنیا مو هم جنت شي او اخرت کې هم د جنت حقدار شو.

جلسه په ډېره کامیابی ختمه شوه د تلو انتظام موکولو چې

په دې کې زمونږ د کلي د يو خان زوی چې هلته سب انسپکټر و راغلی او راته يې ووې چې بهادر خان انسپکټر زه تالـه رالېږلی يم چې څه وخت دوی روانېږي نو باجه دې نه غږوي ما ورته ووې چې بهادر خان خو زمونږ ورور دی خو زه نه پوهېږم چې ده ته په باجه غږولو کې څه تکليف دی؟

زما د طرفه د سلام نه پس ورته ووايه چې که چېرې تاته زمونږ په باجه ذاتي څه تکليف وي نو مونږ به باجه بنده کړو او که تا ته څه نقصان نه وي نو ته زمونږ باجه څه کوې؟ زمونږ په ملک کې ديسي افسران خپل فرض نه پېژني او نه يې پوره کوي بلکې همېشه د خپلو انګرېزانو افسرانو دپاره هغه کارونه کوي چې هغه د دوی فرض نه وي.

لاری تياره وه، مونږ لاری کې هريپور ته روان شو، په لاره کې د حويلو په ټېشن خلک جمع وو هغوی ته مې هم يو مختصر تقرير وکړو. په سرای صالح کې خلک زمونږ په انتظار کې جمع وو خو په مونږ ناوخته شو نوخواره شوي وو. د هريپور خلک غريبانان د ښار نه بهر زمونږ په انتظار کې ناست وو مونږ ماسختن ور ورسېدو او دوی د انقلاب زنده باد، فخر افغان زنده باد چغې ووهلې اوزمونږ جلوس په بازارونو کې وګرځېدو بيا لاړو ډوډۍ مو وخوړه او بيا اُوده شو، د بخشالي، ګجرات شهزاده صاحب مې د حالات معلومولو دپاره چې ته لېږلی و هغه هريپور ته راغی او ماته يې د چا حال ووې چې خلک ډېر زيات په شوق کې دي ستاسو ورتلل ډېر ضروري دي ما ده سره وخت مقرر کړو، د دې خبرې مې پرې ډېر تاکيد وکړو چې دا خبره عامو خلکو ته زما دې تللو

نه وړاندې معلومه نه شي ولې چې بيا به حکومت زمونږ لاره کې رکاوټونه واچوي سباله چې مونږ د چا مېلمانه وو، ورغلو او چې هلته ورسېدو نو يو مولوي صاحب چې ماله راته خدايي خدمتګارو منع کولو خو ما ورته ووې چې راپرې يې ږدئ. نو ماله راغی ما ځان سره کښېنولو چې د ډوډۍ وخت راغی نو خلکو لرې کولو خو هغه په زور په ډوډۍ کې ځان شريک کړو. زما مهربان محمد اکبر قريشي راته ووې چې بېګا يو څو تنه د تورو جنډو سره راغلي وو په سړک ولاړ وو خو چې د خلکو زور يې وليدو نو غريبانان ګډوډ شول او خبرې ترې پاتې شوې، ما ورته ووې چې دومره خلک وو چې ما تورې جنډې هېڅ ليدلې نه دي. چې د جلسې ځای ته ورسېدو نو ډېر پوليس لاتې په لاس ولاړ وو او چې زه تقرير ته پاڅېدم نو هغه مولانا مې وليدو چې په زوره زوره تقرير کوي او څه کسان ورته ولاړ وو. خلکو ويې چې دا خلک حکومت را غونډ کړي دي، خانان، ملکان دي او زمونږ برخلاف جلسه کوي.

مونږ اول فېصله کړې وه چې د دې ځای نه به شپې له کلابټ ته ځُو او سبا له به هلته جلسه کوو. په جلسه کې مې د دې اعلان وکړو، کلابټ د اباسين نه دې غاړه دی او صوابی په بله غاړه ده دا يوسفزي دي او د هغه ځای خان زمان خان زما ډېر واقف و، ما يو ځل دی د صاحبزاده فضل رحمان په ځای کې ليدلی و، ما او قاضي عطاالله خان ته يې ډېر کلک ست د مېلمستيا کړی و، زه خبر نه وم چې د حکومت په لمسه به مونږ د خپل کلي نه منع کوي مونږ چې څه وخت کلابټ ته نزدې شو نو د کلابټ د خان تره د خپلو سړو سره کوتک په لاس ولاړ دي

اومونږ خپل کلي ته نه پرېږدي حالانکه چې په هغه کلي کې د هغوی یو ورور عزیز مهدي زمان خان دغلته زمونږ د جلسې انتظام کړی و. او مونږ یې مېلمانه کړي وو، زمونږ لاری والا ډېر تکړه سړی و، چې مونږ دا خلک ولیدل نو ما دې لاری والا ته ووې چې ته دا لاری لږه ودروه، دې خان سره زه لږه خبره کوم ده ماته ووې چې ته دا خلک نه پېژنې، دا هزاره وال پښتانه دي او ده خپله لاری پرې ورتېزه کړه خان مخامخ زمونږ لاری له راغی او سوتې پکړیي زمونږ نه چاپېره شو ډرائیور په دوی لاری نېغه وروسته او زمونږ لاری تړې تېره شوه دوی را پسې منډې ووهلې خو وروسته پاتې شول او مونږ کلي ته ورسېدو، په هزاره کې خو دفعه ایکسو چوالیس(۱۴۴ماده) لګېدلې وه نو په سبا له مو جماعت کې خلک جمع کړل. د جماعت نه بهر اسستنټ کمشنر سره د دغو ټولو خانانو او پولیسو ناست وو. زمونږ تقریر یې اوربدلو ما پخپل تقریر کې دا خبره وکړه چې ای د هزارې پښتنو د سیند نه دې غاړه او هغه غاړه ټول یوسفزي دي تاسو خو لږ هغې غاړې ته وګورئ چې هلته څه حال دی او دلته ستاسو څه حال دی؟ بله دا چې ما د ټولې صوبې دوره وکړه او په هرځای کې حکومت زمونږ مخالفت ته خلک لمسولي دي خو مونږ بل ځای توره جنډه لیدلې نه ده، دا مو په هزاره کې ولیده او نه په مونږ پسې چا کوتکې را اخیستې دې چې زمونږ کلي ته مه راځئ او نه یې زمونږ د جلسې مقابله کې چېرته جلسې جوړې کړې دي دا هر څه مونږ دلته په هزاره کې ولیدل هغه هم پښتانه دي او تاسو هم پښتانه یئ راځئ چې د دې وجه معلومه کړو ما چې په دې مسئله

څومره غور او فکر کړی دی نو وجه یې دا ده چې تاسو خپله ژبه هېره کړې ده او تشه ژبه درنه ورکه شوې نه ده بلکې ورسره هغه پښتو درنه هم ورکه شوې ده. د هزارې پښتنو زما دا خبره یاده ولرئ چې د چا نه ژبه ورکه شوې ده، هغه ورک شوي دي او چا ته چې خپله ژبه سپکه شوې هغه سپک شوي دي. جلسه ختمه شوه مونږ سره چې کوم لاری والا راغلي وو، نو د واپسی په وخت کې هغه پولیس ښه وهلي وو او ورته یې ویلي دي چې پام کوئ چې سباله دوی پسې رانه شئ.

چې اډې ته راغلو نولاری نه وه تمتمونه ولاړ وو، لیکن پولیس منع کړي وو چې دوی سره لاړ نه شي یو تمتم والا ووې چې زه د پولیس هېڅ پروا نه کوم او تاسو سره ځم مونږ د هغه په تمتم کې خپل اسبابونه کښېښودل او ده سره پیاده روان شو تولهلار په غره کې وه ډېر د مزې سړک و اُترایي وه، چرایي وه لاره کې چې کوم کلي په مخه راتلل هلته به مو خپل کار کولو. حکیم صاحب او زمونږ د هریپور کرنیل صاحب محمد حسین خان مخکې د انتظام دپاره تلي وو، ولې چې د کلابټ د واقعې نه پس مونږ په دې نتیجه ورسېدو چې زمونږ مقامي ملګري مخکې لېږل په کار دي چې هغوی خپل کار وکړي د دغه ځای یو زلمي خان زمونږ د مېلمستیا انتظام کړی و، دا کلی د اباسیند په غاړه اباد دی مځکه یې لږه ده، خو اباده ده، جلسې له لاړو په جلسه کې د علاقې خلک راجمع شوي وو د پورې اباسیند د غاړې خلک هم راغلي وو. د دې علاقې خلک په پښتو پوهېدل او د پښتو نظمونو پرې ډېر اثر کړی و. شپه مو هم دغه زلمي خان سره تېره کړه ډېر مخلص او شریف هلک و.

پولیس پرې دباوونه کړي وو چې دا خلک مېلمانه نه کړي خو ده یې څه پروا نه وه کړې افسوس دی چې د ده نوم زما نه هېر دی. سباله د دوی کلي ته نزدې یو بل کلی و د هغه کلي خان مونږ مېلمانه کړو چې هلته لاړو نو هغه خان راته ووې چې د اسمیلا وکیل میا علي حیدرشاه چې د هغې علاقې ډپټي او د پیرپایي بهادر خان چې هلته د پولیس انسپکټر و په ما ډېر کوششونه وکړل چې زه تاسو مېلمانه نه کړم خو ما ورله ځواب ورکړو چې تاسو مې مېلمانه یئ، نو هغوی هم مېلمانه کوم ولې چې تاسو حاکمان یئ او هغه مې مېلمانه دي هغه خان ما ته په خندا شو چې دا خو ستا پېښوریان دي او ځان ته پښتانه هم وایي. د هرېپور په علاقه کې چې څومره مشکلات مونږ ته پیدا شوي وو دا د دې دوو سړو برکت و او دوی پیدا کړي وو دا لاځه کوې چې مونږ کوم ځای ته د خپلو ورتلو او جلسې کولو خبر لېږلی و هغه ځای د دې ځای نه دولس دیارلس میله لرې و مونږ یوه لاری کړې وه. چې د روانېدو وخت راغی نو معلومه شوه چې علي حیدر شاه او بهادر خان زمونږ هغه لاری د پولیس تانې ته بوتلې وه هغه ډرایور ورته چغې وهلې چې هغوی سره مې وعده کړې ده او کرایه مې ترې اخیستې ده ولې زمونږ پېښوریان ورونه، سرکاري افسران ورته وایي هغوی پرېږده مونږ بوځه او چې د سرکاري کار دپاره د لاری ضرورت وي، نو ته څنګه بل څوک بوتلی شې. علي حیدرشاه ډپټي او بهادر خان انسپکټر چې مونږ سره کومه لوبه هزاره کې کړې وه داسې مونږ سره په ټوله صوبه کې چا کړې نه وه او درېم سړی چې د دوې نه هم دوه ګوتې دپاسه و خوشدل کپتان و.

مونږ چې خبر شو نو حکیم صاحب عبدالسلام غریب ډېر پریشانه شو هغه سورلی پیدا کولو پسې اډې ته روان شو او مونږ پیاده روان شو مونږ شپږ میله پیاده تلي وو چې حکیم صاحب د دوو موټرونو سره راورسېده، مونږ په دوو موټرو کې نه ځایېدو خو هغه موټر والا ډېر ښه سړی و، او په زور یې په کې ځای کړو مونږ تکړه وو او مونږ به اکثر ټولې دورې پیاده کولې خو وخت به راسره وو دلته خو را سره د هغو خلکو فکر و، چې زمونږ انتظار به کوي، جلسې نه چې مایوسه شي خواره به شي زمونږ په دې پیاده تلو کې دومره فایده خو وشوه چې په لاره کې به مو کوم کلی مخې ته راتلو نو په هغې کې به مو کار وکړو. چې مونږ د جلسې ځای ته نزدې شو نو خلک غریبانان په انتظار کې ولاړ وو، دا کلی هم د هغه مخکې کلي په شان د اباسیند په غاړه و او د تانې په خوا کې و. جلسه په ډېره کامیابی ختمه شوه او خلک مو د خدایي خدمتګاری د تحریک نه خبر کړل. د غرونو نه مشوانی قوم راغلی و. دوی مونږ سره خدایي خدمتګاری کې د ملګرتیا وعده وکړه. مونږ چې به هر چېرته تلو نو ډېټي میا صاحب او بهادر خان انسپکټر به را پسې وو مونږ د شپې د پاره دې کلي کې پاتې شو. د شپې د ټول کلي ښځې راجمع شوې ما او حکیم صاحب ورته تقریرونه وکړل، چې تر کومې پورې تاسو د قام د پاره ملا تړلې نه ده قوم وچتېدی نه شي او د خپل ملک د جامو اغوستو وعدې مې تړې واخیستې چې د خپل ملک جامې به اغوندئ.

زمونږ دې جلسې له د پورې علاقې د زروبی صدر، سره د

یو څو خدایي خدمتګارو هم راغلي وو او مونږ ته یې ووې چې له دې طرفه وزګار شئ نو زمونږ کلي ته به راځئ، مونږ د خپلو تلو اراده پټه ساتلې وه چا ته معلومه نه وه چې مونږ به کوم خوا ځو د سرحد پولیس هم راغلي وو او د پنجاب پولیس هم راغلي وو هغوی هم تحقیق کولو خو مونږه د خپلې ارادې نه څوک نه خبرول، چې سحر چای مو وڅکله نو ما حکیم صاحب ته ووې چې ته زمونږ دپاره د پنځو تمتمونو انتظام وکړه او بیا مو هم خبره پټه وساتله چې کوم خوا به ځو؟ چې مونږ اډې له روان شو نو د زوروبی صدر صاحب دوی مو رخصت کړل او دا وعده مې ورسره وکړه چې د چچ دوره ختمه کړو نو صوابې ته به درشو او ضرور به ستاسو کلي ته درځُو په دغه وخت کې ما خپله اراده ظاهره کړه چې زما دا خبره د چچ یو تاڼه دار واورېده نو په منډه مونږ نه مخکې لاړو او زمونږ یو تمتم یې په زور روان کړو او زمونږ نه وړاندې ورسېدو. ما حکیم عبدالسلام صاحب او د هزارې کارکنان د ډبرې شکریې نه پس واپس رخصت کړل صرف د هریپور هغه کرنیل صاحب راسره چچ ته روان شو تمتمونو کې سواره شو سړک کچه و شګې وې خوړونه وو او ریګونه وو، اسونه په ډبر تکلیف وو، اکثر به ورسره پخپلو پښو تلُو ځای په ځای خلک سړک ته زمونږ د لیدو دپاره راوتلي وو هغوی سره مو خبرې وشوې. زه به د عامو خلکو مینې او اخلاص ته حیرانېدم او شکر به مې کولو چې الله تا په پښتنو ډبر فضل او کرم کړی دی، چې د دوی په زړونو کې دې د قاملی او ورورولی احساس پیدا کړی دی، مونږ چې چچ ته نزدې شو نو په زرګونو خلک زمونږ په انتظار

د کلي نه بهر ولاړ وو او جنډې ورسره وې. زمونږ په لیدو هغوی نور هم را وړاندې شول او چې را نزدې شول نو مونږ هم هغوی سره پیاده روان شو، څه وخت چې د پنجاب په حد کې داخل شو نو مونږ پولیس او خانان او ملکان ولیدل چې ولاړ دي توپک او تورې جنډې یې په لاس کې دي سړک کچه و، ریګونه وو او ډبر خلک وو، په دې وجه دومره دُوړې وې چې تیاره یې جوړه کړې وه. مونږ چې دې خلکو ته نزدې شو نوخدایي خدمتګار او نور خلک ودرېدل د طورو خان عبدالرحیم خان مالـه راغی او راته یې وویل چې پولیس درته سړک بند کړی دی او یو پیرنګی هم ورسره دی مونږ مخکې نه پرېږدي ما ورته ووې چې څه حکم ورسره شته چې اخر په څه وجه مونږ نه پرېږدي هغه وې نشته پولیس په توپکو سنګینونه چړاو کړي دي او مونږ ته یې نیولي دي، ما ورته ووې چې څه حکم ورسره نشته نو ورځئ پرې مه ودرېږئ هغه پیرنګی د پولیس کپتان و او ډبر تریخ او خراب سړی و مخکې هم چې زمونږ خدایي خدمتګار چچ له راغلي وو نو ډولونه یې تري شلولي وو جنډه یې تري اخیستې وه او چچ ته یې نه وو پرېښي. هغه پولیس له د ګولې چلولو حکم ورکړی و، خوزمونږ هجوم چې پرې ورغی نو په هغوی داسې هیبت راغلی و چې توپک یې چلولی نه شو وروستو به تلل په دې تیل کې پیرنګی هم ټیله شو او چه څه وخت هغه پوهـ شو چې پولیس ګولې نه چلوي نو پخپله یې یو توپک واخیست نو امین جان خان ورته سینه بربنډه کړه چې وولـه هغه باندې هم هیبت راغی او د امین جان نه یې پوښتنه وکړه چې عبدالغفار

خان چېرته دی؟ امین جان پوهـ شو چې دی ګولی نه چلوي نو زه يې ورته وښودم هغه ماله راغی او ماته يې ډېر په مشکله دا ووې چې ماسره حکم دی ما لاس وچت کړو اوخدايي خدمتګار ودرېدل ماهغه پېرنګي ته ووې چې دا خو ستا ډېره بې وقوفي ده چې تا ماته حکم نه دی ښکاره کړی تا له په کار وو چې ماته دې مخکې حکم ښودلی وی مونږ د حکومت حکم منلو ته تيار يو اوس که دا ګولی چليدلې وی خلک مړه شوي وی، نو د دې به څوک ذمه وار وو؟ هغه ومنل چې دا زما غلطي وه. د خدايي خدمتګارو په ده دومره رعب پرېوتی و چې ټول ړېدو او حکمنامه يې اورولی او لوستلی هم نه شوه ما تړې واخيسته او ومې لوسته هغه حکمنامه کې ليکلي وو چې تاسو دلته جلوس او جلسه نه شئ کولی. ما هغه له ډېره تسلي ورکړه او ورته مې ووې چې مونږ ته بالکل دا حکم منظور دی. سرحد ورته نزدې و ما هغه ته ووې چې مونږ سرحد کې خو جلسه کولی شو؟ هغه ووې چې بې شکه دا حکم د پنجاب دپاره دی مونږ سره هغه ټول خلک سرحد ته واوړېدُو او يوه لويه جلسه مو وکړه، په دې جلسه کې د چچ د ټولې علاقې د هر کلي خلک شريک وو. ما جلسه کې د خپلو راتلو مطلب بيان کړو او د خدايي خدمتګاری د تحريک نه مې خلک خبر کړل او ورته مې ووې چې تاسو هم پښتانه يئ او مونږ هم پښتانه يو د يو بابا اولاد يو مونږ غواړو چې تاسوهم مونږ سره په دې نوې وروروليِ خدايي خدمتګاری کې شريک شئ زمونږ د ټولو پښتنو به يوه جرګه وي قومي مسئلې به هغوی فېصله کوي او په دې وسيله به د يو بل د غم تکليف او

مصیبت نه خبرپرو نو مونږ به هم د نورو قومونو په شان یو قوم شو مونږ به اباد شو او زمونږ بچي به اباد شي.

جلسه ختمه شوه او خلک رخصت شول، ټول خلک خواره شول،مونږ ځان ته په میدان کې پاتې شو د روانېدو تجویز موکولو چې په دې کې د اسمیلا هغه ډپټي میا او د پیر پایې انسپکټر راغلل او زه یې بېل کړم او راته یې ووې چې مونږ ستا سره د وروروڼو یو څو خبرې کول غواړو. د دوی وروروڼي خو مونږ هزاره کې لیدلې وه دا غلام ورونه یو عجیبه مخلوق دی، چې حاجت یې پېښ شي نو د سړې ورونه شي او د پیرنګیانو دپاره چې ملا وتړې نو د سړې برخلاف هر قسم حربې استعمالولو ته تیار وي. د دوې په ملک او قوم باندې هېڅ کار نشته او هر وخت په دې کوشش او فکر کې وي چې مونږ به څنګه داسې کار وکړو چې صاحبان خوشحاله شي او په هغوی مو احسان وشي او دا هر څه د خپل ځان دپاره کوي د صاحب د خوشحالۍ دپاره یو ذلیل نه ذلیل کارته هم تیار وي، ما ورته ووې چې څه وایي؟ دوی راته شروع شو چې تا ته معلومه ده چې په دغه علاقه کې حکومت په تا باندې دفعه ایکسو چوالیس ولګوله په دې کې ته نه جلسې کولی شې او نه تقریرونه کولی شې نو د غه به ښه نه وي چې تاسو له مونږ لاري درکړو او مونږ سره هریپور ته لاړشئ او بیا له دغه ځایه پېښور ته لاړشئ! ما دوی لیدلي وو چې د پیرنګي سره ناست وو او خبرې یې کولې دا پټې ورته هغه پرې او کړې وه چې په هره طریقه چې وي چې دوی د دې علاقې نه واپس شي هغه د پنجاب څه افسر نه و خو صاحب خو و، او د دوی دپاره د

صاحبانو خوشحالول یوه لویه خبره وي ما ورته ووې چې واپس تلی نه شو او نه مونږ دلته نوره دوره کوو نن مونږ د غرغشتو خان مېلمانه کړې یو غرغشتو ته ځُو او هغه سره شپه تېروو سبا له به په دې لاره پېښور ته ځُو.

ما خپل خدایي خدمتګار په څلورو څلورو ټولو کې تقسیم کړل او غرغشتو ته روان شو چې هغوی لاړل نو بیا زه هم د سودم د سالار صاحب او عبدالرحیم خان سره غرغشتو له روان شوم او د خان حجرې ته مو ځان ورسولو ماښام نزدې و چای مو وڅکله لږ ارام مو وکړو د ماښام د لمونځ نه پس مې د کلي خلکو سره ولیدل، خبرې مو وکړې بیا مونږ ټول ډوډۍ ته کښېناستو چېرته زما د خولې نه دا ووتل چې دا پیرنګی ښه سړی و، نو زمونږ خدایي خدمتګار د هریپور کرنیل راته ووې، چې ښه سړی چېرته و، دا خو بیا وروسته ښه سړی شو اول خو چې مونږ ته نزدې شو نوما سره جنډه وه فوراً یې زما په جنډه حمله وکړه او زما نه یې جنډه ونیوه او چې ما چک ورکړو او جنډه مې ترې خلاصه کړه نو بیا یې په ما حمله کوله چې په دې کې غوبل جوړ شو. بله دا چې هغه خو سپایانو له حکم ورکړی و چې په دوی ګولۍ وچلوئ خو سپایان وارخطا شوي وو، دی په خدایي خدمتګارو د مخکې نه عادت و، زمونږ خدایي خدمتګار چې دلته په دوره راغلي وو د هغوی نه یې جنډه په زوره اخیستې وه او ډولونه یې ورله هم شلولي وو او بیا یې واپس کړي وو د ده دا خیال وو چې دا ځل به هم زه هغسې کامیاب شم خو دا ځل خدای داسې وشرمولو او داسې بې رعبه شو چې زه یې درته بیان کولی نه شم، دا لا څه کوې چې د

خلکو په زړونو کې د حکومت رعب پاتې نه شو.

شپه ډېره په خندا او خوشحالۍ تېره شوه سحر خدایي خدمتګارو چای څکلی د هریپور کرنیل صاحب محمد حسین بهر په پیره ولاړ وو چې ما د ده څه خبرې واورېدې ما راوغوښتو اوورته مې ووې چې څه خبره ده، هغه وویل چې یو څو افسران راغلي وو ما د ننه راپرې نښودل ځکه چې تا چای څکلې. ماوې راپرېږده چې دننه راشي چې را دننه شول نو ما وخندل او ورته مې ووې چې خیر دی بیا موځه نادرشاهي حکم راوړی دی؟

نو هغه وخندل او ویې ویل چې زما نوم نادر دی، د چایو ست مې ورته وکړو چې ما چای وڅکلې،هغه یو بل حکم ماله راکړو چې د دفعه ایکسوبیالیس(د قانون ۱۴۲ ماده) مطابق تاله حکم درکېدی شي چې ته فوراً د دې علاقې نه وځه ماورته ووې چې حکم ماته منظور دی چې څه ډوډۍ وخورو نو فوراً به له دې ځایه روان شو او ستاسو د حکم تعمیل به وکړو. مونږ چې ډوډۍ وخوړه نو د تلو انتظام مووکړو خو معلومه شوه چې لارو والاو له او تمتمونو له پولیس حکم ورکړی دی چې دا خلک په سورلۍ کې بو نه ځئ، مونږ تمتم د اسباب دپاره هم پیدا نه کړو ما ټول خدایي خدمتګار بیا څلور څلور کړل خپل اسبابونه مو واخیستل او روان شو چې ماسپښین شو د سړک په غاړه یو کلی و،لمانځه له وروګرځېدو خلک چې خبر شول نو یو ساعت کې جماعت د کلي د خلکو نه ډک شو د لمانځه نه پس مو خلک د حکومت د زور او زیاتي او د خدایي خدمتګارۍ نه خبر کړل او په دې مو پوهه کړل چې دا حکومت

مونږ پښتانه هېڅ قسم ترقي او اتفاق ته نه پرېږدي تاسو په دې خبره ځان پوه کړئ.

د هزارې نه واپسي:

په دې کې بیا هغه افسران راغلل او راته یې ووې چې تا ایکسو چوالیس(دفعه ۱۴۴) ماته کړه ماوې په لمونځ هم دا دفعه ماتېږي؟ نو نور څه ترې جوړ نه شو نو یوه بله دفعه یې راته ښکاره کړه چې د نور(نمر) پرېوتو نه اول د پنجاب نه بهر شئ او که بهر نه شوئ نو قانوني کاروایي به درسره وشي ما هغه ډپټي کمشنر ته ولیکل چې لاړ او تمتم تاسو په مونږ بند کړي دي مونږ سره څه داسې ذریعه نشته اونه هوایي جهاز شته چې د نور(نمر) پرېوتونه وړاندې د پنجاب د علاقې نه بهر شو مونږ ته د پنجاب نه بهر کېدو دپاره څه انکار نشته که تاسو رالـه د بهر کېدو انتظام کولی شئ. د دې نه پس افسران مخکې او مونږ ورپسې په سړک کې ځای په ځای زمونږ د بندولو دپاره یې ونې اچولې وې، مونږ خبر شو چې ډپټي کمشنر او د پولیس کپتان سره د خپلو خانانو او ملکانو راغلي دي او مونږ ته وړاندې په سړک ولاړ دي نو زه د خدایي خدمتګارو نه مخکې شوم او چې څه وخت مونږ هغوی ته نزدې شو او خلکو مونږ ولیدو نو د شاوخوا خلک دغلته راغونډ شول، او مونږ پسې روان شول، مونږ منع کول چې ایکسو چوالیس (دفعه ۱۴۴) دی مونږ سره مه راځئ خو هغه د خدای مخلوق چا په قبضه کې راوستی شول هغه مجسټریټ او د پولیس کپتان مالـه راغلـل او راتـه یـې ووې چې زمونږ په

کوشش سره ډپټي کمشنر صاحب راضي شو چې ستاسو دپاره د سورلۍ انتظام وکړي. ډپټي کمشنر هم زمونږ مخې له راغی، زه تږی شوی وم اوبه مې وڅکلې هغه خلکو ووې مونږ تاسو له چای پخه کړې ده، مونږ سره چای وڅکئ، ما یې شکریه ادا کړه او ورته مې ووې چې ستاسو چای مونږ وڅکلې او که ژوند وي نو بیا به راشو، په خبرو کې د خدایي خدمتګارو ذکر راغی، نو هغه ډپټي کمشنر راته ووې چې ستاسو نظریه د عدم تشدد نه ده، دا خو چل دی اوس چې ستاسو طاقت نشته نو تاسو تشدد نه کوئ خو چې طاقت پیدا کړئ نو بیا به تشدد کوئ. ما ورته ووې چې زمونږ دا تحریک د ربستیاو تحریک دی، مونږ منافقان نه یو چې په خوله مو یوه وي او په زړه مو بله وي، خدایي خدمتګار لاری ته وختل او زه چې موټر ته ختم نو هغه ډپټي کمشنر راته ووې چې د خدای دپاره بیا دې علاقې ته رانه شې ما ورته ووې چې چې کې زمونږ پښتانه ورونه دي، دوی د پنجاب نه جدا کړئ، نو بیا به نه راځم. مونږ د دوی نه رخصت شو، زه د پولیس کپتان ځان سره خپل موټر کې کښېنولم او خدایي خدمتګار یې په لاری کې کښېنول، تانه دار هم ماسره موټر کې ناست و ماته یې ووې چې ته دې خلکو له څومره تنخواه ورکوې؟ د هغه په دې خبره ما ډېر وخندل او ورته مې ووې چې دوی ستاسو په شان د کرایې ټټوان نه دي دا هر یو سړی د خپل جایداد خاوند دی او په دې کار کې خپلې پیسې لګوي نو هغه راته ووې چې بیا د دې نه فایده څه؟

ما ورته ووې چې فایده دا ده چې مونږ خپل قوم د غلامۍ

نه ازادوو، د پښتنو د غلامۍ نه نفرت دی او د غلامۍ ژوند تېرولو ته تیار نه دي چې په دې کې د اټک کلا ته ورسېدو اوزمونږ نه لاړې ډېره وروسته پاتې شوې وه، نو د هغې دپاره د اټک په ډاک بنګله کې ایسار شو.

د اټک ډاک بنګله ډېره په ښکلي ځای کې ده. مونږ برنډه کې ناست وو او اباسیند ته مو کتل، نو هغه راته ووې چې پښتانه بل شان قوم دی دوی د پنجابیانو په شان نه دي ما ورته ووې چې تا خو لا اصلي پښتانه لیدلي نه دي، ته که چېرې یو ځل پېښور له راغلې نو مونږ به درته ټول پښتانه وښیو. د خدایي خدمتګارو لاړې را ورسېده، مونږ پاڅېدو موټر کې کښېناستو او خیرابـاد ته ورسېدو نو د موټر او لاړې نه کوز شو او هغه پیرنګي ډېر په مینه محبت زمونږ نه رخصت واخیستلو، او زمونږ یو وړوکی خدایي خدمتګار باچاګی یې ځان ته نژدې کړو او ما یې شکریه ادا کړه، او هغه رانه سره د نورو ملګرو رخصت شو. د خیرابـاد په بـازار کې مونږ د لاړې انتظار کولو چې خلک خبر شول په یو ساعت کې ډېر خلک رانه چاپیر شول. مونږ نوښاره پوري یوه لاړې وکړه او مانښام نوښار ته را ورسېدو، مونږ به وختي را رسېدلي وو، خو زمونږ لاړې چې په لاره راتله نو یو فوجي ولیده او ټوپک په لاس یې را منډه کړه. لاړې والا ته یې ووې چې ودرېږه مونږ لاړې ودرولـه هغه راته ټوپک نېغ کړو او ویې ویل چې که لاړې روانوئ اوس مو په ټوپک ولم. ما ورته ووې چې مونږ خو کمزوري خلک یو ستا د ټوپک د ځواب نه یو که چېرې د خدایي خدمتګارو یو ځای ته تلل جایز نه وي نو مونږ ته ووایه

چې کوز شو. په دې کې د هغه صوبیدار راغی، هغه هم ووې چې ماسره هم حکم نشته زه صاحب پسې ځم، صاحب یې هم راغی هغه چې مونږ ته وکتل نو واپس شو. نه رانزدې شو او نه یې راسره خبرې وکړې. هغوی ته یې ووې چې دا د پولیس کار دی اخر چې پولیس راغی او د تلو اجازه یې راکړه ما ورته ووې چې مونږ په دې پوهه نه شو چې دا اودرولي موولي یو اوس پرېږدئ مو ولې؟، نو هغه پولیس والا وخندل او ویې ووې چې د سرکار په دماغ کې فرق راغلی دی.

نوښار کې مې ټول خلک خدایي خدمتګار رخصت کړل په دې کې یو پیرنګی راغی او هغه خدایي خدمتګارو ته وویل چې زه اوس عبدالغفار خان لیدی شم؟ ما ورته ووې چې په ډېره خوشحالۍ مونږ خو خدایي خدمتګار یو او هر چا سره ګورو هغه سره مې ولیدل بیا زه پېښور ته روان شوم لاری په لاره کې پنچره شوه ماسختن پېښور ته ورسېدو، خدایي خدمتګار په دفتر کې پاتې شول او زه او باچاګی د ډاکټر صاحب بنګلې له لاړو.

ماته اول هم یوه ګمنامه چیټۍ را رسېدلې وه چې په هغې د چا نوم نه و خو ما ته یې لیکلي وو چې زه تا خبروم چې حکومت دا فېصله کړې ده چې تا، ستا ورور او ستا ټول خاندان ګرفتار کړي او د دې ملکه مو لرې کړي او یوې جزېرې ته مو ولېږي خو زه د دې خبرو فکر نه کوم ځکه چې څوک د خدای دپاره د قام خدمت کوي نو دا هر څه په کې وي اوس بیا خپلو دوستانو خبر کړم چې د سرحد حکومت مرکز ته لیکلي دي چې څه وخت دی ګرفتار کړو داسې یو ملک ته یې لېږل په

کار دي چې هغه ډېر لرې وي او د سرحد باد پرې نه لګي اول چې د ګجرات جېلخانه کې و، نو د سرحد ټول کار به يې چلولو دا ځلې داسې ځای ته يې لېږل په کار دي چې دی د سرحد د خلکو نه خبر نه شي او که داسې ونه شو نو د دې تحريک ختمول مشکل دي.

د سرحد حکومت کوشش کوي چې تاسو زرګرفتار کړي ما ورته ووې چې څوک هاتيان ساتي نو دروازې لويې پرېږدي تاسو د دې پروا مه کوئ چې خدای شته نو هېڅ غم نشته حکومت به خپل کار کوي او مونږ به خپل کار کوو.

ما سره فکر و، چې حکومت به ما د صوبه سرحد دورې ته پرېږدي که نه؟ ما هغه دوره په ښه شان وکړه د هزارې دوره مې هم وکړه کور په کور، علاقه په علاقه وګرځېدم اوس مې هېڅ پروا نشته که حکومت مې هر وخت نيسي نو ومې دې نيسي.

د ترنګزو حاجي صاحب او خدايي خدمتګاري:

د باچا ګل په نوم زمونږ خلاف يو څه پراپېګنډه شروع شوې وه زما پرې يقين نه کېده ماوې دی خو د حاجي صاحب زوی دی او حاجي صاحب زمونږ ملګری دی، دی به څنګه زمونږ برخلاف پراپېګنډه کوي. نو ولې مې په ۱۴ جون ۱۹۴۲ د دوهم جنګ دوران و ډېر پټ مومندو ته ولېږه چې حکومت خبر نه شي ولې لاړو او هغه يې ولېده ډېرې خبرې يې ورسره وشوې، دغه وخت حاجي صاحب د ترنګزو وفات شوی و، او باچاګل کل اختيار و، خو چې واپس راغی نو بله ورځ زه صوابی ته تلم په لاره کې د هوتي بازار کې مولاناګل باچا په

مخه راغی هغه اشاره وکړه زه ورته ودرېدم هغه ببل کړم ده راته ووې چې ستا برخلاف ټوله پراپېګنډه قلي خان کوي خو د باچا ګل په نوم يې کوي زه سباله مومندو ته ځم او باچاګل سره د دې فېصله کوم چې دا چرته خدای مونږ له يو سړی پيدا کړی دی نو ده پسې دا پراپېګنډې مه کوه او که کوې نو بيا مونږ له د ده په ځای يو بل سړی راکړه.

زه د يو څو ورځو له د حال معلومولو دپاره اتمانزو له لاړم او په دې فکر کې وم چې نن دی که سبا حکومت دې نيسي وخت ضايع کول په کار نه دي او نه کور کښېناستل په کار دي او څومره چې کېدی شي کار کول په کار دي. ما خو د صوبې ټوله دوره ختمه کړې وه. خو د خليلو مومندو جرګو او د خدايي خدمتګارو متعلق راته داسې خبرونه رارسېدلي وو چې هلته بعضې داسې خلک شته چې د خپلې ناپوهۍ په وجه خلکو ته دوکې ورکوي او د مرکز عاليه د حکم نه بغير داسې کارونه کوي چې مناسب نه دي او جرګو او خدايي خدمتګارو کې هم داسې خلک شته چې مذهبي جامه کې په ډله کې نفاق پيدا کوي، بل دا چې د ارباب عبدالغفور خان اوعاشق شاه باچا په نيولو خلکو کې تېزي هم پيدا شوې ده نوماوې چې دې علاقې ته لاړ شم چې کلي ته ورسېدم، نو راته معلومه شوه چې زما وراره عبيدالله خان چې د مالیې په حوالات کې يې بهوک هړتال کړی و، هغه حکومت پرېښنو او په موټر کې يې د کپتان صاحب بنګلې ته ورسولو زه د هغه دليدو دپاره واپس ښار ته لاړم.

د خلیلو مومندو دوره:

ما د خلیلو مومندو دوره شروع کړه چونکه دفعه ایکسو چوالیس لګېدلې وه نو مونږ یوه لویه جلسه تهکال کې د شپې په یوجماعت کې وکړه حکومت ځای په ځای دفعې لګولې وې او زمونږ جلسې یې بندې کړې وې سباله کلو ته روان شو اوکلي په کلي به ګرځېدو او خلک به مو په خدایي خدمتګاری پوهول او دوباره مې په جماعتونو کې وعدې واخیستې چې تشدد به نه کوو صبر به کوو ولې چې خدای د صبرناکو ملګری دی او چې خدای د چا ملګری وي فتح به د هغه وي ږومبی جلسې مو د مومندو تپې په پاوکي. بادرکلي. بډه بیر، شیخان، شاب خېل، متني په جماعتونو کې وکړې او خلک مو پوهه کړه دلته مې د خدایي خدمتګارو نه بیا د عدم تشدد وعدې واخیستې اخرې جلسه مو لنډی کې وکړه او خلک مې په دې پوهه کړل چې دا تاسو چې زما د باچایی چغې وهئ نو چې دا تحریک مونږ شروع کړی دی دا خو د باچایی دپاره نه دی چې زه دې بادشاه شم او که چېرې تاسو ما بادشاه کړئ، نو اول خو په اسلام کې باچایي نشته او بله دا چې ستاسو به خاورې په سرشي او زما به مزې وي. نو تاسو پوه شئ چې نه ما او نه بل خپل باچا کړئ. مونږ باچایان جوړول نه غواړو، باچایانو ته مو ضرورت نشته زمونږ به یو مشر وي او د قوم په رایه او مرضا اومشوره به وي او هغه سړی به وي چې د قوم خدمتګار وي. د خان. غریب اومیا ملا فرق به نه وي بلکې هر هغه سړی به وي چې هغه نېک او ایماندار او د قوم او ملک خیر خواه وي تکلیفونه او قربانی او ډېر خدمت یې د

قام اوملک کړی وي او چې د دې مشرۍ اهلیت او پوهه هم په کې وي. زمونږ حکومت به د جماعت تابع وي جماعت به د حکومت تابع وي، بادشاهي خراب شی دی او د قوم اوملک په کې ډېر نقصان دی، او که چېرې نن یو باچا ښه هم وي، نو سبا به یې زوی باچا وي نو څوک ویلی شي چې ګوندې هغه به هم ښه وي او باچایان کله د خپل قوم ترقي غواړي؟ ولې هر چې هر وخت دا خیال کوي چې که دا خلک پوه شول نو ما به لرې کړي نو هغه هر وخت د قوم د پوهې لاره کې خنډان اچوي دا ملک زمونږ د ټولو پښتنو دی نومونږ یو سړی نه خان کوو زمونږ به کوشش دا وي چې ټول خانان کړو او داسې حکومت به جوړوو چې هغه کې مساوات وي او د ټولو خلکو په کې یو شان خیر او فایده وي، که پوره وي او که سپوره وي په شریکه به وي. امن وي، انصاف وي زمونږ به د ټول قوم یوه جرګه وي او د هغوی په خوښه به یو صدر وي.

زمونږ جلسو کې به ښځې هم شریکېدلې، د خلیلو مومندو دوره چې ختمه شوه نو اخر کې به زه دا ووایم چې د خلیلو مومندو جرګو او خدایي خدمتګارو ډېر ښه انتظام دی. هر کلي کې دفتر دی او په هغه کې شپه اوورځ د خدایي خدمتګارو پهره وي. په هر دفتر کې یو ګارډ دی چې ګډنټه په ګډنټه غږیږي دا ټول انتظام د ارباب عبدالغفور خان او سید عاشق شاه باچا دی.

مانګیانو باندې، اورمړ خالصه:

خبر راغی چې قاري صاحب پخپل کلي مانګیانو باندې کې

د يوې جلسې انتظام کړی دی او ماته يې ليکلي دې چې مونږ د خپل تحصيل د خدايي خدمتګارو د تربيت دپاره کېمپ کوو.د دې دپاره ستا راتلل دلته ضروري دي. ما د هغوی دعوت منظور کړو او د اتمانزو نه سحر وختي د ستي جان کلي ته لاړم ولې چې باچا جي راته وې چې زمونږ د کلي په لاره تلل په کار دي،د سحر چای مو ستي جان سره وځکله د پرانګو صدر او سالار هم را ورسېدل او بيا مونږ نستي ته روان شو ،زمونږ د راتلو نه چې د نستي خلک خبر شول نو ډېر خلک راجمع شول هغوی ته مې يو مختصر تقرير وکړو او دوی ته مې ووې چې خپل کور جوړوو ،دشمني، تربګنې، پرې جنبې او نفاق پرېږدو د دې دلاسه زمونږ کور برباد دی، د نستي نه مونږ د سيند غاړې له لاړو د بېړې انتظام شويو ،او بېړې تياره وه صدر صاحب او سالار صاحب واپس شول مونږ په خيريت سره د سيند نه پورې وتو ځای په ځای خدايي خدمتګار ولاړ وو.ماله يې اس راوستی و ،خو زه پياده دوی سره روان شوم. د قاري صاحب کلي ته ورسېدو قاري صاحب ډېر ښه انتظام کړی و ،دفتر او د هغه احاطه يې ښکلې کړې وه.خلک دفتر کې ناست وو ،تبادله خيالات وشول او د ډوډۍ وخت شو د ډوډۍ نه پس جلسې له لاړو جلسه د کلي نه بهر وه،ډېر خلک وو او په زرګونو نر او ښځې راغلي وو جلسه کې تقريرونه وشول،نظمونه يې وويل،زما د تقرير وخت کې مې اول ددې دپاره چې د قاري صاحب زامن حکومت ګرفتار کړي وو همدردي ظاهره کړه او خلکو ته مې ووې چې نن دی که سبا په مونږ يو امتحان راتلونکی دی تکليفونه او مصيبتونه

راتلونکي دي که تاسو په صبر سره د هغو مقابله وکړه نو امید دی چې مونږ به کامیاب شو او خلکو ته مې دا هم ووې چې مونږ خدایي خدمتګار ستاسو د خدای دپاره خدمت کوو ولې چې تاسو زمونږ قوم یئ او احسان درباندې هم نه کوو ځکه چې دا زمونږ فرض دي او یوازې زمونږ نه دي د ټولو پښتنو فرض دي، مونږ ستاسو ګټندوي یو او که چېرې داسې خلک په ملک کې وي چې ددې خپلې ګټې دپاره ملا ترلی نه شي نو نه دې تړي لیکن زمونږ پښې دې دشمن ته نه راکاږي، او که زمونږ ملګرتیا نه کوي خیر دی خو چې د قوم او ملک د دشمن سره ملګري نه شي. بیا ښځوله ورغلم او هغوی ته مې ووې چې دا ملک چې څنګه د سړو دی داسې ستاسو هم دی او دا ستاسو چې څنګه خیال دی چې سړي لوی دي او ښځه وړوکې ده دا په اسلام کې نشته لویې په عمل ده که ښځه بااخلاقه، نېکه او پاکه وي نو هغه لویه ده او که دغه شان یو سړی وي نو هغه هم لوی دی او که دغه شان یوه ښځه بدعمله، بد اخلاقه وي نو هغه وړوکې ده او که یو سړی هم دغه شان وي نو هغه هم وړوکی دی، په دې ملک کې ستاسو مونږ سره یو شان حصه ده، ښځه او سړی د ګاډي دوه پایې دي که یوه پنچر شي نو ګاډی مخکې تلی نه شي. جلسه په کامیابی ختمه شوه.

زمونږ د اورمړو صدر صاحب او ورسره ډېر خدایي خدمتګار راغلي وو زه هغوی مجبور کړم او ځان سره یې اورمړو ته بوتلم د دوی دفتر ته چې ورسېدو نو زه اول د خپل شهید خدایي خدمتګار صوبیدار صاحب د بچو کتو له او دعا له لاړم بچي یې ما له راغلل او خپله غېږه کې مې کښېنول دعا

مې ورته وکړه او پسمانده ګانو له مې تسلې ورکړه چې مرګ شته او خلاصی تړې نشته او دی خو په داسې مرګ مړ دی چې خدای ورته ژوندی ویلی دی ،خو مونږ پرې نه پوهېږو او چې تر څو دا دنیا اباده وي د هغه نوم به هېر نه شي،د شپې مو جماعت کې جلسه وکړه،دلته هم جلسې بندې دي سباله د اورمړو منځني کلي له لاړو دلته زمونږ په خدایي خدمتګارو کې بې اتفاقي وه دوی مې د خدایي خدمتګاری په مطلب او مقصد پوه کړل او ورته مې ووې چې تاسو په دې تحریک ځان نه دی پوه کړی او تاسو نه هېره شوې ده چې مونږ خدای سره دا وعده کړې ده چې مونږ به پرې جنبې، دشمنی، تربګنی، مخالفت، جګړې او بې اتفاقی نه کوو نو زه ستاسو په خدمت کې دا عرض کوم چې څوک دشمنی، تربګنی، پرې جنبې پرېښودی نه شي نو هغوی دې خدایي خدمتګاری کې نه داخلېږي او چې دا څیزونه کله پرېږدي نو بیا دې خدایي خدمتګار شي او که دې کې هم دا څیزونه پرې نه ږدو نو د دې وروروڼی فایده څه شوه؟ دې څیزونو خو مونږ برباد کړي یو، زما په تقریر دوی ښه پوه شول او څه اثر پرې وشو، له دې ځایه مونږ دریم کلي ته لاړو، اورمړ درې کلي دي، هلته مو هم په جماعت کې جلسه وکړه. زمونږ د وېرولو دپاره حکومت د جلسې په وخت کې ډېر باډر پولیس راوستلي وو چې خلکو یې هېڅ پروا ونه کړه نو بیا لاړل. د دې ځایه زما اراده وه چې کیچوړی له لاړ شم لیکن زما طبیعت خراب شو او هغه د سړک نه دوه میله لرې وه او پیاده مزل و،نو بیا شپې له میا ګوجرو له لاړو او بابو فضل الهي سره مو د خوند شپه تېره کړه د شپې

مو جماعت کې جلسه وکړه او چې خلک زما نه خبر شول نو ښځې، نر په ډېره مینه محبت جلسې له راغلل سباله هزارخانې له لاړو. د دې ځای د جرګې او خدایي خدمتګارو انتظام مې ډېر خوښ شو او بیا په دې علاقه کې کلي په کلي وګرځېدو او خلک مې په عدم تشدد په ښه شان پوه کړل او په صبر مې ډېر زور ورکړو او د دې ځای دوره ختمه شوه.

لاټ سره لیدل:

زما طبیعت ښه نه و ځکه چې نه د شپې ارام و او نه د ورځې باچاګی د ستي جان شاګرد و هغه به نظمونه اورول هغه هم ناجوړه شو هغه مې هم کلي ته رخصت کړو، زه پېښور ته راغلم او ډاکټر صاحب سره پاتې شوم هغه راته د لاټ صاحب د ملاقات په باره کې ووې چې تا ته به یاد وي چې څه وخت ته په ډېره اسماعیل خان کې په دوره وې نو ما ته لاټ صاحب یوه چیټۍ ستا د ملاقات دپاره رالېږلې وه، زمونږ مخکښنی لاټ صاحب مړ شوی و، او د هغه په ځای سررائیلف ګریفتهـ لاټ شوی و ما ورته ووې چې ما ته په ملاقات کې څه عذر نشته، هغه لاټ صاحب له زما د موجودګۍ خبر ورکړو او درې بجې ملاقات مقرر شو زه تیک درې بجې د لاټ صاحب بنګلې له لاړم د هغه سکتر زما په انتظار کې ولاړ و ما ته یې ور لرې کړو او لاټ صاحب له یې بوتلم، لاټ صاحب ما له مخې له راغی او زه یې ځان سره په کرسۍ کښېنولم او سکتري بهر ته را ووت او مونږ پسې ور پورې شو د روغ جوړ نه پس اول سوال یې په ما دا وکړو چې زه ټول عمر پېښور کې پاتې شوی

یم خو ته مې لیدلی نه یې ما ورته ووې چې تاسو له اکثر هغه خلک راځي چې خپل کارونه لري. بیا د خدایي خدمتګارو خبرې شروع شوې، ده راته ووې چې زمونږ او د پښتنو ډېر ښه تعلقات وو خو د بعضې خلکو په ګرمو تقریرونو هغه تعلقات خراب شول ما ورته ووې چې تعلقات په تقریرونو نه خرابېږي تاته به معلومه وي چې جیمیسن پښتنو سره کوم قسم سلوک کوي او د دې په اورېدو سره لاټ صاحب سترګې ښکته کړې.

جیمیسن د پولیس کپتان و چې په ۱۹۳۱ع کې د چارسدې په شرابخانه مونږ پکټنګ لګولی و، ده د خدایي خدمتګارو مخصوص ځایونو ته ډکې کوزې ځورندې کړې او د خسي توب مشین یې ورپسې راوړو او ډېر خدایي خدمتګار پرې خسیان شول او دا اواز به یې کولو چې د پښتنو نوغې ورکوم خدایي خدمتګارو نه به یې جامې وشلولې او بربنډ به یې کړل او چې په وهلو کې به بې هوشه شول نو د غولو متیازو یو ډنډوکی یې جوړ کړی و، هغې ته به یې ګذار کړو دا زمونږ پښتانه د مرګ نه هم بد ګڼي، ما ورته ووې چې ګورئ مونږ خدایي خدمتګار هم ستاسو رعیت یو نو مونږ سره هم کم از کم هغه سلوک کوئ چې نور رعیت سره یې کوئ نو هغه ووې چې مونږ یو شان سلوک کوو او خلک بې ګناه نه ګرفتارو ما ورته ووې چې په دې ستا سره بحث نه کوم لیکن اکثر خدایي خدمتګار بې ګناه ګرفتاروئ او د دروغو مقدمې پرې جوړوئ. ده ووې چې هغوی څه نا څه کړي دي،ما ورته ووې چې د سودم خانانو څه کړي دي چې تاسو ګرفتار کړي دي؟ او د مردان په حوالات کې پراته دي شاه پسند خان او الله داد خان څه تقصیر

کړی دی؟ شیربهادر خان او د هغه نورو خورانو څه قصور کړی دی؟ اخر کې د ازاد سرحد خبرې شوې ما ورته ووې چې تاسو د پولټیکل اېجنټ په محکمه په کروړونو روپی لګوئ نو د دې نه څه فایده وشوه؟ نو ده ووې چې مونږ خپله علاقه په دې باندې د دې خلکو د شرنه بچ کړې ده ما ورته ووې چې د څومره مودې نه تاسو په دې لګیا یئ او ترکومه حده کامیاب شوي یئ،نو ده ووې چې د دې برشو کالو نه زمونږ دا کوشش دی ،خو تر اوسه پورې کامیاب شوي نه یو ما ورته ووې چې مونږ له پنځه کاله موقع راکړئ او تاسو چې څومره روپی لګوئ د هغې شلمه حصه مونږ له راکړئ بیا زمونږ او د خپل کار مقابله وکړئ که زمونږ هغه لاره فایده منده وه نو هغه جاري وساتئ! ماته یې ووې چې تاسو به څه کوئ ما ورته ووې چې مونږ به دغه روپی د خلکو په تعلیم صنعت او حرفت باندې ولګوو او د خلکو به دا یقین راولو چې مونږ دا هرڅه د قوم د فایدې دپاره کوو او د قوم خیر غواړو پښتون داسې قام دی چې دی د زور په نسبت په احسان زر تابع کېږي، بیا به نه پخپله ډاکې کوي او نه به بل څوک پرېږدي. نو چې د لاټ صاحب نه نور څه جوړ نه شو نو ماته یې ووې چې دې ملک ته د روس او افغانستان نه ډېره وېره ده نو په دې وجه مونږ دا کار کله پرېښوی نشو او دا فوجونه چېرته کمولی شو؟ ما ورته ووې د افغانستان غریب خو اډو څه خبره مه کوه ولې چې هغه تا ته معلومه ده چې خپل ځان هم ساتلی نه شي نو په مونږ به څه حمله وکړي؟ او بله دا چې ستاسو په افغانستان کې کوم باچا خوښ نه وي نو هغه باچایي کولی نه شي پاتې روس شو نو که

د هغه نه تاسو ته خطره وي نو په کار دي چې مونږ له د خپل ملک واک او اختيار راکړئ په ټول هندوستان کې ستاسو دومره فوج نشته لکه چې نن په سرحد کې زمونږ خدايي خدمتگار دي، چې مونږ له اختيار راکړئ نو بيا که روس زمونږ په ملک راتلو نو مونږ به يې مقابله کوو او زمونږ ښځې، نر به ملک د حفاظت دپاره تياروي نو بيا روس حمله نه شي کولی او که دانه وي نو مونږ خو ستاسو دپاره جنګ نه کوو اوس مونږ پوه شوي يو چې جنګ دې مونږ کوو او مزې دې ستاسو وي. زما ډېرې خبرې ده نوټ کړې او راته يې ووې چې زه سباله ډيلي ته ځم او د دې خبرو ذکر به وايسرای سره وکړم بيايې راته ووې چې زه اميد کوم چې اينده به هم دغه شان زما او ستا ملاقات کېږي ما ځواب ورکړو، چې لکه دا ځل چې دې څه رنګې ماپسې پوليس رالېږلي و دغه شان ماپسې پوليس رالېږه،نو زما او ستا ملاقات به کېږي.ده راته ووې ته خو عجيبه سړی يې ته خو لږ بهر وګوره څومره خلک زما ملاقات ته راغلي دي زه و رسره ملاقات نه کوم او تاته زه وايم چې زما ملاقات ته راځه او ته نه راځې نو ما ورته وويل چې دا بهر خلک چې راغلي دي دا خو خپل غرضونو پسې راغلي دي او زما څه غرض نشته. ملاقات ختم شو او زه د ډاکټر صاحب بنګلې له راغلم په سباله مې د نوښار د تلو انتظام وکړو.

د نوښار په تحصيل کې جلسې:

لسم دسمبر سحر وختي زه سره د خپلو مومندو خدايي خدمتګارو نوښار ته لاړم او دفتر ته ورغلو صدر صاحب سره د

نورو خدایي خدمتګارو دفتر کې موجود و او لږ ساعت پس د سیند د غاړې د کلو په دوره روان شو په لاره کې مې د شاهباز ګړۍ جرنیل ولیدو چې پولیس په لاری کې جبلخانې له بوتلو او دوه نیم کاله یې قید کړی و. مونږ باران کې د کنډرو جلسه وکړه او د هغه نه پس صدر صاحب او د نوښار کارکنان رخصت شول او مونږ د اکوړې جرنیل صاحب سره پورې وتو او پیر سباک کې مو جلسه وکړه او د پیرسباک نه شپې له زړې مېنې له لاړو خلک راته انتظار کې وو د شپې مو هم هلته جلسه وکړه او د سحر د لمونځ نه اول د زړې مېنې نه روان شو باقي ټول د سیند د غاړې کلو کې مو جلسې وکړې او خلک مو د تحریک په غرض پوه کړل شپه مو خیراباد ته ورسوله. زما طبیعت د اول نه ښه نه و اواز مې ناست و او د دې بې ارامۍ په وجه نور هم ناجوړه شوم. ما به ډېر کوشش کولو چې د کار نه پس مې ارام ته پرېږدي خو دوی نه پرېښودم. د شپې مودلته جلسه وکړه. په دولسم دسمبر د ختکو علاقه کې د اباسیند په غاړه خیر اباد کلي ته نزدې د یوې لویې جلسې انتظام مو وکړو هغې له د صوابۍ تحصیل په زرګونو خدایي خدمتګار راغلي وو د چچ خلک هم په شنازونو راپورې وتي وو او موټرو لارو کې راغلي وو. زه د لږ ارام نه پس جلسې له لاړم، شاعرانو قومي نظمونه واورول ډېر اثر یې وکړو اخر کې ما پخپل تقریر کې ووې چې زمونږ د صبر جنګ دی مونږ به د وهلو او کنځلو بدل نه اخلو مونږ به صبر کوو او ځان به خدای ته سپارو مونږ خو خدایي خدمتګار یو خدای به زمونږ بدل اخلي د خپلو زړونو نه خودغرضي او نفاق لرې کړئ، ځکه چې د دې دلاسه

برباد شوي يو. ځان کې ښه اخلاق پيدا کړئ ولې چې د ښو اخلاقو نه بغير څوک ترقي کولی نه شي. بله خبره مې دا وکړه چې ای پښتنو ورونو زه په دې نه پوهيږم چې تاسو ولې د پيرنګيانو نه يرېږئ دوی خو ستاسو په شان بنيادم دي ستاسو په شان يو قوم دی تاسو خو پرو جنبو او نفاق تباه کړئ وېره در کې پيدا شوې ده، د چا په زړه کې چې د خدای وېره وي نو د هغه په زړه کې د بل چا وېره نه راځي او د چا نه نه يرېږي او د چا په زړه کې چې د خدای وېره نه وي هغه د هر چا نه يرېږي. نو په دې وجه چې مونږ د حکومت افسر ووينو نو ويرېږو، ای ورونو! تاسو په زړه کې د خدای وېره پيدا کړئ او بيا مې ټولو ته اپيل وکړو چې کوم کلي کې جلسه وي، نو هلته ډوډۍ چای مه کوئ او مه پاتې کيږئ او د کلي خلکو ته مې هم ووې چې چالـه چای، ډوډۍ هم مه ورکوئ مونږ غريب قام يو خلکو له چای، ډوډۍ نه شو ورکولی بيا مې دې خلکو ته ووې چې ای ورونو! تاسو د خدای دپاره يوه ورځ روژه نيوی نه شئ؟ او که څوک ډوډۍ درله پخه هم کړي نو تاسو يې مه خورئ نو چې يو ځل خلکو ته ډوډۍ پاتې شي نو بيا به داسې نه کوي.

صوابی تحصيل کې جلسه:

زه بيا د فردوس خان سره مانيری ته روان شوم په لاره يو بوډا سړي راته ووې چې باچا خانه زه خو نن ايله پوه شوم چې پيرنګی هم زمونږ په شان بنيادم دی. شپه مې فردوس خان سره په ارام تېره کړه سباله يو خدايي خدمتګار وفات شو، نو د هغه جنازه مو وکړه بيا مو د مدرسې د ځای تصفيه وکړه. دوی

مدرسې له ځای ورکړی و، یو کس نیم په کې خپه و هغه مو راضي کړو بیاله دې ځایه باجا ته روان شو ولې چې زمونږ د باجا خانان بې ګناه پولیس ګرفتار کړي وو. دلته مو جماعت کې جلسه وکړه بیا کلابټ ته لاړو د کلابټ په خلکو کې حکومت څه بې اتفاقي پیدا کړې وه، خودغرضو خلکو په کې شرارت کولو ما ورته هم په هغه معامله تقریر وکړو چې فکر وکړئ د هغې ښه اثر وشو او د روانېدو په وخت کې د کلابټ د خان زوی راته ووې چې تسلي ساته مونږ پوه یو مونږ څوک جنګولی نه شي،له دې ځای نه زروبی ته لاړو هلته مو هم جماعت کې جلسه وکړه په زرګونو خلک راجمع شول ډېره کامیابه جلسه وشوه،زه پوه شوم چې په خلکو کې سیاسي شعور پیدا شوی دی. له دغه ځای نه مرغز ته شپې له لاړو په مرغز کې مو د شپې جلسه وکړه، د مرغز جرګه او خدایي خدمتګار ډېر مخلصان او پوه دي، دوی راته د خپل مصیبت ټولې کیسې وکړې او راته یې ووې چې بېګناه د پولیس هغه پیرنګي ووهلو او بیایې د کلابټ خلکو ته وې چې دعوی هم پرې وکړئ،خو په مونږ د کلي خلکو دعوی ونه کړې د دوی جرنیل قابل او پوه سړی دی او دا د هغه قابلیت دی چې دا جذبه یې په خدایي خدمتګارو کې پیدا کړې ده. سباله د مرغز نه قبلې ته یو کلی دی د هغې صدر صاحب مجبور کړو او د سحر چایو له هلته لاړو، خلک چې زمونږ نه خبر شول نو راجمع شول هغوی ته مې هم د وروروڼو او قاموليو یو مختصر تقریر وکړو او بیا له دې ځایه کوټې له لاړو او بیا ټوپي له لاړو ولې چې د دې ځای ډېر کارکنان حکومت ګرفتار

کړي وو. ټوپې کې پکټنګ لګېدلی و. د هغې کتو له لاړو ما پرې بعضې سوالونه وکړل چې تاسو ولې پکټنګ لګولی دی؟ دوی ووې چې دا خلک بدیشي مالونه خرڅوي ما ورته ووې چې تاسو څه غواړئ؟ دوی وې چې د خپل ملک مال دې خرڅوي نو ما ترې تپوس وکړو چې دې کې ستاسو فایده ده ا و هغه کې مو څه نقصان دی؟ دوی ووې چې د ملک مال چې خرڅېږي نو پیسې به زمونږ ملک کې پاتې کېږي او چې د پردي ملک مال خرڅېږي نو پیسې به پردې ملک ته ځي. زه ډېر خوشحاله شوم ولې چې دا کوم خدایي خدمتګار ولاړ وو، نو هغه د یو وړوکي کلي بې تعلیمه هلکان وو او نورې چې مې ترې پوښتنې وکړې نو د هغو یې پوره ځوابونه راکړل دلته هم پولیسو په خدایي خدمتګارو ډېر ظلمونه کړي وو. زه پوه شوم چې زمونږ په قوم کې یوه پوهه راغلې ده بیا مې جماعت کې تقریر وکړو او خلکو ته مې ووې چې دا خدایي خدمتګار ستاسو ګټندوی دي تاسو له ستاسو د پلار نیکه بایللی ملک ګټي، نو تاسو ورسره ولې بد سلوک کوئ؟ که پیرنګیان مونږ سره هر قسم سلوک کوي نو مونږ ترې ګیله نه کوو ځکه چې هغه غیر قوم دی او هغوی سره غم دی چې که پښتانه رانه خپل ملک ازاد کړي نو زمونږ به څه حال وي؟ زمونږ ګیله ستاسو نه ده تاسو خو زمونږ قوم یئ او دا ملک زمونږ شریک دی که دا ملک ازاد شي نو د دې فایده خو به ټول قوم ته وي. چې جلسه ختمه شوه نو د (مینئ) مولانا صاحب را ته ووې چې مونږ سره به ضرور ځې او زمونږ د خلکو ډېر خواهش دی چې هلته مونږ هم جلسه وکړو ما ورته ووې چې مولانا صاحب ته زما حال

وینې زه ناجوړه یم پرېږده چې زه واپس لاړ شم او چې کله لږ ښه شوم نو بیا به ستاسو کلي ته درشم دوی راضي شول او مونږ صوابي ته راغلو، په صوابي کې په زرګونو ښځې اونر جمع وو او سالار صاحب منیر خان، نجوبائي او فردوس خان ډېر ښه انتظام کړی و، هغوی ته مې تقریر وکړو خدایي خدمتګار رانه چاپېره شول، چې بېګاله به مونږ سره شپه کوئ، ما ورته ووې چې تاسو ماوینئ چې زه ناجوړه یم او په دې ناجوړه وجود لګیا یم شپه او ورځ کار کوم ځکه چې نن دی که سبا دی حکومت مونږ نیسي او د خدمت موقع نه راکوي او دا ټول انتظار راوند ټیبل کنفرانس ته دی نو زه کوشش کوم چې څومره کېدی شي چې په دې خپل قوم کې دوړې وکړم او دوی په هر څه باندې پوه کړم.

هغوی اجازه راکړه او شپې له تولاندی له لاړو شپه ښه په ارام تېره شوه دلته خبر شوم چې میا احمدشاه صاحب او ډله یې هره میاشت زما برخلاف کتابګي چاپ کوي او خلکو کې یې خوروي او دلته یومولانا صاحب د هغوی دپاره سخته پراپېګنډه شروع کړېده. ماهغوی ته ووې چې مونږ خو د خدای دپاره لګیا یو د دې قوم خدمت کوو که قوم زمونږ ملګرتیا وکړه نو دوی به ازاد شي او که زمونږ مخالفت یې وکړو نو دوی به برباد شي ولې چې بغیر د قوم د امداد نه مونږ خپل منزل ته رسېدی نه شو، غم او فکر هغه چا سره وي چې د ځان دپاره کار کوي او څوک چې د خدای دپاره کار کوي هغوی هېڅ غم او فکر نه کوي. احمدشاه میا به هره ورځ زما برخلاف هغه کیسه په اخبار کې لیکله او پمفلټونه به یې هم چاپ کول،

لیکن ما ورله چرې هم ځواب نه ورکولو ولې چې د دې نه بیت بازي جوړېده ما خو خپل کار کولو او په دې خبرومې وخت نه ضایع کولو، ببشکه چې دروغ د څه وختـه پورې په خلکو کې غلط فهمي پیدا کولی شي، خو چې رښتیا راشي نو دروغ پاتې کېدی نه شي. چې سباله مونږ په دغه کلي کې د یو مهربان فاتحې له لاړو هلته د هغه په حجره کې مې خپل زوړ ملګري او مهربان مولانا سره ملاقات وشو او ورته مې ووې چې مولانا صاحب په سیاسیاتو کې زمونږ منځ کې څه اختلاف راغلی وي نو دا څه بده خبره نه ده، رسول الله صلی الله علیه وسلم هم وایي چې اختلاف د امت رحمت دی او دا مونږ ته چې د رحمت په ځای زحمت شوی دی دا زمونږ ذاتیات دي، مونږ له خپل زاړه تعلقات پرېښوول په کار نه دي او زه چې ستاسو کلي ته راشم نوملاقات خو راسره کوئ. د دعا نه پس مونږ جماعت له روان شو، مولانا صاحب مې هم ځان سره روان کړو خلک جمع وو مولانا صاحب ته مې ووې که ته څه ویل غواړې نو ووایه مولانا صاحب وې وخت تنګ دی زه څه نه وایم ته خپل تقریر وکړه، ما خلکو ته ووې چې ای ورونو، عزیزانو تاسو خپل ځان پخپل سود او زیان پوه کړئ زه نه پوهېږم چې خلک زمونږ مخالفت ولې کوي، مونږ خو د خلکو خدمتګار یو، تکلیفونه او مصیبتونه په ځان تېروو او ګټه قوم له کوو، په کار دي چې دوی هم زمونږ په شان د پرنګیانو مخالفت وکړي ولې چې هغوی مونږ غلامان کړي یو، زمونږ د پلار نیکه ملک یې رانه نیولی دی،دا ملک خو خدای مونږ له او زمونږ بچو له راکړی دی خو زمونږ د خودغرضۍ او بې اتفاقۍ

په وجه هغوی زمونږ په ملک مزې کوي، خلک وایي چې زمونږ جرګه پاتې نه شوه، مونږ د مصرو په شان په کانګرس کې اوبه شو او خدایي خدمتګار د هغوی رضاکار شول،دا خبره غلطه ده زمونږ جرګه جرګه ده او زمونږ دا خدایي خدمتګار خدایي خدمتګار دي دا خبره داسې ده چې مونږ کانګرس سره تعاون کړی دی، یو خو دا فیصله مانه ده کړې ستاسو لوبې جرګې کړې ده او د میا صاحب او عبدالاکبر خان په رضا یې کړېده، تاسو خو لږ یاد کړئ چې مونږ کانګرس سره نه وو نو پیرنګي په مونږ توره شپه جوړه کړې وه. او په مونږ خدایي خدامتګارو یې داسې لوبې کړې وې چې په دنیا کې به په ډېرو کمو خلکو داسې لوبې شوې وي مونږ یې ټول جبلخانو کې اچولي وو او چې هر کله ستاسو جرګې فیصله وکړه او مونږ کانګرس سره شو نو د هغوی په کوشش مونږ د جبلخانو نه را بهر شو،او دا دی ستاسو په جلسه کې تقریر کوم که د هغوی کوشش او امداد نه وی، نو اوس به مونږ ټول خدایي خدمتګار په جبلخانو کې پراته وو په دې وخت کې مونږ پیرنګي له د خپل اتفاق په زور یو ښکر مات کړی دی او که مونږ اتفاق وکړو نو دا بل ښکر به یې هم مات شي او د ده د زور او ظلم نه به خلاص شو. او د کانګرس سره خو مونږ هم د دې دپاره ملګري شوي یو چې دا خپل ملک ازاد کړو تاسو مهرباني وکړئ او په دې خبرو ځان پوه کړئ.

وخت لږ و ما خپل تقریر ختم کړو، کالوخان کې راته ډېر خلک په انتظار کې ناست وو، په دې وخت کې مولانا صاحب ماته ووې چې زه هم څه ویل غواړم ته دې خلکو ته ووایه ما

ورته ویل چې تاته خو ما ویلي وو چې تقریر وکړه. تا ونکړو اوس زه دلته زیاتي انتظار کولی نه شم، ولې چې کالوخان کې ډېر خلک ماته انتظار کې ناست دي، ته دوی ته تقریر وکړه او ماله اجازه راکړه چې زه کالو خان ته لاړ شم. زما د روانېدو سره ټول خلک روان شول په دې وجه مولانا صاحب څه تقریر ونه کړی شو.

مونږ چې کالو خان ته ورسېدونو خلک جمع وو خلکو ته مې ووې چې ای ورونو! تاسو به دا وایئ چې زه نن تاسو له د کامدار خان د ګرفتاری د غمخواری له پاره راغلی یم نه! زه غمخواري له راغلی نه یم بلکې تاسو له مبارکۍ له راغلی یم او تاسو له مبارکي درکوم چې ستاسو داسې یو ننګیالی خان و چې ستاسو دپاره او د ټول قام او ملک دپاره جېلخانې له لاړو او زه د هغه مور بې بې له او خپلو خپلوانو له د خان داسې نېک کار ته جېلخانې له په تلو مبارکي ورکوم. بیا مې دې خلکو ته ووې چې ای ورونو! هر څه چې تاسو سره کېږي په هغه صبر کوئ د ازار نه چا بازار موندلی نه دی او د ظلم کاسه نسکوره ده څومره چې پیرنګیان په مونږ ظلم او زیاتی کوي هغومره به زر تباه شي او مونږ به تري خلاص شو.

د دې ځای نه بیا ادینه ته لاړو هلته هم خدایي خدمتګارو ته مې د صبر تلقین وکړو او بیا سمیلا ته لاړم. په دې خلکو کې ډېر جوش او خروش و، ولې چې پیرنګي زور او ظلم شروع کړی و. دوی ته مې هم د صبر او عدم تشدد تلقین وکړو او بیا مانبام شهباز ګړي ته ورسېدم دلته یې هم زمونږ جرنیل صاحب نیولی و، دلته هم ډېر جوش و خلکو له مې تسلې ورکړه او

خدایي خدمتګارو له مې د جرنیل صاحب د قید مبارکي ورکړه. دلته مې د ګجرات بخشالي صاحبزاده صاحب ته ووې چې یوه ټانګه تیاره کړه، لیکن د خپلو تلو ذکر مې هیڅا سره ونه کړو دا خبره مې پټه وساتله چې کوم ځای له مونږ تلو هغه ورکوټی کلی و او دا دومره پولیس چې مونږ سره ګرځیده دا به په هغو خلکو لوی بوج و صاحبزاده صاحب نه به چې چا پوښتنه وکړه نو هغه به وې چې مونږ ګجرات بخشالي ته ځُو. مونږ ټانګه کې روان شو او د سړک په غاړه یو وړوکی کلی و، مونږ چې څه وخت د پولیس موټر ولیدو نو کلي ته د ننه شو پولیس زمونږ نه خبر نه شول، هغه ګجرات بخشالي له روان شول، د کلي خلک خبر شول نو ښځې، نر زمونږ لیدو له راغلل زما په راتلو ډېر خوشحاله شول خدایي خدمتګارو ته مې ووې چې څه چا کره تیار وي هغه راوړئ او که نه وي نو خیر دی شپه به مونږ د غسې تېره کړو خو چې زمونږ د پاره نوی پخلی ونه کړئ! چې ډوډۍ مو وخوړه لږ ارام مو وکړو ټوله ورځ بې ارامه وو، ډېر سترې شوي وو خو ټول خلک جماعت کې را جمع شوي وو هغوی ووې چې باچا خان دې مونږ ته یو څو خبرې وکړې د لمونځ نه پس د هغوی د محبت مې اول شکریه ادا کړه او بیا مې ورته د تحریک متعلق یو څو خبرې وکړې او په دې خبره مې ډېر زور واچولو چې په هر مصیبت به صبر کوئ.

سبا له هوتي له لاړو، چې کلپانۍ ته ورسېدو نو څه ګورو چې پولیس والا په شګو کې خړپړناست دي ماته یې ووې چې ټوله شپه درپسې ګرځېدلي یو او بیا دلته کښېناستو او د مردان نور پولیس هم ټوله شپه تاسو پسې منډې وهلې دي،

خو تاسو يې موندلي نه يئ دغه انسپکټر ماله د دفعه ايکسو چوالس «د قانون ۱۴۴ ماده» حکمنامه راکړه هغې کې يې ليکلي وو چې ملکنۍ اېجنسۍ له به نه ځئ، ما غلام محمد خان د لوند خوړ ته ويلي وو چې هلته لاړ شي هغه لاړو او دوی ګرفتار کړو، نو په ما يې د دې دپاره دفعه ولګوله چې دی خبر شي نو خامخا به ملکنۍ اېجنسۍ ته ځي او حکومت مونږ نه اېجنسو ته پرېښودو او نه قبايلو ته مونږ ډېر کوشش کړی وو، چې مونږ دې ورونو ته لاړ شو او دوی هم مونږ د پښتنو په دې نوې وروړۍ کې شريک کړو او دا يې لا څه کوې چې هغه د خدايي خدمتګارو حکومت هم چې جوړ شو نو هغوی هم زمونږ دې قبايلي ورونو ته په تللو نه خوشحالېدل. ولې چې هغوی ويل چې پيرنګيان به خپه شي. حقيقت دا دی چې حکومت خو زمونږ و خو واک د ګورنر و.

د هوتي نه طورو له لاړو زمونږ يو ډېر زوړ خدايي خدمتګار او بهادر کارکن عبدالرحيم خان مړ شوی و ما سره يې د هزارې دوره کړېوه او چې څه وخت مونږ چچ له تلو نو چې پوليس والا راته ټوپکونه نيولي وو نو ده ما ته ووې چې څه چل وکړو ما ورته وې چې ورځئ پرې نو دی پرې د ټولو نه مخکې ورغی. د ده په مرګ مونږ ته ډېر نقصان ورسېدو مونږ خو په دوره وو جنازه مو ونه کړی شوه، فاتحه مې وکړه د هغه مور او خپلوانو له مې ډاډګيرنه ورکړه، د هغه قبر له لاړو او ما او ټولو خدايي خدمتګارو ورته ډېره دعا وکړه بيا مې جماعت کې يو مختصر تقرير وکړو او دوی ته مې ووې چې د عبدالرحيم خان په مرګ مه خپه کېږئ خدای به هغه وبښي او د هغه په ځای به د اسلام

د خدمت دپاره ډېر خلک پیدا کړي. بیا (مایارو) ته لاړو د مایارو صدر صاحب ډېر مخلص او د کار سړی دی دغلته ډېر خلک جمع شوي وو هلته لږ ایسار شو او خلکو ته مې هم یو څو خبرې وکړې.

د دې ځای نه مردان ته راغلو او دلته خبر شوم چې د سودم خانان رها شوي دي زما طبیعت ډېر خراب و ما غوښتل چې د قاضي صاحب په ځای کې لږ ارام وکړم خو خلکو ارام ته نه پرېښودم. قاضي صاحب مې پوه کړو چې بېګاله به دلته راځم خلکو ته مې ووې چې ستاسو نه رخصت یم مخکې ځم خو خلکو زه کله پرېښودم چې اډې له روان شوم نو خلک رانه رخصت شول مونږ اډې سره نزدې د هغه کلي له ورغلو پولیس والا را پسې وو، د هغوی نه چېرته خلاصېږو؟ مونږ لمونځ کولو چې خلک خبر شول او خدایي خدمتګارو زر زر وردې واغوستې او یو ساعت کې د کلي خلک راجمع شول د هغوی د محبت شکریه مې ادا کړه او بیامې ترې اجازت واخستو او مونږ د قاضي صاحب ځای ته لاړو. د قاضي صاحب ځای کې د سودم یو خان ناست و اول مې د رهایی مبارکي ورکړه بیا مو خبرې شروع کړې. ده راته ووې چې ستا راتلل سودم ته ډېر ضروري دي ولې چې په غریبو خلکو کې حکومت یوه غلطه پرابېګنډه شروع کړې ده چې په حقیقت یې پوه کړې چې دوی کې غلط فهمي پیدا نه شي. ما ورته ووې چې زه خو پنځر شوی یم. لږ ارام کوم نو په شلم دسمبر به درشم.

مونږ سبا وختي اډې ته لاړو یوه ټانګه مو کرایي کړه او درګی له راغلو بیا پیاده ګل اباد له لاړو خلک ډېر په جوش

کې وو، ما ورته د صبر او عدم تشدد تلقین وکړو. د ګل اباد نه شپې ته خپل کلي محمدنارۍ له راغلم دلته مې دمې ته نیت و خو د اتمانزو نه خبر راغی چې په شلم دسمبر باندې د سرحد د لویې جرګې جلسه ده او د خط په لیدو را روان شه. مونږ یوه شپه دلته وکړه سبا له اتمانزو له لاړو چې هلته ورسېدو څه ګورو چې د نوښار د تحصیل شل، پنځه ویشت افسران خدایي خدمتګار په لاری کې راغلل زما په لیدو راکوز شو او حجرې له لاړو هغوی راته ووې چې زمونږ د جرنیلی جګړه ده زمونږ فېصله وکړه ماوې چې خدایي خدمتګار خو په عهدو جګړې نه کوي، په خدمت کې جګړه نه وي جګړې خو په ذاتیاتو پیدا کېږي. زما دا وینا هغوی ډېره محسوسه کړه او ټول ډېر ملامته شول نو بیا مې ورته ووې چې سالار اعظم صاحب له لاړ شئ هغه به فېصله وکړي، هغوی وې چې هغه مېړې له تلی دی ما وې مېړې ته لاړشئ هغوی سالار صاحب پسې لاړل.

د لویې جرګې اجلاس:

د ډوډۍ وخت و چې سالار صاحب را ورسېد زمونږ حجرې له راغی زه خو جوړ نه وم، ما ترې اجازت واخستو چې ارام وکړم او د دوی فېصله په خوشالی او په رضا سره وشوه. سباله وختي دوی واپس لاړل د سرحد لویه جرګه را ورسېده جلسه شروع شوه د ټولو نه اول حکیم عبدالسلام صاحب دا تجویز پېش کړو چې یو ډېپوټیشن مقرر ول په کار دي چې هغوی میا احمدشاه صاحب او عبدالاکبر خان راضي کړي او ځان سره یې شامل کړو ما یې تایید وکړو اوماووې چې مونږ

خو لرې کړي نه دي، هغوی جدا شوي دي که هغوی بیا راتلل غواړي نو جرګې ته به هیڅ عذر نه وي. د دواوې شاد محمد خان د دې تجویز مخالفت وکړو چې هغوی خو د جرګې نه بغاوت کړی دی او د جرګې برخلاف کار کوي.

بل تجویز د کانګرس د امداد اخیستو و د دې تجویز ما سخت مخالفت وکړو ما ووې چې تر اوسه پورې مونږ د کانګرس نه یوه پیسه هم نه ده اخیستې او خلک را پسې خبرې کوي او که تاسو د کانګرس نه امداد واخیستو نو بیا خو به حکومت او برخلاف خلک ښه پراپېګنډه شروع کړي، ما ورته دا هم ووې چې جواهر لال ما نه په دې خپه شوی و، د ډاکټر انصاري په کور کې د ورکنګ کمیټې اجلاس و هغه راته ووې چې مونږ به هغه مخکې کانګرس له په پېښور کې څلور، پنځه سوه روپۍ د میاشتې امداد ورکولو ستاسو جماعت ډېر لوی دی تاسو له به ډېر امداد درکوو ما ورته ووې چې دا ملک یوازې ستاسو دی که زمونږ هم دی؟ که ستاسو هم وي او زمونږ هم وي نو بیا تاسو نه امداد ولې واخلو؟ هغه مانه په دې خپه شو او ډاکټر انصاري صاحب ته یې ووې چې دی خو ډېر مغرور دی او دا تجویز هم نامنظور شو، بیاسردار رام سنګهـ زمونږ خدایي خدمتګار یو تجویز پېش کړو چې د انګلستان وزیر اعظم چې د سرحد د حقوقو متعلق کوم تقریر کړی دی هغه تسلي بخش نه دی او مونږ ته منظور نه دی لیکن ثمین جان وکیل د ده د تجویز مخالفت وکړو او دا تجویز یې پېش کړو چې دا ریفارم مونږ له اخیستل په کار دي، قاضي صاحب او علي اصغر خان ووې چې څه راکوي دا به واخلو او نور به

ګټو. مـا لـويې جرګې تـه ووې چې د دې پـه اخيستو کې زمـونږ قـوم او ملک بـه څه ترقي وکړي پيرنګيـان داسې نادانـان دي چې مـونږ لـه بـه هغـه حقـوق راکړي چې پـه کـوم کې زمـونږ فايـده وي، نـو مـا وويـل چې زه د دې هم مخـالف نـه يـم کـه چا تـه پـه کې فايده ښـکاري نـو وادې خلـي خـو د دې تجـويز هـم شـاد محمـد خـان د دواوې سـخت مخالفـت وکـړو چـې مـونږ مکملـه ازادي غوښـتله او اوس هغـه اصـلاحات واخلـو چـې تـول هندوسـتان تـرې انکـار کـړی دی، پـه دې کـې هـېڅ فايـده نـشته،د ثمـين جـان تجـويز وغورزېـده او د سـردارارام سنګهـ تجـويز پـاس شـو نـورې هـم چې څـه خبـرې وې هغـه فېـصله شـوې او جلـسه ختمـه شـوه او يـو څوممبران شپې ته پاتې شول او نور لاړل.

پـه دوه ويـشتم د دسـمبر پـه پېښور کې يـو لـوی دربـار و چې هغـه کې هـم د ريفـارمز د خبـرو تجـويز و، ډاکټـر خانـصاحب تـه او مالـه لاټ صـاحب دعوتنـامې رالېږلـې وې، مـا او قاضـي عطـاالله او ډاکټـر پـه دې خبـرې وکړې چې تلـل پـه کـار دي کـه نـه، زه خـو نـاجوړه وم لـيکن پـه دې فېـصله وشـوه چې پـه داسې حالـت کې چې حکومـت لګيـا دی پـه خـدايي خـدمتګارو ظلمونـه کـوي نـو تلل په کار نه دي اومونږ هغې له لاړ نه شو.

زمـا طبيعـت نـور هـم خـراب شـو او تبـه هـم ورسـره پيـدا شـوه، پـه دې وجـه ډاکټـر صـاحب د عـلاج دپـاره پېښور تـه بـوتلم زه يـې پـه خپلـه بنګلـه کـې دېـره کـړم او زمـا عـلاج يـې شـروع کـړو او خلک يې رانه بند کړل زما علاج خو ارام و.

❋❋❋

زه هزاري باغ جېل کښې

بهر عامه ګرفتاري
زمونږ ګرفتاري، عامه ګرفتاري او
تشدد هزاري باغ جېل ته
بهادره ښځه

په دې کې د سردار پټېل تار راغی او خورشید بهن هم راته لیکلي وو چې ګاندهي جي به په اووه ویشتم دسمبر راورسیږي نو ته په شپږ ویشتم تاریخ راشه. زه ناجوړه وم خو دا تلل هم ضرور و، په دې وجه ما اراده وکړه چې په پینځه ویشتم دسمبر به سحر وختي په فرنټیر میل کې بمبۍ ته روانېږم. ماسره د تلو دپاره قاضي عطاالله خان امین جان او د اکوړي جرنیل هم تیار شول او فیصله په دې وشوه چې مونږ به پېښور نه روان شو، قاضي صاحب به په نوښار کې راسره شي او د اکوړي جرنیل به په اکوړي راسره مل شي خو انسان ته خپل تقدیر معلوم نه دی، تقدیر په تدبیر پورې خاندي په ځلیرویشتم د دسمبر ما خپل کاغذونه تیار کړل او د تېښن دپاره مې ټانګې والا ته هم ووې ډاکټر صاحب ته ما وویل چې په پنځه ویشتم سحر وختي راشه، ډاکټر صاحب او میم صاحب کلي ته تلل، په دغه وخت کې د ارباب عبدالغفور پلار ارباب جمعه خان زما پوښتنې له راغی، ماښام ډاکټر صاحب یو اځې د کلي نه راغی او میم صاحب یې کلي کې پرېښوه.

زمونږ ګرفتاري:

چې په دې کې زمونږ یو مهربان راغی هغه ووې چې ما ته معلومه شوې ده چې تاسو ببګاله ګرفتاروي ډاکټر صاحب دا نه منل هغه ووې چې دا راز به پټ وي خو ما ورته ووې چې که مونږ ګرفتار شو. زمونږ هغه مهربان زمونږ نه رخصت شو، ما سره چې کوم کاغذات وو هغه مې خپل نوکر حنیف الله له ورکړل چې دا میم صاحب له ورکړه. ډاکټر صاحب راته اواز

وکړو چې پولیس راغلل، زمونږ د بنګلې نه چاپیر شول او یو پیرنګی ما له راغی او راته یې ووې چې تا ګرفتاروم. ما ورته ووې چې ډېره ښه ده ستا او ستا د حکومت به شکریه ادا کړم چې ما ګرفتار کړئ ځکه چې زه ناجوړه یم او ارام ته مې څوک نه پرېږدي اوس به ارام وکړم هغه پسې یوه میمه راغله ما هغې ته د بنګلې ور لرې کړو او په ارام مې کښېنوله.

حکومت ته د میم صاحب دوی راتلل معلوم نه و دایې د دې دپاره رالېږلې وه چې د ډاکټر صاحب ښځه میم صاحب به یوازې وي دا به ورسره شپه تېره کړي لږ ساعت ورپسې بل پیرنګی راغی هغه مونږ په څلیرویشتم د دسمبر د شپې ګرفتار کړو د بنګلې نه بهر راغلو او زه یې په یو موټر کې او ډاکټر صاحب یې په بل موټر کې کښېنولو هغوی زمونږ د ګرفتاری دپاره ډېر پولیس راوستلي وو شاید چې د هغوی به دا خیال و چې مونږ به ورسره جنګ کوو. ډاکټر صاحب د شپې په جامو کې راغی ما ورته ووې چې جامې بدلې کړه معلومه نه ده چې مونږ چېرته بیایي، ډاکټر صاحب جامې بدلې کړې چې د پېښور نه واوړېدو نو زما خیال و چې هرېپور ته به مو بیایي چې دې کې د اټک پل ته ورسېدو د لته ټول موټرونه ودرېدل پل بند و ما سره چې کوم پیرنګی و هغه ورکوز شو او سنتري ته یې اواز وکړو چې فلاني صاحب ته ټیلفون وکړه او ورته ووایه چې مونږ ته ور لرې کړه لږ ساعت پس ورلرې شو مونږ چې د پل نه پورې وتو موټرونه ودرېدل او مونږ یې د موټرو نه کوز کړو دلته د پولیس په چوکۍ کې یوه کمره وه مونږ یې وردننه کړو زما طبیعت ډېر خراب و تلی هم نه شوم نو ماله هغه

پیرنګي کټ راوړو او زه په هغه کې ځملاستم، ډاکټر صاحب ته یې هم یو کټ راوړو، په دې کې لږ ساعت پس قاضي صاحب راورسید، د هغه نه پس سعدالله خان زما وراره هم را ورسید، قاضي صاحب ما سره او سعدالله خان ډاکټر صاحب سره ځملاستل او ښه په ارام مو خوب وکړو. سحر وختي مونږ سره د هغو پېرنګیانو تېښن ته لاړوهلته ډېر پولیس ولاړ وو او زمونږ دپاره یې د یو سپېشل ټرین انتظام کړی و مونږ یې هغه ګاډي کې وردننه کړو او زما په ډبې کې د ننه یې په مونږ ټوپک په لاس او سنګین چرا و پیره ودروله او ګاډی روان شو تاسو ته به یاد وي چې مالاټ صاحب سره ملاقات کولونو زما خبرې یې نوټ کولې او ده وې چې دا به زه وایسرای سره کوم نو نتیجه دا شوه چې د راونډ ټېبل کنفرانس فېل(ناکام) شو نو په هندوستان کې یې د ټولو نه اول زه ګرفتار کړم او د ټولو نه یې خطرناک ثابت کړم. دغه نوټونه یې د دې غرض دپاره اخیستل په دې شپه چې زه یې ونیولم هم په دغه شپه په سرحد کې هم پینځه سوه مشران خدایي خدمتګار ګرفتار شول.

عامه ګرفتاري او تشدد:

زما د نیولو نه پس په ټوله صوبه کې عامې ګرفتاری شروع شوې چې د خدایي خدمتګارو قیدیانو تعداد زرګونو ته ورسېده نو بیا یې نور نه نیول بیا به پولیس او ډنډه مار په کلو ورتلل او خدایي خدمتګار به یې وهل او ټکول په یخو اوبو کې به یې اچول او کورونه به یې ورله تالا کول. د چارسدې په تحصیل خدایي خدمتګارو پکتنګ شروع کړو شل شل کسان

به هره ورځ راتلل پولیس والاو به په کوتکونو وهل او خلکو به گرفتاری ورکولې.

د هریپور په جېلخانه کې د نورو ټولو جېلخانو نه زیات خدایي خدمتگار قیدیان وو یوازې دې جېلخانه کې دیارلس زرو نه زیات قیدیان وو، حکومت په دوی ډېر ظلم شروع کړو چې دوی تنګ شي او معافي وغواړي، په یخ ژمي کې یې دوی له یو یو کمبل ورکړی و، چې د سپرو نه ډک و د سیمټو بارکونه وو هغه به یې پرې وویني وینځل یوه جوړه جامې وې هغه به یې هم وویني، باران به وربدو، جامې به یې جنګلو کې ځوړندې وې او کمبل به یې د ځان نه تاو کړې و، شپه به په ناسته تېره شوه په دوېمه او کله په درېمه ورځ به یې یوه چپاتی ورکولو چې یوه نوری به شوه چې سړی به پوهېدو نو بیا به ختمه وه، د دې ظلم برخلاف یو بوډا هندو خدایي خدمتگار خبرې بندې کړې وې او د چپې خولې روژه یې ونیوله چې تر مرګه یې جاري وساتله، شپږ میاشتې پس هغه مړ شو او خپلو بچو د جیلخانې نه مړ بنو ته یوړو، د دې ظلم برخلاف د اتمانزو حیات ګل خدایي خدمتگار څلوېښت ورځې بهوک هړتال وکړو او د سر انجام خان سپرنټنډنټ په خوله یې مات کړو هغه ورسره وعده وکړه چې ستا مطالبې منُو سر انجام خان چې سپرنټنډنټ شو نو قیدیانو له یې تسلي ورکړه او زور ظلم یې ختم کړو او قیدیانو مشقتونه شروع کړل، د ده دا سلوک د پیرنګیانو خوښ نه شو نو دی یې بدل کړو او د ده په ځای یې د بهار صوبې نه یو پیرنګی را وغوښتو چې نوم یې سمتهـ و، هغه هم په اوله کې خدایي خدمتگارو سره ښه جنګ

وکړو او خدایي خدمتګارو ښه په نره د ده مقابله وکړه. د تاټ وردې ولاړې اتکړې، بندې چکې، ډنډه بېړې او نورې سزاګانې یې ورکړې دري کاله یې په خدایي خدمتګارو دغه تکلیفونه تېر کړل خو سمتهـ کامیاب نه شو او د دې نه پس بیا خدایي خدمتګارو سره ډېر ښه شو.

زمونږ د کتوزو عبدالله جان او د هغه پلار قلي خان ته پېش شو هغه د چارسدې اسسټنټ کمشنر و هغه په عبدالله جان رعب واچولو کچرې د خلکو نه ډکه وه پولیس ولاړ وو قلي خان ورته ووې چې ته د پیرنګي حکومت خلاف نظم وایې چې:«د انقلاب به شم ځار ځار» عبدالله جان ورته وویل چې زه اوس هم دا وایم په فخر یې په چغه داسې وویل «د انقلاب به شم ځار ځار- که څوک مې سرکاندي په دار» زمونږ د ځوانانو د جرات داسې ډېرې کیسې دي چې هېڅ شان د چا رعب پرې اثر نه کوي دا خو درته ما مثال بیان کړو.

هزارې باغ جېل کښې:

حکومت زمونږ سره د سرحد نه یو سردارخېل د پولیس انسپکټر له خپله طرفه لګولی وو، هرې صوبې ته چې به زمونږ ګاډی روانېدو نو دغه پولیس به زمونږ د نګرانۍ او حفاظت انتظام کولو او هغه به راسره کېده، د پنجاب پولیس یو انسپکټر چې په مونږ لګېدلی و. د دې انسپکټر دا کار و چې کله به مونږ د ډبې کړکۍ لرې کړه نو دی به راغی او هغه به یې بنده کړه اخر ما ورته ووې چې انسپکټر صاحب مونږ خو ښځې نه یو چې مونږ کړکۍ د هوا دپاره لرې کړو ته یې بنده

کړې چې دوی څوک ونه وینې او زمونږ دا د صوبه سرحد انسپکټر سردارخپل د ډاکټر صاحب او د قاضي صاحب ډېر اشنا و، او دا به یې هم وې چې زه ډاکټر صاحب د مرګ نه بچ کړی یم قاضي صاحب سره د اخبار ډېر شوق و، ده به د هغه خپل اشنا نه اخبار غوښته خو هغه د وېرې نه اخبار نه ورکولو زما خو همېشه دا قاعده ده چې ګرفتار شم نو چې کوم پولیس ماسره وي نه ترې تپوس کوم او نه ترې څه غواړم. زمونږ دا ګاډی چې به د کویلې او اوبو اخیستو دپاره ودرېدو نو مونږ پسې خو به کرکې او ورونه بند وو او که زمونږ به کوزېدو ته شوق شوی و، نو دې پنجابي به نه پرېښودو، څه وخت چې زمونږ ګاډی یو پي ته ورسېدو نو زمونږ د چارج اخیستو دپاره یو انګرېز افسر او یو ګوره سارجنټ راغی، او چې هغه چارج واخیستو نو زما ډبې له راغی او د ډبې د روازه یې لرې کړه او ماته یې ووې چې راځه را کوز شه تېښن کې وګرځه پښې ازادې کړه. اوس د دغه انګرېز او د پنجاب د دغو مسلمانانو افسرانو د رویې مقابله وکړئ! انګرېز سره خو زمونږ جنګ و او مونږ ترې حکومت اخیستو او دا زمونږ مسلمان پنجابی ورور و، چې مونږ د دوی دپاره حکومت ګټلو، دا ورځ د دوی د(برې ده) رومبی ورځ وه هغه په ډېره مینه محبت ماته شراب راوړو ماته یې ډېر په مینه، محبت سره پېش کړل ماورته ووې چې معافي غواړم زه شراب نه څکم هغه زما په دې خبره حېران شو، زه به د هغه دا رواداري او محبت هېچرې هېر نه کړم او څه وخت چې اله اباد ته ورسېدو نو دلته یې زمونږ نه ډاکټر صاحب کوز کړو او هغه یې د اله اباد نیني جېل ته ولېږه. بیا

يې سعدالله کوز کړو او هغه يې د بنارس جېل ته ولېږه. بيا د بهار صوبه شروع شوه او دلته يې قاضي عطاالله صاحب زما ته کوز کړو او د ګيا جېل ته يې ولېږه او زه يې د هزاري باغ جېل له روان کړم. د هزاري باغ جېل د تېښن نه څلوېښت ميله لرې دی. زه چې يې موټر کې کښېنولم نو ماسره دوه پيرنګيان يو ډپټي کمشنر و، بل د پوليس کپتان و کښېناستل او دا زمونږ سردار خېل انسپکټر هغوی سره کښېناستو، کښېناستو سره هغوی ماله يو انګرېزي اخبار راکړو(چې سردارخېل انسپکټر خپلو دوستانو او محسنانو له نه ورکوو) چې زه يې جېل ته دننه کړم او زه يې بارک له بوتلم نو د جېلخانې افسر چې هندو و راته ووې چې دا تا سره چې د پوليس افسر و دا څوک دی ؟ ما ورته وې چې ما نه ولې د ده پوښتنه کوې؟ نو هغه راته ووې چې ما ته خو ډېر رذيل سړی ښکاره شو هغه ما ته وويل چې دا ډېر خطرناک سړی دی فکر ورته کوه. زه يې يو بارک کې يوازې بند کړم او دوی رانه لاړل. ما ته بغير د لوی صاحب(سپرنټنډنټ) او وړوکي صاحب (جېلر) د ليدو نه د بل چا د راتلو يا ليدو اجازت نه و، زما د بارک وړاندې يو سړک چې په هغې به جېل والا تلل راتلل هغه يې بند کړ ما سره د خدايي خدمتګارو ډېر فکر او غم و، په تنهايي کې زه ناجوړه کېږم. دلته زه بالکل تنها وم خوب به مې پوره کولی نه شو او ډوډۍ مې هم خواته نه کېده چې په دې کې مې يوه شپه خوب وليدو چې يو لوی سين دی د هغه په غاړه يو ښکلی ګنبد دی زه په هغه کې ناست يم چې په دې کې سېلاب راغی او دې ګنبد ته رانتوتو دا ګنبد يې وجړقوو زه ډېر وېرېدم ماوې خدای

دې خیر کړي چې زما د پاسه راپرې نه وځي خو څه ساعت پس هغه سېلاب تېر شو او ګنبد په کې لاهو نه شو، پاتې شو، چې د خوبه را وېښ شوم د خوب په لیدو ډېره تسلي مې وشوه.او هغه ډېر غمونه او فکرونه مې کم شو،ځکه چې زما زړه ته دا خبره راغله چې زمونږ په تحریک د هیبت کوم سېلاب راروان و، هغه په خیر تېر شو او تحریک په کې لاهو نه شو. بیا مې فکر وکړ چې دا ټوله ورځ داسې بې کاره ناست یې نو صحت خو به دې نور خراب شي څه شغل او کار په کار دی چې زه پرې مشغول او دا وخت مې پرې تېرېږي نو سپرنټنډنټ صاحب ته مې وویل چې زه دلته بېکاره ناست یم او بېکاري ماته ښه نه ښکاري ته ماله یوی، څسکوره او رمبی راکړه،زه د خپل بارک مخکې دا بنجره ځمکه ابادوم. په دې کې به ځانله سبزي کرم، هغه ماله دوه قیدیان راکړل، هلته چې کومه لږه غوندې ځمکه وه هغه مې اباده کړه او سبزي او ګلونه مې په کې وکرل.د دې نه ما ته دوه فایدې وشوې، یو خو راته کار پیداشو چې زه به پرې مشغول یم او وخت به مې ښه تېرېږي. او بله دا چې یوازې وم نو د خبرو ملګري مې پیدا شول.

زه (شاهي قیدي) وم، ډېټي کمشنر به رالـه هره میاشت راتلو د هرې میاشتې په اول تاریخ به راغی، دې کې هغه چرې ناغه کړې نه وه هغه هم د دې ګلونو او سبزو کرلو ډېر شوقین و ما سره به یې هم په کې ډېر امداد کولو کله نا کله به یې را له تخمونه هم راوړل. ډېر ښه سړی و په کې ډېر انسانیت و، دی چې به هره میاشت راغی او زه به یې ولیدم زما دا تنهایي به یې محسوسوله او زما نه به یې تپوس کولو چې تا ته څه تکلیف

خو نشته؟ مابه ورته ویل چې جېلخانه خو د تکلیفونو ځای دی. زما دا عادت دی چې په جېلخانه کې نه څه غواړم او نه (Complaint) شکایت کوم او ټول تکلیف په ځان تېروم. شپږ میاشتې تېرې شوې او ده خپله ولیدل چې صحت مې خراب شو او نور هم خرابېږي نو بغیر زما د وینا نه یې د صوبه سرحد حکومت ته ولیکل چې ده له یو ملګری په کار دی او په ګیاجبل کې د ده ملګري دي هغه دې دې جېلخانې ته رابدل شي، هلته قاضي عطاالله خان و، هغه غریب هلته یوازې و او زما نه هم زیات په تکلیف کې و، زه به څه نا څه اُوده کېدم او خوب به راغی او هغې غریب له خوب نه ورته او نه اُوده کېدی شو، ځکه چې د تنهایی په وجه یې یو کال هډوخوب نه و کړی. د ګیا جېلخانه د هندوستان په ټولو جېلونو کې ګرمه ده بله دا چې زه او قاضي صاحب په یوه صوبه بهار کې وو او ډاکټر صاحب او سعدالله خان په بله صوبه یعنې یوپې کې وو ولې سر ریلف ګریفتهـ زما او د قاضي صاحب ډېر مخالف و، نو مونږ دواړه یې نه یو ځای کولو د هغه په ځای یې مالـه ډاکټر صاحب راولېږلو. چې ډاکټر صاحب راغی مونږ یو بل ته ورترغاړه وتُو او کال پس یې قاضي صاحب سعدالله له ولېږه.

ماسره څنګ په څنګ د بنځو جېلخانه وه په هغې کې سیاسي قیدیانې وې د راجندرپرشاد خورهم په کې وه، یوه ورځ چوتا صاحب (ډپټي سپرنټنډنټ) مالـه راغی ماته یې ووې چې بنځو ډېر تنګ کړی یم او راته وایي چې ته مونږ ته دی وښیه او که راته یې نه ښیې نو مونږ ایجي ټیشن کوو دا خو زه کولی نه شم نو ته مهرباني وکړه دوی ته جواب ولېږه او ما

ترینه خلاص کړه ما هغوی ته جواب ورولېږلو او دی تر ې خلاص شو.

چې ډاکټر صاحب راغی او هغه ولیدل چې ما خو دوی همېشه په بارک کې بند ساتي او زه خو به نیني جېل کې جواهر لال سره همېشه بهر ګرځېدم نو د هزارې باغ جېل سپرنټنډنټ چې هغه یو پنجابی و او ډاکټر صاحب سره د یورپ په جنګ کې یو ځای پاتې شوی و، خو ډېر بزدل سړی و، ډاکټر صاحب هغه ته د بهر ګرځېدو خبره وکړه نو ده ووې چې: «نه بهایی مین مارا جاونګا» یعنې نه وروره دا خبره مه کوه زه به اووهلی شم،خو ډاکټر صاحب دا خبره نه پرېښوه نو اخر مونږ ته د بارک نه بهر ګرځېدو اجازت وشو. په دې جېلخانه کې بابو راجندر پرشاد او د بهار لوی لوی لیډران قید وو، اچاریه کرپلاني هم دلته و، هغوی نه زما نه خبر وو اونه زه د هغوی نه خبر وم مونږ چې بهر ګرځېدو یوه ورځې مو د هغوی یو ملګری ولیدو نو هغه ډېر حېران شو وې تاسو کله راغلي یئ، ما ورته ووې چې زما خو دلته اتمه میاشت ده او ډاکټر صاحب یو څو ورځې کېږي چې راغلی دی، هغه راته ووې چې دلته خو مونږ د بهار ډېر سیاسي قیدیان یو بیا به مونږ کله کله د هغوی لیدو له ورتلو، د بهار هغه داروغه صاحب د راجندر پرشاد کلاس فیلو(همصنفي) و، ډېر ښه سړی و او د قوم پرستو سره یې ډېره همدردي کوله. مونږ یوه ورځ چوتا صاحب سره دا خبره وکړه چې د دې ځای نه چې کوم سیاسي قیدي رها کېږي هغه یوه ورځ مازیګر مونږ له د رها کېدو نه مخکې رالېږئ، مونږ به هغه له مېلمستیا کوو.

د بهار خلک ډېر ښه خلک دي، لیکن دا چُوت چات په کې ډېر زیات دی مونږ سره د یو ځای په اوسېدو په دې خلکو کې ډېر بدلون راغی او ډېره اصلاح یې وشوه، یوه ورځ یو سیاسي قیدي زمونږ مېلمه و، چې چای راغله نو چای سره ګرمې ګرمې پیکوړې او تلبدلي باتینګې هم وو ما به په پیالې کې چای ورکوله او بیا به مې پیکوړې پخپل لاس ورکولې او ډاکټر صاحب به تلیدلي باتینګې هم هغه له ورکول او هغه چای سره پیکوړې او باتینګې هم خوړل او چې چای ختمه شوه نو هغه ډېر وخندل او بیا یې مونږ ته ووې چې په مونږ کې دومره چُوت چات دی چې یوه ورځې مسلمان ډاکي راغی او هغه ما له زما خط راکړو نوهغه نه د خط اخیستو په وخت کې یوه څنډه هغه نیولې وه او بله څنډه ما نیولې وه، په دغه وخت کې زما ورور ما سره ولاړ و، هغه په ما اوبه واړولې او راته یې ووې چې ته خو پلید (بهرشټ) شوې.

د بهار لیډرانو سره زما محبت و د هغوی محبت زه د زړه نه نه شم اوښکلی. د بهار ښځې نر ډېر بهادران دي او هغوی د ملک د ازادۍ دپاره ډېرې قربانۍ کړې دي او زه به درته د یوې ښځې کیسه وکړم چې هغه مونږ سره قیده وه.

بهادره ښځه:

یوه ورځ چوتا صاحب راغی او خندل یې او ما ته یې ووې چې تا ته نن د یوې ښځې کیسه کوم چې دلته قیده ده، نن جېلخانې له د هغې وکیل خاوند ملاقات له راغلی و، او هغه سره پینځه بچي وو، د ملاقات په وخت کې خپلې ښځې ته یې

ډېر منت وکړو چې دا دوه واړه ته واخله او دا درې لوی به ماسره وي ښځې ورته ووې چې دا ټول به ته ساتې ما خو دا ټول ساتل خو تا زما خبره ونه منله نو اوس يې ساته نو چوټا صاحب ووې چې ما هغې ښځې ته ووې چې دا بچي ولې نه ساتې؟ نو هغې ځواب راکړو چې څه وخت د کانګرس د جنګ بیګل ووهل شو نو ما دې خاوند ته ووې چې دا د ملک اوقوم جنګ دی ته هم لاړ شه خو ده ووې چې زما یو دوه مقدمې دي چې دا ختمې شي نو بیا به لاړ شم. څه ورځې پس مې ترې پوښتنه وکړه چې مقدمې ختمې شوې که نه؟ نو ده ووې چې لږې ځوندې پاتې دي. څه ورځې پس مې بیا ترې تپوس وکړو نو هغه دغه ځواب راکړو چې دې بچو سره څه وکړو؟ ما وې چې دا بچي به زه ساتم ولې دی قید ته تیار نه و او زه پوه شوم چې جبلخانې له نه ځي نو زه پخپله راغلم پکټینګ مې وکړو او قید شوم او بچي مې ده ته پرېښودل. د کوم قوم ښځو کې چې دومره قومیت او بهادري وې نو هغوی ضرور خپل منزل ته رسي(او دغه وجه وه چې انګرېز مجبوره شو او زمونږ ملک يې پرېښو).

د ډاکټر صاحب د راتللو نه پس يې بیا مونږ بل بارک ته بدل کړو،د غه بارک سره ډېره مځکه شاړه پرته وه ما چوټا صاحب ته ووې چې زه دا مځکه ابادوم ما سره امداد وکړه هغه ماله دوه قیدیان راکړل، ما په هغه مځکه شروع وکړه او اباده مې کړله. په دې مځکه یو ارټ هم و ما الوبالو، ګني، قسم قسم سبزی وکرلې.د بهار پپیتې ډېرې خوږې وې یو لوی پتی مې ښه جوړ کړو او دا مې په کې وکرلې. ډپتې کمشنر به میاشت

په میاشت راتلو ما سره یې په دې کار کې ډېره دلچسپي وه او کله نا کله به یې د مولو، تېپرو تخم هم راکوو او راته به یې وې چې زما هم د زراعت سره ډېر شوق دی، دا جېلخانه په ځنګل کې وه کله نا کله به د زمرو اوازونه مونږ اورېدل او په دې جېلخانه کې به د شپې ډېر ماران راو تل او هغه به داسې زهریله وو چې سړی به یې وچیچلو او فوراً به ورته انجکشن ونه شو نو دوه ګېنټې کې به مړ شو. زه به د شپې د ډوډۍ نه پس ګرځېدم. سپرټنډنټ صاحب خو ډېر منع کولم چې مار به دې وچیچي نو ما به ورته وې چې زه ونه ګرځم نو نه خوب راځي او نه مې ډوډۍ هضم کېږي نو بیا هغه مالیه یو ګیس لېمپ واخیستو او د شپې به چې ګرځېدم نو هغه به د ملازم سره و هغه به مخکې و او زه به ورپسې وم او چې کله به برسات شروع شو نو دا ماران به ډېر زیات شول او چې مونږ به د شپې ګرځېدو نو چې چېرته به ډنډوکی و، نو هغې کې به بېشماره ماران رپېدل. دا ماران واړه واړه وو خو ډېر خطرناک وو. زه به وختي سحر پاځېدم یوه ورځ چې پاځېدم نو ګرګابی کې مې پښه منډله خو چې د اګرګابی مې په پښه سمونه او هغه نسکوره شوه نو یو کریټ مار تري روان شو، خدای تري وساتلم دلته زمونږ یو مشقتي و ډاکټر صاحب سره به یې ډېر ګپ لګوو. په دې کې ډېر قیدیان د ځنګلي علاقې وو ډاکټر صاحب ته یې وې چې مونږ ښځې او نر لاسونه سره ورکړو او په جمع ګډ ډېرو، یوه ورځ تري مونږ پوښتنه وکړه چې په څه قید شوي یئ؟ نو هغه ووې چې سړی مې وژلی و او چې مقدمه را باندې جوړه شوه نو خپلو رالـه وکیل ونیو وکیل راته بیان

اوښولو چې دا به کوې، ما ورته ویل چې دا خو دروغ دي او زه دروغ نه وایم، وکیلانو خلک په دروغو اموخته کړي دي،حقیقت دا دی چې دا وکیلان چې د کوم وخت نه پیدا شوي دي نو په دې ملک کې دروغ او د دروغو مقدمې زیاتې شوې دي،خو ما دروغ ونه وې اورښتیا مې وې،چې د رښتیاوو په برکت له پانسۍ نه خلاص شوم.

حکومت زما بچو له الاونس نه ورکولو حالانکه د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب بچو له یې ورکولو او بله لوبه یې مونږ سره داکړې وه چې زما جایداد خو ډېر و،خو د ګورنمنټ په اشاره زمیندارو زما حصه ګډوډه کړه اومالـه یې څه نه راکول.نو زما زوی غني د پیسو د نشت په وجه د امریکې نه واپس شو او خپل تعلیم یې پوره نه کړه، زما هغه د پپیتو باغ پوخ شو او یو دوه مونږ خوړلې وې چې زمونږ د رهایۍ حکم راغی مونږ خو ډېرې پپیتې کرلې وې او هغه پخې شوې وې اګر چې په دې جېلخانه کې د ننه د پپیتو د کرلو حکم نه و، خو مالـه جرنیل خاص اجازت راکړی و، نو چې مونږ خلاصېدو جېلوالا او قیدیان ډېر خپه و، ویل یې چې تاسو رها شئ او لاړ شئ،مونږ به دا د ببخه وباسو،پپیتې په پخېدو راغلې وې ډېرې خوږې وې.اول په دې جېلخانه کې د پپیتو د کرلو اجازه وه خو هغه قیدیانو ایستلې وې دېوال ته یې ایښې وې او تښتېدلي وو نو ځکه د پپیتو کرل بند شوي و.

چې ډاکټر صاحب نه و نو زما د خوراک ډېر بد حال و ددې خلکو او زمونږ خوراک کې ډېر فرق دی او زه پخلي باندې نه پوهېدم چې ډاکټر صاحب راغی نو بیا کار ښه شو ولې چې هغه به ډېر ښه پخلی

کولو او بیا یې زمونږ مشقتي ته چل ونښوده هغه بیا مونږ له ښه ډوډۍ پخوله ما به د اتوار په ورځ روژه نیوه او ورسره به مې د خبرو هم روژه وه ولې چې زما د ډېرو خبرو کولو عادت و او ډېر قهر پدم به، د روژه ماتي دپاره به ماته ډاکټر صاحب پخپله پخلی کولو او په دغو ورځو کې چې ګاندهي جي بهوک هړتال کړی و، نو ما هم ورسره کړی و او ماته داسې یاد ږي، چې اته ورځې و، ډاکټر صاحب ما ته ووې چې زه چې په نیني جبل کې وم نو جواهر لال راته ووې چې مونږ غواړو چې خدایي خدمتګارو سره مالي امداد وکړو نو ده وې چې ما ورته ووې چې ډېره ښه ده، ما ورته ووې چې دا خو دې ډېر غلط کار کړی دی مونږ خو د کانګرس نه امداد نه اخلو مونږ هم د خپل ملک دپاره جدوجهد کوو کانګرس هم کوي نومونږ له د هغوی نه امداد اخیستل خو ماته مناسب نه ښکاري او په دې خو مانه جواهر لال خپه شوی و، مونږ د هغوی نه ولې امداد واخلو مونږ خدایي خدمتګار به دوه، دوه نیم لکه خلک وي نو کانګرس به مونږ له څومره امداد راکړي بله دا چې دوی اوس امداد ورکړي نو هغه خو ټولو ته رسېدی نه شي نو په دوی کې به بې اتفاقي پیدا شي خو دا ښه خبره وه چې کر پلاني رها کېدو نو ما هغه ته ووې چې مونږ د کانګرس نه مالي امداد نه غواړو ډاکټر صاحب ته جواهر لال ویلي و، نو ده د امداد خبره منلې وه ته چې لاړ شې نو دا امداد بند که او ټولو لیډرانو ته ووایه چې هغه وې چې خدایي خدمتګار د کانګرس نه امداد نه اخلي، زمونږ باورچي چې زمونږ د رهایي واوربدل نو په ژړا شو، ما ورته ووې چې زمونږ په رهایي خپه یې؟ نو هغه وې چې نه ستاسو په رهایي خوشحاله یم خو ما سره د ځان غم دی، جبلوالا هم زمونږ په رهایي خپه وو زه هم په هغه خپلو پېښتو پسې ډېر خپه وم.

❋❋❋

زما په صوبه سرحد
او پنجاب بندیز

د ال انډیا کانګرس کمیټې اجلاس
واردا، کلکټې کښې، بمبۍ کښې، قید دوه
کاله، سابرمتي جېل، بریلي جېل، المورې
جېل، رهایي، واردې ته، د خپل اولاد سره
ملاقات، انتخابات او کانګرس ورکنګ کمیټې، زه
بمبۍ کښې، د فیض پور کانګرس،
د پښتنو په هکله غلط فهمۍ، انتخابات، مونږ
واردا کښې، د کانګرس وزارتونه، مونږ بنارس،
ډیلي، ګجرات، کاټیاواړ کښې، د هندوستان د
مسلمانانو فکر، د سندھ او بلوچستان دوره

په سرحد زما بندیز:

دري کاله پس مونږ د هزارې باغ جیل نه رها شو او پټنې ته راغلو او د هغې ښځې مېلمانه شو چې وکیل خاوند یې جیل ته نه تلو او دا تللې وه اومونږ سره جیلخانه کې قید وه. په بهار کې زمونږ د پر سیاسي قیدیان ملګري وو او زمونږ او د هغوی د پر ښه تعلقات وو چې زمونږ د رهایۍ نه خبر شو او مونږ پټنې ته را ورسېدو نو را جندر پرشاد او هغه نور لیډران مونږ سره راغلل، زمونږ یو لوی جلوس یې وښکو او جلسه وشوه، د جلسې نه پس مونږ له حکومت دا نوټس راکړی و، چې پنجاب او سرحد باندې تاسو بند یئ، مونږ له ګاندهي جي او جمنالال بجاج دعوت رالېږلی و، چې تاسو چې حکومت په سرحد او پنجاب بند کړي یئ نو دلته واردې ته راشئ. بیا مونږ واردې ته روان شو.

ال انډیا کانګرس کمېټۍ اجلاس:

مونږ په دسمبر ۱۹۳۴ع کې رها شوي وو. په بمبۍ کې د ال انډیا کانګرس کمېټۍ اجلاس و، نو چې زمونږ د رهایۍ خبر کانګرس ته ورسېدو نو د کانګرس کمېټۍ استقبالیه کمېټۍ دا فیصله وکړه چې باچا خان دې د دې کانګرس صدر شي او راجندرپرشاد چې د ال انډیا کانګرس صدر مقرر شوی وو د هغه تار راغی چې زه صدر منتخب شوی یم خو ستا په حق کې مستعفي کېږم خو ما دا خبره منظوره نه کړه او د تار په ذریعه مې اطلاع ورکړه چې زه سپاهي خدایي خدمتګار یم. زه صدارت نه کوم، خدمت کوم. د دې جلسې پنډال زما په نوم

جوړ شوی و. او مونږ چې په کومه دروازه ورننوتو هغه لویه او ښکلې دروازه هم زما په نوم جوړه شوې وه، مونږ په دغه اجلاس کې شریک شو عبدالخالق خلیق صاحب او زمونږ نور ډېر پښتانه ورونه چې زما ستړي مه شي له راغلي وو هغوی هم دې جلسه کې شریک شوي وو. څه ورځې پس مونږ د واردې نه کلکتې ته لاړو او هلته د کلکتې کارپوریشن مونږ ته استقبالیه ایډریس راکړو او په کلکته کې زمونږ لوی استقبال وشو.

چې څه وخت کلکتې له تلم نو ګاندهي جې سره مې سلا او مشوره کړې وه چې پنجاب او سرحد ته خو زه تلی نه شم او هسې کښېناستی هم نه شم. زه خو خدایي خدمتګار یم خدمت به کوم نو اوس په دې باقي هندوستان کې بنګال او بل سندھ دی چې دلته د مسلمانانو اکثریت دی ستا څنګه خوښه ده چې کومه صوبه کې شروع کړم؟ نو په دې فېصله وشوه چې بنګال کې کار په کار دی، نو کلکتې ته لاړو په کلکته کې زمونږ ډېر لوی استقبال وشو، ما د مسلمانانو په علاقه کې خپلو تقریرونو کې مسلمانانو ته دا خیال ظاهر کړو چې زه ستاسو د خدمت دپاره راغلی یم. او زه په کلو کې کا رکول غواړم ولې چې یو خو قوم په کلو کې اوسي او مصیبت زده او بې خبره خلک هم هلته وي بل ښارونو کې اخبارونه هم وي ریډیوګانې هم وي او کلو کې دا څیزونه نه وي. نو زه خو د هغوی د خبرولو دپاره راغلی یم او هغوی ته ورځم.

کلکته ښار کې د مسلمانانو یو مجلس (انجمن) و، او سهروردي صاحب د دې مجلس مشر و، او دغسې نور

مسلمانان هم دې مجلس کې وو. دې مسلم مجلس ما له دعوت راکړی و، چې مونږ ورغلو د بنګالیانو د رواج مطابق هلته د تنګ ټکور انتظام هم شوی و، چې د سندرو او ګانې وخت وشو، نوما خواهش وکړو چې دومره به بس وي اوس به څه د مطلب خبرې هم وکړو او چې کله ما دا خواهش ظاهر کړلو چې زه د مسلمانانو علاقو او کلو ته تلل غواړم چې هلته کار وکړم. نو دې لیډرانو ته مې خواست وکړو چې ما سره یو تن داسې په کار دی چې زما د خبرو ترجمه په بنګالی کې کوي نو هغوی دا معذرت او بهانه وکړه چې د مسلمانانو په علاقه کې د ملیریا د تبو ورځې دي، ماشي دي او هلته تګ د صحت دپاره مضر دی، یعنې هغه پخپله تګ او خدمت خو پرېږده داسې کوشش و چې ما هم هلته د تللو نه منع کړي ځکه چې د هغوی په لیډری کې فرق راته.

زه چې څه وخت د مسلمانانو نه مایوسه شوم نو ډاکټر پروفولاچندرګهوش چې زما دوست و او د کانګرس د ورکنګ کمیټی ممبر هم و، هغه مې د دې حال نه خبر کړو هغه ته مې ووې چې ما سره کلو ته لاړ شه ځکه چې دغه خلک صرف په بنګالی پوهېږي او ماله بنګالي نه راځي هغه راته ووې نه ده، زه دې هر قسم خدمت کوم او د کلو په دوره درسره ځم خو دا د بنګال خلک خو مړه دي هلته ته څه کوي؟ زه او هغه د کلو په دوره روان شو، مونږ چې به کوم کلي ته لاړو نو ما به پخپله طریقه کار شروع کړو، خلکو له به ورتلو خبرې به مو ورسره کولې او ورته به مې ووې چې دا هندوستان د سرو زرو ملک وو، هر کور کې به پیسې وې، غوړي او وریژې وې، لیکن اوس

څه چل وشو چې د دې څیزونو قات(قحط) دی او زمونږ بچي وږي تږي بربنډ خوار و زار دي؟ هغوی غریبانانو به زما خبرې په غور او فکر اوریدې او په اخر کې به مې ورته وې چې تر کومې پورې دا ملک ازاد شوی نه دی او ددې ملک واک اختیار ستاسو په لاس کې راغلی نه دی نو تاسو او ستاسو بچي اباد بدی نه شي او په کېده مړېدی نه شي دا ملک خدای مونږ له راکړی دی خو زمونږ د خود غرضی او ناپوهی، بې اتفاقی په وجه د دې ملک واک اختیار د انګرېزانو دی او ستاسو په ملک هغوی اباد دي. په دې طریقه مونږ چې څوورځې په هغه علاقه کې وګرځېدو،نو بیا به مو یو ځای د جلسې دپاره خوښ کړو زمونږ په اوله جلسه کې پنځوس کسان راجمع شوي وو،او څه ورځې پس چې مونږ دویمه جلسه وکړه نو هغې له دوه سوه خلک راغلي وو،او دغه شان پرله پسې د خلکو شمېر زیاتېدو. په دې وخت کې مې پروفولابوته ووې چې تاویل چې دا خلک مړه دې تا ولیدل دا خلک مړه نه دې،ژوندي دي. دا مړه نه دې خو د دې غریبانانو خلکو غمخوار او همدرد نشته چې خدمت یې وکړي او راوینې یې کړي چونکه د کانګرس جلسه شروع کېدله نو مونږ په هغې کې د شاملېدو دپاره بمبۍ ته راغلو،د کلکتې زما د هستوګنې په دوران کې غني او ولي دواړه ماسره وو.

د بمبۍ د کانګرس په اجلاس کې د عیسایانو د ټولسایټۍ څو کسان ماله پنډال له راغلل او ماله یې دعوت راکړو. زه ورسره لاړم نو هغوی زما نه د خدایي خدمتګارۍ په باره کې پوښتنه وکړه ما ورته د خدایي خدمتګارۍ ټوله کیسه بیان کړه چې مونږ څه وخت خدایي

خدمتګاري کې داخلېږو او قسم خورو او خدای سره وعده کوو چې د خدای د مخلوق خدمت به کوو. د خدای خدمت د خدای د مخلوق خدمت دی، بیا مې ورته هغه ټول حالات او ظلمونه بیان کړل چې په مونږ تېر شوي وو.

ما ته دغه وخت پورې دا معلومه نه وه چې رښتیا ویل هم د پیرنګیانو په قانون کې جرم دی، د کانګرس اجلاس ختم شو او مونږ واپس واردې ته راغلو، نو ګاندهي جي سره مو سلا مشوره وکړه، او بنګال ته مې د واپس تلو پروګرام جوړ کړو او دا فیصله مو وکړه چې تر کومې پورې ما ته د خپلې صوبې د تلو اجازه شوې نه وي، نو تر هغه وخته به دغلته کار کوم زما د دغې ارادې پته چې حکومت ته ولګېده نو هغوی وویل چې د بنګال هندو خو ویښ شوی دی او دا مسلمان که هم را ویښ شو نو بیا زمونږ خیر نشته، نو په بمبۍ کې چې هغه عیسایانو ته ما کوم تقریر کړی و پولیس راغی او په هغې کې یې زه ونیولم. او بمبۍ ته یې روان کړم چې هلته په ټېشن کوز شوم نو ډېرې ښځې او سړي زما لیدو له راغلي وو زه یې جېلخانې ته بوتلم او زما مقدمه شروع شوه ګاندهي جي مالـه ځواب راولېږه چې دا وخت د قید نه دی د کار دی ته جېل له مه ځه معافي وغواړه، ما ورته ووې، ما ته ښه معلومه ده چې حکومت مانه پرېږدي نو معافي ولې وغواړم؟ خو هغه پخپله خبره ډېر ټینګ و، او ما ته یې ووې چې صرف دومره وواېه چې (Regret) یعنې زه افسوس کوم. زما خو یقین و چې ما حکومت نه پرېږدي خو د ګاندهي جي هغه خبره مې ومنله خو سره د هغې یې هم زه دوه کاله سخت قید کړم.

سابرمتي جېل:

زه يې څه ورځې د بمبۍ په جېلخانه کې وساتلم او بيا يې سابرمتي جېل احمد اباد ته چالان کړم د هغه ځای يو انګرېز سپرنټنډنټ و، ډېر سخت مزاج يې و، او د جېل قانون يې خدايي قانون منلو. زه يې ايکي يوازې په يو وارډ کې بند کړم او د هغه وارډ نمبردار ته هم د ننه د راتلو اجازه نه وه هغه به د وارډ دروازې ته جندره واچوله او پخپله به بهر کښېناست. د دې ځای په خوراک کې او زمونږ په خوراک کې ډېر فرق و ما له يې بې کلاس راکړی و لېکن د دې صوبې په بې کلاس کې او زمونږ د صوبې په سي کلاس کې هېڅ فرق نه و دلته د بې کلاس دپاره کټ نه و او په مځکه به څملاستو ما سره څوک د خبرو نه و دلته ډېر بيزوګان وو ما به دوخت د تېرولو دپاره هغوی سره لوبې کولې د دې خراب خوراک په وجه زه ناجوړه شوم. او زما انفلوئنزا شوه او باوجود د دې سختې بېمارۍ زه چا هسپتال ته بونه تلم او نه يې ماله په وارډ کې کټ راکړو.

زه د سيمټو په فرش پروت وم ماله چې يې کوم ترپړی د لاندې اچولو دپاره راکړی و، هغه دومره لنډ و، چې ما به پښې وغزولې نو په سيمټو به پرتې وې او د اغوستو دپاره چې يې کوم کمبل راکړی و، دومره لنډ و، چې سر به مې پټولو نو پښې به مې بربنډې او چې پښې به مې پټولې نو سر به مې بربنډ شو، دا ما سره ټول انتقامانه سلوک چې و د دې دوه وجې وې يو چې مستر ايمرسن د ګجرات په جېلخانه کې د معاينې دپاره راغلی و، دی هغه وخت د پنجاب وزير و، نو زه پخپله کډۍ ناست وم، دی دننه چکۍ ته رانغی او زه ورته د

اخلاقیانو قیدیانو په شان جنګلي ته نه وم ودربدلی، دی په هغې خپه شوی و اوس دی د مرکز هوم سکتري دی، او بله خبره داوه چې شمله کې وم د کانګرس د ورکنګ کمیټی اجلاس له تلی وم ما ته وویل شو، چې وایسرای سره ملاقات وکړه، زما ور سره څه کار نه و او هسې هغه سره ملاقات کول د هغه وخت ضایع کول و، ما وې چې زما ورسره څه کار نشته نو ملاقات د څه دپاره وکړم او که د وایسرای را سره څه کار وي، نو هغه دې راته ولیکي، نو زه به ورسره ملاقات وکړم ما خو سمه خبره کړې وه، خو دوی ته ګستاخي ښکاره شوه، څه موده پس صوفیه سوم جي زما ملاقات له راغله، دا په هغه وخت کې د ټول هندوستان د کانګرس د زنانه رضا کارو کمانډره وه، چې وروسته یې بیا د سعدالله خان سره واده وشو، او د هغې نه پس ګاندهي جي هم زما ملاقات له راغی، ګاندهي جې چې زه ولیدم او زما سره د حکومت د سلوک نه خبر شو نو ډېر خپه شو او د هغه په کوشش سره یې څه موده پس ما له اې کلاس راکړو. د ګاندهي جي نه وړاندې سردار پټېل هم زما ملاقات له راغلی و ګاندهي جي د خپل عادت له مخه د ملاقات په وخت کې ما سره ډېرې ټوقې وکړې اوزه یې ډېر وخندولم. ما سره ملاقات باندې پابندي وه، چې بغیر د خپلوانو نه بل چا سره ملاقات نه شې کولی او احمد اباد کې خو زما خپلوان نه وو، کله نا کله به د سعدالله خان ښځه صوفیه بمبۍ نه زما ملاقات له راتله هغې له یې هم اول ډېر تکلیف ورکړی و اجازه یې نه ورکوله هغې په ډېر زور اجازه حاصله کړې وه او دې به ورته ووې چې زه خو د ده د وراره سعدالله خان ښځه یم زه خو

يې رشته داره يم.

په دې جېلخانو کې قيديانو سره ډېر خراب سلوک کېږي زه به يې تل په هغه خپل وارډ کې بند ساتلم. او د هغې نه اخوا دې خوا د ګرځېدو اجازت هم نه و ماته به يې څوک نه پرېښودل يوه ورځ زه اتفاقي د ملاقات نه راتلم ملاقات به زما د دروازې دپاسه د سپرنټنډنټ په دفتر کې کېدو په دروازه کې د بهر دينجو قيديان ولاړ وو دروازه کې د دوی تالاشي کېده بربنډ وو يو لنګوټی به يې و، چې وړاندې وروسته به يې پټ وو، نور به ټول بربنډ وو، بس يو مزی شان به يې د ملا نه چاپېره و، په ليدو يې حېران شوم داسې معامله ما په بل جېل کې ليدلې نه وه. د هغه قطار نه به يې يو قيدي را بهر کړو هغه ټوکړه چې د ده فرض به يې پټ کړي و، هغه به يې پرانيسته قيدي غريب به ټول بربنډ شو او بيا به يې هغه کښېنولو او پاڅولو ماوې دا څنګه ذليله اوشرمناکه طريقه ده نو هغوی راته ووې چې دا قيديان بعضې څېزونه په ځان کې ومنډي او جېل ته يې دننه کوي، نو ځکه يې مونږ کښېنوو پاڅوو چې هغه څيز به ترې په کښېناستو پاڅېدو کې پرېوزي.

ماله خو يې اې کلاس راکړو خو د ګجراتيانو او زمونږ د پښتنو په خوراک کې ډېر فرق دی دلته داسې باورچي نه و، چې زمونږ په شان خوراک يې پوخ کړی وی. په دې دوران کې د جېلخانو جرنيل په دوره راغی او څه وخت چې ماله راغی نوما ورته ووې چې دلته زما د پخلي باورچي نشته نو په بمبی کې چې زه قيدوم هلته چې يې ماله کوم باورچي راکړی و، هغه ماله را وغواړه او بله دا چې د دې ځای دا اب وهوا زما د طبيعت

موافق نه ده نو ما ددې جېل نه بلې جېلخانې ته بدل کړه جرنیل صاحب ښه سړی و، په صوبه سرحد کې پاتې شوی و هغه ماته ووې چې زه تا پنجاب ته بدولم او ستا دپاره د پېښور نه پښتون باورچي راغواړم ما هغه ته ډېر ووې چې پنجاب زما د اخیستو دپاره تیار نه دی. زه په پنجاب بند یم او زه پښتون باورچي نه غواړم ما له خو د بمبئ هغه باورچي راکړه! د هغه خیال خو ښه و. ده وې که دی پنجاب ته بدل شي نو کورته به نزدې شي او پښتون به دده په طبیعت کار کوي خو هغه د حقیقته خبر نه و هغه کوشش وکړو خو د پنجاب حکومت زما د اخیستو نه انکار وکړو او د پېښور نه حکومت یو داسې قیدي را ولېږلو چې پخول اډو ورتلل نه او د تې بې مریض هم و، نو زه یې بیا د دې جېل نه ډسټرکټ جېل بریلي ته بدل کړم.

دغه لوی جېل هم و او هغه کې سیاسي قیدیان هم وو که زه یې هلته بوتلی نه وی نو ما ته به ارام و لیکن هغوی خو ما له تکلیف راکولو دغسې زما د قید وخت تېرېدو.

بریلي جېل:

د بریلي په وړوکي جېل کې یې زه په یو بارک کې ځان له بند کړم دا نوره جېلخانه خو اوچته وه او زما دغه بارک ښکته و، زه به د جېلخانې نه هغه ته په پوړو ورکوزېدم زه یوازې وم! زه یوازې ناجوړه کېږم او اخبار هم نه شم کتی نو سپرنټنډنټ ته مې ووې چې ماله لږه مځکه راکړه اباده به یې هم کړم سبزي به پرې کرم، نو هغه ماله مځکه راکړه، اوکار مې شروع کړو. ډاکټر صیب هم لکه زما په صوبه سرحد او پنجاب بند وو، خو چې

کله هلته په صوبه سرحد کې د مرکزي اسمبلۍ دپاره د یو ممبر د انتخاب اعلان وشو نو د دی صوبې جرګې ډاکټر صیب خپل امیدوار نامزد کړو، اګر چې ډاکټر صیب ته اجازت نه وو چې هغه د خپل انتخابي مهم په سلسله کې صوبه سرحد ته لاړ شي مګر بیا هم هغه په ډېر لوی اکثریت دغه انتخاب وګټلو او چې کله هغه د مرکزي اسمبلۍ ممبر منتخب شو نو هغه ته صوبه سرحد ته د تللو اجازت ورکړی شو.

د بریلي جېلخانې له سعدالله خان او د هغه ښځه زما ملاقات له هم راغلي وو، سعدالله خان راته ووې چې ګورنر راته وې چې د هغه د ارام دپاره مونږ د دې ځای نه باورچي ورلېږلی دی ما وخندل اوما ورته وې چې ګورنر صاحب ته ووایه چې کاکا مې ستا ډېر شکرګذار دی، ځکه چې تا هغه له زورور باورچي لېږلی دی سعدالله خان ته مې ووې چې هغه خو د دق مریض و هغوی د دې دپاره رالېږلی و چې دا مرض په ما هم ولګي او باورچي هم نه و ما په ډېرې خواری بېرته واپس ولېږه، دې جېل ته ماله غنې ا و ولي هم ملاقات له راغلي وو چې ډاکټر صاحب د مرکزي اسمبلۍ ممبر شو نو هغه ته د صوبه سرحد حکومت د تلو اجازه ورکړه او بیا یوه ورځ سره د خپلې اهلیې (بي بي) زما ملاقات ته راغی.

ډاکټر صاحب سره د هغه لور مریم او زما لور مهرتاجه هم وه، د ملاقات نه مخکې ډاکټر صاحب جېل والاو سره ډېره جګړه هم کړې وه، جېل والاو ورته وې چې جېل کې د دریو کسانو د ملاقات اجازت وي او تاسو څلور یئ! زمونږ د ملاقات اجازه به زمونږ د صوبه سرحد حکومت ورکوله اجازه

دوی لـه د یـو خـط پـه ذریعـه ورکـړی شـوې وه او جګـړه دې جبـل والاو جـوړه کـړه ملاقـات وشـو. بـل ځـل قاضـي عطـاالله خـان او ثمـین جـان راغلـی وو، ثمـین جـان د نوښـار د حلقـې نـه د صـوبایي اسـمبلۍ دپـاره ودرېـدلی وو او د نوښـار د حلقـې خـدایي خـدمتګار دده مخـالف وو ځکـه چـې ده بـه هرپیـور کـې ګـډې وډې خبـرې کـولې. دده خـواهش و چـې قـاري صـاحب او د خویـشکو سـیف الملـوک تـه ولیکـه چـې دده مخالفـت نـه کـوي مـا دوی تـه ووې چـې زه خـو قیـد یـم دا خـو د بهـر خلکـو کـار دی خـو د دوی نـه مجبـوره شـوم او خطونـه مـې ولیکـل او زمـا د هغـو خطونـو پـه وجـه دده مخالفـت هغـوی پرېښـودو او دی یـې منتخـب کـړو او ممبـر شـو لـیکن د وزارت جوړولـو پـه وخـت کـې چـې دی(ثمـین جـان) وزیـر نـه شـو؛ نـو زمـونږ نـه خپـه شـو. نـو بیـا زمـونږ نـه لاړو او هماغـه ثمـین جـان چـې مـا د قاضـي صـاحب پـه سـفارش ورتـه خـط ورکـړی و او د هغـې پـه وجـه کامیـاب شـوی و د هماغـه قاضـي مخالفـت شـروع کـړو، څرنګـه چـې د خـدایي خـدمتګاری تحریـک خـدایي او بـې غرضـه تحریـک دی نـو کلـه چـې خـدایي خـدمتګارو یـو رښـتینی خـدایي خـدمتګار اسـمبلۍ تـه کامیـاب کـړی دی هغـه د دوی پـه کـار راغلـی دی او کلـه چـې یـو سـړی دوی د خپلـو غرضـونو او تعلقـاتو پـه وجـه ودرولـی دی نـو اول خـو هغـه ناکامیابـه شـوی دی او کـه څـوک کامیـاب شـوي دي نـو هغـه هـم د دوی پـه فایـده نـه دي راغلـي بلکـې د فایـدې پـه ځـای یـې جماعـت تـه نقـصان رسـولی دی. بیرسـټر عبـدالغفور خـان خـو اډو د سـره خـدایي خـدمتګار نـه و، او نـه یـې څـه قـومي خـدمت کـړی و، لـیکن د ډاکټـر صـاحب د دوسـتۍ پـه وجـه نـامزد شـو، دی هـم د وزارت

امید وار و ،خو څوک څوک به وزیران کېدل؟ وزیران څلور وو او امیدواران ډېر وو ،د ډاکټر صاحب بنګله د پارټۍ بازو یوه اډه جوړه شوې وه او په اخر کې دې خودغرضو جماعت سره بې وفایي وکړه.دغسې غلام غوث او جهانګیر خان کُنډي اډو د سره کامیاب نه شو.

ما چې به په هغه پټي کې کارکوو نو ما سره جوخت یو بارک و هغه کې به هر وخت ژړا انګولا وه. یوه ورځ مې د قیدیانو نه پوښتنه وکړه چې دا څه کیسه ده؟ هغوی ویرېدل چې که شاجي خبر شي نو مونږ ترې څوک خلاصولی شي، نو هغوی راته ووې چې شاجي صاحب د پیسو د پاره دا قیدیان وهي او چکو کې یې بندوي او که په دې کار ونه شي نو بیا ورسره ډېر د شرم کار کوي جامې ترې وباسي او بیا یې یو بل ته مخامخ کښېنوي،او هر یو له نوسي ورکړي د یو بل د شرم له ځایونو نه وېښته را وباسي. قیدیان د دې شاجي د لاسه ډېر تنګ وو اخر مستر پامر د جېلخانو جرنیل چې په پنشن لاړ نو د هغه په ځای کرنل سلامت الله خان د جېلخانو جرنیل شو. پامر ډېر بدې خور و او جېلرانو ورله رشوت کې حصه ورکوله څوک د پوښتنې نه و. دا ځکه د قیدیانو، خوارانو دا حال دی او کرنل سلامت الله خان ډېر ښه سړی و. دی په اول ځل بریلي ته راغی نو ناڅاپه جېل ته راننووت. د هغه دا طریقه وه چې هغه به جېلوالا نه خبرول بدې خور هم نه و ،نو جېلوالا ترې ډېر وېرېدل چې د جېل دروازې له راغی او ویې لیدل چې قیدیان بهر صفایي کوي نو شکمن شو او فوراً یې د هغوی تکتونه را وغوښتل سحر وختي و ،د چا ګمان نه و چې جرنیل صاحب به

دومره وختي راځي، شاجي ډېر قيديان د صفايي د پاره وښکلي وو، چې زما به نوم وشي خو خداى ګير کړو او معطل شو قيديان پرې ډېر خوشحاله شول. شاجي موقوف شو. د جېلخانې داروغه چې ډېر بدې خور و، بد اخلاقه هم و، ماسره نزدې زنانخانه وه هغې له به هر وخت تلو راتلو زما چې څومره تجربه ده، دا کارونه همېشه قيديانو ښځو سره کېږي.

يخنۍ کې خو دلته ګذاره کېدله خو ګرمۍ کې ډېره ګرانه وه. يو خو زما هغه بارک ډېر په ډوغل کې و تنګ و او لوى لوى دهوالونه ترې چاپېره وو زما وړوکى بارک و. هغه د اوسپنو د جنګلو نه ډک و او په هغو د پاسه ټيکرې پراته وو او په هغه کې ځاى په ځاى سُوري وو، په هغه کې به نور(نمر) لګېدو د يوپي د جېلخانو وزير سرمها راج سنګهه و هغه جېلخانې له راغى او ماسره يې ډېرې خبرې وکړې همدرد او ښه سړيو، او زما دپاره يې وليکل چې دى دې د دې ځاى نه د يخ ځاى جېلخانې ته بدل شي. اپرېل او مۍ کې يوپي کې ډېره سخته ګرمي وي او جون کې برسات مات شي څه وخت چې برسات شروع شي نو موسم ښه شي او ګرمي کمه شي.

د المونې جېل:

حکومت د اپرېل او مۍ هغه سخته ګرمي په ما دغلته تېره کړه او په جون کې چې برسات مات شو نو زه يې د المونې جېل ته بدل کړم ما چغې وهلې چې اوس خو برسات مات شو، اوس خلک د غرونو نه مېدانونو ته راځي او تاسو ما غره ته لېږئ هغوى به وې دا د حکومت حکم دى. حکومت خو ماله

څه ارام نه راکوو خو خپله پراپېګنډه يې کوله چې مونږ سياسي قيديانو سره ښه سلوک کوو. زه چې د المونې جبل ته لاړم نو هغه خلک هم حېران شول چې حکومت خوعجيبه توقه وکړه په المونه کې به اکثر بارانونه وو ،او کله کله به اته،نهه ورځې شپه او ورځ باران و. زه به يوازې هغه خپل بارک کې ناست وم د زُول او باران په وجه به اکثر ناجوړه وم ،زه چې د بريلي په جېلخانه کې وم نو جرنېل سلامت الله خان زما کتو له راغې ډېر ښه سړی و، ما ته يې ووې چې څه خبره دې شته ما ورته ووې چې دا زما مشقتي مالـه ډوډۍ پخوي او په هغې نه پوهېږي او دده تې بې مرض دی نو ما دده نه خلاص کړه نو هغه يې زما نه بدل کړو او واپس يې سرحد ته ولېږلو د المونې په جبل کې داسې سړی نه وو چې مالـه يې ډوډۍ پخه کړې وی او زما طبيعت هم ښه نه و، ډېر څه به مې خوړی هم نه شو بيا هم د يو سړي ضرورت خو و،سپرنټنډنټ ښه سړی و او ما سره يې ډېره همدردي وه او د هغه دا کوشش و،چې مالـه د بهر نه يو ښه باورچي راکړي نو چې حکومت ته يې وليکل نو مانه يې تپوس وکړو او ما منع کړو خو هغه وليکل او حکومت د بريلي د جبل نه يو قيدي را ولېږه چې دا دده زوړ باورچي دی هغه زما باورچي نه و بلکې زما جاړو مار و. بله ورځ چې سپرنټنډنټ صاحب راغې نو ما ورته ووې چې تا خو زما نه منله زما هغه خبره وشوه که نه؟ د پيرنګيانو حکومت د هغه چا دپاره ډېر رُوند دی چې د چا زړه کې د خپل قام مينه محبت وي. څه ورځې پس جرنيل صاحب دلته المونې ته په دوره راغې ماسره يې ملاقات وشو هغه ما ته ووې چې دلته بارانونه

ډېر دي او ستا صحت هم ښه نه دی که ته غواړې نوزه به تا د بریلي سنټرل جېل ته بدل کړم ولې چې هلته نور سیاسي قیدیان هم دي خو ماته لږه موده پاتې وه نو هغه مې دې جېل کې تېره کړه اوپه ۱۹۳۲ع کې د اګست په میاشت کې رها شوم.

رهایي:

د رها کېدو په وخت کې سپرنټنډنټ د حکومت له طرفه یو نوټس راکړو چې هغه کې یې لیکلي وو چې سرحد او پنجاب ته تلی نه شې زما په خیال ددې لویه وجه دا وه چې په دغو ورځو کې زمونږ د صوبې د اسمبلۍ الیکشن کېدونکی و، نو ځکه یې زه بند کړم، هسې نه چې زما په اثر د خدایي خدمتګارو زیاته کامیابي ونه شي. دغه شان چې په ۱۹۳۲ع کال کې زه او ډاکټر صاحب د هزارې باغ جېل نه رها شو نو هغه وخت هم زه او ډاکټر صاحب یې په سرحد او پنجاب بند کړي وو ځکه چې هغه زمانه کې د مرکزي اسمبلۍ انتخابات کېدونکي وو. باوجود دې چې زه یې خپلې صوبې ته پرېښودم نه، خو بیاهم مونږ خدایي خدمتګارو په څلوېښتو کې نولس سیټونه وګټل ځکه چې مونږ صوبه کې کار کړی و، او عوام مو د ووټ په اهمیت او حقیقت پوهه کړي وو او هغوی کې شعور پیدا شوی و.

واردې ته تګ:

زه د جېل دروازې له راغلم نو بهر مې ډېر کانګرسیان

ولیدل چې زما د رهایی نه خبر شوي وو. زما خو هغه وخت اراده وه چې واردې ته لاړ شم مګر د المونې خلکو پرې نه ښودم یوه شپه مې ورسره وکړه د شپې هغوی یوه لویه جلسه وکړه او ما په کې مختصر تقریر وکړو او سباله واردې له روان شوم، زمونږ ګاډی په یو ټیشن بدلیدو ډېر خلک هغه ټیشن له مالـه راغلي وو زه ورلـه را کـوز شـوم زمـا اراده وه چې دا وخت زه په ټیشن کې تېر کړم خو هغوی په زور خپل ښار ته روان کړم د ډوډۍ د خوراک نه پس راغلم او په بل ګاډي کې سور شوم چې واردې ته ورسېدم نو ټیشن له جمنالال بجاج، مهادیو ډیسایي او نور ډېر خلک راغلي وو، معلومه شوه چې ګاندهي جي په واردا کې نشته او څلور میله بېرته سېواګرام کې اوسېږي ما ولمبل او جامې مې بدلې کړې شپه مې واردا کې وکړه سبا له سېواګرام ته لاړم. په سېواګرام کې یوه کوټه وه چې ګاندهي جي د څو کسانو سره هلته ناست و، زما په لیدو ډېر خوشحاله شو او مخې له راغی. زه یې ځان سره کښېنولم او تپوسونه یې وکړل.

د سیټ جمنالال بجاج زوی ما سره سېواګرام ته تللی و، هغه ویل چې باچاخان دې په وارده کې په هغه زور ځای کې چې په ۱۹۳۴ع کال کې دی او ډاکټر صاحب په کې ډېره وو واوسي. د ګاندهي جي هم دا خواهش و، خو زما هم دا خوښه وه چې زه دې په سېواګرام کې پاتې شم خو بیا زما دا خیال پیدا شو چې هسې نه د نورو په ارام کې مخل نه شم ځکه چې دغلته یوه کوټه وه او هغې کې دوی څلور شپږ کسان ډېره وو او د ګاندهي جي مېرمن او ورسره یو څو ښځې هم وې ګاندهي جي

زما په خیال پوه شو نو ما ته یې ووې چې که تا ته تکلیف نه وي نو مونږ ته ستا په پاتې کېدو کې هېڅ تکلیف نشته. دویمه کوټه د دې ښځو دپاره وه ما ته خو څه تکلیف نه و او ګاندهي جي سره خوشحاله وم زما ضروریات خو ډېر کم وو د ګاندهي جي د پُوزي سره یې یو بل پُوزی واچولو وې دا یو ستا او یو زما، دغه کوټه کې مونږ ډېر کسان وو خو ماته څه تکلیف نه و چونکه زمونږ مقصد یو و نظریه یوه وه د هغه په وجه مونږ یو وو. پښتانه وایي چې زړه تنګ نه وي نو ځای نه تنګېږي.

د خپل اولاد سره ملاقات:

زما د رهایۍ نه چې خلک خبر شو نوغني، ولي او مهرتاجه زما لیدو له راغلل د مهرتاجې دوه کاله تعلیم ضایع شوی و، اودا لا شکر و چې ډاکټر صاحب مهرتاجه او خپله لور(مریم) چې دواړه همزولې وې او یو بلې سره یې ډېره مینه محبت و. دا دوه کاله هغوی سره ډېره وه. ولي ببرته کلي ته لاړ او غني او مهرتاج ماسره پاتې شول هلته خو تش ایشیدلي شیان وو ولي هغه خوړې نه شول اومهرتاجه او غني هغه شان نه وو. زه په دې فکر کې وم چې مهر تاجه د مسلمانانو په یو ښه سکول کې داخله کړم ما داسې سکول نه شو موندی نو ډېر وخت تېر شو او اخر مجبوره شوم او د پروفیسر مجیب صاحب په امداد مې مهرتاجه په لکنهو کې د مسلمانانو په یو سکول کې داخله کړه، غني هم ګولې(ګولاګو کر ناتهـ) ته لاړو چې هلته یې د ترو په کارخانه کې کار کولو، پاتې علي شو هغه په ډېره دون کې د

کرنل براون کیمبرج سکول کې سبق وې چې د هغه چوتې وشوه نوهغه هم ماله واردې ته راغی دغه سکول په انګرېزی طریقه و ،انګرېزي خو ورتله او په اردو باندې نه پوهېدو ماته دا خبره فایده منه نښکاره نه شوه فېصله مې وکړه چې دی په داسې سکول کې داخل کړم چې انګرېزی سره اردو هم وایي،د ګاندهي جي په صلاح مې هغه د پنج ګلي په یو کېمبرج سکول کې داخل کړو، دا پوښې سره نزدې د اب و هوا په لحاظ ډېر ښه غر دی.

انتخابات او کانګرس ورکنګ کمېټی:

په دغه ورځو کې د الیکشن کیسې وې نو د کانګرس ورکنګ کمېټی د دې د پاره را غونډه شوه، په دې بحث و چې د کانګرس په ټکټ څنګه خلک ودروو؟ زما رایه خو دا وه چې مونږ له په کار دي چې د کانګرس وفادار ازمایلي شوي غړي ودروو، چې د قام د پاره چا ځاني او مالي قرباني ورکړې وي خو د اکثرو ممبرانو خیال دا و او دغه فېصله هم وشوه چې که یو سړی د کانګرس په ټکټ دستخط کوي او پیسې هم ورسره وي او د کامیابی امید یې وي نو هغه به مونږ ودروو نو د کانګرس به ډېر ممبران منتخب شي خو داسې کسانو کانګرس ته کافي نقصان رسولی دی او بیا په هغه وخت چې کله کانګرس د وزارتونو د پرېښودو فېصله وکړه.د ورکنګ کمېټی په اوله جلسه کې چې زه کښېناستم نو معلومه شوه چې د دوی په مینځ کې ډېر اختلاف دی. یو طرف ته جواهر لال و ،او بل طرف ته سردار پټېل او راجګوپال اچاریه وو ګاندهي

جې سره مې هم دا ذکر وکړو هغه هم په دې اختلاف خوشحاله نه وو هر کله چې زه په دغه پرو جنبو کې نه وم،زما دواړو ډلو سره ډېر ښه تعلقات وو او کوشش مې شروع کړو چې د دوی اختلافات کم شي،زه تر ډېره حده پورې هغې کې کامیاب شوم.په بمبۍ کې د کانګرس جلسه وه څرنګه چې زه په بمبۍ کې قید شوی وم نو د هغوی ډېر خواهش و،چې زه دې دغه جلسه کې شریک شم. د ګاندهي جي دا خبره خو ښه نه وه او زما د بمبۍ د تللومخالف و،هغه پوهېدو چې دی به بیا څه تقریر وکړي او حکومت به ورته بهانه جوړه کړي او قید به یې کړي جواهر لال چې خبر شو نو ډېر خپه شو ګاندهي جي له لاړو او پخپله ذمه واری یې اجازت حاصل کړو او زه یې ځان سره بمبۍ ته بوتلم.

زه بمبۍ کښې:

د بمبۍ خلکو زما ډېر ښه استقبال وکړو،د بمبۍ هغه کرسچین ایسوسي ایشن چې د چا سره په تقریر زه قید شوی وم،هغوی او د هغوی سره نورو جماعتونو ما له ایډرسونه راکړل. په ورکنګ کمیټۍ کې د قراردادونو په سلسله کې چې به اول څومره بې اتفاقي وه زما د کوشش په وجه هغه اختلافات نه وو او په ډېره ښه طریقه هغه جلسه ختمه شوه. ما د جلسې نه پس څو ورځې صوفیې او سعدالله سره تېرې کړې او بیا سېواګرام ته راغلم. سېواګرام ته به هر قسم خلک ګاندهي جي له راتلل یوازې سیاستدانان نه. د سېواګرام ژوند ډېر ساده او باقاعده و،دغلته ورو ورو زمونږ شمېر زیاتېدو. د

ګاندهي جي خو دا خوښه نه وه چې دلته دې د خلکو تعداد زیات شي نو اخر یې رخصت ورکړو. د ښځو، نرو شمېر کافي زیات شوی و، د هغوی د اوسېدو دپاره هم هغه دوه کوټې وې هلته د دې خبرې څه باک نه و اکثر به هلکان جینکی په برنډه کې یوځای څملاستل، خو زما داخبره خوښه نه وه دغه هلکان او جینکی د ډېر ښه او پاک وو، خو زما داخیال و چې دوی په دې ازمېښت کې اچول په کار نه دي ما دا خبره غوره وګڼله چې هلکان او جینکی دې بېله بېله برنډه کې څملي، ګاندهي جي هم دا تجویز خوښ کړو.

په ۱۹۳۷ع کال د کانګرس د انتخاباتو وخت را نزدې شو او د راجګوپال اچاریه نوم د صدارت دپاره تجویز شو او فېصله پرې وشوه لیکن څو ورځې پس په مدراس کې د یوې واقعې په بنا هغه خپل نوم بېرته واخیستو مګر دا د هغه یوه بهانه وه حقیقت دا و چې هغه د مدراس د اسمبلۍ دپاره ودرېدل غوښتل او که چېرې هغه د کانګرس صدر شوی وی نو بیا خو د اسمبلۍ دپاره ودرېدی نه شو، نو جواهر لال وویل زه ودرېږم، په سبواګرام کې لرې ورځې پس د ورکنګ کمېټۍ یو اجلاس وشو سردار پټېل دا تجویز پېش کړو چې جواهر لال دې دوباره دکانګرس صدارت ته نه ودرېږي. جواهر لال وویل که چېرې باچا خان ودرېږي نو زه نه ودرېږم او که چېرې باچا خان نه ودرېږي نو بیا زه ودرېږم خوزه دې خبرې ته تیار نه وم، کله چې هغه په دویم ځل دکانګرس صدر شو نو یو بیان یې ورکړو چې د هغې نه د بعضې خلکو دا خیال پیدا شو چې د هغه ددې بیان مطلب دا دی چې زما کامیابي د سوشلېزم په

وجـه وشـوه او دا د سوشـلېزم کامیـابي وه. زمـونږ د کـانګرس کمېټـی بعـضې ممبرانـو پـه دې بحـث وکـړو او دا فېـصله یـې وکړه چې ددې ځواب کې مونږ هم یو بیان اخبارونو لـه ورکـوو بـابو راجندرپرشـاد او پټېـل یـو بیـان تیـار کـړو او دسـتخطونه یـې پـرې وکـړل. مالـه مهـادیو ډیـسایي د دسـتخط دپـاره راوړ لـیکن ماتـه هغـه خبـره دغـسې نـه ښکارېده نـو دسـتخط مـې ونـه کـړو اومهاتمـاجي تـه مـې ووې چې ښه بـه داوي چې جـواهر لال تـه یـو تـار ورکـړئ او پوښـتنه تـرې وکـړئ چـې د دې بیـان نـه سـتا څـه مطلـب دی؟ مـا ورتـه ووې چـې زمـا دا خیـال دی چـې د هغـه دا مطلـب نـه دی، تـار یـې ورکـړو جـواب راغـی چې زمـا د بیـان نـه کـوم مطلـب تاسـو اخیـستی دی هغـه نـه دی. د ګانـدهي جـي، جـواهر لال سـره ډېـره مینـه وه، جـواهر لال خوګانـدهي جـي د پـلار پـه شـان ګڼلـو خـو بعـضې خلکـو کوشـش کولـو چې د دوی پـه مېنځ کـې خفګـان پیـدا کـړي نـو تـر څوپـورې چې زه هلتـه وم نـو مـا بـه د دې غلـط فهمـو لـرې کولـو کوشـش کولـو او د ورکنـګ کمېټـی د نـورو ممبرانـو پـه مینځ کې بـه مـې هـم کوشـش کاوه، ځکـه چې مـا تـه بـې اتفـاقي د مقـصد پـه لاره کـې خنډونـه ښکارېدل او هـره یـوه ډلـه کـې چـې بـې اتفـاقي پیـدا شـي نـو د کامیـابی پـه ځـای ناکامیابه شي.

د فیض پورکانګرس:

د ټـول هنـد د کـانګرس کمېټـی سـالانه جلـسې دپـاره فـیض پـور خـوښ کـړی شـو، فـیض پـور د بمبـی پـه صـوبه کـې یـو کلـی دی مـا بـه همېـشه ګانـدهي جـي تـه ویـل چې قـوم خـو پـه کلـو کـې اوسـېږي او د هغـه زمـا د دې خبـرې سـره اتفـاق و، دغـه وجـه وه

چې دوی زمونږ په شان د کلو د خلکو نه کار اخیستل شروع کړل ځکه چې کلو کې عوام اوسېږي او هر یو تحریک چې عوامو ته ورسي نو کامیاب شي. مونږ ځکه د پښتنو په زلمو او زړو پسې کلي په کلي ګرځېدو او دا زما عقیده ده چې د ښار خلک خو تعلیم یافته وي ځکه چې هلته اخبارونه دي، سکولونه او د تعلیم او تربیت ډېر ځایونه وي او په کلو کې نه وي او خلک بې خبره وي.

د کانګرس د جلسې دپاره په ډېره لویه پیمانه تیاري شوې وه،د ورکنګ کمېټي د ټولو ممبرانو د پاره ځان له ځان له ځایونه وو،زما ځای د دې نورو نه لوی و.زما هم دا خیال و او د دوی هم چې د صوبه سرحد خلک به راځي او ماسره به ډېره وي خو افسوس دی چې دغه کانګرس له د سرحد نه څوک رانغلل ما سره مهر تاجه او مریم او علي تللي وو خو هغوی به ما سره نه وو،هغوی صوفیې سره د جینکو په کېمپ کې وو.صوفیه د بمبۍ د صوبې د رضاکارو جینکو کمانډره وه او د هغې رضا کارې هم د خدمت دپاره کانګرس له راغلې وې، مهرتاجه او مریم هم په رضا کارو کې شاملې وې او ټوله ورځ به یې کار کولو.

په دغو ورځو کې اېم، اېن، رای رها شوی و، هغه هم دې جلسې له راغلی و،د هغه ډېر تعریفونه په اخبارونو کې شوي وو او کوم خلک چې تاشقند ته تللي وو هغوی به هم دده صفتونه کول خو دی چې ما د نزدې نه ولیدو او خبرې مې ورسره وکړې نو ما ته داسې سړی ښکاره نه شو،د ورکنګ کمېټۍ ممبرانو سره به یې هم ګپ لګولو،مهاتما ګاندهي ته به

هم نزدې نزدې کېده او خوشامندې به يې کولې. د کانګرس پنډال کې يې يو تقرير هم وکړو خو خوندناک نه و، ځکه چې د سړي په زړه کې يوځه وي او وايي بل څه نو په خلکو د هغه ډېر اثر نه وي، زما خو دا خيال و، چې دی هر څه چې کوي د دې دپاره کوي چې د ورکنګ کمېټی ممبر شي او چې پوهه شو چې دا کار نه کېږي نو ورو ورو يې د کانګرس مخالفت شروع کړو او خبره دې ځای ته ورسېده چې بيا د هغه نه زيات بل د کانګرس مخالف نه و او مهاتما جي پسې به يې هم بدې ردې وې.

د فيض پور په کانګرس کې چې به هر کله ما ته لږ ډېر فرصت وشو نو چاپېره کلو ته به تلم او د کلو حال يې ډېر خراب و د غريبي او جهالت زور و. د مسلمانانو حالت زيات قابل رحم و، د هغې وجه دا وه چې هندوانو کښې داسې خلک وو چې کله کله به يې د هغوی خبر اخيستو او هغوی به يې د دين دنيا د حال نه خبرول، مګر د مسلمانانو خوارانو څوک غمخور نه و، د خدای اسړې ته پراته وو، زه چې څومره د هندوستان په کلو کې ګرځېدلی يم نو ما ليدلي دي چې د مسلمانانو جذبه د هندوانو نه کمه نه ده، بلکه دا چې مسلمانان د چوت چات نه وچت دي او هندوانو کې دغه مرض ډېر دی او چې تر کومه ما ليدلي دي نو هندوان په نسبت د مسلمانانو (سوشلي بيک ورډ) دي اجتماعي طور وروسته پاتې دي. څومره چې مسلمان زر ترقي کولی شي هندوان هغومره زر نه شي کولی، ولې قومونه خو په دعوو او تشو خبرو ترقي کولی نه شي چې په کومو قومونو کې نېکان، پاکان او بې غرضه او د خدای دپاره

د خدمت خلک پیدا شي نو هغوی ترقي وکړي. خدای دې په مسلمانانو کې داسې خلک پیدا کړي.

د پښتنو په هکله غلط فهمي:

زه چې په هندوستان کې وم نو ما به ډېر کوشش کولو چې د پښتنو متعلق چې کومې غلط فهمۍ پیدا شوې دي د دې صفايي وکړم، کلکر چې د هندوانو ډېر عالم او با خبره لیډر و، هغه ما ته دا خبره وکړه چې په سرحد کې او ازادو قبایلو کې دهندوانو مال او عزت محفوظ نه دی ما ورته ووې چې تا سرحد لیدلی دی؟ هلته تلی یې؟ وې نه! نو ما ورته ووې چې دا د ملک د دښمنانو غلطې پراپېګنډې دي هلته د هغوی مال ځان او عزت د دې ځای نه هم محفوظ دی او قبایل خو پخپل همسایه هندو سر ورکولو ته تیار وي، د پیرنګیانو په علاقه کې دلته هم او هلته هم د هندو مسلم د بې اتفاقۍ ډپاره حکومت داسې کارونه کوي چې دوی د یو بل دښمنان کړي، د کلکر په فکر کې دا خبره نه راتله چې دومره ښکلي پیرنګیان هم دومره خراب کارونه کولی شي نو ما ورته ووې چې دلته په ۱۹۲۲ع کې په ملتان کې د هندوانو مسلمانانو فساد چا جوړ کړو؟ کانپور کې هندوان مسلمانان د چا په لمسه قتل شول؟ او پرون تا ته نزدې بمبۍ کې د هندو مسلم فساد کې د چا لاس و؟ لاهور کې د شهید ګنج جګړه څنګه پیدا شوه؟، په کوهاټ او ډېره اسماعیل خان کې دا دومره لوی فساد د هندو اومسلمان چا وکه؟ دې ټول هندوستان کې چې هندو او مسلمان لاس په ګریوان دي ولې؟ ده د ډېر غور او فکر نه پس

وویلې چې تاسو له په کار دي چې په دې باره کې کتابونه او رسالې ولیکئ نو ما ورته ووې چې زمونږ ذریعې محدود دي تاسو له په کار دي چې تاسو لاړشئ او د هغه ځای حالات پخپله وګورئ او بیا د هغې متعلق اشاعت وکړئ تاسو د امریکې نه او یورپ نه خو خبر یئ او د خپل ملک د یوې حصې نه ځان نه خبروئ پخپله تاسو معلومات نه کوئ. نه ورځئ. نه ګورئ خو د بل په خوله پسې ځئ.

د پښتنو په باره کې چې څومره غلط فهمي پیدا شوې وې د دې د لرې کولو دپاره د کار ښه ځای سبواګرام و. ځکه چې دلته به د هر ملک نه دهر خیال او د هرې عقیدې خلک راتلل ما سره به د خبرو دپاره ښه موقع وه بله دا چې کله نا کله به مې د هندوستان د مختلفو علاقو دورې کولې او د عاموجلسو نه علاوه به مې د هغه ځای د هندوانو ،مسلمانانو سره تبادله خیالات کول او د کانګرس خلک مې هم دې ته تیار کړل چې د فیض پور په دې عام اجلاس کې د سرحداتو متعلق یو ربزولیوشن پاس کړي. د کانګرس د ځینو ذمه دارو خلکو په زړونو کې دا خیال پیدا شو چې د هندوستان د ازادۍ او امن دپاره دا خبره ضروري ده، چې مونږ دې د سرحد خلکو سره تعلقات پیدا کړو مګر هغوی د دې خبرې نه خبر نه وو چې په دې لاره کې څومره ډېر مشکلات دي ځکه چې پیرنګیانو دا کله غوښتل چې د هندوستان او د سرحداتو د خلکو تعلقات دې پیدا شي پیرنګیانو مونږ له موقع نه راکوله چې ازادو قبایلو سره خپله وروري جوړه کړو نو هندوتسان له به یې څرنګه دا موقع ورکوله چې هغوی سره تعلقات قایم کړي.

پیرنګیانو خو مونږ هم قبایلو ته نه پرېښودو.

سېواګرام ته به د یورپ ډېرې ښځې او سړي راتلل لکه فادرالون(Ilwon) فادرسي ایف ایندروز او میري. د سړو په نسبت ښځو کې همدردي زیاته وه کله کله به هغوی زما نه د سرحداتو او د خدایي خدمتګاری، تحریک تپوسونه کول. یوه ورځ سېواګرام ته یو څو تنه پیرنګیان راغلل هغوی سره د ناګپور لوی پادري هم و. هغو پیرنګیانو د ازادو قبایلو تپوسونه کول او ما به ځوابونه ورکول چې په دې کې پادري صاحب ووې او داسې شروع یې وکړه چې زه په خیبر کې پاتې شوی یم. زه د اپرېدو نه ښه واقف یم هغه ښه خلک نه دي ځکه چې هغوی پیرنګیانو ته برند اونېږ نېږ ګوري ما وخندل او پادري صاحب نه مې تپوس وکړو چې دوی ولې تاسو ته برند او نېږ ګوري، نو هغه ووې چې هغوی زمونږ نه نفرت کوي ماوې چې ستا دا خبره درسته نه ده حقیقت دا دی چې هغوی پیرنګیانو ته ځکه بد ګوري چې هغوی تاسو وینې نو په زړونو کې یې دا خیال را پیدا شي چې دا هغه خلک دي چې په توپو، ماشین ګنونو، بمونو زمونږ کلي، زمونږ کورونه ورانوي، او زمونږ ښځې نر، مالونه او بچي تباه کوي. زما په دې خبره هغه نورو پیرنګیانو وخندل او پادري ډېر کچه شو.

وزارتونه:

په ملک کې د اسمبلو الیکشنونه شروع شول، او اکثرو صوبو کې د کانګرس امیدواران کامیاب شول. زمونږ د صوبې د انتخاباتو نتیجو پیرنګیان او د هغوی بړیځي ډېر حېران کړل

هغوی اولیدل چې د هغوی درنې درنې ستنې را وغورزېدې. بیا د صوبې د ټولو نه لوی نواب سرمحمد اکبر خان هوتي د امیر محمد خان د لاسه شکست وخوړ. سرصاحبزاده عبدالقیوم د یو خدایي خدمتګار عبدالعزیز خان د زیدې د لاسه ارباب شېرعلي خان د تهکال د ارباب غفور دلاسه. د ټیري نواب د اسلم خان دلاسه. خان بهادر قلي خان د صاحب ګل جرنیل خدایي خدمتګار دلاسه. راپرېوتل او دغه شان د پیرنګیانو ملاتړ خان بهادران، رای بهادران. خانصاحبان او رای صاحبان وغورځېدل.

د ۱۹۳۵ع د اپکټ د لاندې د صوبایي اسمبلو دپاره د انتخاباتو نتیجو ټولې دنیا ته عموماً او پیرنګیانو ته خصوصاً دا خبره په ډاګه کړه چې کانګرس په حقیقت کښ د عام اولس نماینده دی، ثبوت یې دا و، چې په هغه وخت کې د هندوستان په یوولسو صوبو کې په اتو صوبو کې د کانګرس اکثریت و، باقي درې د مسلمانانو اکثریتي صوبو کې مقامي ډلې کامیابې شوې، صوبه سرحد چې د مسلمانانو اکثریتي صوبه ده (۹۳٪) هغه هم د کانګرس سره لاړله.

څلور ورځې پس په ډیلي کې د کنونشن دپاره یوه جلسه مقرره شوه چه هغه کې د ال انډیا د اسمبلو ممبران راجمع شول او په دې خبره بحث جوړ شو چې دې وخت کې مونږ له څه قسم قدم اوچتول په کار دي، وزارتونه واخلو که نه؟ دې جلسې له د سرحد ډېر کارکنان راغلي وو، ډېره موده پس مې هغوی سره ملاقات وشو. په ورکنګ کمیټي کې څه ورځې تاوده بحثونه وشول. جواهر لال د وزارت جوړولو سخت مخالف و او د

ورکنګ کمېټی اکثریت یې په حق کې و. زه هم اول د وزارت مخالف وم خو بیا زما خیال بدل شو ځکه چې کوم کسان چې د وزارت په حق کې وو، هغوی به هم داوې چې مونږ وزارتونه د دې دپاره نه اخلو چې مونږ دې دا د «پیرنګي اصلاحات» وچلوو بلکې زمونږ دا اراده ده چې د دې په ذریعه به مونږ د پیرنګي اصلاحات ناکامه کړو، زمونږ د وزارت اخیستو فایده دا ده چې زمونږ ډله مضبوطه شي، که دا کارونه نه کېدل نو فوراً به وزارتونه پرېږدو. دویمه نکته چې په کوم باندې د وزارت د اخیستو مخالفینو اصرار کوو، هغه د صوبایي ګورنرانو خصوصي اختیارات وو چې کوم د دغه اېکټ د لاندې هغوی ته حاصل وو، فېصله په دې وشوه چې تر کومې پورې ګورنران د صوبایي وزراتونو دا تسله ونه کړي چې هغوی به په وزارتي فېصلو کې مداخلت نه کوي نو تر هغې دې وزارتونه نشي اخیستی. د ډېرو ورځو د بحثونو نه پس ورکنګ کمېټی د وزارتونو په حق کې تجویز پاس کړو کنونشن کې هم د دې په حق کې او مخالفت کې ډېر تقریرونه وشول، مګر اکثریت د ورکنګ کمېټی تجویز پاس کړو د پاس کېدو نه پس په هغه جلسه کې صدر د ټولو صوبو ممبرانو نه د وفاداری حلف واخیستو او بیا خلک رخصت شول. زه یو څو ورځې ډیلي کې ایسار وم او بیا واردې ته لاړم.

مونږ واردا او سېواګرام کښې:

زه چې تر څو هلته وم نو غني اومهرتاجه ماسره وارده کې وو. د لالي هغه سکول خوښ نه شو هغه د واردې په سکول کې

داخل شو د دې سکول هېډ ماستر نا ایکم ډېر ښه او قومي سړی و. او ډېره لږه تنخواه به یې اخیستله د هغه ښځه ډبل ایم اې وه. ډېره ښه او قوم پرسته ښځه وه هغې به هم د جینکو په سکول کې په لږه تنخواه کار کولو د دې دواړو ماسره ډېر ښه تعلقات او همدردي وه. زما د اوسېدو ځای سېوا ګرام د واردې نه څلور میله لرې و. د لالي دپاره تلل را تلل ګران و. نو دوی سره ډېره شو. مهرتاجه چې به په چوتې راغله نو ماسره به سېوا ګرام کې وه. ولې په واردا کې و. او په دویمه، دریمه ورځ به سېوا ګرام ته راتلو. د لالي چې به کومه ورځ چوتې وه نو دلته به راغې یوه ورځې وختي غني سېوا ګرام ته راغې په دغه ورځ د ګاندهي جي د پیدا کېدو ورځ وه چې ډوډۍ ته کښېناستو نو غني ګاندهي جې ته ووې چې نن ستا د پیدایش ورځ ده. ما وختي ځان را ورسوو چې نن به قسم قسم ښه خوراکونه وي. لیکن دا خو بیا هغه بې خونده اېشېدلی کدو دی، چې تل یې زه خورم. هغه غني ته ووې چې ته هره ورځ سحر وختي دلته راځه غني وخندل وې زه په دې اېشېدلي کدو پسې هره ورځ دا دومره مزل کولی نه شم دا که چېرې اوس پولاو وی او ورسره سُور کړی چرګ وی نو زه به دې کا رته تیار شوی وم. دا خو د ټوقو یوه خبره وه او په خندا تېره شوه. سباله ګاندهي جي ماته ووې. چې دا هلکان دي دوی باندې جبر په کار نه دی زما دا خیال دی چې د دوی د طبیعت د خوراک انتظام وکړو ما ورته ووې دا خو غني ټوقه کوله. او زما دا خیال دی چې هغه به په هېڅ رنګ دې خبرې ته تیار نه شي. ګاندهي جې په هغه ډېر کوشش وکړو خو کامیاب نه شو دغه شان په مهرتاجه باندې

یې هم ډېر وسونه کړي وو، خو هغې هم دا څیزونه نه وومنلي ډېر خوشحاله شوم چې دوی کې دومره سرېتوب و، چې د بل د جذباتو خیال یې ساتلو د سیګاون کلی چې سېوا ګرام ته نزدې وو د صفایۍ دپاره ګاندهي جي یو تنخواه دار سړی مقرر کړی و، زه ورسره متفق نه وم. زما رایه دا وه چې د کلو خلکو له تربیت ورکول په کار دي، چې هغوی د کلي صفایي خپل فرض وګڼي او پخپله یې کوي بله دا چې د هندوستان په لکونو کلي دي که د دومره کلو د صفایۍ دپاره مونږ یو یو سړی مقرر کړو، نو د هغو دپاره کروړونه روپۍ په کار دي، یو ځل داسې وشوه چې د سیګاون دغه سړي زیاته تنخواه غوښتله دوی ورله تنخواه زیاته کړې هم وه، مګر دا ځل یې زیاته نه کړه هغه کار پرېښودو او لاړو، خبر راغی چې د صفایۍ هغه سړی تبنتبدلی دی، نو ګاندهي جي ووې چې راځئ چې مونږ ورله لاړ شو مونږ د صفایۍ سامان واخیستو او ور روان شو.

په دې ورځو کې د بهار د صوبې د زلزلې ځپلې علاقې د جوړولو په سلسله کې د سویزرلینډ یو لوی انجنیر راغلی و، او دلته پېښې و د لالي هم چوتې وه ورته مې ووې چې هلکه تیار ېره هغه وې د څه دپاره؟ ماوې د صفایۍ دپاره هغه په ژړا شو چې زه خو د خلکو غول غورځولی نه شم هغه مو پرېښو اومونږ ټول روان شو چې کلي ته ورسېدو نو جوړه جوړه شو هغه انجنیر ډېر ښه سړی و، په ونه ما سره یو شان و. زه او هغه جوړه شو د ګاندهي جي جوړه نه و، هغه موخپل جمعدار (مشر) کړو او صفایي مو شروع کړه، خو مونږ ته داسې معلومه شوه چې دا د کلي خلک زمونږ په صفایۍ خوشحاله نه دي کوم

ځایونه چې به مونږ پاک کړل نو زمونږ د لرې کېدو سره ښځې، هلکان او جینکې به راتلل او هغه به یې بیا ناولي کول. هغه انجنیر راته ووې چې معلومېږي چې په دې خلکو کې زمونږ د دې خدمت د احساس ماده نشته معلومېږي، چې زمونږ خلاف مظاهره کوي ما او هغه دا خبره ډېره محسوسه کړه چې مهاتماجي غوندې سړی یو کلي ته د صفایۍ دپاره ځي او د خلکو دا حال دی. زه په دې خبره ډېر خپه وم چې کله واپس راغلو نو یو ملګري ما له تسلي راکړه چې شکر وباسئ چې تاسو یې په کانو نه یئ ویشتي او صفایي ته یې پرېښوئ. میرابهن اوکنو(کنو د ګاندهي جي نمسی و او میرابهن د یو انګرېز امیرالبحر Admiral سلېډ لور وه چې ځان یې د هندوستان د غریب ولس خدمت دپاره ګاندهي جي ته وقف کړی و) هغوی هم د واردې سره نزدې یو کلي ته د صفایۍ دپاره تللي وو نو خلکو صفایي ته نه پرېښوول او دوی صفایي کوله نو د کلي خلکو وړو او لویو په کانو وویشتل او بله عجیبه خبره خو لا دا ده چې مونږ خپل ځای له راغلو او زمونږ هغه خدمتګار چې سېواګرام کې یې خدمت کولو خبر شو چې مونږ د هغوی کلي ته صفایۍ له تلي وو، هغوی زمونږ کار پرېښود او وتښتېدل د هغوی په خیال او عقیده مونږ اچوت شو. پلید شو او د پلیدوخلکو کار کول د هغوی په خیال ګناه وه. مونږ په سېواګرام کې د اوبو دپاره ډېر ښکلی کوهي ویستلی و، او د هغه ډېرې ښې اوبه وې او هغه اوبه مو څکلې هغوی به هم د دې اوبو نه خپل منګي ډکول هغوی دا کوهی پرېښود او بل مونږ ته نزدې یو شار کوهي و، چې اوبه یې د

څکلو نه وې د هغه نه به يې اوبه ډکولې اوڅکلې. کومو خلکو چې به دلته زمونږ کار کولو نو دا ټول په هندوانو کې نیچ ذات و، چې ورته اچُوت وایي او نور هندوان دوی ځان ته نزدې نه پرېږدي او په ځینو ځایونو کې چې په چا د دوی سیوری وشي نو هغه پلید ګڼي.

د کانګرس وزارتونه:

د هندوستان په اکثرو صوبو کې کانګرس الیکشن وګټه او د دوی اکثریت شو. په صوبه سرحد کې د حکومت د ډېر مخالفت او بې ایمانۍ سره هم په څلوېښتو کې نولس ممبران خدایي خدمتګار کامیاب شول، حکومت د خدایي خدمتګارانو خلاف ټول خپل اثر رسوخ استعمال کړی و، او د خدایي خدمتګارانو د مقابلې دپاره یې د صوبې خانان، ملکان، وکیلان یو کړل د دوی د عمرونو د دښمنیو جوړه یې وکړه، لیکن بیا هم زه دا ویلی شم چې خدایي خدمتګارو به الیکشن ګټلی وی او اکثریت کې به راغلي وی که د هغوی نه ځینې غلطۍ نه وی شوې او د پرو جنبو او خودغرضو نه یې کار اخیستی نه وی او اصولي خلک یې منتخب کړي وی، سره د دې هم اسمبلۍ کې د دوی مضبوطه ډله وه د دوی مقابله کې بله ډله دومره لویه نه وه بیا هم حکومت بې ایماني وکړه او د قانون او قاعدې بر خلاف سرجارج کننګم د خدایي خدمتګارو په ځای سر صاحبزاده عبدالقیوم ته د وزارت جوړولو دعوت ورکړو او هغه حکومت جوړ کړو د هغه اډو د سره ډله هم نه وه، دی پخپله حلقه کې

فېل شوی و، عبدالعزیز خان تري سیټ ګټلی و. دی د هزارې نه کامیاب شوی و، هغه د پیرنګیانو سړی و او چې اسمبلۍ کې د پیرنګیانو څومره سړي وو هغوی مجبوراً هغه سره ملګري شول، لیکن بیا هم دا وزارت د شپږو میاشتو نه زیات ونه چلېدی شو او د حکومت د ډېرو کوششونو باوجود مات شو او د خدایي خدمتګارو حکومت جوړ شو.

د کانګرس اول کې چې په کومو صوبو کې اکثریت و، نو د وزارت جوړولو نه یې انکار کړی و، ځکه چې ګاندهي جي حکومت ته یو شرط وړاندی کړی و، هغه دا چې ګورنران به د وزارت په کارونو کې غیر ضروري مداخلت نه کوي. د ۱۹۳۵ع کال اپکټ ټول اختیارات ګورنرانو له ورکړي وو او هغوی د قانون له مخه د وزارت په لویو او وړو کارونو کې مداخلت کولی شو، حکومت د ګاندهي جي دغه شرط ونه منلو ولې چې هغوی خو د(اوړو پیشو) جوړه کړې وه، پیرنګیان دې ته تیار نه وو چې هندوستان ته دې طاقت او اختیار ورکړي اول کې کانګرس د وزارتونو جوړولو نه انکار وکړو، حکومت د خپلو خلکو وزارتونه جوړ کړل، خو دغه چېرته چلېدی شول، د ممبرانو اکثریت ورسره نه و، خو لږه موده وورسته د کانګرس په ځینو غړوکښې د دې شرط برخلاف ګنګوسي شروع شوه او راج ګوپال اچاریه دې خبرې ته تیار نه شو چې مونږ له وزارتونه اخیستل په کار نه دي مونږه پیتل کې وو دا د سمندر په غاړه یو کلی دی، ګجرات کې ګاندهي جي راجګوپال اچاریه راوغښتو، سردارپټېل هم دلته و ګاندهي جي دوه شپې او ورځې هغوی سره بحث وکړ، خو د هغه خیال

يې بدل نه کړی شو هغوی وې چې مونږ له غیر مشروط طور وزارتونه اخیستل په کار دي او د هغه دا هم خیال و، چې دا څومره موده مونږ وزارت نه دی اخیستی نو د قام او ملک تاوان شوی دی. راجگوپال رخصت شو او مونږ ټول د راجاجي په دې کار خپه وو لېکن د خدای فضل و حکومت د گاندهي جي شرط منظور کړو او د سندھ، پنجاب او بنگال نه علاوه د هندوستان په ټولو صوبو کې د کانگرس وزارتونه جوړ شول.

مونږ د سیګاون دکلي نه لږ ببرته اوسېدو او د اب و هوا په لحاظ دغه ځای ډېر ښه و، خو د برسات په زمانه کې به د ګرځېدو تکلیف و لاره هم کچه وه اومالداري يې ډېره وه، اکثر به ډېرې ختې چقړې وې او څاروو او بنیادمو ته به ډېر تکلیف و، او بل خواته به هلته په پټو او ډېرو کې ډېرکانې وو چې دا لارې پرې جوړېدی شوې خو د بې اتفاقۍ او بې تنظیمۍ په وجه دا کار پاتې و، گاندهي جي دا کار شروع کړو او په یو کال کې مو یوه لاره پخه کړه، دلته ماشي ډېر وي خوملیریا کمه وه. یو ځل په گاندهي جي د ملیریا سخته حمله وشوه هغه دارو هم نه خوړل، څه وخت چې هغه بې هوشه شو نو مونږ ورله سول سرجن راوغوښتو هغه دا تجویزوکړو چې زه دی هسپتال له ورم مګر هسپتال خو پرېږده هغه دارو نه خوړل په دې وجه هسپتال نه پاتې شو مونږ ټولو ورته په اتفاق ووې او اخر مو په دې راضي کړو ځکه چې مونږ سره ډېر غم و، او د هغه ناجوړتیا مونږ ټول وارخطا کړي وو، مونږ ټول ورسره هسپتال له لاړو په څو ورځو کې د هغه صحت ښه شو، هسپتال له یوه ورځ یو سړی راغی دوه درې ماران ورسره وو د گاندهي جي په

مخ کې يې پيتار کښېښوده او سر يې ترې اوچت کړو هغې کې قسم قسم ماران وو ،ګاندهي جي ته يې نزدې کول مګر ما ترې منع کړو چې په دې څيز څه اتبار دی بيا د هغه سړي خواهش و ،چې زه دا ماران د تبرک دپاره د بابا په غاړه کې اچوم. ګاندهي جي خندل خوما منع کړو هغه وې، دا ما دم کړي دي د نقصان يې ذمه وار يم. ما ورته ووې که څه نقصان وشو نو زه به ستا ذمه واري څه کړم؟ نبه دا ده چې داکار ونه کړې او هغه مې دې کار ته پرې نه نښوده، بل ځای بيا په سېواګرام کې زمونږ بل ملګری ناجوړه شو د هغه محرقه تبه شوه څه ورځې پس ميرابهن هم ناجوړه شوه او محرقه يې شوه هغې ماته ووې چې معلومېږي دا چې زما هم محرقه (تبه) ده مونږ سره د هغې زيات فکر و ، ځکه چې پيرنګيان اکثر د محرقې نه مري او دې ته مونږ نه وې ما د دوی دواړو ډېر خدمت کاوه خو د دې به راسره ډېر فکر و او د ميرابهن به مې زيات خدمت کاوه.

په دغوورځو کې د مهاتماجي يو دوست په بنارس کې يوه عبادت ګاه جوړه کړې وه چې په هغې کې د هر مذهب خلکو ته اجازه وه چې په کومه طريقه هغوی د خدای عبادت کوي کولی شي. د هغې د افتتاح د مراسمو دپاره مهاتماجي او زه بنارس ته لاړو ، مهرتاجه هم ماسره وه او د هندوستان د مختلفو علاقو نه ډېر نارينه او زنانه دغه افتتاح د پاره راغونښتل شوي وو ، ددې رسمونو د ادا کېدو په ورځ د هر مذهب او ملت خلک موجود وو په دغه عبادت خانه کې د هر مذهب پېشوايان په ډېره مينه او محبت سره يو ځای راغونډ شوي وو اوعبادت يې کولو.

بنارس، ډیلی، ګجرات، کاټیاوار:

مونږ د بنارس نه ډیلي ته راغلو، بیا د ګجرات کاټیاوار ته لاړو، په کاټیاوار کې مادمهاتماجي کور او خپل خپلوان ولیده هغوی ډېر ښه خلک وو او د ګاندهي جي سره یې ډېره مینه محبت و، یوه شپه موهلته وکړه، بیا ګجرات ته راغلو او احمد اباد کښې، ودیاپټ کې چې د هندوانو یو ډېر لوی قومي کالج دی، دېره شو، ودیاپټ په رښتیا یو قومي کالج دی. ولې چې د دې شاګردان چې د تعلیم نه فارغ شي نو هغوی کلو ته ځي او د خپل قوم او ملک خدمت کوي. د ګجرات د میونسیپلیټي د خلکو د طرفه سپاسنامه را کړی شوه دا ډېر ښه خلک دي مهاتماجي سره یې ډېر محبت دی، یوازې محبت نه دی د ازادۍ په جنګ کې هم د هېڅا نه وروسته نه وو، څو ورځې پس سبواګرام له راغلو زه چې څومره هندوستان کې ګرځېدم نو ما به لیدل چې هره صوبه کې په سیاسي اقتصادي او تعلیمي لحاظ بلکې په هر لحاظ مسلمانان د هندوانو نه ډېر وروسته وو څومره چې به ما په دې خبرو فکر کوو نو دې نتیجې ته ورسېدم چې یوازې ګاندهي جي نه دی جواهر لال نه دی مالویه نه دی، پټېل نه دی، راجندرپرشاد نه دی، سوباش، راجګوپال اچاري نه دی، بلکې په سوونو داسې خلک دي چې ډاکټران، انجنیران، تعلیمیافته خلکو مدرسې جوړې کړې دي او لګیا دي، د خپل قام او ملک خدمت کوي. ډېر خلک ځان ځان له په کلو کې دېره دي خلک یې کلو ته نه پرېږدي او د دوی په لاره کې خنډ ان اچوي سره د هغې هغوی په صبر استقلال د خپل قام خدمت کوي او هېڅ قوت هغوی د

خلکو د خدمت د لارې نه اړولی نه شي د هغو خلکو لوی تعریف دا و، چې ژوند یې ډېر ساده و، او په ډېر لږ څیز به یې ګذاره کوله. په وارده کې یو ځل د واردې د کلو د کارکنانو جلسه وه هغوی ټول را غونډ شوي وو زه هم د «ونوبا» هغه نوي اشرم کتو له تلی وم د هغو کارکنانو په جلسه کې شریک شوم ډېر خوار او کمزوري وو. زما زړه پرې وسو جاجوجي چې د دې تنظیم صدر و او نینوباجي یې سکتري و ورته مې ووې چې دا خو د قوم ملیکت دی. ددې غریبانانو د خوراک څه انتظام په کار دی او کمزوري سړي د قوم او ملک خدمت کولی نه شي جاجوجي ووې چې تاسره زما پوره اتفاق دی اوس زمونږ جلسه کې دا تجویز وړاندې کړه جلسه کې ما دا تجویز وړاندې کړو چې د دوی تنخواګانې دې زیاتې شي. نو د هغوی د کارکنانو نه یو سړی پاڅېدو هغه وویل چې زمونږ دا ملک ډېر غریب دی اول خو مزدوري نشته او چې مزدوري وي نو درې انې د سړي وي او لس پیسې د ښځې وي او مونږ خو بیا هم څلور انې اخلو زمونږ پټېل دا شان ډوډۍ خوري لکه مونږ یې چې خورو د تنخواهه زیاتولو ضرورت نشته ولې چې دا خلک به وایي چې مونږ خو د باجرې وچه ډوډۍ نه بیا مومو او دا زمونږ خدمتګار غوړې زېرې خوري.

بله دا چې د هندوانو امیران، سوداګران اکثریت د هر یو قومي تحریک سره په زرګونو، لکونو روپو امداد کوي بل طرف ته مسلمانان دي تاسو وګورئ هغوی کې د خدمت څوک دي د هغو تعلیمیافته امیران، سوداګران، وکیلان دي چې روپۍ ورکول خو پرېږده د قوم او ملک د ترقۍ څه خیال هم په

زړه کې نه لري، دغه وجه ده چې مسلمانان د زوال سره مخامخ دي. دغه وجه ده چې په هندوستان کې هندوان وچتېږي او مسلمانان پرېوزي، د هندوستان د مسلمانانو راته دا تجربه وشوه، چې کوم سړی د پیرنګیانو خیر خواه وي، هغه د دوی لیډر وي داسې حالاتو کې به څنګه ترقي وکړي؟.

د هندوستان د مسلمانانو دپاره فکر:

زه چې په ټول هندوستان کې ګرځېدلی یم نو مسلمانانو کې جذبه شته خو غمخوري یې نشته او خیر خواه یې نشته. سېوا اګرام ته به کله کله ذاکر حسین صاحب راتللو. ده سره زما ډېر تعلق و، دی د جامعه ملي اسلامیه ډیلي پرنسپل و، ما ده ته هندوستان کې د ګرځېدو او پخپل ذهن د حالاتو او واقعاتو اثر په تفصیل سره بیان کړو او ورته مې ووې چې تر څو دلته په مسلمانانو کې رښتیني خدمتګار پیدا شوي نه دي ترقي کولی نه شي په مسلمانانو کې هم په سړه سینه تعمیري کار کول په کار دي او د هندوانو په شان مسلمانانو له په کار دي چې ځای په ځای کارکنان پیدا کړي چې ددوی د ترقي دپاره کار وکړي او مرکز ورته جوړ کړي. زه دې نتیجې ته رسېدلی یمه چې په چُوف او کُوف باندې قومونه اباد ېږي نه، کار په کار دی! او نه د جلسو د تقریرونو په واسطه په هغوی کې ژوند پیدا کېدی شي نو ما اراده کړې ده، چې د مسلمانانو دپاره کار وکړم او دوی له د اصلاح دپاره مرکزونه قایم کړم او چې ترکومې ما ته خپلې صوبې ته د تلو اجازت نه دی شوی د دوی څه خدمت وکړم مګر ما سره د دې خبرې ډېر فکردی چې که

چیرې ماته د خپلې صوبې د تللو اجازت وشو نو د دوی خدمت به بیا څوک کوي؟ ځکه چې زه خو بیا دلته پاتې کېدی نه شم او په ما د خپلو خلکو د خدمت کولو حق دی، نو که چېرې په دې کې زما سره ستاسو اتفاق وي او د مسلمانانو دا کار فایده مند ګڼئ نو بیا تاسو زما د ملګرتیا دپاره سرې پیدا کړئ چې هغوی دې کار ته د خدای دپاره ملا وتړي او که چېرې زه لاړ شم نو دوی دلته ناست وي او کوم بوتې چې مونږ کرلی دی هغې له به اوبه ورکوي او وچېدو ته به یې پرې نږدي. بل سوال د پیسو دی مسلمانان رسمي خیراتونه خو ډېر کوي مګر د خدای د مخلوق د ابادۍ دپاره یوې پیسې ورکولو ته تیار نه دي دغه وجه ده چې په دوی کې نېک او د ابادۍ تحریک چلیدل ګران دي.

زما خو دا خیال و، چې دا کار دې د سندھ د صوبې نه شروع شي ځکه چې هلته د مسلمانانو ابادي ډېره ده او په ټول هندوستان کې د سندھ خلک په هر لحاظ وروسته پاتې دي زمونږ د بل ملګري دا رایه وه چې د بنګال نه دې بیا شروع شي او د سهارنپور هغه پروفیسر صاحب دا خبره وکړه چې چېرې تاسو د دې کار ابتدا د سهارنپور نه وکړه نو ډېر زر به ترقي وکړي او ډېر زر به ټول هندوستان کې خور شي ځکه چې د یوپي مسلمانان د سندھ او بنګال د مسلمانانو نه زیات پوهه او مترقي دي او بله دا چې سهانپور کې ډېرې مذهبي مدرسې دي چې هغو کې ډېر طالبان د سندھ او بنګال دي او د هندوستان د هرې صوبې خلک په کې شته دا د هندوستان د مسلمانانو تعلیمي مرکز دی او که دا مرکز دغلته جوړ شي نو

د دغو طالبانو نه به سندهـ او بنگال کې او نورو صوبو کې ډېر کار واخیستسی شي مونږ تولو په دغه ځای اتفاق وکړو چې کار به د دغه ځایه شروع کوو او منتظر وو چې څه وخت به هغه یو څو سړي زما سره پیدا شي.

څو ورځې ما په سبواګرام کې انتظار وکړو چې څه جواب رانغی نو بیا زه جواهر لال سره یوپي ته لاړم. بابو راجندرپرشاد ما نه بهار ته د تلو او دورې کولو وعده اخیستې وه. نو زه په الـه اباد کې وم چې پروفیسر عبدالباري صاحب راغی زه او هغه دواړه پټنې ته لاړو او په صداقت اشرم کې دېره شو هغه اشرم د ګنګاسین په غاړه و، او ډېر د مزې اشرم و دا اشرم د بهار د صوبې یو مسلمان بیرسټر مظهرالحق جوړ کړی و، هغه د کانپور د جماعت په معامله کې هم د حکومت برخلاف د مسلمانانو مرسته کړې وه افسوس چې د هغه نه وروسته په مسلمانانو کې داسې څوک نه و، چې دغه اشرم یې اباد ساتلی وی او په دې وجه د هغه وراثت کانګرس ته پاتې شو او نن ورځې دغه ځای د بهار صوبې د بهار کانګرس کمیټی دفتر دی.

مونږ د دورې دپاره څه پروګرام جوړولو چې د پنجاب میل د اکسیډنټ خبر راغی او د خبرېدو سره سم د کانګرس کارکنان دمدد دپاره هلته ورسېدل. په دې کې ډېر خلک مړه شوي وو او د مړو پېژندل نه کېدل چې دا هندو که مسلمان دی چې په چا به د هندو شک کېدی شو نو هغه به یې سوزوو او چې په چا به د مسلمان شبهه وه نو هغه به یې ښخ کړو او د مړو نه علاوه ډېر خلک زخمیان هم وو او هغوی یې د پټنې لوی

هسپتال له راوړل خدای دې چا ته نه ښیي، د مصیبت یو عجیبه منظر و، څو ورځې پس مونږ د خپلې دورې پروګرام جوړ کړ او کافي ورځې مو د بهار په صوبه کې دوره وکړه، د بهار په صوبه کې د شېرشاه سوري قبر دی چې مونږ هلته جلسه وکړه د دعا دپاره د هغه زیارت له ورغلم د هغه قبر ساده قسم جوړ دی او ښکلی ګنبد دی او چار چاپیره تړې اوبه دي د اوبو تالاب ډېر ښکلی دی لوی شېرشاه ته مې د زړه دا خلاصه دعا وکړه، ځکه چې هغه د پښتنو ګټندویه سیاستدان او ننګیالی پښتون و، چې مغلو له یې ماتې ورکړې وه او د مغلو نه یې د پښتنو هغه حکومت دوباره اخیستی و، او بیا یې حکومت په ټول هندوستان جوړ کړی و، د کلکتې نه تر پېښوره پورې سړک ده جوړ کړی دی. د خپل حکومت د ټینګولو دپاره یې د بهار په صوبه کې ډېرو پښتنو له ډېر جاګېرونه ورکړې وو مونږ د هغو پښتنو اولاد او جاګیرونه هم ولیدل، یو کس دوو مېلمانه کړې هم وو، مګر د هغوی اوس هغه خوند نشته خلکو د خپل پلار نیکه ژبه هېره کړې ده افسوس چې په پښتنو کې دا کمزوري شته چې خپله ژبه هېره کړي. یوپې کې هم ډېر پښتانه دي د هغوی هم هغه حال دی ذاکر حسین صاحب افریدی پښتون دی د ژبې په هېرېدو خپلو ته سړی پردی شي. د بهار په صوبه کې پښتنو سره ډېر جایداد ونه وو خو د بدو عملو په وجه ترې ټول لاړل او نن ډېر خراب ژوند تېروي.

د بهار د دورې نه وروسته زه ببرته سېوا ګرام ته راغلم د ډېرې مودې نه د سندهـ د کانګرس ممبران ما پسې وو او دا یې

خواهش و. چې زه دې سندهـ تـه لاړ شـم او د هغـه ځـای پـه مسلمانانو کې څه کار وکړم. زما هم خوښه وه ولې چې د سندهـ مسلمانان ډېر وروسته پاتې شوي دي او مظلومان دي اومونږ خدایي خدمتګار خو د مظلومانو ملګري یو او مونږ خپل خدای سره دا وعده کړې ده نو زه د سبوا ګرام نه سندهـ لـه لاړم. زما خو دا خیال و. چې سندهـ کې به کافي ورځې تېروم. سندهـ ته چې ورسېدم نو ما د کانګرس د ورکرانو په مشوره د خپلې دورې یو لوی پروګرام جوړکړو او د حیدر اباد نه مو شروع کړو مسلم لیګو. خو زما د دورې د خرابولو دپاره د شرارت پروګرام جوړکړی و. خو د سندهـ وزیر اعلی چې ډېر قوم پرست او شریف انسان و خبر شو او مسلم لیګو ته یې ووې چې عبدالغفار خان دلته زمونږ د قوم خدمت له راغلی دی په کار دي چې مونږ ټول ورسره مدد وکړو او که مدد نه شو کولی نو شرارت خو د شرم خبره ده. زه خبر شوی یم چې ستاسو د شرارت څه خیال دی خو که د ده په دوره کې مو شرارت وکړو نو ډېر بد به درسره وکړم. د ده په وجه مسلم لیګ په قلار شو او ما خپله دوره په اطمینان سره وکړه. په دغو ورځو کې د سندهـ وزیر اعلی خان بهادرالله بخش سومرو و. دده زما سره ډېره مینه وه. په حیدر اباد کې مو جلسې وکړې د ډېرو هندوانو او مسلمانانو سره مو خبرې اترې وشوې. د دې ځای نه کراچي ته لاړو. په کراچي کې مو کافي ورځې تېرې کړې او ډېر کار مو وکړو. د کراچي نه سکر ته لاړو او د سکر نه حیدر اباد له راغلو ولې چې دا خیال مو پیدا شو چې په بلوچستان کې کار کول زیات ضروري دي.

د بلوچستان دوره:

د ډېرې مودې نه زمونږ د بلوچستان د رونې دا خواهش و. چې زه دې بلوچستان ته لاړ شم. ما ډېر ځله کوشش وکړو خو حکومت نه پرېښودم. په دغه ورځو کې عبدالصمد خان اچکزی چې د بلوچستان د پښتنو رښتینی خدمتګار او رهنما دی په ما زور ولګوو چې زه بلوچستان ته لاړ شم. په لاره کې مې الله بخش سره ملاقات وشو. د هندوستان په سیاست مو ډېرې خبرې وکړې. هغه د پاکستان د جوړېدو په حق کې نه وو ځکه چې د پنجابیانو نه ډېر زړه سترې و. او پنجابیانو سره یو ځای کېدو ته تیار نه و. هغه دې خبرې ته تیار و. چې که چرې سندهـ. بلوچستان، سرحد او کشمیر یوځای شول نو دا به ډېره ښه وي. الله بخش سومرو د سیاسي مخالفت په وجه د مسلم لیګ یولیډر محمد ایوب کهوړو بیا وروستو قتل کړو.

زه په خیریت سره کوېټې ته ورسېدم، څه وخت چې زمونږ اورګاډی د بلوچستان په سرحد کې داخل شو نو ترکوېټې پورې په لاره کې د واپس کېدو وېره وه. ځکه چې زه یې ډېر ځله راواپس کړی وم، په هر ټیشن چې به مې د پولیس افسر ولیده نو دا خیال به مې پیدا شو چې څه جوړې حکم یې راوړی دی زه په خیریت کوېټې ته ورسېدم. زما دا خیال دی چې حکومت جناح صاحب ته چې د هغه تعلق مسلم لیګ سره و اجازت ورکړی و. نو ما ته یې هم اجازه راکړه. ولې چې زما تعلق کانګرس سره وو.

عبدالصمد خان اچکزی سټیشن ته راغلی و. سټیشن ته نور هم ډېر هندوان او مسلمانان راغلي وو. ما یو څو ورځې کوېټه کې تېرې

کړي او بيا د کوټې نه فورته سنډ مين. قلعه عبدالله. هندوباغ. ګلستان، چمن، لورالايي او د بلوچستان د نورو ځايونو دوره مې وکړه. ډېره د خوشحالي او کاميابه دوره وه او زړه مې په دې نور هم ډېر خوشحاله شو چې پښتانه او بلوڅ راوينې شوي دي هغوی سره مې جلسو او مجلسونو کې د پښتنو او بلوڅو د رورولۍ خبرې وکړې او په دې کې ماسره د اکثرو پښتنو او بلوڅو اتفاق و. ځينو پښتنو زمونږ د پېښور د خلکو نه شکايت کولو او ډېر ګيله من وو پوښتنې نه وروستو ما ته معلومه شوه چې د دې وجه پېښوري حاکمان وو يعنې د پېښور هغه کسان چې دغلته د پيرنګيانو نوکران وو او پيرنګيانو د خپل کار د چلولو لپاره دغلته مقرر کړي وو. دې افسرانو د خپلو رونړو سره شريفانه سلوک نه و کړی، بلکې د سړيتوب نه پرېوتی، د فرعونيت بدترين سلوک يې کوو او د هغوی په زړونو کې يې د ټولو پېښورو نه نفرت پيدا کړی و. ما هغوی له تسلي ورکړه او پوهه مې کړل، چې د يو څو کسانو په ګناه تاسو د پېښور ټول پښتانه مه نيسئ او خدای دې نور پښتانه داسې بې ننګه نه کړي لکه دا چې دي حکومت زمونږ نه دی. بلکې د پيرنګيانو دی. بله دا چې په دوی کې د دې حاکمانو اکثريت د هغه خانانو، ميانګانو او ملايانو وو چې د انګرېز د خوشحالولو لپاره دا دلته چې تاسو سره کوم سلوک کړی دی او يا يې کوي دا يوازې تاسو سره نه کوي، بلکې مونږ سره يې هم هلته په هغه خپله صوبه کې کوي دا ډېره عجيبه خبره وه چې دلته د دې پښتنو سرکاري افسرانو د پنجابيانو افسرانو سره ډله وه چې په شريکه يې د بلوچستان پښتانه او بلوڅ خورل د بلوچستان د دورې نه وروستو مونږ جيکب اباد ته راغلو. په جيکب اباد کې ډاکټر چيت رام چې د کانګرس صدر و. او محمد امين کوسو

هم مونږ سره یو ځای شو په جیکب اباد کې د هندوانو او مسلمانانو یوه لویه جلسه وشوه، په دې جلسه کې د سټول او پولیس د افسرانو دا اراده وه چې څه ګړبړي وکړي خو د وزیر اعلی الله بخش په مداخلت څه ګړبړي ونه شوه، مونږ د بلوچستان د هغې ټولې علاقې دوره وکړه چې په برېټش بلوچستان کې د پښتنو اکثریت پکښې دی، زما او د عبدالصمد اچکزي دا رایه وه چې د بلوچستان هغې برخې ته هم لاړ شو چې بلوڅ په کې اباد دي. د ډاکټر چیت رام او محمد امین کوسو هم دا رای وه چې مونږ د بلوڅو دغې علاقې ته لاړ شو، مونږ هلته لاړو خلک ټول په شوق او په مینه را غونډ شوي وو، چې د جلسې وخت راغی نو زما دا اراده وه، چې په هغه جماعت کې جلسه وکړو چې د بازار په سر کې و، او د نورو ملګرو دا خیال و، چې هغه ډاګ کې دې وکړو چې د بازار نه هغه طرف ته و. هلته د جلسې انتظام وشو، جلسه چې شروع شوه نو د بلوڅو یو رییس راغی، د جلسې په خوا کې تېر شو او جلسې ته یې ښه وکتل د هغه نه لږ ساعت پس د بلوڅو یو ټولي تبرونه په لاس جلسې ته را ګډ شول او بغیر د تپوس نه یې په خلکو را باندې کړل چې سړي ته به یې درز ورکوو د علي علي چغې به یې ورسره وهلې ډېر ناترسه وو، بې د سر نه یې په بل ځای ګوزار نه کوو، په یو ساعت کې میدان خالي شو زما یوې خواته ډاکټر چیت رام او بلې خوا ته محمد امین کوسو په کرسو ناست وو څه وخت چې د جلسې ټول خلک وتښتېدل زه یوازې پاتې شوم نو زما نه چاپېره شول سره ورځ یې راباندې جوړه کړه او دا کوشش یې کولو چې زه هم وتښتم خوزه ونه تښتېدم. په هغه ورځ ما خپل سر خرڅیلی و، او په کرسۍ سر تور سر ناست وم، زه پوهه وم چې ښه ګوزار به اخلي خو تښتېدم نه، کتل مې چې دوی څه کوي. زما نه ښي طرف ته

محمد امین کوسو و هغه یې په سر وهلی و او بې هوشه شو او د کرسۍ نه را پرېوت بل طرف ته ډاکټر چیت رام و په هغه یې هم سرمات کړی و هغه هم د کرسۍ نه په خاورو کې را پرېوتی و ،زما نه چاپېره ډېر وګرځېدل چې دی به هم د نورو خلکو په شان وتښتي پوهه شو ،چې دی نه تښتي او مونږ خپل کار وکړو نو پخپله وتښتېدل زه پاځېدم چې ومې کتل نو د کوسو او ډاکټر د سرنه وینو داړې وهلې بل څوک نه وو عجیبه حالت و معلومېده چې د ډاکټر چیت رام او کوسو په باره کې ورته خاص هدایت شوی و.او زما په باره کې هم ورته هدایت شوی و ، بیا وروسته معلومه شوه چې دغه بلوڅ رییس د دوی ډېر دوست و او دوی پرې احسانونه کړي وو مونږ سېول سرجن پسې یو سړی په موټر کې ولېږلو دوی مو یوړل او چې کوم ځای مونږ دېره وو هلته مو کتونو کې واچول وینه یې نه ودرېدله حالت یې خرابېدلو او عبدالصمد خان او زمونږ نور ملګري هم خُوږ وو ،خو دومره نه، د مقامي خلکو نه معلومه شوه چې د دوی د دې کیسې نه خبر و او په تحصیل کې راپورټ هم کړی و ، مګر سرکاري افسرانو د دې کار مخه نه نیوله حقیقت خو دا و چې دا ټول کار د سرکار په اشارت شوی و ، نو افسرانو یې څله مخه بندوله؟ یوازې دا ځای نه په ټول بلوچستان کې حکومت کوشش کړی و ، چې زمونږ جلسو کې ګډوډي پیدا کړي ولې په پښتنو کې دومره پښتو لاپاتې وه چې د خپل مېلمه عزت وکړي مازیګر د هغه علاقې پولټیکل افسر چې پوځي کپتان و او هندو و او دا ټوله کیسه هغه کړې وه. خپل اسسټنټ سره ماله راغی او د دې واقعې تپوس یې رانه وکړو او راته یې ووې که چېرې تاسو په دې خلکو مقدمه چلول غواړئ دعوې پرې کوئ نو زه به د هغې انتظام وکړم دغه اسسټنټ د پېښور د علاقې د

صوابی. تحصیل د دوبیانو د کلي و. ما دوی ته په ځواب کې ووې چې مونږ خدایي خدمتګار د چا نه بدل نه اخلو، مونږ مظلومان یو، زمونږ بدل خدای پاک اخلي هغوی چې ما سره خبرې کولې نو د حکومت د طاقت باوجود ملامته او خړ غوندې ښکارېدل ښه ساعت ما سره وو بیا رخصت شو، تیاره مانښام شو، سول سرجن را ورسېد هغه وخت زمونږ د زخمیانو بد حال و او د محمد امین کوسو حالت ډېر خراب و، د راتلو سره ډاکټر د هغوی د وینو بندولو کوشش وکړو، او مونږ ته یې وویل چې د دوی حالت ډېر خراب دی د دوی دپاره څه انتظام کېدی نه شي، ښه به دا وې چې د جبکب اباد هسپتال ته یې ورسُوو. مونږ هغوی په موټرونو کې واچول او تېر ماسختن جبکب اباد ته ورسېدو سول سرجن ډېر ښه سړی و، د رسېدو سره یې د هغوی لپاره ډېر پوره انتظام وکړو هغوی یې ځان ځان له په کمرو کې واچول پتې. مرهم وشول او چې د هغوی انتظام وشو نو بیا مونږ خپلو ځایونو ته رخصت شو، چې شپه تېره شوه زه سحار وختي هسپتال ته لاړم سول سرجن زمونږ نه مخکې راغلی و او په ما یې زېری وکه چې د دوی د بچ کېدلو زیات امید پیدا شو څه وخت چې دوی د خطر نه بهر شول او حالت یې ښه شو، نو زه جبکب اباد نه حیدر اباد ته روان شوم حیدر اباد ته زما ګاډی سحر وختي ورسېد کله چې ستېشن ته ورسېدم نو لا تیاره وه او سباختلی نه و. پروفیسر ملکاني صاحب د کانګرس د کارکنانو سره ستېشن ته راغلی و، زه ډېر حېران او خوشحاله شوم په دې چې خان بهادر الله بخش وزیر اعلی د سندھ ستېشن کې حاضر و او حېران په دې شوم چې زمونږ لوی خلک د داسې خلکو مخې له نه ځي او خوشحاله په دې شوم چې د ملک او قوم خدمتګارو سره دومره مینه لري. زمونږ لویو خلکو کې دا ماده

نشته په حیدر اباد کې د سندھ کمېټې ممبران را غونډ شوي وو او د عامې جلسې نه وروستوزما او د هغوی ترمینځه خبرې اترې وشوې،د دې پرې مباحثې نه وروستو هغوی ما ته دوه د مطلب خبرې وکړې او راته یې وویل چې کله ته واردې ته ورسې نو دا خبره به مهاتماګاندهي او د ورکنګ کمېټې ممبرانو ته وکړې.یوه دا چې دې صوبه سندھ کې په مسلمانانو کې د خاکسارانو تحریک ورځ په ورځ په ترقۍ کې دی که چرې د دې صوبې په مسلمانانو کې د خدایې خدمتګارۍ تحریک شروع شي نو نښه به وي څکه چې خدایي خدمتګاري یو قومي ملي تحریک دی چې په هندو اومسلمان کې د همدردۍ او وروروليۍ جذبه پیدا کوي او دا بل تحریک په مسلمانانو کې تعصب پیدا کوي،ما ورته ځواب ورکړو چې دا کارونه چې دي داسې خلک کولی شي.د یو سړي په زړه کې چې د خپل قوم او د خپل ملک محبت او همدردي وي بیا به خلک د هغه خبرو منلو ته تیار وي که هغه سړی د هر ملت او مذهب وي بله خبره یې دا وکړه چې مونږ د خلکو لپاره څه کولی نه شو او نه مو د هغوی خدمت ته زمونږ د صوبې دکانګرس مشران جي رام داس،دولت رام پرېږدي اونه مونږ د هغوی لپاره په اسمبلۍ کې څه کولی شو اونه کلو ته د هغوی د خدمت او پوهه کولو لپاره تللی شو،ما ترې پوښتنه وکړه چې د دې وجه څه ده،هغوی راته وویل چې د کانګرس د چلولو لپاره جي رام داس ته اکثره چنده او امداد سرمایه داران ورکوي او هغه سرمایه دار دانه غواړي چې د عوامو د فایدې لپاره دې اسمبلۍ کې څه قانون پاس کړی شي،او یا دې د کانګرس خلک کلیوالو او مزدورانو ته لاړ شي او هغوی دې پوهه او راویښ کړي څکه چې د هغوی په پوهه کې د سرمایه دارو تاوان دی،د دې له پاره مونږ خلکو له څه کولی نه شو

او که وکړو بیا هغوی مونږ سره ملګري کېږي نو دوی بیا مونږ ته چنده نه راکوي، ښه به دا وي چې ته زمونږ دا معامله د ورکنګ کمېټې ممبرانو ته ورسوې. زه د حیدراباد نه واردې ته روان شوم کله چې ورسېدم نو په داسې وخت چې جي رام داس هم حاضر و ټوله کیسه مې د هغه په مخکې ورکنګ کمېټې ته وکړه. زه چې دې وخت کې وارده کې وم(رفیع احمد صاحب) چې دغه وخت د کانګرس نائب صدر و ما ته وویل چې باچا خانه تاسو پښتنو مونږ پسې ولې را اخیستې ده چې سر کار ته مشکلات پیدا کوئ، ما ورته وویل چې هغه کومه داسې خبره ده چې مونږ په ناجایزه تاسو ته تکلیف در کړی دی نو ده راته وویل چې عنایت الله مشرقي مونږ ګرفتار کړلو نو هغه د حکومت نه معافي وغوښته مونږ پرېښود نو ستاسو د سرحد نه ورپسې پښتانه خاکسار راغلل او تمانچې یې پرې کېښودې چې مونږ دی وژنو تا خو مونږ وشرمولو چې معافي دې وغوښته، هغه ورته منکر شو وې دا دروغ دي او قسمونه یې ورته وخوړل چې تحریک نه پرېږدم هغه د دې خلکو له وپرې بیا کار شروع کړو نو مونږ بیا ونیولو هغه بیا معافي وغوښتله خلک ترې وېزاره شول او تحریک کمزوری شو د هر یو تحریک انحصار په لیډر وي. چې بهادر اوهوښیار وي نو د تحریک خلک هم زړور او پوهه وي چې لیډر کمزوری او تنګ نظره وي نو د تحریک خلک هم بې زړه او تنګ نظره وي.

***

د خدايي خدمتگارو ړومبی وزارت

د خدايي خدمتگارو وزارت،
زمونږ وزيران او پيرنگيان د جواهر لال
دوره، د پيرنگيانو افسران او زمونږ
حکومت، پښتانه را ويښ شول، د ګاندهي جي
دوره، وزارتونه او خدايي خدمتگار.

زه اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلم. زه په ۱۹۳۱ع کال کې گرفتار شوی وم او په ۱۹۳۷ کې راغلم زمونږ په خلکو ډېر زور زیاتی او ظلم شوی و، لیکن د هغوی جذبه مړه شوې نه وه، د خلکو د مخونو نه ماته معلومېده چې زړونه یې د جذباتو نه ډک دي،زه چې نه وم نو سړې جامې هم نه وې حکومت بندې کړې وې زه چې راغلم نو سړې جامې هم راغلې څه وخت چې خدایي خدمتگارو واورېدل چې زه خپلې صوبې ته را ورسېدم نو بیا هغوی بندیز ته کتلي نه دي ټولو خپلې سړې جامې واغوستې مگر حکومت ورسره چېرې ونکړو هغه ټولې پابندۍ د خدایي خدمتگارو نه وچتې شوې.

زما په غیر حاضرۍ کې حکومت چې څومره ظلمونه کولی شول هغه یې د صوبې په خلکو او په تېره بیا په خدایي خدمتگارو کړي وو. د خدایي خدمتگارۍ د بربادۍ دپاره یې ټولې طریقې استعمال کړې وې، خو کامیاب شوي نه و، بلکې خدایي خدمتگارۍ زیاته ترقي کړې وه او خلکو کې پوهه او سیاسي شعور پیدا شوی و،څه ورځې پس زه د اسمبلۍ د ممبرانو سره ایبټ اباد له لاړم چې هلته د اسمبلۍ د ممبرانو اجلاس و. د هزارې ډېر خلک زما هر کلي له را ټول شوي وو، د سترې مه شي نه پس یوه جلسه وشوه چې په هغې کې ما تقریر وکړو او د خلکو شکریه مې ادا کړه بیا خپلو ځایونو له لاړو،زه د هزارې د خلکومبلمه وم، غنې او ولي هم راسره وو هغوی زمونږ دپاره ځان له انتظام کړی و. په دې ورځو کې د مسلم لیګ او حزب اختلاف په مینځ کې اختلاف و،د صاحبزاده صاحب د وزارت دا کوشش و،چې دا وزارت دې

مات نه شي او خدايي خدمتگارو زورلگولی و چې مات دې شي. صاحبزاده صاحب لويې لويې جبې او لوی لوی ملايان، میاګان را غونډ کړي وو. هغوی به هره ورځ جلسې کولې هغوی دروغ او بهتان جوړولوزما برخلاف يې تقريرونه کول حال دا چې زه نه په اسمبلۍ کې وم او نه د پارټۍ لیډر وم. د هزارې يو لوی بزرګ مولانا محمد اسحاق صاحب مانسهروي چې د خلافت په وخت کې زما ملګری هم و، او په هزاره کې يې ډېر کار کړی و او خلکو به په جوپان کې په اوږو ګرځولو او پیرنګیانو پنډۍ کې نظر بند کړی و، هغه پخپل تقریر کې زما متعلق داووې چې يوه ورځې عبدالغفار خان پنډۍ له راغلی و، زه ورسره وم لیکن هغه چېرته يو لمونځ هم ونه کړو او د شپې په جلسه کې چې څه وخت هندوانو او مسلمانانو هغه ته ګیتا او قران پېش کړل هغه قران ته ډېره توجه ونه کړه په ښې لاس کې يې ګیتا واخیستو او کینې لاس کې يې قران واخیستو، زما په باره کې د مولانا محمد اسحاق صاحب دا ټولې خبرې دروغ وې زه بې شکه جلسې له پنډۍ ته تلی وم، خو مولانا محمد اسحاق خو يو ساعت دپاره راغلی و او هغه وخت کې يې ماته ویلي وو چې زه د دې خلکو په جلسو کې شرکت نه کوم خو چې دا جلسه ستا دپاره ده، او ته خو د اسلام يو مجاهد يې نو ځکه زه ببګا له دې جلسې له ضرور راځم. په دې جلسه کې ماته چا قران او ګیتا پېش کړي نه وو، بلکې زما په ټول عمر کې ما ته په جلسه کې چا قران او ګیتا پېش کړي نه دي چې په کوم قوم کې دا قسم خلک د دین ستنې ګڼلی شي، نو هغه دین کله په داسې ستنو ټینګېدلی شي په دغو

ورځو کې پیرنګیانو دا غوښتل چې د خدایي خدمتګارو په مقابله کې په دې صوبه کې دې یوه بله ډله هم جوړه شي نو د صاحبزاده صاحب په ذریعه فوراً مسلم لیګ جوړ شو او د دوی جلسې شروع شوې. د دې نه څه موده مخکې جناح صاحب د مسلم لیګ د جوړولو په خیال صوبه سرحد ته راغلی و، خو کامیاب شوی نه و او ډېر مایوسه تلی و، ځکه چې په هغه وخت کې د پیرنګیانو دا پالیسي نه وه او هغوی په صوبه سرحد کې د هیڅ قسم ډلې جوړېدل نه غوښتل. په دغو جلسو کښې به هم مولانا صاحب محمد اسحاق د کانګرس برخلاف او د مسلم لیګ په حق کې تقریرونه کول. په جلسه کې تر یو سړي پوښتنه وکړه چې مولانا صاحب ستا خوریی پیر کامران د خدایي خدمتګارو په ټکټ ولاړ و، نو تا د هغه دپاره پراپېګنډه کوله او مونږ ته دې وې چې خدایي خدمتګار قومي او ډېر ښه تحریک دی. نن څه چل وشو؟ اوکوم دلیل پیدا شو چې خدایي خدمتګار خراب او د هندوانو جماعت شو دغه شان یوازې دی نه نور هم ډېر ملایان وو چې مونږ سره یې قیدونه تېر کړي وو په دې ازمېښت کې کامیابه شوي وو خو د پیسو په ازمېښت کې ناکامیابه شول. زمونږ یو قومي کارکن مولوي شاکرالله صاحب د نوښار د خدایي خدمتګار د امیدوار میا جعفرشاه مخالف شو او د تاج محمد خان، خان بهادر ملګری شو، څه ورځې پس د عمرزو خان بهادر سعدالله خان مونږ مېلمانه کړو. دی د صاحبزاده صاحب د وزارت په وخت کې وزیر و. دې دعوت ته یې صاحبزاده صاحب هم رابللی و، صاحبزاده صاحب چې راغی نو ماسره یو ځای کښېناستو د

راشه درشه نه پس يې راسره دا خبره شروع کړه چې پخوا به د هندوستان د خلکو سترګې دې خوا اته وې او د دې ملک خلکو چې به څه ویل هغوی به هغه کول لیکن افسوس دی چې د دې ملک د خلکو سترګې اوس هندوستان ته دي او هغوی چې څه وایي دوی هغه کوي ما ورته ووې چې صاحبزاده صاحب چې ته د حالاتو نه پوره خبر نه یې نو ځکه داسې خبرې کوې اوس هم هغه حالات دي بدل شوي نه دي اوس هم د هغو خلکو سترګې دې طرف ته دي اوس هم چې د دې طرف خلک څه وایي هغوی هغه کوي څه وخت چې سول اینډ ملیټري ګزټ اخبار دا غلط خبر شایع کړو چې باچا خان د کانګرس نه جدا کېږي نو دی صاحبزاده صاحب عبدالقیوم ما پسې لاهور ته سړی را ولېږلو او خط یې ورکړی و ،زه د شملې نه لاهور ته راغلی وم نو دلته مې هغه سړی ولیدو هغه راته زباني هم ووې چې صاحبزاده صاحب وې چې باچاخان ته وایه چې د خدای دپاره چې ګورئ د کانګرس نه جدا نشې او که ته د کانګرس نه جدا شوې نو بیا پیرنګیان زمونږ صوبې له هېڅ نه ورکوي. د ډېروخبرو نه پس ما ده ته د خپلې صوبې خبرې شروع کړې ما ورته ووې چې دا کوم حقوق چې حکومت مونږ له راکړي دي زه منم چې دا نیمګړي او ناقص دي او د دې په ذریعه مونږ د خپل قوم او ملک دپاره هغه کارونه نه شو کولی چې زمونږ زړه یې غواړي،خو بیاهم په دې کې دومره څه شته که په اتفاق سره مونږ کوشش وکړو نو د پیرنګي په ځای پښتون د دې ملک مالک کېدی شي نو اوس زه ستا نه پوښتنه کوم چې د پیرنګي په مقابل کې ته مالک کېدی شې؟ هغه ځواب راکړو چې زه نه

مالک یم او نه مالک کېدی شم ولې چې زه د پیرنګیانو مقابلې ته تیار نه یم ما ورته ووې چې ښه ده ستا په پښتنو دا ورځ پیرزو کېږي چې د پیرنګیانو په ځای دې پښتانه د دې خپل ملک مالکان شي، نو هغه ووې چې بېشکه زما زړه همدغه څیز غواړي نو ما ورته ووې چې دا خو به هله کېږي چې ته بل چا له موقع ورکړې نو هغه ووې چې زه بالکل دې ته تیار یم نو ما ورته ووې چې ښه به دا وي چې ته د وزارت نه استعفا وکړې ځکه چې زه دا مناسب نه ګڼم چې اسمبلۍ کې ستا برخلاف د عدم اعتماد ووټ پاس شي هغه ما سره وعده وکړه او په دې خبره راضي شو چې استعفا به ورکړم، خو ما ته چې معلومه شوې ده نو سرجارج کننګم ګورنر هغه دې کار ته پرې نه ښودو او دا افسوسناکه واقعه وشوه چې ما د هغې مخه نیوه یعنې په اسمبلۍ کې د ده په خلاف د عدم اعتماد قرار داد پاس شو او د عدم اعتماد ووټ پاس کېدو سره د خدایي خدمتګارو لیډر ډاکټر خانصاحب ته یې د وزارت د جوړولو دعوت ورکړو او د صاحبزاده صاحب په ځای د خدایي خدمتګارو وزارت جوړ شو.

د خدایي خدمتګارو وزارت:

د وزارت جوړولو سلا اومشورې دپاره مولانا ابوالکلام ازاد او بابو راجندر پرشاد ایبټ اباد ته راغلل د خدایي خدمتګارو اسمبلۍ پارټۍ په ممبرانو کې چې څوک د وزارت خواهشمند و هغوی د خدایي خدمتګارانو په ذریعه د خپلو خواهشاتو د پوره کولو دپاره کار شروع کړو. د دې ټولو

سرغنه ثمین جان وکیل و، د ده ډېر شوق و چې وزیر شي د قاضي عطاالله په مقابله کې ډېر خلک د ده په طرف وو او د دې وجه هم دغه وه چې قاضي صاحب د خپل وزارت دپاره کوشش نه کولو او هېڅ ته یې ویلي نه وو تر دې پورې چې ماته یې هم د دې خبرې کنایتاً هم ذکر نه و کړی. د خدایي خدمتګارو د مشورې نه پس زه، ډاکټرصاحب، مولانا ابوالکلام ازاد او بابو راجندر پرشاد کښېناستو او په حالاتو مو غور وکړو. زما دا رایه وه چې زمونږ صوبه ډېره وړه صوبه ده مونږ له د دریو یا زیات نه زیات د څلورو وزیرانو نه زیات جوړول په کار نه دي.

په دې دوران کې ثمین جان مالـه هم راغی او ماته یې ووې چې زه په دې خبره رضا یم که چېرې ما او قاضي صاحب پارلیمنټري سکتریان کړئ لیکن یوازې نه قاضي به هم راسره وي دا هغه ثمین جان خان دی چې قاضي صاحب د ده دپاره مالـه د بریلي جېلخانې له راغلی و،او ددې دپاره یې زما نه مجبوراً د نوښار د خدایي خدمتګارو په نومونو خطونه واخیستل چې د ده مخالفت دې نه کوي، په دې وجه دی د اسمبلۍ ممبر شو چې ثمین جان په دې پوهـه شو وزارت په ووټونو نه دی او د وزیر اعلی په مرضۍ دی او بله دا چې زه د دې پارلیمنټري سکتریانو هم مخالف وم ځکه چې زمونږ صوبه وړه ده دومره ګنجایش په کې نشته او نه دومره کار شته نو مونږ دا فېصله وکړه چې ډاکټر صاحب سره دې، درې نور وزیران وي او په هغې کې دې یو هندو وي او دوه مسلمانان چې د هزارې د اسمبلۍ ممبران مونږ سره ملګري شوي وو او د

صاحبزاده صاحب برخلاف يې ووټ ورکړی و، نو مونږ ورسره دا وعده کړې وه چې يو وزير به د هزارې وي پاتې يووزارت شو نو ډاکټر صاحب قاضي عطاالله صاحب واخيستو او د هزارې نه يې محمد عباس خان واخيستو، په هندوانو کې زما رايه وه چې لاله بنجورام د ډېره اسماعيل خان دې وزير شي ځکه چې هغه د کانګرس زوړ کارکن و او قيد يې هم تېر کړی و او ډېر با اصوله سړی و، د مولانا صاحب دوی دا خيال و چې رای بهادر ايشرداس په هندوانو کې لايق او بارسوخه سړی دی، دی دې وزير شي ليکن زمونږ د ټولو لاله بنجورام خوښ و او هغه وزير مقرر شو، حقيقت دا دی چې کانګرس په با رسوخو رای بهادرانو پسې ګرځي او مونږ په خدمتګارو پسې ګرځو. کله چې زمونږ وزارت جوړ شو نو زمونږ دا فکر و، چې څومره زمونږ نه کېدی شي خلکو ته فايده ورسوو مونږ په اسمبلۍ کې دوه تجويزونه پاس کړل. يو مومالیه کې معافي وکړه او بل د کوهاټ، بنو او مروتوخلکو ته د اوبو ډېر تکليف و، د هغوی د اوبو د انتظام دپاره مو څه روپۍ منظورې کړې او دا مو اراده وه چې هر کال به چې څومره کېدی شي د دې خلکو د اوبو دپاره روپۍ منظوروو تر هغې پورې چې دا خلک په اوبو ماړه شي. د کوهاټ د کرک تحصيل دا حال وو، چې هلته به زمونږ مينډو او خويندو د شلو او دوه ويشتو ميلونه د څښکلو اوبه راوړلې د وزارت دا کوشش وو چې د څښکلو اوبه دې هرې علاقې ته ورسوي او چې کله وزارت دوه کاله پس استعفا ورکوله نو هغوی دومره کړې وه چې بيا د دغې علاقې خلک د اتو ميلو نه لرې اوبو پسې نه تلل او اکثرو کلو

ته خو ا وبه ور ورسولی شوې.

د اوبو دا مسئله به بیخي حل شوې وه خو د پښتنو په پرو جنبو او خودغرضو دا کار ترسره کېدو ته پرې نه ښود، ولې چې هر کلي به ویل چې اوبه اول مونږ له راکړئ. د دې دپاره مو یوه سرکاري کمېټي جوړه کړه او ما په کې ممبري د دې دپاره منظوره کړه چې دا د عامو خلکو د فایدې او خیر کار دی خو افسوس دی چې زمونږ د خپلو خدایي خدمتګارو د بې اتفاقۍ په وجه خلکو ته چې کوم قسم خیر او فایده مونږ رسول غوښتل ونه رسولی شوه او هغه کار نیمګړی پاتې شو، کانګرس د خپلو وزارتونو دپاره دا هم ضروري ګڼله چې د صوبې قانوني مشیر یعنې ایډوکیټ جنرل به د ګورنر په خوښه نه مقررېږي، بلکې دده واک دې د وزیرانو سره وي او د هغوی چې د خپلې خوښې نه کوم قسم سړی غواړي هغه دې مقرروي. د بهار صوبه کې د ګورنر او وزیرانو په مینځ کې لویه جګړه شوې وه،او نوبت د استعفا ورکولو ته رسېدلی و دغو ورځو کې سر سلطان احمد د بهار د صوبې ایډوکیټ جنرال و هغه د سرکار ډېر خیر خواه و نو ګورنر نه غوښتل چې هغه دې د دې عهدې نه لرې کړی شي او وزارت غوښتل چې د ده په ځای خپل اعتباري سړی مقرر کړي په دې باندې د وزارت او ګورنر تر مینځه جګړه وشوه او چې ګورنر پوهه شو چې وزیران په دې خبره استعفا ورکولو ته تیار دي نو بیا یې د هغوی خبره ومنله، سرسلطان احمد لرې شو او د کانګرس سړی مقرر شو، دغه شان زما هم دا خیال و چې زمونږ وزارت دې هم خپل سړی په دې عهده مقرر کړي په دغو ورځو کښې سردار راجه سنګهـ

اېډوکېټ جنرل و ډاکټر صاحب په دې مسئله ګورنر سره خبرې وکړې خو هغه د ده لرې کولو ته تیار نه و، نو راجه سنګهه پخپل ځای اېډوکېټ جنرل پاتې شو، نو نتیجه دا شوه چې زمونږ د وراثت څو کلي د ډاکټر صاحب او زمونږ نه واخیستل کې زمونږ خپل اېډوکېټ جنرل وی نو د پاس شوي قانوني زراعتي بل مطابق به عمل شوی و، زمونږ د صوبې خلکو ته به تاوان نه وی رسېدلی او زمونږ دا وراثت به اخیستی شوی نه و، او مونږ ته به هم تاوان نه وی رسېدلی، زما طبیعت ښه نه و نو زه د څو ورځو دپاره هواګلی ته لاړم دایو ښکلی د ارام ځای و او ما په کې څوورځې ارام وکړو بیا د دې ځای نه فقیراخان سره د اګرور په دوره لاړم. مونږ چې په ۱۹۳۰ع کال کې خدایي خدمتګاري جوړه کړه دا تحریک د پښتنو د طبیعت موافق و او ډېر زر په پښتنو کې خور شو خو پیرنګیانو مونږ له موقع رانه کړه درې نیمې میاشتې پس یې ګرفتار کړو، او زمونږ قوم اوخدایي خدمتګارو سره یې بې حده ظلمونه وکړل خو څومره چې دوی ظلم کولو تحریک زیات خورېدلو پیرنګیانو زمونږ دا تحریک دباو نه کړی شو او چې زمونږ عارضي سوله د ګاندهي جي او لارډ ارون په مینځ کې وشوه نو بیا هم مونږ پیرنګیانو کار ته نه پرېښودو ځای په ځای به یې راته ایکسوچوالیس(د قانون یو سل څلورڅلوېښتمه ماده) دفعه لګولی وه او په هزاره کې خو یې مونږ ته ډېر مشکلات پیدا کړي وو، نو دلته مونږ په تسلي سره کار نه و کړی. بل زمونږ نه د میا احمدشاه ډله هم جدا شوې وه هغوی هم زمونږ برخلاف ډېرې غلطې خبرې خورې کړې وې خو هغوی هم

پخپلو ذليلو ارادو کې کامياب شوي نه وو اوس چې مونږ اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلو او د خدايي خدمتګارو وزارت هم جوړ شو نو مونږ د نوي سره د خدايي خدمتګاری تنظيم شروع کړو، هزاره کې هم مونږ له د کار کولو موقع په لاس راغله او د هغه علاقې دوره مې وکړه.

زمونږ وزيران او پيرنګيان:

څه وخت چې اول زمونږ وزارت جوړ شو نو په نوکر شاهي خلکو باندې که هغه انګريزان وو او که ديسيان وو هيبت او وېره راغله، رشوتونه، ظلمونه بند شول، ليکن افسوس چې دا حالت تر ډېره وخته پاتې نه شو نوکرشاهي زمونږ وزيرانو سره خلط ملط شوه او د هغوی د خوی بوی نه خبر شول او تعلقات يې ورسره قايم کړل، نو بيا پخپله زړه پاليسی روان شول، رشوت خو پرېږده د وزارت او خدايي خدمتګاری تحريک ته نقصان ورسېدو، که زما په هغه تجويز عمل شوی وی، نو دومره تاوان به مو نه وی شوی زما دا تجويز و، چې وزيرانو له د ضرورت نه زيات تعلقات پيرنګيانو سره په کار نه دي او نه د ضرورت نه زيات هغوی سره خلط ملط کېدل په کار دي. ځکه چې زما تجربه ده چې غلام قومونه ډېر کمزوري وي او حاکم قوم ته ټينګ نه وي. حاکم قوم کې يو قسم کشش وي او محکوم قومونه خود په خود ځان ته راکاږي، دغه وجه وه چې ما به پيرنګيانو سره نه ليدل هغوی به زما خلاف پراپېګنډه کوله چې دده د پيرنګيانو نه نفرت دی. زه خو خدايي خدمتګار يم او د خدای خدمت خو د خدای د مخلوق خدمت

دی ایـا پیرنګیـان د خـدای مخلـوق نـه دي؟ او دا نـه چـې ګونـدې پـه دې کـې یـوازې زمـونږه وزیـران فېـل شـول، دا امتحـان کـه مـونږ کـې پـه هـر چـا راغلـی وی هغـه بـه پـه کـې پـاتې راغلـي و د دې نـه هغـه سړی بـچ کېدی شـي چـې د دې قسم موقـع پیـدا کېدو نـه ځـان وسـاتي مـا د ډاکټـر صـاحب دپـاره د پیرنګیـانو سـره داسـې تعلقـات ډېـر خطرنـاک ګڼـل ځکـه چـې پـه هغـه د مجلـس ډېـر اثـر کېـږي. هغـه چـې د انګلسـتان نـه راغلـی و، نـو پـه هغـه د پیرنګیـانو ډېـر اثـر و، پیرنګیـان ورتـه پـاک او ریښتونـي ښکارېدل د خپـل قـام خلـک ورتـه دروغجـن ښکارېدل. زه دا مـنم چـې پیرنګیـان پـاک او رښتینـي دي خـو د خپـل قـام دپـاره، مګر د بل قام دپاره او خصوصاً په سیاست کې دغه شان نه دي.

د جواهر لال دوره:

پـه دغـو ورځـو کـې جـواهر لال سـرحد تـه راغـی، پنډت جـواهر لال چـې زمـونږ صـوبې تـه پـه اول ځـل راغـی، نـو پـه ټـول ښـار کـې مـونږ دده جلـوس وګرځولـو، پـه زرګونـو خـدایي خـدمتګار ورتـه هر ځای ولاړ وو. او بیـا پـه شـاهي بـاغ کـې یـوه لویـه جلسـه د ده پـه درنـاوی کـې وشـوه دې جلسـې لـه سـرکاري او قـومي ډېـر مخلـوق راغلـی وو، قـومي نظمونـه پـه کـې وویلـی شـهو سـره د دې چـې جـواهر لال پـه پـښتو نـه پوهـېدلو خـو د دې نظمونـو او د دې نظـارې او مـاحول نـه ډېـر متـاثر شـوی و، دا نظـم چـې پـه کـې وویـل شـو چـې: (زمـونږ سـرې جـامې زړې کـړې د خانـانو نوکرانـو) نـو ډېـرو خلکـو ورتـه ژړل او چـې تهکـال لـه تلـو نـو جلـوس کـې یـو سکهـ چـې د خـدایي خـدمتګارو کمانـډر و بـا وردی مخکـې روان

و او د (نعره تکبیر) چغې یې وهلې، ما جواهر لال ته ووې چې وګوره دا سکهـ دې خو دلته دومره قومیت او اتفاق خدایي خدمتګاری پیدا کړی دی چې دی د نعره تکبیر ناري وهي. ډاکټر صاحب نهروجي ته زما دا شکایت وکړو چې دی مونږ د پیرنګیانو سره د تعلقاتو ساتلو نه منع کوي. جواهر لال ما سره په دې مسئله ډېر بحث وکړو چې دا خبره د تهذیب نه لرې پرېوتې ښکاري ما ورته ووې چې زه منم ماته هم دا خبره ښه نه ښکاري خو دې کې دومره فایده نشته ،لکه چې څومره په کې نقصان دی. نو مونږ په هغه تهذیب څه کړو چې په هغې زمونږ قوم او ملک ته نقصان رسېږي،لیکن هغه زه په دې خبره مجبوره کړم چې ماله په دې معاملاتو کې دخل کول په کار نه دي. نو ما دا خبره غلې کړه چې کله به زه پېښور ته لاړم، نو ما به کتل چې یا به ډاکټر صاحب د پیرنګیانو مېلمه و او یا به پیرنګیان دده مېلمانه وو. دده او د پیرنګیانو تعلقات دومره زیات شول چې حکومتي کارونه خو پرېږده هغوی زمونږ کورنو معاملو کې هم دخل شروع کړو. د پیرنګیانو او د خپل قوم په باره کې د ډاکټر صاحب هم بیا هغه زړه رویه شوه، چې په ډېرو کوششونو بدل کړی شوې وه، خبره دا وه چې د ډاکټر صاحب دا رایه وه چې پیرنګیان عموماً او ګورنر خصوصاً د وزارت سره د هر قسم تعاون ته تیار دي خو خبره داسې نه وه هغوی به مخامخ د ډاکټر صاحب ډېرې خوشامندې کولې او د دې اظهار یې کولو چې مونږ ستا وفادار یو لیکن حقیقت داسې نه و. او پسې شا به یې پخپله او د خپل لاس لاندې خلکو په ذریعه د خدایي خدمتګارو او وزیرانو په خلاف

پراپېګنډې کولې او په قسما قسم طریقو به یې زمونږ تحریک ته نقصان رسولو د هرې محکمې مشر افسر به د خپلې محکمې کارکوونکو ته تلقین کولو چې ګورئ تاسو په دې خبرو پوهـ شئ، چې ستاسو ترقي او تنزل زما په لاس کې دی نه چې د وزیرانو. او دغه شان د ملک خانان او اربابان به یې هم زمونږ مخالفت ته تیار کړل. او د هغوی ذهن کې یې دا خبره واچوله چې اوس په ملک کې ستاسو رسوخ پاتې نه شو. او که څه وي نو هغه هم خدایي خدمتګار درته نه پرېږدي. که چیرې تاسو خپله هستي غواړئ نو تاسو له په کار دي چې د سرکار امداد وکړئ او د هغه حکومت مضبوط کړئ، د خدایي خدمتګارو تحریک او حکومت کمزوری کړئ دا به هله کېږي چې تاسو ټول خانان اربابان اوملکان راټول شئ او خپل کور کې اتفاق وکړئ،او د خدایي خدمتګارو مقابله کې خپل یو جماعت جوړ کړئ او بیا ملا وتړئ او د هغه جماعت دپاره پخپل ملک کې کار وکړئ قوم د هغوی نه واړوئ او ځان سره یې ملګري کړئ او دغه شان ملایانو باباګانو او میاګانو ته به یې هم دا کیسه کوله. مستر ټالن ټن چې د چارسدې اسسټنټ کمشنر و،د هر چانه اول شروع وکړه،هغه خان بهادر سعدالله خان د عمرزو راوغوښت سلا یې ورسره وکړه او د هشنغر دواوې خانان، ملایان،وکیلان یې ملګري کړل او مسلم لیګ یې قایم کړو او دغه شان په ټوله صوبه کې خانانو،ملایانو،وکیلانو د حکومت په ذریعه مسلم لیګ جوړ کړو او زمونږ برخلاف یې پراپېګنډه شروع کړه. د دې نه وړاندې زمونږ صوبه کې مسلم لیګ نه و، مستر محمد علي

جناح صاحب د دې جماعت د جوړولو دپاره دلته راغلی و، خو جوړ شوی نه و، عجیبه داوه چې زمونږ حکومت به هغه حاکمان مقرر ول چې کومو به د مسلم لیګ دپاره کارکولو دا خلک به ډېر خوشامندګر و. او ډاکټر صاحب داسې یو سړی و، چې خوشامندو ته تینګ نه و او که خدایي خدمتګارو به ډاکټر صاحب ته د دې قسمه څه خبره وکړه نو هغه به پرې یقین نه کولو او خپل خدایي خدمتګار به ورته دروغجن ښکارېدل او هغه افسر چې به دوی پخپله لګولی و، او د دوی د لاس لاندې به و، ډاکټر صاحب به خپل وفادار ګڼل خو هغوی به ټول کار د خدایي خدمتګارو خلاف کولو.

یو ځل د بنو حاجي محمد اسلم خان ما ته د خان بهادر دلاور خان اسسټنټ کمشنر په باره کې وویل چې هغه زمونږ مقابله کې د مسلم لیګ جوړولو کوششونه کوي. حاجي صاحب ډېر رښتینی و، زمونږ ډېر ملګری و، او ډېر مخلص خدایي خدمتګار و. هغه ویل چې ما ډاکټر صاحب ته وویل چې دلاور خان دا کار کوي. دی د دې ځای نه بدل کړه لیکن زما په دې خبره د ډاکټر صاحب یقین رانغی او دا یې خیال و، چې ګوندې زه دروغ وایم حاجي صاحب ډېر خپه و، د هغه لپاره ډېره تسلي ما وکړه او ورته مې ووې چې مونږ به کوم کوم حاکم بدلوو که چیرې دلاور خان بدل شي او دده په ځای بل راشي نو ستا څه خیال دی هغه به دا کار نه کوي؟

ما دا خبره په زړه واچوله او ډاکټر صاحب سره مې پخپله د دې ذکر وکړو د هغه په دلاور خان دا یقین و، چې هغه دا کار نه کوي او حاجي صاحب زیاته وایي د دې د معلومولو دپاره زه

پخپله بنو ته لاړم څو ورځې مې تېرې کړې او بې طرفه خلکو نه مې تحقیقات وکړو معلومه شوه چې په مسلم لیګ کې د شاملېدلو دپاره دلاور خان په محمد نواز خان باندې هم ډېر زور لګولی دی. محمد نواز خان د ګل امام خان و او په بنو کې وکیل و ما سره یې ډېر تعلقات وو او زمونږ سره یې ډېره همدردي وه.او دده ورور محمد ظفر خان زمونږ ذمه دار خدایي خدمتګار و ،د دوی ټول خاندان زمونږ تحریک کې د هر چا نه وړاندې وو او د نورو وکیلانو په شان چالاک او دروغجن نه و. ما دا غوره وګڼله چې د محمد نواز خان نه حقیقت معلوم کړم ماوې چې دی پوهه نه شي او حقیقت معلوم شي، خیر زه دده ځای له لاړم ورسره کښېناستم خبرې مو شروع کړې اخره کې مې ترې د دې خبرې پوښتنه هم وکړه چې تاله خو یې هم د مسلم لیګ دعوت درکړی دی هغه وې هو! خو چې وروسته یې فکر وکړو نو بیا پښېمانه و، خو خبره یې د خولې نه وتلې وه، چې لږ فکر یې وکړو نو راته یې ووې چې ما باندې خو دې چل وکړو، زه واپس پښېنور ته راغلم او ډاکټر صاحب مې د دې خبرې نه خبر کړو. حقیقت دا و چې د دې قسم خبرو کې خدایي خدمتګارو ته هم قصور و ،ډېر داسې خدایي خدمتګار وو چې وزارت ته یې غلط خبرونه رسول او په دې وجه د ډاکټر صاحب عقیده په دې ټینګه شوې وه چې دوی ټول دروغجن دي مګر په خدایي خدمتګارو کې رښتني خلک ډېر وو، خو دروغجن په کې وو، د هغوی په وجه رښتیني هم د شک نه خلاص نه شو ،زمونږ چې حکومت جوړ شو نو مونږ له نوي خلک راغلل او مونږ په خدایي خدمتګارې کې واخیستل دا خلک د

خدمت دپاره نه بلکې د اقتدار او د لوټ دپاره او هم د خدايي خدمتګاری د بدنامولو دپاره په جماعت کې داخل شوي وو. دا زمونږ نه لويه سهوه او غلطي وشوه چې دغه خلک مونږ پخپل جماعت کې واخيستل په کار دي چې کله زمونږ جماعت اقتدار ته ورسېدو، نو دغسې تماشبين خودغرضه او ابن الوقت کسان دې په خپل جماعت کې د څه مودې دپاره نه اخلي او چې بيا کله يې اخلي هم تحقيق په کار دی چې داسې خلک واخيستی شي، چې هغوی حقيقت کې د خپل غرض دپاره نه دقام د خدمت دپاره پارټی ته راځي. زمونږ د صوبې د ګورنر جارج کننګم په باره کې د ډاکټر صاحب عقيده وه چې دی ډېر ښه سړی دی. او هغه يې خپل دوست او مددګار ګڼلو د هغه دې عقيدې سره زما اتفاق نه و. زه منم چې کننګم ډېر ښه اوهوښيار سړی و، خو ډېر ښه پيرنګی هم زمونږ دپاره ښه کېدی نه شو، ولې چې زمونږ او د هغوی قامي مفاد بېل وو.

د ګاندهي جې دوره:

اوس صوبه سرحد کې خپل وزارت و، په راتلو څه بنديز نه و نو ګاندهي جي هم په ۱۹۳۸ع کال کې راغی. د هغه هر کلی او استقبال چې په کوم شان وشو هغه يو تاريخي حيثيت لري. کوم څيز چې په ګاندهي جي ډېر زيات اثر کړی و، هغه د باوردی خدايي خدمتګارو هغه نظم و ضبط و، چې هغوی څومره په خاموشی حوصله او انتهايي وقار دا د زرګونو، لکونو خلکو جلسې او جلوسونه سمبالول ګاندهي جي وليدل چې څومره په مينه او اخلاص خدايي خدمتګار

خپل جلوسونه او جلسې منظم او قابو ساتي او دا يې هم وليدل چې په جلسو او جلوسونو کښې اولسونه څومره په جوش او بې باکه مينه د خدايي خدمتګارو سره تعاون کوي. د ګاندهي جي غوندې ګرځنده او جهان ديده قامي او اولسي مشر هم په دې مجبور شو چې ويې ويل: «ما پخپل ژوند کې داسې خاموشه اومنظمې جلسې ډېرې کمې ليدلې دي» او ځکه د ګاندهي جي دا اميد پيدا شو چې د دې درنو او تورزنو پښتنو په ذريعه د خپل ژوندون مقصد حاصل کړي او لکه وايي «زما دعا ده چې پښتانه دې نه يوازې دا چې هندوستان له ازادي وګټي بلکې د دغه ازادۍ په برکت ټولې دنيا ته د عدم تشدد دا زرين اصول ور معرفي کړي».

ګاندهي جي به مونږ سره خندل چې د شپې ټوله شپه ما په ګاډي کې ټکی خوب نه دی کړی، ولې چې د پنجاب په هر ټپښن به مخلوقات راغلل دا ټپل او ديکې به وې او چغې سُورې او کريکې به وې، ګاندهي جې به غوږونو کې مالوچ ټومبلي وو، په دې لړ کې ما ته د جواهر لال نهروهغه خبره را ياده شوه چې کله هغوی په اول ځل د صوبه سرحد په دوره راتلل هغه ويل چې د پنجاب په ټولو ټپښنونو کې ټوله شپه خلکو چغې وهلې وې او مونږ يې ټکي خوب ته نه پرېښولو، هغه نهرو چې پخپل انداز کې ويل چې د هر يو سړي دا کوشش و چې زما غوږ له خوله راورسوي او د انقلاب زنده باد چغه په کې ښه په زوره ووهي لکه چې ددې خلکودا خيال وي چې د جواهر لال په غوږ کې په چغه وهلو به انقلاب راشي خوهغه ويل چې يو ټپښن کې ګاډی ودرېدو او ما بيا دې چغو او

کریکو ته ځان تیارولو چې کړکی نه مې سر بهر کړو نو څه ګورم چې د تېښن د یو سر نه تر بل سره پورې په پلیټ فارم د سرو جامو خدایي خدمتګار ولاړ دي نه ټپل شته نه کریکې نه دېکې شته،نه چغې،نه غوبل شته، نه داندل یو مشر ماله راغی راته یې ووې: (مونږ ستا ستړي مه شي ته راغلي یو او تا ته هرکلی وایو).زه ور کوز شوم هغوی ټولو ماته په شریکه دباجو سره سلامي وکړه، جواهر لال وویل چې زه دومره متاثر شوم چې زما غوني زیګ زیګ شو او بیا یې میا افتخار الدین ته چې هغه وخت د پنجاب کانګرس صدر و مخ کړلو ویې ویل:(همین کسی کی بتانی کی ضرورت هی نه پړی که هم شریف پټهانون کی دیس مین پهنچی هین) یعنې مونږ ته د دې وینا ضرورت پېښ نه شو چې چا راته ویلي وې چې مونږ د شریفو پښتنو خاورې ته را ورسېدو.

ګاندهي جي چې د سرحد په دوره راغی نو اوله عامه جلسه په چارسده کې مقرره شوه فدا عبدالمالک صدر و،او انځر ګل سالار و دوی چې څرنګه خدایي خدمتګار وو او څرنګه خدمت یې کړی و او بیا یې چې څرنګه د کار خلک پیدا کړي وو نه داسې کار چا په صوبه کې کړی او نه داسې خلک چا په صوبه کې پیدا کړي وو. ګاندهي جي چې جلسې له راغی په جلسه کې په زرګونو خلک ناست وو د هغوی په راتلو یو سړی د خپله ځایه ونه خوزېدو. د ګاندهي جي موټر راغی ستېج سره ودرېدو مونږ د موټر نه را کوز شو، موټر لاړ،مونږ ستېج ته وختو هلته جلسه شروع شوه، خلک خاموشه ناست وو تقریرونه یې اورېدل، ګاندهي جې د دې جلسې نه ډېر متاثره

شو او چې تقرير له پاڅېدو نوويې وې چې زه په ډېره دنيا کې ګرځېدلی يم، ډېرې جلسې مې ليدلې دي خو ما داسې ډسپلين او داسې جلسه ليدلې نه ده. او بيا چې تلو نو چې څرنګې راغلې وو هغسې لاړل، موټر ستېج له راغی دی په کې کښېناستو چې دی لاړ نو جلسه خوره شوه نه مخکې او نه څوک وروسته خوځېدلې دي. زمونږ د چارسدې يو خان و هغه به وې چې زه په داسې يوه ډله کې نه شريکېږم چې د کومې ډلې مشر چې بنجاري او قصاب او شاخبل وي. زمونږ مشري په خانې نه وه په خدمت وه. زمونږ د اتمانزو جرنيل شاخبل و زيارتګل نوم يې و، د دوی ما تحت ډېر خانان، اربابان، ميانګان اوملايان وو، د دوی حکم به يې لکه د تنخواه دارو نوکرانو په شان منلو او دا يوازې د دوی نه و د هر افسر چې هغه به هر څوک و، په خدايي خدمتګارو کې يوه ښکلې ورورولي وه، محبت و او هر کار ته به چې مقرر شو هغه به يې په مينه محبت کولو، ګاندهي جي د ټولې صوبې دوره شروع کړه، د پېښور نه پس مونږ کوهاټ ته روان شو چې درې ته ورسېدو نو ډېر افريدي د هغه استقبال ته را ټول شوي وو، په کې څه هندوان وو دا هغه هندوان وو چې دغه ازاده قبايلي علاقه کې اوسېدل او دکانونه يې کول. ما ګاندهي جي ته ووې چې دوی نه تپوس وکړه چې په دې ازاده قبايلي علاقه کې ستاسو مال، ځان او عزت محفوظ دی؟ دلته هم چېرې په تاسو ډاکې پرېږدي نو ګاندهي جي ترې تپوس وکړو نو هغوی ورته ووې چې زمونږ هر څه محفوظ دي او چې څوک په مونږ زور زياتی کوي نو دوی د هغو مقابله کوي ما ورته ووې ګاندهي جي! هغه ټولې

ډاکټ سیاسي ډاکټ دي د پیرنګیانو په رعیت کېږي او تاسو پرې وېروي. ولې زمونږ ډرایور و، زمونږ ګاډی به هغه چلولو، ولې ډېر ښه ډرایور دی، چې کوهاټ ته ورسېدو نو د ګاندهي جي استقبال ته ډېر خلک راغلي وو، بیا لویه جلسه وشوه بیا د دې ځایه بنو ته لاړو بیا ډېره اسماعیل خان ته لاړو، د هغه ځایه پېښور ته راغلو او د پېښور نه مردان ته لاړو. او بیا د مردان نه هزارې ته لاړو، او بیا د هزارې نه ګاندهي جي هندوستان ته روان شو، ګاندهي جي د خدایي خدمتګارو د ډسپلین اوعدم تشدد نه ډېر خوشحال و.

د سرحد د خلکو سره د ګاندهي جي دومره مینه محبت و، چې ما سره یې وعده کړې وه چې که ته وایي نوزه به شپږ میاشتې په صوبه سرحد کې او شپږ میاشتې په سېواګرام کې تېروم. سردارپټېل سرحد ته د ګاندهي جي په راتلو خپه و، او په دې خبره یې ورسره همېشه اختلاف کولو. سردار پټېل دا نه غوښتل چې ګاندهي جي سرحد ته لاړ شي د پټېل دا کوشش و، چې مسلمانان په کانګرس کې رانه شي، کانګرس کې یو سړی و چې هغه مسلمان و خو ده ته هندو ښکارېدو نوهغه ته یې ویلي وو چې پام کوه دا مسلمانان درنه کانګرس ته رانه شي.

ګاندهي جي ته د صوبه سرحد وکیلانو او بیرسټرانو د ډاکټر صاحب په بنګله کې یوه سپاسنامه د سردار عبدالرب نشتر په ذریعه پېش کړې وه، او په هغې کې یې ورته لیکلي وو چې مونږ په دې فخر کوو چې ته زمونږ هم پېښه یې یعنې وکیل یې ګاندهي جي ورته ډېر مزېدار ځواب ورکړو، چې زه

ستاسو هم پېښه نه یم دا څه ښه پېښه نه ده. د کوم وخت نه چې ما د خدای د مخلوق خدمت شروع کړی دی نو دا پېښه مې پرېښې ده تاسو له هم په کار دي چې دا پېښه پرېږدئ او د ملک خدمت ته ملا وتړئ.

زمونږ د وزارت قایمېدلو لږه موده شوې وه چې په دې کې د ګورنر یو سرکاري دعوت(ایټ هوم) راغی څنګه چې په دې کې د شرکت دپاره نورو خلکو ته لیکل شوي وو. په دې کې یې ډاکټر صاحب له هم دعوت ورکړی و. په دغو ورځو کې په کلکته کې د کانګرس ورکنګ کمېټی جلسه وه. زه هغې له تللم ډاکټر صاحب ماسره دا خبره وکړه چې مونږ د ګورنر په دې ایټ هوم کې شریک شو که نه؟ ما ورته ووې چې د کانګرس وزیران په هېڅ قسم سرکاري دعوتونو کې شریکېدی نه شي. هغه ووې چې ښه به داوي چې د ګاندهي جې نه تپوس وکړې او بیا ماله تار راکړې که چېرې دده اجازه وي، نو په هغه تار کې صرف(هو) ولیکه او که نه وي نو صرف (نه) ولیکه .زه چې کلکتې ته ورسېدم او د ګاندهي جي نه مې پوښتنه وکړه هغه ووې چې دغه رنګ سرکاري ځیزونو کې مونږ نه شریکېږو، نو ما ډاکټر صاحب له د((نه) تار ورکړو څه وخت چې ډاکټر صاحب ته تار ورسېد نوهغه ګورنر د دې خبر ې نه خبر کړو او ګورنر دا خبره پته نه کړه او په (ایټ هوم) کې یې د ډاکټر صاحب خلاف ډېره پراپېګنډه وکړه. ملک خدابخش ته یې د خلکو په مخکې وویل چې ډاکټر صاحب خو شرکت غوښته، خو د بره نه ورله تار راغی نو ځکه شریک نه شو کله چې زه واپس راغلم او د دې خبرې نه خبر شوم، نو ډاکټر صاحب ته

مې ووې چې دا سړی ستا دوست نه دی او دا خبرې د دوستۍ نه دي، بلکې د شرافت نه هم لرې دي. مګر د ډاکټر صاحب داسې طبیعت و چې دارنګه خبرې به هغه ته لږې ورځې یادې وي بیا به تړې نه هېرې شوې.

په کلکته کې سوباش چندربوس او د هغه ورور سرت چندربوس د ورکنګ کمېټۍ د ممبرانو دپاره ډېر ښه انتظام کړی و، او د هر سړي د ارام او خوشحالۍ فکر به یې ساته ګاندهي جې یې پخپل کور کې دېره کړی و. زه یې د یو ډېر لوی تعلقدار سره دېره کړی وم. او دغه شان د نورو ممبرانو حال و، د ګاندهي جي به یې ډېر خدمت کولو. زه ګاندهي جي سره ناست وم چې سوباش بابوهم راغی، دی د خپلې ناجوړتیا نه پوره جوړ شوی نه و او ګاندهي جې ورته ووې چې ته خو لا پوره جوړ شوی نه یې، نو د کانګرس صدارت خو کولی نه شې. ده ووې نه جې! زه خو اوس ډېر ښه یم او دغه کار کولی شم زه پوهه شوم چې د ده دا دومره دارو مدار د دې خبرې دپاره دی چې په جلسه کې د ورکنګ کمېټۍ ټول ممبران د ده تجویز پاس کړي. لالي په هغو ورځو کې د انټرنس امتحان نه و ورکړی او په وارده کې و جمنالال جي بجاز چې اجلاس له راتلو نو لالي یې ځان سره راوستی و، لالي سره یې ډېره مینه کوله او په ډېر زور یې ماته ایله د یوې شپې د پاره پرېښی و، د جلسې د ختمېدو نه پس هغه ګاندهي جي سره واردې ته لاړو او زه خپلې صوبې ته را واپس شوم.

وزارتونه او خدايي خدمتگار:

مونږ خو وزارت د دې دپاره اخيستی و، چې خپل جماعت مضبوط کړو او د پيرنګي ډله کمزورې کړو، د دې دپاره په سرحد کې موهغه ټول انعامونه بند کړل چې د سرکار له طرفه به خلکو له ورکېدی شو، ولې چې په دې صورت به دې خلکو روپی د خلکو له بيت المال نه اخيستې او خدمت او تابعداري به يې د پيرنګيانو کوله او دغه شان انريري ميجسټريټی موهم ماتې کړې او ضلعداری مو هم ماتې کړې. ځکه چې دا ټول خلک د پيرنګي ډله وه. بل کار مو دا وکړو چې غريب خلک مو د ملکانو د څوکيداری نه خلاص کړل چې په دې وسيله به هغوی په خلکو ډېر زياتی او ظلمونه کول. زمونږ دا هم اراده وه چې د کلو نمبرداران دې هم مات شي ځکه چې دا هم د پيرنګي يوه مضبوطه ډله وه، مونږ غوښتل چې د هغوی په ځای دې د مالياې د ټولولو دپاره په هر تحصيل کې نايب تحصيلدار مقرر شي، مګر په دې کې کاميابه نه شو ځکه چې زمونږ د اسمبلی ځينې ممبران پخپله نمبرداران وو. دا زمونږ د غلط انتخاب نتيجه وه، او د اينده له پاره مونږ له ددې نه سبق اخيستل په کار دي بله دا چې د کوهاټ د ټيري رياست په خلکو دوه ظالمانه ټيکسونه وو، چې ورته به يې بوا او ټپرنې ويلی شو، په اسمبلی کې د هغې د لرې کولو دپاره قرار داد پاس شو.

يوه بله عجيبه خبره درته وکړم! يوه ورځ زه او قاضي صاحب په ايبټ اباد کې مازيګر په سړک ګرځېدو. مونږ وليدل چې زمونږ نه وړاندې جينکی دي او ورپسې هلکان دي، دا ماته

بده ښکاره شوه، ما قاضي صاحب ته وويل چې ستاسو د وزيرانو دومره اختيار شته چې د دې مخنيوی وکړئ، ځکه چې دا خو زمونږ بچي دي. د دوی عزت زمونږ عزت او د دوی بې عزتي زمونږ بې عزتي ده. قاضي صاحب راته ووې چې مونږ قانوناً دومره اختيار نه لرو، ما ورته وويل چې مونږ د خپلو لونو، خويندو اومياندو د عزت حفاظت نه شو کولی، نو د داسې حکومت نه څه فايده. تعليم کې هم څه نه څه ترقي وشوه په اخر کې سکولونه پرانستی شول او هغې کې کافي برخه د جينکو دپاره وه. او څومره چې مونږ غوښتلو هغومره تعليم خورېدی نه شو، ځکه چې د دې دپاره په بجټ کې لږ رقم مقرر شوی و، چې د هغه زياته برخه به د محکمې په خرڅونو لګېدله مونږ هغه کې هم څه بچت وکړو، د انګرېز ډايرکټر په ځای مو ديسي سړی ولګولو او د انسپکټر عهده مو لرې کړه نور هم په کې ګنجايش و مګر د هغې اصلاح زمونږ د وس نه بهر وه. د تعليم په باره کې چې کوم زياتی د پښتنو برخلاف پيرنګيانو کړی دی، هغه يې په هندوستان کې د بل چا سره کړی نه دی، د پښتنو د بچو دپاره ددې بې کاره تعليم يې هم ډېر لږ انتظام کړی و، او د جينکو د تعليم طرف ته يې اډو څه توجه نه وه کړې. بله دښمني يې د پښتنو سره دا کړې وه چې ابتدايي تعليم يې په مورنۍ ژبه نه و، او په پردۍ ژبه کې و. پښتنو د خپلو بچو دپاره د خپلو مدرسو د جوړولو کوششونه به وکړل او مدرسې به يې جوړې کړې مګر حکومت د دې په ځای چې هغوی سره امداد کړی وی، د هغې مخالفت به يې کولو او د هغو د بندېدو کوشش به يې کوو. زمونږ وزارت دا قدم هم

اوچت کړو چې په ابتدايي مدرسو کې يې پښتو ژبه لازمي وګرځوله او بل طرف ته زمونږ قوم ټول عمر د بل د پرق د لاندې تېر کړی و. هغوی اختيارات ليدلي نه وو او نه ورته دا معلومه وه چې اخر زمونږ اختيارات څومره دي مونږ دوه انيز ګټلی و. او قوم روپی غوښتله او دا هم پرېږده چې د جايز او ناجايز هېڅ قسم تميز نه و او د هر سړي دا خيال و، چې لُوټ دې نورو وکړو او زه پاتې شوم نور قوم خو لا پرېږده د خدايي خدمتګارو هم دا حال و، چې هر وخت به دوزيرانو په بنګلو کې ناست وو تانې او تحصيلونه د دوی نه خالي نه وو او هر يو به چې څه وې که هغه به وشو خو ښه اوکه هغه به ممکن نه و، نو بيا به يې د وزارت برخلاف پراپېګنډه کوله چې د غريبانو خلکو دپاره څه وشو او مخالفينو به هم پرې مالګه، مرچکي دوړول. بيا به يې کلو کې پراپېګنډه کوله چې د خدايي خدمتګارو او غريبانانو هېڅ ونه شو، په دغه طريقه دغو نادانانو دوستانو خپل تحريک ته نقصان ورسولو. ما چې به د خدايي خدمتګارو دې کار ته کتل نو حېرانېدم به او د ځان سره به مې وې چې خدايه دا هغه خلک دي چې دوی خدای سره وعده کړې وه چې مونږ به ستا دپاره د خپل قام او ملک خدمت کوو. بغير د څه لالچ نه. د ډېر افسوس خبره خو لا دا وه چې څه وخت به يوملازمت او يا يوه وظيفه وه، نو د هغې دپاره به سلو خدايي خدمتګارو درخواستونه ورکړي وو خو وظيفه به يوه وه يو سړي له به ورکړی شوه. هغه به هم خدايي خدمتګار و، دا نور يو کم سل خدايي خدمتګار به ټول خپه وو، او د وزارت او د خپل تحريک بر خلاف به يې هر ځای

پراپېګنډه کوله او تشه پراپېګنډه نه وه، کنځل او بد ویل به هم ورسره و.

کومه ورځ به چې د نوکرو دپاره د مقابلې امتحان و، نو عجیبه نظاره به وه په سوونو امیدوار به وو اوهر یو امیدوار سره به د سفارش دپاره جرنیلان، کرنیلان، صدران او ناظمان راغلي وو. عجیبه خبره خو لا دا وه د هغوکسانو د زامنو دپاره به یې هم سفارشونه کول چې پلرونو یې د حکومت دپاره دوی ښه ډبولي وو. او شرمولي وو او په موجوده وخت کې هم د پیرنګیانو ملګري وو، ما ته به د خدایي خدمتګارو داسې کارونه ډېر بد او مکروه ښکارېدل. که د امیدوار به څه وشو او که نه د دوی خو به وشو په موټرو کې به وګرځېدل، چای، ډوډۍ به یې وخوړل او پالوده پرې دپاسه، په دې کې بل لوی نقص دا و چې ټول کسان خو به نوکران کېدی نه شول نو هغو کسانو او د هغوی خپلوانو به خدایي خدمتګارو ته پېغورونه کول، چې جېلخانې تاسو تېرې کړې او فایدې د نوروخلکو دي ستاسو په کې څه وشو؟

زمونږ د وزارت نه یوه لویه غلطي دا هم وشوه چې د سرحد هغه وحشي او ظالمانه قانون چې مونږ ټولو ورسره مخالفت کړی و. او زه ټول عمر پیرنګیانو په دې قانون کې ګرفتار کړی او قید کړی وم، دې وزارت اول دغه سرحدي قانون مات کړو، هغه پیرنګیانو زمونږ د وزارت په ذریعه بیا واپس جاري کړو، جماعت سره یې څه سلا او مشوره څه چې زه یې هم خبر قدرې نه کړم. حال دا چې په کار و چې داسې نه وی شوی. د جماعت نه تپوس شوی وی او که چېرې د جماعت رضا نه وی نو

دوزیرانو هیڅ حق نه و، چې هغه مړ قانون یې بیا را ژوندی کړی وی. په دې قانون یو خو د پیرنګیانو اقتدار زیات شو ځکه چې په جرګو کې د مقرر بدو په طمع خلک ورمات شول اوسلامونه یې شروع کړل. او بل زمونږ ډېر خلک د سرحدي قانون په ذریعه حکومت قید کړل. او بیا خومونږ هیڅ ویلی نه شول ځکه چې دغه قانون مونږ پخپل وزارت کې اجراء کړی و، او زه ټول عمر پیرنګیانو په دې قانون کې قید کړی یم او بل طرف ته ټول سرکاري نوکرانو زمونږ برخلاف یوه منظمه پراپېګنډه د خپلو افسرانو په ډاډګیرنه شروع کړه، دوی اډو د وزارت څه پروا نه کوله او نه یې څه ګڼل ډېر ځله ماسره په خپل ځان ډېرو سرکاري ملازمانو د خلکو په مخکې د خدایي خدمتګارو برخلاف کیسې کړې دي. دغه شان زه یو ځل سره د عاشق شاه باچا د مومندو دکوه دامان په دوره وم. د هغې علاقې تانېدار به مونږ سره و، هغه به زمونږ برخلاف پراپېګنډه کوله او خلکو ته به یې ویل چې باچاخان خو غوا نه حلالوي ان تر دې چې په یوه لویه جلسه کې ځینو کسانو دده په لمسه شور جوړ کړو او زما د تقریر په دوران کې یې رانه دا سوال وکړو چې ته غوا حلالوې؟ ما ورته وې چې زه خو قصاب نه یم او مسلماني خو څه په غوا حلالولو باندې نه ده، دا کیسه ډاکټر صاحب او نورو وزیرانو ته ورسېده اول خو ډاکټر صاحب د عاشق شاه باچا په خوله یقین نه کولو او چې یقین یې وشو نو بیا یې هم د هغه تانېدار څه ونه کړی شو، دا خو پرېږده زمونږ کلي کې د جواړ پړ و ډاکټر صاحب درې ځله پخپله د دې پړ بندولو دپاره راغلی و. لیکن بند نه شو ځکه چې دا خو

د پولیس کار و او پولیس امداد نه کولو هغوی خو به په کې حصه اخیستله. ډاکټر صاحب پخپله یو سړی په رشوت نیولی و. په هغه مقدمه چلیدله خو اخر مجسریټ بري کړو. حقیقت دا و چې سرکاري افسران د صوبې د وزارت نه، نه وپرېدل. ولې چې دوی هغوی له سزا نه شوه ورکولی، چې کوم سرکاري افسر نه به وزارت ناراض شو،او هغه له د سزا ورکولو اراده به ېې وکړه، نو ګورنر او لوی انګرېز افسرانو به دغه افسر سمدستي د صوبې په خوا کې اېجنسو ته بدل کړو. او په دې طریقه به هغه د سزا نه بچ شو، نتیجه دا شوه چې سرکاري افسرانو د وزیرانو په ډاګه حکم عدولي کوله. او د هغوی سره یې هېڅ قسم تعاون نه کوو.ددې ټولو خبرو دپاسه د ډاکټر صاحب خیال و،چې سرکاري افسران د هغوی وزارت سره تعاون کوي. په خوشدل کپتان د ونو د پټولو مقدمه جوړه شوه او بد په کې راګیر شو نو ګورنر راغی او ډاکټر صاحب ته یې ووې چې دا سړی به زه د دې ځای نه بدل کړم خو دا مقدمه ترې واپس کړه. ډاکټر صاحب ته خپلو ملګرو ویلي وو چې دا کپتان ډېر خراب سړی دی. ده په خدایي خدمتګارو ډېر ظلمونه کړي دي وهلي یې دي، شرمولي یې دي، بېګناه یې قید کړي دي. خو ډاکټر صاحب عجیبه سړی و.د دې ټولو خبرو دپاسه هغه یې د ګورنر په خوله بدل کړ.دغه خیال زمونږ او زمونږ د تحریک دپاره ډېر خطرناک و. او دغه وجه وه چې د حکومت ملازمانو زمونږ سره تعاون نه کاوه.او انګرېزانو به چې څه ورته ویل هغه به یې کول او د دې ملازمانو دا یقین و چې واک اختیار د دوی نه بلکې د انګرېزانو دی. دغه شان

زمونږ د اسمبلۍ ممبران او د ډسټرکټ بورډ ممبرانو هم دا خبره هېره کړه چې مونږ د قوم په ووټ منتخب شوي يو او هر څه چې کوو په کار دي چې د قوم د پاره وکړو، عجيبه خبره خو لا داوه چې په ډسټرکټ بورډ کې او نورو ځايو کې چې به کوم سړی دوی مشر مقرر کړو. هغه به په ديانتداری سره کار کاوه او د خپلو اصولو پابند به و او د دوی ناجايز سفارشونه يې نه منل، نو دوی به د هغه د غورځولو کوشش کولو. لويه د افسوس خبره دا وه چې د دوی خپل خدايي خدمتگار ورور دوی سره به يې په يوه کډۍ قيدونه تېر کړي وو د هغه په ځای به يې هغه سړي له ووټ ورکولو چې خدايي خدمتگار به نه و ډنډې مار به و، خو په ده به يې غوړې زېړې وهلې. او دده خوشامندې به يې کولې، د جګړا خان په دوی غوړې زېړې وهلې وې او بله دا چې د پيرنګيانو ډنډه مار و، هغه زمونږ خدايي خدمتگار نه و خو ټول د هغه ملګري شول او هغه يې د خپل خدايي خدمتگار په مقابله کې کامياب کړو، وزيرانو به هم چا سره سلا مشوره نه کوله هغوی زمونږ دې ورونو داسې وارخطا کړي وو، چې پخپلو کې هم د دوی سلا مشوره نه وه او نه د اصولو پابندي وه. وايسرای راغی دوی د هغه هر کلی وکړو، او بيا ډوډۍ کې ورسره ډاکټر صاحب شريک شو ما ته د کانګرس د هايي کمانډ (High Command) نه تار راغی چې دا څه موو کړل؟ دغه شان زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې هم ډلې جوړې شوې وې په ډسټرکټ بورډونو کې هم پرې جنبې وې د خدايي خدمتگارانو هم دغه حال و، نور خو لاپرېږده چې د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب په مينځ کې د ګلي ګهړۍ

ارباب عبدالرحمان خان او میا جعفرشاه سخت اختلاف پیدا کړی و. ډاکټر صاحب او قاضي صاحب زمونږ په ډېر ذمه دار خدایي خدمتګاران وو او د وزارت نه مخکې د دوی یو بل سره ډېره مینه، محبت، وروروليو او ښه تعلقات وو.

مونږ چې به په ملک کې دوره کوله نو زمونږ خلاف به پرنګیانو پراپېګنډه کوله او ملایانو ته به یې ویل چې دوی بالشویک دي، دوی مذهب وړکوي او تاسو وړکوي او خانانو، ملکانانو ته به یې ویل چې دوی خو ستاسو نه هر څه اخلي او غریبانانو له یې ورکوي. ملایانو مونږ سره رښتینولي نه کوله او د هغوی یې منل او د هغوی خبرې پسې تلل ولې خانان اوملکان به راتلل زمونږ نه به یې تپوسونه کول، زه د دواوې په دوره وم، چې دغلته څه خانان او ملکان راغلل او زما نه یې تپوس وکړو، چې مونږ اورو چې تاسو زمونږ نه جایدادونه اخلئ او غریبانانو له یې ورکوئ، ما ورته وویل چې مونږ له خدای داسې ملک راکړی دی چې د دولتونو او نعمتونو نه ډک دی، که مونږ ازاد شو او دا ملک زمونږ شي او مونږ مُلا وترو، دا ملک اباد کړو، نو څوک به غریب پاتې نه شي، مونږ به ټول خانان شو زمونږه دا اراده نه ده، چې ستاسو نه جایداد او ملک واخلو مونږ خو ستاسو حالت هم ښه کول غواړو او دا وږي مړول غواړو، که دا وږي ماړه شي نو تاسو ته څه تاوان دی؟، که تاسو د پیرنګیانو ملک ته لاړئ نو هلته نور خلک خو پرېږده د مزدورانو یې بنګلې او موټرونه وو او ستاسو نه تپوس کوم چې ستاسو موټر شته، بنګله شته؟ که زمونږ تحریک کامیاب شو نو د مُلا حالت به هم ښه شي او د

خان او ملک حالت به هم ښه شي، مونږ دا هرڅه چې کوو نو د ځان دپاره يې نه کوو، دا د دې قوم او ملک دپاره کوو.

چې مونږ د صفايۍ کار شروع کړو او کلو ته تلو جاروګانې به راسره وې، جماعتونه، حجرې او لارې، کوڅې به مو جارو کولې، نو د پيرنګيانو اېجنټانو به خانانو، ملکانانو او مُليانو ته وويل چې د دوی د دې جارو نه مطلب دا دی چې په تاسو جارو راشي او دا ملک دغه شان ستاسونه پاک شي، خو زمونږ په کوشش قوم کې رورولي، عزيزولي، قام ولي او سياسي شعور پيدا شوی و، نو چې ځومره به دوی زمونږ خلاف پراپېګنډې کولې هومره به په قوم کې مونږ سره د خلکو همدردي زياتېده، ولې چې هغوی به ليدل چې مونږ خو د هغوی خدمت کوو او د هغوی د حق دپاره پيرنګيانو سره په جګړه يو، تکليفونه، مصيبتونه او جېلخانې تېروو، خلکو به ويل چې جېلخانې دوی تېروي او حق زمونږ دپاره غواړي، دغه وجه وه چې د قوم او خلکو مونږ سره ډېره همدردي وه، خلکو ته معلومه وه چې د «۱۹۱۹ع اصلاحات» هندوستان نه قبلول، هغوی ويل چې لږ دي، ولې د صوبه سرحد نوابانو، خانانو، صاحبزادګانو، سيدانو او زېرګانو دا اصلاحات غوښتل، خو پيرنګيانو نه ورکول، ورته يې ويل چې تاسو پښتانه په حکومت څه پوهېږئ، تاسو ځنګليان خلک يئ دا اصلاحات خو دوی (خدايي خدمتګارو) مونږ له ګټلي دي، بيا دې قوم ته معلومه وه چې دا ووټ خو باچاهي وه، ځکه چې حکومت په ووټ جوړېږي او ووټ رالې دوی ګټلی دی.

حقیقت دا دی چې زمونږ تحریک ته د پر نقصان اقتدار ورسولو دا خود غرضه خلک د اقتدار په انتظار کې وو، چې اقتدار راغی. نو دوی په مونږ کې را ننوتل دوی خوخدمت له نه وو راغلي اقتدار پسې راغلي وو، نو مونږ کې یې د هغې خپل اقتدار دپاره پرې جنبې پیدا کړې.

اقتدار خراب شی نه دی مونږ هم چې کوشش کوو د اقتدار دپاره یې کوو، خو اقتدار د حکومت دپاره نه، د خدمت دپاره زمونږ د خدایي خدمتګارو خو دا قاعده وه چې مونږ به د یوکار دپاره څوک مقررولو، نو مونږ ټول به را غونډ شو، ما به ورته وویل چې دا کار دی او دې کار دپاره مونږ له یو سړی په کار دی، تاسو یو سړی خوښ کړئ چې د دې کار لایق وي او ما ته یې راکړئ هغوی به یوسړی خوښ کړو او ما له به یې راکړو. داسې به په دې کار کې نه د چا خپګان وو نه ګیله، نه مخالفت، مونږ په تولاندي کې د خدایي خدمتګارو صدر انتخابوو، افریدي خان صدر منتخب شو، هغه ماله راغی ما ته یې وویل چې باچا خانه زه خو خدایي خدمتګار یم. زه که صدر یم هم به خدمت کوم او که صدر نه یم هم. زمونږ مولوي صاحب په صدارت خوشحالېږي، نو خوښه دې نه ده چې دا صدارت هغه له ورکړم، ما ورته وویل چې ستا خوښه ده نو زما هم خوښه ده. نن تاسو دې سیاسي جماعتونو ته وګورئ، په دوی کې دا جګړې، مخالفت، پارټي بازي او جدایي دا څه څیز پیدا کړي دي دا اقتدار!

زه دې قوم ته وایم چې تاسو تر څو بې غرضه، دیانتدار، ایماندار، په قوم او ملک مئین خلک پیدا کړي نه دي، نو نه

دا ملک ازادېږي او نه دا قوم.

بيا ووټ دی، نو زه د ووټ مخالف نه يم، دا مونږ چې په کومه طريقه خپلې جماعتي او قامي فيصلې کوو دا ووټ نه دی؟ او دا جمهوريت نه دی؟ او دا ووټ مونږ په قربانو ګټلی نه دی؟ خو زه دا وايم چې زمونږ دا قوم د ووټ په حقيقت پوهول غواړي او بايد چې په دې يې هم پوهه کړو، چې ووټ هغه چا له ورکول په کار دي چې څوک يې مستحق دي، ورور عزيز ته يا په پيسو ووټ خرڅول نه دي په کار. زه خو وايم چې څوک په پيسو ووټ خرڅوي د هغه د ووټ حق اخيستل په کار دي. د خود غرضو خلکو په وجه خدايي خدمتګارو کې هم خودغرضي پيدا شوه، د يوې حلقې نه به يو ممبر کېدو او درخواستونه به سلو کسو ورکړل، چې يو سړی به وشو نو يوکم سل به خپه وو بيا به يې پارلېمنټري بورډ ته بد رد ويل، دغه حال د ملازمتونو وو چې ځای به يو و، او اميدواران به سل وو، نو نوکري خو به يوه وه، د يو سړي به ورسېده، يو به خوشحاله شو يو کم سل به خپه وو، نو بيا به يې متعلقه وزير ته کنځل کول، او مسلم ليګ به دا پراپېګنډه کوله چې د غريبو څه حال شو؟، بيا به ماله هم راغلل شکايت به يې راته کولو ما به ورته ويل چې دا سړي چې مقرر شوي دي دا خدايي خدمتګار دي او که نه؟ دوی به وويل چې خدايي خدمتګار دي، ما به ورته وويل چې خدايي خدمتګار دي نو بيا خو دا يوه نوکري ده يو سړي ته به رسېده. بله دا چې ما به تپوس وکړو چې دا کوم خدايي خدمتګار چې مقرر شوی دی دا د وزير ورور عزيز دی، ده خپل ورور عزيز مقرر کړی دی نو ويل

به يې چې نه. نو بيا به ورته ما وويل چې دا ښه کار نه دی چې تاسو خپلو وزيرانو پسې بد رد وايئ.

پيرنګيانو ته خو دا معلومه وه چې دا يو اصولي جماعت دی چې څه وايي هغه کوي مونږ خلکو ته ويلي وو چې څوک يې ګټي هغه به يې څټي او پيرنګيانو ته دا هم معلومه وه چې دوی د نورو سياسي ليډرانو غوندې نه دي چې قوم سره د انتخاباتو وخت کې کومې وعدې وکړي نو يوه هم نه پوره کوي نو چې زمونږ وزارت شو نو هغوی سره فکر شو او زمونږ د بدنامولو کارونه يې شروع کړل، يوه ورځ قاضي صاحب ما له ر اغی چې ډاکټر صاحب خو د ګورنر کنګم سره د ملازمتونو په باره کې دا وعده وکړه چې دې دپاره به کمپيټيشن (Competition) د مقابلې امتحان وي چې څوک لايق او قابل وي هغه به اخيستی شي کله چې راسې ونه شي نو اډمنسټريشن(انتظاميه) به خرابه شي، دا قسم مسئلې به زمونږ يوه کمېټي وه، هغې ته پېښ کېدې. زه هم د کمېټی ممبر ووم. ما قاضي صاحب ته وويل چې ته هغه کمېټي را وغواړه، څه وخت چې د کمېټی اجلاس شروع شو نو ما د ډاکټر صاحب نه تپوس وکړو چې ډاکټر صاحب تا د ګورنر سره فېصله کړې ده؟ ډاکټر صاحب وويل چې که کمپيټيشن نه وي نو بيا خو به قابل خلک رانشي اډمنسټريشن به خراب شي ما ورته وويل ډاکټر صاحب ما د انګريزانو په حکومت کې داسې خلک ليدلي دي چې ملازمان دي او دستخط کولی نشي، بله دا چې پيرنګيانو ته به څوک د ملازمت دپاره پېښ شو نو دوی به ترې اول دا پوښتنه کوله چې د سرکار دې څه خدمت کړی

دی؟ او هغه خلک به یې اخیستل چې د سرکار خدمت به یې کړی و، نو مونږ ته هم په کار دي چې هر سړی اخلو نو دا پوښتنه ترې کوو چې تا یا ستا پلار د دې ملک او قوم څه خدمت کړی دی؟ او دا خدایي خدمتګار خو ټول عاجزان دي، دوی خو پخپل اولاد په خپل کلي کې هم سبق نه شي ویلی او دولتمند خودلته نه چې په یورپ او امریکا کښې پخپلو بچو سبق ویلی شي نو د دې خو دا مطلب شو چې قرباني خو غریب وکړه او چې څه ګټه اوشوه نو هغه د خانانو بچو واخیسته چې څوک د ملک او قوم د ازادۍ جنګ کې د پېرنګي ملګری و، زه د (Competitive Exam) (د مقابلې امتحان خبره منم خو په دې شرط چې تاسو د دې غریبانانو بچو له دغه شان تعلیم ورکړئ، څنګه چې دولت مند خلک خپلو بچو له ورکوي ما ورته وویل چې که تاسو دې سره اتفاق نه کوئ نو ښه به دا وي چې استعفا ورکړئ، ډاکټر صاحب راته جواب کې وویل چې زه د دې کمېټۍ نه استعفا ورکوم.

لنډه دا چې زه په دې نتیجه و رسېدم چې څومره زر کېدی شي مونږ له وزارت پرېښودل په کار دي ځکه چې زمونږ تحریک ته د فایدې په ځای تاوان رسوي. زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې ورځ په ورځ اختلافات زیاتېدل، چا به د ډاکټر صاحب نه شکایت کولو او چا د قاضي صاحب نه. دا اختلاف اصولي نه و، بلکې ذاتي و، او اخر نوبت دې ته ورسېدو چې د وزارت ماتولو دپاره د هزارې ضلع دکانګرس اسمبلۍ ځینې ممبران د اټک په ډاک بنګله کې مخالفو ممبرانو سره د سلا او مشورې دپاره جمع شول. مګر خدای خبر چې ولې څه فېصلې

ته ونه رسېدل، د بعضې خلکو دا خیال و، چې خان بهادر سعدالله خان او اورنګ زیب خان په کور کې د وزارت اعلی په عهده باندې وران شول، د ال انډیا کانګرس کمېټی پارلېمنټري کمېټی صدر مولانا ابوالکلام ازاد پخپله سرحد له راغی مګر دا مسئله حل نه شوه. ځکه چې د ذاتیاتو شخصي مسئلې حل کېدی نه شي. د اسمبلی بعضی ممبرانو زه مجبور کړم چې په دې معامله کې مداخله وکړم د هغوی هم دا خیال و، چې نسه به دا وي چې مونږ دا وزارت پرېږدو. زما خو د اول نه دغه خیال و. مګر د وزېرانو په کارونو کې مې مداخلت نه کولو ځکه چې ذمه داري د هغوی په سر وه. ما د خدایي خدمتګارو لویه جرګه جمع کړه او د وزارت دا خبره مې ورته وراندې کړه ټولو ممبرانو په دې خبره اتفاق وکړو چې حکومت مونږ سره تعاون نه کوي، نو مونږ له په کار دي چې وزارت پرېږدو ځکه چې د دې نه زمونږ تحریک ته ګټه نه رسي، بلکې نقصان رسي. اجلاس ختم شو او ما د صوبې د خدایي خدمتګارو لوېې جرګې نه د دریو دریو کسانو یوه کمېټه جوړه کړه او اسمبلی ممبرانو ته مې ووې چې سبا له به تاسو اځئ او یو یو کس به ځان ځان له خپله رایه او بیان دې کمېټی له ورکوئ. سبا له چې هغې کمېټی خپل کار شروع کړو نو د امیر محمد خان د هوتي نه علاوه نورو ټولو ممبرانو د وزارت په حق کې رایه ورکړه، زه حېران شوم او بهر ته رواووتم. ټولو ممبرانو ته مې ووې چې دا څنګه خبره ده. پرون تاسو د وزارت

مخالف وئ او نن يې ملګري شوئ ډاکټر صاحب ما ته ووې که ماته اجازت وي نو دا راز به زه ښکاره کړم ما اجازت ورکړو. هغه ووې چې دوی ټول وايي چې وزارت دې وي مګر کوي دې هغه څه چې مونږ ورته وايو، ليکن دغه خبره مونږ ته منظوره نه ده، نو په مونږ د دباو اچولو دپاره دوی بيا د وزارت د ماتېدو ټپه کوي. خير مونږ خواره شو مګر د وزارت د پرېښودو په باره کې زما رايه نوره هم ټينګه شوه اوځو ځله د ال انډيا کانګرس هائي کمان ته مې دا خبره ورځندې کړه چې تاسو مونږ له اجازه راکړئ چې مونږ د سرحد وزارت مستعفي کړو ځکه چې مونږ ته د فايدې په ځای نقصان رسېږي، هغوی اجازه نه راکوله او راته به يې وې چې ټول وزارتونه به په يو ځل پرېږدو، مګر د خدای فضل و، چې د يورپ دويم لوی جنګ په (۱۹۳۹ ع) کې شروع شو.

وزارتونه مات شول:

کله چې يورپ کې د جنګ په شروع کېدو برتانيې د جرمني خلاف د جنګ اعلان وکړو نو د هغې سره سره يې د هندوستان د طرف نه هم د جرمني خلاف د جنګ اعلان وکړو کانګرس په دې اعتراض وکړو چې د تېرو صوبايي انتخاباتو نه دا خبره واضحه ده، چې مونږ د هندوستان د اولس نمايندګان يو، نو په کار دا وو، چې د هندوستان د طرف نه د جنګ د اعلان کولو نه ورځندې د هندوستان د خلکو نه رايې معلومه کړی

شوې وی، بله مطالبه یې دا هم پښې کړه چې که د برتانیې او د اتحادي طاقتونو دا اعلان صحیح وي چې دوی په دنیا کې د صلح او امن او ازادۍ دپاره جنګېږي، نو کانګرس تپوس کوي چې ایا په دې که به هندوستان هم شامل وي اوکه نه؟ مخکې ورته بیا کانګرس وویل چې مونږ بېشکه د دغو اصولو دپاره جدوجهد کوو او حکومت برتانیه له دا تسلي ورکوو چې هندوستان به هم په دې جنګ کې هغوی سره څنګ په څنګ ودرېږي. او د هېڅ قسم قربانۍ نه به غاړه ونه غړوي خوپه شرط د دې چې حکومت برتانیه دا اعلان وکړي، چې د جنګ په خاتمه به هغوی هندوستان له ازادي ورکړي، چونکه حکومت برتانیه د دې اعلان کولو نه انکار وکړو، نو د دې خلاف د احتجاج په طور د کانګرس ټولو صوبایي حکومتونو په جمع استعفا وکړه او مونږ خدای د دې مصیبت نه خلاص کړو، د وزارت د ماتېدو نه وروسته ما د ټولې صوبې دوره وکړه. د وزارت په وجه چې په صوبه کې کوم جمود پیدا شوی و. د وزارت په پرېښودو او زمونږ په کوششونو جلسو او تقریرونو په خلکو کې ورو ورو بیا ژوند را پیدا کړو، د یورپ دویم لوی جنګ شروع شو، د کانګرس دپاره دا خبره ضروري وه چې د جنګ په باره کې قوم د خپلې پالیسۍ نه خبر کړي. د کانګرس ورکنګ کمېټۍ د دې کار دپاره په وارده کې خپل اجلاس راوغوښت، پنډت جواهر لال نهرو چین ته تللی و. هغه یې د تار په ذریعه را وغوښتو هغه د هوایي جهاز په ذریعه

ځان را ورسولو په دې کې فېصله وشوه چې بله مياشت کې به بيا را جمع کېږو او حتمي فېصله به کوو.

پيرنګيانو د دې نه پس په ټول هندوستان کې د مسلم ليګ وزارتونه جوړ کړل. خو زمونږ صوبه کې يې د مسلم ليګ وزارت قايم نه کړو، ګورنر کننګم به ويل چې دلته زه د مسلم ليګ حکومت نه جوړوم، که زه چېرې حکومت جوړوم هغه به د ډاکټر خان صاحب وي، نو زمونږ خلک په دې خوشحال وو چې د مسلم ليګ حکومت نه جوړوي. خو زما دې سره اتفاق نه وو، او زما د ګورنر دا خبره خوښه نه وه. ولې چې ما ويل چې د مسلم ليګ حکومت جوړ شي نو چې خلکو ته د خدايي خدمتګار د حکومت او د مسلم ليګ د حکومت فرق او ښه او بد معلوم شي، خو اخر هغې ګورنر چې دلته د مسلم ليګ حکومت نه جوړو، د مسلم ليګ حکومت جوړ کړو. زه په جېلخانه کې چې خبر شوم چې د مسلم ليګ حکومت جوړ شو، نو ددې په جوړېدو قوم پرست خلک ډېر خپه وو. ولې زه خوشحاله وم، خلک حېرانېدل، مابه ورته ويل چې زمونږ دا قوم ډېر عجيبه دی، تاسو نه ګورئ مونږ دوه انيز ګټلی دی او دوی روپی غواړي، مونږ سره روپی نشته نو زمونږ نه خپه وو مونږ دوه انيز ګټلی وو هغه به مو ورکولو او مسلم ليګ به دا هم نه ورکوي او هم دغه شان وشوه.

❋❋❋

د خدايي خدمتګارو غورځې پرځې

انفرادي سول نافرماني، زما د قتل سازش هزاره کې د خدايي خدمتګارو کېمپ، اتمانزو کې کېمپ، عالمي جنګ او کانګرس، قبايلو ته د خدايي خدمتګارو وفدونه، هندوستان پرېږدئ تحريک، د ميرويس واقعه، زما ګرفتاري او هرېپور جېل، وزارتونه جوړېږي

اخر د ۱۹۴۲ کال په دسمبر کې ورکنګ کمېټې د انفرادي سېول نافرمانۍ قرارداد پاس کړو. او دا فېصله يې وکړه، چې دا سېول نافرماني به صرف د ال انډيا کانګرس کمېټې ممبران د مرکزي اسمبلۍ ممبران او د صوبايي اسمبلۍ ممبران کوي. او ددې دپاره يې هدايات او قواعد هم خواره کړل، چې په دې طريقه به دا کوي، په پېښور کې مونږ د خدايي خدمتګارو په دفتر کې را ټول شو. يو يو ممبر به مو را غوښتلو، هغه ټول هدايات او قواعد به مو ورته بيانول نو بيا به مو د هغو عملي کولو او پوره کولو وعده ترې اخيستله، بيرسټر قيوم د مرکزي اسمبلۍ ممبر و، کله چې ډاکټر خانصاحب د صوبې اسمبلۍ ته ودرېدو نو هغه د مرکزي اسمبلۍ نه استعفا وکړله، او پخپل ځای يې د پېښور ښار يو بيرسټر عبدالقيوم ممبر کړو، زما په ده ډېر اعتبار نه و. او دی څه چې د دې ټولو د اسمبلو ممبرانو نه مې هم اميد نه و، چې دوی به په دې پوره عمل وکړي نو ده له مې اجازه نه ورکوله، ډاکټر صاحب راته د ده دپاره ډېر منت وکړو، نو اجازه مې ورکړه دا هم ورکنګ کمېټې پاس کړې وه، چې شايد د سول نافرمانۍ سره به دا خلک ګرفتار شي، که ګرفتار شول خو نېه او که حکومت ونه نيول نو دوی له په کار دي چې کور نه کښېني. او په دې قام پسې کلي په کلي وګرځي او د سول نافرمانۍ تقريرونه دې کوي تر هغې پورې به ګرځي، څو پورې چې ګرفتار شوي نه وي، ليکن افسوس دی چې ډېرو لږو خلکو د دې پابندي وکړه اکثر کسان ورځ دوه اخو ادېخوا وګرځېدل او پخپلو کورونو کې کښېناستل او وکيلانو خو دومره کمال

وکړو چې دا کار خو پرېږده خپل وکالت يې شروع کړو. او د ټولونه اول بيرسټر قيوم په وکالت شروع وکړه، د هزارې د وکيلانو خو دا حال و، چې خدايي خدمتګارو به په کچرو پکټنګ کولو هغوی کچرې بندولې، ولې خدايي خدمتګار به ګرفتارېدل او په دغو کچرو کې ستيه ګري وکيلانو په پيسو باندې د خلکو مقدمې کولې. او د ټولو نه عجيبه خبره خو لا دا وه چې دې وکيلانو نه کچرې پرېښودې او نه تحريک، ما پخپله دا وکيلان او بيرسټران را ټول کړل او ورته مې ووې چې دا تاسو د خدايي خدمتګارې د اصولو نه مخالف کارونه کوئ. خپل ځانونه او جماعت بدناموئ، نو مهرباني وکړئ يا کچرې پرېږدئ يا جماعت هغوی دې دواړو ته تيار نه وو، ځکه چې په کچرو کې پيسې وې او جماعت کې عزت وقار، زمونږ ځينو خدايي خدمتګارو ملګرو ډېر ښه کار وکړو، پخپلو خلکو کلي په کلي وګرځېدل خلک يې پوهه کړل، خو حکومت نيول نه، اخر سټرې شول او کار ترې پاتې شو، زمونږ جماعت کې دا قسم خلک ډېر کم وو، زمونږ تعليميافته ډلې هغه که انګرېزي تعليميافته وو او که مذهبي تعليميافته وو. د قوم او ملک سره يې څه کار نه و. او نه يې څه همدردي او دلچسپي لرله بلکې د يو معمولي غرض دپاره به يې زمونږ تحريک سره مخالفت کولو، په ستمبر ۱۹۴۱ء کې د هشنغر خلکو د دې کېمپ انتظام کړی و، کوم ځای چې زمونږ کېمپ و د هغه نه چاپېره فصلونه او لويې لويې کندې وې. زمونږ د علاقې اسستنټ کمشنر يو پيرنګی و او مېجرکول يې نوم و. زمونږ د تحريک ډېر مخالف و هسې خو هم هر پيرنګی زمونږ

د تحریک مخالف وي او هر پیرنګی مونږ خپل دښمنان ګڼي چې په څه طریقه زمونږ تحریک ته نقصان ورسوي. بیا هم هغوی هر کار په یوه مناسبه طریقه باندې کوي، لیکن دا پیرنګی لا بل شان و، دی تحریک خو پرېږده زمونږ په مرګ هم حصار نه و، دی چې زمونږ د کېمپ نه خبر شو نو زمونږ کېمپ ته نزدې دوه ورونه کاکاخېل میاګان وو، چې ډېر ظالمان وو هغه یې را وغوښتل او ورته یې ووې چې دې کېمپ کې باچا خان د شپې مړ کړئ او ورته یې ووې چې که دی تاسو مړ کړو، نو زه به تاسو له د عزت نه علاوه ډېر انعام هم درکړم. او دا وعده یې هم ورسره وکړه چې تاسو به څوک نیسي نه او نه به په تاسو مقدمه چلېږي. دا دواړه ورونه ډېر لوی ډاکه مار، راهزنان او ظالمان وو، ډېر مرګونه یې کړي وو او ډېر ناترسه وو، که د چا لُور او زوی به یې خوښ شو هغه به یې ترې په زور بوتلو او که چا به څه ووې نو وهل ټکول او وژل به یې، په هېڅ حصار نه وو، ددې کاکاخېل میاګانو د یو نوم عبدالقیوم او د بل نوم میا عبدالحکیم و، دوی پخپله هم په چا حصار نه وو، او بیا چې ورسره د پیرنګي حکم او خوشحالي هم وي نو بیا راشه که یې ګوري، ځکه چې په دغه زمانه کې د پیرنګي حکم او خوشحالي د خدای د حکم او خوشحالي نه زیاته ګڼلی شوه. زما به اجل نه و دوی دري واره د شپې د دې کار دپاره کېمپ ته راغلي وو، چا پېره ناسته وو، خو کېمپ کې د خدایي خدمتګارو څوکې دومره مضبوطه وه چې د دوی وس بر نه شو او په دې ظالمانه سکیم کې پیرنګی او دوی کامیاب نه شول. د خدای شان و، چې د دوی د دې ارادې نه زیدالله خان د

عمرزو خبر شو او هغه دا دواړه ورونه په رنا ورځ په سړک دپاسه وویشتل او مړه شول.او هغه پرې مفرور شو او د خدای مخلوق یې د دې ظالمانو د لاسه خلاص کړلو، دغه پرېږده دا بله واوره چې دغه مېجر کول مونږ ته پخپله کورنۍ کې یو لوی فساد پورته کړو، زمونږ تربوران او خپلوان یې مونږ ته وچت کړل او هغوی ته یې هم دا ووې چې که تاسو ډاکټر صاحب او عبدالغفار خان مړه کړل، نو زه د دوی د وراثت دا ټول جایداد تاسو له درکوم او دا وعده هم درسره کوم چې تاسو نه به څوک تپوس هم نه کوي،زمونږ یوه چاچي وه چې زمونږ هغه تره او د هغه ټول بچي مړه شول،نو د هغه وراثت خو زما د پلار و، خو هغه ډېر رحمدله سړی و. د دې خاوند هم مړ شو او بچي یې هم مړه شول نو بابا مې د هغه ټول جایداد دې ته پرېښو دا څلور کلي وو او شل، پنځه ویشت کاله دې خوړلي وو چې هغه مړه شوه،نو دغه جایداد زمونږ رسېده،خو هغه کول پیرنګي مونږ له رانه کړو، راجا سنګھ ایډوکیټ جنرل چې ما سره د میانوالي جېلخانې کې پاتې شوی و،ډېر شریف او قوم پرست سړی و او د ګوروباغ په معامله کې قید و ګورنر ته یې ووې چې دا فېصله غلطه وشوه، دا هغه ګورنر و چې د ډاکټر صاحب ډېر مهربانه دوست و،او هغه به وې چې دی مونږ سره هر قسم تعاون کوی او د هغه پرې ډېر اعتبار و، چې دی ډېر دیانت دار،ایماندار ګورنر دی، چې راجه سنګھ ورته ووې چې دا فېصله غلطه وشوه، نو ایډوکیټ جنرل صاحب له ګورنر صاحب څواب ورکړو چې پرېږده په دې قصو کښې ګوتې مه وهه.کول پیرنګي سلطان خان چې زما خوریی هم و،او برنې

خانان تحصیل ته وغوښتل او ورته یې ووې چې جایداد مې درکړو او تاسو خو باچا خان او ډاکټر صاحب ته هېڅ ونه وې دا جایداد درنه واپس اخلم. نو دوی د هغه په حکم باندې د ډاکټر صاحب په زوی عبیدالله خان باندې حمله وکړه په سوونو ډزې پرې وشوې خو هغه خدای بچ کړو. د خان مائې تانې پولیس هم د دغو ډزو موقعې له را ورسېدل هر څه یې پخپلو سترګو ولیدل خو چې عبیدالله خان د رپوټ او دعوې دپاره تانې ته ورغې نو دده رپوټ یې وانه خیستو، بیا میرزا سکندر ډپټي کمشنر(چې د ډاکټر صاحب ډېر دوست و) له ورغې هغه هم ورته توجه ونه کړه بیا کننګم ګورنر له چې هغه هم د ډاکټر صاحب ډېر دوست و، ورغې او ددې واقعې نه یې خبر کړو هغه وې دا د پولیس کار دی د دوی اراده خو په ما او ډاکټر صاحب د حملې وه، خو مونږ دواړه دغه وخت هندوستان کې وو، هغه لا څه کوې چې زمونږ د هغه چاچې لُور چې د مور میراث یې هغې له ورکړی و مړه شوه، نو د شریعت مطابق د هغې میراث نیم زما رسېدو او تر اوسه پورې ماله حکومت راکړی نه دی، دا مېجر کول ډېر عجیبه سړی و. دا بله عجیبه یې واورئ چې چرې به ده ته د خدائي خدمتګارو مقدمه پېش شوه، نو خدایي خدمتګار به یو قسم بیان کولو او ده به بل قسم لیکلو د خدایي خدمتګارۍ په مقابله کې د هر قسم بې انصافۍ او دروغو ته تیار و، ډېر نالایقه سړی و، هغه به خپله نالایقي پخپله منله یو ځل ما سره یو ځای شوی و، په خبرو خبرو کې یې راته ووې زما نه خلک ګیلې کوي مګر حقیقت دا دی چې دا د حکومت بې وقوفي ده، چې زه یې په دې عهدې

لګولی یم. زه یو فوجي سړی یم زه په قانون څه پوهیږم؟. د دې ټولو خبرو سره بیا هم هغه پیرنګی و، د پیرنګیانو په راج کې د پیرنګي دپاره د لایق او نا لایق سوال د سره نه و، بس دغه کافي وه چې پیرنګی دی د دې خدمت په سلسله کې یې د هغه ترقي وکړه. د ډپره اسماعیل خان ډپټي کمشنر ولګېدو.

د هشنغر د کېمپ نه وروسته زمونږ بل کېمپ په دولسم ستمبر ۱۹۴۱ع کال کې په هزاره کې وشو. مونږ به د خدایي خدمتګارو د تعلیم او تربیت دپاره دغه شان کېمپونه کول او ورسره به مو جلسې هم کولې. په ایبټ اباد کې زمونږ جلسه وه تقریرونه کېدل زه هم په سټېج ناست وم، چې په دې کې خان میرهلالي صاحب په سټېج ودرېدو او تقریر یې شروع کړو چې څه وخت ده د جناح صاحب نوم واخیستو نو د نوم سره سره سم ما د لمنې نه ونیوو او کښېمېنولو، او زه پاڅېدم جلسې ته مخاطب شوم او ورته مې وویل چې ای خدایي خدمتګارو ورونو مونږ خدایي خدمتګار یو، خدای ته د خدمت ضرورت نشته زمونږ کار د خدای د مخلوق خدمت دی. زمونږ کار په چا اعتراضونه اونکته چینې نه ده. او دا زمونږ کار نه دی چې په نورو جماعتونو او د هغوی په مشرانو، نکته چینې او اعتراض وکړو، زمونږ کار دا دی چې مونږ خپل پروګرام خلکو ته پېش کړو چې مونږ ستاسو دپاره دا غواړو اودا کار یوازې نه کېږي. دا به هله کېږي چې تاسو راسره ملګري شئ، ملک هم ستاسو او زمونږ شریک دی، قوم هم شریک دی او کار هم شریک دی. زه به چې کومه جلسه کې وم او چا چې به خپل تقریر کې د یو جماعت یا د یو لوی سړي نوم په بده واخیستو،

نو ما به کښېنولو او پوهولو چې ته خدايي خدمتګار يې تا ته په بل کس يا جماعت د اعتراض کولو حق نشته ته که خلکو ته څه وايي نو د خپل جماعت په باره کې ورته وايه حقيقت دا دی چې زمونږ دغه اصول وو.

په دې کېمپ کې دا فېصله وشوه چې مونږ به په اتمانزو کې د ټولې صوبې يو لوی کېمپ کوو. په نهم نومبر ۱۹۴۱ع کې په اتمانزو کې يو لوی کېمپ وشو په دې کې زمونږ د ټولې صوبې د هرې برخې نه خدايي خدمتګار او د جرګې ممبران شريک شوي وو، درې سوه شپېته تنه په کې خدايي خدمتګار وو او يو سل پنځوس د خدايي خدمتګارو د جرګو ممبران وو،د دې نه علاوه د کشمير شيخ عبدالله، بخشي غلام محمد او ا فضل بېګ د خپلوملګرو سره شريک شوي وو، دغه شان د بلوچستان عبدالصمد خان اچکزی سره د ملګرو راغلی و. او دغسې د کېمپونو دا سلسله په ټوله صوبه کې مونږ جاري وساتله او د خدايي خدمتګارو تربيت په کې په ښه شان سره وشو. او د جلسو په ذريعه مو عامو خلکو سره هم تعلقات زيات او پاخه شول او ډېر د کار خلک پيدا شو چې قام او تحريک ته يې ډېره فايده ورسوله.

په ۱۹۴۱ع کال کې جاپان هم په دويم لوی جنګ کې شريک شو په فلپاين يې حمله وکړه او چې د برما سرحد ته را ورسېد نو کانګرس دا مناسب وګڼل چې پخپلو فېصلو باندې په دويم ځل غور وکړي د دې دپاره په باردولي کې د کانګرس د ورکنګ کمېټی جلسه جوړه شوه، دا ډېره مهمه جلسه وه او لس ورځې جاري وه، د کانګرس د ورکنګ کمېټی د ممبرانو

په مینځ کې یو اصولي اختلاف پیدا شو، هغه دا و چې مونږ د عدم تشدد لاره اختیار کړو او که د تشدد لاره اختیار کړو؟ کانګرس ټول عمر د عدم تشدد په لاره تلی و او په دې وخت کې د اکثرو ممبرانو دا رایه وه چې که چېرې پیرنګیان مونږ له خپل حق راکوي نو په دې وخت کې مونږ هغوی سره هر قسم امداد ته تیار یو او د ټول عمر د عدم تشدد دا اصول به هم قربان کړو، مګر ګاندهي جي دې ته تیار نه و او نه زما هغوی سره په دې اتفاق و، زه او ګاندهي جي یو طرف ته وو او هغوی ټول بل طرف ته وو دا تجویز چې وړاندې شو پاس شو نو په دې وجه ګاندهي جي او ما د کانګرس ورکنګ کمیټې نه استعفا ورکړه او په دې فیصله وشوه چې په وارده کې دې زر تر زره د ال انډیا کانګرس کمیټې یوه جلسه وشي او دا خبره دې ور وړاندې شي. زه په واردا کې وم چې ما له د دکن حیدر اباد نه د غني او د هغه د سخر او خوابې د طرف نه خط راغی چې د غني لُور وشوه، مونږ تا ته مبارکباد درکوو، زه بیا دکن حیدراباد ته لاړم د روشن مشره خور ستېشن ته راغلې وه، او زه هغې سره هغوی کره لاړم، د روشن مور او خور او بوډا پلار ډېر ښه ښکلي خلک وو، د هغې پلار د حیدر اباد ښه ځایونه ماته وښودل، د ښار نه بهر د دوی ډېر ښکلی کور و، زړه مې غوښتل چې څو ورځې ورسره تېرې کړم، هغوی هم نه پرېښولم چې تري راشم، خوکلي ته راغلم او کار مې شروع کړو.

د ورکنګ کمیټې دا میټنګ ختم شو او مونږ ټول خپلو ځایونو ته لاړو، څنګه چې د ال انډیا کانګرس کمیټې جلسه نزدې وه. زه بمبۍ ته لاړم او د جلسې دپاره ایسار شوم د

جېلخانې د خوراک په وجه زما غاښونه خراب شوي وو ،هغه مې اوښکي وو او په بمبئ کې مې نوي غاښونه اېښودل، سعدالله د بمبئ په کارپوريشن کې انجنير و ، هغه مې خبر کړی و ، نو هغه تېشن له راغلی و .او زه د هغه کره لاړم. بمبئ کې د هغوی ډېر ښکلی کور و صوفيه چې د ده بي بي وه ډېره ښه جينئ وه، ډېره قوم پرسته وه، زما به يې ډېر مدار کولو ، په دغوورځو کې يونس جان هم بمبئ کې و او ماسره دېره و. او د جناح صاحب سره يې ډېر تګ راتګ و او ما ته يې د جناح صاحب ډېرې کيسې کولې او راته به يې وې چې جناح صاحب وايي چې مانه چاپېره ټول بددياڼته او خود غرضه خلک دي او که چيرې د عبدالغفار خان په شان يو سړی را سره ملګری شي، نو ګورئ به چې زه به څه څه وکړم. هر سحر چې به دی تلو نو ما به پوهولو چې ګوره پام کوه! زما ذکر جناح صاحب سره ونه کړې زما دا خيال و ، چې هغه به ضرور ده سره زماخبرې کوي چې دی ورسره بغير زما د تپوس نه څه وعده ونه کړي، چې جناح صاحب د مسلم ليګ د خيال سړی دی،او زه د خدايي خدمتګار د خيال سړی يم او مسلم ليګ ما ته د پيرنګيانو جوړه شوې ډله ښکارېده. مګر يونس جان زما په نصيحت عمل ونه کړو او اخر يې ورسره زما ذکر وکړو ، جناح صاحب ورته ووې چې زما له طرفه ورته د چايو دعوت ورکړه، مګر زه هغه شپې له د کانګرس جلسې له واردې ته روان وم، نو په دې وجه مې د ټيلفون په ذريعه د هغه شکريه ادا کړه او معذرت مې ورته پېش کړو او واردې ته روان شوم.

د کانګرس د جلسې دپاره د هندوستان د ټولو صوبو نه

خلک راغلي وو ځکه چې دا ډېره اهمه جلسه وه کوم قرارداد چې ورکنګ کمېټي بار دولې کې پاس کړی و. هغه وړاندې شو ډېر بحثونه پرې وشول، زما هم اراده وه چې ممبرانو ته خپل خیال ښکاره کړم. مګر د جلسې صدر مولانا ابوالکلام ازاد ماله اجازت رانکړو او هغه قرارداد په اکثریت سره پاس شو د پاس کېدو نه پس ما د کانګرس نه استعفا ورکړه، مولانا صاحب راته ووې چې د اخبار والاو سره د دې ذکر مه کوه، دا زما کار دی زه به یې اخبارونو کې د خپل طرف نه شایع کړم. مګر شرط به داوي چې ته به د خپل ځان په ځای د خپلې صوبې یو سړی مقررو‌ې او که چېرې ستا د صوبې کارکنانو ته ستا د رایې ضرورت وي نو رایه به هم ورکوې. کانګرس هغه د سول نافرمانۍ انفرادي ستیه ګره هم واپس واخیسته، دوی که د پیرنګیانو د خوشحالولو دپاره څومره خوشامندي وکړې خو د پیرنګیانو په زړونو کې زمونږ دپاره د رحم ګنجایش نه و او د دوی یوه خبره یې هم ونه منله.

د کانګرس جلسه ختمه شوه، زه پېښور ته را روان شوم ما د صوبې جرګه را غونډه کړه او په اتفاق سره مو ډاکټر صاحب د کانګرس د ورکنګ کمېټۍ ممبر مقرر کړو، د ممبرانو تسلي مې وکړه، دوی ته مې د جرګې کار وسپاره او د خدایي خدمتګارو کار ما واخیستو، مولانا بیا هم زما هغه استعفا شایع نکړه، اخر ډېره موده پس یې شایع کړه، دغو ورځو کې جاپانیان په ډېرې تېزۍ مخ په وړاندې روان وو، امریکې او پیرنګیانو له یې ډېر شکستونه ورکړل. جنګ د هندوستان سرحد ته را ورسېد، برما هغوی قبضه کړه او په مخه را روان

وو، مـا سـره دا فکـر پیـدا شـو، چې کـه دوی دغـسې را روان وي نـوممکن دی چې ډېر زر د هندوسـتان یـوه برخـه ونیـسي او شـاید چې ټول ملک کې ګړبړي پیدا شي.

زمـا دا یقـین و، چې څنګـه پیرنګـي تـه د جاپـان د طرفـه خطـره هندوسـتان تـه او بیـا دېخـوا زمـونږ اړخ تـه رانـزدې کېـږي، نـو پیرنګـی بـه ضـرور دا کوشـش کـوي چې پـه دې ملـک کـې فـساد وکـړي. داسې خبرونـه هـم مـونږ تـه را رسـېدلي وو چې پیرنګـی د خپلـو اېجنټـانو پـه ذریعـه پـه قبـایلي علاقـو کـې د دې قـسمه غونـډې کـړې وې، تـر دې چې یـوه غونـډه پـه ډېرې شـبقدر کـې د خـان بهـادر قلـي خـان پـه ذریعـه د مومنـدو شـوې وه، چې هغـې تـه د صـوبې ګـورنر کنـنګم پخپلـه هـم ورغلـی و، مـونږ دا محـسوسوله چې د پیرنګـي بـه دا کوشـش وي چې مـونږ پښتانه سره پخپل مینځ کې ور لاندې باسي. نـو مـونږ لـه پـه کـار دې چې د دې د پـاره دغـو علاقـو تـه خپـل خلـک ولېـږو او دوی پوهـ کـړو چې مـونږ د یـو بابـا اولاد پښتانه یـو پیرنګیـانو دوی زمـونږ نـه ښـه سـاتلي وو، تاسـو تـه بـه یـاد وي چې کلـه پـه ۱۹۳۰ع کـې پیرنګـي پـه خـدایي خدمتګارانو ملـک سُـور تنـور کـړو نـو زمـونږ دا ټـول قبایـل ورسـره د مومنـدو او اپرېـدو نـه واخلـه تـر وزیرسـتانه پـورې دوی خپلـو پښتنو ورونـو پـه مرسـته د پیرنګـي مقابـل تـه ودرېـدلي وو، د هغـې پـه نتیجـه کـې پیرنګـي خپلـه ټولـه توجـه دېخـوا وګرځولـه چې د دې لـر او بـر پښتنو شـلوون وشـي، او زمـونږ او د دغـې قبـایلي رونـو د تعلقـاتو د خرابولـو پـه خـاطر زمـونږ پـه مـنځ کـې پـه هـېڅ قـسمه فرېـب، دهـوکې، دروغ او بـې ایمانۍ یې صرفه ونکړه.

ما چې د خداي خدمتګاری تحریک شروع کړو نو ډېر ځله مې دا کوشش وکړو چې زه د قبایلو دې ورونو له لاړ شم دا د پښتنو یو تحریک دی، دوی هم پښتانه دي چې دې تحریک کې مونږ سره شریک شي ولې پیرنګیانو پرې نه ښودم. ځکه چې پیرنګیانو وې چې د هغوی او زمونږ په مینځ کې رورولي جوړه نه شي،د قبایلو مسئله زمونږ قامي مسئله وه، زما په خیال زمونږ د مرګ او ژوند مسئله وه،د دې کار دپاره ما د خپلې صوبې دوره شروع کړه چې خپلو خلکو سره په دې حق کې سلا او مشوره وکړم.او ددې کار دپاره خدایي خدمتګار تیار کړم چې هغوی دې د قبایلو علاقې له لاړ شي او پخپلو پښتنو ورونو وګرځي هغوی دې د موجوده حالاتو نه خبر کړي او په هغوی کې دې د ورورولۍ، عزیزداری،او اتفاق پیدا کولو کوشش وکړي.

په دغو ورځو کې پیرنګیانو یو وزیر هندوستان له رالېږلی و،چې د هندوستان او انګلستان په مینځ کې روغه جوړه وکړي، د ده نوم سرستیفورډ کرپس و، زه په کوهاټ کې وم چې ډاکټر صاحب راته ټیلفون وکړو چې دغه شان کیسه ده او ما پسې د ورکنګ کمیټۍ نه خبر راغلی دی، چې شمله کې حاضر شه، ما ورسره اتفاق وکړو او ورته مې ووې چې لاړ شه ځکه چې مونږ ټولو دا غوښتل که پیرنګیان په روغه جوړه مونږ له خپل حق راکوي، نو د دې نه به بله ښه خبره کومه وي، ډاکټر صاحب لاړو دغه وخت په پیرنګیانو ډېره سخته وه،جاپان د سېلاب په شان را روان و او د هر چا دا خیال و چې جوړه به وشي او مونږ له به خپل حق راکړي، مګر پیرنګیان د

هندوستان پربښودو ته کله تیار وو؟ د دغو خبرو په ناکامۍ د هندوستان خلک ډېر مایوسه شو او دا یقین یې وشو چې پیرنګیان مونږ له خپل حق نه راکوي او دا شک یې پیدا شو چې پیرنګیان به هندوستان جاپان ته پرېږدي او مونږ ته یې نه پرېږدي، دې مایوسۍ د خلکو عقیده هم کمزوري کړه خلکو به وې چې په عدم تشدد څه کېدی نه شي مونږ له په کار دي چې د خپل ملک د ازادۍ دپاره د تشدد نه کار واخلو او دغه وجه وه چې د هندوستان په مختلفو علاقو کې ډېر تشدد وشو، د یورپ او امریکې هم ډېر عجیبه خلک دي، د جنګ نه مخکې به دوی او د دوی اخبارونو د ګاندهي جي ډېر زیات تعریفونه کول او عدم تشدد یې د دنیا د امن، صلح، ابادۍ او ترقۍ دپاره ډېر ښه سکیم ګڼلو، مګر کله چې جنګ شروع شو نو بیا خو پیرنګیانو او امریکې ته د امداد ضرورت و.او پخپله یې په تشدد لاس پورې کړی و هغه وخت یې په عدم تشدد کې ګټه وه او اوس یې تشدد په کار و، نو چې کانګرس یا ګاندهي جي به د عدم تشدد نوم واخیستو دا به د دوی په طبیعت بد لګېدو او د ګاندهي جي بر خلاف به یې په اخبارونو کې لوی لوی مضمونونه چاپ کول ما چې به دغه مضمونونه ولوستل نو دغو خلکو پورې به ډېره خندا راتله او دغه خلک به هم راته د خپلو خلکو په شان خودغرضه او بې اصوله ښکارېدل.

قبایلو ته د خدایي خدمتګارو وفدونه:

ما د ټولې صوبې دوره وکړه، لویې لویې جلسې وشوې او ټولو خدایي خدمتګارو سره سلا مشوره وشوه، ټولو ماسره دا

ومنله چې په دې نازک وخت کې په کار دي چې خپلو قبايلي ورونو له لاړ شي او هغوی په دې ټول حقیقت پوهه کړي. د صوبې دوره مې شروع کړه او د دې کار او خدمت دپاره د صوبې په ټولو ضلعو کې ډېرو کسانو ماته خپل خدمات وړاندې کړل، زه چې د دوړې نه بېرته راغلم نو شاد محمد مېړی مې ملکنډ اېجنسۍ ته ولېږه، په ملکنډ اېجنسۍ کې زمونږ ډېر خدايي خدمتګاروو، په ۱۹۳۰ع کال کې چې په نورو ضلعو کې د خدايي خدمتګارۍ تحریک شروع شوی و، نو دغلته هم شروع شوی و. او د دې اېجنسۍ پښتنو ورونو د ۱۹۳۰ کال په جنګ کې مونږ سره سمه برخه اخیستې وه. شاد محمد خو څه ورځې دغلته کار وکړو، خو کله چې پولټیکل اېجنټ خبر شو نو هغه يې فوراً ګرفتار کړو او درې کاله يې سخت قید کړو.

پیرنګیانو په هېڅ شان نه غوښتل چې مونږ دې دغلته کار وکړو خو مونږ هم فېصله کړې وه، چې دې نازک وخت کې به د قبايلو ورونو علاقه کې کار کوو ولې چې دا خو زمونږ د ابادۍ او بربادۍ سوال دی مونږ دا فېصله وکړه چې که پیرنګی اجازه کوي که نه، خو مونږ به دغلته کار کوو او په پښتنو کې به پوهه او اتفاق پیدا کوو.

زمونږ د صوبې ګورنر سرجارج کنګم و، دی ډېر نرم، هوښیار او چالاکه سړی و ما ورته یو خط په دې مضمون ولیکه چې: «نن په دنیا کې د انقلاب یو زورور سېلاب راروان دی، مونږ وېرېږو چې چېرته زمونږ په کور کې ګډبډ جوړ نه شي او مونږ پخپلو کې برباد نه شو نو د امن د قیام دپاره

مونږ دا خبره ورګنو چې ازادو قبایلو ته وفدونه ولېږو او هغوی د دې حقیقت نه خبر کړو، مونږ تاله تسلي درکوو چې مونږ هلته ستاسو د حکومت برخلاف د هېڅ قسم کار نه کوو. مونږ خپل غم اخیستي یو او هغوی سره به خپله د وروری، همدردی او قامولی خبره کوو، امید دی چې څومره زر کېدی شي ته به مونږ ته د دغه خیر کار دپاره اجازت راکړې» څه ورځې تېرې شوې، زما د خط ځواب رانغی بیا مې ورته ولیکل «که چېرې ستا خوښه وي او که دې خوښه نه وي مونږ نور ستا د اجازت انتظار کولی نه شو، د فلاني تاریخ پورې که ستا اجازت رانغی مونږ به خپل وفدونه دې علاقو ته ولېږو، مونږ د خپلو وفدونو د لېږلو دپاره ۵ د اګست ۱۹۴۲ کال مقرر کړی دی.» دا لیک مې د یونس جان په لاس ګورنر له ولېږه ګورنر نتـه ګلی کې و، یونس جان چې نتـه ګلی ته ورسېده نو ورته معلومه شوه چې ګورنر پخپله بنګله کې ټول پولټیکل اېجنټان او د صوبې ټول ډپټي کمشنران راغوښتي وو. او هغوی سره په دې معامله کې سلا کوي یونس راته دا هم ووې چې فېصله یې په دې وکړه چې د صوبه سرحد علاقه کې دوی نه منع کوو او په ازادو قبایلو کې به د پولټیکل اېجنټانو په ذریعه څومره چې کېدی شي، مونږ ته به مشکلات پیدا کوي او زمونږ د خیر دا کار به ناکامیابه کوي، یونس جان زما د خط ځواب راوړو هغې کې ګورنر مونږ له یو قسم اجازت راکړی و. مونږ سباله د کامدار خان په مشری کې یو وفد د ملکنډ په لاره باجوړ ته ولېږه کله چې وفد ملکنډ اېجنسی ته ورسېدو نو د ملکنډ پولټیکل اېجنټ د سمې او سوات

رانیزي، خانان، ملکان راټول کړي وو او زمونږ وفد ته یې لاره نیولې وه اووړاندې یې نه پرېښوول، پیرنګیانو مونږ ته لوی شر او فساد جوړ کړی و. او مونږ یې کور کې جنګولو، دوی کامدار خان د وفد مشر ته ووې چې تاسو واپس ځئ، مونږ لار نه درکوو، هغه ورته ووې چې زمونږ کتاب کې واپس تلل نشته مونږ به یا وړاندې ځو او یا به مرو او که باچاخان راته ووې چې واپس شئ نو بیا به هله واپس شو، اګر چې د دې خانانو، ملکانو نیت ښه نه و او پولټیکل اېجنټ په بدنیت رالېږلي وو، مګر کله چې دوی زمونږ سره د خلکو جوش او همدردي ولیدله نو د لارې د بندولو جرات یې ونه کړی شو او بیا د دغو ملکانو، خانانو جرګه ماله مرکز له راغله اوماته یې ډېر منت وکړو، چې مونږ پولټیکل شرموي ته دا جرګه واپس کړه، ما دوی پوهه کړل چې دا جرګه خو ستاسو د پښتنو د خیر دپاره ما درلېږلې ده، خو هغوی د پیرنګي نه ډېر مجبور وو، اخر فېصله په دې وشوه چې په ملکنډ کې د ملکنډ اېجنسۍ کار به مقامي خدمتګار کوي او مونږ به یې نه منع کوو او دا وفد دې د ملکنډ په ځای د کوټ او اګرې په لاره باجوړ ته لاړ شي ما ورله د وفد په نوم خط ورکه چې تاسو د ملکنډ دلارې په ځای دکوټ او اګرې، اتمانخېلو په لاره باجوړ ته لاړشئ، د کوټ کلي کې کاکاخېل، میاګان وو هغو ظالمانو د پولټیکل د خوشحالۍ دپاره زمونږ وفد وواهه، په کانو یې وویشتل ګرېوانونه یې ترې وشلول، باجوړکښې هم پیرنګیانو د وفد د رسېدو نه مخکې جاسوسان لېږلي وو او پیسې یې خورې کړې وې چې دا وفد هندوان دي او د هندوانو اېجنټان دي او د

مسلمانانو غلام کولو له هندوانو را لېږلي دي. او ډېره د افسوس خبره دا ده چې باچاګل صاحب د حاجي صاحب د ترنګزو مشر زوی هم زمونږ خلاف دغسې پراپېګنډه په خلکو کې کړې وه. په یو ځای کې هلکان زمونږ د وفد مرګ ته تیار شوي وو خو مشرانو منع کړل او ورته یې ووې چې صبر وکړئ چې دوی راشي او مونږ ترې پوښتنه وکړو، وفد چې کلي ته ورغی حجره کې کښېناستل، نو عبدالمالک صاحب فدا پاڅېدو او هغوی ته یې ووې چې زمونږ پښتنو وروڼو مونږ باچا خان تاسو له د دې دپاره رالېږلي یو چې په دنیا کې د جنګونو یو لوی سېلاب روان دی. که مونږ بې خبره پاتې شو نو لاهو به شو، باچا خان وې چې زما وروڼو ته ووایئ چې پرې جنبې پرېږدئ، تېرې کښېږدئ روغې جوړې وکړئ چې مونږ دغه وخت کې د دې قابل شو چې یو بل سره امدادوکړو او د سېلاب نه ځان وساتو او باچاخان داهم ویلي دي چې تاسو څرخې کوئ هسې نه چې سبا په جنګ کې کارخانې بندې شي او تاسو بربنډ پاتې شئ او غلې دانې په کورونو کې وساتئ چې وږې پاتې نه شئ، او بل وفد مونږ باچاګل صاحب له مومندو ته د فضل رحیم ساقي صاحب په مشرئ په ۱۹ اګست ۱۹۴۲ کال کې ولېږلو. دوی اول باچا ګل صاحب سره ولیدل او ورته یې ووې چې باچا خان وې چې زمونږ او ستاسو خو ډېر تعلقات وو. دا څه چل دی چې په اخبارونو کې په مونږ ستا د طرفه د کفر فتوې چاپ کېږي. او د سیکو ډېرې پولټیکل ایجنټ قلي خان پخپل لاس هغه خانانو پسې ګرځوي او هر چا ته وایي چې وګورئ باچا ګل صاحب په باچاخان

باندې دکفر فتوا لګولې ده، زمونږ خو دا خیال دی چې دا کار پیرنګیان د خپله ځانه کوي.

باچا ګل صاحب زمونږ ساقي صاحب ته اوږده کیسه وکړه او دا اقرار یې وکړو چې دا مالېږلي دي چې اخبارونو کې دا خبرې چاپ شي او خلک د باچاخان نه واوړي، پیرنګیانو دکابل حکومت سره هم سلا کړې ده، چې که مونږ په جاپان جنګ بایلود نو دا ټول د صوبه سرحد ملک به تاسو ته پرېږدو او دا پښتانه د اسلام په نوم د جاپان سره وجنګوئ، که جنګ مو وګټلو نو ستاسو حکومت به پرې جوړ شي، باچاګل وې چې زه د دغه دپاره میدان اواروم، نو ساقي صاحب ورته ووې چې صوبه سرحد کې خو نور تنظیمونه هم شته د هغوی برخلاف ولې قدم نه اوچتوئ، نو هغه وخندل اوویې ویل چې مونږ ته خو باچا خان یو لوی خندې په لاره کې پروت دی، دا نور تنظیمونه خو زه په یو سُوک سمولی شم، خو ساقي صاحب ته دا پته ولګېده باچاګل صاحب چې دا څه کوي د افغانستان د صدر اعظم محمدهاشم خان په اشاره یې کوي. وفد بیا په ټولو مومندو کې کلي په کلي وګرځېدل او زما د وروروليِ او عزیزولیِ پېغام یې هر چا ته ورسولو، مومندو وروڼو ورسره هر ځای دعا د خیر وکړه او د مومندو مشران او ملکان ټول د باچا ګل نه برخلاف شوي وو، ځکه چې ده په افغانستان کې خپلو خوشامندګرو له لونګیِ کړې وې. دا وفد پنځوس ورځې پس واپس شو او مرکز ته مالـه راغلل او د خپلې دورې رپوټ یې مفصل راکړو، ما یو وفد تیراه ته، اپریدو وروڼو له هم لېږلی و، خو هغه په څه وجوهاتو واپس راغلو، نوساقي

صاحب د وردګي ته مي ووې چې زه غواړم چې ته د دوو نورو خدايي خدمتګارو سره تيراه ته لاړ شې، او هغوی ته زما له طرفه د وروروليۍ، عزيزداريۍ او اتفاق پيغام ورسوې، چې که چيرې د دې جنګ مصيبت زمونږ په ملک راشي نو چې مونږ يو بل سره د تکليف په وخت کې امداد وکړی شو. او که خدای پيرنګيانو نه زمونږ ملک ازاد کړو نو چې د ټولو پښتنو قومي جمهوري حکومت جوړ کړی شو، ساقي صاحب او د رځړو فقير محمد او د پښنور تحصيل دپاوکي کلي عبدالمجيد خان مې ورسره ملګري کړل،دوی په ۲۱ اکتوبر ۱۹۴۲ کال تيراه له لاړل، په مختلفو لارو کې ورته پولټيکل اېجنټ يوويشت سوه خاصه دار کښېنولي وو خودوی ترې خدای په امان کړل او تيراه ته ورسېدل.

دوی د اپريدو اتو قومونو کې او د اورکزو څوارلسو خپلونو کې قامي جرګې جوړې کړې ټوله تيراه کې يې دورې وکړې، خلکو ورسره د وروروليۍ سلوک وکړو، ماله د دې وفد د تلو نه وړاندې خوشحال خان ملک دين خپل راغلی و، وې وفدزما ځای له راولېږه،زه به ورسره کار وکړم،ما ورته وويل چې مونږ سره خو پيسې نشته دي، مونږ خو دا کار د خدای دپاره کوو.خو ده ډېر اصرار وکړو،او ويل يې چې زه خو هم د خدای دپاره کوم،نو ما دا وفد د ده ځای له ولېږلو ما د خپله طرفه ساقي صاحب له څه پيسې د دوی د خپل خرڅ دپاره او د جرګې دپاره ورکړې،دوی چې لاړل نوهلته يې کار شروع کړو، جرګه هم وشوه اوخدمت يې هم شروع کړو په تيراه کې يې دورې شروع کړې،شيخ محبوب علي پولټيکل اېجنټ و

اوحکومت زمونږ دا کار نه خوښولو نوهغه ورپسې لګېدلی و ،دغو ورځو کې عاشق شاه باچا زما د اجازت نه بغیر ورپسې تیراه ته لاړو او زه نه پوهېږم چې په کوم خیال یې داسې خبرې وکړې چې د خوشحال خان ملک دین خپل دا خیال پیدا شو چې دوی سره خو ډېر مال دی،او هندوستان د دوی هر قسم خدمت کولو ته تیار دی،نو بیا عاشق شاه باچا واپس راغی او خوشحال خان د ساقي صاحب نه د پیسو مطالبه وکړه،ساقي صاحب ورته ووې چې مونږ سره خو پیسې نشته سړه ډوډۍ جولو کې واچوو،او جلسې له ځو او که تاسو خپل ملک په چا خرڅول غواړئ ،نو پخپله ورسره خبره وکړئ، ده رټ ځواب ورکړو چې زما د ځای نه ځئ زما فقیران نه دي په کار نوهغوی افضل خان زخه خپل خپل کورته بوتلل او هغه ورسره دوه نیم کاله په ټوله تیراه کې د خدای دپاره کار وکړو او د باډوان د صاحبزادګانو سره دېره وو، هغوی هم د وفد سره د خدای دپاره ډېر کار کړی دی. تیراه کې صرف دوه بزرګان داسې وو چې د پیرنګیانو د اثر نه بچ وو. یو د څوکنو د انګوړې ملاصاحب او بل د باډوان صاحبزاده صاحب عبدالرزاق، د محمد اخونزاده زوی. محمد سعید خو ورته سپین ووې چې زمونږ لنګر او نور کاروبار ټول د پیرنګیانو په امداد چلیږي داسې ورله د غوتزې بزرګ صاحب هم ځواب ورکړی و.

د وزیرو ازادو قبایلو ته مې یو کسېز وفد میرزا تاج محمد خاموش لېږلی و، هغه وزیرو ته ورسېد او فقیرایپي صاحب سره یې ملاقات وشو او زما د وروروڼو پیغام یې ور ورسولو خو قام کې ونه ګرځېدو ځکه چې فقیر صاحب ورته

ووې چې دلته ستا د ګرځېدو حاجت نشته دا قام جوړ شوی دی، زه چې څه ورته وایم هغه کوي نو دی واپس راغی.

بل وفد کې د پرانګو عبدالحکیم ستي جان او د بېتنو جرنېل عبدالرحمان مې مسعودو ورونو له ولېږل ،خوهغوی دواړه حکومت ګرفتار کړل. ستي جان یې واپس راولېږه او جرنېل عبدالرحمان بیتنې د ټانک دوه کاله قید شو چې ته ولې د هشنغر د سړي سره مسعودو له روان وې، یو وفد مې د ټل او هنګو د خدایي خدمتګارو کرمې ته ولېږه هر کله چې سدې ته ورسېدل نو یو جومات کې دېره شول، د کرمې پولټیکل اېجنټ ورپسې خپل ملکان او سپین ږیري راولېږل،هغوی دوی ته ووې چې ښه به دا وي چې تاسو واپس شئ او دلته ونه ګرځئ. دوی ورته ووې چې دا ولې مونږ خو ټول د یوې علاقې پښتانه یو تاسو هلته راځئ او مونږ دلته راځو ، ملکانو ورته ووې چې مونږ د پولټیکل اېجنټ نه مجبور یو تاسو خپلې علاقې ته نه پرېږدو ، د ډېر بحث نه پس هغوی د وفد د غړو پښې لاس وترل او ټرک کې یې واچول او ټل او هنګو ته یې ورسول، هغوی هم راغلل اوما ته یې دا حال ووې.

زمونږ د دې وفدونو په تلو ګرځېدو کې او خلکو سره لیده کاته اوتبادله خیالاتو کولو په وجه ازادو قبایلوورونوکښې لویه تبدیلي پیدا شوه.او په پښتنو کې د قاموليې او ورورولۍ احساس او پوهه پیدا شوه،زمونږ باجوړ د وفد مشر کامدار خان و ،چې ورسره صدر صاحب محمد اسرار او فدا عبدالمالک او ناظم سرفراز خان هم وو کامدار خان چې واپس

راغی نو دا نور ملګري يې شاته باجوړ کې پاتې شول، او ميا صاحب عبدالحکيم د چينګې سره دېره شول.

بچو له يې د تعليم ورکولو دپاره يوه مدرسه هم پرانسته. د هغې هم ډېر ښه اثر وشو، زمونږ يو خدايي خدمتګار د باجوړ نه پېښور ته راتلو چې په لاره په مومندو کې غلو وشو کولو، د باجوړ خلک په دې ډېر خپه شول او تش خفګان نه، هپه يې وکړه او د هغو غلو نه يې حساب واپس واخيستو او هغوی معافي هم وغوښته.

پيرنګيانو او د افغانستان حکومت زمونږ د دې وفدونو د ناکاميابه کولو ډېر کوششونه کړي وو، خو خدای کامياب نه کړل، دا خبره ما محسوسه کړې وه، چې د هر يو تحريک دپاره يو مرکز ضروري وي، ډېر ځايونه مې وکتل خو په څه وجوهاتو به پاتې شول د سردرياب د پل نه په قبله د کوډو او سردرياب منځ کې د سيند په غاړه يوه دشته وه يو ميل بره سويل غاړې ته يو چمن اوميدان و، دغه ځای ځنګل و تنها يې وه. دغه ځای موخوښ شو او د اګرې اوکوډو پښتنو دا مځکه د مرکز دپاره وقف کړه.

په ۵ اګست ۱۹۴۲ کال د چارسدې د کېمپ نه وروسته مونږ ټولو خدايي خدمتګارو د منير خان د باغ نه د خرولو ځانګې ورېبلې هر چا د ځان سره، سره زما چې څومره ځانګې اخيستې شوی هغه مو راواخيستې، او پخپلو پښو سردرياب ته روان شو، د لرګو بندوبست محمد اسرار خان صدر صاحب کړی و، مونږ لاړو ستنې مو ښخې کړې لرګي مو پرې سواره کړل، لښتې او لُوخه مو پرې واچوله او دغلته دېره شو، شپه او

ورځ بـه لس،اتـه خـدايي خـدمتګار دغلتـه مـا سـره وو ،دوډی بـه رالـه وارث خـان پخولـه اوکټوی بـه مـو پخپلـه پخولـه، ددې ځـای نـه مـونږ د ټـولې صـوبې د خـدايي خـدمتګارو سـره رابطـه قايمـه کړه، د دوی چې بـه څه کـار و ،دلتـه بـه مـا لـه راتلـل او زمـا چې بـه څـه کـار و د خـدايي خـدمتګارو پـه ذريعـه بـه مـې خبـرول دغـه مځکـه بنجـره وه، مـونږ بـه د سـحر د چـای نـه پـس تـسکورې واخيـستلې پـه کـار بـه مـو شـروع وکړه،د دوډی د وختـه پـورې بـه مـو مځکـه جوړولـه بيـا بـه مـو پـه هغـې کـې سـبزي کـرل شـروع کړل،اتمـانزو کـې د غنـي بټی وه پـه هغـې کـې مـو د مرکـز دپـاره د خـښتو انتظـام وکـړو او د پرانګـو او بـابړي خـدايي خـدمتګارو د هغـو د راوړلـو دپـاره دومـره ډېـرې ربـړې راوسـتې وې، چـې د هغـې يـو سـر مرکـز تـه را رسـېدلی و بـل سـر يـې اتمـانزو کـې و. دغـه شـان پـه يـوه ورځ کـې ټـولې خـښتې را وچلېـدې د ابـادی دپـاره مـود سـيند پـه غـاړه ځـای خـوښ کـړو. هلتـه مـو يوهـال ورسـره دوه کمـرې او دواړه طـرف تـه برنـډې جـوړې کـړې او د دويـم چـت پـه جوړولـو مـو شـروع وکړه،دېوالونـه جوړشـو او چـت پـرې لا نـه و جـوړ شـوی،چې پاکـستان جـوړ شـو او مـونږ ګرفتـار شـو ددې پـه ابـادی کـې ټـول کـار خـدايي خـدمتګارو پخپلـه کـړی و، زه بـه هـم ورسـره لګيـا وم ګلکـار لـه بـه مـې خـښتې ورکـولې،د هـرې تپـې نـه بـه لس،پـنځلس خـدايي خـدمتګار وار پـه وار راتلـل اوخپـل خرڅ،خـوراک بـه يـې هـم د ځـان سـره راوړل، يـوه هفتـه کـار بـه يـې کولـو بيـا بـه د بلـې تپـې خـدايي خـدمتګار راتلـل. زمـونږ اراده وه چـې دلتـه بـه سـکول او هـسپتال هـم جـوړوو او ډېـرو خلکـو دا خيـال ظـاهر کـړی و، چـې مـونږ بـه دلتـه ځـان لـه کورونـه

جوړوو تر دې حده چې مونږ دلته د خپلې مقبرې فېصله هم کړې وه.

بیرسټر قیوم چې وزیر اعلی شو نو د مرکز د ورانولو او لیلامولو فېصله یې وکړه د اګرې خانانو ورته ووې چې دا ځای ورانوه مه دا خو هسې هم زمونږ جایداد دی، مونږ به یې لیلام کې واخلو او مدرسه یا هسپتال به یې کړو، قیوم وې چې زه به دا خامخا ورانوم،او د دې خدایي خدمتګارو د مرکز دا نښه وړکوم. ځکه چې که دلته یې نښه پاتې وي نو چې بیا دوی په لاره ځي وایي به چې دغه زمونږ مرکز و. چا دې لیلام ته غاړه کښېښوده اخر د شپږم نمبر کلي یومومند نور محمد واخیستو او په بمونو یعنې ډاینامائیټ (Dynamite)باندې یې ورله بنیادونو پورې والوزول.

د هندوستان پرېږدئ تحریک:

کله چې دکرپس مشن ناکامیاب شو ،نو د هندوستان په خلکو کې مایوسي پیدا شوه او دا فکر یې پیدا شو چې بغیر د مقابلې نه پیرنګیان مونږ له څه نه راکوي په دغو وختونو کې په بمبۍ کې دورکنګ کمېټۍ اجلاس و، په دې وخت کې د کانګرس (QUIT INDIA) یعنې((هندوستان نه ووځئ))تجویز پاس کړو او مهاتماګاندهي او د ورکنګ ټول ممبران ونیوی شو. د دوی د نیول کېدو سره په ټول هندوستان کې د پیرنګیانو بر خلاف زورور جدوجهد شروع شو، چې د کانګرس ذمه دار کارکنان پیرنګیانو قید کړي وو. وروسته څوک ذمه دار کسان او مشران پاتې نه وو. او خلک هم د

پیرنګیانو نه مایوسه شوي وو، نو خلک د عدم تشدد په ځای د تشدد په لاره روان شول. پیرنګیانو د تشدد مقابله په تشدد وکړه او پیرنګیانو هم دا غوښتل هغوی له د عدم تشدد د مقابلې چل نه ورتلو او د تشدد خو هغوی سره دومره سامان وو چې ډېر زر یې د تشدد تحریک ختم کړو. او په خلکو یې دومره زور ظلم او زیاتی وکړو، چې په دنیا کې به د وحشي نه وحشي قوم په چا کړی نه وي، سړي خو پرېږده چې د ښځو سره یې داسې سلوک وکړو چې په لیکلو یې ما له شرم راځي، د ګنهګار، بې ګناه تمیز یې نه کولو، د ښمنان څه چې د خپلو وفادارو ملګرو د ښځو سره یې زیات شرمناک سلوک وکړو. داسې واقعات په کې راغلي دي، چې د فوج او پولیس د کارواییِ نه علاوه پیرنګیانو په کلو باندې د هوایي جهازونو نه په مشین ګنونو ګولیِ وروليِ دي، او کلو باندې یې بمونه غورزولي دي. د سرحد په صوبه کې زمونږ جرګه او خدایي خدمتګار هم را ټول شول، چې په دې خبره غور او فکر وکړي چې په دې وخت کې مونږ له څه کول په کار دي، کانګرس د هندوستان په هره صوبه کې د جدوجهد دپاره یو ډکټېټر مقرر کړی و، دغسې زه یې د دې خپلې صوبې ډکټېټر مقرر کړی وم. ما ته دې اجلاس کې حاجي فقیرا خان ووې چې ته خو د دې صوبې ډکټېټر مقرر شوی یې. مونږ څه له راغواړې حکم کوه مونږ به د هغې تعمیل کوو، ما ورته ووې چې دا خبره خو ټیک ده، خو زما په طبیعت کې ډکټېټري نشته. زه به هر یو کار د ملګرو په مشوره باندې کوم. د یو دماغ په ځای به د ډېرو دماغونو فیصله غوره وي، په اجلاس کې د هزارې حاجي

فقیراخان ووې، چې مونږ له په کار دي چې تارونه پرې کړو او پلونه وران کړو. ما ورته ووې دا تشدد دی خو بیا به هم تا له اجازه درکړم خو دومره وایم چې کوم سړی تار پرې کړي یا پل وران کړي، نونبغ به تانې له ورځې او رپوټ به کوي چې دا کار ماکړی دی، ځکه چې زه د پیرنګیانو حکومت نه غواړم. د دې فایده به دا وي چې ددې کار په وجه به د دغه کلو عامو خلکو باندې تشدد نه کېږي هر څه سزا چې وي دی به برداشت کوي اوکه داسې ونه کړئ، نو د کلو په خلکو به ډېر تشدد وشي او د هغوی چې مونږ سره کومه همدردي ده هغه به ختمه شي نو دغه تجویز په ځای پاتې شو، بل تجویز ما وړاندې کړو چې مونږ له اول وفدونه هر یو عدالت او هر یو دیسي افسر له لېږل په کار دي چې دوی ته ووایو چې کوښټ انډیا قرار داد پاس شوی دی، نو تاسو له په کار دي چې نوکري پرېږدئ، بل دا تجویز پاس شو چې د پیرنګیانو په عدالتونو به چپاوونه کوو او د کرسو نه به یې پاڅوو او عامو خلکو ته به وایو چې خپلې فېصلې کور کې پخپله کوئ پیرنګیانو له مه ځئ دا خو زمونږ د قوم او ملک دښمنان دي. او پیرنګیان خپل حکومت په مونږ باندې هم د دې نوکرانو په ذریعه چلوي، خو چې زمونږ وفدونو پوره نتیجه ورنه کړه نومونږ بیا چپاوونه شروع کول.

چپاوونه:

په پېښور، مردان، کوهاټ او بنو کې خدایي خدمتګارو د ضلعو په کچرو باندې چپاوونه شروع کړل. اول اول خدایي خدمتګار چا نه ګرفتارول، بلکې په بې دردۍ سره به یې ووهل

دا وهل به پولیس کول او د پولیس سره به د خانانو او اربابانو ډنډه مار هم د کومک دپاره ملګري وو. او څه مومند یې هم د خدایي خدمتګارو د وهلو او د سرکار د امداد دپاره را غوښتي وو، په مردان کې هم دغه حال و، مګر هلته د خانانو ډنډه مار نه وو، د سوات باچا میاګل صاحب ډېر سواتیان د دوی د وهلو دپاره د سرکار په امداد کې رالېږلي وو. دې ظالمانو به په داسې ناترسۍ وهل کول چې زه یې بیانولی نه شم. د چا سر او پښه به یې نه کتل او اکثر به یې خدایي خدمتګار د غوبل د غوایانو په شان په نېغو وهل، اکثر خدایي خدمتګار به زخمیان شول، دچا سر مات، د چا لاس او د چا پښې. څوک به په وهلو کې مړه شول، د پېښور د ډپټي کمشنر په دفتر چې خدایي خدمتګارو چپاو وکړو نو د نورو کوتک مارو سره ډپټي کمشنر مرزا سکندر پخپله کوتک په لاس راووتو او په خدایي خدمتګارو یې را باندې کړل، حالانکه پیرنګیانو مونږ پسې کوتک را اخستی نه دی، او نه یې پخپل لاس مونږ وهلي یو، خو دې مسلمان ورور مونږ پسې کوتک را اخستو او په دې وهلو ټکولو کې به خدایي خدمتګارو بیاهم د ایډیشنل پولیس او انتظامي پولیس دایرې ماتې کړې او په کچرې به ورننوتل، او حاکم که به پیرنګی و. ورته به یې وویل چې پیرنګیه ته د اووزرو میلو نه راغلی یې، دا زمونږ ملک دی، دا مونږ ته پرېږده او ته خپل ملک ته ځه او که دیسي به و، نو ورته به یې وویل چې قوم فیصله کړې ده چې ته د پیرنګیانو نوکري پرېږده، سید اکبر خدایي خدمتګار د سکندر مرزا په ګذار په زړه ولګېدو او

دغلته شهید شو، پیرنګیانو پخپل لاس وهل نه کول، ددې چپاو لوی کمانډر د ګوجرو ګړې شاکرالله باچا و، چې دا چپاوونه یې دومره په بهادرۍ او هوښیارتیا منظم کړي وو چې هغه پیرنګیان چې ده سره یې مقابله کوله پر ې قایله وو.

د مردان د چپاو کمانډر سالار منیر خان و او بیا عبدالعزیز خان و هغه هم ډېر په بهادرۍ دغه چپاوونه چلولي وو، د چپاوونو زور په لویه پیمانه یا پېښور کې و یا مردان کې و، مردان کې به دهرې کچرۍ په وړاندې پولیس او ایډیشنل چاپیره کوتک په لاس ولاړ وو، خدایي خدمتګار به راغلل، نعره تکبیر، الله اکبر، فخر افغان زنده باد چغې به یې ووهلې او د پولیس او ایډیشنل ګیره به یې ماته کړه او په کچرو به ورننوتل او دې پولیس اوکوتک مارو به پرې را باندې کړل مات ګوډ به یې کړل بیا به یې لارۍ کې واچول او چېرته لرې به یې وغورځول ما به د دې چپاوونو د حالاتو معلومولو او د سلا مشورې دپاره دورې کولې خو حکومت زه نه منع کولم، اخر د حکومت پالیسي بدله شوه اوکومو خدایي خدمتګارو چې به چپاوونه کول د وهلو نه علاوه د هغو نیول یې هم شروع کړل او د دې خبرې تجویز یې هم وکړو چې زه ترې څه کار ونه کړې شم. زه د کار دپاره مردان ته روان وم، د مردان نه بهر را ته پولیس ناست وو هغوی ونیولم او راته یې ووې چې مردان ته ستا د تلو اجازت نشته په موټر کې یې کښېنولم او ببرته پېښور ته یې راوستم د ښار نه یې بهر نه پرېښودم، بل ځل کوهاټ ته روان شوم، سپېنې تانې سره پولیس ناست وو. مونږ یې د لارۍ نه کوز کړو ټوله ورځ یې را باندې سپینه تانه

کې تېره کړه مازیګر یې په لاري کې پېښور ته راوستو او هلته یې پرېښودو ما د حکومت دا طریقه مناسبه ونه ګڼله د قوم د خبرداري دپاره مې د پېښور په چوک یادګار کې جلسه جوړه کړه، په دې جلسه کې ما خلکو ته دري خبرې وړاندې کړې یوه دا چې د حکومت دا زما سره کومه طریقه روانه ده، دا ما ته ټوقه ښکاري ما سره دې دا ټوقې نه کوي یا دې ما ونیسي او یا دې ما پرېږدي. بله دا چې که چیرې مونږ له خدای ګټه راکړه. اومونږ ازاد شو نو دا خبره زما یاده ولرئ، ملک زمونږ د ټول قوم او د ټولو پښتنو شریک دی، که جوار وي که غنم وي په شریکه به یې خورو داسې به نه وي چې یو سړی به وږی وي او بل به پولاوونه خوري. دریم کار به زمونږ داوي چې کوم خلک وږي دي اول به هغوی مړوو، نو بیابه د مړو حق پیدا کېږي. دریمه خبره دا ده چې یو سړی به نه خان کوو او نه به بادشاه کوو، یو سړي له به اختیار نه ورکوو اوکه یو سړی مو خان کړو، باچا مو کړو اختیارمند مو کړو، نو بیا به ستاسو خاورې په سر وي او هغه او د هغه خپلوان او دوستان به مزې کوي، زمونږ د اقتدار په وخت کې به واک اختیار د قوم او د قوم د جرګې وي، جلسه کې ما د دې خبرې اعلان هم وکړو چې د اکتوبر په اووه ویشتم به د خدایي خدمتګارو د یوې ډلې سره مردان ته ځم.

په اووه ویشتم مونږ د چارسدې اډه کې را غونډ شو او زه د پنځوسو تنو خدایي خدمتګارو سره پیاده روان شوم لاره کې ځای په ځای زمونږ مخې له خلک راوتلي وو، شپه مو د ګل اباد د درګې منګا د خدایي خدمتګارو سره یو ځای وکړه سبا

لـه د دې ځـای نـه مـردان تـه روان شـو ، د مـیـرویس غونـډې نـه قبلې تـه نهـر بهـېږي. ماسپښین لمـونځ مـو هلتـه وکـړو او د خپلـوملګرو تالاشـي مـې واخیـسته او کـه چـا سـره چـاقو و ، نـو هغـه مـې تـرې واخیـستو او د هغـو خپلوانـو لـه مـې ورکړل چې مـونږ روان وو پـه دغـه وخـت کـې د صـوابې څو تنـه خـدایي خدمتګار د سـالار منیـر خـان سـره زمـونږ پـه ټـولي کـې شـامل شـول. د لمانځـه نـه پـس مـو دعـا وکـړه او روان شـو ، زه د ملګـرو پـه مـنځ کـې وم او ملګـري مـې د ځـان نـه چـاپېره کـړي وو د پرانګـو سـردار خـان مـلا تړلـې وه او د ټولـو نـه مخکـې روان و دا چغـه بـه یـې وهلـه چـې پـښتنو ورونـو خبـر شـئ، پیرنګـي سـره د پـښتنو پخپـل حـق جنـګ دی. تاسـو زمـونږ ورونـه یـئ د پیرنګیـانو دپـاره مـونږ سـره مقابلـه مـه کـوئ. پخپـل قـام او پخپـل ملـک تنـګ وکـړئ. مـونږ چـې میـرویس ډېرې تـه نـزدې شـو نـو مـونږ سـره خـو ډېر خلـک ملګـري وو ،ولـي او ماسـټرکریم او سـالار منیـر خـان او نـور خلـک مـو رخـصت کړل،چې ټـول ګرفتـار نـه شـي. ولـي سـره کـېمـره وه،وې زه تـصویر وباسـم خـو مـا منـع کـړو ، مـا دې خلکـو تـه ووې چې ملـک کـې کـار وکـړئ. مـونږ چـې د میـرویس ډېرې تـه ورسـېدو نـو یـو پیرنګـی ولاړ و ، یـو غـټ کوتـک ورسـره پـه لاس کـې و ، کـوم پـولیس چې ورسـره وو هغـوی سـره هـم کوتکونـه وو هغـه پیرنګـی مـونږ لـه راغـی او پـولیس یـې زمـونږ نـه چـاپېره کـړل، د سـردار خـان تقریـر پـه دې خلکـو لـږ ډېر اثرکـړی و. مـونږ یـې نـه وهلـو خـو چـې کلـه پیرنګـي کوتـک وچـت کـړو او دوی لـه یـې حکـم ورکـړو چـې وهـئ بیـا یـې پـه مـونږ را بانـدې کـړل او تـوره شـپه یـې رابانـدې جـوړه کـړه، د چـا پـښه ماتـه شـوه د چـا لاس مـات شـو. زمـا یـې هـم

دوه پښتی. ماتې کړې، مونږ یو بل پورې نښتې وو د پښو نه به یې نیولو او په سړک به یې رانښکلو لنډه دا چې زه یې په موټر کې واچولم او مردان کې د پولیس لاین کې یې په یوه کوټنی. کې وغورځولم. ددې کوټنی. فرش د سمټو و او په دغه کشمکش کې زما جامې ټولې شلېدلې وې په مځکه پروت وم، چې وجود مې یخ شو نو ټول بدن مې دردونه کول، څه شېبه پس هغه پیرنګی د هغه ډانګه سره زما کوټې ته رانتوت، زه په تکلیف کې وم او ده په ما رعب اچوو ما چې ځواب ورکړو غصه شو اووې ویل چې اتکړی. ورته واچوئ زه حیران شوم چې انسان چې انسان وي نو څومره همدرد وي او چې انسانیت تر لاړ شي نو بیا څومره بې رحمه شي. د هغه ځایه یې په لاری. کې واچولم او د نوښار چونی. ته یې بوتلم هلته یو موټر ولاړ و. دوه پیرنګیان په کې ناست وو، زه یې د لاری. نه موټر کې واچولم، خوشدل چې د پولیس افسر و ډېر ظالم و. ما سره موټر کې ناست و نو پیرنګیانو ته د ځان ښودلو دپاره یې ماته ډېرې سپکې خبرې وکړې، زه پخپل ځان وم دومره مې ورته ووې چې پښتانه داسې خبرې نه کوي، ستا مطلب وشو پیرنګیانو ستا خبرې واورېدې ترقي به دې وشي. همدغه شان وشوه زه یې د هریپور جېلخانې له بوتلم او چکی. کې یې بند کړم، ډاکټران وو او هسپتال هم و خو هغه زما دپاره نه وو، قیدیان خو څوک د خدای بندګان نه ګڼي، زما به ټول وجود درد ونه کول او شپه ډېره سخته تېره شوه. سباله ډاکټر وکتم هغه پرېشانه شو څه ملهم غوندې یې زما په پښتو پورې کړل، چې سپرنټنډنټ راغی ما نه یې تپوس وکړو چې څنګه یې؟

پښتانه کـه ډېر تکلیـف کـې وي چې څوک تـرې تپـوس وکـړي نـو ورتـه وایـي چې ښـه یـم مـا هـم ورتـه دغـسې ووې. سـپرنټنډنټ حکومـت لـه خبـر ورکـړو چې ښـه دی. هغـوی اخبـار کـې اعـلان وکـړو چې هغـه ښـه دی. هـسپتال کـې یوهنـدو ډاکټـر و هغـه مـشر ډاکټـر تـه ووې چې ذمـه داري پـه تـا ده، بـدنامي بـه سـتا وي تـا لـه پـه کـار دي چې حکومـت خبـر کـړې هغـه حکومـت تـه ولیکـل چې دغـه خبـر غلـط دی، دی جـوړ نـه دی حکومـت سـول سـرجن را ولېږه. هغـه زمـا معاینـه وکـړه بیـا یـې ایبټ اباد تـه فـوجي هسپتال تـه بـوتلم ایکسرې وشـوه معلومـه شـوه چې زمـا دوه پښتې مـاتې دي. سـول سـرجن پخپلـه زمـا پښتې وتړلـې او پلاسـټر یـې پـرې ولګـول، پـه تړلـو سـره زه لـږ پـه ارام شـوم، څـوورځې پـس مـې اخبـار کـې ولیـدل چې د جبلخـاني سـپرنټنډنټ وایـي چـې هغـه روغ جـوړ دی. سـباله چې سـپرنټنډنټ راغـی هغـه اخبـار مـې هغـه تـه وښـودلو نـو هغـه راتـه ووې چې تـا راتـه ووې چې ښـه یـم مـا ورتـه ووې چې دا خـو د پښتنو اصـطلاح ده. سـتا خـو سـترګې وې تا نه لیدم چې زه څنګه یم؟

څـه وخـت چې مـونږ د پیرنګیـانو خـلاف سـول نافرمـاني شـروع کـړه هغـه وخـت کـې هغـوی د افغانـستان د حکومـت پـه امـداد د ملایـانو پـه ذریعـه کـار شـروع کړو ،عجیبـه خبـره خـو یـې دا وه چې پیرنګیـانو پـه مـا د کفر یـوه فتـوه تیـاره کـړه.او پـه هغـې باچاګـل او مـانکي مـلا دواړو دسـتخطونه وکـړل او د دواړو ډلـو د ملایـانو تائیـد و. عجیبـه خبـره خـو دا وه چې مـذهبي معـاملو کـې د مـانکي مـلا او هـډي مـلا تعلقـدار چیـرې متفـق شـوي نـه دي.او د یـو بـل مخـالف وو چې پـه یـو بـل بـه یـې د کفـر فتـوې لګـولې،لیکن زمـا

په فتوه د دواړو ډلو اتفاق و، ولې چې دا د کفر فتوه پیرنګي لګولې وه. او بله خبره دا وکړه چې افغانستان هم پښتانه دي، د صوبه سرحد خلک هم، په کار دي چې دا علاقه هم افغانستان سره شي. او د دې خبرې اشتهارات يې په ملک کې تقسیم کړل جلسې يې کولې او په هغو کې به يې دا تقریرونه کول چې دا ملک دې افغانستان سره شي ولې پیرنګیانو ورته هېڅ نه وې، دربمه خبره يې دا وکړه چې حاجي محمد امین چې زمونږ د دې پېښور علاقې نه تللی و، او په هډه کې پیر شوی و، د افغانستان د حکومت په مصلحت پیرنګیانو د باچاګل په ذریعه پېښور ته را وغوښت. هغه دلته د دې خبرې کوشش وکړو چې د پښتنو سیاسي توجه د پیرنګیانو نه بل خوا ته واړوي، نو د ډمو په بازار باندې ده پکټنګ ولګاوه، دغه وخت خدایي خدمتګار د پیرنګیانو برخلاف وو. په دې کې حاجي محمد امین خان راغی، ملایان ورسره ملګري شول او ارباب عبدالغفور د تهکال هم ورسره مُلا وترله. او د خلکو توجه يې د پیرنګیانو نه اړوله، دا هغه محمد امین دی چې په مسجد نبوي(ص) کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په حضور کې يې ما سره وعده کړې وه چې زه به تاسره یو ځای د خدای دمخلوق خدمت کوم چې دوی به پکټنګ له ورغلل نو ډمې به راووتې او خلکو ته به يې وې چې وګورئ هلته خدایي خدمتګارو د پیرنګیانو په کچرو پکټنګ لګولی دی، دوی راغلي دي، زمونږ په «دغه» يې پکټنګ لګولی دی. دوی به سترګې ښکته کړې، خو دوه درې ورځې پس مرزا سکندر هغه ډمې پاځولې چې د دوی نوم وشي، باچاګل او نورو چې زمونږ

برخلاف څومره کوشش سرحداتو او دې ملک کې وکړو، کامیاب نه شو، د خلکو همدردي زمونږ سره وه، تجویز دا پاس شو چې په دې وخت کې مونږ له په کار دي چې د پیرنګیانو بر خلاف په ټوله صوبه کې جلسې وشي او په هغو کې اعلان وشي چې مونږ ازاد یو. او د هغې نه پس دې وفدونه جوړ شي، چې په ټولو کچرو، تحصیلونو، ضلعو، تانو کې د دې وطن سرکاري ملازمانو له ورشي او اپیل دې ورته وکړې چې د پیرنګیانو نوکري دې پرېږدي او خپل قام سره د قام، ملک خدمت دپاره ملا وتړي. او د ملک خدمت ته ځان وقف کړي. زه په افسوس سره دا لیکم چې د ډېرو کوششونو سره د دې وفدونو په وینا یوازې یو سړي نوکري پرېښوده چې یحیی جان و. او د پېښور اسلامیه هائي سکول هېډماسټر و. ملازمانو کې ډېر خدایي خدمتګاران وو چې د خدایي خدمتګارو په وزارت کې نوکران شوي وو او د خدایي خدمتګارو زامن وو. هغوی کې یو تن هم نوکري پرېنښوده او د ټولو نه عجیبه خبره خو لا دا وه چې دا کوم خلک چې مونږ بهرتي کړي وو هغوی به د پیرنګیانو د نوکرانو نه په خدایي خدمتګارو ډېر زیات زور ظلم کولو او کله نا کله به یې پرې ګولې هم وچلولې، د دې خبرو وجه دا وه چې دوی خو د پیرنګي نوکري غوښتنه او دوی خو د خدایي خدمتګارو د لاسه مقرر شوي وو د ځان د سپیناوي او اتبار دپاره یې په خدایي خدمتګارو زیات ظلم کولو چې پیرنګیان پرې شکمن نه شي.

په ۱۹۴۲ کال کې چې زه سول سرجن د هرې پور جبل نه د

ایبټ اباد هسپتال له بوتلم او زما علاج وشو او جوړ شوم.نو واپس یې د هریپور جېلخانې له راوستم دغه وخت زمونږ د خدایي خدمتګارو چالانونه هریپور ته راشروع شو. په لاره به دوی چغې وهلې خو چې جېل ته به را دننه شو نو بیا به یې هم بارکونو کې احاطو کې چغې وهلې زمونږ خو دا اصول وو چې جېلخانه کې د جېل د قانون مخالفت نه کوو، سپرنټنډنټ جرنیل ته ولیکل چې جېلخانه د دوی چغو په سر اخیستې ده، جرنیل راغی ډېر ښه سړی و، فوجي و.ما سره یې خبره وکړه ما ته یې ووې چې خیر دی نعره تکبیر او فخر افغان چغې دې وهي خو دا دې نه وایي چې برتانیه برباد، زه دوی له ورغلم ټول مې کښېنول چې بهر چې تاسو هر څه کول،کول مو، خو جېلخانه کې دا چغې وهل ښه کار نه دی ، بعضې ګرم مزاجه خدایي خدمتګارو ووې چې ولې به نه وهو. ما ووې تاسو له دې جېلو الاو څومره مراعات در کړي دي،ستاسو چای ازادې دي پې درکوي کتوئ ځان له پخولی شئ تالاشي مو نه کېږي دا هر څه په دې وجه تاسو سره کېږي چې زه دلته موجود یم نو که تاسو نه منع کېږئ او خامخا چغې وهئ، نوما به درنه بدل کړي. او ستاسو نه به دا ټول مراعات واخلي سختي به درباندې راولي تاسو که بیا هم دا ایجي ټیشن جاري ساتل غواړئ، نو دا خبره مې واورئ چې بیا یې پرې نه ږدئ او ټول چغې مه وهئ په یو بارک کې دې لس کسان چغې وهي،که هغوی چکو کې بند شي نو بیا دې نور لس کسان چغې وهي، چې دا تحریک درنه مړ نه شي خو دا خبره درته کوم چې که اوس مو زما په خوله دا سوله جېلو الاو سره وشي نو دا به د

عزت وي کـه مـا درنـه چـالان کـړي او تاسـو تنـګ کـړي او بيـا د سـولې درخواسـت کـوئ نـو هغـه بـه د بـې عزتـۍ او کـوزو سـترګو وي، مـا دا خبـرې ورسـره وکـړې زه تـرې خپـل ځـای لـه لاړم دوی چغـې بنـدې نـه کـړې، دوه ورځـې پـس جمعـدار مـا پسـې راغـی چې سـپرنټنډنټ دفتـر تـه غوښـتی يـې زه ورسـره لاړم چـې ډيـوډۍ تـه ورسـېدم نـو پـولیس تيـار ولاړ وو، مـوټر بهـر ولاړ و، زه يـې چـالان کـړم او دا ييـټ ابـاد جبـل لـه يـې بـوتلم او يـوه تنګـه کـوټګۍ کـې يـې بنـد کـړم، دغـه کـوټګۍ بالکـل يـوازې د ټـول جبـل نـه جدا وه، ما سره د خبرو اترو قدرې څوک نه و.

کلـه چـې زه د هريپـور جبـل نـه چـالان شـوم نـو جبلـوالاو پـه سياسـي قيـديانو تـوره شـپه جـوړه کـړه. پـه دوی يـې چـای بنـدې کـړې چا چې بـه نـارې وهلـې چکـو کـې يـې واچـول. څـه ورځـې خـو دوی چغـې مغـې ووهلـې خـو اخـر يـې چغـې بنـدې کـړې پخپـل کـار پـښېمانه شـول، د دوی مـشرانو جبلـوالاو تـه ووې چـې مـونږ درسـره سـوله کـوو، جبـل والاو ورتـه ووې چـې ډېـره ښـه ده چغـې بنـدې کـړئ، نـو د دوی پـه منـځ کـې سـوله وشـوه کـه دوی زمـا خبـره منلـې وی، نـو زه بـه يـې هـم تـرې نـه وم چـالان کـړی او دوی تـه بـه هـم دومـره تکليـف نـه و رسـېدلی. او نـه بـه د کـوزو سـترګو پـه سـوله مجبـور شـوی وی. مالـه يـې د ايـبټ ابـاد جبـل کـې يـو بـوډا مـشقتي را کـړی و، هغـه بـه مالـه ډوډۍ پخولـه، درې مياشـتې قيـد و، چـې د هغـه بـه کلـه ملاقـات راغـی او دی بـه ملاقـات لـه لاړو نـو چـې بـه راغـی مـا بـه تـرې تپـوس کـوو چـې د کـور او د بـال بـچ دې څـه حـال دی؟ نـو ده بـه راتـه ووې چـې زه ملاقـات لـه لاړ شـم نـو ښـځې او وارې مـې د جنګلـې نـه اخـوا ولاړ وي ژاړې او زه د جنګلـې نـه دې خـوا

ژاړم څه خبرې ونه کړو، دی د هزارې و. ډېر ښه سړی و، یوه ورځ تېرې ما تپوس وکړو چې زما د دې کوټنۍ لاندې چې دا بارکونه دي نو چې د نیمې شپې نه شپه واوړي دا قیدیان شور کوي چې دا څه کوي؟ ما د خوبه وباسي. ته ورته ووایه که وظیفې کوي نو ورو ورو دې کوي او ما دې د خوبه نه وباسي، نو هغه راته ووې چې دا شور ځکه وي چې دا ایبټ اباد دی. دلته واوره پربوځي، د دوی یخنې کېږي. دوی له یې دوه زړې کمبلې ورکړې دي نو دا شور په دغه وجه وي. د دې جېلخانې د داروغه عمر بېګ نوم و، مسلمان و او په کوړې چود باندې مشهور و. هغه چې سبا له ما له راغی ما ورته وویل چې د قیدیانو سره کمبلې نشته یخنې یې کېږي ما د خوبه وباسي مهربانې وکړه کمبلې ورکړه، ده راته ووې چې کمبلې نشته ده به ډېر لمونځونه اودسونه هم کول، چې دی بدل شو نو د ده په ځای یو هندو داروغه راغی، د هغه د راتلو سره چې قیدیانو ورته شکایت وکړو، نو دوه دوه نوې کمبلې یې هر یو له ورکړې. چې زه خبر شوم ما تېرې تپوس وکړو چې دا کمبلې دې را وغوښتې؟ نو هغه وې نه دا خو په ګودام کې پرتې وې. د دې ځای ډپټي کمشنر سکهـ و، او ډېر ښه سړی و، دی چې جېلخانې ته راغی نو ماته یې دا خبره وکړه چې جارج کننګم به دا خبره کوله چې زه د ډاکټر خانصاحب نه د سرحد وزارت بل چا له نه ورکوم. خو څه موده پس یې مسلم لیګ له ورکړو. اورنګ زیب خان وزیر اعلی شو، یوه ورځې دا ډپټي کمشنر راغی ډېر خپه و او راته یې ووې چې ګورنر خو به وې چې بغیر د ډاکټر خانصاحب نه بل سړی وزیر نه مقرروم. ده یو قسم ما

سره همدردي کوله، ما ورته وويل چې زه خوشحاله يم چې ګورنر مسلم ليګ له حکومت ورکړو، او د ډاکټر صاحب په ځای اورنګ زيب خان يې مقرر که، هغه حيران شو او پوښتنه يې وکړه چې دا ولې؟ نو ما ورته ووې چې زه په دې خوشحاله يم چې دې قوم خو دا زمونږ حکومت وليدو نو دا ښه ده چې د مسلم ليګ حکومت هم ووينې او په کې تميز وکړي. او بله دا چې د دې حکومت اختيارات هم ډېر کم دي او زمونږ دې قوم خو حکومت ليدلی نه و او نه د دې حکومت نه خبر دي، نو يو کار دی چې هغه مونږ کولی نه شو زمونږ د اختياره بهر دی، قوم وايي دا رالـه وکړه. مونږ که ډېر ورته وايو چې مونږ يې کولی نه شو دا زمونږ په اختيار کې نه دی خو د ده تسلي نه کېږي، او رانه خپه شي، خپه څه چې بيا زمونږ مخالفت شروع کړي، او دويمه خبره دا ده چې مونږ دوه انې ګټلې دي او دوی رانه روپی غواړي نو مونږ روپی د کومه راوړو؟ نو دوی زمونږ حکومت هم ليدلی و، او اوس به د مسلم ليګ حکومت ووينې نو په حقيقت به پوهـ شي او همدغه شان وشو، که چېرې دا حکومت مونږ پرېښودی نه وی، نو د راتلونکي اليکشن ګټل ګران و. دوی به کامياب شوي وو، خلکو وليدل چې مونږ خو په روپی کې دوه انيز خو ورکولو او کوم کار چې به زمونږ په اختيار کې و. هغه به مو ورله کولو او مسلم ليګ خو ځان ته نزدې هم نه پرېښودل او نه ېې ورله څه کول يوه ورځ کرنيل سمتهـ چې د پېښور د جبل سپرنټنډنټ و ايبټ اباد له په دوره ماله راغی نو زما ځای يې وليدو څه وخت چې بهر ته ووت، نو سپرنټنډنټ ته يې ووې چې تا باچاخان د کوترو په

کوټګی کې بند کړی دی؟ هغه سمتهـ ته په ډېر ادب او غلی غوندې ځواب ورکړو چې د سرحد د حکومت دا حکم دی په دې کې زه څه کولی شم؟. کرنیل سمتهـ هغه وخت د هغه ځای نه ګورنر ته ټیلیفون وکړو ورته یې ووې چې سرجارج څوک یو بهادر دښمن سره داسې سلوک کوي. څنګه چې تا باچاخان سره کړي دي! چې په یوه وړه کوټګی کې دې یوازې اچولی دی؟ ګورنر پخپل کار شرمنده شو او خپل حکم یې واپس واخیستو او حکم یې وکه، چې ده له بنه ځای اوملګري ورکړئ کله چې سمتهـ صاحب بیا راغی او ماته یې د ملګرو ووې چې څوک غواړې ما ورته ووې چې ستا څوک خوښ وي هغه راکړه. هغه وې چې دوی به تا سره وي که ماسره؟ ما ورته ووې چې ماسره به وي. ده ووې چې بیا خو په کار دي چې ته یې خوښ کړې. نو چې ستا څوک خوښ وي هغه راته ووایه نو ما ورته ولې او شېردل خان یاد کړل هغوی یې ماله را ولېږل چې هغوی راغلل نو د هغوی نه معلومه شوه چې سالار انځرګل په ډېره اسماعیل خان جبل کې دی او ډېر ناجوړه دی نو ما سپرنټنډنټ ته ووې چې مونږ له د پخلي دپاره خپل سړی راکړه هغه وې چې څوک غواړې؟ ماوې انځرګل غواړم او هغه د ډېرو په جبل کښې دی هغه یې راوغښتو چې انځرګل جرنیل راغی نو دومره ناجوړه و چې د ګرځېدو هم نه و. زمونږ په پوړو راختی نه شو خو د خدای فضل و ډاکټرانو یې علاج وکړو او مونږ ورله بنه خوراک په ډاکټر مقرر کړو. نوورځ په ورځ بنه کېده. زما په هغه کوټنی کې په مشکله دوه کټه راتلل او نور ځای په کې د ملاستې هم نه و. نو سالار صاحب به زما د کټ د لاندې

څملاستو او شېردل خان به د ولي دکټ د لاندې څملاستو. څه ورځې پس حکم راغی او ماته چې نزدې د هسپتال کومه کمره وه هغه یې ولې دوی له ورکړه زه پخپل ځای پاتې شوم او دوی درې واړه هغې کمرې له لاړل.

مونږ جېلخانه کې وو چې خبر شو چې بنګال کې قحط دی او ډېر خلک د ولږې نه مړه شول. مونږ له چې حکومت کوم راشن راکولو نو نیم به مونږ خوړلو او نیم به مو هغه مصیبت زده خلکو له جمع کولو. او چې ډېر جمع شو نو مونږ حکومت ته وویل چې دا بنګال له ولېږئ خو نه حکومت هغه بنګال له ولېږه اونه یې مونږ ته واپس راکړو. په دغو ورځو کې د ولي سترګه خُوږ شوه دغه یوه سترګه یې وه، هغه بله یې په شري کې خرابه شوې وه. مونږ سره ډېر فکر و سپرنټنډنټ د فوج د سترګو ماهر راوغوښتو خو څه فایده ونه شوه. مونږ دې سپرنټنډنټ ته وویې چې ته حکومت د دې حال نه خبر کړه، دی غواړي چې بمبی ته لاړ شي او په هغه خپل ډاکټر علاج وکړي، سرجارج بغیر د څه شرط نه هغه رها کړو او د علاج اجازه یې ورکړه چې دی تلو نو ما ورته ووې چې ولي ته یې د علاج دپاره پرېښودې نو که علاج دې وشو نو بیا به هم د حکومت برخلاف څه کار تر هغې پورې نه کوې چې دا د قید میعاد دې پوره شوی نه وي.

زمونږ ډېر ملګري چې د قیدنه رها شول اوپه هریپور کې کوم پاتې شو نو زه یې د ایبټ اباد نه هریپورته بدل کړم، هریپور کې چې زمونږ ملګري وو نو جېلوالاو ورته ووې چې هر سړی دفترته مه راځئ تاسو خپل یو سړی مقرر کړئ او هغه

دې دفتر له د خپل کار دپاره راځي نو دوی به غونډ شو او دوی به په اتفاق یو سړی مشر کړو هغه به د دوی د کارونو دپاره دفتر ته تلو او هغه کارونه به یې کول. دا خو ضروري خبره وه چې هغه به د دوی نماینده و، نو جبلوالاو به د هغه عزت کولو او د هغه عزت خو حقیقت کې د دوی عزت دی، نو چې هغه به د دوی د کار د پاره داروغه له ورغی هغه به ځان سره په کرسۍ کښېنولو. که ډاکټر له به د دوی د کار دپاره ورغی نو هغه به هم ځان سره په کرسۍ کښېنولو او دغه شان به سپرنټنډنټ هم کرسۍ ورکوله خو چې دې ملګرو به ولیده، نو ده پسې به یې کنځل کول یو بل ته به یې وې چې دی خو سپرنټنډنټ سره او ډاکټر سره هم په کرسۍ ناست وي بل به وې چې دی تلی و صافي یې زما په نوم راوړه او ځان له یې واخیسته. دا زمونږ د خدایي خدمتګارو د مشرۍ حال و، زه چې دې جبل ته لاړم او هلته خو اکثر قیدیان د سې کلاس وو او په مختلفو بارکونو کښې وو او د یو بارک خلک به یې بل بارک ته نه پرېښودل ما جبلوالاو ته ووې چې د اتوار په ورځ دې زمونږ سیاسي قیدیانو ته اجازه وشي چې یو ځای کېږو، هغوی اجازه راکړه، مونږ به هر اتوار یو ځای کېدو په دې خپل تحریک او په قومي معاملو باندې به مو بحثونه کول نو زمونږ به تجربه کېدله زمونږ یو جرنیل و، ډېر ښه سړی و، دوی خپل مشر مقرر کړی و خو دوی به ټوله ورځ هغه پسې خبرې کولې نو یوه ورځ ماراوغوښتو اوورته مې ووې چې جرنیل صاحب د دوی د مشرۍ نه استعفا ورکړه، هغه لاړو او دوی له یې استعفا ورکړه، نو د اتوار په ورځ چې مونږ یو ځای شو نو دوی راته

ووې چې باچا خانه ته زمونږ مشر شه او که ته نه کوې نو یو مشر را له خوښ کړه، ما څه ځواب ورنکړو او خبره مې بله خوا واړوله چې بل اتوار به بیا جمع شو، نو دوی بیا ماپسې شو چې مونږ له یو مشر مقرر کړه، نو زه پاځېدم او دوی کې مې هر سړي ته ښکته پورته وکتل چې ټولو ته مې په غور وکتل نو ورته مې ووې چې دوی کې خو ماته داسې سپک او ذلیل او بې غېرته سړی ښکاره نه شو چې ستاسو مشر یې کړم. تاسو عجیبه مخلوق یئ او ځان ته خدایي خدمتګار هم وایئ، قیدونه هم تېروئ، نو چې کوم سړی خپل مشر مقرر کړئ نو بیا هغه ته کنځل کوئ، هغه سپکوئ، ډېره د افسوس خبره ده، دوی چپ شول او بیا یې ماته د مشرۍ خبره ونه کړه.

مونږ چې د هریپور په جېلخانه کې وو نو یو قیدي ماله راغی چې اې باچاخانه چې ستا دې خدایي خدمتګارو زه جېلخانې ته د دریو میاشتو دپاره راوستی وم او راته یې وې چې بس میاشت نیمه کې رهایې ده، ما شپږ میاشتې تېرې کړې اوس زه ورته وایم چې ما پرېږدئ چې زه لاړ شم او دوی مې نه پرېږدي ما ورته وې زه دې پرېږدم، نېغ ځه دفتر ته، ما همېشه خدایي خدمتګار د دې کاره منع کړي دي، چې په زور او چل څوک جېل ته مه راولئ، دا تحریک ته د فایدې په ځای نقصان رسوي.

خلک په زور جېلخانې له په تلو مه مجبوروئ او په خوشامندو، منت، دوکه خلک جېلخانې ته مه بیایئ، ستاسو خو دا خیال دی چې ډېر خلک جېلخانې ته لاړ شي نو زمونږ به په حکومت رعب قایم شي، لیکن د کمزورو خلکو په بوتلو

تاسو سپک شئ، اوورسره تاسو خپل تحریک بدناموئ، منم چې د ډېرو خلکو په تلو په حکومت رعب پرېوځي، خو چې هغوی مضبوط او بااصوله وي. ما په جېلخانه کې چرګان ساتلي وو، او هغوی له به ما په خپل لاس خوراک ورکولو، هغوی ما سره داسې اموخته شوي وو چې څه به زما غېږه کې ناست وو څه به زما په اوږو سورېدل، یوه ورځ مې اوږه کلک اغږلي وو، دوی له مې ورکول څوک زما په لاس، څوک زما په غېږ کې او څوک زما په سرناست وو، کرنیل سمتھ جېل ته په دوره راغلی و، چې ما له راتلو نو دا تماشه یې ولیده نو د جېل افسران یې ټول واپس کړل او زما د چکو په شا، شا راغی، زه تر ې خبر نه یم او دی زما شاته ولاړ دی، تماشه یې وکړه بیا یې ما ته وویل چې: (good morning) سحردې ښه شه. چې ما وکتل سمتھ صاحب و، ماته یې وویل چې دا څه کوې؟ ما ویل چې دا زه چې څه کوم په دې کې ستاسو دپاره سبق دی، ګوره دا معلومه ده چې مونږ دوی حلالوو او خورو، خو چې زه ورسره مینه کوم او په ګډه یې مړوم نو دوی زما په غېږه کې او څوک زما په اوږه، او څوک زما په سرناست وي. دوی نه تاسو له سبق اخیستل په کار دي، ګوره دا حیوان دی خو چې زه ورسره مینه کوم نو زما د غېږې نه، نه کوزېږي. او انسان خو اشرف المخلوقات دی که د هغه سره مینه وشي نو ولې دې د سړي دوست نه شي.

کرنیل سمتھ یو بهادر سړی و او بهادران یې خوښ و نو ده پخپله اقرار وکه چې ما جنګ په تاسو بایلود. بیا یې وروسته خدایي خدمتګارو سره ډېره مینه پیدا شوه اوښه سلوک یې و،

او زما خو پرې دومره اثر شوی و او زما يې دومره قدر کولو چې په ۱۹۴۷ع کې چې زمونږ په سيکو ډېرې کې جلسه وه، چې ګورم چې کرنيل سمتھ خپل زوی دلاسه نيولی ستېج له راغی، د هر کلي نه پس يې ماته وويل چې زما د دې زوی په سر لاس راکاږه، ما هغه ځان ته رانزدې که او ده ته مې وويل چې ته ماله جلسې له څه له راغلې ته خو سرکاري نوکر يې او که پاکستان جوړ شي نو تا به د نوکرۍ نه مات کړي. ده وخندل او ويې ويل چې پاکستان په کومه ورځ جوړ شي زه به دلته نه يم. د ده مسلم ليګ هم بدي شو، او د پېښور په جېلخانه کې يې ښه ډبولي و، ځکه چې بيرسټر قيوم پرې دباو کړی و که چېرې زمونږ حکومت شي بيا به څه کوې؟ رښتيا وه چې پاکستان په کومه ورځ جوړ شو، نو دېخوا جنډې اوچتېدې او توپې خلاصېدې او هغه خوا کرنيل سمتھ سره د خپلې کډې په فرنټيير ميل کې انګلستان ته روان و.

په ۱۹۴۵ کښې زمونږ د بعضې ممبرانو په زړه کې دا خيال پيدا شو چې زمونږ په صوبه کې وزارت ښه دی، که مونږ وزارت واخيستو نو د نورو کارونو نه علاوه دا سياسي قيديان چې د درې کالو نه را په دېخوا په جېلخانه کې پراته دي هم رها شي. زمونږ د اسمبلۍ په ممبرانو کې بعضې کسان د حکومت او وزارت ډېر شوقيان وو، دوی سول نافرماني کولو ته تيار نه وو، رېډونه يې کولی نه شول، دوی خپل کارونه کول او خدايي خدمتګار په چپاوونو کې څه مړه، څه قيديان او څه زخميان شول، نو خلکو دوی ته ښه نه کتل ځکه چې دوی پخپله هم کار کولو ته تيار نه وو. او نور يې هم کار ته نه

پرېښودل. تر دې چې لعلي زما زوی يې هم چپاو کولو ته نه پرېښوده. دوی چې د وزارت جوړولو کوشش شروع کړه، نو د يکه توت په کېمپ کې ساقي صاحب او کېمپ کمانډر سالار شېر علي خان د دوی مخالفت شروع کړو او ډاکټر صاحب يې هم د ځانه سره هم خيال کړه. دوی د اسمبلۍ خپل ټول ممبران د صوبې نه يکه توت کېمپ له د اجلاس دپاره راوغوښتل چې دوی د ځانه سره د وزارت په جوړولو کې متفق کړي، خو هغوی چې به راتلل نو ساقي صاحب به پوهول دغه اجلاس هم ناکامیابه شو، اخر چې ساقي صاحب تيراه ته لاړو نو دوی ته ميدان خالي شو، ډاکټر صاحب يې رضا کړه، او ګاندهي جي له يې وفد ولېږه او هغه ته يې وويل چې د صوبه سرحد حالات د نور هندوستان نه مختلف دي، زمونږ د تحريک په وزارت کې فايده ده او سياسي قيديان به هم رها کړو، هغه وويل چې په دې مسئله کې د باچاخان سره خبرې وکړئ، نو بيا يې ماله د هرېپور جېل له وفد راولېږه او دا ټوله قيصه يې راته وکړه، ما ورته وويل چې زه د ورپسې وزارت په حق کې نه يم چې پوره اختيار ورسره نه وي داسې وزارت قوم او تحريک ته د فايدې په ځای نقصان رسوي، پاتې شو د سياسي قيديانو د رهايۍ خبره نو زمونږ فکر مه کوئ، مونږ په جېل کې تنګ شوي نه يو، دوی لاړل او څو ورځې پس خبر شوم چې دوی وزارت جوړ کړه، څه سياسي قيديان رها شول او څه يې په جېل کې پاتې شول. زما رهايي چې راغله نو ما ويل چې څو پورې ټول سياسي قيديان رها شوي نه وي زه نه ووځم دوی بيا ماله راغلل او راته يې وويل چې په دوی حکومت سختې دفعې

لګولې دي مونږ کوشش کوو او څو ورځو کې به رها شي خو ته اوس راووځه،نو زه را ووتم، زه ناجوړه وم زه چې په جېلخانه کې یواځې یم. نو ناجوړه کېږم. نو دغو ورځو کې ګاندهي جي په بمبۍ کې و.

د بمبۍ تګ:

هغه ماته ولیکل چې بمبۍ ته راشه ،زه چې به هر کله بمبۍ یا سېواګرام ته تلمه نو یوه شپه به مې ډیلي کې د ګاندهي جي زوی دیویداس سره کوله د هغه ښځه د راجاګوپال اچاریه لور وه،دوی به زما ډېر خاطر او دار مدار کولو.ما خو به اکثر سفر په تهرډ کلاس کې کولو نه په ریل کې به زه ډېر په عذاب شوم دلته به مې ارام وکړو.

سباله بمبۍ ته لاړم، ګاندهي جي د برلا په کور کې و. زه هم هلته لاړم او هغه سره اوسېدم. یوه ورځ یې د عدم تشدد بحث شروع کړو نو ما ورته ووې چې ګاندهي جي تا خو د ډېرې مودې نه په هندوستان کې د عدم تشدد سبق ورکړی دی. او زما خو ډېره لږه موده وشوه چې پښتنو ته مې دا سبق شروع کړی دی ما سره هغومره ذریعې اوکارکنان نشته څومره چې تاسو سره دي، ته وګوره چې د ۱۹۴۲ کال په جنګ کې هندوستان کې څومره تشدد وشو، لیکن په صوبه سرحد کې باوجود د انګرېزانو د ډېر ظلم او اشتعال پښتنو تشدد ونه کړو.حالانکه هندوستان سره د تشدد هغومره سامان هم نشته څومره چې پښتنو سره دی. د دې په ځواب کې ګاندهي جي ووې چې عدم تشدد د بزدل سړي کار نه دی دا د یو بهادر سړي

کار دی او پښتانه د هندوستانیانونه زیات بهادران دي. دغه وجه ده چې هغوی تشدد ونه کړو.

یوه ورځ زه د ګاندهي جي سره ناست وم چې یو سړی راغی چې د دوو پیسو جامې به یې اغوستې وې، جېب ته یې لاس کړ او ګاندهي جي ته یې نوټونه پېش کړل، هغه ورته وویل څو دي؟ ده ورته وویل چې اویا زره دي. هغه ورته وویل چې یو لک یې کړا هغه لاړ او په سباله یې یو لک روپۍ راوړې. دغه شان ګاندهي جي خپل سکتر ډیسائي ته وویل چې د بمبۍ خلکو ته ووایه چې د هریجنو دپاره لس لکه روپۍ مالې راکړئ. دلته د ده سره درې کسان ناست وو هغوی ډیسایی ته وویل چې د بمبۍ خلکو ته اپیل مه کوه، یو ورته وویل چې دوه نیم لکه روپۍ به زه درکړم، بل ورته وویل چې دوه نیم لکه به زه درکړم او درېم ورته وویل چې دوه نیم لکه به زه درکړم. تاسو له یو بل سړی په کار دی نو ستاسو دا ضرورت به پوره شي. دغه شان په ابتدا کې چې ګاندهي جې د ازادۍ کیسه شروع کړه د قوم نه یې یو کروړ روپۍ وغوښتې. نو قوم ورله د کروړ نه زیاتې ورکړې. او چې ده به د قومي خدمت دپاره یو کس غوښته نو سل کسه به ورته تیار شول او د قوم د ودانۍ دپاره به یې چې کوم کار کولو نو په زرګونو خلک به ورته تیار او حاضر وو.

مګر په صوبه سرحد کې چې مونږ څه کول نو هغه مونږ یوازې د خولې په تبلیغ او تشو لاسونو کول، ولې چې زمونږ سره هېڅا مالي مرسته نه ده کړې. او بعضې خلکو به لا زیاتی په مونږ دا الزام لګولو چې دوی څه تعمیري کار نه دی کړی او

د قوم روپی. يې وخوړې.

هرېجن کالوني په ډيلي کې وه او سېوا اګرام په وارده کې و او چې څه وخت به پراتهنا (عبادت) شروع شو، نو د ټولو نه مخکې به ما د قران شريف تلاوت وکړو، خلکو ته به مې د هغې ترجمه وکړه. زما نه پس به يو جاپاني د بدهـ مذهب پيروکار خپل مناجات بيان کړل او بيا به پراتهنا شروع شوه. دګاندهي جي په زړه کې د ټولو مذهبونو يو شان احترام و، او هغه به دا ټول مذهبونه حق ګڼل، او زما عقيده هم دغسې ده، د قران شريف او د ګيتا مطالعه خو ما په ښه شان سره کړې ده. او څه وخت چې زه په ډېره غازي خان جېل کې سکهانو سره قيد وم. نو د هغوی نه مې د ګرنتهـ صاحب زياته حصه اوربدلې وه. د بدهـ مذهب مطالعې سره زما ډېر شوق و، ولې چې مونږ خلک د اسلام نه مخکې د بدهـ مذهب پيروکار وو، خو د بدهـ مذهب کتاب ماله په لاس رانغې، انجيل مې د طالب علمي په زمانه کې په مشن هائي سکول کې ويلی وو ولې چې زه د هغوی د سکول طالب علم وم تورات مې لږ ډېر جېلخانه کې کتلی و، د زردشت دپارسيانو د مذهب د کتابونو د کتلو مې هم ډېر شوق و، ولې چې هغه خدای مونږ له رالږلی و، او په بلخ کې پيدا شوی دی، خدای په قران کې وايي چې ما هر قوم ته د هغوی نه يو هادي لږلی دی، ليکن تر دې وخته پورې ما د هغه متعلق هېڅ لټريچر بيا نه مونده. خورشيد بهن او نورو پارسي دوستانو ماته ويلي وو خوهېچا د هغه يو کتاب ماته را ونه لږه. زما مذهب رښتيا، مينه، محبت او د خدای د مخلوق خدمت دی، مذهب همېشه دنيا ته د اخوت اومحبت پيغام

راوړی دی.

د کومو خلکو په زړونو کې چې د بني نوع انسان دپاره رواداري، مینه، محبت نه وي او د کوم سړي په زړه کې چې نفرت، بغض، کینه وي نو داسې سړی د مذهب نه ډېر لرې وي.

د الیکشن په وخت کې مسلم لیګ په صوبه سرحد کې د پراپېګنډې دپاره یو پنجابی میجر خورشید رالېږلی و، چې د خپلې بد عملۍ په وجه د فوج نه موقوف شوی و، هغه یې د دې غرض دپاره راولېږلو چې هغه پښتنو کې خانه جنګي پیدا کړي او داسې تقریرونه به یې کول چې د تشدد نه ډک وو، ده به ویل چې دا یو څو خدایي خدمتګار لیډران دي چې دې قوم کې د دوی رسوخ او اثر دی. دوی قتلول غواړي او داسې خلک پیدا کړئ چې هغوی ته مونږ لس لس، شل شل زره روپۍ ورکړو چې هغوی دا لیډران مړه کړي، ځکه چې د دوی د مرګ نه بغیر زمونږ لاره ازاده ډی نه شي. دا سړي د دې دپاره سرحد ته راغلي وو چې پښتانه په کور کې وجنګوي او که چرې د خدایي خدمتګارو رهنمایان قتل کړی شي، نو د قوم همدردي خو خدایي خدمتګارو سره ده، نو د بدل اخیستلو به ضرور کوشش کوي او د مسلم لیګ لیډران به قتلوي. او په دې طریقه به پښتانه پخپل کورکښې په جنګ، جګړه اخته شي، او دوی به برباد شي، میجر خورشید یواځې زمونږ تباه کول نه غوښتل بلکې د پښتنو ټول قوم یې تباه کولو.

زلمی پښتون:

څه وخت چې زمونږ خلک د میجر خورشید د دې ارادې او سکیم نه خبر شول نو هغوی د خدایي خدمتګارو د حفاظت

دپاره نوی جماعت د غني په مشری کې جوړ کړو، چې نوم يې «زلمی پښتون» و، او په دې کې هغه ځوانان شریک شول چې د چا عقیده په عدم تشدد باندې نه وه، ولې چې هغوی په دې غرض دغه جماعت جوړ کړی و، چې خدايي خدمتگار خو تشدد نه کوي. د دوی عقیده په عدم تشدد ده، د دوی خلاف د تشدد سازشونه کېږي نو دوی اعلان وکړو چې دا جماعت صرف د خدايي خدمتگارو د حفاظت دپاره دی، د دې په مقابله کې مسلم لیګو د غازي پښتون په نوم يو جماعت جوړ کړو، لیکن د پښتون قوم زلمي پښتون پسې و او مسلم لیګ کې چې کوم خانان د پیرنګیانو تالې څټ وو هغوی په دې نتیجه ورسېدل چې قوم د خدايي خدمتگارو سره دی نو که د زلمي پښتون او غازي پښتون جګړه جوړه شي نو مونږ مسلم لیګو کې به يو کس هم ژوندی پاتې نه شي، نو په دې وجه د مېجر خورشید هغه سکیم کامیاب نه شو او ما هم د دې خبرې ډېر کوشش کولو او خدايي خدمتگارو ته به مې د صبر تلقین کولو چې پښتنو کې خانه جنګي ونه شي او د دوی بدخواهان پخپل سکیم کې کامیاب نه شي. د غازي پښتون خلک به زمونږ کېمپ له راتلل او مونږ ته به يې بد رد ویل او کنځلې به يې کولې ځکه چې دوی ویل چې خدايي خدمتگار تشدد نه کوي. مګر زمونږ د مرکز نه چاپیر دي، دعلاقې خانانوورته وویل چې که بیا دلته راغلئ نو بیا به زمونږ نه ژوندي لاړ نه شئ او مونږ يې د دې لعنت نه خلاص کړو، د دې غازي پښتون مشر زمونږ د کلي د خان بهادر عمر خان زوی و.

❋❋❋

الیکشن، کیبنټ مشن، عبوري حکومت

الیکشن، د ائین ساز اسمبلۍ ممبران او سرحد، کرپس مشن، شمله کنفرانس، د کانګرس صدارات، د جواهر لال بیان، د جواهر لال په بیان عکس العمل، انټرم حکومت، د جواهر لال د قبایلي علاقو دوره، او وزیرستان خیبر، ملاکنډ، سردریاب کې لویه جلسه، زما بمبۍ ته تګ، ډائرکټ ایکشن او فسادات، زه بهار کښې، سرحد کې د مسلم لیګ فسادات

الیکشن:

مخکې الیکشن را روان و نو ما دا فیصله وکړه چې زه په الیکشن کې په داسې حالاتو کې حصه نه اخلم، ځکه چې د الیکشن ګټه خو د وزارت جوړولو دپاره وي، زمونږ وزارت شته خو د هغې دا حال دی چې د دوی بر خلاف پراپېګنډې د دوی ما تحت خلک کوي او دوی ورته لاس تر زنې ناست وي.

په کلکته کې دورکنګ کمیټې او د پارلمینټري بورډ شریکه جلسه وه زه هم ورله تلی وم او په کې شریک وم، دا ټوله جلسه د الیکشن دپاره وه ما د هغوی په مخکې د صوبه سرحد حال بیان کړو او هغوی ته مې ووې چې الیکشن خو د وزارت دپاره وي چې الیکشن وګټو او وزارت جوړ کړو، زمونږ وزارت شته او پیرنګیان او د هغوی ملګري زمونږ د وزارت برخلاف پراپېګنډې کوي او زمونږ دومره اختیار نشته چې دوی نه تپوس قدرې وکړو، نو زه تاسو خبروم چې زه په راتلونکي الیکشن کې حصه نه اخلم. پارلیمنټري بورډ وې چې په هره طریقه چې وي چې دی په الیکشن کولو راضي کړو خو زه یې اماده او رضا مند نه کړی شوم، چې د ورکنګ کمیټې اجلاس ختم شو نو ما ګاندهي جي ته ووې چې تا خو زما دا ټوله کیسه واورېده نو زه په دې الیکشن کې حصه نه اخلم نو هغه هم ماسره اتفاق وکړو.

زه کلي ته را روان شوم کار مې کولو زما خو د الیکشن سره اتفاق نه و. کار سره مې اتفاق و، کور کې وزګار نه کښېناستم په ملک کې مې دورې شروع کړې حکومت په زور شور زمونږ مخالفت شروع کړی و. ما ته دا پته ولګېده چې حکومت

اسلامیه کالج بند کړو او دغه شان د صوبې ټول کالجونه او سکولونه بندوي او هلکان د مسلم لیګ د پراپېګنډې دپاره کلو او ښارونو ته لېږي دا راته هم معلومه شوه چې د پیرنګیانو ښځې هم په ملک کې ګرځي، او د خانانو، ملکانو، ښځو ته وایي چې مونږ تاسو کره راغلي یو درنه لوپټه غواړو او زمونږ لوپټه ووټ دی، مونږ له به ووټ راکوئ، او د پراپېګنډې دپاره د بېګم شهنواز لونه او نورې له پنجاب نه ډېرې جینکې سرحد له راغلې وې، د پنجاب نه مسلم لیګیان د علیګړ مسلم یونیورسټي هلکان او د کلکتې اسلامیه کالج طالب علمان او د هندوستان د نورو ځایونو نه کارکن لیډران په ډېر لوی تعداد سره سرحد ته راغلي وو، دوی نه علاوه حکومت او مسلم لیګ د سرحد او پنجاب پیران د کوټو نه راوښکي وو، وې چې دا وخت د کوټو نه دی راوځئ میدان ته شئ او مانکي صاحب (د مانکي پیر صاحب امین الحسنات) یې هم راوښکی و، او مونږ ته یې مقابله کې ودرولي وو، دی ماسره واقف و، د ده د پلار فاتحې له هم زه تللی وم، او کله نا کله چې به زه په دوره لاړم نو د ده سره به مې لیدل، نو ده ما پسې یو سړی را ولېږه، چې زه تا سره ملاقات له درځم. ما ورته وویل چې دی دې نه راځي زه به درشم، دی د پېښور په چونې کې اوسېده، یوه بنګله ورله حکومت ورکړې وه، زه ورغلم او دی مې ولید او ډېرې خبرې مو وشولې. ده ماله د جېبه یو کاغذ را وایسته او راته یې وویل چې دا ماله جناح صاحب راکړی دی. او په دې کې یې لیکلي دي چې که پاکستان جوړ شو نو په دې کې به اسلامي شریعت وي، ما ورته وویل چې

څټه يې، دی حيران شو او راته يې وويل چې ولې؟ماورته وويل چې په اسلامي شريعت کې د جناح صاحب ځای شته؟ نو تاله به يې څرنګه جوړ کړي، ما ورته وويل چې ته خو بايد چې د اسلام نه واقف يې، نو ته پخپله فکر وکړه چې که سبا له دلته اسلامي شريعت جاري شي، نو چې د دې مسلم ليګ د مشرانو به څه حال وي؟ ما چې د پيرنګيانو او ميمانو زمونږ په مقابله کې دا دومره جدوجهد او دلچسپي وليده نو زماخيال بدل شو، اليکشن ته صرف يوه مياشت پاتې وه، نو ما کار شروع کړو، دا د ۱۹۴۶ کال د متحده هندوستان اخري اليکشن و، دې اليکشن ته مسلم ليګ داسې رخ ورکړو او خلکو ته به يې ويل چې دا اليکشن په هندوستان او پاکستان دی، چې پاکستان غواړئ که متحده هندوستان؟ په هندو اومسلمان دی،چې کفر سره ځئ که اسلام سره ځئ؟ په مندر او په مسجد دی،چې جماعت له ووټ ورکوئ که درمسال له.

په دې اليکشن کې مونږ ميا جعفر شاه او د ګلي ګړې ارباب عبدالرحمان نه ودرول ځکه چې دوی د ډاکټر صاحب او قاضي صاحب په مينځ کې اختلافات پيدا کولو او ډاکټر صاحب ته به يې زما په سر هم لمسون کولو چې باچا خان دا ځل تا نه وزيراعلی کوي او قاضي صاحب وزير اعلی کوي. د دوی دا ټولې خبرې دروغ وې، مونږ ډاکټر صاحب وزير اعلی کوو ،مونږ صرف دومره ويل چې ډاکټر صاحب دې (لا ايند اړډر) نه اخلي،دا دې قاضي صاحب له ورکړي،ځکه چې ډاکټر صاحب له سرکاري افسران دوکه ورکولی شي او قاضي صاحب له يې نه شي ورکولی، خو ډاکټر صاحب ووې چې که

جعفرشاه او ارباب عبدالرحمان نه ودروئ نو زه هم نه ودرپرم، مونږ د ډاکټر صاحب نه مجبور وو، خو چې څه وخت پاکستان جوړ شو او د قیوم وزارت راغی نو د ټولو نه اول د ګلې ګړي ارباب عبدالرحمان را اولګېدو قیوم یې خپل ځای کې مېلمه کړو، جعفر شاه یې هم راوغوښت او دوی مسلم لیګ کې شامل شول اوورته یې وویل چې مونږ به کوشش کوو چې نور خدایي خدمتګار هم په مسلم لیګ کې شامل کړو.

د هندوستان د نورو مسلمانانو په شان پښتانه جذباتیان نه وو مونږ په دوی کې ډېر کار کړی و. په دوی کې سیاسي شعور راغلی و، کور په کور، کلي په کلي، ورپسې ګرځېدلي وو، دوی مو پوهه کړي وو او په دوی کې پوهه او بیداري راغلي وو د اسلام نه واقف شوي وو دوی د اسلام په نوم چا دوکه کولی نه شو، دلته خدایي خدمتګارو ډېر کار کړی و، هندوستان کې مسلمان غریب د اسلام نه چا خبر کړی و؟ په اسلام چا پوهه کړی و؟ سیاسي شعور او پوهه په کې چېرته وه، د هغوی د پوهې څوک وو؟ او دا څیزونه خو په یو قوم کې پخپله نه پیدا کېږي او دا خو چې په کې څوک په قام او ملک او اسلام مئین خلک پیدا شي نو په کې کار وکړي. هندوستان کې داسې خلک تر اوسه مسلمانانو کې نه دي پیدا شوي. نو ځکه د اسلام په نوم دوکه کېږي او خودغرضه خلک د اسلام په نوم تر ي فایدې اخلي، بلکه دا چې د هندوستان د مسلمانانو لیډر به هغه سړی و، چې د پیرنګیانو خاص الخاص و، یا به سر و، یا نواب، یا خان بهادر. خدایي خدمتګارو شپه او ورځ په دې یوه میاشت کې چې کار وکړو نو سره د دې چې پیرنګیانو

او مسلم لیګ ډېره موده ډغرې وهلې وې، مسلم لیګ په دې الیکشن کې شکست وخوړ او خدایي خدمتګار په یو لوی اکثریت سره کامیاب شول، پنځوس کې یو دېرش خدایي خدمتګار وو ،دوه سېټونه جمعیة العلماء هند وګټل،باقي اوولس سېټونه مسلم لیګ وګټل.

په صوبه سرحد کې شپږ ضلعې دي په پنځو ضلعو کې کوهاټ،بنو ،ډېره اسماعیل خان، مردان، پېښور کې مونږ کامیاب شو او په هزاره کې هم ټول پښتانه دي خو ژبه یې پرېښې ده هلته چې په کومو علاقو کې پښتو وه، نو هلته پښتانه کامیاب شو او چا چې ژبه هېره کړې وه او هندکو یې وې هلته مسلم لیګ کامیاب شو.حکومت او د حکومت پرزو چې زمونږ برخلاف څومره کارکړی و، دومره مسلم لیګ نه و کړی. د حکومت دا کار مونږ ته ډېر مکروه او د ائین خلاف ښکارېده،نو مونږ کښېناستو او دا فېصله مو وکړه چې وزارت نه اخلو او د وزارت د جوړولو نه مو انکار وکړو او ومو ویل مونږ تر هغه وخته پورې د وزارت اخیستو ته تیار نه یو چې تر کومه پورې حکومت مونږ له دا اجازه رانه کړي چې الیکشن کې کومو ملازمانو زمونږ خلاف حصه اخیستې ده او د قواعدو او ضوابطو خلاف ورزي یې کړې ده چې د هغوی برخلاف مقدمې جوړې کړو او مجرمانو له مناسب سزا ورکړو. زمونږ د دې فیصلې سره د ډاکټر خانصاحب اتفاق نه و ،سعدالله،سردارپټېل د دې فیصلې نه خبر کړو سردارپټېل چې خبر شو نو هغه مولانا ابوالکلام ازاد د دې مسئلې د حل کولو دپاره سرحد ته راولېږه او پېښور کې زمونږ

اجلاس وشو.

ما مولانا صاحب ته صفا او پاکه خبره وکړه چې کومو سرکاري ملازمانو زمونږ برخلاف قدم وچت کړی دی، که مونږ ته دا اختیار نه وي چې مونږ هغوی له سزا ورکړی شو نومونږ داسې وزارت نه اخلو، مولانا صاحب واپس ډیلي ته لاړو او هلته یې د وایسرای نه یو خط واخیستو او بیا راغی، په دې خط کې وایسرای په څه ګول مول طریقه زمونږ شرط منلی و، نو مونږ وزارت خو واخیستو خو په دې شرط چې د وزارت اختیارات به یوې مرکزي کمیټې سره وي. زما دا رایه وه چې د هرې ضلعې د خدایي خدمتګارو نه دې دوه دوه کسان واخیستی شي، او د هغوی نه دې دغه کمیټي جوړه شي، خو شرط به داوي چې دغه کسان به د حکومت ملازمانو سره لیدل کتل نه کوي او نه به د وزارت سره تګ راتګ کوي نه به د چا سفارشونه کوي، بلکې دوی به د وزارت دپاره د کارکولو پروګرام جوړوي او وزارت به د دوی د منظور شوي پروګرام نه خلاف کار نه کوي د دې کار دپاره ما د ټولې صوبې دوره وکړه او دغسې کسان مې هم پیدا کړل کمیټي مې تړې جوړه کړه خو افسوس دی چې هغوی دغه کار ونه کړو. ولې چې هغوی خپل غرضونه نه پرېښوول نو دغه سکیم کامیاب نه شو، حقیقت دا دی چې مونږ کې لا داسې خلک پیدا شوي نه دي او هغه چې مونږ ویل چې کومو سرکاري افسرانو د قانون، اخلاقو او سرپیتوب خلاف په الیکشن کې د خدایي خدمتګارو خلاف کار کړی دی، هغوی له به سزا ورکوو، هغه کار هم ونه شو.

د ائین ساز اسمبلۍ ممبران:

اوس د دستور ساز(قانون ساز) اسمبلۍ دپاره د انتخاب مسئله رامخکې شوه،د هغې په باره کې دا فیصله وشوه چې د هرې صوبې څومره ممبران په حصه کې رسي نو هغه به د صوبایي اسمبلود ممبرانو په ووټ جوړېږي. زمونږ دري ممبران رسېدل یو زه شوم، یو مو مولانا ابولکلام ازاد مقرر کړو،مسلم لیګ د هندوستان د مسلمانانو ذهنونه دومره بدل کړي وو، چې دده په شان باعمله عالم مسلمان او د قربانۍ مرني سیاستدان په ټول هندوستان کې په مسلمانانو کې نه و،خو ده له چا ځای ورنکړو نو مونږ د خپلې صوبې نه منتخب کړو، یو د مسلم لیګ رسېدو نو هغه د هزارې د ضلعې نه سردار بهادر منتخب شو،دا مرکزي اسمبلي هم وه او ائین سازه اسمبلي هم وه، مسلم لیګ د دې بایکاټ وکړو ما دې د مسلم لیګ مسلمانانو ممبرانو ته ډېر منت وکړو چې راځئ چې په دې کې شریک شو مونږ به هندوانو ته ووایو چې تاسو که «سوشلسټ جمهوریت» جوړوئ نو مونږ درسره په کې شریکېږو، په دې کې د مسلمانانو ډېره فایده ده، ولې چې مسلمانان په هندوستان کې غریبانان دي او هندوان امیران دي، په دې ائین کې دا خبره شته چې څه وخت دا ائین جاري شو او مرکزي حکومت جوړ شو نو هره صوبه چې په اکثریت سره فیصله وکړي چې زه د دې حکومت نه جدا کېږم،نو جدا کېدی شي. که چېرې مونږ پوهه شو چې زمونږ دا خبره نه مني نو بیا زمونږ په صوبه سرحد کې اکثریت دی او ستاسو په پنجاب،بنګال او سندهـ کې اکثریت دی. زمونږ ټولې خپلې

خپلې اسمبلۍ به قرارداد پاس کړي چې مونږ مرکز سره نه اوسېږو. بیا به مونږ ټول په شریکه یو حکومت جوړ کړو. که چېرې مسلم لیګ زما دا خبره منلې وی نو نه به پنجاب تقسیم شوی وی نه بنګال، خو د مسلم لیګ مسلمانان داسې لېونې وو چې څوک به مسلم لیګ کې نه وو. هغه به یې د سره مسلمان نه ګڼلو.

کرپس مشن:

چې دویم جنګ عظیم شروع شو، نو د امریکې سیاسي مشرانو وویل چې تر څو د هندوستان سیاسي مسئله حل شوې نه وي، نو هندوستان جنګ کې زمونږ تائید کولی نه شي. نو هغوی د برتانیې په حکومت دباو اچول شروع کړل. چې هندوستان ته ازادي ورکړي. پرزیډنټ روزویلټ دا خبره بیا بیا مستر چرچل ته وړاندې کړه، نو انګرېزانو هم محسوسه کړه چې د امریکیانو په دې مطالبه غور وکړي، انګرېزانو د دې دپاره کرپس مشن هندوستان ته ولېږلو. خو دا مشن ناکام شو. د جنګ حالت ورځ تر ورځ خرابېدو نو امریکیانو بیا پیرنګیانو له مخ راواړولو. نو لارډ ویول لندن ته لاړ او د وزیر هند سره یې مشوره وکړه چې د هندوستان د سیاسي مسئلې د حل دپاره یو ګول مېز کنفرانس راوبلي. په دې ګول مېز کنفرانس کې مستر جناح ویل چې د مسلمانانو نمایندګان به صرف مسلم لیګ مقرروي او د هندوانو نمانیدګان به کانګرس. مولانا ازاد چې د کانګرس صدر و د دې سره اتفاق نه کوو. هغه به ویل چې کانګرس به د هندوستاني قومیت په

حیثیت کنفرانس کې شاملېږي. په دې اختلاف دا کنفرانس هم فېل شو. دا ډېره د تعجب خبره ده چې پیرنګی په دې خبره ټینګ ولاړ و. چې کانګرس دې مسلم لیګ د ټول هندوستان د ټولو مسلمانانو واحد نماینده جماعت تسلیم کړي. ولې حقیقت داو چې کله په ۱۹۳۷ ع کې هم دې پیرنګي په هندوستان کې انتخابات وکړل. نو هغې کې د یوولسو صوبو نه په اتو کې قطعې اکثریت کانګرس حاصل کړو. باقي د مسلمانانو درې اکثریتي صوبې وې. چې هغه مقامي پارټو سره وې او مسلم لیګ سره یوه صوبه هم نه وه. سندھ کې د الهي بخش سومرو حکومت و چې هغه یو قوم پرست سړی و او د کانګرس د ممبرانو حمایت هغه ته حاصل و. پنجاب کې د یونینسټو حکومت و چې هغې وزارت کې د مسلمانانو سره هندوان او سکهان هم شامل وو. هم دا شان بنګال کې حکومت د مولوي فضل الحق و چې هغه هم د غیر مسلمو په مرسته خپل حکومت چلولو. مګر د دې هر څه باوجود پیرنګي ستر ګې پټې کړې وې او په دې ټینټي وو چې کانګرس دې مسلم لیګ دمسلمانانو واحد نماینده جماعت ومني او تر دې حده پورې لاړ چې پوره شمله کنفرانس یې هم په دې یوه مسئله باندې ناکامیابه او ختم کړو. د دلچسپۍ خبره دا ده چې که دا موجوده پاکستان مونږ واخلو او د ۱۹۳۷ ع د انتخاباتو نتیجې وړاندې کړدو. نو د پیرنګي او د مسلم لیګ حقیقت به معلوم شي. په دغه انتخاباتو کې د سندھ او سرحد نه یو ممبر هم د مسلم لیګ نه و منتخب شوی او د پنجاب د ټولې صوبې په مسلمانانو کې صرف یو ممبر د مسلم لیګ و. یعنې

د دې درې واړو صوبو د مسلمانانو د یو سلو پنځه پنځوس ممبرانو کې د مسلم لیګ صرف یوممبر و او دغه یې دعوه وه.

شیمله کنفرانس:

برتانوي حکومت په دغه وخت کې مجبور و چې هندوستان ته خپل حق ورکړي د دې دپاره یې د خپلې کابینې یو څو ذمه وار کسان هندوستان ته را ولېږل چې هغوی هم د دغه کال د مارچ په ۲۳ نېټه را ورسېدل.

دې مشن د ال انډیا کانګرس او مسلم لیګ جماعتونو سره خبرې اترې شروع کړې، د دې مقصد دپاره یې څلور څلور تنه نمایندګان د هر جماعت نه وغوښتل، دا خبرې اترې په ۲ مې ۱۹۴۶ په شمله کې شروع شوې د کانګرس له خوا نه دا کسان مقرر شول:

۱- مولانا ابوالکلام ازاد د کانګرس صدر و.
۲- جواهر لال نهرو.
۳- سردار پټېل
۴- زه(عبدالغفار خان).

د مسلم لیګ له خوا نه دا کسان راغلل:

۱- محمد علي جناح چې د مسلم لیګ صدر و.
۲- لیاقت علي خان.
۳- راجه محمد اباد.
۴- عبدالرب نشتر.

د برتانیې د لیبر حکومت نه دا وزیران راغلي وو:

۱- لارډ پیتک لارنس وزیر هند.

۲- سرستیفرډ کرپس.
۳- مستر الګزاندر.
۴- لارډ ویول د هند وایسرای.

د پورته ذکر شوو نمایندګانو تر منځ خبرې شروع شوې. په اول ملاقات کې چې څه خبرې وشوې د هغې نه پس مونږ د کانګرس څلور واړو ملګري مهاتما ګاندهي ته لاړو هغه مونږ ته وویل انګرېزان ډېر چالاک اوهوښیار دي تاسو به په خبرو اخته کړي او په هغه او دغه به مو تېرباسي.تاسو د هر څه نه مخکې د دوی نه پوښتنه وکړئ،چې ایا دوی هندوستان پرېږدي او که نه؟بله دا ورته ووایئ چې تاسو دا انګرېزي فوځ د دې ملک نه وباسئ او که نه؟په سبا چې مونږ جرګې ته لاړو نو جواهر لال نهرو دوی ته دا خبرې وکړې چې تاسو هندوستان پرېږدئ او که نه؟او تاسو دا انګرېزي فوځونه د دې خاورې نه وباسی او که نه؟.

لارډ ویول ورته په ځواب کې ووې چاته یې پرېږدو؟ تاسو(کانګرس او مسلم لیګ) جوړه نه کوئ نو مونږ به دا ملک چا ته پرېږدو؟ جواهر لال نهرو ورته وویل: که مونږ ته یې نه پرېږدئ نو دوی(مسلم لیګ) ته یې پرېږدئ خو تاسو ووځئ.

د دې خبرې په جناح صاحب ښه اثر وشو او هغه وویل چې مونږ جوړه کوو.ددې نه پس مونږ ټول راووتو او جناح صاحب او جواهر لال نهرو یوې بلې کوټې ته ننوتل او لږ ساعت پس راووتل او بیا ټول د جرګې په ځای سره کښېناستو،او فېصله داسې وشوه: یو وفد دې مقرر شي چې یو تن د کانګرس او یو

تن د مسلم لیګ نماینده په کې وي او درېم سرپنج به یې داسې څوک وي چې د دواړو جماعتونو په اتفاق انتخاب شي کومې خبرې چې د کانګرس او مسلم لیګ له خوا فېصله شي هغه به ومنلی شي او کومې چې په هغې کې اختلاف او لانجه وي هغه به دغه وفد فېصله کوي.

لارډ پیتک لارنس مونږ نمایندګانو ته وویل چې تاسو به په درېو ورځو کې دننه دغه درې کسیز وفد انتخابوئ او مونږ ته به یې نومونه راولېږئ، مونږ لاړو او ګاندهي جي ته مو دا خبره وکړله مونږ چې درې ورځې پس اجلاس ته راتلو نو ګاندهي جي مونږ ته وویل چې «مسلم لیګ څه غواړي» هغه ورته ورکړئ خو چې خبره ورانه نه شي!.

چې مونږ راغلو او کنبېناستو نو لارډ پیتک لارنس د جناح صاحب نه پوښتنه وکړه چې هغه کیسه مو څنګه کړه؟ جناح صاحب ورته وویل د څه کیسه؟ ما چې د جناح صاحب دا لفظونه واورېدل نو عبدالرب نشتر صاحب ته مې اشاره وکړه چې دلته راشه! هغه ماته راغې نو ما ورته وویل ای هلکه ورانوئ یې مه! مونږ چې نن اجلاس ته راتلو نو ګاندهي جي مونږ ته وویل چې مسلم لیګ چې څه غواړي هغه ورته ورکوئ نو تاسو چې څه غواړئ هغه یې درکوي د دې خبرې ضمانت زه درکوم. نشتر صاحب لاړ او د جناح صاحب شاته ودرېدو، ډېره وخته پورې ولاړ و خو هغه ورته هېڅ توجه ونه کړه نو بیا لاړ پخپل ځای کنبېناست او خبره ورانه شوه پیتک لارنس ورته وویل چې: ای جناح تا خو وعده کړې وه؟ مګر هغه هېڅ ونه ویل او جرګه ناکامه او خوره شوه.

کېښټ مشن:

څه وخت چې د شملې کنفرانس ناکام شو او له هغه نه وروسته د انګلستان په باره کې مو چې څه اول ویلي وو هغه به سرته رسوو او عمل به پرې کوو.

د وروسته واقعاتو نه دا خبره ثابته شوه چې د هغوی خبرې د زړه د اخلاصه وې، البته د کرپس مشن د ناکامۍ نه وروسته د چرچل حکومت دا فیصله کړې وه چې د جنګ تر ختمېدو پورې دې د هندوستان مسئله تاخ کې کېښودلی شي.

کله چې مونږ پوهه شو چې پیرنګیان هندوستان ته ازادي ورکولو باندې مجبور شول نو ماګاندهي جي ته وویل چې دا ځل حکومت راشي نو تا ته پخپله اخیستل په کار دي، ځکه چې تا خو ولیدل چې دا معمولي بې اختیاره حکومت راغلی و نو وزیرانو به د چا نه منل، اوس خو پوره اختیارات را روان دي، نو په کار دي چې دا حکومت ته پخپل لاس کې واخلې، که چیرې ته یې وانه خلې، نو دا درته وایم چې که دا خپل زوی دیویداس پرې هم کښېنوې، نو دا حکومت داسې یو څیز دی چې د انسان دماغ بدل کړي. نو دی به هم بیا ستا خبره نه مني، ښه به داوي چې ته لکه د لینن په شان حکومت پخپله واخلې، که ګاندهي جې حکومت اخیستی وی مکمل کړی یې وی که بیا یې خوښ نه و نو د ماو(د چین یو مشر) په شان به یې پرېښی وی.

خو نه پوهېږم چې هغه زما د دې خبرې سره په څه وجه اتفاق ونه کړو که چېرې ده حکومت اخیستی وی نو د هندوستان به دومره تباهي او بربادي شوې نه وه، د لېبر

حکومت د اختیار حاصلولو نه پس د بر زر یو پارلېماني هیئت هندوستان ته راولېږه.

د فروري په ۷-۱۹۴۲ء لارډ پیتک لارنس وزیر هند په پارلیمنټ کې دا اعلان وکړو چې برتانوي حکومت هندوستان ته یو کیبنټ مشن لیږي چې د هندوستان د نمایندګانو سره د ملک د ازادۍ په باره کې خبرې وکړي.

دغه وفد ۱۹۴۵-۴۶ په ژمي کې هندوستان ته راغی او معلومه شوه چې دا مشن به په لارډ پیتک لارنس وزیر هند، د تجارتي بورډ پریزیډنټ سر سټیفرډ کرپس او د بحري محکمې اول لارډ اې، وي الکزانډر باندې مشتمل وي، د کیبنټ مشن د پلان مطابق به صرف درې محکمې د مرکزي حکومت تر اختیار لاندې وي، دا درې محکمې د دفاع، امور خارجه او مواصلاتي محکمې وي، مګر دې مشن پخپل پلان کې یو نوی تجویز وړاندې کړ، چې هندوستان یې په درې حصو تقسیم کړی و، (C,B,A) ددې دپاره چې د مشن د ممبرانو دا خیال و چې د اقلیتونو په زړونو کې به اطمینان پیدا شي په B برخه کې پنجاب، سندھ، صوبه سرحد او برتانوي بلوچستان چې دا د مسلم اکثریت علاقې وي، په E برخه کې بنګال او اسام شامل وو، په C برخو کې د مسلمانانو اکثریت یقیني و او هغو ته دا حق ورکړ شوی و، چې خپل ټول اختیارات تر لاسه کړي، تر کوم ځایه پورې چې د مرکز سوال و د هغه سره صرف هماغه درې محکمې وې.

په دې پلان کې دا هم وه چې په یو زون کې کومه صوبه اوسېدل نه غواړي او په اکثریت سره فیصله وکړي نو د هغې

زون نه وتلی شي. د کیبنټ مشن پلان کانګرس او مسلم لیګ دواړو ومانه. په اول سر کې جناح صاحب د دې سکیم مخالف و خو څه وخت چې مشن په صفا الفاظو کې وویل چې نه مونږ د ملک تقسیم منو او نه د ازاد ریاست سفارش کوو نو بیا جناح صاحب مشن سکیم ومانه او په کې شریک شو، په اخري ورځ جناح صاحب دا خبره تسلي کړه، چې د اقلیتونو د مسئلې د حل دپاره چې دکیبنټ مشن پلان کوم حل پیش کړی دی، ددې نه زیات کومه بله منصفانه فیصله نه شي کیدلی، په هر حال هغه ددې نه زیات مشن باندې نور شرطونه نه شو منلی، هغه کونسل ته وویل چې کیبنټ مشن چې کوم سکیم وړاندې کړی دی هغه د زیات نه زیات دی، په دې وجه هغه مسلم لیګ ته مشوره ورکړه چې دا سکیم ومنئ او کونسل په اتفاق سره د دې په حق کې رایه ورکړه.

د کانګرس او مسلم لیګ له طرفه د دې پلان منل د هندوستان د تاریخ یوه روښانه واقعه وه له دې نه دا ثابتیده چې د هندوستان د ازادۍ سخته معامله د خبرو او مفاهمت له لارې فیصله شوه نه د تشدد او جنګ له لارې.

د کانګرس صدارت:

تر دغه وخته مولانا ابوالکلام ازاد د ۱۹۳۹ء کال نه مسلسل صدر راغلی و ځکه چې د دویم عالمي جنګ او ملک کې د هغې په نتیجه کې د جدوجهد په وجه د نوي صدر انتخاب نه شو کیدی. هر کله چې جنګ ختم شو نو د کانګرس د نوي صدر د انتخاب سوال پیدا شو په دغه وخت کې عام

خیال دا و چې مولانا ابوالکلام ازاد دې صدر پاتې شي ځکه چې د ده په صدارت کې د برتانیې لیبر حکومت او د هندوستان د مشرانو خبرې اترې شوې وې او هم د ده د صدارت په وخت کې د شملې کنفرانس وشو، رایه داوه چې نه به دا وي د نوموړي په صدارت کې د هندوستان د ازادۍ کار ترسره شي ولې د صدارت په مسئله د کانګرس په مشرانو کې اختلاف و د سردارپټیل او د هغه د طرفدارو دا خواهش و چې دی(پټیل) دې صدر شي.

مولانا ابوالکلام ازاد ته دا ټولې خبرې معلومې وې هغه د دې په رنا کې د صدارت نه د استعفا ورکول او اینده صدارت نه کولو فیصله وکړه خو د هغه دا خیال و، چې د هغه نه پس دې یو داسې سړی صدر شي، چې په هغو نازکو او اهمو حالاتو کې د مولانا صاحب د نقطه نظر مطابق کار وچلولی شي، د دې دپاره هغه ته جواهر لال نهرو موزون سړی ښکارېدو او هغه خپله رایه د جواهر لال نهرو د صدارت په حق کې په یو اخباري بیان کې څرګنده کړه، ګاندهي جې هم د سردارپټیل په صدارت خوشحاله و، خو د مولاناصاحب د دې بیان نه پس هغه څه ونه ویل او جواهر لال نهرو صدر شو.

د جواهر لال بیان:

د «کیبنټ مشن پلان» د قبلولو نه پس په هندوستان کې ډېره ښه فضا پیدا شوه، خو د دې نه وروسته جواهر لال نهرو په بمبۍ کې په یو پریس کنفرانس کې داسې بیان ورکړو چې دا فضا یې ګډوډه کړه.

د ۱۹۴۲کال د جنورۍ په لسمه نېټه جواهر لال نهرو نه په بمبۍ کې په دغه پرېس کنفرانس کې دا پوښتنه وشوه، چې ایا ال انډیا کانګرس چې دغه تجویزمنظور کړو، نو د دې دا معنا شوه چې کانګرس دغه پلان په پوره ډول تسلیم کړو؟ نو د دې په ځواب کې ده اوویل (کانګرس چې په دستور ساز اسمبلۍ کې کښېنې نو ځان به د دې معاهدو پابند نه ګڼي او هغه وخت چې څنګه حالات پیدا کېږي، د هغو مطابق به په ازادۍ سره فیصلې کوي.) د دې وضاحت نه پس د پریس نمایندګانو تپوس وکړو چې ایا د دې مطلب دا شو چې کیبنټ مشن پلان کې ترمیم کېدی شي. جواهر لال نهرو د دې جواب کې وویل چې کانګرس صرف په دستور ساز اسمبلۍ کې د شاملېدو وعده کړې ده. او هغه ځان په کیبنټ مشن پلان کې د بدلون او کمي زیاتی کولو مجاز ګڼي.

د مولانا ابوالکلام ازاد دا رایه وه چې دا ډېر غلط کار وشو هغه پخپل کتاب کې وایي: زه په وضاحت سره د دې لیکلو ضرورت محسوسوم چې د جواهر لال نهرو بیان غلط و دا وینا صحیح نه وه چې کانګرس د خپلې مرضۍ مطابق په پلان کې څنګه چې وغواړي ترمیم کولی شي اصل خبره داوه چې مونږ دا منلي وو، چې مرکز کې به وفاقي حکومت وي او د مرکز سره به صرف درې محکمې وي نورې ټولې محکمې به د صوبو سره وي او د هغو په اختیار کې به وي مونږ دا هم منلي وو چې صوبې به په درې ګروپونو C,B,A کې وېشلی کېږي په دې شرطونو کې کانګرس د خپلې طرفه د معاهدې د نورو جماعتونو (فریقینو) د رضا نه بغیر د هېڅ تبدیلي کولو حق نه لري.

د جواهر لال په بیان عکس العمل:

په مستر جناح د جواهر لال نهرو دغه بیان د هر خراب تاثیر وکړو، دغه بیان داسې و چې په هر چا یې ښه اثر نه شو کولی، جناح صاحب دا موقف اختیار کړو چې د جواهر لال نهرو بیان د کانګرس د ذهن ترجماني کوي. د ده دلیل دا و چې کانګرس دومره زر خپله رایه بدلوي او حال دا دی چې انګریز لا دلته موجود دی او د ده (کانګرس) لاسو ته اختیار نه دی راغلی نو اقلیتونه په کوم اعتماد یقین کولی شي چې د انګریزانو د وتلو نه پس به کانګرس بدل نه شي او د کانګرس نظریه به دغه شان نه شي دا کوم څه چې د جواهر لال په بیان کې ښکاره شوي دي، د دې سره سمدستي مستر جناح یو اخباري بیان جاري کړو په هغه وخت کې یې وویل: «د کانګرس د صدر ددې بیان سره هر څه بدل شول او اوس په هر څه د نوي سر نه دغور کولو ضرورت پیدا شو.»

جناح صاحب لیاقت علي خان ته وویل چې د مسلم لیګ د کونسل اجلاس راوبله بل خوا له یې بیان ورکړو، چې د مسلم لیګ کونسل په ډیلي کې د کېبنټ مشن پلان ځکه منلی و، چې مونږ ته یقین راکړی شوی و، چې کانګرس دا سیکم منلی دی او د هندوستان دپاره چې به کوم دستور جوړېږي دا سکیم به د هغې بنیاد وي هر کله چې اوس د کانګرس صدر اعلان کړی دی چې کانګرس په دستور سازه اسمبلۍ کې د خپل اکثریت په زور په دغه پلان کې بدلون راوستی شي د دې دا معنا شوه چې اقلیتونه به د اکثریت رحم وکرم ته پاتې وي. جناح صاحب په دغه بیان کې وویل چې د جواهر لال د دې بیان

مطلب دا دی چې کانګرس د کیبنټ مشن پلان مسترد کړی دی، نو ځکه وایسرای ته په کار دي چې مسلم لیګ دغه پلان منلی دی؛ نو ده ته دې د وزارت جوړولو دعوت ورکړي.

انټرم حکومت:

دغه شان په ستمبر ۱۹۴۶ کې عبوري حکومت جوړ شو، جناح صاحب خو اول د دې نه انکار وکړ خو بیا وروسته د لارډ ویول سره د خبرو اترو نه پس یې په ۱۵ اکتوبر ۱۹۴۶ کې عبوري حکومت ومانه او په هغې کې شریک شو، لارډ ویول غوښتل چې زر تر زره انټرم حکومت جوړ شي.

په دې وخت کې زه نا جوړه وم نو ګاندهي جي وویل چې تر څو چې دی راغلی نه وي او د ده رایه مومعلومه کړې نه وي مونږ عبوري حکومت نه جوړوو، لارډ ویول زمونږ د صوبې چیف منسټر ډاکټر خانصاحب ته ټیلفون وکړ چې زه خپل هوایي جهاز درلېږم، باچا خان په دې کې ډیلي ته راولېږه، زه ناجوړه وم، ماورته وویل زه په هوایي جهاز کې نه ځم او بیا په ریل ګاډي کې ډیلي ته لاړم.

هلته په کانګرس کې په دوو مسئلو بحث و، یوه دا وه چې جواهر لال نهرو ویل چې زه سردار عبدالرب نشتر په کابینه کې نه اخلم ځکه چې دی په انتخاباتو کې په خپله صوبه کې ناکام شوی دی. او دی د قوم نماینده نه دی، د جواهر لال دا اعتراض معقول و، چې کوم یو سړی په خپله کورنۍ حلقه کې د صوبې انتخاب نه شي ګټلی نو هغه د ټول هندوستان په مرکزي حکومت کې د کومې جمهوري نمایندګۍ حق لرلی شي.

کانګرس دا خبره هم وایسرای ته کړې وه چې په داسې حالاتو کې که باچا خان وغواړي نو دا سردار عبدالرب نشتر عبوري حکومت کې اخیستی شي، ګڼي نو نه،بله دا خبره وه چې کانګرس وې چې د مسلمانانو کوم حق چې و ،هغه مسلم لیګ ته ورکړی شو ،او کانګرس د هندوانو حق دی او د هغوی دا رایه وه چې مونږ دکانګرس د برخې نه مسلمان ته حصه نه ورکوو.ما ورته وویل چې زمونږ په عبدالرب نشتر هېڅ اعتراض نشه،زماخیال و چې دی خو یو پښتون دی که دی را نه شي نو بل پښتون ته خو دا موقع نشته،ماوې اخر پښتون خو دی، دی به داسې لوبه ونه کړې لکه چې یې وکړه. دده په باره کې جواهر لال نهرو ماته دا ګیله وکړه چې دا سړی مونږ ستا په خوله مقرر کړی دی،خو دا نښه سړی نه دی،ما دا هم وې چې مسلمانانو په کانګرس کې ډېرې قربانۍ ورکړې دي او دا به نښه وي چې دوی ته د کانګرس له خوا یوه برخه ورکړی شي.د دې به په مسلمانانو نښه اثر وي. زما دا دواړه خبرې کانګرس ومنلې، لارډ ویول وویل چې مسلم لیګ ته داخله وزارت ورکړئ. خو سردارپټېل په دې ټینګ و ، چې دا بل چا ته نه ورکوم، نو بیا جناح صاحب وویل چې ماله یو بل داسې د ذمه واری وزارت راکړئ. نو کانګرس ورله فینانس منسټري ورکړه. سردارپټېل دا تجویز غنیمت وګڼه او د هغه یې ډېر زیات تائید وکه. نو کانګرس لارډ ویول ته وویل چې لیګ له فینانس منسټري ورکړه لارډ ویول جناح صاحب ته ووېل چې وزارت مالیه واخله، هغه ورته وویل چې دوه ورځې پس به جواب درکوم.غلام محمد چې (وروستو بیا د پاکستان ګورنر

جنرل شو) محمد علي چودري او نورو مسلمانانو چې دې محکمې کې کار کولو مسلم لیګ ته راغلل ډېره خوشحالي یې وکړه او ورته یې وویل چې دا ډېره اهمه محکمه وه په دې تاسو ته مبارکباد درکوو. او لیاقت علي خان ته یې وویې چې ته هېڅ فکر مه کوه مونږ به په دې کې تاسره ډېر امداد وکړو، په دې خبره جناح صاحب وزارت اخیستلو ته تیار شو او لیاقت علي خان د مالیې وزیر شو.

اخر کانګرس عبوري حکومت جوړکړو او چې څه وخت دا حکومت جوړ شو نو پیرنګیانو د کانګرس د حکومت د بدنامولو دپاره په وزیرستان بمباري وکړه، چې زه خبر شوم نو زه لاړم او جواهر لال مې د دې کیسې نه خبر که، چې ته وزیر اعظم یې او دا ستا د وزارت د قلمدان کار دی او ته ترې خبر نه یې اونه ترې چا خبر کړی یې. د دې نه قبایلو ته ستاسو د حکومت متعلق ډېرې غلط فهمۍ پیدا کېږي، بله دا چې په سرحدي قبایلو د حکومت په کرورونو روپۍ لګي او هغه روپۍ پولتیکل او د قبایلو ملکان اخلي او اخو ادبخوا خرڅ شي او قبایلو له څوک هېڅ نه ورکوي او باوجود د دومره خرڅ هغه خلکو ته هېڅ فایده نه ده رسېدلې او اوس چې دغه اختیارات ستا په لاس کې راغلل تا له په کار دي او ستا فرض دي چې د دغې علاقې خلک پخپله ووینې او هغو خلکو سره یو ځای شې، دغه خلک ډېر ښه خلک دي او ډېر عاجزان اومظلومان دي او د هغوی اکثرملک غرونه دی او که دغو خلکو سره لږ احسان وشي او د هغوی د قوت لایموت دپاره څه ذریعه پیدا شي نو دا ګړبړ چې کله کله پیدا کېږي دا به هم

ختم شي. ما جواهر لال په دې خبره رضا کړو او هغه ما سره وعده وکړه چې هغه به ضرور د دغې علاقې دوره کوي او دغه علاقه او خلک به ګوري، او دایې هم ووې چې څومره زمانه کېدی شو نو زه به یې د دغو خلکو دپاره کوم.

خو چې څه وخت جواهر لال سرحد ته د تلو اراده وکړه، نو چې د صوبه سرحد ګورنر ولف کیرو خبر شو نو هغه ډیلي ته لاړ اول یې جواهر لال په خپله ولیدو ورته یې وویلې چې سرحد ته مه راځه، او چې هغه ونه منله نو بیا یې وایسرای خبر کړ چې پنډت نهرو باید صوبه سرحد ته رانه شي، وایسرای نهرو ته وویل چې ته سرحد ته مه ځه، نو هغه ورته وویل چې ضرور قبایلو له ځم او سرحد ته راغی، چې څه وخت کیرو د ډیلي نه واپس پېښور ته راغی نو ټول پولټیکل اېجنټان یې را وغوښتل او هغوی یې د هغه د دورې مخالفت ته تیار کړل. او د پولټیکل اېجنټانو نه علاوه مسلم لیګ یې هم په شا وټپاوه، جواهر لال چې پېښور له هوایي جهاز کې راغی او بیا چې د ډاکټر صاحب چې د صوبه سرحد وزیر اعلی و، بنګلې ته تلو نو په چونې کې مسلم لیګ چیغې ووهلې حالانکه په چونې کې سیاسي سرګرمي بندې وې چا جلوس ویستی نه شو او نه چا چیغې وهلی شوې، تاسو لږ فکر وکړئ، چې ډاکټر صاحب د صوبې وزیر اعلی و او جواهر لال د هندوستان وزیر اعظم او په سرکاري دوره راغلی و، دا ټول د کیرو شرارت و، او افسرانو او پولیس او مسلم لیګ چې څه کړي دي نو د ده په ډاډ یې کړي دي. دا ټول مشکلات چې زمونږ په لاره کې حایل و دا ټول ګورنر کیرو پیدا کړي وو.

قبايلي علاقې او جواهر لال:

مونږ اول دوره دوزيرستان نه شروع کړه او چې په دوره روانېدو نوکيرو په جواهر لال ډېر زور اچولو چې باچاخان ځان سره مه بيايه چې ډاکټر صاحب راسره دی نو د ده څه ضرورت دی؟، خو جواهر لال راضي نه شو، او زه يې هم ځان سره روان کړم. د وزيرستان پولټيکل اېجنټان انګرېزان وو، هغوی زمونږ مقابله په شريفانه توګه وکړه مونږ اول ميرانشاه له لاړو د قبايلو جرګه د مخکې نه را غونډه وه او په مځکه ناست وو او د پولټيکل او زمونږ دپاره کرسۍ وې زه جرګې سره په مځکه کښېناستم څنګه چې دوی پولټيکل پوهه کړي وو، څه وخت چې جواهر لال جرګې ته تقرير شروع کړو نو دا خلک ټول پاڅېدل او دا يې ووې چې مونږ د هندوانو حکومت نه منو، دا زمونږ قبايل ورونه عجيبه خلک دي، جواهر لال خو د دوی د خير دپاره راغلی و، او تقرير کې يې هم ورته دا خبره وکړه چې زه خو ستاسو د خير دپاره راغلی يم، د دې ځای نه بيا مونږ رزمک ته لاړو په رزمک کې هم دغه لوبه وشوه، خو دومره زياته وه چې يو ملک جهانګير چې ډاکټر صاحب ورله لاس ورکولو نوهغه لاس ورنه کړو، او ويې ويل چې ته د هندوانو ملګری يې، تاله لاس نه درکوم. د رزمک نه چې روانېدو نو زمونږ سره د حفاظت دپاره چې کوم فوځ و، هغه د هندوانو و. دوی جواهر لال ته وويل چې مونږ ته يو تقرير وکړه نو جواهر لال ورته تقرير وکړو او د هغې نه پس هغوی د ګاندهي جي زنده باد او جواهر لال زنده باد او باچاخان زنده باد ناري ووهلې. چونکه په وزيرستان کې زمونږ د دورې انتظام د فوځ

په لاس کې و او هغه هندوان وو، نو دلته هیڅ قسم ګډبډی ونه شو.

مونږ چې ببرته میرانشا ته راغلو نو دا ټول پولټیکل اېجنټان او ریزیډنټ موجود وو، نو جواهر لال ترې دا تپوس وکړو چې دا په کروړونو روپۍ په قبایلو باندې لګېږي نو تاسو د دې خلکو دپاره څه کړې دي؟ هغوی سره د دې خبرې ځواب نه و ولې چې هغوی د خلکو دپاره څه کړي نه وو. نو ما په کې مداحلت وکړ چې دوی حو د پښتنو دپاره ډېر څه کړي دي. انګرېزان زما په خبره خوشحاله شول خو چې ما ورپسې دا خبره وکړه چې دوی په دې پیسو په پښتنو کې داسې بد عادتونه او د پیسې محبت پیدا کړی دی چې پیسې ورته ونیسي نو بیا هر څه کوي او جایز ناجایز نه ګوري. په دې خبره پیرنګیان خپه شول.

بیا مونږ له میرانشا نه وانې ته لاړو چې داهم وزیرستان و دلته پولټیکل اېجنټ هندو و، د هغه نوم دیوان شیوسرن لال و، دلته زمونږ ډېر لوی استقبال وشو، زمونږ د مېلمستیا دپاره قبایلو رالهٔ ګډان راوستلي وو، د جواهر لال نهرو تقریر دلته خلکو په ډېر ښه شان واورېد او د هغه تائید یې وکړلو.

تورخم:

د دغه ځای نه واپس پېښور ته راغلو په سبا له مو د تورخم دوره شروع کړه د خیبر پولیټیکل اېجنټ مسلمان و، صاحبزاده خورشید یې نوم و، چې جمرود ته ورسېدو، نو سړک نه په لږه فاصله باندې افریدي ناست وو او چې مونږ یې ولیدو

نو په لاسونو کې يې چيترې وې هغه يې مونږ ته وخوځولې او مونږ نېغ تورخم ته لاړو دغه د افغانستان او هندوستان سرحد و، اوڅه وخت چې مونږ دغلته چای څکله، يو زلمی افريدی راغی او پولټيکل اېجنټ ته يې ووې چې دوی خو زمونږ مېلمانه دي،دوی سره داسې سلوک په کار نه دی چې مونږ را روان شو او لنډې کوتل ته را نزدې شو،نو پولټيکل تحصيلدار په منډه منډه راغی اوورته يې وويل چې دلته خو شينواري راجمع شوي دي،مونږ چې هلته ورسېدو نوهغو خلکو په مونږ کاڼي را وورول، پولټيکل اېجنټ زمونږ نه مخکې و هغه کوز شو،هغه سره چې کوم سپايان وو هغوی ته يې ووې چې په دوی ډزې وکړئ، نو هغه خلک چې يو څو ډزې پرې وشوې وتښتېدل. زمونږ د موټر شيشې ماتې شوې خو مونږ بچ شو او په کانو ونه لګېدو صاحبزاده صاحب يو شريف سړی و،زمونږ د حفاظت دپاره به زمونږ نه مخکې و، د ډوډۍ انتظام صاحبزاده صاحب زمونږ دپاره کړی و،مونږ ډوډۍ وخوړه هلته څه خلک هم موجود وو هغوی سره مو خبرې اترې وشوې او واپس پېښور ته راغلو.

د ملکنډ ايجنسي:

بله ورځ زمونږ دوره د ملکنډ اېجنسۍ وه دغلته هم پولټيکل اېجنټ مسلمان و شيخ محبوب علي يې نوم و، دی د شيخانو د کلي و، ډېر خراب انسان و، د خيبر په دوره کې چې مونږ تلو نو د دوړې انتظام د پوليس په ذريعه و، ډاکټر صاحب ته ما ووې چې د ملکنډ د دوړې انتظام د فوځ په ذريعه

کول په کار دي لکه څنګه چې په وزیرستان کې شوی و. او که ته د فوځ انتظام نه شې کولی، نو بیا به مونږ د خدایي خدمتګارو په ذریعه د خپل حفاظت انتظام وکړو. ولې چې هلته پولتیکل ایجنټ شیخ محبوب علي دی، مونږ خبر شو چې شیخ محبوب علي راغلی دی او ګورنر کیرو سره یې ملاقات کړی دی. دا سړی د انګریزانو ډېر وفادار او بې ضمیره ایجنټ و، دی ډېر کمینه سړی و او د ده دلاسه پښتون قوم ډېر تباه شوی و، په افغانستان کې د برتانوي سفیر هیمفري په چا کړی، کې د امان الله خان د حکومت تخته د ده په ذریعه اوړېدلې وه او (بچه سقاو) یې د کابل په تخت کښېنولی و، په ډېره اسماعیل خان کې د هندوانو خلاف فساد هم ده کړی و، ولې چې دی دغه وخت کې هلته استتنټ کمشنر و، لیکن ډاکټر صاحب یو عجیبه سړی و چې مونږ د هوایي جهاز نه په رسالپور کې کوز شو، نو زمونږ د انتظام دپاره صرف پولیس ولاړ وو، زه ډېر خپه شوم، نو ما ووې چې زه دې دوره کې دوی سره هډو ځم نه، ولې جواهر لال مې یوازې پرېښوی نه شو، مونږ د رسالپور نه په موټرونو کې روان شو، چې مونږ سخاکوټ ته ورسېدو، نو راحت خان دوی زمونږ استقبال ته ولاړ وو نو مونږ ورته کوز شو او هغوی سره کښېناستو چې په دې کې شیخ محبوب علي هم راغی، یو ساعت پس له دوی نه رخصت شو، شیخ زمونږ خلاف انتظام کړی و، لیکن چې ده کوم وخت مقرر کړی و مونږ د هغه وخت نه مخکې ورسېدو، مونږ د ده په بنګله کې ناست وو او چای مو څکلې چې په دې کې مو د خلکو چغې واورېدې د شپې یې

د ډاکټر صاحب ډېرې خوشامندې کولې، زمونږ نه هم چاپیره ګرځېدو ډېر خوشامدګر سړی و ،دده د بنګلې سره جوخټې دوه کمرې وې معلومېږي داسې چې هغه د مېلمنو دپاره وې.زه او جواهر لال هغې کې ځملاستو او ډاکټر صاحب یې ځان سره پخپله بنګله کې اوده کړو ، ده مونږ له د جرګې را غونډولو څه انتظام نه و کړی.زمونږ د سخاکوټ راحت خان خدایي خدمتګار راغی،نو مونږ ورته ووې چې ددې علاقې خلک خبر کړه چې سحر له مونږ له راشي چې شیخ خبر شو نو موټر یې ورله مات کړو او هغه خپل خلک خبر نه کړی شول او که څوک خبر شو هغه چا مونږ له را پرې نه ښودل سحر وختي راحت خان راغی او مونږ یې خبر کړو چې شیخ محبوب علي ډېر خلک را غونډ ستي دي، تاسو خپل د بچاو انتظام وکړئ، مونږ سره دوه لاری وې چې هغه کې پولیس وو او په هره لاری کې پولیس سره یو یو پیرنګی و ، مونږ خبر شو چې هغوی شپې تېرولو ته د دې ځای نه درګی له تلي دي چې راحت خان زه د دې کیسې نه خبر کړم نو ما ډاکټر صاحب ببل کړو او ورته مې ووې چې دې شیخ داسې کیسه جوړه کړه، شیخ مونږ ته مخامخ ولاړ و ،او ما چې ډاکټر صاحب سره خبرې کولې نو شیخ مونږ ته غوږ اېښی و.زمونږ خبرې یې واوربدې نو ډاکټر صاحب له راغی او مونږ ته یې ووې چې زه به داسې حرامي یم؟ او ولې پښتون نه یم؟ او ته خو زما پلار یې،نو زه به د خپل پلار لحاظ هم نه کوم؟ ډاکټر صاحب کې دا کمزوري وه چې هغه به د خوشامندو نه ډېر متاثره کېدو ،ما ورته ووې چې تر کومه پورې زمونږ ګاډه راغلی نه دی مونږ نه ځو ، زمونږ د

پولیس ګارډ او د ده یوه مشوره وه او هغه څکه د شپې دپاره دلته نه و پاتې شوي او د دغه وخته پورې راغلي نه وو، خو ده ډاکټر صاحب ته ووې چې راځئ ځو! که مونږ شو او که ډاکټر صاحب شو خو روان شو، د شیخ موټر مخکې و او زمونږ موټر ورپسې و، چې قلا له را ورسېدو نو د هغې نه یو څو انګرېزان راوتي وو، مونږ ته ولاړ وو، ده موټر ودرولو مونږ هم ودرېدو مونږ د موټر نه کوز شو او د هغه انګرېزانو سره قلا ته ننوتلو، شیخ صاحب لاړ، مونږ یې یواځې پرېښو، څه ساعت پس مونږ د قلا نه راووتلو، مونږ چې لږ مخکې شو نو په سړک یوه لاري ولاړه وه، سړک یې بند کړی و، او ډېر خلک د غره دپاسه ولاړ وو، د مرده باد د چغو سره یې په مونږ کانې را ورول شروع کړل، ډاکټر صاحب موټر کې مخکې ناست و او زه او جواهر لال وروسته ناست وو، زه خو په یو کانې ولګېدم سترګې را باندې تورې شوې په جواهر لال ور پرېوتم. دی په ما را پرېوتو، ډاکټر صاحب سره مخکې د شیخ یو سړی ناست و، هغه هم د کانو نه سر ټیټ کړی و، د هغه په ملا تماچه وه هغه ډاکټر صاحب ولیدله هغه یې د هغه د قاش نه را وایسته او د موټر نه یې لاس راوښکو او خلکو ته یې ووې چې لرې شئ که نه ګولی درغله خلک وروسته شو او لاري والا ته یې هم ووې چې لرې شه ګني ګولی درغله لاري هم لرې شوه دا هر څه د قلا خوا کې وشو او قلا د سړک په خوا کې وه او دا د هندوستان وزیر اعظم و، خو زمونږ مدد له نه هغه پیرنګیان او نه څوک سرکاري خلک راغلل.

مونږ چې د ملکنډ د غاښي نه را کوز شو نو زمونږ هغه

پولیس ګارډ او هغه دوه پیرنګیان مخې له راغلل بیا چې مونږهلته کوز شو ټول کنډ و کپر وو، دغو پیرنګیانو ته مې ووې چې تاسو زمونږ ښه ګارډ یئ وګورئ، مونږ په څه حال یو؟ زماخیال و چې محبوب علي به مخکې هم مونږ ته د مظاهرو دپاره خلک کښینولي وي، نو تاسو خو زمونږ د حفاظت دپاره یئ چې څه وشو هغه خو وشو خو اوس دومره مهرباني وکړئ چې تاسو دا یوه لارې زمونږ د موټر نه مخکې کړئ او یوه وروسته کړئ او چې په لاره سړک سره نزدې خلک ووینئ نو لارې ودروئ او دا د مخکې لارې خلک دې لارې نه کوز شي هغه خلکو ته دې ووایي چې لرې شئ، که نه لرې کېدل نو بیا دې پرې لاټې چارج وکړي، که په لاټې چارج لرې نه شو نو بیا دې پرې د وروستو لارې خلک هوایي ډزې وکړي، بیا مونږ روان شو چې درګې ته را ورسېدو دغلته ډېر خلک جمع وو، شیخ محبوب علي هم ولاړ و او بیا په مونږ د کانو باران شروع شو یو سړي خو په جواهر لال یوه ګټه را خلاصه کړه خوما ورته لاس مخکې کړو، زما لاس مات شو خو جواهر لال مې بچ کړو یو بل سړی و چې د غولو کټوې یې را اخیستې وه او چې هغه یې په مونږ را خلاصه کړه نو زه او جواهر لال خو بچ شو خو د ډاکټر صاحب مخ، سر او ټول وجود په غولو ګنده شول، دلته شیخ محبوب علي پولټیکل ایجنټ ولاړ و او مونږ ته یې ووې چې په دې پوخ سړک مه ځئ چې کوم ځای تاسو له کچه سړک مخې له راشي، هغه نېغ چارسدې ته وتی دی په هغې لاړ شئ مخکې تاسو ته ډېر خلک ولاړ دي او سړک یې بند کړی دی. هسې نه چې لوی فساد وشي زه خو د دې مخالف وم ما وې هم

په دې پوخ سړک ځو خو زمونږ هغه ګارډ نه تلو، نو په هغه کچه سړک را روان شو او پېښور ته را ورسېدو.

سردریاب:

سبا له زمونږ دوره د خدایي خدمتګارو مرکز عالیه سر دریاب ته وه. ما ډاکټر صاحب ته ووې چې ستا پولیس او ستا پوځ هېڅوک مونږ ځان سره نه بیایو، ستا انتظام مو په کار نه دی مونږ خپل انتظام پخپله کوو، مونږ د تلو دپاره داسې انتظام وکړو چې د پېښور نه تر سر دریاب پورې د سړک په دواړو غاړو خدایي خدمتګار په وردې کې قطار قطار ولاړ وو او دواړه غاړې محفوظې شوې، زمونږ نظریه خو د عدم تشدد وه خو چې خلک زمونږ د ملکنډ د واقعې نه خبر شوي وو، نو هغوی د خپلو خدایي خدمتګارو د مدد او حفاظت دپاره سره د وسلې راغلل او د خدایي خدمتګارو شاته په ډېر ګڼ تعداد کې په دې ټوله لاره ولاړ وو، کیرو مانکي صاحب ته ویلی و چې د مترې سړک چې کوم ځای کې د چارسدې پوخ سړک سره یو ځای شوی دی، دغلته دې د ملا ګورو شیخان تیار کړي، چې د دوی په موټرونو حمله وکړي. خو چې هغوی دغلته د خدایي خدمتګارو زور ولیده، نو د حملې جرات یې ونه کړی شو، دغه شیخان د خلیلو سره په پوله د خیبر په اېجنسۍ کې اوسېږي.

د سردریاب مرکز عالیه ته نزدې ګل بېلې سره هم مسلم لیګیان په ګڼ تعداد کې را جمع شوي وو، خو دوی هم جرات ونه کړی شو، د هشنغر پښتانه سره د لویو لویو ډلو باوسله

زمونږ د امداد دپاره مرکز عالیه له راغلل او لیګیانو چې د دې خلکو زور او طاقت ولیدو نو وتښتېدل.

سحر چې مونږ مرکز له د تللو انتظام کولو زه د کمرې نه بهر راووتم نو څه ګورم چې ډېر پیرنګیان په انګن کې ناست دي،او فوځ هم په سړک کې ولاړ دی ما هغو پیرنګیانو ته ووې چې تاسو تکلیف مه کوئ. مونږ نن خپل انتظام پخپله کړی دی ښه به دا وي چې تاسو لاړ شئ او خپل فوځ هم بوځئ او مونږ پسې را نه شئ.

مونږ مرکز ته روان شو د خدایي خدمتګارو نه علاوه دومره هجوم جمع شوی و، چې درته یې بیان کولی نه شم، مونږ په خیریت سره مرکز ته ورسېدو، مرکز کې ډېر مخلوق راجمع شوی وو، جلسه شروع شوه، نظمونه وویلی شول، جواهر لال ډېر ښکلی تقریر وکړو او ده ووې چې زه نن ډېر خوشحاله یم چې د پښتنو په مځکه زما د بدن یو څو څاڅکي وینه تویې شوه او زه امید کوم چې دا د مکر فریب او ظلم نه ډک نظام به ډېر زر بدل شي. د جواهر لال نهرو صاحب د تقریر نه پس ما هم خپلو پښتنو ورونو سره یو څو خبرې وکړې او دا مې ورته ووې چې دنیا کې مشهوره ده چې پښتانه ډېر مهمان نواز دي خو د ګورنر کیرو په لمسون هغه روایات پاتې نه شول دلته دوی خپل مبلمه سره دومره سپک سلوک وکړو چې دنیا به تړې پوزه پټه کړي.دا هر څه کیرو د یو پښتون شیخ محبوب علي په ذریعه وکړل شیخ ټول پښتانه په دنیا کې بد نام کړل. د جواهر لال ګناه داوه چې ده وې چې زه د پښتنو قبایلو د خیبر دپاره په دوره درځم او کیرو ورته وې چې مه راځه زمونږ پولټیکل نظام

کې دخل مه کوه نو ده ورته ووې چې زه به خامخا درځم. زه د دې ذمه وار یم دا زما مځکه ده او دی صوبه سرحد ته زمونږ د پښتنو د ابادۍ، ترقۍ او د خیر دپاره راغلی و، په سبا له پنډت جواهر لال نهرو زمونږ نه ډیلي ته رخصت شو.

مولانا صاحب په خپل کتاب کې دا لیکلي دي: چې په پښتنو کښې مهمان نوازي لوی اخلاقي صفت دی ولې دوی کې دا صفت نه و او دوی بخل کولو، په دې ترڅنه پښتانه بېزار وو، دی وایي چې یو ځل د دوی ملګري زمامېلمانه وو چې ما ورته چایو سره بسکټ راوړل نو هغوی ډېر خوشحاله شول او ماته یې وویل چې د دې څه نوم دی؟ دا خو د ډاکټر صاحب بنګله کې مونږ لیدلي وو خو هغه مونږ ته نه وو راکړي.

مولانا صاحب د دې خبرې تحقیق نه دی کړی او دا یې لیکلې دي، زمونږ خو دا تهذیب نه دی چې یو یې خورې او بل له یې نه ورکوي. مونږ خو داسې یو چې اوس هم څه مونږ خورو هغه خپلو مېلمنو او نوکرانو ته هم ورکوو او ورسره یو ځای یې خورو.

زمونږ مرکز کې هم زمونږ دا قاعده وه چې ډوډۍ ته به کښېناستو او مونږ به د لسو کسانو خوراک پوخ کړی و، دپاسه به شل نور راغلل نو مونږ به کښېناستو هغه به مو تو کړه تو کړه خپلو کښې تقسیم کړه او په شریکه به مو وخوړه او اوس هم دغه شان کوو.

زه حېران یم چې مولانا صاحب دا خبره د ډاکټر صاحب په هکله کوي، چې هغه خو دومره مهمان نواز و چې دا کیسه یې افراط ته رسولې وه، زه په دې نه پوهېږم چې دا مولانا صاحب

ته کلکتې ته کوم کسان ورغلي وو؟

دغه شان دی دا خبره هم لیکي، چې د انتخاباتو وخت کې کانګرس دوی ته ډېر رقم ورکړی و، خو دوی ډېر لږ خرڅ کړو، نو ځکه ډېر امیدواران د خرڅ د کمي په وجه فېل شول، مونږ خدایي خدمتګارو خو هېڅرې د کانګرس نه یوه پیسه هم اخیستې نه ده. بلکې په دې خبره خو جواهر لال زما نه خپه شوی و او ډاکټر انصاري صاحب ته یې شکایت کړی و، چې دی ډېر مغرور دی. زه چې به د کانګرس د ورکنګ کمیټې اجلاس له تلم نو ټولو ممبرانو به چې د رېل د سیکنډ کلاس کوم خرڅ اخیستو، ما هېڅکله هغه هم اخیستی نه و. البته که پارلیمنټري بورډ له دوی نه څه اخیستي وي نو هغه به پارلیمنټري بورډ اخیستي وي، هغه ټول په ځای خرڅ شوي دي او څومره کسان چې دوی ودرولي وو، هغه ټول کامیاب شوي دي او په لوی اکثریت مونږ الیکشن ګټلی دی، نو بیا دا سوال څنګه پیدا کېږي؟ د حیرانتیا خبره دا ده چې مولانا صاحب دا اعتراض کوي چې صوبه سرحد والاو په انتخاباتو پیسې کمې ولګولې. عام عقل خو دا وایي چې که صوبه سرحد کې خدایي خدمتګارو مکمله کامیابي حاصله کړه او رقم یې هم کم ولګولو، نو دا د هغوی یوه سیاسي کامیابي وه، مولانا صاحب په دې هم اعتراض ضروري وګڼلو.

بجټ پېش کول:

مونږ ته یو نوی مشکل هغه وخت پیدا شو، چې لیاقت علي خان د نوي کال بجټ پېش کړو، دا ښکاره د کانګرس پالیسي

وه چې معاشي بنسکته پورته والی ختم کړي او ورو ورو د سرمایه دارانه نظام په ځای سوشلسټ نظام قایم کړي، د کانګرس د الیکشن په مینې فیستو (منشور) کې هم دا رنګ ویل شوي ور، د جنګ دوران کې چې مختلف قسم سرمایه دارانو کومه نفعه کړې وه، د هغې په هکله جواهر لال بیانات جاري کړي وو، دا خبره عامو خلکو ته معلومه وه چې د دې رقم ډېره زیاته حصه پټه کړی شوې وه، او په هغې انکم ټیکس نه دی ادا شوی. د هغې مطلب دا و چې حکومت د دې غټ رقم نه محروم شوی دی. زمونږ خیال دا و چې د هندوستان حکومت ته د دې ټیکس د حاصلولو دپاره سخته کارروایي پکار ده. ولې چې دا ټیکس (مالیه) واجب و خو ادا شوې نه و، لیاقت علي خان یو داسې بجټ جوړ کړی و چې په ظاهره د کانګرس د اعلاناتو مطابق وو، لیکن دراصل د هغې مطلب د کانګرس بدنامول وو، داسې چې د کانګرس مطالبې په ناقابل عمل شکل کې پېش شوې وې. د هغه د ټیکس تجویزونو د ملک د دولت منې طبقې نه مفلس جوړول او صنعت او حرفت ته نقصان رسول وو، ورسره هغه دا تجویز هم کړی و، چې یو کمیشن دې مقرر شي چې د هغه ټیکسونو په هکله چې ادا شوي نه دي، تحقیقات وکړي او د هغو د حاصلولو انتظام وکړي. دا خو مونږ ټولو غوښتل چې د دولت تقسیم کې زیات نه زیات مساوات پیدا کړی شي او د هغه خلکو سره محاسبه وشي. چا چې ټیکس نه دی ادا کړی د دې دپاره مونږ اصولي ډول د لیاقت علي خان د بجټ مخالف نه وو، د کابینې مجلس کې لیاقت علي خان وویل چې د هغه تجویز د کانګرس د ذمه

وارو لیډرانو په بیاناتو مبني دی. هغه د دې خبرې اعتراض وکړو چې که جواهر لال بیانات نه وي ورکړي نو د هغه ذهن به دې لوري ته نه وو تللی. د بجټ په هکله قاعده دا ده چې وزیر خزانه ټول بجټ د خپلې کابینې د ملګرو وزیرانو په رای او مشوره جوړوي. ولې دلته نوابزاده لیاقت علي خان خپلو ملګرو ته صرف هغه یوه سرسري جایزه پېش کړه او د مفصل بجټ دپاره یې هغوی په اعتماد کې وانه خیستل.

ترکومه چې د عامو امورو تعلق و. کابینې ورسره اتفاق وکړو، دغه شان یې د کابینې نه منظوري حاصله کړه او بیا یې بجټ داسې جوړ کړو چې صرف انتها پسندي نه وه بلکې د قوم معاشي نظام ته د نقصان رسولو نیت هم و. مونږ په دې پوهوو چې دا بجټ اصولي طور د کانګرس د سیاست او پالیسي مطابق و. کانګرس ټول عمر دا ویلي وو چې مونږ به د سرمایه دارانه نظام مخالفت کوو او غریبو له به د ملک په دولت کې خپله برخه ورکوو، نو د دې وجهې نه اصولي طور مونږ د دې بجټ مخالفت نه شو کولی.

د مونټ بیټن مشن:

لارډ مونټ بیټن د لارډ ویول د برطرفي نه وروسته د هندوستان ګورنر جنرل مقرر شو، د هندوستان د راتلو نه مخکې د لیبر وزارت دې د خپلو ټولو مسائلو نه او خواهشاتو نه خبر کړی وه، مستر اټلي هغه ته هدایت ورکړی و، چې د ۳۰ جون ۱۹۴۸ نه مخکې باید هندوستان ته اقتدار ورکړی شي.

د مارچ په ۲۲ باندې ډیلي ته راورسېد او د مارچ په ۲۴

یې د وایسرای او د ګورنر جنرل په حیث سوګند پورته کړو. د سوګند نه وروسته هغه یو لنډ تقریر وکه، په دې تقریر کې هغه په دې ضرورت زور واچوه، چې څو میاشتو کې د ننه به د مسائلو د حل څه لار راووپستلی شي، دغه وخت د کانګرس او مسلم لیګ اختلافات داسې ځای ته رسېدلي وو، چې د درېم ګړي د وساطت نه بغیر یې جوړه نا ممکنه وه، په دې وخت کې حالات خرابېدل د کلکتې د فسادونو نه وروسته بهار او نواکلي کې فرقه وارانه فسادونه شروع شوي وو بیاوروسته په بمبۍ ګنبې ګړېږ وشو، پنجاب تر دغه وخته پورې خاموش و، لیکن هغلته هم د نا ارامۍ او ګډوډۍ اثار ښکاره کېدل. ملک خضر حیات خان د مارچ په دویم د پنجاب د چیف منسټري نه استعفا ورکړې وه، د مارچ د ۴ تاریخ په مظاهرو کې ۱۳ کسان مړه شول او ډېر زخمیان شول او د دې فرقه وارانه فسادونو اور د صوبې په نورو برخو کې هم خور شو، امرتسر، راولپنډۍ او ټکسیلا کې په لویه پیمانه فسادونه وشول، یو طرفته فرقه وارانه جذبات زیاتېدل او بل طرف ته د حکومت انتظام سست کېده، مرکزي کابینه کې د کانګرس او لیګ په مینځ کې د عدم تعاون په وجه حالات نور هم خرابېده، د مرکزي حکومت ارکان هر وخت د یو بل مقابلې ته ولاړ وو، دا حکومت بالکل معطل شوی و، د مسلم لیګ سره د مالیاتو محکمه وه چې هغه د حکومت بنیاد ګڼلی شي یاد ولرئ چې د دې ټوله ذمه واري د سردار پټېل په سر باندې ده چې هغه وزارت داخله د ځان سره د ساتلو په فکر کې د مالیاتو محکمه لیګ ته ورکړې وه، په مالیاتو کې ډېر داسې قابل افسران

مسلمانان وو ،چې چا د لیاقت علي خان سره په هره ممکنه طریقه مرسته کوله.

د پیرنګیانو زړه لوبه کامیابه شوه، هغوی په ملک کې په داسې حالاتو پیدا کولو کې کامیاب شول،چې کانګرس او مسلم لیګ په کور کې سره پرې نه شو جوړېدی، او اخر هغوی پیرنګي ته کښېناستل چې هغه اوس ددې لانجې څه حل راوباسي چنانچه مونټ بیټن د پیرنګیانو د طرفه خپله د تقسیم هند منصوبه ورو ورو د کانګرس مشرانو ته وړاندې کوله او دا تاثر یې ورکوو چې اوس په موجوده حالاتو کې بې د دې نه بل هېڅ علاج نشته.

مونټ بیټن ډېر ذهین او ځیرک سړی و، هغه به د خپلو ټولو هندوستاني ملګرو د زړونو حال معلومولو، هغه چې ولیدل چې سردارپټېل د ده د نظریې منلو ته تیار دی، نو د ده په لاس راواړولو دپاره یې د خپل شخصیت او دلفریبۍ ټول طاقت په کار واچولو. په خپلو خبرو کې به هغه سردار پټېل د غوز سره مشابه کولو چې د هغه پوټکی کلک دی خو چې مات یې کړې، نو د ننه یې چغزې راوځي. د سردارپټېل د تسخیر نه وروسته هغه جواهر لال ته متوجه شو، اول کې جواهر لال د تقسیم خبره نه اوربدله او عکس العمل به یې ډېر سخت و، لیکن مونټ بیټن ورپسې و تر دې چې ورو ورو د جواهر لال د مخالفت قوت هم مات شو، څنګه چې دا حالت معلومېدل چې د سردارپټېل سره جواهر لال نهرو هم د مونټ بیټن دوی منصوبې سره منې، نو زه ډېر زهیر شوم،ولې چې مونږ دا د هند تقسیم نه بلکې د مسلم تقسیم ګڼلو، زما د پخوا نه هم دا فکر

و او اوس هم دا فکر دی چې د کیبینټ مشن پلان په هر لحاظ زمونږ د مسایلو د حل ډېره ښه لاره ده. د دې نه د هندوستان یو والی او هري فرقې ته د ازاد او با عزته ژوند موقع په لاس ورتلله، صرف د مسلمان د مفادو خیال چې یې په نظر کې وساتو نو د دې نه د بل بهتر صورت امید نه شو کېدی. په کومو صوبو کې چې د دوی اکثریت و، هلته دوی ته په داخلي چارو کې پوره واک اختیار په لاس ورته، که د وفاقي هندوستان صوبو ته نظر وکړو، نو که مونږ بلوچستان له یو صوبایي حیثیت ورکړو نو بیابه په مرکزي حکومت کې هم د صوبو په تناسب مسلمانان د غیر مسلمو سره قریباً مساوي حیثیت حاصل کړي.

مولانا ازاد وایي چې «ما په دې ټولو مسئلو ډېر غور وکه، ما سوچ وکړو چې ګاندهي جي دومره زر خپله رایه څنګه بدله کړه؟، زماخیال دی چې دا د سردار پټېل د اثر نتیجه ده، پټېل به ښکاره ویل چې بې د تقسیم نه بله چاره نشته، د تجربې نه ثابته شوه چې د مسلم لیګ سره یو ځای کار کول ممکن نه دي، کېدی شي سردار پټېل یوې بلې خبرې ته هم اهمیت ورکوی وې چې لارډ لویې مونټ بېټن ویل چې کانګرس د مرکزي حکومت په کمزورو ساتلو صرف د مسلم لیګ د اعتراض د جواب ورکولو دپاره راضي شوی و، او ددې په وجه صوبو ته د پوره داخلي خودمختاری حق ورکړل شوی و، مګر په یو داسې ملک کې چې هلته د ژبې، مذهب او تهذیب دومره اختلاف وي، دمرکز کمزوری اتحاد دښمنو نظریو ته قوت ورکوي. د لیګ نه چې ځان جدا کړی شي نو بیا د یو مظبوط

مرکزي حکومت انتظام کېدی شي او دا سې قانون جوړېدی شي چې د هندوستان د متحد ساتلو دپاره به فایده مند وي، مونټ بېټن دا مشوره ورکړه چې په شمال مشرق او شمال مغرب کې چې یو څو وړې ټوکړې مسلم لیګ له ورکړی شي نو د باقي هندوستان به یو مظبوط او مستحکم ریاست جوړ کړی شي. په سردارپټېل باندې د دې دلیل زیات اثر وشو چې د مسلم لیګ سره د اتحاد په وجه به د هندوستان اتحاد او استحکام په خطر کې پرېوځي. زماخیال دا دی چې یوازې سردارپټېل نه بلکې په جواهر لال نهرو هم د دې دلیل اثر شوی وو، دغه دلیلونه چې سردارپټېل اومونټ بیټن دوباره وویل نو د تقسیم په مخالفت کې د ګاندهي جي په نظریه کې هم کمزوري راغله، څنګه چې دوی ولیدل چې خلک د کیبنټ پلان سخت مخالف دي نو د هغې په ځای یې د تقسیم د پلان د پېش کولو چې د ده د خیال سره برابر و تیاري وکړه، هر کله چې د تقسیم مسئله په ښکاره ډول منځ ته راغله، نو د پنجاب او بنګال مسئلې لوی اهمیت پیدا کړ، مونټ بیټن وویل ځکه چې د تقسیم بنیاد د مسلمانانو د اکثریت علاقې وې او د پنجاب او بنګال په ځینو برخو کې د مسلمانانو اکثریت دی، په دې وجه په دې دواړو صوبو کې هم تقسیم کول په کار دي، خو دکانګرس لیډرانو ته یې مشوره ورکړه چې دغه سوال اوس مه پورته کوئ، او دوی ته یې یقین ورکړ چې په یو راتلونکي مناسب وخت کې به زه په خپله دغه سوال پورته کړم. په دې وخت کې مونټ بیټن د تقسیم په باره کې خپل تجویز تیار کړی و، نو د برتانوي حکومت سره دخبرو اترو او د تجویز د

منظوري د حاصلولو دپاره يې د لندن دتلو فېصله وکړه. ما د مې په ۱۴ د مونټ بيټن سره په شمله کې وليدل، يو ساعت مې ورسره خبرې وکړې، بيا مې ورته اپيل وکړ چې د کيبنټ مشن پلان په خاورو کې مه ښخوئ، مونږ بايد د صبر نه کار واخلو ولې چې د دې پلان د کاميابۍ اميد اوس هم شته دی، که مونږ تقسيم په تلوار ومنلو نو هندوستان ته به ډېر نقصان ورسېږي. ما بيټن ته دا هم وويل چې تا له د تقسيم ممکنه نتايج هم په ذهن کې ساتل په کار دي، د تقسيم نه مخکې هم په کلکته، نواکالي، بهار او بمبۍ او پنجاب کې فسادونه وشول، هندوانو په مسلمانانو او مسلمانانو په هندوانو حملې وکړې، په داسې حال کې که ملک تقسيم شي نو د وينو لښتي به وبهېږي او د دې خونريزۍ ذمه واري به د انګرېزانو په غاړه وي، خومونټ بيټن راته فوري جواب راکړو چې زه تا ته پوره يقين درکوم چې زه به هېڅوک فساد او وينو بهولو ته پرې نه ږدم.

يو وار چې تقسيم اصولاً ومنل شي، نو بيا به زه حکمونه جاري کړم چې په ملک کې هېڅوک فرقه وارانه فساد ونه کړی شي، خو بيا ټولې دنيا ته معلومه شوه چې د تقسيم د اعلان نه وروسته د ملک په ټولو برخو کې د وينو لښتي وبهېدل او بېګناه ښځې او ماشومان قتل شول او د مسلمانانو او هندوانو د قتل عام د مخنيوي دپاره هېڅ سود مند تدبير ونه کړی شو.

ډايرکټ ايکشن او مساوات:

پنجاب کې دهندو او مسلمان جګړه شروع شوې وه، دا

خبرونه چې به په اخبارونو کې راتلل،نو د دې په وجه به د هندو او مسلمان نفرت او کشیدګي زیاتېده،لیکن چې په ۱۹۴۲کال کې په هندوستان کې کوم فسادونه شروع وو،نو په کلکته کې چې د مسلم لیګ له طرفه ډایرکټ ایکشن وشو نو دغه اور ته یې د تیلو کار ورکړو، دکلکتې په ښار کې خو د مسلم لیګ دلاسه ډېر لږ هندوان مړه او تالاشو،خو هندوانو د دې بدله په بهار کې واخیسته،مسلمانان منظم نه دي او هندوان منظم دي.دوی په کلکته کې دومره خلک مړه او لُوټ نه کړل، چې څومره په بهار کې مړه کړل، لُوټ یې کړل او یوه لویه تباهي یې وکړه. زه پخپله دغلته د مسلمانانو د امداد دپاره تللی وم. مونږ به کله نا کله سهروردي صاحب ته ویلی چې دا په بهار کې چې د مسلمانانو دومره بربادي وشوه، د مسلم لیګ د ډایرکټ ایکشن په وجه وشوه او تا وکړه نو هغه به وې چې ما سره لیکلی خط شته که د ښتیاو وخت راغی نو هغه به ښکاره کړم،د کلکتې په ښار کې د بهار خلک مړه شوي وو، بیا د بهار د بدل د اخیستو په بانه په نواکلي کې په هندوانو ډېر زور او ظلم وشو د پیرنګیانو دا پالیسي کامیابه شوه چې: (پهوټ ډالو اور حکومت کرو.) انګرېزان د مسلم لیګ په دغه کار ډېر خوشحاله وو ځکه چې د هندوستان په دې خرمستو باندې انګرېز((نوکرشاهي)) د انګلستان د مزدور پارټۍ حکومت باندې دا واضحه کول او ثابتول غوښتل چې د هندوستان خلک د ځناورو په شان د یو بل وینو څکلو ته تړي ناست دي او د یو بل غوښو خوړلو او څرمن وښکلو پسې دي او دا چې د بنیادمو په شان د اوسېدوشعور خو په دوی کې

ورک دی د دې دپاره په دوی کې د انګرېزانو حکومت ضروري دی، او دوی له خپل حکومت مه ورکوئ اوکه داسې ونه شوه نو دوی به پخپلو کې یو بل تباه او برباد کړي.

زه بهار کې:

مسلم لیګ د انګرېزانو پیداوار وو، د دې دپاره هغوی د صورت حال نه ناجایزه فایده اخیستل خوښ کړو او د امن او سلامتی د خرابولو دپاره مسلم لیګ او پیرنګیان په یوه سلا وو.

د دوی په دومره تباهی د مسلم لیګ زړه یخ شوی نه و، هغوی په فرقه وارانه سازشونو کې لګیا وو، د هغو فساد زپلو مظلومانو نه یې سیاسي فایدې اوچتولی او هغوی له یې دا ترغیب ورکولو چې بنګال ته هجرت وکړي. زه ددې مظلومانو په فکر کې ډوب وم چې دوی به بیا څنګه پخپلو کلو او کورونو کې اباد کړم، لیکن هغوی مسلم لیګ داسې تار باندې خپړولی وو، چې زما خبرې په هغوی ښې نه لګېدې، ددې دپاره زه د مسلم لیګ لیډرانو له ورغلم دا خلک د محمد یونس بیرسټر په یو عالیشان مکان کې دېره وو، چې کله زه هغوی له ورغلی یم نو دوی په خوړلو او څکلو کې اخته وو او ماته به یې وویل چې مونږ تاسره خبرې نه کوو او چې بیا ناظم الدین ورته وویل چې مونږ له په کار دي چې ورسره خبرې وکړو نو دوی زما خبرو اورېدو ته تیار شول ما هغوی ته ووې چې تاسو له راغلی یم او تاسو ته دا عرض کوم چې د دې خلکو ډېره تباهي شوې ده او اوس به ښه دا وي چې دوی معاف کړئ،

نور يې مه تباه کوئ او دا څومره تباهي چې د دوی وشوه دا لږه ده څه؟ دا تاسو چې دوی ته د بنګال د هجرت مشورې او ترغیب ورکوئ نو که په حقیقي معنو کې دوی هلته اباد وئ، نو زما په دې هیڅ اعتراض نشته او که دوی د خپلو سیاسي غرضونو ښکار کول غواړئ او که دوی نه سیاسي فایده اوچتول غواړئ نو دا مناسب نه دي، دوی ډېر تباه او برباد شوي دي، لیکن ددې مسلم لیګو په زړونو کې رحم نه و ماخپل زوړ مهربان فیروز خان نون هم دلته شپاړس کاله پس ولیدو، ما تري نه پوښتنه وکړه چې تا خو وې چې مونږ به مشوره وکړو، نو تاله به ځواب درکړو نو تر اوسه پورې خو دې ما له هغه ځواب نه دی راکړی؟ دی حیاناک سړی و، سترګې یې ښکته کړې او څه ځواب یې رانکړو، حال دا دی چې د شملې په دعوت کې ده زما نه شکایت کړی و، چې تاسو کانګرس سره شوئ، ما ورته ویلی وو، مونږ خو تاسو ته درغلي وو، خوتاسو زمونږ امداد اونکړو، اومونږ خو په یو لوی مصیبت کې وو، نو ځکه کانګرس ته لاړلو، که تاسو پنجاب اوس هم مونږ سره ملګري کېږئ نو زه اوس کانګرس نه استعفا ورکوم. ده ووې چې مونږ مشوره وکړو نو ځواب به درکړم.

مسلم لیګیان د یونس بیرسټر په بنګله کې ناست وو، خورې، څکل یې کول او د پټني د ښارنه بهر وتی نه شول او د بهار مسلمانان چې د کلو نه را تښتېدلي وو او په کیمپونو کې وو د اکثرو نه خپل مال پخپلو کورونو کښې ښخ پاتې شوی و، هغوی غوښتل چې مونږ سره څوک لاړ شي او د دغه مال

راوښکلو کښې مونږ سره مدد وکړي، خومسلم لیګ خو د وېرې نه دښاره وتی نه شو، دوی چې د مسلم لیګ نه مایوسه شو نو بیایې ما ته ووې چې ته به مونږ سره لاړ نه شې؟ مونږ پخپلو کورونو کې مالونه ښخ کړي دي چې هغه راوباسو ما ورته ووې چې زه خو دلته ستاسو د خدمت دپاره راغلی یم څه وخت چې وایئ درسره ځم نو هغوی به ما روزانه څه کسان پخپل موټر کې خپلو کلو ته بوتلل او هغه خپل مالونه به یې راوښکل، هندوانو به ورته بد بد کتل، خو زما په وجه به یې څه ویل نه، زه دوی پسې کېمپونو ته لاړم او ورته مې وویل چې برسات شروع کېدونکی دی راځئ چې زه مو اباد کړم خو دوی زما دا خبره ونه منله ځکه چې دوی خو مسلم لیګ بنګال ته روان کړي وو، څو چې د بنګال د تللو په لاره کې ورته ډېر تکلیفونه او مصیبتونه پېښ شول نو بیا ماله راغلل، بیا زه د بهار حکومت ته ورغلم او هغه ټول وزیران خو ما سره د هزارې په جېلخانه کې پاتې شوي وو، هغوی ډېر زر د دوی د اېادولو انتظام وکړو او ګاندهي جي چې په نواکلي کې و، هلته چونکه د هندوانو برخلاف فسادونه شوي وو، نو ګاندهي جي هلته په دوره و، ما چې ورته خبر وکړو نو هغه د نواکلي دوره پرېښوده او دلته بهار ته د مسلمانانو د امداد دپاره راغی، مهاتماجي زما د خط په لیدو دلته راغی او هغه کار نور هم په تېزۍ روان شو، ما ته پیاری لال ویل چې ګاندهي جي څه وخت نواکلي ته راغی، نومونږ ته یې وویل چې تاسو دلته دغه شان ناست یئ او خپله هغه کښېنه ناستو او چې په کومو ځایونو زور زیاتی او ظلم شوی و دی به هلته تللو او د هغه ځای خلکو ته به یې

ډاډګیرنه ورکوله او خدمت به یې کولو د هغه په لیدومونږ کې هم جرات او همت پیدا شو بیا مونږ هم د هغه په شان په هغو مظلومانو ګرځېدو او سړي څه کوې چې ښځې به هم ګرځېدې اونه به وېرېدې، په دې باندې هغو خلکو کې ډېرښه اثر وشو ولې دلته پټنه (بهار) کې دا حال و، چې د مسلم لیګ لیډران د وېرې نه د پټنې ښار کې ګرځېدی نه شول، چې د کوم قوم لیډران زړور وي هغه قوم کې هم زړورتیا پیدا شي، او چې د کوم قوم لیډران بزدل وي هغه قوم کې بزدلي پیدا شي، ماته پیاري لال بله خبره داهم کړې وه چې پټېل په بهار کې زما د ګرځېدو مخالف وو، خوګاندهي جي ورته وویل چې دا مناسب نه دي.

مردولابهن هم ګاندهي جي سره ملګري وه او هغه دغه وخت د ګاندهي جي سکتري وه، د هغې هم مسلمانانو سره ډېره همدردي وه، چې څومره مسلمانان به راغلل نومردولابهن به هغوی ګاندهي جي ته بوتلل او هغه ته به یې خپل مصیبتونه او تکلیفونه بیان کړل. دا خبره د کانګرس د مشرانو خوښه نه وه هغوی کوشش وکړو چې دا (مردولابهن) ګاندهي جي نه لرې کړي او لرې کوله یې. نو هغه ما له راغله او ماته یې دا کیسه بیان کړه او راته یې ووې چې اوس خو ما ستاسو نه جدا کوي، ما ورته وویل ته هېڅ پروا مه کوه، تا هېڅوک د ګاندهي جي نه لرې کولی نه شي، نو زه لاړم او ګاندهي جي ته مې وویل او هغه پاتې شوه، زه په بهار کې وم. ما غوښتل چې بهاریان سره دوباره اباد کړم او ددې دپاره هلته دېره وم. خو چې څه وخت په پنجاب کې فسادات شروع شول، نو ماسره فکر شو،

بیا ګاندهي جي ما ته وویل چې دا کار به زه کوم، ځه ته سرحد ته لاړ شه، نو زه سرحد ته راغلم. په صوبه سرحد کې د خدایي خدمتګاري د تحریک په وجه د مسلمانانو، هندوانو او سیکهانو تعلقات ډېر ښه وو، ښه څه چې د ورونو په شان وو، دا تحریک د خدای د مخلوق د خدمت او انسانیت تحریک و. دې تحریک په مسلمانانو، هندوانو سیکهانو کې د مینې محبت او خدمت جذبه پیدا کړې وه، چې پخوا یې مثال نه و. دا تحریک کلیوال تحریک و، مرکز یې هم په کلي کې و، ځکه چې اکثریت قوم په کلو کې اوسي. د دې تحریک فرق د نورو تحریکونو نه دا و چې نور تحریکونه د ښارونو نه شروع کېږي اوپه کلو کې خورېږي. مګر دا تحریک د کلو نه شروع شو او په ښارونو کې خور شو.

تاریخ دا ښیي چې د ښارونو تحریکونه د حکومتونو د لاسه خراب شوي او له منځه تللي دي مګر کلیوال تحریک څوک په اسانۍ ختمولی نه شي، لکه زمونږ د خدایي خدمتګاري تحریک چې د ډېرو ظلمونو، کړاوونو، مصیبتونو باوجود چا ختم نه کړی شو او تر اوسه پورې جاري دی، په بهار کې چې کوم فسادونه وشول نو زمونږ د صوبې نه دمسلم لیګ رضاکاران بهار ته لاړل، دوی خدمت له تللي نه وو، دوی په هندو او مسلمان کې نفرت زیاتولو له تللي وو، او چې د هغې ځای نه واپس راتلل نو ډېر هډوکي یې له ځان سره راوړل، او په سرحد کې یې کلي په کلي وګرځول او زمونږ په خلاف یې لویه پراپېګنډه وکړه او مطلب یې دا و، چې په صوبه سرحد کې هم د هندو او مسلمان او سکهـ په مینځ کې د نفاق

او فساد اور بل کړي. ولې فساد يې ونه کړی شو او په خپل مطلب کې کامیاب نه شول، ولې چې دلته د خدایي خدمتګارو د تحریک په برکت د فساد او دښمنۍ جړپ ابستلی شوې وې.

خو چې لارډ مونټ بیټن د هندوستان د تقسیم اعلان وکړو او دا يې هم وویل چې په صوبه سرحد کې به ریفرنډم کېږي، د دې زمونږ په صوبه ډېر خراب اثر وشو او دلته هم فسادونه شروع شول. نو بیا مسلم لیګیانو د پښتور په بازارونو او لارو کوڅو کې بېګناه خلک قتلول شروع کړل. د پښتور ښار بازارونه بند شول، هندوان، سکهان په خپلو کورونو کې قید وو، بهر ته راوتی نه شول، په کورونو کې هم د دوی عزت، دولت او سرونه محفوظ نه وو.

چې مونږ پوهه شو چې سرکاري افسران زمونږ سره هېڅ قسم امداد ته تیار نه دي، بلکې هر څه زمونږ د وزارت د بدنامولو دپاره کوي، حکومت زمونږ و خو افسرانو زمونږ خبره نه منله نو مونږ فېصله وکړه او امین جان سالار اعظم ته موحکم وکړو چې لس زره باوردي خدایي خدمتګار پښتور ته راولېږي. د حکم د رسېدو سره لس زره خدایي خدمتګار پښتور ته راغلل او د راتلو سره يې هندوان او سکهان د خپلو کورونو نه بهر راوښکل، دکانونه يې پرانیستل او کارونه يې شروع کړل، د دوی په دکانونو د خدایي خدمتګارو پیرې ولګېدې، چې مسلم لیګیان ورته ضرر پښې نه کړي او د هندوانو، سکهانو مال، ځان او عزت محفوظ شو، دغه شان په ټوله صوبه کې چې کوم کوم ځای خدایي خدمتګار وو هلته د هندوانو،

سکهانو مال، ځان،عزت په امن و. په دوی کې بعضې انګریز پرست هندوان هم وو چې د پیرنګیانو او لیګیانو په اشارو ګډ بدل او دا مطالبه یې کوله چې د خدایي خدمتګارو حکومت دې لرې شي او صوبه کې دې ګورنر راج قایم شي، په دې نه پوهیدل چې دا ټوله کیسه چا جوړه کړې وه؟ دا خو ګورنر جوړه کړې وه خو چې څه وخت د لارډ لویې مونټ بیټن او کانګرس د مشرانو په مینځ کې زمونږ په سر سودا وشوه. سودا په دې وشوه چې لارډ مونټ بیټن ورته وویل چې پنجاب او بنګال به زه درته تقسیم کړم خو تاسو د دې په بدل کې صوبه سرحد پرېږدئ او ریفرنډم ومنئ، بیا یې په دریم جون ۱۹۴۷ دهندوستان د تقسیم اعلان وکړو او دا یې هم وویل چې په سرحد کې به د خلکو نه تپوس کېږي، نو تاسوخو ددې پیرنګي دې ظلم او بې انصافۍ ته وګورئ چې پنجاب تقسیمېږي، بنګال تقسیمېږي. هلته د خلکو نه تپوس نه کېږي. بلکې د اسمبلۍ نه کېږي او دلته زمونږ په صوبه کې د اسمبلۍ نه څوک تپوس نه کوي او د خلکو نه تپوس کېږي. حال دا دی چې زمونږ الیکشن خو په هندوستان او پاکستان څو میاشتې مخکې شوی و. خلکو خو رایه ورکړې وه دوباره یې څه ضرورت و؟ که د کانګرس مشرانو زمونږ سره بې وفایي کړې نه وی او د تقسیم مسئله یې منلې نه وی نو په صوبه سرحد کې به د هندوانو،سیکهانو او مونږ ته دومره د سر او مال زیان نه وی رسېدلی او نه به سیکهان او هندوان دومره تباه او برباد شوي وی.

دغه وخت مسلم لیګیان حکومت نیولي وو، او جېلونو کې

يې اچولي وو« لنډی د خټو نه دی» دوی خو د جېلخانو تېرولو نه دي، د دوی هغه قيد او جېلخانې خو نه قيد وو نه جېلخانې، د دوی د پاره ريستورانټ وو، څه عجيبه لوبه وه، د شپې به کور ته تلل، د ورځې به بازارونو کې ګرځېدل، خپلو خپلوانو او دوستانو سره به يې مجلسونه کول د دې وجه دا وه چې ګورنر زمونږ د وزارت سره تعاون نه کولو او زمونږ مخالف وو.

دوی چې بيا د جېل نه را ووتل او ډيلي ته راغلل زه هم په ډيلي کې وم، هلته ما دوی وليدل او ثمين جان خان ته مې وويل چې يه هلکه! دا پاکستان چې جوړوئ نو لږ خو فکر وکړئ. دې کې به د پښتون څه حال وي؟، اکثريت خو د پنجاب دی نو اقتدار به هم د پنجاب وي، نو ده راته وويل چې اوس يې جوړوو، او که بيا په کې زمونږ خير نه وو نو بيا به يې وران کړو، افسوس دی چې ثمين جان خان اوس نشته ګني ما به ترې تپوس کړی وی چې راشه وګوره چې اوس پاکستان کې د پښتنو څه حال دی؟.

د تقسيم اعلان:

څه وخت چې مونټ بيټن د مې په ۳۰ ډيلي ته واپس راغی نو د جون په ۳ يې د هندوستان د تقسيم په باب د برتانوي حکومت له خوا د منظور شوې منصوبې اعلان وکړو، د دې منصوبې په اعلان کېدو سره د هندوستان د متحد پاتې کېدو ټول اميدونه ختم شول، برتانوي حکومت د تقسيم د مسئلې په دومره زر منلو کې د هندوستان نه زيات د خپلو مفادو خيال

ساتلی و، ولې چې یو داسې ریاست چې اقتدار یې د مسلم لیګ په لاس کې وي د برتانوي اثر په حلقه کې زیات پاتې کېدی شي.

د ورکنګ کمیټې اجلاس:

بیا په دغه تاریخ په دې نوي حال باندې د غور کولو دپاره د کانګرس د ورکنګ کمیټې غونډه وشوه، سردار پټېل او راج ګوپال اچاریه خو له پخوا نه د تقسیم طرفدار او د کیبنټ مشن مخالف وو، مګر په غونډه کې چې ګاندهي جي هم د تقسیم طرفداري وکړه، نو مونږ ټول حیران پاتې شو، بله مسئله په سرحد کې د ریفرنډم مسئله وه دا مسئله هم د لارډ مونټ بیټن په منصوبه کې راغلې وه په دغه خبره هم ډېر بحث مباحثه وشوه، او دلایل پېش شول، سردار پټېل او راج ګوپال اچاریه دلته هم په ورکنګ کمیټې ډېر زور واچولو او اخر ورکنګ کمیټې دا خبره هم ومنله او د ملک د تقسیم او صوبه سرحد کې د ریفرنډم خبره دواړه ومنلی شوې.

زه حیران شوم چې دوی دا ټولې فېصلې کړې وې نو دا ما سره یې بیا جرګې او میټنګونه ولې کول؟.

په دې وخت کې ما ورکنګ کمیټې ته یو اپیل وړاندې کړو او دا مې ورته وویل چې مونږ همېشه د کانګرس ملګرتیا کړې ده او لاس مو ورکړی دی اوس که کانګرس مونږ یوازې پرېږدي او له مونږ سره امداد ونه کړي، نو په صوبه سرحد به د دې ډېر خراب اثر پرېوځي که کانګرس خدایي خدمتګار د شرمښانو خولې ته همداسې پرېږدي نو دا به د صوبه سرحد

سره غداري وي، د ګاندهي جي په زړه باندې د دې اپيل زيات اثر وشو او ويې ويل چې زه به د مونټ بيټن سره په دې مسئله خبرې وکړم.

په سبا له زه او ګاندهي جي وايسرای لارډ مونټ بيټن ته ورغلو هغه سره مو خبرې وکړې هغه په دې کې د جناح صاحب شرکت هم ضروري وګڼلو، څه وخت چې جناح صاحب ګاندهي جي او زه يو ځای شو، نو جناح صاحب وويل چې دی زما مسلمان ورور دی زه ده سره ځان له خبره کوم، نو ما ګاندهي جي ته وويل چې د ده داسې خوښه ده، نو که ستا اجازه وي، نو زه به ورسره ځان له خبرې وکړم. هغه ما ته وويل ډېر ښه، جناح صاحب ما ته وويل چې تاسو ته به پراونشل اتانومي(صوبايي خودمختاري) درکوو، خو په دې څه عمل ونه شو، اصل کې ما ته تر دغه وخته پورې دا معلومه نه وه، چې د مونټ بيټن کانګرس او مسلم ليګ تر منځه ټولې فېصلې شوې دي. دا خوچې د مولانا ازاد صاحب کتاب، ازادي هند، ما ولوستو نو زه د دې حقيقت نه خبر شوم، نو زه وايم چې عمل پرې څنګه شوی وی ولې چې دا خبرې خوفېصله شوی وی، او لارډ مونټ بيټن خو زمونږ په سر سوداګري کړې وه، نو هغه څنګه د ګاندهي جي خبره منلی وی او جناح صاحب څنګه زما خبره منلی وی، هنه! دا ده چې که د دې فېصلې نه وړاندې ګاندهي جي زمونږ دا خبره کړې وی نو د منلو څه امکان يې وو.

په دې باره کې مولانا صاحب په خپل کتاب کې ليکي: «په دې حالاتو د غور کولو دپاره د کانګرس ورکنګ کمېټی په دريم جون اجلاس وشو د ټولو نه وړاندې په کې د صوبه سرحد

د مستقبل په مسئله بحث شروع شو ، د مونټ بیټن پلان صوبه سرحد په ډېرو عجیبو مشکلاتو کې غورځولی و ، عبدالغفار خان او د هغه پارټی تل د کانګرس ملګرتیا کړې وه او د لیګ یې مخالفت کړی و ، مسلم لیګ دوی خپل د سردښمنان ګڼل د مسلم لیګ د سخت مخالفت په موجودګی کې هم په دې صوبه کې دوی د کانګرس حکومت په جوړولو کې کامیاب شوي وو او دا حکومت یې اوس هم بر سر اقتدار و د تقسیم په وجه دوی او کانګرس دواړو ته یوتکلیف ورکونکی حالت پیدا شوي و ، په اصل کې د تقسیم مطلب دا و چې دوی او د دوی پارټی یعنې خدایي خدمتګار د مسلم لیګ رحم و کرم ته پرېښودل شي.»

«مونږ پوهېدو چې په عبدالغفار خان به د دې فېصلې څنګه اثر شوی وي، داسې ښکارېده چې دغه وخت دوی خپل هوش او حواس بالکل بایللی و ، څو دقیقې د ده د خولې نه یو لفظ هم راونه وتو ، بیا دوی ورکنګ کمېټې ته اپیل وکړو او ورته یې وریاده کړه چې دوی د تل د کانګرس ملګرتیا کړې ده اواوس که کانګرس دوی یوازې پرېږدي نو په صوبه سرحد به د دې ډېر خراب اثر پرېوځي، د دوی دښمنان به په دوی پورې خاندي او د دوی دوستان به وایي چې تر څو کانګرس ته د صوبه سرحد ضرورت و ، نو د خدایي خدمتګارو حمایت یې کاوه، خو کله چې یې د مسلم لیګ سره د مصالحت خواهش پیدا شو نو بیا یې د صوبه سرحد او د دوی د لیډرانو سره مشوره قدرې هم ونه کړه او د تقسیم مخالفت یې پرېښود ، خان عبدالغفار خان څو ځلې دا خبره بیا بیا وکړه چې که چېرې

کانګرس خدایي خدمتګار د شرمښانو خولو ته وغورځول نو دا به د صوبه سرحد سره غداري وي.»

مونږ د ورکنګ کمیټې د دغه غونډې نه پس واپس خپلې صوبې ته راغلو، حکومت ته مو ویل چې چونکه کانګرس تقسیم هند منلی دی، نو په داسې حالاتو کې دلته د ریفرنډم ضرورت نشته، ولې چې د دې په ذریعه به دلته په خلکو کې یوه د دښمنۍ او تریګنۍ فضا پیدا شي. چونکه وایسرای دا خبره ونه منله، د دې وجې نه مونږ بیا د صوبې جرګه را وبلله او دا حالت مو ټول دهغه جرګې په وړاندې کښښودل، د صوبې جرګې فیصله وکړه چې که سرکار دلته خامخا ریفرنډم کوي نو بیا په کار دي چې پښتنو له پوره حق خودارادیت ورکړي او د هندوستان او د پاکستان نه علاوه د پښتنو نه په خپلې ازادې صوبې پښتونستان باندې هم ووټ واخلي.

خو چې کله پیرنګیانو د دې مطالبې د منلو نه انکار وکړو او د ازاد پښتونستان مطالبه یې په ریفرنډم کې شامله نه کړه، نو بیاجرګې دا فیصله وکړه چې چونکه کانګرس تقسیم هند منلی دی نو د دې وجې نه دلته ریفرنډم ته هیڅ ضرورت پاتې نه شو، او که حکومت خامخا ریفرنډم کوي نو مونږ به په هغې کې حصه نه اخلو.

د کانګرس اومونټ بیټن سازش:

اصله خبره دا وه چې دا لویه واقعه چې څنګه وشوه هم دغسې کېدونکې وه،ولې چې د دې دپاره د پخوا نه تیاری شوې وې، هغه وخت چې مونټ بیټن د تقسیم د اعلان نه

مخکې د سرحد په دوره راغلی و په سرحد کې دفعه (۱۴۴) لګېدلې وه او په جلسو پابندي وه، د صوبه سرحد ګورنر سراولف کیرو و، چې زمونږ سخت مخالف و او د مسلم لیګ لوی حامي و، هغه په لاړه مونټ بیټن د اثر اچولو دپاره د سرحدي قبایلو نه په ډېر زیات شمیر کې د پولټیکل اېجنټ ټولو خپلو ملکانو په ذریعه خلک را جمع کړل، لاړه مونټ بیټن ته یې یوه لویه تماشه جوړه کړه، او د تللو په وخت کې یې لاړه مونټ بیټن ته دا وویل: چې دې پښتنو له داسې سزا ورکول په کار دي چې د دوی بچي یې یاد ولري. ولې چې په هندوستان کې لس کروړه مسلمانان وو، هغوی زمونږ مخالفت ونه کړو او دوی زمونږ مخالفت کې د کانګرس سره ملګري شول، لاړه مونټ بیټن دا ټولې خبرې په زړه کې واچولې او ډیلي ته روان شو، هلته خو پټېل د هندوستان تقسیم غوښتو، او ده دا غوښتل چې پښتنو ته سزا ورکړي او د مسلم لیګ ته یې په حواله کړي. د دې دواړو اتفاق په دې وشو چې کانګرس غوښتل چې بنګال او پنجاب دې تقسیم شي او لاړه مونټ بیټن غوښتل چې سرحد کې دې ریفرنډم وشي، نو لاړه مونټ بیټن دوی ته دا وویل چې زه ستاسو دا خبره منم، او پنجاب او بنګال به درته تقسیم کړم خو د دې په بدله کې تاسو زما دا ومنئ چې په صوبه سرحد کې دې ریفرنډم وشي، نو کانګرس په صوبه سرحد کې ریفرنډم ومنلو او مونټ بیټن ور ته پنجاب او بنګال تقسیم کړل او د دوی دواړو سودا زمونږ په سر وشوه مونږ خدایي خدمتګارو څومره خواري وکړه چې هندو او مسلمان سره نزدې شي او زه که په کور کې وم، که په

صوبه سرحد کې وم، که په هندوستان کې ما د دې دپاره ډېر کوشش کړی دی چې د هندو او مسلمان تر مینځه مینه، محبت، اتحاد او اتفاق پیدا کړم اونفرت او دښمني ترې لرې کړم.دا کار تر ډېره حده پورې وشو، مګر د تقسیم نه پس تاسو وګورئ چې اوس څه حال دی؟ هغه مونږ چې څه کړي وو هغه په سیند لاهو کړی شو، په پاکستان کې په هندوانو او سکهانو څه تېر شول، او په هندوستان کې په مسلمانانو څه تېرېږي؟ داسې نفرت او دومره نفاق پیدا شو چې د اصلاح امید یې هم له مینځه لاړ او ډېرې لانجې ترې را پیدا شوې.

د کانګرس بېوفایي:

کانګرس خو د پیرنګیانو سره د شپېتو کالو راسې د ازادۍ اخیستلو دپاره په جدوجهد لګیا و، خو انګرېزانو ورته پوره ازادي څه چې نیمګړې ازادي هم نه ورکوله، مګر کله چې پښتانه ورسره په دغه جنګ کې ملګري شول او پښتنو په کیسه خوانۍ، ټکر، اتمانزو، کوهاټ، هاتي خېلو او میرویس کې قربانۍ ورکړې اودغه شان زمونږ د قبایلي علاقې غیرتي پښتنو دې پښتنو سره د هندوستان د ازادۍ په لاره کې غزاګاني وکړې. د انګرېزانو توپونو او ټینکونو ته یې خپلې سینې ډال کړې او د دوی مخې ته لکه د غر ودرېدل نو د انګرېزانو هله د هندوستان ازادۍ ته غاړه کښېښوده، مونږ خو د کانګرس سره په دې وعده د ازادۍ په جنګ کې ملګري شوي وو، چې وطن به په ګډه ازادوو او د پردۍ غلامۍ نه به ځانونه خلاصوو، مګر چې وخت راغی نو بیا مونږ سره د شوو

وعدو هېڅ خیال ونه ساتلی شو ،زمونږ نه زمونږ د مستقبل په هکله هېڅ پوښتنه ونه شوه.بلکې د پاکستان اوهندوستان د یو ځای کېدو ریفرنډم را باندې په زور راو تپلی شو او زمونږ په سر دغه لویه سودا وشوه، قربانۍ مونږ ورکړې، وینې زمونږ تویې شوې، مالونه، جایدادونه زمونږ تباه شول او ګټه یې نورو ته ورسېده،د کانګرس مشرانو خو به په ټولو معاملو کې زما نه تپوس کولو، زما د سلا مشورې نه بغیر به یې هېڅ نه کول. مګر په دې لویه اهمه مسئله کې زما سره مشوره څه چې خبر هم نه کړی شوم. زما خپګان په دې خبره دی چې د کانګرس ورکنګ کمېټۍ هم زمونږ سره امداد او همدردي ښکاره نه کړه. دوی مونږ له پښو لاسو وټړلو، او مسلم لیګ ته یې حواله کړو.

مونږ خو د مسلم لیګ نه الیکشن ګټلی و نو بیا بل الیکشن ته څه ضرورت و؟. که چا زمونږ سره نوی ریفرنډم کولی نو په کار وو چې زمونږ په مطالبه یې د پاکستان او پښتونستان په سوال کړی وی. دا ریفرنډم خو په پاکستان او هندوستان و او مونږ د کانګرس د بې وفایۍ په وجه دهندوستان سره نه تلو، نو ځکه مو په دې ریفرنډم کې شریکېدل نه غوښتل او بایکاټ مو ورسره وکړو.

مونږ ته به پیرنګیانو ویل چې د کانګرس ملګرتیا پرېږدئ نو مونږ به چې هندوستان له څه ورکوو د هغې نه زیات به تاسوله درکړو، لیکن مونږ کانګرس پرې نه ښود خو دوی مونږ پرېښودو،د ډېر افسوس خبره خو داده چې مونږ دوی سره څه وکړل او دوی را سره څه وکړل؟

د سردارپټېل او راجه ګوپال اچاریه نه خو زما ګیله نشته، زما ګیله د جواهر لال نهرو او ګاندهي جي نه کېږي چې هغوی هم په دې معامله ورسره اتفاق وکړو، د کانګرس لیډرانو ویل چې اوس داسې حالات را پیدا شوي دي، چې بله لار نشته، نو زه وایم چې دا حالات چا را پیدا کړل؟ دا حالات خو دوی را پیدا کړل، کله دوی هندوستان تقسیم کړی نه وی نو د هندوستان او هندو مسلمان دا دومره تباهي او بربادي به نه وی شوې.

څه چې وشول هغه وشول او د مولانا ازاد خبره څه چې مې ولیدل دا یوخوب و. خو زه وایم چې دا یو سازش و، دا یوه بې وفایي وه، او دا یوه غداري وه چې زمونږ سره وشوه.

زمونږ په ملک کې ځینې کسان شته چې زمونږ د بد خواهانو په لمسه زمونږ خلاف داسې پراپېګنډې کوي چې خدایي خدمتګارو څه وکړل؟ اودا هم وایي چې عدم تشدد څه وکړل؟ او زمونږ ډېر ساده ګان ورونه د خودغرضو کسانو د دې خبرو نه متاثره کېږي. نو زه دوی ته وایم چې د خدایي خدمتګاری دوه مقصده وو، یو د ملک ازادي او بل په پښتنو کې د قاموليږ، وروروليږ، مینې محبت، اتفاق او اجتماعي ژوند احساس پیدا کول.

تاسو خووګورئ! دا احساس خو پیدا شو، او ملک هم ازاد شو، او بیا دې ته وګورئ چې دا هر څه د عدم تشدد په ذریعه وشو، تشدد خو نه دی شوی، تاسو وګورئ خدایي خدمتګاری په خلکو کې د مسلمان، هندو او سکهه په زړونو کې داسې مینه، محبت پیدا کړو او داسې د وروری جذبه یې

را ویښه کړي وه، چې تر اوسه پورې هغه هندوان او سکهان چې د صوبه سرحد نه په زور ابستل شوي دي، او هند ته تللي دي ځان ته اوس هم خدايي خدمتگاران وايي. هر کله چې زه هندوستان ته تللی يم نو هغه مينه او محبت د هغو هندوانو او سکهانو په زړونو کې محسوسوم. تاسو وګورئ چې څه وخت په هندوستان کې د تقسيم په وخت کې فسادات شروع شول، نو خدايي خدمتگارو دلته د خپلو هندوانو او سکهانو د حفاظت دپاره ځومره تکليفونه تېر کړي دي او کوم ځای کې چې خدايي خدمتگار وو، نوهلته يې دوی بچ کړي او د دوی د مال او ځان حفاظت يې کړی دی، بل طرف ته تاسو کانګرس ته وګورئ چې د هندوستان په هندو او مسلمان کې يې ځومره نفرت پيدا کړو او ځومره تشدد يې وکړو، خوحقيقت دا دی چې عدم تشدد د هغوی پاليسي وه او زمونږ عقيده وه او ده !!

مونږ خو ازاد شوي وو او پيرنګيان زمونږ د ملکه تلونکي وو، خو د لارې مونټ بيټن او سردار پټېل په سازش د غلامو غلامان شو، زه په دې خبره دومره خپه نه يم، ځکه چې که پښتون پښتون شي نو دی څوک غلام کولی نشي، خو خپه په دي يم چې د خدايي خدمتگاری هغه تحريک چې په ډېرو خوارو، مصيبتونو، تکليفونو او قربانو جوړ شوی وو، هغه يې تس نس کړو او جوړ شوی انتظام يې ورله خراب اوګډوډ کړو.

د زړه په باغ مې ولی وشوه
بويه چې بيا سپرلی راځي سپړي ګلونه

عبدالغفار خان

13-7-81

لوستونکو وروڼو!

دا «**زما ژوند او جدوجهد**» ما په داسې وخت کې لیکلی دی، چې زه د خپلو هغو ملګرو نه جدا یم، چې دې حالاتو او واقعاتو کې ما سره شامل وو، او د دې په باره کې ورته ډېر معلومات شته، ما بیا بیا کوشش وکړو، چې دغه ملګري ما سره په دې کتاب لیکلو کې مرسته وکړي، خو زه کامیاب نه شوم. په دې لړ کې ډېرې داسې مسودې وې چې ما او زما دغو ملګرو لیکلې وې چې هغه یا خو ضایع شوې دي یا که چا سره موجودې دي، نوهغه ما ته نه دي را رسېدلي، زه بُوډا شوی یم. زما حافظه ډېره کمزورې شوې ده، ډېر نومونه او واقعات راته یاد پاتې شوي نه دي، نوځکه زه پوهېږم چې دې کتاب کې به کمی وي او ماته احساس دی چې تاسو کوم وخت دا کتاب لولئ، نو اکثرو ځایونو کې به څه تفصیلات، څه واقعات څه قابل ذکر اشخاص او څه نومونه تاسو ته دریادیږي. هیله لرم چې دا څیزونه څنګه تاسو ته دریادیږي هغه شانې یې هغه وخت لیکئ او بیا یې زر ما ته رالېږئ ځکه چې دا کتاب زه په دویم ځل چاپ کول غواړم چې هغه هر څه په کې راشي. ستاسو حق پوره شي. زما غاړه خلاصه او تاریخ مکمل شي.

یادګیرنه:

مـا نـه غوښـتل چـې زه خپلـه بیـوګرافي ولـیکم، ځکـه چـې زه د ویلـو او لیکلـو نـه زیـات د کـار او عمـل ملګری یـم. مګـر اجمـل ختـک، فـضل الـرحیم سـاقي، عبدالله بختـاني خـدمتګار، صـدیق الله رښـتین او فقیـر محمـد بـایزي څـو څـو ځلـه راتـه وویـل چـې دا یـوه ضـروري خبـره ده. او زه یـې بایـد ولـیکم. ځکـه نـو د هغـو یادداشـتونو لـه مخـه چـې مـا سـره وو، او د خپـل یادداشـت نـه مـا دا کتـاب ولیکلو.

د دې کتـاب د لیکلـو پـه وخـت، د هغـه پـه تنظیمولـو او چـاپ تـه د تیـارولو پـه چـارو کـې هـم دې ذکـر شووکـسانو مـا سـره زیـات کومـک وکړو، نـو ځکـه زه د دوی شـکر ګـزار یـم او د قـوم اووطن په خدمت کې ورته توفیق غواړم.

عبدالغفار.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونو لړ: (۱۰۲)